

รายงานการวิจัย

เรื่อง

พระพุทธศาสนากับการส่งเสริมการพัฒนาตนเอง ตามหลักปัญญาภาวนา
ของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์
Buddhism and Self-Reliance according to the Wisdom Development
Principle of Community in Surin Province

โดย

ดร.ธนรัฐ สะอาดเอี่ยม
นายธีรทิพย์ พวงจันทร์
นางสาวเกษศิริรินทร์ ปัญญาเอก
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์
พ.ศ. ๒๕๖๑

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
MCU RS 610761103

รายงานการวิจัย

เรื่อง

พระพุทธศาสนากับการส่งเสริมการพัฒนาตนเอง ตามหลักปัญญาภาวนา
ของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์
Buddhism and Self-Reliance according to the Wisdom Development
Principle of Community in Surin Province

โดย

ดร.ธนรัฐ สะอาดเอี่ยม
นายธีรทิพย์ พวงจันทร์
นางสาวเกษศิริรินทร์ ปัญญาเอก
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์
พ.ศ. ๒๕๖๑

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
MCU RS 610761103
(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

Research Report

Buddhism and Self-Reliance according to the Wisdom Development
Principle of Community in Surin Province

BY

Dr.Thanarat Sa-ard-iam

Mr. Theerathip Phuangjantra

Miss Kedsirin Panya-aek

Mahachulalongkornrajavidyalaya University Surin Campus

B.E. 2561

Research Project Funded by Mahachulalongkornrajavidyalaya University
MCU RS 610761103

(Copyright Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

ชื่อรายงานการวิจัย:	พระพุทธศาสนากับการส่งเสริมการพัฒนาตนเอง ตามหลัก ปัญญาภวานา ของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์
ผู้วิจัย:	ดร.ธนรัฐ สะอาดเอี่ยม, นายอิทธิพิทย์ พวงจันทร์, นางสาวเกศรินทร์ ปัญญาเอก
ส่วนงาน:	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์
ปีงบประมาณ:	๒๕๖๑
ทุนอุดหนุนการวิจัย:	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่อง “พระพุทธศาสนากับการส่งเสริมการพัฒนาตนเอง ตามหลักปัญญาภวานา ของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์” มีวัตถุประสงค์ ๓ ข้อ คือ ๑) เพื่อศึกษาหลักการส่งเสริมการพัฒนาตนเอง ตามหลักปัญญาภวานาในพระพุทธศาสนา ๒) เพื่อศึกษากระบวนการส่งเสริมการพัฒนาตนเอง ตามหลักปัญญาภวานาของผู้สูงอายุในชุมชนจังหวัดสุรินทร์ และ ๓) เพื่อศึกษาผลการส่งเสริมการพัฒนาตนเอง ตามหลักปัญญาภวานาของผู้สูงอายุในชุมชนจังหวัดสุรินทร์ ใช้การวิจัยแบบผสมวิธี (Mixed Method Research) เก็บรวบรวมข้อมูลจากการศึกษาเอกสารวิชาการที่เกี่ยวข้อง จากการสอบถามประชากรกลุ่มเป้าหมาย จำนวน ๒๒๗ รูป/คน และการสัมภาษณ์กลุ่มประชากรตัวอย่าง จำนวน ๓๖ คน วิเคราะห์ข้อมูลแบบพรรณนา ใช้สถิติร้อยละ ค่าเฉลี่ยเลขคณิต และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานผลการวิจัยพบว่า

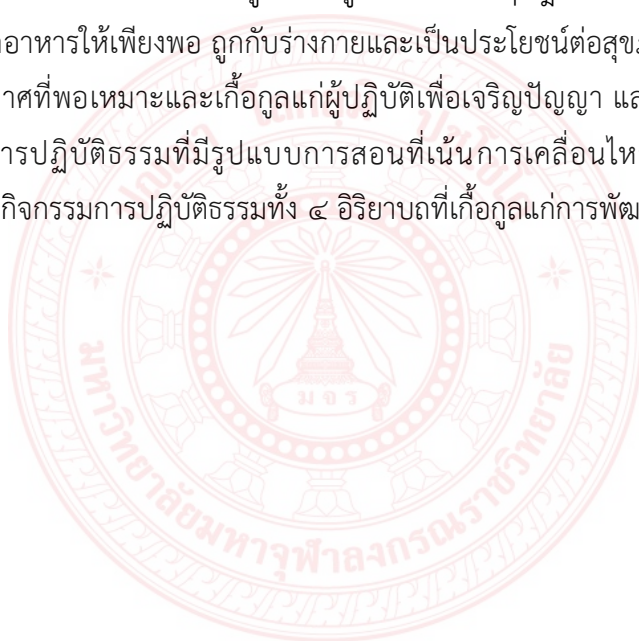
๑. หลักการส่งเสริมการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาภวานาในพระพุทธศาสนา พบว่าผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่เป็นเพศชาย จำนวน ๑๔๖ คน (คิดเป็นร้อยละ ๖๔.๓) ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่มีการศึกษาระดับประถมศึกษา จำนวน ๗๕ คน (คิดเป็นร้อยละ ๓๓) ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนมากมีระดับรายได้ต่อเดือนต่ำกว่า ๑๐,๐๐๐ บาท จำนวน ๑๔๔ คน (คิดเป็นร้อยละ ๖๓.๔) ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนมากประกอบอาชีพกสิกรรม จำนวน ๖๗ คน (คิดเป็นร้อยละ ๒๙.๕) ผู้ตอบแบบสอบถามมีความคิดเห็นต่อปัจจัยด้านจิตวิทยาในการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาภวานา โดยภาพรวมมีค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับปานกลาง ($\bar{X}=3.22, S.D.= 0.996$) ภาพรวมของพระพุทธศาสนากับการส่งเสริมการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาภวานาของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์ โดยภาพรวมมีค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับมาก ($\bar{X}=3.56, S.D.= .667$) ดังนั้น บุคคลจึงจำเป็นต้องศึกษาอบรมก่อน เพื่อจะได้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์แบบ การพัฒนาคนจึงเป็นวิธีที่พัฒนาให้บุคคลเป็นมนุษย์ที่เจริญแล้ว การที่คนเรารู้จักการพัฒนาตนเอง ก็เพราะบุคคลนั้นรู้จักความสำคัญของตนเอง บุคคลจึงต้องฝึกหัดด้วยตนเอง (Self-Care) คือ ต้องใช้เวลาศึกษาภาคทฤษฎี และภาคปฏิบัติ นานพอสมควรจึงจะเข้าใจและทำได้ดี และต้องยึดเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตตลอดไปด้วย การปฏิบัติธรรม การให้ทาน รักษาศีล

การบำเพ็ญภาวนา เป็นงานที่สำคัญและเป็นประโยชน์ในทุก ๆ ด้านของชีวิต เอื้อประโยชน์ทั้งในปัจจุบัน ประโยชน์ทั้งในโลกหน้า และประโยชน์สูงสุด คือความพ้นทุกข์ในที่สุด เป็นงานของชาวพุทธที่เรียกว่า การฝึกตน ซึ่งเราทุกคนควรฝึกหัดเอาไว้ เมื่อภัยอันคับขันของชีวิตมาถึง เราจะได้นำมาใช้ได้ การพัฒนาตามความหมายของพระพุทธศาสนา หมายถึง การทำให้เป็นให้มีขึ้นมีอยู่พัฒนา ๔ ประเภท คือ ๑) การพัฒนากาย ๒) การพัฒนาความประพฤติ ๓) การเจริญจิต ๔) การพัฒนาปัญญา หลักการพัฒนาตนเองตามหลักพุทธศาสนานั้น มี ๗ ประการ คือ ๑) ความมีกัลยาณมิตร ๒) ความถึงพร้อมด้วยศีล ๓) ความถึงพร้อมด้วยฉันทะ ๔) ความถึงพร้อมด้วยตนที่ฝึกไว้ดี ๕) ความถึงพร้อมความคิดความเชื่อที่ถูกต้อง ๖) ความถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาท ๗) ความถึงพร้อมด้วยโยนิโสมนสิการ ประเภทของปัญญามี ๓ ประเภท คือ ๑) ปัญญาที่เกิดจากการคิด ๒) ปัญญาที่เกิดจากการฟัง ๓) ปัญญาที่เกิดจากการอบรม หลักปัญญาคุณธรรม คือ กระบวนการพัฒนาคนเพื่อให้เกิดปัญญา มีอยู่ ๔ ประการ คือ ๑) การคบหาสัตบุรุษ ๒) การฟังธรรม ๓) การมนสิการโดยแยบคาย และ ๔) การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ประโยชน์ของการพัฒนาปัญญามี ๓ ระดับคือ ๑) ประโยชน์ในปัจจุบัน มุ่งการพัฒนาเพื่อให้ได้มาซึ่งปัจจัย ๔ ในการเลี้ยงชีพ ๒) ประโยชน์ในอนาคต คือ ประโยชน์ที่เลียดตามองเห็น (ด้านนามธรรม) หรือเลยไปข้างหน้าไม่เห็นเป็นรูปธรรมต่อหน้าต่อตาเรียกว่า สัมปรายิกัตถะ ๓) การพัฒนาเพื่อประโยชน์สุขขั้นสูงสุด (ปรมาตถะ) การพัฒนาปัญญามีเป้าหมายสูงสุด คือ การบรรลุธรรม ซึ่งเป็นภาวะชีวิตที่พบความสุขอย่างแท้จริง

๒.กระบวนการส่งเสริมการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาภาวนาของผู้สูงอายุในชุมชนจังหวัดสุรินทร์ พบว่า ๑) ภาพรวมด้านกลยุทธ์ในการวางแผนให้บรรลุเป้าหมายอยู่ในระดับมาก คะแนนค่าเฉลี่ย ($\bar{X} = 3.59$, $S.D. = 0.70$) ดังนั้น กระบวนการปฏิบัติธรรมเพื่อพัฒนาปัญญาของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์นั้น พบว่า สำนักปฏิบัติธรรมในจังหวัดสุรินทร์นั้นมีกระบวนการพัฒนาคนในด้านการพัฒนาปัญญาที่หลากหลาย โดยเฉพาะในด้านกลยุทธ์ในการวางแผนให้บรรลุเป้าหมาย ทั้งกลยุทธ์ที่เป็นทางการ คือ กระทำรูปของคณะกรรมการ และกลยุทธ์ที่ไม่เป็นทางการ คือ เน้นการสอนธรรมเป็นรายบุคคลที่วัดตามสภาวะธรรมที่บังเกิดขึ้น ทั้งนี้ ก็เพื่อมุ่งหวังการพัฒนาปัญญาของบุคคลเป็นหลัก ๒) ภาพรวมของพระพุทธศาสนากับการส่งเสริมพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์ด้านมีส่วนร่วมอยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = 3.60$, $S.D. = 0.69$) ดังนั้น กระบวนการจัดการสำนักปฏิบัติธรรมในชุมชนจังหวัดสุรินทร์ นั้น เน้นการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน หรือเป็นพหุภาคีบนพื้นฐานของพลัง “บวร” คือ บ้าน-วัด-โรงเรียน หรือหน่วยงานราชการเป็นสำคัญ ทั้งนี้เป็นเพราะว่ารูปแบบการสอนหรือการเผยแผ่หลักศาสนธรรมในยุคปัจจุบันนั้น ต้องอาศัยหลากหลายรูปแบบ และวิธีการ ๓) ภาพรวมของของพระพุทธศาสนากับการส่งเสริมพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์ด้านการดำเนินการอยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = 3.60$, $S.D. = 0.69$) ดังนั้น การดำเนินการของสำนักปฏิบัติธรรมโดยส่วนใหญ่ยังคงมีปัญหาด้านงบประมาณในการดำเนินการ

๓.ผลการส่งเสริมการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาภวานาของผู้สูงอายุในชุมชน จังหวัดสุรินทร์ พบว่าภาพรวมของของพระพุทธศาสนากับการส่งเสริมพัฒนาตนเองตามหลักปัญญา ของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์ด้านการดูแลสิ่งแวดล้อมให้สัปปายะอยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = ๓.๕๖$, $S.D. = . ๖๖๗$)

๔.องค์ความรู้ให้ที่ค้นพบ คือ รูปแบบการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาภวานาของผู้สูงอายุแบบองค์รวม มีดังนี้ ๑) อ.อาวาสะ คือ ต้องเลือกถิ่นที่อยู่อาศัยที่มีสภาพที่เอื้อต่อการเจริญ ปัญญา ๒) อ.อาคมณะ คือต้องเลือกการเดินทางสัญจรระหว่างสำนักปฏิบัติธรรม กับชุมชนที่สะดวก ๓) อ.โอวาทะ คือ ต้องดูรูปแบบการสอนหรือสนทนาธรรมระหว่างเจ้าสำนักปฏิบัติธรรมที่เป็นพระ วิปัสสนาจารย์และวิทยากรกับผู้ปฏิบัติ ต้องมีความเป็นกัลยาณมิตรต่อกัน ๔) อ.อาจริยะ คือ ต้องเลือก เจ้าสำนักหรือพระวิปัสสนาจารย์ ต้องเป็นผู้มีความรู้ทั้งทางภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติ ๕) อ.อาหาระ คือ ต้องเลือกบริโภคอาหารให้เพียงพอ ถูกกับร่างกายและเป็นประโยชน์ต่อสุขภาพ ๖) อ.อากาศะ คือ ต้องเลือกสภาพอากาศที่พอเหมาะและเกื้อกูลแก่ผู้ปฏิบัติเพื่อเจริญปัญญา และ ๗) อ.อิริยาปถะ คือ ต้องเลือกรูปแบบการปฏิบัติธรรมที่มีรูปแบบการสอนที่เน้นการเคลื่อนไหวด้านร่างกาย การจัด อิริยาบถรูปแบบของกิจกรรมการปฏิบัติธรรมทั้ง ๔ อิริยาบถที่เกื้อกูลแก่การพัฒนาปัญญาเป็นหลัก

Research Title: Buddhism and Self-Promoting Development according to the Principle of Wisdom Development of the Community in Surin Province

Researchers: Dr. Thanarat Sa-ard-iam, Mr. Theerathip Phuangjantra, Miss Kesarit Panya-aek

Department: Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Surin Campus

Fiscal Year: 2561 / 2018

Research Scholarship Sponsor: Mahachulalongkornrajavidyalaya University

ABSTRACT

There are three objectives of the research subject "Buddhism and Self-promoting development according to the principle of wisdom development of the community in Surin province" are; 1) to study the principles of self-development according to the principles of the Buddhism, 2) to study the process of promoting self-development according to the wisdom of the elderly in Surin province, and 3) to study the results of self-development according to the wisdom of the elders in the community in Surin Province. This research uses Mixed Method Research, which was collected data from the various documentaries which are relevant to this objective. From the 227 questionnaires of person who were the target population, and the interview of 36 sample groups. The data were analyzed by descriptive data, and use percentage statistics arithmetic mean, as well as the standard deviation.

The results of the research showed that:

1. Principles for promoting self-development in accordance with the principles of wisdom in Buddhism was found that the majority of the respondents are 146 males (64.3%), the majority of the respondents have a primary education of 75 (or 33%). Monthly income is less than 10,000-baht, 144 people (63.4%). Most of the respondents are 67 farmers (29.5%), and psychology to develop their intelligence by practitioners. Overall, the average value is at a medium level ($\bar{X} = 3.22$, S.D. = 0.99). The overview of Buddhism and the self-development in accordance with the wisdom of the communities in Surin Province. Overall, the average is at a high level ($\bar{X} = 3.56$, S.D. = .667), therefore, people need to study and train first. To be a perfect human being Human development is, therefore, a way of developing a person as a civilized human. The way people know about self-development Because that person knows

their importance Individuals, therefore, have to train themselves (Self-care), which is to spend time studying the theory. The practical long enough to understand and do well and must adhere to as a guideline for living forever Dhamma practice, religious precepts, asceticism It is an important and useful job in every area of life, benefiting both now and in the future. Benefit both in the next world and the most useful Was ultimately free from suffering It is the work of Buddhists that is called self-cultivation, which we should all practice. When the danger of life comes, we can use it. Development according to the meaning of Buddhism means to exist. There are 4 types of development, which are 1) physical development, 2) behavior development, 3) mental development, 4) intellectual development. There are 7 principles of self-development according to Buddhism, which is 1) friendliness, 2) readiness with precepts, 3) readiness with wisdom, 4) readiness with trained ones, 5) readiness with ideas correct beliefs, 6) equality along with non-negligence and 7) equality along with negligence. There are 3 types of intelligence: 1) cognitive intelligence, 2) listening intelligence, and 3) training intelligence according to the principle of Panyavisutthidhamma is the process of human development to create wisdom. There are 4 aspects which are 1) the fellowship of the faithful, 2) the listening to the Dhamma, 3) the intertwined mankind and 4) the Dharma practice. There are 3 levels of benefits of intelligence development which are 1) current benefits focus on development to achieve 4 factors in living, 2) future benefits are benefits that can be seen, or beyond. Do not see concrete before the eyes and 3) development for the utmost happiness (perfection), the development of intelligence has the ultimate goal of achieving the Dhamma, which is a state of life in which happiness is truly found.

2. The process of promoting self-development according to the wisdom of the elderly by the prayer in Surin community found that 1) the overall strategy for planning to achieve the goals is at a high level. Average score ($\bar{X} = 3.59$, S.D = = 700). Therefore, the Dhamma practice for the development of community wisdom in Surin Province found that the Dhamma practice Centers in Surin have a variety of human development processes, especially in the strategy of planning to achieve goals both the formal strategy is to act in the form of a committee, and the informal strategy is to emphasize individual teaching of the Dhamma in accordance with the prevailing Dhamma conditions, mainly for the development of one's intellect. 2) Overview of Buddhism and self-development in accordance with the principles of the community in Surin province has a high level of participation ($\bar{X} = 3.60$, SD = . 691). Therefore, the process of managing the Dhamma practice in Surin community emphasizes this

participation of all sectors, or this is multilateral based on the power "Bowon" is a house-temple-school or government agencies is important this is because the teaching style or the dissemination of the doctrine of the modern-day must use a variety of forms and methods. 3) The overview of Buddhism and self-development in accordance with the wisdom of the community in Surin province, the implementation is at a high level ($\bar{X} = 3.60$, $SD = .691$). Therefore, the majority of Dhamma practice still has budget problems.

3. The result of promoting the self-development according to the wisdom of the elders in the community in Surin Province found that the overall picture of Buddhism and the self-development in accordance with the wisdom of the community in Surin province in terms of environmental care to the high level of the Sabbath ($\bar{X} = 3.56$, $S.D. = .667$)

4. The Body of knowledge that is discovered in the form of self-development according to the wisdom of the elderly as a whole, as follows: 1) *A. avasana* is to choose a habitat that is favorable to the development of wisdom, 2) *A. agamana* is choosing to travel between the Dharma practice enter with the convenient community, 3) *A. ovada* is to look at the style of teaching or discussion of the Dhamma between the Dhamma instructors and the lecturers with the practitioners, which must be friendly to each other, 4) *A. acariya* s to choose the Dhamma instructors or the Vipassana instructors must be good knowledgeable both in theoretical and practical, 5) *A. ahara* is to choose to consume enough food, which is correct and proper to the body and beneficial to health. 6) *A. akasa* is to choose suitable and supportive weather for practitioners to develop intellect and 7) *A. arayapatha* is to choose a form of the Dhamma practice with teaching styles, which focuses on physical movements. The form of gestures and activities of the 4 Dhamma practices those are mainly supportive of intellectual development.

กิตติกรรมประกาศ

การวิจัยเรื่อง “พระพุทธศาสนากับการส่งเสริมการพัฒนาตนเอง ตามหลักปัญญา ภาวนา ของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์” นี้ สำเร็จลุล่วงได้ด้วยดี ทั้งนี้ เพราะได้รับการสนับสนุนช่วยเหลือจากหน่วยงานและบุคคลหลายท่าน ดังนั้น คณะผู้วิจัยขอนามกล่าวถึงดังต่อไปนี้

คณะผู้วิจัยขอกราบขอบขอบคุณต่อสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย นำโดย พระสุธีรัตนบัณฑิต, รศ.ดร. ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ และพระมหาชุตีภัก อภินนโท ป.ธ.๙ ผู้อำนวยการส่วนงานวางแผนและส่งเสริมการวิจัย ที่ได้ให้ข้อเสนอแนะเพื่อแก้ไขปรับปรุงงานวิจัยนี้ให้สำเร็จลงอย่างสมบูรณ์ และขอขอบคุณเจ้าหน้าที่สถาบันวิจัยทุก ๆ ท่านที่ได้ช่วยเหลือในการประสานงานและตรวจรูปล่มให้มีความสมบูรณ์

ขอขอบคุณผู้เชี่ยวชาญประจำโครงการ ซึ่งประกอบด้วย ๑) รศ.ดร.ทวีศักดิ์ ทองทิพย์ อาจารย์ประจำวิทยาลัยสงฆ์สุรินทร์ ๒) ผศ.ดร.ธนู ศรีทอง อาจารย์ประจำวิทยาลัยสงฆ์สุรินทร์ ๓) ผศ.บรรจง โสตาดี อาจารย์ประจำวิทยาลัยสงฆ์สุรินทร์ ๔) รศ.ดร.วาสนา แก้วหล้า มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์ และ ๕) ผศ.ดร.วันชัย สุขตาม มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์ ที่ได้รับเป็นผู้ให้คำปรึกษาในงานวิจัย และตรวจเครื่องมือการการวิจัยในครั้งนี้กระทั่งได้สำเร็จลุล่วงอย่างสมบูรณ์

ขอขอบคุณ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์ โดย พระธรรมโมลี , ดร. รองอธิการบดี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์ ได้อำนวยความสะดวกในด้านอุปกรณ์สำนักงานที่ใช้ในการวิจัยเป็นอย่างดี เช่น เครื่องคอมพิวเตอร์ เครื่องถ่ายเอกสาร พร้อมกับสถานที่เพื่อให้ผู้วิจัยได้ใช้เป็นสถานที่ทำวิจัยในหน่วยงานด้วย และคณาจารย์สาขาวิชาพระพุทธศาสนา ที่ได้ให้การช่วยเหลือในการทำสารบัญชั้วครว เพื่อให้ระดมความคิดเห็นและเป็นแนวทางในการทำงานและค้นหาแหล่งข้อมูลจากส่วนต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย และช่วยรวบรวมข้อมูลจากพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา และขออนุโมทนาขอบคุณเจ้าหน้าที่ห้องสมุด มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์ ที่ให้ความร่วมมือ ช่วยค้นหาและรวบรวมข้อมูลที่เป็นหนังสืออันเกี่ยวข้องกับหัวข้อการวิจัย และเอกสารรายการการวิจัยที่เกี่ยวข้อง และสิ่งตีพิมพ์ต่าง ๆ ด้วย และขอขอบคุณอย่างยิ่งต่อ นายไชยรัตน์ ปัญญาเอก ผู้อำนวยการส่วนสนับสนุนวิชาการ และนางสาวเกษศิริรินทร์ ปัญญาเอก เจ้าหน้าที่จัดการงานทั่วไป ที่ได้ให้การช่วยเหลือในการประสานงานตั้งแต่เริ่มต้น จนกระทั่งงานวิจัยครั้งนี้เสร็จสมบูรณ์

ขอขอบคุณกลุ่มพระสงฆ์และผู้ทรงคุณวุฒิ ที่เป็นนักวิชาการทางด้านพระพุทธศาสนา ที่กรุณาให้สัมภาษณ์และเต็มใจให้ข้อมูลเพื่อทำการวิจัย

ดร.ธนรัฐ สะอาดเยี่ยม และคณะ

๑๕ เมษายน ๒๕๖๓

สารบัญ

บทคัดย่อภาษาไทย.....	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ง
กิตติกรรมประกาศ.....	ช
สารบัญ.....	๗
สารบัญแผนภูมิ.....	ฉ
สารบัญตาราง.....	ฐ
อักษรย่อและชื่อคัมภีร์.....	ฑ

บทที่ ๑ บทนำ.....	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	๕
๑.๓ ปัญหาการวิจัย.....	๕
๑.๔ ขอบเขตการวิจัย.....	๖
๑.๕ นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย.....	๗
๑.๖ สมมติฐานการวิจัย.....	๘
๑.๗ กรอบแนวคิดการวิจัย.....	๙
๑.๘ ประโยชน์ที่จะได้รับการจากการวิจัย.....	๙

บทที่ ๒ แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	๑๐
๒.๑ แนวคิดเรื่องการพัฒนาตนเองตามแนวทางพระพุทธศาสนา.....	๑๐
๒.๒ แนวคิดเรื่องปัญญาภาวนาในพระพุทธศาสนา.....	๒๔
๒.๓ แนวคิดเรื่องการพัฒนา.....	๕๕
๒.๔ แนวคิดเรื่องการพัฒนาตนเอง.....	๖๒
๒.๕ แนวคิดเรื่องการพัฒนาปัญญา.....	๗๒
๒.๖ แนวคิดเรื่องผู้สูงอายุ.....	๗๙
๒.๗ ทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนา.....	๘๕
๒.๘ ทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนาตนเอง.....	๘๗
๒.๙ ทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนาปัญญา.....	๙๓
๒.๑๐ ทฤษฎีเกี่ยวกับผู้สูงอายุ.....	๑๐๙
๒.๑๑ ข้อมูลทั่วไปของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์.....	๑๑๖
๒.๑๒ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	๑๒๐
๒.๑๓ สรุป.....	๑๓๓

บทที่ ๓ วิธีดำเนินการวิจัย	๑๓๔
๓.๑ การวิจัยเชิงคุณภาพ	๑๓๔
๓.๑.๑ วัตถุประสงค์วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ	๑๓๔
๓.๑.๒ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informant)	๑๓๔
๓.๑.๓ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย	๑๓๗
๓.๑.๔ การเก็บรวบรวมข้อมูล	๑๓๗
๓.๑.๕ การวิเคราะห์ข้อมูล	๑๓๘
๓.๒ การวิจัยเชิงปริมาณ	๑๓๙
๓.๒.๑ วัตถุประสงค์ของการวิจัยเชิงปริมาณ	๑๓๙
๓.๒.๒ ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง	๑๔๐
๓.๒.๓ ตัวแปรที่ใช้ในการศึกษา	๑๔๒
๓.๒.๔ เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา	๑๔๒
๓.๒.๕ การสร้างเครื่องมือ	๑๔๓
๓.๒.๖ การเก็บรวบรวมข้อมูล	๑๔๔
๓.๒.๗ การวิเคราะห์ข้อมูล	๑๔๔
๓.๒.๘ สถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล	๑๔๕
๓.๒.๙ การนำเสนอผลการวิจัยเชิงปริมาณ	๑๔๗
๓.๓ สรุปกระบวนการวิจัย	๑๔๘
บทที่ ๔ ผลการศึกษาวิจัย	๑๔๙
๔.๑ สัญลักษณ์ที่ใช้ในการนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูล	๑๔๙
๔.๒ ผลการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ	๑๔๙
๔.๒.๑ ผลการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงเอกสาร	๑๕๐
๔.๒.๒ ผลการวิเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึก	๑๕๓
๔.๒.๒.๑ วิเคราะห์ประเด็นที่ ๑: หลักการส่งเสริมการพัฒนา	
ตนเองตามหลักปัญญาวานาในพระพุทธศาสนา	๑๕๔
๔.๒.๒.๒ วิเคราะห์ประเด็นที่ ๒: กระบวนการส่งเสริมการพัฒนา	
ตนเองตามหลักปัญญาวานาของผู้สูงอายุในชุมชน	
จังหวัดสุรินทร์	๑๕๙
๔.๒.๒.๓ วิเคราะห์ประเด็นที่ ๓ ผลการส่งเสริมพัฒนาตนเอง	
ตามหลักปัญญาวานาของผู้สูงอายุในชุมชน	
จังหวัดสุรินทร์	๑๖๒
๔.๒.๓ สรุปผลการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ	๑๗๒

๔.๓ ผลวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณ.....	๑๗๖
๔.๓.๑ ผลการวิเคราะห์สถานภาพทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถาม.....	๑๗๖
๔.๓.๒ ผลการวิเคราะห์ปัจจัยด้านจิตวิทยาในการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญา ภาวนาของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์.....	๑๗๘
๔.๓.๓ ผลการวิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับพระพุทธศาสนากับการส่งเสริมพัฒนา ตนเองตามหลักปัญญาของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์ โดยภาพรวม.....	๑๗๙
๔.๓.๔ ผลการวิเคราะห์พระพุทธศาสนากับการส่งเสริมการพัฒนาตนเองตามหลัก ปัญญาภาวนาของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์ แยกเป็นรายด้าน.....	๑๘๐
๔.๓.๕ สรุปผลการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณ.....	๑๘๘
๔.๔ วิเคราะห์ปัญหา และอุปสรรคเกี่ยวกับพระพุทธศาสนากับการส่งเสริมการพัฒนา ตนเอง ตามหลักปัญญาภาวนา ของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์	๑๘๘
๔.๕ แนวทางการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาภาวนาในพระพุทธศาสนา.....	๑๘๙
๔.๖ องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย.....	๑๙๐
๔.๖.๑ สรุปวิเคราะห์องค์ความรู้.....	๑๙๐
๔.๖.๒ รูปแบบการพัฒนา “ปัญญา มจร สุรินทร์ โมเดล” Panya MCU Surin-Model.....	๑๙๗
บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ.....	๒๐๔
๕.๑ สรุปผลการวิจัย.....	๒๐๔
๕.๑.๑ สรุปผลการวิจัยเชิงคุณภาพ.....	๒๐๔
๕.๑.๑.๑ สรุปผลการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงเอกสาร.....	๒๐๔
๕.๑.๑.๒ สรุปผลการสัมภาษณ์เชิงลึก.....	๒๐๕
๕.๑.๒ ผลการวิจัยเชิงปริมาณ.....	๒๐๘
๕.๑.๓ ผลการวิจัยแบบผสมวิธี (Mixed Method Research).....	๒๑๒
๕.๒ อภิปรายผล.....	๒๑๔
๕.๓ ข้อเสนอแนะ.....	๒๒๐
๕.๓.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย.....	๒๒๐
๕.๓.๒ ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติ.....	๒๒๑
๕.๓.๓ ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป.....	๒๒๑
บรรณานุกรม.....	๒๒๒
ภาคผนวก.....	๒๓๒
ภาคผนวก ก เครื่องมือการวิจัย.....	๒๓๓
ภาคผนวก ข หนังสือเชิญผู้ทรงคุณวุฒิ และรายชื่อผู้ทรงคุณวุฒิ.....	๒๕๑
ภาคผนวก ค หนังสือขอความอนุเคราะห์ และรายชื่อผู้ให้ข้อมูลการวิจัย.....	๒๕๘

ภาคผนวก ง ผลหาหาดัชนีความสอดคล้อง (IOC).....	๒๖๑
ภาคผนวก จ ค่าสัมประสิทธิ์ แอลฟา (Alpha coefficient).....	๒๖๗
ภาคผนวก ฉ ผลผลิต ผลลัพธ์ และผลกระทบจากการวิจัย (Output/Outcome/Impact)	๒๖๙
ภาคผนวก ช ภาพถ่ายการลงพื้นที่วิจัย.....	๒๗๓
ประวัติคณะผู้วิจัย.....	๒๗๘

สารบัญแผนภูมิ

รูปภาพที่

๑.๑ กรอบแนวคิดการวิจัย.....	๙
๔.๑ พระพุทธศาสนากับการส่งเสริมการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาภาวนา ของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์	๑๙๖
๔.๒ ปัญญา มจร สุรินทร์-โมเดล (Panya MCU Surin-Model).....	๒๐๓

สารบัญตาราง

ตารางที่	หน้า
๒.๑ รายชื่อสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดสุรินทร์ สังกัดคณะสงฆ์ มหานิกาย.....	๑๑๙
๒.๒ รายชื่อสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดสุรินทร์ สังกัดคณะสงฆ์ ธรรมยุติ.....	๑๒๐
๓.๑ รายชื่อสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดสุรินทร์ สังกัดคณะสงฆ์ มหานิกาย.....	๑๔๐
๓.๒ รายชื่อสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดสุรินทร์ สังกัดคณะสงฆ์ ธรรมยุติ.....	๑๔๑
๔.๑ จำนวนและร้อยละสถานภาพส่วนบุคคลของกลุ่มตัวอย่าง.....	๑๗๗
๔.๒ ค่าเฉลี่ย และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานของปัจจัยด้านจิตวิทยาใน การพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาภาวนาของชุมชนในจังหวัด สุรินทร์.....	๑๗๙
๔.๓ ค่าเฉลี่ยและส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานของพระพุทธศาสนากับการ ส่งเสริมพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์ ๕ ด้าน โดยภาพรวม.....	๑๗๙
๔.๔ ค่าเฉลี่ยและส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานของพระพุทธศาสนากับการ ส่งเสริมพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์ ด้านการวางแผน.....	๑๘๐
๔.๕ ค่าเฉลี่ยและส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานของพระพุทธศาสนากับการ ส่งเสริมพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์ ด้านกลยุทธ์ในการวางแผนให้บรรลุเป้าหมาย.....	๑๘๑
๔.๖ ค่าเฉลี่ยและส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานของพระพุทธศาสนากับการ ส่งเสริมพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์ ด้านมีส่วนร่วม.....	๑๘๓
๔.๗ ค่าเฉลี่ยและส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานของพระพุทธศาสนากับการ ส่งเสริมพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์ ด้านการดำเนินการ.....	๑๘๕
๔.๘ ค่าเฉลี่ยและส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานของพระพุทธศาสนากับการ ส่งเสริมพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์ ด้านการดูแลสิ่งแวดล้อมให้สัปปายะ.....	๑๘๖
๔.๙ รายละเอียดของ PANYA MCU SURIN-Model.....	๒๙๗

อักษรคำย่อและชื่อคัมภีร์

๑. คำย่อชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก

อักษรย่อในงานวิจัยฉบับนี้ ใช้อ้างอิงจากพระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ทั้งภาษาบาลีและภาษาไทย การอ้างอิงใช้ระบบระบุ เล่ม/ข้อ/หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ ตัวอย่างเช่น ที. สี. (ไทย) ๙/๓/๒ หมายถึง ทีฆนิกาย สीलขันธวรรค พระไตรปิฎกเล่มที่ ๙ ข้อที่ ๓ หน้าที่ ๒ เรียงลำดับตามคัมภีร์ ดังนี้

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา. (บาลี)	=	วินัยปิฎก มหาวิภังค์ (ภาษาบาลี)
วิ.มหา. (ไทย)	=	วินัยปิฎก มหาวิภังค์ (ภาษาไทย)
วิ.ภิกขุณี. (บาลี)	=	วินัยปิฎก ภิกขุณีวิภังคปาฐี (ภาษาบาลี)
วิ.ภิกขุณี. (ไทย)	=	วินัยปิฎก ภิกขุณีวิภังค์ (ภาษาไทย)
วิ.ม. (บาลี)	=	วินัยปิฎก มหามัคคปาฐี (ภาษาบาลี)
วิ.ม. (ไทย)	=	วินัยปิฎก มหาวรรค (ภาษาไทย)
วิ.จุ. (บาลี)	=	วินัยปิฎก จุฬวรรคปาฐี (ภาษาบาลี)
วิ.จุ. (ไทย)	=	วินัยปิฎก จุฬวรรค (ภาษาไทย)
วิ.ป. (บาลี)	=	วินัยปิฎก ปริวารวรรคปาฐี (ภาษาบาลี)
วิ.ป. (ไทย)	=	วินัยปิฎก ปริวารวรรค (ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี. (บาลี)	=	พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สीलขันธวรรคปาฐี (ภาษาบาลี)
ที.สี. (ไทย)	=	พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สीलขันธวรรค (ภาษาไทย)
ที.ม. (บาลี)	=	พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวคคปาฐี (ภาษาบาลี)
ที.ม. (ไทย)	=	พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค (ภาษาไทย)
ที.ปา. (บาลี)	=	พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรคปาฐี (ภาษาบาลี)
ที.ปา. (ไทย)	=	พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค (ภาษาไทย)
ม.มฺ. (บาลี)	=	พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสกปาฐี (ภาษาบาลี)
ม.มฺ. (ไทย)	=	พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก (ภาษาไทย)
ม.ม. (บาลี)	=	พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปณณาสกปาฐี (ภาษาบาลี)
ม.ม. (ไทย)	=	พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปณณาสก (ภาษาไทย)

อง.เอกาทสก. (บาลี) =	พระสูตรตนต์ปิฎก องคฺตตรนิกาย เอกทสนิปาตปาฬิ (ภาษาบาลี)
อง.เอกาทสก. (ไทย) =	พระสูตรตนต์ปิฎก อังคฺตตรนิกาย เอกทสนิบาต (ภาษาไทย)
ขุ.ขุ.(บาลี) =	พระสูตรตนต์ปิฎก ขุททกนิกาย ขุททกปาฐุปาลิ (ภาษาบาลี)
ขุ.ขุ.(ไทย) =	พระสูตรตนต์ปิฎก ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ (ภาษาไทย)
ขุ.ธ.(บาลี) =	พระสูตรตนต์ปิฎก ขุททกนิกาย ธมมปทปาฬิ (ภาษาบาลี)
ขุ.ธ.(ไทย) =	พระสูตรตนต์ปิฎก ขุททกนิกาย ธรรมบท (ภาษาไทย)
ขุ.อุ.(บาลี) =	พระสูตรตนต์ปิฎก ขุททกนิกาย อุทานปาฬิ (ภาษาบาลี)
ขุ.อุ.(ไทย) =	พระสูตรตนต์ปิฎก ขุททกนิกาย อุทาน (ภาษาไทย)
ขุ.อิติ.(บาลี) =	พระสูตรตนต์ปิฎก ขุททกนิกาย อิติวุตตกปาฬิ (ภาษาบาลี)
ขุ.อิติ.(ไทย) =	พระสูตรตนต์ปิฎก ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ (ภาษาไทย)
ขุ.สุ.(บาลี) =	พระสูตรตนต์ปิฎก ขุททกนิกาย สุตตินิปาตปาฬิ (ภาษาบาลี)
ขุ.สุ.(ไทย) =	พระสูตรตนต์ปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต (ภาษาไทย)
ขุ.วิ.(บาลี) =	พระสูตรตนต์ปิฎก ขุททกนิกาย วิมานวตถุปาฬิ (ภาษาบาลี)
ขุ.วิ.(ไทย) =	พระสูตรตนต์ปิฎก ขุททกนิกาย วิมานวัตถุ (ภาษาไทย)
ขุ.เปต.(บาลี) =	พระสูตรตนต์ปิฎก ขุททกนิกาย เปตวตถุปาฬิ (ภาษาบาลี)
ขุ.เปต.(ไทย) =	พระสูตรตนต์ปิฎก ขุททกนิกาย เปตวัตถุ (ภาษาไทย)
ขุ.เถร.(บาลี) =	พระสูตรตนต์ปิฎก ขุททกนิกาย เถรคาถาปาฬิ (ภาษาบาลี)
ขุ.เถร.(ไทย) =	พระสูตรตนต์ปิฎก ขุททกนิกาย เถรคาถา (ภาษาไทย)
ขุ.เถรี.(บาลี) =	พระสูตรตนต์ปิฎก ขุททกนิกาย เถรีคาถาปาฬิ (ภาษาบาลี)
ขุ.เถรี.(ไทย) =	พระสูตรตนต์ปิฎก ขุททกนิกาย เถรีคาถา (ภาษาไทย)
ขุ.ชา.(บาลี) =	พระสูตรตนต์ปิฎก ขุททกนิกาย ชาตกปาฬิ (ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.(ไทย) =	พระสูตรตนต์ปิฎก ขุททกนิกาย ชาตก (ภาษาไทย)
ขุ.ม.(บาลี) =	พระสูตรตนต์ปิฎก ขุททกนิกาย มหานิทเทศปาฬิ (ภาษาบาลี)
ขุ.ม.(ไทย) =	พระสูตรตนต์ปิฎก ขุททกนิกาย มหานิทเทศ (ภาษาไทย)
ขุ.จุ.(บาลี) =	พระสูตรตนต์ปิฎก ขุททกนิกาย จุฬนิเทศปาฬิ (ภาษาบาลี)
ขุ.จุ.(ไทย) =	พระสูตรตนต์ปิฎก ขุททกนิกาย จุฬนิเทศ (ภาษาไทย)
ขุ.ป.(บาลี) =	พระสูตรตนต์ปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิตามคคปาฬิ (ภาษาบาลี)
ขุ.ป.(ไทย) =	พระสูตรตนต์ปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิตามรรค (ภาษาไทย)
ขุ.อป.(บาลี) =	พระสูตรตนต์ปิฎก ขุททกนิกาย อปทานปาฬิ (ภาษาบาลี)
ขุ.อป.(ไทย) =	พระสูตรตนต์ปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน (ภาษาไทย)
ขุ.พุทธ.(บาลี) =	พระสูตรตนต์ปิฎก ขุททกนิกาย พุทฺธสปาฬิ (ภาษาบาลี)
ขุ.พุทธ.(ไทย) =	พระสูตรตนต์ปิฎก ขุททกนิกาย พุทธวงศ์ (ภาษาไทย)

ขุ.จรียา (บาลี)	=	พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย จรียาปิฎกปาติ (ภาษาบาลี)
ขุ.จรียา (ไทย)	=	พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย จรียาปิฎก (ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สง. (บาลี)	=	อภิธมมปิฎก ธมมสังคณีปาติ (ภาษาบาลี)
อภิ.สง. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก ธมมสังคณี (ภาษาไทย)
อภิ.วิ. (บาลี)	=	อภิธมมปิฎก วิภังคปาติ (ภาษาบาลี)
อภิ.วิ. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก วิภังค์ (ภาษาไทย)
อภิ.ธ. (บาลี)	=	อภิธมมปิฎก ธาตุกถาปาติ (ภาษาบาลี)
อภิ.ธ. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก ธาตุกถา (ภาษาไทย)
อภิ.ปุ. (บาลี)	=	อภิธมมปิฎก ปุคฺคลปณฺณุตติบาลี (ภาษาบาลี)
อภิ.ปุ. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก ปุคฺคลปณฺณูติ (ภาษาไทย)
อภิ.ก. (บาลี)	=	อภิธมมปิฎก กถาวตฺถุ (ภาษาบาลี)
อภิ.ก. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก กถาวตฺถุ (ภาษาไทย)
อภิ.ย. (บาลี)	=	อภิธมมปิฎก กถาวตฺถุ (ภาษาบาลี)
อภิ.ย. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก ยมก (ภาษาไทย)
อภิ.ป. (บาลี)	=	อภิธมมปิฎก ปฏฐานปาติ (ภาษาบาลี)
อภิ.ป. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก ปฏฐาน (ภาษาไทย)

ปกรณ์วิเสส

เนตติ (บาลี)	=	เนตติปกรณ์ (ภาษาบาลี)
เนตติ (ไทย)	=	เนตติปกรณ์ (ภาษาไทย)
เปฏา (บาลี)	=	เปฏโถปเทศ (ภาษาบาลี)
มิลินท. (บาลี)	=	มิลินทปญฺหปกรณ์ (ภาษาบาลี)
มิลินท. (ไทย)	=	มิลินทปญฺหปกรณ์ (ภาษาไทย)
วิสุทฺธิ. (บาลี)	=	วิสุทฺธิมคฺคปกรณ์ (ภาษาบาลี)
วิสุทฺธิ. (ไทย)	=	วิสุทฺธิมรรคกรรม (ภาษาไทย)

๒. คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์อรรถกถา

อักษรย่อที่ใช้อ้างอิงคัมภีร์อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ใช้ระบบระบุคำย่อคัมภีร์ เล่ม/ภาค/ตอน/หน้า ตัวอย่างเช่น ขุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๑/๑๐๙/๑ หมายถึง พระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย ธรรมบท เล่มที่ ๑ ภาคที่ ๑ ตอนที่ ๑ หน้าที่ ๑๐๙ ย่อหน้าที่ ๑ ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

อรรถกถาพระวินัยปิฎก

วิ.อ. (บาลี)	=	สมณฑปาสาทิกา วินยปิฎกอรรถกถา (ภาษาบาลี)
วิ.อ. (ไทย)	=	สมณฑปาสาทิกา วินยปิฎกอรรถกถา (ภาษาไทย)
กงขา.อ.(บาลี)	=	กงขาวัตถธมฺมอรรถกถา (ภาษาบาลี)
วิ.สงคห.(บาลี)	=	วินยสงคหอรรถกถา (ภาษาบาลี)
วิ.นิจจนย (บาลี)	=	วินยวินิจจนย (ภาษาบาลี)
อุตฺตรวิ. (บาลี)	=	อุตฺตรวินิจจนย (ภาษาบาลี)
ขุททกสิกขา (บาลี) =		ขุททกสิกขา (ภาษาบาลี)
มูลสิกขา (บาลี) =		มูลสิกขา (ภาษาบาลี)

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

ที.สี.อ. (บาลี)	=	ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี สีลขณธวคคอรรถกถา (ภาษาบาลี)
ที.สี.อ. (ไทย)	=	ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี สีลขณธวคคอรรถกถา (ภาษาไทย)
ที.ม.อ. (บาลี)	=	ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี มหาวคคอรรถกถา (ภาษาบาลี)
ที.ม.อ. (ไทย)	=	ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี มหาวรรคอรรถกถา (ภาษาไทย)
ที.ปา.อ. (บาลี)	=	ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี ปาฎิกวรรคอรรถกถา (ภาษาบาลี)
ที.ปา.อ. (ไทย)	=	ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี ปาฎิกวรรคอรรถกถา (ภาษาไทย)
ม.มุ.อ. (บาลี)	=	มัชฌิมนิกาย ปปญจสุทนี มูลปณณาสกอรรถกถา (ภาษาบาลี)
ม.มุ.อ. (ไทย)	=	มัชฌิมนิกาย ปปญจสุทนี มูลปณณาสกอรรถกถา (ภาษาไทย)
ม.ม.อ. (บาลี)	=	มัชฌิมนิกาย ปปญจสุทนี มัชฌิมปณณาสกอรรถกถา (ภาษาบาลี)
ม.ม.อ. (ไทย)	=	มัชฌิมนิกาย ปปญจสุทนี มัชฌิมปณณาสกอรรถกถา (ภาษาไทย)
ม.อุ.อ. (บาลี)	=	มัชฌิมนิกาย ปปญจสุทนี อุปริปณณาสกอรรถกถา (ภาษาบาลี)
ม.อุ.อ. (ไทย)	=	มัชฌิมนิกาย ปปญจสุทนี อุปริปณณาสกอรรถกถา (ภาษาไทย)
ส.ส.อ. (บาลี)	=	สังยุตตนิกาย สารตถุปกาสินี สคาถวคคอรรถกถา (ภาษาบาลี)

ขุ.ขุ.อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย ปรมัตถโชติกา ขุททกปาฐะอรรถกถา (ภาษาไทย)
ขุ.ธ.อ. (บาลี)	=	ขุททกนิกาย ธมมปทอรรถกถา (ภาษาบาลี)
ขุ.ธ.อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย ธรรมบทธอรรถกถา (ภาษาไทย)
ขุ.อุ.อ. (บาลี)	=	ขุททกนิกาย ปรมัตถทีปนี อุทานอรรถกถา (ภาษาบาลี)
ขุ.อุ.อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย ปรมัตถทีปนี อุทานอรรถกถา (ภาษาไทย)
ขุ.อิติ.อ. (บาลี)	=	ขุททกนิกาย ปรมัตถทีปนี อิติวุตตกอรรถกถา (ภาษาบาลี)
ขุ.อิติ.อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย ปรมัตถทีปนี อิติวุตตกอรรถกถา (ภาษาไทย)
ขุ.สุ.อ. (บาลี)	=	ขุททกนิกาย ปรมัตถทีปนี สุตตนิปาตอรรถกถา (ภาษาบาลี)
ขุ.สุ.อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย ปรมัตถทีปนี สุตตนิบาตอรรถกถา (ภาษาไทย)
ขุ.วิ.อ. (บาลี)	=	ขุททกนิกาย ปรมัตถทีปนี วิมานวตถุอรรถกถา (ภาษาบาลี)
ขุ.วิ.อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย ปรมัตถทีปนี วิมานวตถุอรรถกถา (ภาษาไทย)
ขุ.เปต.อ. (บาลี)	=	ขุททกนิกาย ปรมัตถทีปนี เปตวตถุอรรถกถา (ภาษาบาลี)
ขุ.เปต.อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย ปรมัตถทีปนี เปตวตถุอรรถกถา (ภาษาไทย)
ขุ.เถร.อ. (บาลี)	=	ขุททกนิกาย ปรมัตถทีปนี เถรคาถาอรรถกถา (ภาษาบาลี)
ขุ.เถร.อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย ปรมัตถทีปนี เถรคาถาอรรถกถา (ภาษาไทย)
ขุ.เถรี.อ. (บาลี)	=	ขุททกนิกาย ปรมัตถทีปนี เถรีคาถาอรรถกถา (ภาษาบาลี)
ขุ.เถรี.อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย ปรมัตถทีปนี เถรีคาถาอรรถกถา (ภาษาไทย)
ขุ.ชา.อ. (บาลี)	=	ขุททกนิกาย ชาตกอรรถกถา (ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย ชาตกอรรถกถา (ภาษาไทย)
ขุ.ม.อ. (บาลี)	=	ขุททกนิกาย สทมมปชโชติกา มหานิทเทสอรรถกถา (ภาษาบาลี)
ขุ.ม.อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย สัทธรรมปชโชติกา มหานิทเทสอรรถกถา (ภาษาไทย)
ขุ.จุ.อ. (บาลี)	=	ขุททกนิกาย สทมมปชโชติกา จุฬนิทเทสอรรถกถา (ภาษาบาลี)
ขุ.จุ.อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย สัทธรรมปชโชติกา จุฬนิทเทสอรรถกถา (ภาษาไทย)
ขุ.ป.อ. (บาลี)	=	ขุททกนิกาย สทมมปชโชติกา ปฏิสมภิทามคคอรรถกถา (ภาษาบาลี)
ขุ.ป.อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย สัทธรรมปชโชติกา ปฏิสมภิทามรรคอรรถกถา (ภาษาไทย)
ขุ.อป.อ. (บาลี)	=	ขุททกนิกาย วิสสุทชนวิลาสินี อปทานอรรถกถา (ภาษาบาลี)
ขุ.อป.อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย วิสสุทชนวิลาสินี อปทานอรรถกถา (ภาษาไทย)
ขุ.พุทฺธ.อ. (บาลี)	=	ขุททกนิกาย มรุตถวิลาสินี พุทฺธวัสอรรถกถา (ภาษาบาลี)
ขุ.พุทฺธ.อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย มรุตถวิลาสินี พุทฺธวัสอรรถกถา (ภาษาไทย)
ขุ.จรียา.อ. (บาลี)	=	ขุททกนิกาย ปรมัตถทีปนี จรียาปิฎกอรรถกถา (ภาษาบาลี)
ขุ.จรียา.อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย ปรมัตถทีปนี จรียาปิฎกอรรถกถา (ภาษาไทย)

อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สง.อ.(บาลี) =	อภฺฐสาลินี อภิธมฺมปิฎก ธรรมสงคณิ อภฺฐกถา (ภาษาบาลี)
อภิ.สง.อ. (ไทย) =	อภฺฐสาลินี อภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณิอรรถกถา (ภาษาไทย)
อภิ.วิ.อ. (บาลี) =	สมฺโมหวิโนทนี อภิธมฺมปิฎก วิภังคอภฺฐกถา (ภาษาบาลี)
อภิ.วิ.อ. (ไทย) =	สํมโมหวิโนทนี อภิธรรมปิฎก วิภังคอรรถกถา (ภาษาไทย)
อภิ.ปญจก.อ.(บาลี) =	อภิธมฺมปิฎก ปญจปกรณอภฺฐกถา (ภาษาบาลี)
อภิ.ปญจก.อ.(ไทย) =	อภิธรรมปิฎก ปัญจปกรณ์อรรถกถา (ภาษาไทย)

อรรถกถาปกรณ์วิเสส

เนตติ.อ.(บาลี) =	เนตติอภฺฐกถา (ภาษาบาลี)
สงคห. (บาลี) =	อภิธมฺมตถสงคห (ภาษาบาลี)
สงคห (ไทย) =	อภิธัมมัตถสังคหะ (ภาษาไทย)
อภิ.วตาร.(บาลี) =	อภิธมฺมวตาร (ภาษาบาลี)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ปัญหามีความสำคัญในพระพุทธศาสนาอย่างยิ่ง เพราะปัญหาเป็นเครื่องมือสำคัญที่จะนำไปสู่การบรรลุธรรม^๑ กล่าวคือ ปัญหาเป็นส่วนหนึ่งของแนวทางการดำเนินชีวิตเพื่อให้เห็นความจริงหรือสัจธรรม หากไม่มีองค์ความรู้เรื่องปัญหานี้ การที่จะพิจารณาให้สามารถกำหนดท่าทีต่อสิ่งมีชีวิตและสภาพแวดล้อมที่เกี่ยวข้องกับโลกย่อมเป็นไปได้โดยยาก

ตามนัยแห่งคำสอนนั้น พระพุทธศาสนาเป็นอีกศาสนาหนึ่งที่มีหลักคำสอนที่เน้นเรื่องการพัฒนาปัญญา ซึ่งเราสามารถเรียกพระพุทธศาสนาได้ว่าเป็นศาสนาแห่งปัญญา และเป็นศาสนาที่เชื่อในศักยภาพของมนุษย์ว่าสามารถพัฒนาตนเองจากมนุษย์ปุถุชนกลายเป็นมนุษย์แห่งอริยะชนได้สมดังพจน์พจน์ที่ว่า “บุคคลผู้ฝึกตนดีแล้วเป็นผู้ประเสริฐที่สุด”^๒ ซึ่งผู้ฝึกฝนตนนี้ หมายถึง บุคคลผู้สามารถอบรมจิตใจ อดทน ไร้ได้ต่อสิ่งที่เข้ามากระทบ อันจะทำให้เกิดความยินดี ยินร้ายได้ บุคคลผู้ฝึกตนดีแล้ว ย่อมมีจิตใจที่ไม่อ่อนไหวง่าย มีใจเข้มแข็ง สรรพกาย วาจา ใจ ไร้ให้ตี ฝึกตนให้เป็นไปตามยถาภูตธรรมกระทั่งถึงที่สุด คือ รู้แจ้งเห็นจริงต่อสิ่งรอบกาย และสภาวะธรรมทั้งหลายทั้งปวง ทั้งสามารถควบคุมใจไว้ได้โดยตลอด ก็จะได้ชื่อว่าเป็นอริยบุคคล คือ บุคคลผู้ประเสริฐสุดในหมู่มนุษย์ทั้งหลาย

องค์ประกอบแห่งการพัฒนาตนเองตามแนวทางแห่งพระพุทธศาสนานั้นมี ๓ องค์ประกอบ คือ ๑) ทมะ อันหมายถึงการฝึกฝน คือการฝึกตนในที่นี้ก็คือการสำรวมอินทรีย์มีตาเป็นต้น และมีการข่มกิเลสมีราคะเป็นต้น หลักคำสอนของพระพุทธศาสนาจะมุ่งเน้นการฝึกฝนตนเอง ๒) ไตรสิกขา^๓ คือข้อสำหรับการฝึกฝนอบรม กาย วาจา ใจ และปัญญา ให้อย่างขึ้นไปจนบรรลุจุดหมายสูงสุดคือ พระนิพพาน อันได้แก่ การฝึกฝนความประพฤติ (ศีลสิกขา) การฝึกฝนจิตใจ (จิตตสิกขา) และการฝึกฝนปัญญาให้ยิ่งขึ้นขึ้นไป (ปัญญาสิกขา) และ ๓) กาวนา คือการทำให้เจริญ ทำให้พอกพูนขึ้น ซึ่งมีความหมายตรงกับคำว่า “พัฒนา” นั่นเอง เพราะฉะนั้น การพัฒนาตามนัยแห่งพระพุทธศาสนานั้น มีหลักคำสอนที่เกี่ยวกับการพัฒนาการพัฒนาเพื่อความเจริญในจึงเด่นใน ๔ ด้าน อันประกอบไปด้วย ๑) พัฒนาด้านกาย (Physical Development) คือ สุขภาพร่างกายแข็งแรงปราศจากโรคแต่ในทางศาสนามีความหมายลึกไปอีก คือเป็นการพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพอย่างถูกต้อง ดีงาม ในทางที่เป็นคุณประโยชน์ คือเป็นการพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพอย่างถูกต้อง ดีงาม ในทางที่เป็นคุณประโยชน์ ทางศาสนาใช้คำว่า กายภาวนาเป็นการพัฒนาความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ โดยรู้จักเอาใจใส่คำนึงถึงธรรมชาติ รู้จักใช้ธรรมชาติอย่างมีเหตุผล ดังนั้น

^๑ ส.ส. (ไทย) ๑๕/๘๓/๘๘, ๑๕/๙๔/๑๐๑

^๒ ข.ธ. (ไทย) ๒๕/๕๗.

^๓ ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๒๘/๒๓๑, อ.ต.ก. ๒๐/๕๒๑/๒๙๔.

การพัฒนาด้านกายทางศาสนาจึงมีความหมายกว้างกว่าการพัฒนาทางโลก ซึ่งหมายถึงการพัฒนาทางกายภาพเป็นเครื่องมือในการพัฒนาให้สุขภาพแข็งแรงและปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ ๒) พัฒนาการทางสังคม (Social Development) หมายถึง การพัฒนาทางสังคม คือการไม่ก่อการเบียดเบียน ไม่ทำ ความเดือดร้อนให้เกิดแก่ผู้อื่น แก่สังคมและการประพฤติดังที่เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่ผู้อื่น การมี ระเบียบวินัย การอยู่รวมกันกับผู้อื่นด้วยดีและการประกอบอาชีพสุจริต ด้วยความขยันหมั่นเพียร เป็น การพัฒนาความสัมพันธ์ในทางสังคม ทางศาสนาเรียกศีลภาวนา หมายถึงการพัฒนาการอยู่รวมกันใน สังคมด้วยดี อย่างเกื้อกูล เป็นประโยชน์ มีอาชีพที่ถูกต้องโดยประกอบสัมมาชีพ ๓) พัฒนาอารมณ์ (Emotional Development) หมายถึง การพัฒนาอารมณ์ คือการฝึกฝนอบรมเสริมสร้างจิตใจให้ดี งาม พรั่งพร้อมสมบูรณ์ด้วยคุณสมบัติ ๓ ประการ คือ ๑) คุณภาพจิต คือ เสริมสร้างจิตให้ดีงามด้วย คุณธรรมต่าง ๆ ในจิตใจให้มีจิตใจสูง ประณีต มีเมตตา ความรัก ความเป็นมิตร ความปรารถนา ประโยชน์สุขแก่ผู้อื่น มีกรุณาธรรม มีความกตัญญูทวาทะ รู้จักคุณค่าแห่งการกระทำของผู้อื่น เป็นต้น ๒) สมรรถภาพจิต คือ ความสามารถทางจิต เช่นมีสติ มีวิริยะอุตสาหะมีความเพียรพยายามสั่งาน รู้จักคุณค่าแห่งการกระทำของผู้อื่น เป็นต้น และ ๓) สุขภาพจิต คือ มีจิตสุขภาพดี มีจิตเป็นสุข สดชื่น เบิกบาน ไม่ขุ่นมัว ปลอดโปร่ง สงบ ปิติปราโมทย์ ไม่ตกเป็นทาสของอารมณ์ กล่าวโดยรวบยอดก็คือ การศึกษาทำให้คนมีจิตใจดี มีอารมณ์แจ่มใส มีความสุข เพราะความสุขเป็นแก่นแห่งจริยธรรม และเป็นจุดหมายสูงสุดของชีวิต ทางศาสนาเรียกว่าจิตภาวนา และ ๔) การพัฒนาทางปัญญา (Intellectual Development) หมายถึง ความรู้ความเข้าใจ คือ เข้าใจในศิลปวิทยาการ กล่าวคือ ความรู้ทางวิชาการและวิชาชีพอย่างแท้จริง ถูกต้องปราศจากอคติ ด้วยความบริสุทธิ์ใจ และสามารถ แก้ไขปัญหาชีวิต โดยเฉพาะหมายถึงการรู้เท่าทันธรรมดาของโลกและชีวิต ทางศาสนาเรียกว่าปัญญา ภาวนา^๔

ในหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาได้แบ่งประเภทของปัญญาออกเป็น ๒ ประเภท คือ ปัญญาทางโลก คือ ความรอบรู้ในเรื่องวิชาการต่าง ๆ ของชาวโลก กับปัญญาทางธรรม คือความรอบรู้ ในเรื่องการดำเนินชีวิต ซึ่งปัญญาทางโลกจะช่วยให้เราอยู่รอดในโลกได้อย่างสุขสบายไม่เดือดร้อน ส่วน ปัญญาทางธรรมจะช่วยให้เรามีชีวิตอยู่ได้โดยไม่มีทุกข์น้อยที่สุดได้ และบ่อเกิดขึ้นของปัญญานั้น มี ๓ ทางคือ ๑) สุตมยปัญญา ปัญญาเกิดแต่การคิดการพิจารณาหาเหตุผล ๒) สุตมยปัญญา ปัญญา เกิดแต่การสดับการเล่าเรียน และ ๓) ภวานมยปัญญา ปัญญาเกิดแต่การฝึกอบรมลงมือปฏิบัติ และ ในกระบวนการพัฒนาปัญญาที่ถูกต้องนั้นจะมี ๓ ลักษณะ คือ ๑) ความรู้จักเหตุผลแต่ความเสื่อมและ โทษของความเสื่อม (อุปายโกศล) ๒) ความรู้จักเหตุแห่งความเจริญและประโยชน์ของความเจริญ (อุปาย โกศล) และ ๓) ความรู้จักวิธีการและเหตุความเสื่อมและวิธีการสร้างความเจริญ (อุปายโกศล)

^๔ สุวพิชชา ประสิทธิธัญกิจ, ศึกษาศาสตรตามแนวพุทธศาสตร์ (Buddhist Thought in Education), (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๕๕), หน้า ๑๖-๑๗.

ในพระพุทธศาสนาได้มีชุดคำสอนที่เป็นแนวทางการเสริมสร้างปัญญา คือ การปฏิบัติตามหลักแห่ง วุฒิธรรม อันเป็นทางปฏิบัติอาจสร้างปัจจัยแห่งการเกิดสัมมาทิฐิ^๕ (หลักการสร้างความเจริญงอกงามแห่งปัญญา ๔ ประการอันประกอบไปด้วย ๑) สปัจริยสังเสวะ เสวนาผู้รู้ คือ รู้จักเลือกหาแหล่งวิชาการ คบหาท่านผู้รู้ ผู้ทรงคุณความดี มีภูมิธรรมภูมิปัญญานานับถือ ๒) สัทธัมมัสสวนะ ฟังดูคำสอน คือ เอาใจใส่สดับรับฟังคำบรรยาย คำแนะนำสั่งสอน แสวงหาความรู้ ทั้งจากตัวบุคคลโดยตรง และจากหนังสือหรือสื่อมวลชน ตั้งใจเล่าเรียน ค้นคว้า หมั่นตรวจสอบถาม ให้เข้าถึงความรู้ที่แท้จริง ๓) โยนิโสมนสิการ คิดให้แยบคาย คือ รู้ เห็น ได้อ่าน ได้ฟังสิ่งใด ก็รู้จักคิดพิจารณาตนเอง โดยแยกแยะให้เห็นสภาวะและสืบสาวให้เห็นเหตุผลว่านั่นคืออะไร เกิดขึ้นได้อย่างไร ทำไมจึงเป็นอย่างนั้น จะเกิดผลอะไรต่อไป มีข้อดี ข้อเสีย คุณโทษอย่างไร เป็นต้น และ ๔) ธรรมานุธรรมปฏิบัติ ปฏิบัติถูกหลัก นำสิ่งที่ได้เล่าเรียนรับฟังและตรិตรองเห็นชัดแล้ว ไปใช้หรือปฏิบัติหรือลงมือทำ ให้ถูกต้องตามหลักตามความมุ่งหมาย ให้หลักย่อยสอดคล้องกับหลักใหญ่ ข้อปฏิบัติย่อยสอดคล้องกับจุดหมายใหญ่ ปฏิบัติธรรมอย่างรู้เป้าหมาย เช่น สันโดษเพื่อเกื้อหนุนการทำงาน ไม่ใช่สันโดษกลายเป็นเกียจคร้าน เป็นต้น

ดังนั้นแล้ว ในหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาได้ถือว่าการศึกษเป็นหัวใจของการพัฒนาชีวิตมีอยู่ ๓ ขั้น คือ ๑) ขั้นศีล ได้แก่ การศึกษาเบื้องต้น คือ การสอนให้ละเว้นจากการเบียดเบียนกันทางกาย วาจา มีความประพฤติชอบและบริสุทธิ์ คือการพูดชอบ การกระทำชอบ และการเลี้ยงชีพชอบเพื่อความอยู่ร่วมกันในสังคมด้วยดี ๒) ขั้นสมาธิ ได้แก่ การศึกษาระดับกลาง เป็นการศึกษเพื่อพัฒนาจิต คือให้มีจิตประกอบด้วยคุณธรรมต่าง ๆ ให้จิตมีสติดี มีวิริยะอุตสาหะ พิจารณาเห็นความจริงอย่างแจ่มแจ้งและมีสุขภาพจิตดี คือ จิตเป็นสุข ไม่ขุ่นมัว สงบผ่องใส ปิติปราโมทย์ และ ๓) การศึกษาขั้นสูง หมายถึงการพัฒนาปัญญาเพื่อความรู้แจ้งเห็นจริงในศิลปวิทยาและความเป็นธรรมของโลกและชีวิต เพื่อทำตนให้พ้นจากความเป็นทาสของกิเลส และเพื่อความพ้นทุกข์ไร้ปัญหาโดยสิ้นเชิง เพราะฉะนั้น การศึกษาทั้ง ๓ ระดับนี้ คือปทัสถานแห่งการประพฤติปฏิบัติ เพื่อให้มนุษย์พัฒนามีจิตใจสูงขึ้น มิให้มัวแต่ให้มีความรู้พอสอบไล่ได้แต่เพียงอย่างเดียว จะต้องหมายถึงการศึกษาที่มีการอบรมฝึกฝนทางกาย วาจา ใจ ที่เรียกว่าพฤติกรรม และการยกระดับจิตใจให้สูงขึ้นพร้อมทั้งการปรับตัวให้เข้ากับความเป็นอยู่ในชีวิตประจำวันในสังคม ซึ่งเน้นการประยุกต์ทั้งภาคทฤษฎีภาคปฏิบัติให้ลงตัวสอดคล้องกันกับความเป็นจริงของชีวิต^๖

จังหวัดสุรินทร์เป็นหนึ่งในจังหวัดชายแดนของภาคอีสานตอนล่าง หรือ “อีสานใต้” ที่นอกจากจะเต็มไปด้วยเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ อารยธรรม และศิลปวัฒนธรรมของหลากหลายชนชาติ โดยเฉพาะวัฒนธรรมขอมโบราณ ที่หล่อหลอมและผสมผสานเข้ากับวัฒนธรรมไทยถิ่นอีสานจนมีความเป็นเอกลักษณ์และโดดเด่นแล้ว จังหวัดสุรินทร์มีเนื้อที่ประมาณ ๘,๑๒๔ ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ ๕

^๕ ดูรายละเอียดเรื่องวุฒิธรรม ๔ เพิ่มเติมใน ส.ส. (ไทย) ๑๙/๑๐๐๑/๔๙๕, ๑๐๔๖/๕๖๘, ๑๐๕๑/๕๗๗, ๑๐๕๘/๕๗๙, ๑๐๗๐/๕๘๒, ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๓/๕๔๓-๕๔๔.

^๖ สุวพิชชา ประสิทธิ์ธัญกิจ, ศึกษาศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์ (Buddhist Thought in Education), (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๕), หน้า ๑๗.

ล้านไร่ เป็นจังหวัดที่มีขนาดใหญ่เป็นอันดับที่ ๒๔ ของประเทศ ลักษณะพื้นที่ทางตอนใต้บริเวณที่ติดต่อกับราชอาณาจักรกัมพูชา เป็นป่าทึบและภูเขาสูงสลับซับซ้อน ถัดมาเป็นที่ราบสูงลูกคลื่นลอนลาด ตอนกลางของจังหวัดเป็นที่ราบลุ่มเป็นส่วนใหญ่ ทางตอนเหนือเป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำ มีลำน้ำที่สำคัญ คือ แม่น้ำมูล ลำน้ำชี ห้วยเสนงสุรินทร์เป็นจังหวัดที่มีประวัติศาสตร์ความเป็นมาอันยาวนานจังหวัดหนึ่งสันนิษฐานว่าสร้างขึ้นเมื่อประมาณ ๒,๐๐๐ ปีก่อน ในยุคขอมเรืองอำนาจในภูมิภาคนี้ ต่อมาเมื่ออาณาจักรขอมเสื่อมอำนาจลง เมืองดังกล่าวก็ถูกทิ้งร้างไปเป็นเวลานานจนกระทั่งราวปี พ.ศ. ๒๒๖๐ ในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย ชาวพื้นเมืองของเมืองอัตปือแสนแป แคว้นจำปาศักดิ์ ซึ่งในขณะนั้นเป็นดินแดนของไทย ที่เรียกตัวเองว่า “ส่วย” หรือ “กวย” หรือ “กวย” ได้พากันอพยพข้ามลำน้ำโขงมาตั้งชุมชนที่เมืองต่าง ๆ ในแถบภูมิภาคนี้ ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๓๐๖ หลวงสุรินทรภักดี (เชียงปุม) หัวหน้าหมู่บ้านเมืองที ได้ย้ายหมู่บ้านมาตั้งอยู่ที่บริเวณบ้านคูประทาย ซึ่งเป็นที่ตั้งเมืองสุรินทร์ในปัจจุบัน เนื่องจากเป็นบริเวณที่มีชัยภูมิเหมาะสม มีกำแพงค่ายคูล้อมรอบ ๒ ชั้น และมีแหล่งน้ำอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การประกอบอาชีพและอยู่อาศัย ต่อมาพระเจ้าอยู่หัวพระที่นั่งสุริยามรินทร์โปรดเกล้าฯ ให้ยกฐานะขึ้นเป็น “เมืองประทายสมันต์” และหลวงสุรินทรภักดีได้เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นพระสุรินทรภักดีศรีณรงค์จางวาง เป็นเจ้าเมืองปกครองเมืองประทายสมันต์ในปี พ.ศ. ๒๓๒๙ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนชื่อ “เมืองประทายสมันต์” เป็น “เมืองสุรินทร์” ตามสร้อยบรรดาศักดิ์ของเจ้าเมืองในขณะนั้น เมืองสุรินทร์มีเจ้าเมืองปกครองสืบเชื้อสายกันมารวม ๑๑ คน จนถึงปี พ.ศ. ๒๔๕๑ มีการเปลี่ยนแปลงระบบบริหารราชการแผ่นดินเป็นแบบมณฑลเทศาภิบาล “เมืองสุรินทร์” จึงเปลี่ยนเป็น “จังหวัดสุรินทร์” และทางกรุงเทพฯ ได้แต่งตั้งพระกรุงศรีบุรีรักษ์ (สุม สุมานนท์) มาดำรงตำแหน่งเป็นข้าหลวงประจำจังหวัดหรือผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นคนแรก ปัจจุบันจังหวัดสุรินทร์แบ่งเขตการปกครองออกเป็น ๑๓ อำเภอ ๔ กิ่งอำเภอ ได้แก่ อำเภอเมืองสุรินทร์ อำเภอชุมพลบุรี อำเภอท่าตูม อำเภอจอมพระ อำเภอปราสาท อำเภอกาบเชิง อำเภอรัตนบุรี อำเภอสนม อำเภอศีขรภูมิ อำเภอสังขะ อำเภอลำดวน อำเภอสำโรงทาบ อำเภอบัวเชด กิ่งอำเภอนมดงรัก กิ่งอำเภอศรีณรงค์ กิ่งอำเภอเขวาสินรินทร์ และกิ่งอำเภอโนนนารายณ์ ปัจจุบันจังหวัดสุรินทร์ มีคำขวัญประจำจังหวัดที่แสดงถึงอัตลักษณ์ของจังหวัดโดยรวมว่า “สุรินทร์ถิ่นช้างใหญ่ ผ้าไหมงาม ประคำสวย ร่ำรวยปราสาท ผักกาดหวาน ข้าวสารหอม งามพร้อมวัฒนธรรม”^๗

ในส่วนของชุมชนผู้สูงอายุในจังหวัดสุรินทร์นั้น มีสำนักปฏิบัติธรรมของจังหวัด จำนวน ๒๗ แห่ง ประกอบไปด้วย

(๑) ประเภทสำนักปฏิบัติธรรมตามมติที่ประชุมแห่งมหาเถรสมาคม จำนวน ๒๗ แห่ง ตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๕๔๓-ปัจจุบันมีดังนี้ ๑) วัดศาลาลอย อ.เมืองสุรินทร์ ๒) วัดวังปลัดสามัคคี อ.สังขะ ๓) วัดสำโรงน้อย อ.จอมพระ ๔) วัดจอมพระ อ.จอมพระ ๕) วัดโสธระขารวรรค อ.กาบเชิง ๖) วัดสุขุมาลัย อ.ปราสาท ๗) วัดป่าเทพประทาน อ.ศีขรภูมิ ๘) วัดศรีวิหารเจริญ อ.ศีขรภูมิ ๙) วัดแสงสว่าง

^๗ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (สำนักงานใหญ่), “ข้อมูลทั่วไปจังหวัดสุรินทร์”, <<http://thai.tourismthailand.org/>>, สืบค้นเมื่อ ๑๕ กันยายน ๒๕๕๙.

ราษฎร์บำรุง อ.บัวเขต ๑๐) วัดป่าบ้านตรวด อ.ศรีณรงค์ ๑๑) วัดสุทิวังศา อ.สนม ๑๒) วัดโพธิ์ทอง อ.ท่าตูม ๑๓) วัดบ้านพระจันทร์ อ.ศรีณรงค์ ๑๔) วัดป่าพุทธนิมิตร อ.จอมพระ ๑๕) วัดศรีพรหมอุดมธรรม อ.จอมพระ ๑๖) วัดสว่างหนองคู อ.ศรีณรงค์ ๑๗) วัดไทรงาม อ.ชุมพลบุรี ๑๘) โนนสวรรค์ อ.สังขะ ๑๙) วัดบ้านโพธิ์ อ.ศรีขรภูมิ ๒๐) วัดโนนสมบูรณ์ อ.พนมดงรัก ๒๑) วัดบุรณสะโน อ.สำโรงทาบ ๒๒) วัดโพธิ์ศรีวรรณาราม อ.สำโรงทาบ ๒๓) วัดกลางสุรินทร์ อ.เมืองสุรินทร์ ๒๔) วัดบูรพาราม (ธ) อ.เมืองสุรินทร์ ๒๕) วัดโยธาประสิทธิ์ (ธ) อ.เมืองสุรินทร์ ๒๖) วัดเขาศาลาตูลฐานจาโร (ธ) ๒๗) วัดป่าอตุโลบุญญลักษณะ (ธ) อ.สนม

ดังนั้น พระพุทธศาสนาจึงมีหลักคำสอนสำคัญเพื่อมุ่งพัฒนาบุคคลให้มีความรู้ (ปัญญา อย่างแท้จริง) เกี่ยวกับปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับชีวิต สังคม และธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม ให้บุคคลเป็นคนดีของสังคม (ศีล) มีวินัยในตัวเอง เข้าใจระเบียบกฎเกณฑ์ในสังคม และปรับตัวอยู่ร่วมกับบุคคลอื่นได้อย่างมีความสุข (สันติสุข) และให้บุคคลมีจิตใจหนักแน่นในการทำมาหากิน ด้วยความขยัน (วิริยะ) และไม่หวั่นไหวกับอารมณ์ต่าง ๆ ที่มากระทบ โดยมีความมุ่งมั่นเพื่อให้จิตใจมีความสว่าง สงบ สะอาด ด้วยวิธีการถูกต้องในหลักการปฏิบัติ (สัมมาสมาธิ) และจุดมุ่งหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา คือการบรรลุพระนิพพาน อันเป็นยอดแห่งความสุขแห่งการพัฒนาตนในระดับโลกุตตระ ซึ่งจัดว่าเป็นจุดมุ่งหมายที่มนุษย์สามารถพัฒนาตนเองให้บรรลุถึงได้ด้วยการศึกษาพัฒนาตนในระดับของชีวิตดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ทั้งที่เป็นระดับโลกียะหรือระดับโลกุตตระ

จากเหตุผลดังกล่าวทำให้เห็นถึงความสำคัญและความจำเป็นที่ต้องศึกษาถึงหลักและกระบวนการพัฒนาตนตามหลักแห่งปัญญาภาวนาของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์ ทั้งนี้เพื่อให้เป็นชุมชนแห่งผู้รู้ ตื่น เบิกบาน ตามหลักแห่งพุทธธรรม และเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาประเทศชาติให้อยู่อย่างสันติสุข โดยมีพระพุทธศาสนาเป็นฐานแห่งวิถีการดำเนินชีวิต

๑.๒ วัดอุปสงค์ของการวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาหลักการส่งเสริมการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาภาวนาในพระพุทธศาสนา

๑.๒.๑ เพื่อศึกษากระบวนการส่งเสริมการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาภาวนาของผู้สูงอายุในชุมชนจังหวัดสุรินทร์

๑.๒.๓ เพื่อศึกษาผลการส่งเสริมการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาภาวนาของผู้สูงอายุในชุมชนจังหวัดสุรินทร์

๑.๓ ปัญหาการวิจัย

๑.๓.๑ หลักการส่งเสริมการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาภาวนาในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างไร

๑.๓.๒ กระบวนการส่งเสริมการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาภาวนาของผู้สูงอายุในชุมชนจังหวัดสุรินทร์ มีกระบวนการอะไรบ้าง

๑.๓.๓ ผลการส่งเสริมการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาภาวนาของผู้สูงอายุในชุมชน จังหวัดสุรินทร์ประสบความสำเร็จมากน้อยเพียงใด

๑.๔ ขอบเขตการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิเคราะห์เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง การลงพื้นที่เก็บข้อมูล ด้วยวิธีการที่หลากหลายเช่น การสังเกต การสอบถาม การสัมภาษณ์ และการประชุมกลุ่มย่อย นักวิชาการและนักวิจัยโดยมีขอบเขตการวิจัย ดังนี้

๑.๔.๑ ขอบเขตเนื้อหา

๑.๔.๑.๑ ด้านเนื้อหาเชิงเอกสาร การวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยมุ่งศึกษาเนื้อหาว่าด้วยการพัฒนาตนตามนัยแห่งปัญญาภาวนาในพระพุทธศาสนา อันประกอบด้วยความหมาย, ความสำคัญ, ประเภท, กระบวนการพัฒนาปัญญา, เป้าหมาย, ประโยชน์ในการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาภาวนา โดยศึกษาข้อมูลชั้นปฐมภูมิ (Primary Sources) คือ พระไตรปิฎก อรรถกถา ฉบับภาษาไทยและฉบับภาษาบาลีของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และศึกษาข้อมูลชั้นทุติยภูมิ (Secondary Sources) ที่เป็นวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา ตำราวิชาการ เอกสารวิชาการและเอกสารวิจัยที่เกี่ยวข้อง ตำรา เอกสารเกี่ยวกับหลักการพัฒนาตนตามแนวทางปัญญาภาวนา รวมทั้งบทความอิเล็กทรอนิกส์ และสาระสังเขปออนไลน์ (Online) เพื่อเป็นฐานในการศึกษาขั้นต่อไป

๑.๔.๑.๒ ด้านตัวแปรที่ศึกษา

(๑) ตัวแปรต้น : ศึกษาสภาพบุคคลผู้สูงอายุที่เข้าปฏิบัติธรรมของสำนักปฏิบัติธรรม ในจังหวัดสุรินทร์ จำนวน ๒๗ แห่ง โดยแบ่งออกเป็น ๒ ตอนคือ

ตอนที่ ๑ แบบสอบถามเกี่ยวกับข้อมูลส่วนตัวของผู้ตอบแบบสอบถามได้แก่ สถานภาพ, เพศ, อายุ, ระดับการศึกษา อาชีพ รายได้ ตำแหน่งงาน

ตอนที่ ๒ ปัจจัยทางด้านจิตวิทยาของผู้ตอบแบบสอบถาม ประกอบด้วย ความเชื่อในเรื่องการทำบุญ, การรับรู้ข้อมูลข่าวสาร, ความถี่ในการเข้าวัดปฏิบัติธรรม, การอ่านหนังสือ ธรรมะ, ความถี่ของการเข้าร่วมกิจกรรมของชุมชน

(๒) ตัวแปรตาม : กระบวนการพัฒนาตนตามแนวทางการพัฒนาปัญญาใน ๔ ด้านในหลักของวชิรธรรม คือ ๑) คบหาสัตบุรุษ ๒) พังสัทธรรม ๓) ทำในใจให้แยบคาย และ ๔) ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม

๑.๔.๒ ขอบเขตพื้นที่

ขอบเขตพื้นที่ในการวิจัยครั้งนี้ ได้แก่ สำนักปฏิบัติธรรม จำนวน ๒๗ แห่ง แยกเป็น มหานิกาย ๒๓ แห่ง และธรรมยุติกนิกาย ๔ แห่ง

๑.๔.๓ ขอบเขตกลุ่มประชากร

๑) ประชากร ประชากรในการวิจัยครั้งนี้ ประกอบด้วยเจ้าสำนักปฏิบัติธรรม พระวิปัสสนาจารย์ คณะกรรมการบริหารสำนักปฏิบัติธรรม และผู้เข้าปฏิบัติธรรมทั้งพระภิกษุ และ

บุคคลทั่วไปในสำนักปฏิบัติธรรมของจังหวัดสุรินทร์จำนวน ๒๗ แห่ง รวม ๔๘๖ รูป/คน ที่เข้าร่วมกระบวนการส่งเสริมการพัฒนาดตนเองตามหลักปัญญาวาณาของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์

๒) กลุ่มตัวอย่าง ผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informants)

กลุ่มที่หนึ่ง ประกอบด้วยเจ้าสำนักปฏิบัติธรรม พระวิปัสสนาจารย์ คณะกรรมการบริหารสำนักปฏิบัติธรรม และผู้เข้าปฏิบัติธรรมทั้งพระภิกษุ และบุคคลทั่วไปในสำนักปฏิบัติธรรมของจังหวัดสุรินทร์ จำนวน ๒๙ แห่ง ที่เข้าร่วมกระบวนการส่งเสริมการพัฒนาดตนเองตามหลักปัญญาวาณาของผู้สูงอายุในจังหวัดสุรินทร์ จำนวน ๕๒๒ รูป/คน โดยวิธีการเปิดตารางสุ่มตัวอย่างสูตร ทาโร่ ยามาเน่ ปรากฏได้กลุ่มตัวอย่าง ๒๒๗ รูป/คน

กลุ่มที่สอง ทำการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) โดยใช้วิธีการคัดเลือกตัวอย่างผู้ให้ข้อมูลหลักด้วยวิธีการเลือกตัวอย่างผู้ให้ข้อมูลแบบเจาะจง (Purposive Sampling) จากกลุ่มประชากรตัวอย่าง ในสำนักปฏิบัติธรรม โดยเลือกจากสำนักปฏิบัติธรรมในสังกัดมหานิกายจำนวน ๑ แห่ง คือวัดป่าเทพประทาน ตำบลระแงง อำเภอศีขรภูมิ จังหวัดสุรินทร์ และสำนักปฏิบัติธรรมสังกัดธรรมยุตินิกาย จำนวน ๑ แห่ง คือ วัดป่าโยธาประสิทธิ์ (ธ) ตำบลนอกเมือง อำเภอเมืองสุรินทร์ จังหวัดสุรินทร์ ในกลุ่มประชากรผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Information) ในการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) นี้ประกอบด้วย ๑) เจ้าสำนักปฏิบัติ สำนักละ ๑ รูป ๒) พระวิปัสสนาจารย์ สำนักละ ๒ รูป ๓) คณะกรรมการบริหารสำนักปฏิบัติ สำนักละ ๕ รูป/คน ๔) พระภิกษุผู้เข้าปฏิบัติธรรม สำนักละ ๕ รูป และ ๕) บุคคลทั่วไปที่เข้าปฏิบัติธรรม สำนักละ ๕ คน รวมทั้งสิ้น ๓๖ รูป/คน

๑.๔.๔ ขอบเขตด้านระยะเวลา

ขอบเขตด้านระยะเวลา ได้แก่ เดือนตุลาคม ๒๕๖๑ ถึง กันยายน ๒๕๖๒

๑.๕ นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

การส่งเสริม หมายถึง การกระทำต่อเติมเสริมส่ง เสริมฐานะให้กว้าง เสริมยอดให้พัฒนาสูงขึ้น ส่งเสริมพัฒนาเพื่อเติมเต็มในส่วนที่ขาดและปรับหรือตัดในส่วนที่เกินออกไป

การพัฒนา หมายถึง การทำให้เจริญกว่าสถานะเดิมที่เป็นอยู่ ซึ่งเกิดขึ้นจากการใช้ปัจจัยนำเข้ากระบวนการต่าง ๆ เพื่อก่อให้เกิดผลผลิตนั้น

ตนเอง หมายถึง บุคคลหรือทรัพยากรมนุษย์

ผู้สูงอายุ หมายถึง บุคคลทั่วไปที่มีอายุตั้งแต่ ๖๐ ปีขึ้นไป และเข้าปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติธรรมในจังหวัดสุรินทร์ ทั้ง ๒๗ แห่ง

พุทธธรรม หมายถึง หลักสัจธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าที่ตรัสไว้ดีแล้ว กล่าวคือ หลักธรรมที่แสดงสาระแห่งการพัฒนาคุณภาพชีวิตของตนเองและสังคม เพื่อให้มีความเจริญงอกงามทั้งในด้านพฤติกรรมที่แสดงออกทางกาย วาจา และใจ

ปัญญาวาณา หมายถึง การพัฒนาฝึกฝนอบรมตนเองจากการได้ศึกษาเล่าเรียนด้วยการได้สดับตรับฟังมามาก และลงมือปฏิบัติตามทฤษฎีที่ได้ศึกษามาแล้วนั้นจนเกิดความชำนาญ และเอื้อประโยชน์ต่อตนเองและสังคม ส่วนปัญญาในชั้นของโลกุตระนั้น หมายถึง การรู้สภาพของสังขารตาม

ความเป็นจริง และรู้จักปล่อยวางสังขารเหล่านั้นด้วยปัญญาคือ สัมมาทิฐิ (ความเห็นชอบ) และสัมมาสังกัปปะ (ความดำริชอบ) โดยมีเหตุปัจจัยให้เกิด ๒ ทางคือปัญหาที่เกิดจากผู้อื่นชักจูง การรับฟังจากสื่อต่าง ๆ บุคคลที่เป็นกัลยาณมิตรและการใคร่ครวญด้วยปัญญาของตนเองอย่างแยบคาย ตามหลักของโยนิโสมนสิการ

ชุมชนในจังหวัดสุรินทร์ หมายถึง ชุมชนผู้สูงอายุในจังหวัดสุรินทร์ โดยเน้นที่ผู้สูงอายุที่เข้าปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติธรรมในจังหวัดสุรินทร์

หลักการส่งเสริมการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาวานาในพระพุทธศาสนา หมายถึง ด้านการวางแผน คือ สำนักปฏิบัติธรรมมีรูปแบบการดำเนินการเป็นคณะกรรมการ, มีการแต่งตั้งผู้ทรงคุณวุฒิทางพระพุทธศาสนาเป็นคณะกรรมการที่ปรึกษาเพื่อกำหนดแนวทางการปฏิบัติงานซึ่งประกอบด้วยหลักการสอนวิปัสสนากรรมฐาน, การนิมนต์พระสงฆ์และฆราวาสผู้ทรงคุณวุฒิทางพระพุทธศาสนามาบรรยายธรรมและนำปฏิบัติ, การปฏิทินการจัดปฏิบัติธรรมตลอดทั้งปี, การกำหนดกิจวัตรและรูปแบบการปฏิบัติเป็นกิจจะลักษณะ

กระบวนการส่งเสริมการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาวานาของผู้สูงอายุในชุมชนจังหวัดสุรินทร์ หมายถึง ด้านกลยุทธ์ในการวางแผนให้บรรลุเป้าหมาย ด้านการมีส่วนร่วมของชุมชนและด้านการดำเนินการ

ผลการส่งเสริมการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาวานาของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์ หมายถึง ผลสำเร็จที่เกิดขึ้นในด้านการดูแลสำนักปฏิบัติที่ส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาปัญญา โดยครอบคลุมหลักสัปปายะทั้ง ๗ คือ ๑) ด้านอาคาร และภูมิสถาปัตยกรรม (อวาสสัปปายะ) ๒) สภาพการจราจร (โคจรสัปปายะ) ๓) รูปแบบการสนทนาธรรม (ภัสสะสัปปายะ) ๔) อาจารย์ผู้สอนธรรม (บุคคลสัปปายะ) ๕) ด้านโภชนาการ (โภชนสัปปายะ) ๖) คุณภาพอากาศ (อุตตสัปปายะ) และ ๗) ด้านรูปแบบการเคลื่อนไหวของอริยาบถทั้ง ๔ (อิริยาบถสัปปายะ)

๑.๖ สมมติฐานการวิจัย

๑.๖.๑ หลักปัญญาวานาเป็นแกนกลางของการพัฒนาตนเองตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา

๑.๖.๒ ชุมชนในจังหวัดสุรินทร์มีสำนักปฏิบัติธรรมที่ใช้หลักปัญญาวานาเป็นกระบวนการในการส่งเสริมการพัฒนาตนเองเป็นจำนวนมาก

๑.๖.๓ ผลสัมฤทธิ์จากกระบวนการส่งเสริมการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาวานาของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น

๑.๗ กรอบแนวคิดการวิจัย

จากการศึกษาแนวคิด ทฤษฎีและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง ผู้วิจัยได้กำหนดกรอบแนวคิดที่ใช้ในการวิจัย ดังนี้

แผนภูมิภาพที่ ๑.๑ แสดงกรอบแนวคิดการวิจัย

๑.๘ ประโยชน์ที่จะได้รับจากการวิจัย

๑.๘.๑ ได้ทราบหลักการส่งเสริมการพัฒนาดตนเองตามหลักปัญญาภาวนาในพระพุทธศาสนา

๑.๘.๒ ได้ทราบกระบวนการส่งเสริมการพัฒนาดตนเองตามหลักปัญญาภาวนาของผู้สูงอายุในชุมชนจังหวัดสุรินทร์

๑.๘.๓ ได้ทราบข้อมูลในการเสนอแนะแนวทางการส่งเสริมการพัฒนาดตนเองตามหลักปัญญาภาวนาของผู้สูงอายุในชุมชนจังหวัดสุรินทร์

บทที่ ๒

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาวิจัยเรื่อง “พระพุทธศาสนากับการส่งเสริมการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาภาวนาของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์” ผู้วิจัยได้กำหนดกรอบในการศึกษาเกี่ยวกับแนวคิด และทฤษฎีที่เกี่ยวข้องเอาไว้เพื่อให้เป็นแนวทางการทบทวนวรรณกรรมตามลำดับ ดังนี้

- ๒.๑ แนวคิดเรื่องการพัฒนาตนเองตามแนวทางพระพุทธศาสนา
- ๒.๒ แนวคิดเรื่องปัญญาภาวนาในพระพุทธศาสนา
- ๒.๓ แนวคิดเรื่องการพัฒนา
- ๒.๔ แนวคิดเรื่องการพัฒนาตนเอง
- ๒.๕ แนวคิดเรื่องการพัฒนาปัญญา
- ๒.๖ แนวคิดเรื่องผู้สูงอายุ
- ๒.๗ ทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนา
- ๒.๘ ทฤษฎีเกี่ยวกับแนวคิดการพัฒนาตนเอง
- ๒.๙ ทฤษฎีเกี่ยวกับแนวคิดการพัฒนาปัญญา
- ๒.๑๐ ทฤษฎีเกี่ยวกับแนวคิดเรื่องผู้สูงอายุ
- ๒.๑๑ ข้อมูลทั่วไปของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์
- ๒.๑๒ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
- ๒.๑๓ สรุป

๒.๑ แนวคิดเรื่องการพัฒนาตนเองตามแนวทางพระพุทธศาสนา

๒.๑.๑ ที่มาของแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาตนเองตามแนวทางพระพุทธศาสนา

ความเป็นเป็นมาของแนวคิดเรื่องการพัฒนาตนเองตามแนวทางพระพุทธศาสนานั้น เริ่มจากเมื่อบุคคลเกิดมาจะเรียกว่า “คน” ได้ทันที แต่จะเป็นคนที่สมบูรณ์ได้ก็ต่อเมื่อมีการพัฒนา จึงจะยกระดับจากบุคคลเป็นมนุษย์ผู้มีใจสูง รู้จักบาปบุญคุณโทษ ประโยชน์และมีใช้ประโยชน์ รู้จักรับผิดชอบชั่วดี คนที่ฝึกตนได้สมบูรณ์ในทางพระพุทธศาสนาเรียกบุคคลนั้นว่า “มนุษย์ ซึ่งแปลว่า ผู้มีใจสูง ใจงาม ใจสงบ ใจสะอาด ใจสว่าง”^๑ ดังนั้น บุคคลจึงจำเป็นต้องศึกษาอบรมก่อน เพื่อจะได้เป็น

^๑ พระพรหมมิ่งคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ), พจนานุกรมธรรม ฉบับปัญญาบัณฑิต (กรุงเทพมหานคร: สถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๔), หน้า ๘๓.

มนุษย์มนุษย์ที่สมบูรณ์แบบ ซึ่งการพัฒนาคนจึงหมายถึงทำให้บุคคลเป็นมนุษย์ที่เจริญแล้ว การที่คนเรารู้จักการพัฒนาตนเอง ก็เพราะบุคคลนั้นรู้จักความสำคัญของตนเอง ดังพุทธพจน์ที่ตรัสไว้ในโพธิราชกุมารวัตถุ เรื่องโพธิราชกุมารว่า “...ถ้าบุคคลรู้ว่าตนเป็นที่รัก ก็ควรรักษาตนนั้นไว้ให้ดี บัณฑิตพึงประคับประคองตนไว้ให้ดี อย่างน้อยยามใดยามหนึ่งใน ๓ ยาม...”^๒ และพัฒนาตนเองเพื่อตั้งตนไว้ชอบนี้ก็จัดเป็นมงคลตามนัยของมงคลสูตร “...(๖) การตั้งตนไว้ชอบ นี่เป็นมงคลอันสูงสุด...”^๓ “ซึ่งในพระพุทธศาสนามีหลักและกระบวนการพัฒนามนุษย์ที่วางไว้ชัดเจนจากพระไตรปิฎกพบว่า พระพุทธเจ้าได้ทรงอธิบายถึงธรรมชาติของความเป็นมนุษย์ไว้ตั้งแต่เริ่มปฏิสนธิเป็นปฐมชีวิตจนเติบโตในครรภ์มารดา เมื่อคลอดแล้วจึงเป็นสภาวะรวมของขันธ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ขันธ ๕ นี้ เมื่อสรุปร้อยยเหลือเพียง ๒ คือ รูปกับนาม การพัฒนามนุษย์ตามหลักพระพุทธศาสนา จึงมีลักษณะที่บูรณาการต้องได้รับการหล่อเลี้ยงบำรุง และส่งเสริมไปพร้อมกันทั้งหมดอย่างได้สัดส่วนสมดุลกัน กล่าวคือทางด้านร่างกายนั้น ต้องยึดหลักของศีลในการควบคุมพฤติกรรมต่าง ๆ และยึดหลักของความพอเหมาะพอดีในการเลี้ยงดูเช่นการให้อาหาร การพักผ่อนการอยู่อาศัย การรักษาโรค ทางด้านจิตใจ ต้องยึดหลักของสมาธิ ศีลบริหารจิตใจให้ปลอดอกุศลมีความบริสุทธิ์แจ่มใส ทางด้านปัญญายึดหลักของความรู้คิดมีเหตุผล เพื่อหลุดพ้นจากทุกข์ มุ่งสู่สภาวะอันสมบูรณ์ นอกจากนี้พระพุทธศาสนายังวางหลักทางด้านสังคมให้มนุษย์สามารถดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันได้อย่างมีสติ โดยยึดหลักของวิชา และกรุณา”^๔ ดังนั้นแล้วบุคคลผู้ต้องการเป็นบัณฑิตชน ควรพัฒนาตนเอง เพราะบัณฑิตย่อมฝึกฝนตนเอง^๕ เพราะหากบุคคลมีตนที่ฝึกดีแล้ว ย่อมเป็นที่พึงของตนเองได้ในเบื้องต้น ดังพุทธพจน์ที่ตรัสว่า “...ตนแลเป็นที่พึงของตน บุคคลอื่นใครเล่า จะเป็นที่พึ่งได้ เพราะบุคคลที่ฝึกตนดีแล้ว ย่อมได้ที่พึ่งอันได้โดยยาก...”^๖ หลักของการพัฒนาด้านตนในพระพุทธศาสนาเรียกว่า “ภาวนา” ซึ่งแปลว่า “ความเจริญ” หรือหากมีการแปลตามตัวอักษร ก็แปลว่า “การทำให้มีให้เป็น” หมายความว่า อันไหนที่ไม่เป็นเป็นก็ทำให้เป็นขึ้น อันไหนไม่มีก็ทำให้มีขึ้น ซึ่งหมายถึงเลขไปว่า การทำให้เพิ่มพูนขึ้น ทำให้กล้าแข็งขึ้นอะไรทำนองนี้ เราจึงแปลกันอีกความหมายหนึ่งว่า “การฝึกอบรม” คำว่า “การฝึกอบรม” ก็ไปใกล้กับความหมายของคำว่า “สิกขา” เพราะฉะนั้น สิกขากับภาวนา จึงเป็นคำที่ใช้อย่างใกล้เคียงกัน บางทีก็มีการใช้ที่เหมือนกันเลยทีเดียว นี่เป็นการยืนยันเข้าหาตัวการใหญ่ในการปฏิบัติทางพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าตรัสในคำสอนของพระองค์เองเพื่อใช้เป็นคุณสมบัติของบุคคลท่านใช้คำว่า ภาวิตกาโย ภาวิตสึโล ภาวิตจิตโต ภาวิตปัญโญ คำว่า ภาวนา

^๒ พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๕๓/๘๑.

^๓ พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๔/๗.

^๔ ทิศนา แคมณี และคณะ, หลักการและรูปแบบการพัฒนาเด็กปฐมวัยตามวิถีไทย, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๒๘-๒๙.

^๕ พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๘๐/๕๓.

^๖ พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๖๐/๘๒.

เวลาใช้เป็นคุณศัพท์เป็น ภาวิตะ ภาวิตาโย ผู้มีกายที่เจริญแล้ว หรือฝึกอบรมแล้ว ภาวิตสีโล ผู้มีศีลฝึกอบรมแล้วหรือเจริญแล้ว ภาวิตจิตโต ผู้มีจิตที่เจริญแล้วหรือจิตที่ฝึกอบรมแล้ว ภาวิตปญโญ ผู้มีปัญญาที่เจริญแล้ว หรือปัญญาที่ฝึกอบรมแล้ว ถ้าเป็นคำนาม ๔ อันนี้ก็คือ

๑. กายภาวนา คนเป็น ภาวิตกาโย	ตัวการกระทำเป็นกายภาวนา
๒. ศีลภาวนา คนเป็น ภาวิตสีโล	ตัวการกระทำเป็นศีลภาวนา
๓. จิตตภาวนา คนเป็น ภาวิตจิตโต	ตัวการกระทำเป็นจิตตภาวนา
๔. ปัญญาภาวนา คนเป็น ภาวิตปญโญ	ตัวการกระทำเป็นปัญญาภาวนา

คำว่า “ภาวนา” เป็นคำในภาษาบาลี ที่มีรูปปริยาศัพท์ที่เป็น ภาเวติ มีความหมายตรงกับ คำ วฑฺฒติ ซึ่งก็คือ วัฒนา หรือ การพัฒนา ที่ใช้ในภาษาไทย คำว่า ภาวนา ในคำสอนของพระพุทธศาสนา หมายถึง การทำให้มีขึ้น, การทำให้เกิดขึ้น, การเจริญ, การบำเพ็ญ, การฝึกอบรม, การพัฒนาหรือทำสิ่งที่ยังมีให้มีขึ้น โดยมีความหมายครอบคลุมถึงการปฏิบัติตนทั้งหมด

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้กล่าวไว้ว่า การพัฒนาตามความหมายของพระพุทธศาสนา ก็คือ ภาวนา หมายถึง การทำให้เป็นให้มีขึ้น, การฝึกอบรม, การพัฒนา ซึ่งมีอยู่พัฒนา ๔ ประเภท คือ

๑) กายภาวนา คือ การเจริญกาย พัฒนากาย การฝึกอบรม ให้รู้จักติดต่อกับสิ่งทั้งหลายภายนอกทางอินทรีย์ทั้งห้าด้วยดี และปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้นในทางที่เป็นคุณ มิให้เกิดโทษให้กุศลธรรมงอกงาม ให้อกุศลธรรมเสื่อมสูญ การพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ

๒) ศีลภาวนา คือ การเจริญศีล พัฒนาความประพฤติ การฝึกอบรมศีล ให้ตั้งอยู่ในระเบียบวินัย ไม่เบียดเบียนหรือก่อความเดือดร้อนเสียหาย อยู่ร่วมกันกับผู้อื่นได้ด้วยดีเกื้อกูลแก่กัน

๓) จิตตภาวนา คือ การเจริญจิต พัฒนาจิต การฝึกอบรมจิต ให้เข้มแข็งมั่นคง เจริญงอกงามด้านคุณธรรมทั้งหลาย เช่น การมีเมตตา มีฉันทะ ขยันหมั่นเพียร อดทน มีสมาธิ และสดชื่นเบิกบาน เป็นสุขผ่องใส เป็นต้น

๔) ปัญญาภาวนา คือ การเจริญปัญญา พัฒนาปัญญา การฝึกอบรมปัญญา ให้รู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง รู้เท่าทันเห็นแจ้งโลกและชีวิตตามสภาวะ สามารถทำให้เป็นอิสระทำตนให้บริสุทธิ์จากกิเลสและปลดพ้นจากความทุกข์ แก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้ด้วยปัญญา ความหมายการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามแนวพระพุทธศาสนานั้นต้องพัฒนาร่วมกันหลายอย่าง เช่น การพัฒนากาย การพัฒนาจิต การพัฒนาปัญญา เข้าด้วยกันจึงจะเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยไม่เน้นอย่างใดอย่างหนึ่ง

อนึ่งเนื่องจาก หลักภาวนา นิยมใช้ในเวลาวัดหรือแสดงผล แต่ในทางฝึกศึกษาหรือตัวกระบวนการฝึกฝนพัฒนา จะใช้เป็นไตรสิกขา เนื่องจากภาวนาท่านิยมใช้ในการวัดผลของการศึกษา

หรือการพัฒนาบุคคล รูปศัพท์ที่พบจึงมักเป็นคำแสดงคุณสมบัติของบุคคล คือแทนที่จะเป็นภาวนา ๔ (กายภาวนา, ศีลภาวนา, จิตภาวนา และปัญญาภาวนา) ก็เปลี่ยนเป็น ภาวิต ๔ คือ

๑) ภาวิตกาย มีกายพัฒนาแล้ว คือ มีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ ในทางที่เกื้อกูลและได้ผลดี เริ่มแต่รู้จักใช้อินทรีย์ เช่น ตา หู จมูก ฟัง เป็นต้น อย่างมีสติ ดูเป็น ฟังเป็น ให้ได้ปัญญา บริโภคปัจจัย ๔ และสิ่งของเครื่องใช้ ตลอดจนเทคโนโลยี อย่างฉลาด ได้ผลตรงเต็มตามคุณค่า

๒) ภาวิตศีล มีศีลพัฒนาแล้ว คือ มีพฤติกรรมทางสังคมที่พัฒนาแล้ว ไม่เบียดเบียน ก่อความเดือดร้อนเวรภัย ตั้งอยู่ในวินัยและอาชีพที่สุจริต มีความสัมพันธ์ทางสังคมในลักษณะที่เกื้อกูล สร้างสรรค์ และส่งเสริมสันติสุข

๓) ภาวิตจิต มีจิตที่พัฒนาแล้ว คือ มีจิตในที่ฝึกอบรมดีแล้ว สมบูรณ์ด้วยคุณภาพ จิต คือ ประกอบด้วยคุณธรรม เช่น มีเมตตา กรุณา เอื้ออาทร มีมุทิตา มีความเคารพ อ่อนโยน ซื่อสัตย์ กตัญญู เป็นต้น สมบูรณ์ด้วยสมรรถภาพจิต คือ มีจิตใจเข้มแข็งมั่นคงมีความเพียรพยายาม กล้าหาญ อดทน รับผิดชอบ มีสติ มีสมาธิ เป็นต้น และสมบูรณ์ด้วยสุขภาพจิต คือ มีจิตที่ร่าเริง เบิกบาน สดชื่น เอื้ออ้อม ผ่องใส และสงบ เป็นสุข

๔) ภาวิตปัญญา มีปัญญาพัฒนาแล้ว คือ รู้จักคิดรู้จักพิจารณา รู้จักวินิจฉัย รู้จักแก้ปัญหา และรู้จักทำหรือดำเนินการต่าง ๆ ด้วยปัญญาที่บริสุทธิ์ ซึ่งมองดูเข้าใจเหตุปัจจัย มองเห็นสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงหรือตามมันเป็น ปราศจากอคติและแรงจูงใจแอบแฝง เป็นผู้ที่ไม่เลศครอบงำปัญหาไม่ได้ เป็นอยู่ด้วยปัญญารู้เท่าทันโลกและชีวิตเป็นอิสระไร้ทุกข์ ผู้มีภาวนา ครบทั้ง ๔ อย่าง ทั้ง ๔ ด้านนี้แล้ว โดยสมบูรณ์เรียกว่า “ภาวิตตตะ” แปลว่า ผู้ได้พัฒนาตนแล้ว ได้แก่ พระอรหันต์” ดังนั้นแล้ว “การพัฒนาคนทั้งคน” ก็คือ การพัฒนาระบบองค์รวมแห่งการดำเนินชีวิตของคนให้ทั้ง ๓ ด้าน คือ พฤติกรรม จิตใจ และปัญญา เจริญงอกงามขึ้นอย่างสัมพันธ์สอดคล้องส่งผลเกื้อกูลต่อกันไปด้วยดีทั้งระบบ”^๗

ดังนั้น จากหลักภาวนาทั้ง ๔ นี้ พอสรุปได้ว่า พระพุทธศาสนาให้มนุษย์เป็นศูนย์กลางของการพัฒนาทุกอย่าง ซึ่งมนุษย์ต้องเป็นผู้กระทำหรือฝึกฝนด้วยตนเองเพื่อให้เกิดคุณสมบัติหรือคุณค่าภายในตัวเอง ซึ่งหลักของการฝึกนั้นแยกเป็น ภายใน กับภายนอก ภายนอกประกอบด้วย ด้านกาย (กายภาวนา) ด้านสังคม (ศีลภาวนา) ภายในประกอบด้วย ด้านจิตใจ (จิตภาวนา) ด้านปัญญา (ปัญญาภาวนา)

^๗ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), การศึกษาเพื่อสร้างบัณฑิต หรือการศึกษาเพื่อเพิ่มผลิต, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แพรวแอนดริโอม, ๒๕๕๖), หน้า ๓๙.

๒.๑.๒ ความหมายของการพัฒนาตนเองตามแนวทางพระพุทธศาสนา

คำว่า “พัฒนา” ในภาษาสันสกฤตมาจาก “วรณ” แปลว่าความเจริญ มาจากบาลีว่า “วฑฺฒน” หรือ “วฑฺฒนะ” แปลว่า ความเจริญ ความงดงาม เพิ่มขึ้น ฝึกฝน ทำให้ยืนยาวขึ้น และนำมาใช้ในภาษาไทย ก็มีความหมายว่าความเจริญ ความงอกงาม การขยายขยาย^๘ ดังนั้น คำว่า “พัฒนา” ในภาษาไทยในปัจจุบันมีความหมายตรงกับคำภาษาบาลีว่า “ภาวนา” การพัฒนาตนเองบุคคลตามแนวพุทธศาสนาจะต้องตั้งอยู่บนหลักภาวนา ๔ คือ กายภาวนา ศีลภาวนา จิตภาวนา และปัญญาภาวนา ถ้าเป็นคุณสมบัติของท่านผู้พัฒนาตนเอง เป็นรูปคุณนาม เป็นคุณสมบัติของบุคคลท่านใช้คำว่า ภาวนิตกาโย ภาวนิตสึโล ภาวนิตจิตโต และภาวนิตปญโญ^๙ คำว่า “ตน” นั้น หมายถึงตัวบุคคล เช่น ดังพระดำรัสที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสไว้ว่า “ภิกษุผู้มีตนเป็นเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง”^{๑๐} มีตนเป็นเกาะ ในที่นี้หมายถึงทำตนให้พ้นจากห่วงน้ำ คือ โสกะ ๔ เหมือนกับเกาะกลางมหาสมุทรที่น้ำท่วมไม่ถึง”^{๑๑} เป็นต้น

อนึ่ง นอกจากนี้ ยังปรากฏมีคำศัพท์ที่ใช้ในบริบทของคำว่า การพัฒนาตนเอง ในภาษาบาลีเรียกว่า “ทม” ซึ่งแปลว่า ดังที่พระพรหมมั่งคณาจารย์ (หลวงพ่อดำปัญญานันทภิกขุ) ได้อธิบายไว้ว่า คำว่า การฝึก หมายถึง การบังคับตัวเองไว้ ไม่ปล่อยให้อ่อนแอ ไม่ปล่อยให้เสื่อมโทรมในทางความดี บังคับไว้ ฝืนใจไว้ การบังคับก็คือการฝึกใจไว้นั่นเอง เพราะใจเราตามปกติมันชอบไหลไปในทางต่ำ สิ่งใดที่ไม่มีประโยชน์แล้วก็ทำง่าย วนสิ่งที่ที่มีประโยชน์แล้วก็ทำยาก เราจึงต้องฝึกใจไว้ บังคับใจ เช่น ใจมันจะขี้เกียจ เราก็ฝืนขยันไว้ มันไม่ยอมทำก็ฝืนให้มันอยากทำไว้ อะไรที่เป็นความดี ไม่ชอบก็ฝืนให้มันชอบขึ้นไปสักหน่อย ฝืนๆ ไว้บ่อยๆ จนกระทั่งชินเป็นนิสัย แล้วต่อไปก็ไม่ต้องฝืนอีก^{๑๒}

ดังนั้นแล้ว ตามนัยของพระพุทธศาสนาคำว่า “พัฒนา” หรือ “วัฒนา” หมายถึง การเจริญ การเติบโต เช่น ต้นไม้งอก เป็นการเติบโตที่ไม่มีการควบคุม อาจยังยืน หรือไม่ยังยืนก็ได้ ซึ่งในเบื้องต้นนั้นพระพุทธศาสนาไม่ได้ใช้คำว่า พัฒนา ในยุคปัจจุบันใช้กันมาก มีใช้คำหนึ่งคำว่า “ภาวนา” ถ้าแปลกันในภาษาไทยง่ายๆ ว่าเจริญ เป็นความเจริญที่ยั่งยืน^{๑๓} ซึ่งคำว่า ภาวนา เป็นคำศัพท์ที่ปรากฏในอังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต ว่าด้วยหลักธรรมหมวดภาวนา ๔ ประการ คือ กายภาวนา สีล

^๘ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อักษรเจริญทัศน์ จำกัด, ๒๕๒๕, หน้า ๕๘๐.

^๙ ที.อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๗๙/๑๐๔-๑๐๖.

^{๑๐} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๖๕/๑๑๑.

^{๑๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๖๕/๑๑๑.

^{๑๒} อ้างแล้ว, พระพรหมมั่งคณาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ), พจนานุกรมธรรม ฉบับปัญญานันทะ, หน้า ๔๑.

^{๑๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรมกับการพัฒนาชีวิต, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๐), หน้า ๓.

ภาวนา จิตภาวนา ปัญญาภาวนา เป็นการพัฒนามนุษย์ทั้งการสัมพันธ์กับวัตถุและธรรมชาติด้านใน^{๑๔} ภาวนาจึงหมายถึง การพัฒนาศักยภาพอย่างบูรณาการของมนุษย์ที่สามารถพัฒนาศักยภาพทั้ง ๔ ด้าน เรียกว่า ภาวิต คือ ภาวิตกาย ภาวิตศีล ภาวิตปัญญา เป็นคุณสมบัติของอรหันตบุคคล

๒.๑.๓ ความสำคัญของการพัฒนาตนเองตามแนวทางพระพุทธศาสนา

ความสำคัญของการพัฒนาตนเองตามแนวทางพระพุทธศาสนานั้นมีพื้นฐาน ๔ ประเด็นหลัก ดังนี้

๑. พระพุทธศาสนามองว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวงเป็นธรรมชาติที่มีอยู่เป็นไปตามธรรมดาในระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย และมนุษย์เป็นส่วนหนึ่งในระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยของธรรมชาตินั้น เมื่อธรรมชาติเป็นระบบความสัมพันธ์ของเหตุปัจจัย มนุษย์ซึ่งเป็นธรรมชาติส่วนหนึ่งด้วย ก็จึงเป็นส่วนหนึ่งอยู่ในระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยที่เป็นองค์รวมอันนี้ การที่สิ่งทั้งหลายเป็นไปตามเหตุปัจจัยนี้ เราเรียกว่าความเป็นไปตามกระบวนการของเหตุปัจจัย โลกทั้งโลก จักรวาลทั้งจักรวาล เป็นระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยทั้งสิ้น เมื่อมนุษย์มาเป็นพวกหนึ่งหรือประเภทหนึ่งในระบบนี้ มันก็อยู่ในระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยนี้ด้วย ก็เท่านั้นเอง จะเรียกว่าเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติหรือไม่เป็นก็เป็นไปโดยอัตโนมัติเท่านั้น

๒. ในเมื่อมนุษย์อยู่ในระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยของธรรมชาติ ชีวิตและการกระทำของมนุษย์ ก็ย่อมเป็นไปตามและมีผลส่งต่อตามระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยนั้น เพราะฉะนั้น มนุษย์จะทำอะไรขึ้นมา ก็มีผลในระบบเหตุปัจจัยนี้กระทบต่อสิ่งภายนอกบ้าง กระทบตนเองบ้าง และในทำนองเดียวกัน สิ่งที่เกิดขึ้นภายนอก ก็มีผลกระทบต่อมนุษย์ด้วย คือทั้งในมุกิรียา และปฏิกิรียา ตัวเองทำไปก็กระทบสิ่งอื่น สิ่งอื่นเป็นอย่างไรก็มากระทบตนเอง ข้อสำคัญคือ มองไปให้ครบตลอดทั้งระบบความสัมพันธ์นี้ ว่าชีวิตและกิจกรรมการกระทำของตนอง ทั้งเป็นไปตามเหตุปัจจัย และทำให้เกิดผลตามระบบเหตุปัจจัยนั้นด้วยทั้ง ๒ ประการ

๓. มนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกได้ และต้องฝึกทางพระเรียกว่าเป็นทมะ พุดด้วยภาษาสมัยนี้ว่าเป็นสัตว์ที่พัฒนาได้ ข้อนี้ถือว่าเป็นความคิดพื้นฐานที่สำคัญที่สุด การเกิดระบบจริยธรรมในพระพุทธศาสนาขึ้นมาก็เพราะถือว่ามนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกได้และต้องฝึก หลักนี้เป็นแกนสำคัญของจริยธรรมในพระพุทธศาสนา ซึ่งทำให้จริยธรรมมีความหลากหลายเท่ากับการศึกษา และเพราะเหตุที่มนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกฝนพัฒนาได้ จริยธรรมจึงเป็นระบบที่มีความประสานกลมกลืน เช่น ทำให้จริยธรรมกับความสุข เป็นสภาพที่พัฒนาไปด้วยกันได้ หรือเป็นจริยธรรมแห่งความสุข หลักการนี้ถือว่า ความประเสริฐของมนุษย์อยู่ที่การฝึกฝนพัฒนา ถ้าไม่พัฒนาแล้วมนุษย์ไม่ประเสริฐ และมนุษย์นั้นเมื่อพัฒนาแล้ว สามารถเข้าถึงอิสรภาพของความสุขได้จริง อันนี้เป็นข้อยืนยันของพระศาสนาว่า มนุษย์เป็นสัตว์ที่พัฒนาได้จนประเสริฐสุดเข้าถึงอิสรภาพและความสุขจริงได้

^{๑๔} อ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๗๙/๙๗.

๔. ความสามารถของมนุษย์ที่พัฒนาแล้วอย่างหนึ่ง คือ การทำให้ความแตกต่าง กลายเป็นความประสานเสริมเติมเต็มกลมกลืนซึ่งกันและกัน ทำให้เกิดความสมบูรณ์และดุลยภาพ เมื่อมนุษย์ยังพัฒนา มักจะทำให้ความแตกต่างเป็นขัดแย้ง หรือเกิดความสับสนแล้วความแตกต่างก็ กลายเป็นความขัดแย้งศักยภาพของการพัฒนาคือการทำให้คนสามารถทำให้ความขัดแย้งศักยภาพ ของการพัฒนา คือ การทำให้คนสามารถทำให้ความขัดแย้งศักยภาพของการพัฒนาคือการทำให้คน สามารถทำให้ความขัดแย้งมีความเป็นความประสานเสริม การพัฒนามนุษย์อย่างนี้จะต้องมาประยุกต์ เข้ากับการแก้ปัญหาสภาพแวดล้อมทั้งหมด^{๑๕}

๒.๑.๔ ประเภทการพัฒนาตนเองตามแนวทางพระพุทธศาสนา

รูปแบบการพัฒนาตนเองหรือการพัฒนามนุษย์ในพระพุทธศาสนาแบบองค์รวมนั้น ใน จุดยืนของแห่งการพัฒนาบุคคลให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ โดย“พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ทำให้ ความสำคัญกับบุคคลเป็นอย่างมาก กล่าวคือ บุคคลทุกคนต่างมีศักยภาพในตัวเอง บุคคลจะดีหรือร้าย ย่อมขึ้นอยู่กับตนเองเท่านั้น เพราะตนเองเป็นผู้กำหนดบทบาทชีวิตของตนเอง แนวคิดนี้รวมไปถึงการ ดูแลสุขภาพของตนเองด้วย การดูแลสุขภาพในแนวคิดทางพระพุทธศาสนาให้ความสำคัญของการ รักษาสุขภาพทางกายเพื่อดำรงไว้ โดยถือว่าเป็นส่วนประกอบอย่างหนึ่งของชีวิตที่ดีในระดับทิฐฐธัม มิกัตถะ คือประโยชน์ปัจจุบัน”^{๑๖} ดังนั้น เพื่อให้ครบทุกองค์ประกอบของรูปแบบการพัฒนาตนเอง แบบองค์รวม ดังมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑. รูปแบบการพัฒนาด้านร่างกาย (กายภาวนา: Physical Development)

รูปแบบการพัฒนาในด้านร่างกายนี้ พระพรหมคุณมร (ป.อ. ปยุตโต) ได้อธิบายไว้ว่า “ไม่ใช่หมายถึงทำให้ร่างกายเจริญเติบโต แต่หมายถึงพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ เช่นว่า เขารู้จักใช้ปัจจัย ๔ เป็นหรือไม่ กินเป็น บริโภคเป็นไหม กินแล้วได้คุณภาพชีวิต ได้สุขภาพดี หรือไม่รู้จักกิน กินไม่เป็น ไม่รู้จักประมาณในการบริโภค ไม่รู้จักพอดีในการกิน กินแล้วได้โทษ ใช้ อุปกรณ์เทคโนโลยีต่าง เป็นไหม ดูเป็น ฟังเป็นไหม อย่างนี้เป็นต้น”^{๑๗} และท่านได้อธิบายเพิ่มเติมใน ประเด็นนี้ว่า “การพัฒนาในด้านกายภาวนานี้ เป็นการพัฒนากายและการพัฒนาความสัมพันธ์กับ สิ่งแวดล้อมทางกายภาพคือ การมีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพในทางที่เกื้อกูลและได้ผลดี โดยรู้จักอยู่ดีมีสุขอย่างเกื้อกูลกันกับธรรมชาติ และปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายอย่างมีสติ มิให้เกิดโทษแต่ให้ เกื้อกูลเป็นคุณโดยเฉพาะการให้ ซึ่งแยกย่อยได้ ๒ ประเด็นคือ (๑) รู้จักใช้อินทรเช่นดาหุดูฟังเป็นต้น

^{๑๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), การพัฒนาที่ยั่งยืน, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๙), หน้า ๑๕๓-๑๕๕.

^{๑๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), อายุยืนอย่างมีคุณค่า, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ม.ป.ป.), หน้า ๔.

^{๑๗} อ่างแล้ว, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), การศึกษาเพื่อสร้างบัณฑิต หรือ การศึกษาเพื่อ เพิ่มผลผลิต, หน้า ๓๙.

อย่างมีสติ ดูเป็นฟังเป็นให้ได้ปัญญา และ(๒) กินใช้ด้วยปัญญาเสพบริโภคปัจจัย ๔ และสิ่งของเครื่องใช้ตลอดจนเทคโนโลยีอย่างฉลาดให้พอดีที่จะได้ผลตรงเต็มตามคุณค่าที่แท้จริง ไม่หลุ่มหลวมัวเมา ไม่ประมาทขาดสติ” ในประเด็นรูปแบบการพัฒนาด้านร่างกายนี้ พระมหาสุทิตย์ อาภากร และคณะ^{๑๘} ได้กำหนดองค์ประกอบ เกณฑ์ชี้วัดด้านสุขภาวะตามหลักพระพุทธศาสนา เพื่อที่จะได้หาแนวทางการพัฒนารูปแบบการเสริมสร้างสุขภาวะและการเรียนรู้เชิงบูรณาการ เพื่อเป็นรูปแบบของการประยุกต์ใช้และการบูรณาการหลักพุทธธรรมในการเสริมสร้างสุขภาวะและการเรียนรู้ของสังคมด้านสุขภาวะทางกายว่า เป็นภาวะของบุคคลที่มีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางวัตถุหรือกายภาพ เพื่อตอบสนองความสุข สามารถรับรู้อารมณ์ที่น่าปรารถนา น่ารัก น่าใคร่ น่าพอใจต่าง ๆ เช่น ได้เห็นภาพที่สวยงาม ได้ยินเสียงที่ไพเราะ โดยเป็นการเสพอารมณ์ผ่านประสาทสัมผัสทั้ง ๕ ได้ (ตา หู จมูก ลิ้น กาย) การบริโภคใช้สอย ปัจจัย ๔ อาหาร เสื้อผ้า ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค การใช้เทคโนโลยี เป็นไปด้วยสติแลเพื่อปัญญา ซึ่งจัดเป็นความสุขอันเป็นวิสัยของโลก แบ่งออกเป็นองค์ประกอบ ๔ องค์ประกอบย่อย คือ

๑) สุขภาวะทางกาย หมายถึง ภาวะของบุคคลที่สุขภาพแข็งแรง สมบูรณ์ ไม่มีโรคภัยไข้เจ็บ การมีสุขภาพทางกายที่ดี เช่น มีร่างกายแข็งแรง สมบูรณ์ ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ การดูแลสุขภาพ การบริโภคอาหารแบบพอประมาณ คำนึงถึงประโยชน์ต่อร่างกาย

๒) การจัดการความสัมพันธ์ต่อสิ่งแวดล้อมทางวัตถุ หมายถึง การรู้เท่าทันการใช้เทคโนโลยี การรู้จักพิจารณาก่อนการบริโภคใช้สอยสิ่งของในชีวิตประจำวัน

๓) การจัดการและมีสภาพแวดล้อมที่ดี หมายถึง การอาศัยอยู่ในชุมชน องค์การเพื่อสังคมที่ดี ดินฟ้าอากาศที่เหมาะสม สะอาด และสิ่งเสริมสุขภาพ เช่น ที่อยู่อาศัยสะอาด มีปัจจัย ๔ เพียงพอในชุมชน คนในสังคมเป็นคนดี

๔) การจัดการทรัพย์สินโดยชอบธรรม หมายถึง ภาวะของหาทรัพย์สินจากการประกอบอาชีพด้วยความซื่อสัตย์สุจริต มีทรัพย์สินเพียงพอต่อการใช้จ่ายเลี้ยงตนเอง เลี้ยงดูครอบครัว ไม่มีภาระหนี้สิน

๒. รูปแบบการพัฒนาความสัมพันธ์ทางสังคม (สภาวะทาง: Moral Development)

รูปแบบของการพัฒนาสัมพันธ์ทางสังคม หรือ การพัฒนาศีลนั้น “หมายถึง พัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งที่แวดล้อมทางสังคม คือกับเพื่อนมนุษย์ว่า อยู่ร่วมกับเพื่อนมนุษย์ได้ดีขึ้นไหม มีพฤติกรรมทั่วไปและการประกอบอาชีพที่ก่อความเดือดร้อนเบียดเบียน หรือเป็นไปในทางช่วย

^{๑๘} พระมหาสุทิตย์ อาภากร และคณะ, การเสริมสร้างสุขภาวะและการเรียนรู้ของสังคมตามแนวพระพุทธศาสนา, รายงานการวิจัย, (พระนครศรีอยุธยา: สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘), หน้า ๑๙๔.

แก้ปัญหาและสร้างสังคม อะไรอย่างนี้”^{๑๙} และพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้อธิบายเพิ่มเติมว่า “การพัฒนาความสัมพันธ์ทางสังคมนี้ เป็นการมีความสัมพันธ์ที่เกื้อกูลกับสิ่งแวดล้อมทางสังคม มีพฤติกรรมดีงามในความสัมพันธ์กับเพื่อนมนุษย์ โดยตั้งอยู่ในวินัย อยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ดี และมีอาชีพสุจริต ไม่ใช้กายวาจา และอาชีพในทางที่เบียดเบียนหรือก่อความเดือดร้อนเสียหายเวอร์ภัย แต่ใช้เป็นเครื่องพัฒนาชีวิตของคน และช่วยเหลือเกื้อกูล สร้างสรรค์สังคม ส่งเสริมสันติสุข”^{๒๐}

พระมหาสุทิตย์ อาภากรโ และคณะ^{๒๑} ได้กล่าวถึงองค์ประกอบของสุขภาวะทางสังคมไว้ว่า เป็นความรู้สึก ความสะดวก ปลอดภัย ในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ในครอบครัว และในสังคมที่ไม่มีการเบียดเบียน ทำร้ายซึ่งกันและกัน ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน สร้างสรรค์สังคม อันเป็นพื้นฐานของการดำรงอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข ความสัมพันธ์ในสังคมที่เอื้อต่อการพัฒนาบุคคล ให้ความเจริญงอกงาม และการอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข แบ่งเป็น ๔ องค์ประกอบย่อย คือ

๑) ครอบครัวเป็นสุข หมายถึง สมาชิกในครอบครัวมีสัมพันธภาพที่ดี มีการเสียสละ มีน้ำใจ เกื้อกูลกัน การมีธรรมะเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจในครอบครัว การมีความอดทนและอภัยซึ่งกันและกัน

๒) ความรักสามัคคีในสังคม หมายถึง การอยู่ร่วมกันในชุมชน องค์กร หรือสังคมอย่างสันติสุข มีความประพฤติดีงาม มีระเบียบวินัยในการอยู่ร่วมกัน การมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นที่ถูกต้อง มีประโยชน์ต่อสังคม

๓) การสงเคราะห์ต่อผู้อื่น หมายถึง การอยู่ร่วมกันในชุมชน องค์กร หรือสังคมที่มีการแบ่งปันสิ่งของและให้ความช่วยเหลือเกื้อกูลผู้อื่น การให้กำลังใจผู้อื่น การทำประโยชน์ต่อสังคม การพูดจาให้เกียรติต่อผู้อื่น ความเป็นธรรม เสมอภาค ไม่เอาเปรียบกันในสังคม

๔) การเสริมสร้างความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน หมายถึง สมาชิกในชุมชน องค์กร หรือสังคมมีการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข ไม่เบียดเบียนชีวิตผู้อื่น การไม่เบียดเบียนทรัพย์สินก่อให้เกิดความเสียหายแก่ผู้อื่น การอยู่ในสังคมที่ไม่หวาดระแวงต่อกัน การประพฤติอยู่ในกรอบของศีล ๕

๓. รูปแบบการพัฒนาจิตใจ (จิตภาวนา: Emotional Development)

รูปแบบการพัฒนาด้านที่ ๓ คือ “ด้านการพัฒนาจิตใจ เช่นว่า จิตใจมีคุณธรรมใหม่ มีเมตตา กรุณาใหม่ มีศรัทธาใหม่ มีความเคารพ มีความกตัญญูกตเวที มีhiriโอดตตปปะ มีคุณธรรมต่าง ๆ

^{๑๙} อ้างแล้ว, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), การศึกษาเพื่อสร้างบัณฑิต หรือ การศึกษาเพื่อเพิ่มผลิต, หน้า ๓๙.

^{๒๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), สุขภาวะองค์กรรวมแนวพุทธ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แพรวแอนโฮม, ๒๕๕๖), หน้า ๑๑๒.

^{๒๑} อ้างแล้ว, พระมหาสุทิตย์ อาภากรโ และคณะ, การเสริมสร้างสุขภาวะและการเรียนรู้ของสังคมตามแนวพระพุทธศาสนา, หน้า ๑๙๕.

ที่จะมาเป็นฐานของพฤติกรรมที่เราเรียกว่าจริยธรรม ที่ทำให้เกิดความมั่นคงและความสอดคล้องในระบบชีวิตทางจริยธรรม รวมทั้งการที่จิตใจมีความสุข หรือมีความสุข มีความชุ่มมัว เศร้าหมอง มีความกระวนกระวาย ถ้าพัฒนาในทางที่ดี ก็ต้องมีจิตใจที่เบิกบาน ผ่องใส สงบ มีความสุข ถ้าคงยังไม่มีความสุข แต่มีความสุขมาก ก็ถือว่าการพัฒนาเหมือนกัน”^{๒๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้อธิบายเพื่อเสริมประเด็นในด้านการพัฒนาทางด้านนี้ว่า “คือ การทำจิตใจให้เจริญงอกงามขึ้นในคุณธรรม ความดีงาม ความเข้มแข็งมั่นคง และความเบิกบานผ่องใสสงบสุข สมบูรณ์ด้วยคุณภาพจิต คือ งามด้วยคุณธรรม เช่น มีน้ำใจ เมตตา กรุณา เผื่อแผ่ เอื้ออารี มีมุทิตา มีศรัทธา มีความเคารพอ่อนโยน ซื่อสัตย์ กตัญญู เป็นต้น สมบูรณ์ด้วยสรรพภาพจิต คือ มีจิตใจเข้มแข็ง มั่นคง หนักแน่น เพียรพยายาม กล้าหาญ อดทน รับผิดชอบ มีสติ มีสมาธิ เป็นต้น และสมบูรณ์ด้วยสุภาพจิต คือ มีจิตใจร่าเริง เบิกบาน สดชื่น เอิบอิ่ม โปร่งใส ผ่องใส และสงบ เป็นสุข”^{๒๓} และในส่วนของรูปแบบการพัฒนาจิตใจนั้น พระมหาสุทิตย์ อาภากร และคณะ^{๒๔} กล่าวถึงสุขภาวะทางจิตว่า เป็นการมีส่วนประกอบทางด้านคุณธรรม ความดีงามภายในจิตใจ เช่น มีความเมตตา กรุณา ความขยันหมั่นเพียร อดทน มีสมาธิ ผ่องใส สดชื่น เบิกบาน เป็นสุข ไม่ชุ่มมัวด้วยอารมณ์ต่าง ๆ ที่มากระทบต่อการดำเนินชีวิตประจำวัน รวมทั้งการมีสภาวะแห่งจิตใจที่มีความสำราญ ชำ่มชื่น ไม่ชุ่มมัวด้วยอำนาจความโลภ ความโกรธ ความหลง อันเป็นเหตุแห่งความเศร้าหมองหรือความทุกข์ภายในจิตใจของตนเอง ซึ่งสามารถแบ่งระดับความสุขออกมาเป็นเชิงปริมาณที่วัดค่าจากความรู้สึกภายในจิตใจได้ สามารถแบ่งออกได้ ๔ องค์ประกอบ คือ

๑) การมีสุภาพจิตที่เข้มแข็ง หมายถึง การมีอารมณ์แจ่มใส จิตใจเบิกบาน การมองโลกในแง่ดี การมีจิตใจปลอดโปร่ง เช่น ความขยันหมั่นเพียรในการทำงาน ความอดทนในการดำเนินชีวิต การมีสมาธิแน่วแน่ในการทำงาน การมีสติในการดำเนินชีวิต

๒) การมีสมรรถภาพแห่งจิตที่ดี หมายถึง ภาวะของบุคคลที่แสดงออกด้านคุณธรรมทั้งหลายในลักษณะต่าง ๆ เช่น ความขยันหมั่นเพียรในการทำงาน ความอดทนในการดำเนินชีวิต การมีสมาธิแน่วแน่ในการทำงาน การมีสติที่ดีในการดำเนินชีวิต

๓) การมีคุณภาพแห่งจิต หมายถึง สภาพความรู้สึกทางจิตที่แสดงออกมาในลักษณะต่าง ๆ เช่น ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่และโอบอ้อมอารีต่อผู้อื่น ความกรุณาอยากช่วยเหลือผู้อื่นให้

^{๒๒} อ้างแล้ว, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), การศึกษาเพื่อสร้างบัณฑิต หรือ การศึกษาเพื่อเพิ่มผลิต, หน้า ๔๐-๔๑.

^{๒๓} อ้างแล้ว, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), สุขภาวะองค์กรรวมแนวพุทธ, หน้า ๑๑๓.

^{๒๔} อ้างแล้ว, พระมหาสุทิตย์ อาภากร และคณะ, การเสริมสร้างสุขภาวะและการเรียนรู้ของสังคมตามแนวพระพุทธศาสนา, หน้า ๑๙๕-๑๙๖.

พันทุกข์ การระลึกถึงและตอบแทนบุญคุณคนอื่น การยกย่องและชื่นชมคุณค่าแห่งการทำความดีของผู้อื่น การใช้วาจาแนะนำให้ผู้อื่นทำความดี

๔) ความภาคภูมิใจและความเชื่อมั่นศักยภาพของตนเอง หมายถึง สภาพความรู้สึกพอใจและเชื่อมั่นในตนเอง การมีคุณค่าต่อสังคม ความเชื่อมั่นในการแก้ปัญหาในชีวิตได้ความพอใจในสถานะทางสังคม เช่น เกียรติยศ ฐานะตำแหน่ง หน้าที่การงาน บริวาร ที่ตนเองได้มาอย่างชอบธรรม

๔. รูปแบบการพัฒนาด้านปัญญา (ปัญญาภาวนา: Intellectual Development)

การพัฒนาในด้านที่ ๔ คือ ด้านปัญญา เช่นว่า “มีความรู้ความเข้าใจสิ่งทั้งหลายถูกต้องตามความเป็นจริงใหม่ เข้าถึงความจริงของสิ่งต่าง ๆ มีความรับรู้โดยไม่มีอคติ สามารถพิจารณาวินิจฉัยปัญหาต่าง ๆ มีความรับรู้โดยไม่มีอคติ สามารถพิจารณาวินิจฉัยปัญหาต่าง ๆ อย่างไม่เอนเอียงสามารถนำความรู้ความคิดมาประยุกต์ในการแก้ปัญหาและในการสร้างสรรค์ต่าง ๆ รวมทั้งในการบริหารจัดการดำเนินการต่าง ๆ ตลอดจนทำจิตใจของตนให้เป็นอิสระเหนือการกระทบกระทั่งของสิ่งแวดล้อมได้หรือไม่ เป็นต้น”^{๒๕} และพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ยังได้อธิบายเพิ่มเติมว่า “การพัฒนาปัญญา คือ การฝึกอบรมเจริญปัญญา เสริมสร้างความรู้ ความคิด ความเข้าใจ ให้รู้จักคิด รู้จักพิจารณา รู้จักวินิจฉัย รู้จักแก้ปัญหา และรู้จักจัดทำดำเนินการต่าง ๆ ด้วยปัญญาบริสุทธิ์ ซึ่งมองดูรู้เข้าใจเหตุปัจจัย มองเห็นสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริงหรือตามที่มันเป็น ปราศจากอคติ และแรงจูงใจแอบแฝง เป็นผู้มีกิเลส ครอบงำบัญชาไม่ได้ ให้ปัญญาเจริญพัฒนาจนรู้เข้าใจหยั่งเห็นความจริง เป็นอยู่ด้วยปัญญารู้เท่าทัน เห็นแจ้งโลกและชีวิตตามสภาวะ ลุถึงความบริสุทธิ์ปลอดภยันจากกิเลสสิ้นเชิง มีจิตใจเป็นอิสระสุขเกษมไร้ทุกข์”^{๒๖} และพระมหาสุทิตย์ อาภากรโ และคณะ^{๒๗} ได้เสนอองค์ประกอบของการพัฒนาปัญญาไว้ทั้งหมด ๖ องค์ประกอบด้วยกัน คือ

๑) การเห็นคุณค่าในการพัฒนาคุณภาพชีวิต หมายถึง การแสวงหาความรู้สิ่งใหม่ ๆ การเร่งชวนชวนทำความดี การใช้ชีวิตแบบไม่ประมาท

๒) การเสียสละเพื่อความสุขส่วนร่วม หมายถึง การเสียสละผลประโยชน์ส่วนตนเพื่อส่วนรวม การบำเพ็ญประโยชน์เพื่อส่วนร่วม การช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นทุกข์

๓) การรู้เท่าทันในการใช้ชีวิต หมายถึง การรู้เท่าทันและเห็นโทษในการเสพความสุขเกินความพอดี การยอมรับความเปลี่ยนแปลงของชีวิตและการรับรู้สิ่งต่าง ๆ ตามความเป็นจริง การรักษาใจให้สงบและปล่อยวาง

^{๒๕} อ่างแล้ว, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), การศึกษาเพื่อสร้างบัณฑิต หรือ การศึกษาเพื่อเพิ่มผลิต, หน้า ๔๑.

^{๒๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), สุขภาวะองค์กรรวมแนวพุทธ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เพ็ทแอนด์โฮม, ๒๕๕๖), หน้า ๑๑๓-๑๑๔.

^{๒๗} อ่างแล้ว, พระมหาสุทิตย์ อาภากรโ และคณะ, การเสริมสร้างสุขภาวะและการเรียนรู้ของสังคมตามแนวพระพุทธศาสนา, หน้า ๑๙๖.

๔) การรู้จักใช้ชีวิตแบบพอเพียง หมายถึง การรู้จักพิจารณา รู้จักคิดอย่างมีเหตุผลในการดำเนินชีวิตแบบพอเพียง การไม่ยึดติดกับวัตถุ ไม่ตกไปเป็นทาสของวัตถุ ความประมาทในการบริโภคปัจจัย ๔

๕) การมีหลักธรรมในการดำเนินชีวิต หมายถึง การมีคุณธรรมเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวดำเนินชีวิต การฝึกอบรมสมาธิ การไม่ทำบาป ทั้งทางกาย และทางใจ

๖) การมีความสุขในทางธรรม หมายถึง การศรัทธาเลื่อมใสในคำสอนของพระพุทธเจ้าอย่างลึกซึ้ง การมีความสุขในการใช้ชีวิตอย่างสงบ การไม่หวั่นไหวต่อสิ่งต่าง ๆ ที่มากระทบ การมีจิตใจอิสระ สงบเย็น ไม่พึ่งพาวัตถุภายนอก

๒.๑.๕ กระบวนการพัฒนาดตนเองตามหลักบุพนิมิตแห่งมรรค ๗

กระบวนการพัฒนาดตนเอง เพื่อให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์แบบหรือเป็นสัตว์ที่ประเสริฐ เพราะในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเรียกผู้ที่ฝึกตนดีแล้วว่าเป็นผู้ประเสริฐกว่าสัตว์ทั้งปวง หลักดังกล่าวนี้ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) เรียกว่า บุพนิมิตแห่งมรรค คือ เครื่องหมายที่บอกล่วงหน้ามรรคจะเกิด, ธรรม ๗ ประการซึ่งแต่ละอย่างเป็นเครื่องหมายบ่งบอกล่วงหน้าว่าอริยอัฏฐังคิกมรรคจะเกิดขึ้นแก่ผู้นั้น ดุจแสงอรุณเป็นบุพนิมิตของดวงอาทิตย์ที่จะอุทัย แสงเงินแสงทองของชีวิตจะดั่งาม^{๒๘} จากแนวคิดที่ว่ามนุษย์เป็นสัตว์พิเศษ ซึ่งแตกต่างจากสัตว์ทั้งหลายอื่น สิ่งที่ทำให้มนุษย์เป็นสัตว์พิเศษ ได้แก่ สึกขา หรือการศึกษา คือ การเรียนรู้ฝึกฝนพัฒนามนุษย์ที่ฝึก ศึกษาหรือพัฒนา ชื่อว่าเป็น “สัตว์ประเสริฐ” เป็นผู้รู้จักดำเนินชีวิตที่ดั่งามด้วยตนเอง และช่วยให้สังคมดำรงอยู่ในสันติสุขโดยสวัสดิ์

มนุษย์ที่จะชื่อว่าฝึก ศึกษา หรือพัฒนาดตน โดยเฉพาะเด็กและเยาวชนผู้เป็นสมาชิกใหม่ของมนุษย์ พึงมีคุณสมบัติที่เป็นต้นทุน ๗ ประการที่เรียกว่า แสงเงินแสงทองของชีวิตที่ดั่งาม หรือ รุ่งอรุณของการศึกษา ซึ่งเป็นหลักประกันของชีวิตที่จะพัฒนาสู่ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ผู้เป็นสัตว์ประเสริฐอย่างแท้จริง รุ่งอรุณของการศึกษา ๗ อย่างคือ ๑) กัลยาณมิตตตา ความมีกัลยาณมิตร^{๒๙} ๒) สีสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยศีล ๓) ฉันทสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยฉันทะ ๔) อตตสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยตนที่ฝึกไว้ดี ๕) ทิฏฐิสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ (มีหลักความคิดความเชื่อที่ถูกต้อง) ๖) อัปปมาทสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาท ๗) โยนิโสมนสิการสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยโยนิโสมนสิการ^{๓๐}

ดังนั้นเพื่อให้ทราบถึงรายละเอียดของแต่ละหลักบุพนิมิตแห่งมรรค พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้อธิบายเอาไว้ ดังนี้

^{๒๘} อ้างแล้ว, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๒๘, หน้า ๑๘๕.

^{๒๙} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๙/๔๓.

^{๓๐} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๕๐-๕๔/๔๔.

๑. กัลยาณมิตร (มีกัลยาณมิตร) แสวงแหล่งปัญญาและแบบอย่าง คือ อยู่ร่วมหรือใกล้ชิดกัลยาณชน เริ่มต้นแต่มีพ่อแม่เป็นกัลยาณมิตรในครอบครัว รู้จักคบคน และเข้าร่วมสังคมกับกัลยาณชน ที่จะมียุติพลชักนำและชักชวนกันให้เจริญงอกงามในการพัฒนาพฤติกรรม จิตใจและปัญญา โดยเฉพาะให้เรียนรู้และพัฒนาการสื่อสารสัมพันธ์กับเพื่อนมนุษย์ด้วยเมตตา มีศรัทธาที่จะดำเนินตามแบบอย่างที่ดี และรู้จักใช้ปัจจัยภายนอก ทั้งที่เป็นบุคคล หนังสือ และเครื่องมือสื่อสารทั้งหลาย ให้เป็นประโยชน์ในการแสวงหาความรู้และความดีงาม เพื่อนำมาใช้ในการพัฒนาชีวิต แก้ปัญหาและทำการสร้างสรรค์

๒. สีสัมปทา (ทำศีลให้ถึงพร้อม) มีวินัยเป็นฐานของการพัฒนาชีวิต คือ รู้จักจัดระเบียบความเป็นอยู่กิจกรรม กิจการและสิ่งแวดล้อมให้เอื้อโอกาสแก่การพัฒนาชีวิต อย่างน้อยมีศีลขั้นพื้นฐาน คือ มีพฤติกรรมที่ถูกต้องในความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางสังคม ด้วยการอยู่ร่วมกับเพื่อนมนุษย์อย่างเกื้อกูลไม่เบียดเบียนกัน และในความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางวัตถุด้วยกินใช้ปัจจัย ๔ ตลอดจนอุปกรณ์เทคโนโลยีทั้งหลาย ในทางที่ส่งเสริมคุณภาพชีวิต เกื้อหนุนการศึกษา การสร้างสรรค์ และระบบคุณธรรมสัมพันธ์กับธรรมชาติ

๓. ฉันทสัมปทา (ทำฉันทะให้ถึงพร้อม) มีจิตใจใฝ่รู้ใฝ่สร้างสรรค์ คือ เป็นผู้มีความใฝ่รู้ใฝ่ดี ใฝ่ทำใฝ่สร้างสรรค์ความเป็นเลิศ อยากช่วยทำทุกสิ่งทุกคนที่ตนประสบเกี่ยวข้องให้เข้าถึงภาวะที่ดีงาม

๔. อัตตสัมปทา (ทำตนให้ถึงพร้อม) มุ่งมั่นเต็มสุดภาวะความสามารถจะให้ถึงได้ คือ ระลึกถึงความเจริญแท้แห่งธรรมชาติของมนุษย์ผู้เป็นสัตว์ที่ฝึกได้ และต้องฝึก ซึ่งเมื่อฝึกแล้วจะประเสริฐเลิศสูงสุด แล้วตั้งใจฝึกตนจนมองเห็นความยากลำบากอุปสรรคและปัญหา เป็นจุดเวทีที่ทดสอบและพัฒนาสติปัญญาความสามารถ

๕. ทิฐุสัมปทา (ทำทิฐุให้ถึงพร้อม) ถือหลักเหตุปัจจัยมองอะไร ๆ ตามเหตุและผล คือ ตั้งอยู่ในหลักความคิดความเชื่อที่ดีงามมีเหตุผล อย่างน้อยถือนหลักเหตุปัจจัย ที่จะนำไปสู่การพิจารณาไตร่ตรองสืบสวนค้นคว้าเป็นทางเจริญปัญญา

๖. อัปปมาทสัมปทา (ทำความไม่ประมาทให้ถึงพร้อม) ตั้งตนอยู่ในความไม่ประมาท คือ มีจิตสำนึกในความไม่เที่ยง มองเห็นตระหนักถึงความไม่คงที่ ไม่คงทน และไม่คงตัว ทั้งของชีวิต และสิ่งทั้งหลายรอบตัว ซึ่งเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัยทั้งภายในและภายนอกตลอดเวลา

๗. โยนิโสมนสิการ (ทำโยนิโสมนสิการให้ถึงพร้อม) ฉลาดคิดแยกคายให้ได้ประโยชน์และความจริง คือ รู้จักคิด รู้จักพิจารณา มองเป็น คิดเป็น เห็นสิ่งทั้งหลายตามที่เป็นไปในระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย โดยใช้ปัญญาพิจารณาสอบสวนสืบค้นวิเคราะห์วิจัย ไม่ว่าจะเพื่อให้เห็นความจริง หรือเพื่อให้เห็นแง่มุมที่จะใช้ให้เป็นประโยชน์ กับทั้งสามารถแก้ไขปัญหาและ

จัดทำดำเนินการต่าง ๆ ให้สำเร็จได้ด้วยวิธีแห่งปัญญาที่จะทำให้พึ่งตนเองและเป็นที่พึ่งของคนอื่นได้

๓๑

๒.๑.๖ ประโยชน์ของการพัฒนาตนเองตามแนวทางพระพุทธศาสนา

ประโยชน์ของการพัฒนาตนเองตามแนวทางของพระพุทธศาสนาได้นั้น พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้แสดงทัศนะว่า มนุษย์อยู่ในระดับความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยของธรรมชาติ ชีวิตและการกระทำของมนุษย์เป็นไปตามและมีผลส่งผลตามระบบเหตุปัจจัยนั้นเป็นต้นแล้ว หลักการของพระพุทธศาสนานั้นแสดงออกใน ๕ ข้อ ดังนี้

๑. ประโยชน์ในแง่ศักยภาพ มนุษย์สามารถพัฒนาตนในระบบเหตุปัจจัยของธรรมชาติให้ประโยชน์ของทั้งสองฝ่ายประสานกลมกลืนกันได้ นี่เป็นศักยภาพของมนุษย์ คือความสามารถพัฒนาตนเองได้ ให้สามารถอยู่ร่วมกับสิ่งแวดล้อมได้ดีขึ้น และสามารถจัดความสัมพันธ์ได้ดียิ่งขึ้นด้วย ศักยภาพนี้แสดงออกเป็นอัตราสัมพันธ์ที่ว่า ยิ่งมนุษย์พัฒนาเท่าใด เขาก็ยิ่งมีความสามารถที่จะประสานกลมกลืนมากเท่านั้น และการจัดความสัมพันธ์ก็ได้ผลดียิ่งขึ้น แม้ว่าจุดที่เริ่มต้นจะเป็นเหมือนฝรั่ง คือมนุษย์จะจัดการกับธรรมชาติ หรือถ้าตรงข้ามก็เป็นทาสของธรรมชาติไปเลย แต่เนื่องจากหลักการนี้เป็นแนวความคิดแบบที่เรียกว่ามีพลังขับเคลื่อน (Dynamic) คือเป็นความคิดที่ไม่หยุดนิ่ง แต่มีการปรับเปลี่ยนก้าวหน้าดียิ่งขึ้นไปได้เรื่อย ตามอัตราสัมพันธ์กับการพัฒนามนุษย์ เพราะฉะนั้นศักยภาพในการพัฒนาตนของมนุษย์ ก็จะทำให้สามารถจัดความสัมพันธ์กับธรรมชาติให้ประโยชน์ของ ๒ ฝ่ายกลมกลืนกันได้

๒. ประโยชน์ในแง่อิสรภาพ อิสรภาพก็มีความเปลี่ยนแปลงไปเป็นว่า อิสรภาพ คือการมีความสามารถอยู่ดีมีสุขด้วยตนเองโดยขึ้นกับธรรมชาติแวดล้อมน้อยลงตามลำดับ มนุษย์สามารถมีอิสรภาพในการดำรงชีวิตโดยปราศจากการผูกมัดกับสิ่งแวดล้อมที่อยู่นอกตัว

๓. ประโยชน์ในแง่ความสุข ตามความหมายของการพัฒนามนุษย์...เมื่อมนุษย์ขึ้นต่อธรรมชาติภายนอกในการมีความความสุขก็จริงอยู่ แต่เมื่อมนุษย์พัฒนามากขึ้นมนุษย์ก็สามารถมีความสุขได้ด้วยตนเองมากขึ้น โดยขึ้นต่อธรรมชาติหรือสิ่งภายนอกน้อยลง วิธีการฝึกของพระพุทธศาสนาจะเห็นได้เป็นขั้นตอนในแนวทางแบบนี้ คือให้ชีวิตและความสุขของมนุษย์ขึ้นต่อสิ่งภายนอกน้อยลงไป และทำให้มนุษย์มีความสุขสูงขึ้นเป็นระดับขึ้นไป ถ้าเป็นความสุขในระดับต้น ก็เป็นสามีสสุข ต้องพึ่งอาศัยอาภิส และมนุษย์ที่อยู่กับความสุขในระดับนี้ ก็จะต้องมีกรอบความประพฤติ จากฐานของความสุขแบบนี้ เมื่อพัฒนาขึ้นไปอีกก็จะมีสุขภายในที่ประณีตขึ้นไปอีก การขึ้นต่อวัตถุจะน้อยลงไป ๆ โดยวิธีการฝึก เช่นมีศีล ๘ เพิ่มจากศีล ๕ ...เพราะฉะนั้นความสุขมีหลายระดับ ตั้งแต่สามีสสุขที่อิงอาศัยวัตถุบำรุงบำเรอภายนอก จนกระทั่งถึงนิรามีสสุข คือ ความสุขที่

^{๓๑} พระพรหมคุณาภรณ์, (ป.อ.ปยุตฺโต), *ธรรมบุญชีวิต พุทธธรรมเพื่อชีวิตที่ดีงาม*, พิมพ์ครั้งที่ ๖๘, (นครปฐม: ระฆังทอง, ๒๕๔๗), หน้า ๑๐-๑๓.

ไม่ต้องขึ้นต่ออามิส...ยิ่งพัฒนามากมนุษย์ก็ยังสามารถมีความสุขเป็นอิสระในตนมากขึ้น โดยเป็นความสุขที่ไม่ต้องหา...ไม่ต้องอาศัยการเสพ เพราะความสุขกลายเป็นคุณสมบัติประจำอยู่ในตัวตลอดเวลา

๔. ประโยชน์ในแง่ภาวะของมนุษย์ คนแตกต่างกันได้หลากหลาย ทั้งแนวตั้งแต่นวนอน แนวตั้งคืออยู่ในระดับพัฒนาไม่เท่ากัน และนวนอนคือความถนัดอัธยาศัยไม่เหมือนกัน พุทธศาสนามองมนุษย์สัตว์ทั้งหลายแตกต่างกันหมด และยอมรับความแตกต่างหลากหลายนั้น... แนวความคิดนี้มีแก่นสำคัญคือหลักการแห่งการพัฒนามนุษย์ ถือว่าการพัฒนามนุษย์เป็นหลักการแกนกลางที่สำคัญ และถือความสุขอิสระเป็นตัวตัดสินในขั้นสุดท้ายของการพัฒนามนุษย์และการมีอิสรภาพนั้น เพราะฉะนั้น การพัฒนามนุษย์จึงเริ่มต้นด้วยการยอมรับว่า มนุษย์สามารถมีความสุขที่เป็นอิสระได้

๕. ประโยชน์ในแง่ความสัมพันธ์หรือฐานเชิงปฏิบัติ มนุษย์มีฐานะเป็นผู้อยู่ร่วมกันกับสิ่งแวดล้อม ซึ่งจะต้องใช้สติปัญญาความสามารถที่ตนพัฒนาขึ้นมาได้ด้วยศักยภาพที่ตนมีอยู่เป็นพิเศษนั้น มาใช้เป็นเครื่องดำรงรักษาส่งเสริมความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมให้เกื้อกูลส่งผลดียิ่งขึ้น ทั้งต่อตนเองและต่อสิ่งแวดล้อมอย่างประสานกลมกลืน ถึงจุดพอดีอยู่เสมอ คือแทนที่จะตั้งตัวเป็นใหญ่แล้วจัดการกับธรรมชาติตามชอบใจของตน ก็เปลี่ยนเป็นมาจัดความสัมพันธ์อันดีงาม เกื้อกูลกับธรรมชาติ

หลักความสัมพันธ์ที่ว่ามานี้ หมายความว่า ไม่ใช่ทั้งการเข้าพิชิตครอบงำจัดการอย่างรุกรานต่อธรรมชาติ และไม่ใช่ปล่อยตัวให้ตกอยู่ใต้ครอบงำของกระแสความเป็นไปของธรรมชาติอย่างไร้สติปัญญา แต่ใช้ศักยภาพที่ตนมีในฐานะเป็นสัตว์ที่พัฒนาได้นั้นมาใช้แก้ไขปรับปรุงให้ความสัมพันธ์ระหว่างตนกับธรรมชาติแวดล้อมเป็นไปด้วยดีโดยเกื้อกูลทั้งแก่ตนและแก่ธรรมชาติแวดล้อม คือ แก่ระบบความสัมพันธ์ในธรรมชาติทั้งหมด ให้ก้าวหน้าไปในภาวะพอดีอยู่ตลอดเวลา พุดง่าย ๆ ว่า แทนที่จะจัดการธรรมชาติเพื่อตัวก็เปลี่ยนเป็นจัดความสัมพันธ์กับธรรมชาติเพื่อผลดีด้วยกันทั้งระบบหรือพูดอีกสำนวนหนึ่งว่า พัฒนาให้ระบบความสัมพันธ์ของธรรมชาตินั้นมีคุณภาพที่เกื้อกูลอยู่เสมอ^{๓๒}

๒.๒ แนวคิดเรื่องปัญญาภาวนาในพระพุทธศาสนา

๒.๒.๑ ที่มาของแนวคิดเรื่องปัญญาภาวนาตามแนวทางพระพุทธศาสนา

ศาสนาในโลกนั้นได้มีการแบ่งออกเป็นประเภทใหญ่ ๆ ได้ ๒ ประเภท คือ ๑) ศาสนาที่มีศาสนาพยากรณ์ (Prophet) คือ มีตัวแทนของเทพเจ้าลงมาบอกแก่มนุษย์เป็นครั้งคราว เพื่อให้รู้จักพระเจ้า รักพระเจ้า กลัวพระเจ้า ๒) ศาสนาประเภทปัญญา (wisdom) คือ คำสอนที่เน้นไปทางญาณหรือปัญญา^{๓๓}

^{๓๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), การพัฒนาที่ยั่งยืน, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๙), หน้า ๑๕๘-๑๖๔.

^{๓๓} สุชีพ ปุญญานุภาพ, ประวัติศาสตร์ศาสนา, (พระนคร: หจก.เกษมบรรณกิจ, ๒๕๐๖), หน้า ๓๓.

พระพุทธศาสนานั้นจัดเป็นศาสนาประเภทปัญญา (wisdom) คือ ถือปัญญาเป็นยอดธรรม หรือเป็นธรรมแกนกลาง ดังพุทธพจน์ว่า “ปัญญาตฺรา สพฺเพ ธมฺมา แปลความว่า ธรรมทั้งหลายทั้งปวงมีปัญญาเป็นยอดยิ่ง”^{๓๔} พระพุทธศาสนาจึงถือปัญญาเป็นธรรมสูงสุด เป็นตัวตัดสินขั้นสุดท้ายในการที่จะเข้าถึงจุดหมายของพระพุทธศาสนา แม้แต่พระนามที่เรียกพระพุทธเจ้า คือ “พุทธะ” ก็หมายถึงตรัสรู้ด้วยปัญญา หรือปัญญาตรัสรู้ธรรม...ปัญญาจึงเป็นตัวตัดสินในการเข้าถึงจุดหมายของพระพุทธศาสนา...เพราะพระพุทธศาสนาให้ความสำคัญแก่หลักธรรมเหล่านั้น แต่พระองค์ย้ำว่าปัญญานี้แหละเป็นตัวตัดสิน ศรัทธาก็เพื่อปัญญา ศีลพรตก็เพื่อประคับประคองจนกระทั่งเกิดปัญญา โดยเฉพาะศีลนั้นช่วยให้เกิดสมาธิ สมาธิก็ต้องนำไปสู่ปัญญา ถ้าไม่อย่างนั้น ก็เป็นเพียงสมาธิที่นำไปสู่ภาวะตึ๋มดำทางจิตเท่านั้น เรื่องของสมณะ ไม่ถึงนิพพาน...ปัญญาเป็นตัวตัดสิน จึงถือว่าปัญญาเป็นคุณธรรมสำคัญ เป็นเอก ปัญญาในขั้นสูงสุด คือ ปัญญาในขั้นที่จะทำงานรู้เท่าทันสังขาร ที่จะละตัดสังโยชนเครื่องผูกมัดตัวไว้กับวัฏฏสงสารไว้กับความทุกข์ ได้แก่ปัญญาที่มีชื่อเฉพาะว่า วิปัสสนา...^{๓๕}

ดังที่กล่าวมานี้ พระพุทธเจ้านั้น พระองค์ทรงตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง พระปัญญาแห่งการตรัสรู้ของพระองค์นั้นคือโพธิปัญญา สมดังบทพุทธคุณ คือ “สมมาสมพุทฺโธ คือ ผู้ตรัสรู้ชอบได้โดยพระองค์เอง”^{๓๖} ไม่มีใครมาสอนหรือพยากรณ์ให้พระองค์ทรงเทศนาสั่งสอน ดังปรากฏชัดในพุทธดำรัสเรื่องโพธิราชกุมาร^{๓๗} ว่า

....อาตมภาพนั้น น้อมจิตไปเพื่อแสวงขยญาณ รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า “นี้ทุกข์ นี้ทุกสมุทัย นี้ทุกขนิโรธ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา นี้อาสวะ นี้อาสวสมุทัย นี้อาสวนิโรธ นี้อาสวนิโรธปฏิปทา” เมื่ออาตมภาพรู้เห็นอยู่อย่างนี้ จิตก็หลุดพ้นจากกามาสวะ ภวาสวะ และอวิชชาสวะ เมื่อจิตหลุดพ้นแล้วก็รู้ว่า “หลุดพ้นแล้ว” รู้ชัดว่า “ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่น เพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป

ราชกุมาร อาตมภาพบรรลุวิชาที่ ๓ นี้ในปัจฉิมยามแห่งราตรี กำจัดอวิชชาได้แล้ว วิชาก็เกิดขึ้น กำจัดความมืดได้แล้ว ความสว่างก็เกิดขึ้น เหมือนบุคคลผู้ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่...

พระพุทธศาสนานั้นเป็นศาสนาที่มีความเป็นพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งการฝึกฝน และเชื่อในศักยภาพของมนุษย์ว่าฝึกได้ ดังนั้นเพราะการฝึกฝน“มนุษย์จึงแตกต่างจากสัตว์อื่นในด้านสติปัญญา ด้วยสติปัญญานี้เองทำให้มนุษย์เหนือชีวิตรูปแบบอื่น มนุษย์พัฒนาความรู้โดยอาศัยสติปัญญาและใช้ความรู้นั้นเพื่อเอาชนะธรรมชาติ สามารถปรับตัวเข้ากับธรรมชาติได้ในกรณียัง

^{๓๔} อก.ทสก. (ไทย) ๒๔/๕๘/๑๒๖.

^{๓๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), ลักษณะแห่งพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เจริญดีมั่นคงการพิมพ์, ๒๕๕๘), หน้า ๓๕-๔๑.

^{๓๖} อ้างแล้ว, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๗๐.

^{๓๗} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๓๖/๔๐๖-๔๐๗.

เอาชนะไม่ได้”^{๓๘} การพูดหรือกล่าวถึงเรื่องปัญญาจัดเป็น ๑ ในกถาวัตถุ ๑๐ ประการ เรียกว่า ปัญญา
กถา (เรื่องปัญญา) ซึ่งพระพุทธองค์ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า...หากเธอทั้งหลายพึงยกถาวัตถุ ๑๐
ประการนี้อย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นมากล่าว เธอทั้งหลายก็จะสามารถครอบงำเดชาานุภาพของดวงจันทร์
และดวงอาทิตย์ที่มีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมากอย่างนี้ด้วยเดชาานุภาพของตนได้...^{๓๙} ดังนั้น เพื่อให้เข้าใจ
ถึงกระบวนการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญากาวนา ผู้วิจัยขอนำเสนอเป็นลำดับขั้นตอนดังต่อไปนี้

จากประเด็นที่กล่าวมานี้ ย่อมสะท้อนให้เห็นชัดว่า พระพุทธศาสนามีคำสอนที่ส่งเสริม
สติปัญญาในทุกด้าน ไม่ว่าจะเป็นสหชาติปัญญา นิปากปัญญา หรือวิปัสสนาปัญญา ทั้งนี้ สหชาติ
ปัญญาเป็นสิ่งที่ไม่อาจพัฒนาให้ดีกว่าได้ เพราะเกิดมีสำเร็จด้วยอานุภาพหรืออิทธิพลกรรมเก่า ส่วนนิ
ปากปัญญา หมายถึง ปัญญาหรือความรู้ที่ใช้ดำรงชีพ เกิดจากการขวนขวายศึกษาเล่าเรียนจนมีความรู้
ความชำนาญ เป็นตัวนำในการทำงานทุกอย่าง และเป็นความรู้ที่ใช้ในการบริหาร^{๔๐} ตั้งแต่ระดับ
ความรู้พื้นฐานไปถึงความรู้ระดับเชี่ยวชาญในสาขาวิชานั้น ๆ ซึ่งความเป็นผู้เชี่ยวชาญ สามารถสร้างให้
เกิดมีได้^{๔๑} ด้วยเหตุปัจจัยต่อไปนี้ คือ ๑) บุรพประโยชน์ พื้นฐานเดิม ได้แก่ พันธุกรรมและสิ่งแวดล้อม
รวมทั้งการศึกษอบรมในส่วนเบื้องต้น ๒) พหุสัจจะ การศึกษา การอบรม การสัมมนา การมีโอกาสดู
ยินได้ฟังสม่ำเสมอ ทั้งในด้านศาสตร์และศิลป์ ๓) เทศภาษา การมีความรู้แตกฉานในภาษา ฉลาดใน
การสื่อสาร ๔) อาคมะ มีแหล่งให้ศึกษาค้นคว้า ทดลอง วิจัย เช่น ห้องสมุด ฯลฯ ๕) ปริปัญญา การ
สอบถาม การปรึกษาหารือกับผู้รู้ ๖) อธิคมะ การมีประสบการณ์ตรงเกี่ยวกับเรื่องนั้น ๆ ^{๔๒} ๗) ครุสัน
นิจยะ การมีผู้รู้คอยให้การแนะแนวทาง หรือมีครูดี และ ๘) มิตตสมบัติ มีเพื่อนหรือบริวารดี^{๔๓}

๒.๒.๒ ความหมายของปัญญากาวนา

คำว่า “ปัญญากาวนา” นี้แยกออกเป็น ๒ คำประกอบด้วย ๑) ปัญญา ๒) กาวนา ซึ่ง
ความหมายของทั้ง ๒ คำนี้ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑) ความหมายของคำว่า “ปัญญา”

นิยามคำว่า “ปัญญา” มาจากคำภาษาบาลีว่า “ปญญา” ซึ่งแปลว่า ปัญญา, ความรู้
ความเข้าใจ วิเคราะห์ว่า “ปญญาเยเต เอตยาติ ปญญา ฯ ธรรมชาติเป็นเครื่องรู้ (ป บพหน้า ญา ธาตุ
ในความหมายว่ารู้ กวิ ปัจจัย ช้อน ณ) หรือ ปการโต ชานนา ปญญา แปลว่า การรู้โดยทั่วถึง (ป.+ณา,

^{๓๘} สนิท ศรีสำแดง, พุทธศาสนา กับการศึกษา: ภาคทฤษฎีแห่งความรู้, (กรุงเทพมหานคร: นีลนาร
การพิมพ์, ๒๕๓๔), หน้า ๔.

^{๓๙} อง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๖๙/๑๕๒.

^{๔๐} วิสุทธิมรรค ภาค ๑, หน้า ๔.

^{๔๑} วิสุทธิมรรค ภาค ๓, หน้า ๙.

^{๔๒} ในทางธรรม อธิคมะ หมายถึงการบรรลุอรหัตตมรรค.

^{๔๓} อ้างแล้ว, สนิท ศรีสำแดง, พุทธศาสนา กับการศึกษา: ภาคทฤษฎีแห่งความรู้, หน้า ๔-๕.

ซ้อน ณ) และมีศัพท์เหมือนเช่น พุทธิ เมธา มติ ภูริ ธี ฯลฯ^{๔๔} คำว่า “ปัญญา” นี้ตรงกับคำศัพท์บาลีที่เขียนเป็นภาษาอังกฤษว่า “Paññā” หรือเขียนในรูปภาษาสันสกฤตว่า “प्रज्ञा, Prajñā” ซึ่งแปลว่า “wisdom, intellect, reason^{๔๕}, discrimination, judgment, insight, knowledge, recognition, intelligence^{๔๖} และ Understanding^{๔๗}” และ เอ.พี.พุทธัตตมหาเถระ ได้แปลความหมายของคำว่า “ปัญญา” เป็นภาษาอังกฤษว่า “wise, Endowed with Knowledge”^{๔๘} และในส่วนของพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๔ ได้ให้ความหมายไว้ว่า “ความรอบรู้, ความรู้ทั่ว, ความฉลาดเกิดแต่เรียนและคิด”^{๔๙} และในพจนานุกรมพุทธศาสตร์ ได้อธิบายว่า “หมายถึงความรอบรู้ ความรู้ซึ่ง ความเข้าใจในสาระ ปัจจัย เหตุผล และสภาวะที่เป็นจริง ความสามารถในการคิดอย่างแยบคาย จนเกิดความกระจ่างประจักษ์จริง สามารถทำลายความหลงผิดทั้งปวง ผู้ที่มีปัญญาก็เป็นผู้ที่ดำเนินชีวิตไปตามทางที่สว่าง สงบ และแก้ปัญหาของชีวิตได้ถูกต้อง”^{๕๐}

ดังนั้น ปัญญา แปลว่า “ความรู้ทั่ว คือ รู้ทั่วถึงเหตุ ถึงผล รู้อย่างชัดเจน รู้เรื่องบาป บุญคุณโทษ รู้สิ่งที่ควรทำ ควรเว้น เป็นต้น เป็นธรรมที่คอยกำกับศรัทธา เพื่อให้เชื่อประกอบด้วยเหตุผล ไม่ให้หลงเชื่ออย่างมมาย”^{๕๑}

ในหนังสือพุทธธรรมได้ให้ความหมายของปัญญาเอาไว้ว่า

ปัญญา แปลว่า ความรอบรู้ เต็มเข้าไปเข้าไปอีกว่า ความรู้ทั่ว ความรู้ชัด คือ รู้ทั่วถึงความจริงหรือรู้ตรงตามความเป็นจริง ทำนออธิบายขยายความกันออกไปต่าง ๆ เช่นว่า รู้เหตุผล รู้ดีรู้ชั่ว รู้ควรไม่ควร รู้คุณรู้โทษ รู้ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ รู้เท่าทันสังขาร รู้องค์ประกอบ รู้เหตุปัจจัย รู้ที่มาที่ไป รู้ความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งทั้งหลาย รู้ตามความเป็นจริง รู้ถ่องแท้ เข้าใจถ่องแท้ รู้เข้าใจสภาวะ รู้คิด รู้พิจารณา รู้วินิจฉัย รู้ที่จะจัดแจงจัดการหรือดำเนินการอย่างไร ๆ^{๕๒}

^{๔๔} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช, ราชบัณฑิต), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด ศัพท์วิเคราะห์, (กรุงเทพมหานคร: เลียงเชียง, ๒๕๕๐), หน้า ๓๘๓.

^{๔๕} Robert Caesar Childers, A Dictionary of Pali Language, (New Delhi: Asian Educational Services, 1993) p.239.

^{๔๖} พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ, ปทานุกรม บาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๓), หน้า ๔๔๔.

^{๔๗} นาคประทีป, ปาลี-สยาม อภิธาน, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒), หน้า ๒๓๖.

^{๔๘} A.P.Buddhadatta MahaTher, Pali-English Dictionary, (Delhi: Bharatiya Kala Prakashan, ๑๙๙๙), p.๑๔๖.

^{๔๙} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๔, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๖), หน้า ๗๓๓.

^{๕๐} สุมณ อมรวิวัฒน์, การพัฒนาการเรียนรู้ตามแนวพุทธศาสตร์ ทักษะกระบวนการเผชิญสถานการณ์, (นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๗), หน้า ๓๗.

^{๕๑} อ่างแล้ว, พระธรรมกิตติวงศ์, พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด ศัพท์วิเคราะห์, หน้า ๕๗๔.

^{๕๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, พิมพ์ครั้งที่ ๔๕, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม, ๒๕๕๙), หน้า ๒๐.

อนึ่ง นอกจากนี้ได้มีนักวิชาการได้ให้ความหมายของคำว่า “ปัญญา” ไว้ว่า คือ ความรู้จัด หยั่งรู้ในเหตุผลจนสามารถแก้ปัญหาได้ ไม่ว่าจะเป็นปัญหาทางโลกหรือทางธรรม”^{๕๓}

๒) คำที่เป็นไวยากรณ์ของปัญญา

ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา มีคำศัพท์ที่มีย่นเหมือนกันหรือเป็นไวยากรณ์กับปัญญา หลายคำ ดังจะขอยกตัวอย่างมาเพียงบางคำ ดังมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑. สัมมาทิฐิ คือ ปัญญาอันเห็นชอบ คือเห็นอริยสัจ ๔ เห็นชอบตามคลองธรรมว่า ทำดีมีผลดี ทำชั่วมีผลชั่ว เห็นถูกต้องตามที่เป็นจริง^{๕๔}

๒. วิปัสสนา คือ ความเห็นตรงต่อความเป็นจริงของสภาวธรรม, ปัญญาที่เห็นไตรลักษณ์อันให้ถอนความหลงผิด รู้ผิดในสังขารเสียได้, การฝึกอบรมปัญญาให้เกิดความเห็นแจ้งรู้ชัด สภาวะของสิ่งทั้งหลายตามที่เป็น^{๕๕}

๓. วิมังสา คือ การตรikirตรองพิจารณาหาเหตุผลในการงาน การศึกษา ความพยายาม เอาใจใส่ ใช้ปัญญาในการพิจารณาผลของการปฏิบัติ

๔. มัตตา คือ ความรู้ตามตำราและคำสอน

๕. มติ คือ ปัญญาความรู้ที่เกิดจากการคิดพิจารณาสถานการณ์ต่าง ๆ แล้วสามารถเลือกประเด็นสรุปช่วยตัดสินใจได้

๖. เมธา คือ ปัญญาที่นำมาใช้จัดอุปสรรค กำจัดสิ่งอกุศลให้สิ้นไป

๗. ภูริ คือ ปัญญาที่ยิ่งลึกและกว้าง สามารถเทียบเคียงความแตกต่างได้

๘. ปฏิภาณ คือ เป็นผลการใช้ปัญญา อันอาศัยความเข้าใจแตกฉานในเหตุผล และภาษา สามารถนำออกใช้อย่างรวดเร็ว ทันการ ทันคน เหมาะสมกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น

๙. ญาณ คือ ความรู้ที่เกิดขึ้นภายในจิต หลังจากผ่านขั้นตอนของการฝึกหัดอบรมจิตมาโดยลำดับ เป็นความรู้ที่แท้จริง ไม่หวั่นไหว ไม่เปลี่ยนแปลง ประเภทของญาณมี ๓ คือ ๑) อดีตังสญาณ ญาณในส่วนอดีต ๒) อนาคตังสญาณ ญาณในส่วนอนาคต และ ๓) ปัจจุบันนังสญาณ ญาณในส่วนปัจจุบัน อีกหมวดหนึ่ง คือ ๑) สัจจญาณ หยั่งรู้ความจริง ได้แก่อริยสัจ ๒) กิจจญาณ หยั่งรู้กิจในอริยสัจ ๓) กตญาณ หยั่งรู้กิจอันได้ทำแล้วในอริยสัจ^{๕๖}

^{๕๓} สัณญา สัณญาวิวัฒน์, พุทธสังคัมภีร, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๓), หน้า ๓๗.

^{๕๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๒๘, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิธรรมทานกุลลจิต, ๒๕๕๙), หน้า ๔๓๙.

^{๕๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๗๕.

^{๕๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๐.

๑๐.สัมปชัญญะ คือ ความรู้ทั่วพร้อม ได้แก่ รู้ว่าอะไรเป็นประโยชน์ ไม่เป็นประโยชน์ เป็นคุณ เป็นโทษ รู้ทางที่ควรไม่ควร^{๕๗}

๑๑.โกศล หรือ **โกสัลละ**^{๕๘} ความเป็นผู้ฉลาด มี ๓ อย่าง คือ ๑) อายโกสัลละ ความเป็นผู้ฉลาดในความเจริญ ๒) อปายโกศล ความเป็นผู้ฉลาดในความเสื่อม ๓) อุปายโกศล ความเป็นผู้ฉลาดในอุบาย หมายถึง ปัญญาที่รู้จักวิธีทำงานทั้งฝ่ายเสื่อมและฝ่ายเจริญ^{๕๙}

๑๒.วิชา^{๖๐} ๑) วิชาคือบุพเพนิวาสานุสสติญาณ ความหยั่งรู้ที่ทำให้ระลึกชาติได้ “....

ท่านผู้มีอายุ...เพราะพระตถาคตทรงมีปัญญาแทงตลอดธรรมชาตินี้ จึงเป็นเหตุให้ทรงระลึกถึงพระพุทธรเจ้าทั้งหลายในอดีตกาล ผู้ปรินิพพานแล้ว....”^{๖๑} ๒) วิชาคือ จุตูปปาตญาณ ความหยั่งรู้การจุตและอุบัติของสัตว์ทั้งหลาย ๓) วิชา คือ อวาสวักขยญาณ ความหยั่งรู้ในธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย

๑๓. ธรรมวิจย การเพินธรรม, ความสอดส่องคืบค้นธรรม การวิจยคือค้นคว้าธรรม เป็น ข้อ ๒ ของหลักโพชธงค์ ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า^{๖๒}

๑๔.ปริยญา คือ การกำหนดรู้, การทำความเข้าใจครบถ้วน มี ๓ คือ ๑) ญาณปริยญา กำหนดรู้ขั้นรู้จัก ๒) ตีรณะปริยญา กำหนดรู้ขั้นพิจารณา ๓) ปหานปริยญา กำหนดรู้ถึงขั้นละได้^{๖๓}

๑๕.ปฏิสัมภทา คือ ความแตกฉาน, ความรู้แตกฉาน, ปัญญาแตกฉาน มี ๔ คือ ๑) อัตถปฏิสัมภทา ปัญญาแตกฉานในอรรถ ๒) ธรรมปฏิสัมภทา ปัญญาแตกฉานในธรรม ๓) นิรุตติปฏิสัมภทา ปัญญาแตกฉานในทางนิรุติ คือ ภาษา ๔) ปฏิภาณปฏิสัมภทา ปัญญาแตกฉานในปฏิภาณ

๑๖. อภิญญา^{๖๔} ความรู้ยิ่ง, ความรู้เจาะตรงยวดยิ่ง, ความรู้ชั้นสูง มี ๖ อย่าง คือ ๑) อิทธิวิธี แสดงฤทธิ์ต่าง ได้ ๒) ทิพพโสต หูทิพย์ ๓) เจโตปริยญาณ ญาณที่ทำให้ทายใจคนอื่นได้ ๔)

^{๕๗} สุมณ อมรวิวัฒน์, การพัฒนาการเรียนรู้ตามแนวพุทธศาสตร์ ทักษะกระบวนการเผชิญสถานการณ์, (นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๗), หน้า ๓๗.

^{๕๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๔.

^{๕๙} ที.ปา.ฎีกา (ไทย) ๓๐๕/๒๗๐ ดูเทียบ อง.ติ.ก. (ไทย) ๒๐/๔๐/๒๐๑.

^{๖๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๕.

^{๖๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๔/๘.

^{๖๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๒๘, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิธรรมทานกุศลจิต, ๒๕๕๙), หน้า ๑๕๒.

^{๖๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๘.

^{๖๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๖/๓๙๔-๓๙๖.

บุพเพนิวาสานุสสติ ญาณที่ทำให้ระลึกชาติได้ ๕) ทิพพจักขุ ตาทิพย์ ๖) อาสวักขยญาณ ญาณทำให้อาสวะสิ้นไป ๕ อย่างแรกเป็นโลกียอภิญญา ข้อสุดท้ายเป็นโลกุตตรอภิญญา

๑๗. โโพธิ, พุทธิ คือ ปัญญาที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติดี การฝึกจิต หรือ โพธิญาณ คือญาณคือความตรัสรู้, ญาณคือปัญญาตรัสรู้, มรรคญาณทั้งสี่มีโสดาปัตติมรรคญาณ เป็นต้น^{๖๕}

๓) การเปรียบเทียบปัญญาในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาสายเถรวาท ได้ปรากฏมีกลุ่มคำที่สื่อถึงการเปรียบเทียบกับปัญญาไว้หลายคำ และมีปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกทั้ง ๓ การเปรียบเทียบหรือการอุปมานั้น ก็เพื่อต้องการให้การสื่อความหมายของปัญญาจากนามธรรมให้เป็นรูปธรรมที่ชัดเจนขึ้น ดังมีบางคำที่ผู้วิจัยขอยกมาเป็นตัวอย่างดังต่อไปนี้

๑. ปัญญาจักขุ ตา คือปัญญา^{๖๖} สำหรับพระพุทธเจ้านั้น พระองค์ทรงมีพุทธจักขุ คือ จักขุของพระพุทธเจ้า ได้แก่ ญาณที่ยังรู้ธรรมาศัย อุปนิสสัยและอินทริยที่ยิ่งหย่อนต่าง ๆ กันของเวไนยสัตว์^{๖๗}

๒. ปัญญาจุจแผ่นดิน ในสภยสูตร^{๖๘} ได้พรรณนาอุปมาเปรียบเทียบพระปัญญาของพระพุทธเจ้าเป็นปัญญาจุจแผ่นดินเอาไว้ว่า “..ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ผู้มีปัญญาจุจแผ่นดิน พระองค์ทรงกำจ้งมิฉนาทิจญฺฐิ ๓ และมิฉนาทิจญฺฐิ ๖๐ ที่อาศัยคัมภีร์เป็นหลักการของพวกสมณะลัทธิอื่น ซึ่งอาศัยอักษรสื่อความหมาย และสัญญาที่วิปริต ทรงก้าวพ้นความมืดคือโงะได้แล้ว...”

๓. ปัญญาเป็นแอกและไถ ในกสิการทวาชสูตร^{๖๙} พระพุทธองค์ทรงเปรียบเทียบพระปัญญาของพระองค์กับการทำนาของชาวนาไว้ดังนี้ “...ศรัทธาเป็นพีช ความเพียรเป็นฝน ปัญญาของเราเป็นแอกและไถ หิริเป็นงอนไถ ใจเป็นเชือก สติของเราเป็นผาลและประดัก...”

๔. ปัญญาจุจปราสาท ในมหาภักสสปเถรวัตถุ^{๗๐} พระพุทธองค์ทรงเปรียบเทียบปัญญาว่จุจปราสาทเอาไว้ดังนี้ “...เมื่อใด บัณฑิตบรรเทาความประมาท ด้วยความไม่ประมาท ขึ้นสู่ปัญญาจุจปราสาท ไม่เศร้าโศก พิจารณาเห็นหมู่สัตว์ผู้มีความเศร้าโศก เมื่อนั้น บัณฑิตผู้เป็นปราชญ์ย่อมเห็นคนพาลได้ เหมือนคนที่ยืนอยู่บนภูเขาเห็นคนที่ภาคพื้นได้ ฉะนั้น...” ในอรรถกถาได้อธิบายเพิ่มเติมว่า “...ปัญญาจุจปราสาทในที่นี้หมายถึง ทิพจักขุญาณอันบริสุทธ์...”^{๗๑} ดังนั้น บุคคลผู้มี

^{๖๕} อ่างแล้ว, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๗๘.

^{๖๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๒, ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๖๑/๔๑๖.

^{๖๗} อ่างแล้ว, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๗๐.

^{๖๘} ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๕๔๔/๖๒๗.

^{๖๙} ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๗๗/๕๑๘.

^{๗๐} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๘/๓๓.

^{๗๑} ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๘๗.

ปัญญาย่อมมองเห็นที่มีทุกข์เหมือนดังคนที่ขึ้นบนปราสาทซึ่งอยู่สูง ย่อมมองเห็นคนที่อยู่ด้านล่างฉนั้น

๔) ความหมายของคำว่า “ภาวนา”

คำว่า “ภาวนา” แปลว่า อบรม, เจริญ,” ตรงกับคำภาษาอังกฤษ คือ “increate”^{๗๒} ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานนิยามไว้ว่า ถ้าเป็นคำนาม หมายถึง การทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้นทางจิตใจ ถ้าเป็นกริยา หมายถึง สำรวมใจให้แน่วแน่เป็นสมาธิ เช่น สวดมนต์ภาวนา สำรวมใจตั้งความปรารถนา เช่น นั่งภาวนาให้พระช่วยภาวนา^{๗๓} ...การเจริญภาวนาจัดเป็นบุญกิริยาประเภทหนึ่งเรียกว่า ภาวนามัย คือ การภาวนาเป็นการพัฒนาจิตใจและปัญญา ทำให้จิตสงบ ไม่มีกิเลส ไม่มีเรื่องเศร้าหมอง เห็นคุณค่าสิ่งต่าง ๆ ตามความเป็นจริง ผู้ที่ภาวนาอยู่เสมอย่อมเป็นหลักประกันว่า จิตจะมีความสุข คุณภาพชีวิตดีขึ้น สูงขึ้น...^{๗๔} หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “กัมมัฏฐาน” จัดเป็นการฝึกอบรมทางด้านจิตใจ เพราะคำว่า กัมมัฏฐาน แปลว่า ที่ตั้งแห่งการทำงานหรือการกระทำ^{๗๕} หมายความว่า ที่ตั้งของความเจริญอุตสาหกรรมที่เรียกว่าการปรารภความเพียร หมายถึง รูปธรรมมีอารมณ์ คือวงกต เป็นต้น และนามธรรมมีการเจริญกต เป็นต้น อีกนัยหนึ่ง กัมมัฏฐาน คือ การกระทำอันเป็นที่ตั้งของความสุขพิเศษ เพราะเป็นที่ตั้งของความสุขในฌาน และมรรคผล พระอรรถกถาจารย์ได้วิเคราะห์ ภาวนาไว้ในคัมภีร์อรรถกถาปฏิสัมภิทามรรคว่า ภาวีติ วุฑฺฒียตีติ ภาวนา ธรรมชาติได้อันพระโยคีบุคคลอบรมอยู่ เจริญอยู่ ฉะนั้นธรรมชาตินั้น ชื่อว่าภาวนา ได้แก่ ธรรมควรเจริญ คือ ให้เกิดในสันดาน^{๗๖} คัมภีร์ปรมัตถทีปนี ให้ความหมายไว้ ๒ ประการ คือ ๑) ภาเวตพพาติ ภาวนา แปลว่า ธรรมที่บุคคลควรเจริญ ๒) ภาเวนติ จิตตสันดานํ ภาวนา คือ เจตนาที่ทำให้กุศลเจริญขึ้น หมายความว่าทำให้เกิดกุศลที่ยังไม่เกิดขึ้น และทำให้กุศลที่เกิดขึ้นแล้ว เจริญเพิ่มพูนขึ้น^{๗๗}

คำที่มีความหมายตรงกับคำว่า “ภาวนา” คือคำว่า “พัฒนา” ซึ่งในกระบวนการพัฒนานั้นจะต้องพัฒนากายกับจิตควบคู่กันไป ซึ่งในพระสูตรต้นตปิฎก ได้แบ่งภาวนานี้ไว้ ๓ ประเภท คือ ๑) กายภาวนา การอบรมกาย ๒) จิตตภาวนา การอบรมจิต ๓) ปัญญาภาวนา การอบรมปัญญา^{๗๘}

^{๗๒} นาคประทีป, ปาลี-สยาม อภิธาน, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒), หน้า ๒๙๕.

^{๗๓} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๔, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: นามมีบุ๊คส์ จำกัด, ๒๕๕๖), หน้า ๘๖๘.

^{๗๔} พระชาย วรธมโม, ฉลาดทำบุญ รวมเรื่องน่ารู้ คู่มือทำบุญให้ถูกวิธี, พิมพ์ครั้งที่ ๗๑, (กรุงเทพมหานคร: เครือข่ายพุทธิก, ๒๕๔๕), หน้า ๑๙.

^{๗๕} อ.อ.อ. (บาลี), ๓/๑๐๗/๑๕๗.

^{๗๖} ข.ป.อ. (บาลี), ๑/๓/๑๙, อ.วิ.อ. (บาลี) ๑/๓๐๐/๒๑๕.

^{๗๗} อุทัย สติมั่น, ศาสนาภาวนา: พุทธิปัญญาเพื่อการพัฒนาสังคมสันติสุขอย่างยั่งยืน, วารสารปาริชาติ มหาวิทยาลัยทักษิณ, ปีที่ ๒๗ ฉบับที่ ๓ (พิเศษ) ๒๕๕๗: ๒๗-๒๘.

^{๗๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๑/๓๐๕/๒๗๒.

ดังนั้น คำว่า ปัญญาภาวนา หมายถึง การเจริญปัญญา พัฒนาปัญญา การฝึกอบรมปัญญา ให้รู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง รู้เท่าทันโลกและชีวิตตามสภาวะ สามารถทำจิตใจให้เป็นอิสระ ทำตนให้บริสุทธิ์จากกิเลสและปลดปล่อยจากความทุกข์ แก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้ด้วยปัญญา

๗๙

๒.๒.๓. ความสำคัญของปัญญาในพระพุทธศาสนา

ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาได้ให้ความสำคัญของปัญญาไว้อย่างมาก และปัญญาจัดเป็นแก่นกลางหรือแกนกลางของการพัฒนาคนตามหลักพุทธธรรม ในคัมภีร์ของพระพุทธศาสนาได้ให้ความสำคัญปัญญาโดยได้เปรียบเทียบปัญญาไว้หลายอย่างด้วยกัน ดังมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑) ปัญญาเป็นกำลัง: ในสังขิตตสูตร^{๘๐} วิตถสูตร^{๘๑} อนนุสสุตสูตร^{๘๒} ภูฏสูตร^{๘๓} สังขิตตสูตร^{๘๔} วิตถสูตร^{๘๕} ทัญญัพพสูตร^{๘๖} ปุณณสูตร^{๘๗} ได้พรรณนาว่าปัญญาเป็นกำลังเรียกว่าปัญญาพละ ไว้ดังนี้ “...ภิกษุทั้งหลาย เสขพละ ๕ ประการ นี้ ปัญญาพละ (กำลังคือปัญญา) เป็นอย่างไร คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีปัญญา คือ ประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาเห็นทั้งความเกิดและความดับอันเป็นอริยะ ชำแรกกิเลสให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ นี้เรียกว่าปัญญาพละ...”ในธรรมสังคณี^{๘๘} ได้อธิบายเอาไว้ว่า “...ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ความจริง ความเลือกสรร ความวิจยธรรม ความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียด ความรู้แจ่มอย่างแจ่มแจ้ง...ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฐิ ในสมัยนั้น นี้ชื่อว่าปัญญาพละที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น...ฯ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้อธิบายเอาไว้ว่า...ปัญญาพละ กำลังปัญญา คือ ได้ศึกษา มีความรู้ ความเข้าใจถูกต้องชัดเจน ในเรื่องราวและกิจการที่ตนเกี่ยวข้อง ตลอดไปถึงสภาวะอันเป็นธรรมดาของโลกและชีวิต เป็นผู้กระทำการต่าง ๆ ด้วยความเข้าใจเหตุผล และสภาพตามความเป็นจริง^{๘๙}

^{๗๙} อ้างแล้ว, อุทัย สติมั่น, ศาสนติภาวนา: พุทธิปัญญาเพื่อการพัฒนาสังคมสันติสุขอย่างยั่งยืน, ๒๗-๒๘.

^{๘๐} อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑/๑-๒.

^{๘๑} อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒/๒-๕.

^{๘๒} อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๑/๑๕-๑๖.

^{๘๓} อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๒/๑๖.

^{๘๔} อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๓/๑๗.

^{๘๕} อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๔/๑๗-๑๘.

^{๘๖} อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๕/๑๙-๒๐.

^{๘๗} อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๖/๒๐.

^{๘๘} อภ.สง. (ไทย) ๒๔/๑๐๐/๔๕.

^{๘๙} พระพรหมคุณาภรณ์, (ป.อ.ปยุตฺโต), ธรรมบุญชีวิต พุทธธรรมเพื่อชีวิตที่ดีงาม, พิมพ์ครั้งที่ ๖๘, (นครปฐม: ระฆังทอง, ๒๕๔๗), หน้า ๓๓.

๒) ปัญญาเป็นทรัพย์^{๙๐}: ในคัมภีร์ของพระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงความสำคัญของปัญญาโดยเปรียบเทียบปัญญาเหมือนกับทรัพย์ เรียกว่าปัญญาธนะ ทรัพย์คือปัญญา ดังกล่าวไว้ในธนสูตร^{๙๑}ว่า “...ภิกษุทั้งหลาย ธนะ(ทรัพย์) ๕ ประการนี้...ปัญญาธนะ (ทรัพย์คือปัญญา) ...ปัญญาธนะ เป็นอย่างไร คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีปัญญามาก คือ ประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาเห็นทั้งความเกิดดับเป็นอริยะ ชำแรกกิเลสให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ นี้เรียกว่า ปัญญาธนะ...” ในชราสูตร^{๙๒} กล่าวไว้ว่า “...ปัญญาเป็นรัตนะของคนทั้งหลาย บุญโจรลักไปไม่ได้...” ปัญญานั้นจัดเป็น ๗ ในอริยทรัพย์ทั้ง ๗ อันเป็นทรัพย์ภายในเรียกว่าโลกุตตรธรรมะ ดังพระพุทธองค์ตรัสว่า “โลกุตตรธรรมอันประเสริฐนั้นเป็นทรัพย์ประจำตัวทุกคน” นี่เป็นเครื่องหมายยืนยันว่า ทุกคนสามารถเป็นอิสระจากความทุกข์ โลกธรรมมีอาจแผ้วพานได้ ศักยภาพดังกล่าวทำไมเราทุกคนมีสิทธิที่จะเข้าถึงความสุขอันประเสริฐได้ แต่นั่นหมายความว่าเราต้องทำหน้าที่ต่อธรรมให้ถึงพร้อม นั่นก็คือการดำเนินชีวิตอย่างถูกธรรม ปฏิบัติต่อจิตใจอย่างถูกต้อง จนสามารถเข้าใจสัจธรรมอย่างถึงแก่นธรรม แต่หากละเลยหน้าที่ดังกล่าวแล้ว สิทธิที่จะมีความสุขย่อมกลายเป็นโมฆะ^{๙๓}

๓) ปัญญาเป็นแสงสว่าง^{๙๔}: ดังมีปรากฏในปัสโชตสูตร^{๙๕} ว่าด้วยแสงสว่าง ว่า “...เทวดาทูลถามว่า อะไรเล่าเป็นแสงสว่างในโลก... พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า...ปัญญาเป็นแสงสว่างในโลก..ฯ เพราะแสงสว่างอย่างอื่นนั้นเสมอด้วยปัญญานั้นไม่มี..ดังตรัสไว้ในนัตถิปุตตสมสูตร^{๙๖} ว่า เทวดา...ได้กล่าวคาถาว่า...แสงสว่างเสมอด้วยดวงอาทิตย์ไม่มี...แต่พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า...แสงสว่างเสมอด้วยปัญญาไม่มี...” นี่ย่อมเด่นชัดว่า แสงอื่นๆ นั้น ทั้งแสงอาทิตย์ในกลางวัน แสงจันทร์ในเวลากลางคืน ย่อมสว่างแค่ภายนอกเท่านั้น แต่แสงคือปัญญา ย่อมสว่างทั้งภายในและภายนอก ย่อมสว่างทั้งกลางวันและกลางคืน

๔) ปัญญาเป็นอาวุธ: นอกจากนี้ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาได้มีการเปรียบเทียบปัญญาเหมือนดับอาวุธ เรียกว่า ปัญญาวุธ อาวุธคือปัญญา^{๙๗} ซึ่งอาวุธในที่นี้หมายถึงเครื่องมือที่ใช้ป้องกันหรือต่อสู้กับกิเลส

๕) ปัญญาธิฐาน คือ ธรรมที่ควรตั้งในใจ^{๙๘} ที่มั่นคือปัญญา ได้แก่ธรรมที่ควรตั้งไว้ในใจเป็นฐานที่มั่น คือ ปัญญา, ผู้มีปัญญาเป็นฐานที่มั่น เพื่อจะสามารถยึดเอาหรือลูถึงผลสำเร็จที่เป็น

^{๙๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๗/๓๕๗.

^{๙๑} อง.ปณจก. (ไทย) ๒๒/๔๗/๗๖-๗๗.

^{๙๒} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๕๑/๖๗.

^{๙๓} พระไพศาล วิสาโล, *ง่ายแต่งาม*, (กรุงเทพมหานคร: เพชรประกาย, ๒๕๕๖), หน้า ๗๔.

^{๙๔} อภิ.สจ. (ไทย) ๒๔/๙๐/๔๕.

^{๙๕} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๘๐/๘๕.

^{๙๖} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๓/๑๓.

^{๙๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๑.

^{๙๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๑/๒๙๐.

จุดหมาย เฉพาะอย่างยิ่งพระภิกษุให้ตั้งตัวเพื่อจะบรรลุอรหัตตผล มี ๔ อย่าง คือ ๑) ปัญญา ๒) สัจจะ ๓) จาคะ และ ๔) อุปสมะ หรือสันติ^{๙๙}

๖) ปัญญาเป็นการมีชีวิตอยู่อย่างประเสริฐ: ในวิตติสูตร^{๑๐๐}กล่าวว่า “...บุคคลมีความเป็นอยู่ด้วยปัญญา นักปราชญ์ทั้งหลาย จึงกล่าวว่ามีชีวิตประเสริฐ...”

๗) บุคคลย่อมบริสุทธิ์ได้ด้วยปัญญา: ในพระสูตรตันตปิฎก ปาฎิกวรรค ได้พรรณนาถึงธรรม ๙ ประการที่ควรเจริญ ดังนี้ “...ธรรม ๙ ประการที่ควรเจริญ คืออะไร...๘ องค์ความเพียรเพื่อความบริสุทธิ์ คือปัญญาวิสุทธิ (ความหมดจดปัญญา)...”^{๑๐๑} ในอาฬกสูตร^{๑๐๒}ได้ระบุว่า “....บุคคล...บริสุทธิ์ได้ด้วยปัญญา...”

๘) ปัญญาช่วยให้บรรลุนิพพาน: ในพระสูตรตันตปิฎก ปาฎิกวรรค ได้พรรณนาถึงการหลุดพ้นด้วยปัญญาไว้ว่า “...ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน...”^{๑๐๓} และนอกจากนี้ในมหาปริณิพพานสูตร^{๑๐๔}ก็กล่าวไว้เช่นกันคือ “...ปัญญามีลักษณะอย่างนี้...ปัญญานับบุคคลอบรมโดยมีสมาธิเป็นฐาน ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก จิตอันบุคคลอบรมโดยมีปัญญาเป็นฐาน ย่อมหลุดพ้นโดยชอบจากอาสวะทั้งหลาย คือ กามาสวะ ภวาสวะ และอวิชชาสวะ...”

ดังนั้น ปัญญาตรงข้ามกับโมหะ ซึ่งแปลว่าความหลง ความไม่รู้ ความเข้าใจผิด สัญญาและวิญญูณตรงข้ามกับโมหะ อาจกลายเป็นเหยื่อของโมหะไปด้วยซ้ำ เพราะเมื่อหลง เข้าใจผิดอย่างใดก็รับรู้และกำหนดหมายเอาไว้ผิด ๆ อย่างนั้น ปัญญาช่วยแก้ไขให้วิญญูณและสัญญาเดินถูกทาง^{๑๐๕}

๒.๒.๔ ประเภทของปัญญา

ในพระสูตรตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค ได้แบ่งถึงประเภทของปัญญาไว้ ๓ ประเภท ดังต่อไปนี้... ๑) เสขปัญญาปัญญาของบุคคลผู้ต้องศึกษา ๒) อเสขปัญญา ปัญญาของบุคคลผู้ไม่ต้องศึกษา ๓) เนวเสขานาเสขปัญญา ปัญญาของบุคคลผู้ยังต้องศึกษาก็มิใช่ผู้ไม่ต้องศึกษาก็มิใช่... และหากจำแนกโดยการบรรลุธรรม ผลจำแนกตามแหล่งที่มาได้ ๓ ประเภท ดังปรากฏในพระสูตรตันตปิฎก

^{๙๙} อ้างแล้ว, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๙๐.

^{๑๐๐} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๗๓/๘๐.

^{๑๐๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๙/๔๑๙.

^{๑๐๒} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๔๖/๓๕๓.

^{๑๐๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๑๐/๘๒, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๔๕/๑๐๖, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๕๐/๑๑๑.

^{๑๐๔} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๘๗/๑๓๗.

^{๑๐๕} อ้างแล้ว, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๒๐.

ที่หมินกาย ปาฏิหาริย์ สัจจิตตสูตร^{๑๐๖} คือ...๑) จินตามยปัญญา ปัญญาที่เกิดจากการคิด ๒) สุตมยปัญญาปัญญาที่เกิดจากการฟัง ๓) ภาวนามยปัญญา ปัญญาที่เกิดจากการอบรม...

ในคัมภีร์วิสุทธิธรรม^{๑๐๗} ได้แบ่งประเภทของปัญญาเอาไว้ดังนี้

๑) ปัญญาว่าโดยลักษณะคือการแทงตลอดสภาวะธรรม ปัญญามีอย่างเดียวนั้น

๒) ปัญญา ๒ คือ (๑) โลเกียปัญญา (๒) โลกุตตรปัญญา เป็น ๒ อย่างโดยนัยอย่างเดียวกัน คือ (๑) ปัญญามีอาสวะ (๒) ไม่มีอาสวะ และเป็น ๒ ประการ คือ (๑) ปัญญาที่กำหนดนาม (๒) กำหนดรูป ปัญญาที่กำหนดรูปมี ๒ ประการ คือ (๑) ปัญญาที่เกิดสหระตด้วยโสมนัส (๒) ปัญญาที่สหระตด้วยอุเบกขา และมี ๒ ประการ คือ (๑) ปัญญาที่เป็นทสสภูมิ ๑ และปัญญาที่เป็นภาวนาภูมิ ๑

๓) ปัญญามี ๓ ประการ คือ (๑) จินตามยปัญญา (๒) สุตมยปัญญา (๓) ภาวนามยปัญญา มี ๓ ประการโดยนัยเหมือนกันนั้น คือ (๑) ปัญญาที่เป็นปริตตรัมมณะ (๒) ปัญญาที่เป็นมหัคคตารัมมณะ (๓) ปัญญาที่เป็นอัปปมาณารัมมณะ และมี ๓ ประการ คือ (๑) ปัญญาที่เป็นอายโกศล (๒) ที่เป็นอุปายโกศล (๓) เป็นอุปายโกศล และมี ๓ ประการ คือ ปัญญาโดยอภินิเสส ๓ มีอัมมัตตาทินิเวส (มุ่งมั่นข้างใน) เป็นต้น

๔) ปัญญา ๔ อย่าง คือ ญาณในสัจจะ ๔ และปฏิสัมภิทา ๔...

ในประเด็นนี้ เพื่อให้สอดคล้องกับการศึกษาเรื่องปัญญาภาวนา ผู้วิจัยจึงขออธิบายประเภทของปัญญา ๓ ที่จำแนกโดยการบรรลุ มรรคผล ๓ อย่าง ดังนี้

๑) จินตามยปัญญา ปัญญาที่เกิดจากการคิด

จินตามยปัญญา แยกเป็นศัพท์เป็น จินตา + มย + ปญญา = จินตามยปัญญา แปลว่า ปัญญาสำเร็จแล้วจากความคิดพิจารณา มีการวิเคราะห์ว่า จินตา ขาดตา ปญญา จินตามยปญญา. อถวา ปกตา ปญญา จินตามยปญญา^{๑๐๘}

ส่วน ในพระอภิธรรมปิฎก วิกัณคปกรณ์^{๑๐๙} อธิบายไว้ว่า

...ในกิจการงานทั้งหลายที่จัดการด้วยปัญญา บุคคลมิได้ฟังจากผู้อื่น ได้กัมมัสกตาญาณ หรือได้สัจจानุโลมิกญาณ ว่า รูปไม่เที่ยง ฯลฯ เวทนาไม่เที่ยง ฯลฯ สัญญาไม่เที่ยง ฯลฯ สังขารไม่เที่ยง ฯลฯ วิญญาณไม่เที่ยง ดังนี้บ้าง ได้ความสามารถ ความคิดอ่าน ความพอใจ ความกระจ่าง ความเพ่งพินิจ และได้ปัญญาที่สามารถไตร่ตรองสภาวะธรรมอันเหมาะสม มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่าจินตามยปัญญา...

^{๑๐๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๑.

^{๑๐๗} วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๔๒๕/๔๒-๔๓.

^{๑๐๘} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, บาลีไวยากรณ์ วจวิภาค ภาค ๒ สมาส-
ตฺถิต, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๔๘.

^{๑๐๙} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๗๖๕/๕๐๓-๕๐๔.

อนึ่ง ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค อธิบายเพิ่มเติมเอาไว้ว่า “...ปัญญาที่ไม่ได้ฟังจากผู้อื่น ได้มา ชื่อว่าจินตามยปัญญา (จินตามยา) เพราะสำเร็จได้ด้วยอำนาจความคิดของตนเอง...”^{๑๑๐}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ให้ความหมายเอาไว้ว่า “...จินตามยปัญญา คือ ปัญญาที่เกิดจากการคิดพิจารณา (ปัญญาจากโยนิโสมนสิการที่ตั้งขึ้นในตนเอง)...”^{๑๑๑}

ดังนั้น ปัญญาในทางวิปัสสนาภาวนา ได้แก่ ปัญญาที่เกิดจากการคิดพิจารณาด้วยตนเอง ได้แก่ การที่บุคคลไม่ได้ฟังมาจากผู้อื่น แต่กลับได้กัมมัสสกตญาณ หรือสัจจानุโลมิกญาณ ด้วยปัญญาอย่างนี้ว่า รูปไม่เที่ยง เวทนาไม่เที่ยง สังขารไม่เที่ยง วิญญาณไม่เที่ยง นี้เรียกว่า จินตามยปัญญา^{๑๑๒} อนึ่งในทางจิตวิทยาพบว่า สิ่งที่กำลังคิด ณ ขณะนั้น สมองเชื่อว่าสิ่งนั้นกำลังเกิดขึ้นจริง นั่นก็หมายความว่า หากจิตคิดพิจารณาถึงเรื่องราวที่เป็นพระสัทธรรม ก็เป็นเหตุให้เกิดญาณปัญญาในวิปัสสนาได้เช่นกัน^{๑๑๓}

๒) สุตมยปัญญาปัญญาที่เกิดจากการฟัง

คำว่า สุตมยปัญญา แยกศัพท์เป็น สุต+มย+ปัญญา วิเคราะห์ สุชา ขาดตา ปณฺญา สุตมยปณฺญา อถวา สุตา ปกตา ปณฺญา สุตมยปณฺญา ในพระอภิธรรมปิฎก วิภังคปกรณ์^{๑๑๔} อธิบายไว้ว่า

...ในการงานทั้งหลายที่ต้องจัดการด้วยปัญญา ในศิลปะทั้งหลายที่ต้องจัดการด้วยปัญญา ในวิชาทั้งหลายที่ต้องจัดการด้วยปัญญา บุคคลได้ฟังจากผู้อื่น ได้กัมมัสสกตญาณ หรือได้สัจจानุโลมิกญาณว่า รูปไม่เที่ยง ฯลฯ เวทนาไม่เที่ยง ฯลฯ สัญญาไม่เที่ยง ฯลฯ สังขารไม่เที่ยง ฯลฯ วิญญาณไม่เที่ยงดังนี้บ้าง ได้ความสามารถ ความคิดอ่าน ความพอใจ ความกระจำง ความเพ่งพินิจ และได้ปัญญาที่สามารถไตร่ตรองสภาวะธรรมอันเหมาะสม มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่า สุตมยปัญญา...

อนึ่ง ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค อธิบายเพิ่มเติมเอาไว้ว่า “...ปัญญาที่ฟังจากผู้อื่นได้มา ชื่อว่า สุตมยปัญญา (สุตมยา) เพราะสำเร็จได้ด้วยอำนาจการฟัง...”^{๑๑๕}

ดังนั้นการฝึกฝนอบรมของบุคคลในด้านปัญญา อาทิ “การฟังธรรมที่ได้ผลนั้นจึงเริ่มจากศรัทธาของผู้ฟังที่มีความเคารพ เลื่อมใส ผู้บรรยายธรรม ท่ามกลางบรรยากาศ สิ่งแวดล้อมที่ร่มรื่น สงบเงียบ ผู้ฟังต้องมีสมาธิ ความตั้งใจแน่วแน่ บำเพ็ญตนให้มีศีล (ความประพฤติดี) ถูกต้อง ควบคุม

^{๑๑๐} วิสุทธิ. (ไทย) ๒/๔๒๗/๙๔.

^{๑๑๑} อ้างแล้ว, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๓๒.

^{๑๑๒} พระพุทธโฆสะ รัตน, วงศ์ชาญบาลี (ผู้ชำระ), คัมภีร์พระวิสุทธิมรรค (ไทย), (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมบรรณาการ, ๒๕๒๕,) หน้า ๗๓๕.

^{๑๑๓} จารุวรรณ พึ่งเที่ยร, วิธีการพัฒนาจิตให้เกิดพุทธปัญญา, วารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์, ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๒ กรกฎาคม – ธันวาคม ๒๕๖๑:๑๒-๑๗.

^{๑๑๔} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๗๖๕/๕๐๔.

^{๑๑๕} วิสุทธิ. (ไทย) ๒/๔๒๗/๙๔.

ตนมิให้ฟังชาน มีวิธีคิดที่เอื้อต่อผู้อื่นไม่ยึดติดอยู่กับตนเอง เข้าข้างตนเอง คิดถึงเหตุปัจจัยและจดจำสาระสำคัญมาพิจารณาให้ถ่องแท้ จึงเกิดความรู้ คือ ปัญญา ความรู้ตระหนักเท่าทันความจริงของสิ่งทั้งหลายที่เกิดขึ้นในชีวิต เป็นความรู้ที่เรียกว่า สุตมยปัญญา ปัญญาที่เกิดจากการสดับรับฟัง”^{๑๑๖}

สุตมยปัญญา คือปัญญาที่เกิดจากการสดับเล่าเรียน (ปัญญาเกิดจากปรโตโมสะ)^{๑๑๗}

องค์ประกอบของการฟังให้เกิดปัญญาดังกล่าวนี้นี้ คือ วิธีการเรียนรู้ของอารยชน ซึ่งเรียกว่า อริยวัชฌิธรรม ๕ ได้แก่

(๑) ศรัทธา ความเชื่อ ความมั่นใจในพระรัตนตรัย ในหลักแห่งความจริง ความดีงาม อันมีเหตุผล

(๒) ศील ความประพฤติดี มีวินัย

(๓) สุตะ การเล่าเรียนสดับฟัง ศึกษาหาความรู้

(๔) จาคะ การเผื่อแผ่เสียสละ ใจกว้าง พร้อมทั้งจะรับฟังและร่วมมือ ไม่คับแคบ

(๕) ปัญญา ความรอบรู้ รู้คิด รู้พิจารณา เข้าใจเหตุผล รู้จักโลกและชีวิตตามความเป็นจริง..”

การฟังทำให้เกิดปัญญา โดยต้องตั้งใจฟังด้วยความเคารพด้วยดี ฟังด้วยใจ จึงจะได้ปัญญา ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “ฟังด้วยดี ย่อมได้ปัญญา (สุสสุสฺสํ ลภเต ปญฺญํ)”^{๑๑๘} และเพราะว่า “การฟังด้วยความตั้งใจและการสอบถามเป็นอาหารของปัญญา”^{๑๑๙} คือ ทำให้เกิดปัญญา อนึ่ง จากการฟังด้วยดีนี้เป็นเหตุให้การฟังเจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไปอีก คือ ทำให้ได้ความรู้ เกิดสติปัญญา เพิ่มพูน เจริญด้วยปัญญายิ่ง ๆ ขึ้นไป ทำให้บุคคลรู้สิ่งที่ประโยชน์ และไม่เป็นประโยชน์ และรู้จักเลือกสร้างสิ่งที่ประโยชน์ อันนำมาซึ่งความสุข สมดังพุทธภาษิตที่ว่า “...การฟังดีเห็นเหตุให้การฟังเจริญ การฟังเป็นเหตุให้เจริญปัญญา บุคคลจะรู้ประโยชน์ก็เพราะปัญญา ประโยชน์ที่บุคคลรู้แล้ว ย่อมนำมาสู่มาให้...”^{๑๒๐}

จากอริยวัชฌิธรรมดังกล่าวย่อมเห็นได้ว่า สุตยปัญญานั้นเริ่มเกิดที่ศรัทธา เชื่อในความจริงและเหตุผล มีพฤติกรรมที่ดี หมั่นเรียนรู้ ใจกว้าง รับฟังผู้อื่นและรู้จักคิด มีความรอบรู้ประกอบกัน”^{๑๒๑} ดังที่พระราชมุนี (ประยูร ปยุตโต) ได้อธิบายไว้ในหนังสือพุทธธรรม สรุปได้ว่า “ข่าวสารความรู้ที่ได้จากการฟัง ไม่ว่าจะเป็นความรู้ทางโลกหรือทางธรรม ล้วนเป็นปัจจัยที่เกิดปัญญา เป็น

^{๑๑๖} อ้างแล้ว, สุนน อมรวิวัฒน์, หน้า ๖๔.

^{๑๑๗} อ้างแล้ว, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๓๒.

^{๑๑๘} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๐๔/๔๓๘.

^{๑๑๙} อภ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๗๓/๑๔๖.

^{๑๒๐} ขุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๒๖๘/๒๙๐.

^{๑๒๑} อ้างแล้ว, สุนน อมรวิวัฒน์, หน้า ๖๕.

ประสบการณ์ชีวิต เนื่องด้วยการเรียนรู้ ผสมผสานกับความคิดพิจารณา ทำให้สามารถดำเนินชีวิตที่ดี แก้ปัญหาได้”^{๑๒๒}

๓) ภาวนามยปัญญาปัญญที่เกิดจากการอบรม

ภาวนามยปัญญา แยกศัพท์เป็น ภาวนา+มย+ปัญญา = ภาวนามยปัญญา แปลว่า ปัญญา เกิดจากการภาวนา วิเคราะห์ว่า ภาวนาย ชาตา ปญญา ภาวนามยปัญญา^{๑๒๓} ในพระอภิธรรมปิฎก วิภังค์ปกรณ์ อธิบายไว้ว่า ปัญญาของผู้เข้าสมาบัติทั้งหมด ได้แก่ บุคคลผู้เจริญสมถภาวนา และ วิปัสสนาภาวนาได้สมาบัติ ๘ เรียกว่าภาวนามยปัญญาเป็นปัญญาที่เกิดจากการอบรม หรือปัญญาที่เกิดขึ้นแต่การลงฝึกปฏิบัติ เช่น การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานจนถึงอัปปนา หรือปัญญาของผู้เข้าสมาบัติทุกอย่างเรียกว่า ภาวนามยปัญญา^{๑๒๔}

ในพระอภิธรรมปิฎก วิภังค์ปกรณ์^{๑๒๕} อธิบายไว้ว่า “....ปัญญาของผู้เข้าสมาบัติแม้นทั้งหมดชื่อว่า ภาวนามยปัญญา... อนึ่ง ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค อธิบายเพิ่มเติมเอาไว้ว่า “...ปัญญาถึงอัปปนา ซึ่งสำเร็จด้วยภาวนาอย่างใดอย่างหนึ่ง ชื่อว่า ภาวนาปัญญา (ภาวนามยา)...”^{๑๒๖}

ภาวนามยปัญญา คือ “...ปัญญาเกิดจากการปฏิบัติบำเพ็ญ (ญาณอันเกิดขึ้นแก่ผู้อาศัย จินตมยปัญญา หรือทั้งสุตมยปัญญาและจินตมยปัญญานั้นแหละ ชะมักเขม้นมนสิการในสภาวะธรรมทั้งหลาย)...”^{๑๒๗}

ดังนั้น “กระบวนการพัฒนาปัญญา จึงมีลักษณะบูรณาการของสุตมยปัญญา ปัญญาที่เกิดจากการรับรู้ข่าวสารและเล่าเรียน จินตมยปัญญา ปัญญาที่เกิดจากการคิดพิจารณาหาเหตุผล และ ภาวนามยปัญญา ปัญญาที่เกิดจากการปฏิบัติฝึกหัดอบรมตน” ดังที่ พระราชวรมุนี (ป.อ.ปยุตโต) ได้ อธิบายว่า “วิธีการเรียนรู้ที่ก่อให้เกิดปัญญามีกิจกรรมที่สำคัญ คือ การฟัง ชักถาม สอบค้น (สวนะ และปริจจก) การสนทนา ถกเถียง อภิปราย (สากัจฉา) การสังเกต เฝ้าดูอย่างพินิจ (ปีสสนะ และนิชฌานะ) การพิจารณาโดยแยกกาย (โยนิโสมนสิการ) การชั่งเหตุผล (ตุลนา) การไตร่ตรอง การตรวจสอบ ทดสอบ สอบสวน ทดลอง และเพิน (วิมังสาและวิจย) การเสพคุ่น ฝึกหัด ทำบ่อย ทำให้มาก (อาเสวนะภาวนา และพหุสิกรณ์)...”^{๑๒๘}

^{๑๒๒} อ้างแล้ว, สุนน อมรวิวัฒน์, หน้า ๖๕.

^{๑๒๓} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, บาลีไวยากรณ์ วชิรภาค ภาคที่ ๒ สมาส-
ตฺถิต, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๔๘.

^{๑๒๔} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๗๖๙/๕๐๔.

^{๑๒๕} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๗๖๙/๕๐๔.

^{๑๒๖} วิสุทธิ. (ไทย) ๒/๔๒๗/๙๔.

^{๑๒๗} อ้างแล้ว, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๓๒.

^{๑๒๘} พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙), หน้า ๕๒. อ้างใน สุนน อมรวิวัฒน์ หน้า ๖๕.

๒.๒.๕ กระบวนการและวิธีการปฏิบัติเพื่อเกิดพุทธิปัญญา

๑) กระบวนการเกิดขึ้นของพุทธิปัญญา

ปัญญาภูมิภา^{๑๒๙} ซึ่งว่าด้วยธรรมที่เป็นภูมิแห่งปัญญา ดังนี้ “...ก็ในคำว่าพึงเจริญอย่างไรนี้ เพราะเหตุที่ปัญญานี้มีธรรมทั้งหลายที่แยกประเภทเป็นต้นว่า ชั้นธ ๑ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑ อินทรีย์ ๑ สัจจะ ๑ ปฏิจสมุปบาท ๑ เป็นภูมิฯ” ดังนั้น กระบวนการเกิดขึ้นของปัญญานั้น มีความเกี่ยวข้องกับกระบวนการรับรู้อารมณ์ทางทวารต่าง ๆ เช่น ช่องทางการรับรู้สิ่งที่ถูกการรับรู้ เพื่อให้ทราบถึงกระบวนการเกิดปัญญาอย่างไร มีลำดับขั้นตอนการรับรู้เป็นอย่างไร มีกระบวนการดังต่อไปนี้

๑.๑) การรับรู้อารมณ์

กระบวนการรับรู้อารมณ์ เมื่อว่าโดยองค์ธรรมปรมัตถ์ ดังแสดงต่อไปนี้

๑) กระบวนการรับอารมณ์ของมนุษย์โดยผ่านทวาร ๖ วัตถุรูป ๖ อายตนะ

๖ ธาตุ ๖

คำว่า ทวาร แปลว่า “ประตู” สำหรับเป็นที่เข้าออกของคนทั้งหลายมี จักขุ ประสาท เป็นต้น ชื่อว่าทวาร เพราะเหมือนประตูที่เข้าออกของ “วิถิจิต” ทั้งหมด ทวารทั้งหลายมี ๖ ทวาร

วัตถุ ๖ มีจักขุวัตถุ เป็นต้น ย่อมเป็นที่อาศัยของจิตและเจตสิกทั้งหลาย และรองรับจิตและเจตสิกทั้งหลายนั้น ตามสภาพของตนเช่นเดียวกัน

อายตนะ ๑๒ หรือ อายตนะภายนอก อายตนะภายในเมื่อมากระทบกันเข้าแล้ว วิถิจิตต่าง ๆ มีจักขุทวารวิถิจิต เป็นต้น ย่อมเกิดขึ้น^{๑๓๐}

ธาตุ ๖ มีจักขุประสาท เป็นต้น ชื่อว่า ธาตุ เพราะมีเนื้อความว่า ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่ชีวะ เป็นแต่สภาวะแท้ๆ นั่นเอง ทวาร ๖, วัตถุรูป ๖, อายตนะ ๖, ธาตุ ๖ เหล่านี้ เรียกตามความหมายของชาวโลกว่า อุปกรณ์ในการรับรู้ มีรายละเอียด ดังนี้

(๑) จักขุทวาร เป็นจักขุประสาทรูปที่สัมผัสทราบอยู่บริเวณตา มีลักษณะที่สามารถกระทบกับรูปารมณ์ได้ คือ สิ่งที่สามารถรู้ได้ทางตา แล้วเกิดการรับรู้ขึ้นมา เป็นการมองเห็นรูป

(๒) โสตรทวาร เป็นโสตรประสาทรูปที่สัมผัสทราบอยู่บริเวณช่องหู มีลักษณะที่สามารถกระทบกับสัททารมณ์ คือ เสียงที่สามารถรู้ได้ทางหู แล้วเกิดการรับรู้ขึ้นมา เป็นการได้ยินเสียง

^{๑๒๙} วิสุทธิ. (ไทย) ๒/๔๓๐/๘๒.

^{๑๓๐} พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, ปรมัตถโชติกะ ปริจเฉทที่ ๓ และปริจเฉทที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ทิพยวิสุทธิ, ๒๕๔๕), หน้า ๓๑.

(๓) ฆานทวาร เป็นฆานประสาทรูปที่ซึมทราบอยู่บริเวณโพรงจมูก มีลักษณะที่สามารถกระทบกับคันธารมณ คือ กลิ่นที่สามารถรู้ได้ทางจมูก แล้วเกิดการรับรู้ขึ้นมา เป็นการดมกลิ่น

(๔) ชิวหาทวาร เป็นชิวหาประสาทรูปที่ซึมทราบอยู่บริเวณปลายลิ้น มีลักษณะที่สามารถกระทบกับรสธารมณ คือ รสที่สามารถรู้ได้ทางลิ้น แล้วเกิดการรับรู้ขึ้นมา เป็นการลิ้นรส

(๕) กายทวาร เป็นกายประสาทรูปที่ซึมทราบอยู่ทั่วร่างกาย มีลักษณะที่สามารถกระทบกับโณภูมัพพารมณ คือ ความเย็น ร้อน อ่อน แข็ง ตึงไหว ที่สามารถถูกต้องให้กาย แล้วเกิดการรับรู้ขึ้นมา เป็นการถูกต้องสัมผัส

(๖) มโนทวาร เป็นจิตที่ทำหน้าที่ในการรับรู้อารมณ์ในทางทวารทั้ง ๖

กระบวนการรับอารมณ์มีอุปกรณ์หรือเครื่องมือในการรับรู้อารมณ์ที่สำคัญ เช่น การรับรู้อารมณ์ทางจักขุ มีเครื่องมือในการรับรู้อารมณ์ คือ “จักขุปสาท” จักขุปสาททำหน้าที่หลายประการด้วยกัน หน้าที่การทำงานในด้านแรกเรียกว่า ทวารหรือทางผ่าน เรียกว่า จักขุทวาร, ทำหน้าที่เป็นวัตถุหรือเป็นที่อาศัยของจิตและเจตสิก เรียกว่า จักขุวัตถุ, ทำหน้าที่เป็นอายตนะภายใน เรียกว่า จักขุอายตนะ ทำหน้าที่เป็นธาตุเรียกว่า จักขุธาตุ เป็นต้น กระบวนการรับอารมณ์ทางทวารอื่นก็เป็นไปในทำนองเดียวกันนี้^{๑๓๑}

๑.๒) อารมณ์ที่ถูกรู้

อารมณ์ (อารมณ) หมายถึง เครื่องยึดเหนี่ยวจิต (อาลมพ อาลมพน โจร วิสย) (อา บทหน้า รุม ธาตุในความ ยินดี ยุ ปัจจัย ช้อน ม แผลง ยุ เป็น อน น เป็น ณ)^{๑๓๒} มีศัพท์วิเคราะห์ว่า อา อภิมุข รมนติ เอตถาติ อารมณ จิต และเจตสิกทั้งหลาย มายินดีพร้อมหน้ากันในธรรมชาตินี้ ฉะนั้น ธรรมชาตินี้ ชื่อว่า อารมณ ได้แก่ อารมณ ๖ อารมณนี้เรียกว่า อาลัมพนะ ก็ได้ มีความหมายว่า เป็นที่ยึดเหนี่ยวจิต และเจตสิกทั้งหลาย เหมือนคนแก่ที่ทุพพลภาพ ย่อมต้องอาศัยไม้เท้าหรือเชือกเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวให้ทรงตัวลุกขึ้นและเดินไปได้ฉับไฉ จิตและเจตสิกทั้งหลายก็เช่นเดียวกัน ต้องมีอารมณ์เป็นเครื่องอาศัยยึดเพื่อเกิดขึ้นติดต่อกับฉันทันนั้น ดังที่ท่านแสดงวจนัตถว่า

^{๑๓๑} สุภีร์ ทุมทอง, การพัฒนาอินทรีย์สังวร, (กรุงเทพมหานคร: ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้นท์ จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๑๕๒.

^{๑๓๒} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุดศัพท์วิเคราะห์, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เลี้ยงช้าง, ๒๕๔๘), หน้า ๑๐๒.

จิตตเจตสิก อาลัมพตีติ อาลัมพณํ แปลว่า ธรรมชาติอันจิตและเจตสิกยึดหน่วง ฉะนั้น จึงชื่อว่า อาลัมพณะ ได้แก่ อารมณ ๖^{๑๓๓}

คำว่า “อารมณ” มีอรรถวิเคราะห์ว่า อาคนตวา จิตเจตสิก รมนติ เอเตสุติ อารมมณานิ รูปเป็นต้นเป็นที่จิตและเจตสิกมายินดี จึงชื่อว่า อารมมณะ^{๑๓๔} โดยนัยนี้ หมายถึง รูปนามที่เป็นที่ยึดเหนี่ยวของจิต ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา อารมณของวิปัสสนาภาวนา เรียกว่า วิปัสสนาภูมิ สิ่งที่ถูกรับรู้เรียกว่า “อารมณ” เป็นสิ่งที่ยึดเหนี่ยวของจิต เพราะจิตนั้นเป็นธรรมชาติที่รับรู้อารมณ หากไม่มีอารมณจิตก็เกิดไม่ได้ อารมณจัดเป็นอายตนะภายนอก เรียกว่า “อายตนะ” แยกเป็น ๖ ประเภท ตามกระบวนการรับรู้คือ

(๑) รูปารมณ หรือ รูปายตนะ ธรรมได้แก่ สีต่าง ๆ ที่สามารถรับรู้ได้ด้วย จักขุวิญญาณจิต ๒ เท่านั้น

(๒) สัทธารมณ หรือ สัทธายตนะ องค์กรมได้แก่ เสียงต่าง ๆ ที่สามารถรับรู้ได้ด้วยโสทวิญาณจิต ๒ เท่านั้น

(๓) คันธารมณ หรือ คันธายตนะ องค์กรมได้แก่ กลิ่นต่าง ๆ ที่สามารถรับรู้ได้ด้วยฆานวิญาณจิต ๒ เท่านั้น

(๔) รสธารมณ คือ รสายตนะ องค์กรมได้แก่ รสต่าง ๆ ที่สามารถรับรู้ได้ด้วยชีวหาปสาทเท่านั้น

(๕) โผฏฐัพพารมณ โผฏฐัพพายตนะ องค์กรมได้แก่ เย็น ร้อน อ่อน แข็ง หย่อน ตึงที่สามารถรับรู้ได้ด้วยกายวิญาณจิต ๒ เท่านั้น

(๖) อัมมารมณ หรือ อัมมายตนะ องค์กรมได้แก่ จิต เจตสิก ปสาทรูป ๕ สุขุมรูป ๑๖ นิพพานบัญญัติ ที่สามารถรับรู้ได้ด้วยมโนวิญาณเท่านั้น^{๑๓๕}

กระบวนการรับรู้อารมณนั้น เมื่อว่าโดยอายตนะภายในและภายนอก เป็นธรรมที่เป็นเหตุเป็นผลกัน ดังต่อไปนี้

๑) จักขยตนะกับรูปายตนะ ธรรมทั้งสองเป็นเหตุ การเห็นเป็นผล

๒) โสธายตนะกับสัทธายตนะ ธรรมทั้งสองเป็นเหตุ การได้ยินเป็นผล

๓) ฆานายตนะกับคันธายตนะ ธรรมทั้งสองเป็นเหตุ การได้กลิ่นเป็นผล

๔) ชิวหาตนะกับรสายตนะ ธรรมทั้งสองเป็นเหตุ การรู้รสเป็นผล

๕) กายายตนะกับโผฏฐัพพายตนะ ธรรมทั้งสองเป็นเหตุ การรู้สัมผัสเป็นผล

^{๑๓๓} พระสัทธัมมโชติกะ อัมมาจริยะ, ปรมัตถโชติกะ ปริจเฉทที่ ๓ และปริจเฉทที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ทิพยวิสุทธ, ๒๕๔๕), หน้า ๓๓.

^{๑๓๔} พระมหาสมปอง มุทิโต, คัมภีร์อภิธานวรรณนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๕๒), หน้า ๑๕๑.

^{๑๓๕} อ่างแล้ว, สุภีร์ ทุมทอง, การพัฒนาอินทรีย์สังวร, หน้า ๑๕๓.

๖) มนายนะกับธัมมานะ ธรรมทั้งสองเป็นเหตุ การรู้สัมผัสเป็นผล

๒) วิธีปฏิบัติเพื่อให้เกิดพุทธิปัญญา

การปฏิบัติตนเพื่อให้เกิดพุทธิปัญญาตามหลักพระพุทธศาสนา มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑) ปุพฺพปโยโค คือ การเจริญวิปัสสนากรรมฐานจนญาณต่าง ๆ เกิดขึ้นโดยลำดับจนถึงอนุโลม

๒) พาหุสัจจะ คือ ความเป็นผู้ได้ยินได้ฟังมามาก ได้ศึกษาเล่าเรียนมามาก

๓) เทสภาสา คือ ความเป็นผู้ฉลาดในภาษาต่าง ๆ เช่น ภาษาบาลี ภาษาอังกฤษ ภาษาต่างประเทศ ภาษาสัตว์

๔) อาคโม คือ การศึกษาเล่าเรียนพระพุทธพจน์คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า

๕) ปริบุจฺจา คือ หมั่นไต่ถามครูบาอาจารย์บ่อย ๆ และหมั่นดูหมั่นสอบสวนค้นคว้าตำราบาลีอรรถกถาฎีกาบ่อย ๆ

๖) อธิคโม คือ หมั่นเจริญวิปัสสนากรรมฐานบ่อย ๆ จนได้บรรลุผลเป็นพระอริยบุคคลเบื้องต้นเป็นต้นไป

๗) ครุสนนิสสยํ คือ อยู่ในสำนักของครูอาจารย์ผู้ฉลาดสามารถ

๘) มิตฺตสมฺปตฺติ คือ ได้มิตรที่ดี ชักชวนกันแต่ในการศึกษาเล่าเรียนและการประพฤติปฏิบัติ

๙) ปเรสํมมํ เทสติ แสดงธรรมแก่ผู้อื่น

๑๐) อนวชฺชานิ สอนศิลปะการงานวิชาชีพที่ปราศจากโทษให้แก่ผู้อื่น

๑๑) ธมฺมกถิกํสกุการํ ธมฺมํ กถาเปติ นิมนต์พระธรรมกถึกแสดงธรรมแล้วสักการะบูชาธรรม

๑๒) อายตฺติปญฺญาภาวิสฺสามิ ทำทานกุศล แล้วปรารถนาให้มีปัญญาเฉลียวฉลาด

๑๓) ได้สั่งสมกรรมที่จะทำให้เกิดปัญญา เช่น ถวายหนังสือ สร้างหนังสือ เป็นต้น

๑๔) เกิดในโลกที่ไม่มีการเบียดเบียนกันและกัน

๑๕) มีอินทรีย์แก่กล้า คือ ได้สร้างปัญญาบารมีมามาก

๑๖) ห่างไกลจากกิเลสเพราะได้เจริญกรรมฐาน

๑๗) ยังอินทรีย์ทำให้สม่ำเสมอ

๑๘) ทำวัตรภายในและภายนอกให้สะอาด

๑๙) เว้นจากบุคคลผู้เฝ้าเวลาเบาปัญญา ไม่รู้ชั้นธำตูปายตนะอินทรีย์อริยสัง

- ๒๐) คบหาสมาคมแต่บุคคลผู้มีปัญญา รู้รูปนามรู้พระไตรลักษณ์ เป็นต้น
- ๒๑) พิจารณาถึงประเภทแห่งปัญญาอันลึกซึ้งอันเป็นไปในวิปัสสนาภูมิ ๖ มีชั้น ๕ อย่างตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ อินทรีย์ ๒๒ เป็นต้น
- ๒๒) น้อมใจไปในการกำหนดนั้น คือ น้อมใจไปตามสติปัฏฐานทั้ง ๔
- ๒๓) มีโยนิโสมนสิการ คือ การเอาใจใส่โดยอุบายแยบคาย โดยมีความเพียร มีสติสัมปชัญญะอยู่เสมอ ๆ
- ๒๔) พหุสัทธิโร พยายามทำให้มาก ๆ ทำบ่อย ๆ ผึกบ่อย ๆ ทั้ง ๒๔ ข้อนี้เป็นเหตุให้เกิดปัญญาขั้นต่ำ (สุตมยปัญญา) ปัญญาชั้นกลาง (จินตามยปัญญา) และปัญญาขั้นสูง (ภาวนามยปัญญา) ^{๑๓๖}

การพัฒนาปัญญา ต้องอาศัยความสำคัญของมนุษย์ ๒ ประการ คือร่างกายและจิตใจ ร่างกายไม่มีความสามารถจะรับรู้อะไรได้เพราะเป็นวัตถุธาตุตัวที่ทำหน้าที่รู้คือจิตใจในพระพุทธศาสนาเถรวาทจะให้ความสำคัญกับจิตมากกว่าร่างกายในฐานะที่เป็นตัวควบคุมพฤติกรรมต่าง ๆ ของร่างกาย ทั้งกายและใจ ต้องอาศัยกันและกันเพื่อเข้าสู่กระบวนการพัฒนาปัญญาขั้นสูงสุดเปรียบดังฉนวน และปัญญาย่อมอิงอาศัยกันและกัน ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า ฉนวนและปัญญามีแก่ผู้ใด ผู้ผู้นั้นย่อมอยู่ในที่ใกล้พระนิพพาน ^{๑๓๗} ฉะนั้น ควรพิจารณาให้ดีว่าฉนวนกับปัญญาต้องอิงอาศัยกันและกันมนุษย์จะเกิดปัญญาได้ต้องอาศัยประสาทสัมผัสทั้งอายตนะภายใน ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ และอายตนะภายนอก ๖ คือ รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส ธรรมารมณ์ ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “จักขุวิญญาณเกิดขึ้น เพราะอาศัยตาและรูป เพราะประชุมธรรม ๓ ประการจึงมีผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัยจึงเกิดเวทนา ส่วนสัญญาเครื่องเนนข้าก็ครอบงำบุรุษ เพราะเนนข้าอยู่ที่เวทนานั้นเป็นเหตุ ในรูปที่ทั้งหลายพึงจะพึงรู้” ^{๑๓๘}

ดังนั้น การสร้างพุทธปัญญาในพระพุทธศาสนานั้นแตกต่างจากหลักปัญญาทั่วไปที่ต้องใช้หลักการทางเหตุผลและแนวปฏิบัติโดยเน้นไปทางกายภาพ เพราะต้องนำไปสร้างรูปธรรมที่เป็นกายภาพ ส่วนพุทธปัญญาเน้นไปที่การมองเห็นความเป็นจริงของตนเองซึ่งประกอบด้วยขั้น ๕ และต้องนำไปสู่การฝึกฝนของตนเองให้เป็นกุศลและละกิเลสด้วยการเจริญวิปัสสนาภาวนาด้วยการเจริญสติสัมปชัญญะให้มีกำลังจนสามารถเข้าสู่มรรคญาณได้ ^{๑๓๙}

^{๑๓๖} พุทธโฆสเถระ รัตน, วงศ์ชาญบาลี (ผู้ชำระ), **คัมภีร์พระวิสุทธิวรรค** (ไทย), (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บรรณาคาร, ๒๕๒๕), หน้า ๕๓๔-๕๓๖.

^{๑๓๗} **ขุ.ธ.** (ไทย) ๒๕/๓๗๒/๑๔๙.

^{๑๓๘} **ม.ญ.** (บาลี) ๑๒/๒๐๔/๑๗๒, **ม.ญ.** (ไทย) ๑๒/๒๐๔/๒๑๓-๒๑๕.

^{๑๓๙} จารุวรรณ พึ่งเทียร, **วิธีการพัฒนาจิตให้เกิดพุทธปัญญา, วารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์**, ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๒ กรกฎาคม – ธันวาคม ๒๕๖๑:๑๒-๑๗.

๒.๒.๖ รูปแบบการพัฒนาปัญญาตามหลักปัญญาวุฑฒิธรรม

พระพุทธพจน์ว่า “...โยคา เว ชายเต ภูริ แปลว่า ปัญญาย่อมเกิดขึ้นเพราะการใช้...หรือปัญญาเกิดเพราะการประกอบ^{๑๔๐}” พุทธพจน์นี้ย่อมเด่นชัดว่า การมาซึ่งปัญญานั้นย่อมต้องฝึกฝน ดังนั้นในแก่นของพระพุทธศาสนาจึงได้ปรากฏมีศาสนธรรมที่กล่าวถึงรูปแบบการพัฒนาปัญญาอยู่ด้วย ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ทำการทบทวนวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา และพบว่า รูปแบบหรือวิธีการพัฒนาปัญญาตามหลักพระพุทธศาสนานั้น คือ หลักวุฑฒิธรรม หรือ วุฑฒิธรรม คือ ธรรมที่เป็นหลักของความเจริญ หรือคุณธรรมที่ก่อให้เกิดความเจริญงอกงาม

๒.๒.๖.๑ ที่มาของแนวคิดปัญญาวุฑฒิธรรม

สังคมปัจจุบันเป็นสังคมพัฒนา หรือกำลังพัฒนาทั้งในด้านการเมือง การทหาร การศึกษา เศรษฐกิจ และทางสังคม ผู้อยู่ในสังคมจึงต้องหาทางพัฒนาตนเองเสมอ ในพระพุทธศาสนา มีหลักธรรมที่ทำให้คนเจริญ หรือคุณธรรมที่ก่อให้เกิดความเจริญงอกงามในชีวิต บางทีเรียกว่า “ปัญญาวุฑฒิ” คือ ธรรมที่เป็นไปเพื่อความเจริญงอกงามแห่งปัญญา แต่ส่วนมากจะเรียกว่า “วุฑฒิธรรม” คือ ธรรม เป็นเครื่องเจริญ^{๑๔๑} และสืบเนื่องจากพระพุทธพจน์ที่ว่า “ปัญญาควรทำให้เจริญ” นั้น ในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาได้ปรากฏหลักธรรมที่ช่วยส่งเสริมการเจริญปัญญาหรือเรียกว่า ปัญญาภาวนา ในเรื่องการเกิดของปัญญานี้ในคำสอนของพระพุทธศาสนามีคำสอนที่สำคัญอยู่อย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นการแสดงถึงวิธีการที่สำคัญของการเกิดปัญญาว่าอาศัยปัจจัยต่าง ๆ บ้าง โดยมีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันประดุจสายโซ่ ธรรมดังกล่าวนี้มีชื่อว่า “ปัญญาวุฑฒิธรรม” หรืออีกชื่อหนึ่งเรียกว่า “โสตาปัตติยังคะ” โดยความหมายของชื่อนี้ มีที่มาจากพระสูตรต้นตอปิฎก ในพระสูตรต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

๑) โสตาปัตติผลสูตร^{๑๔๒} ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อให้แจ้งโสตาปัตติผล

...ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๔ ประการนี้ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อทำให้แจ้งโสตาปัตติผล ธรรม ๔ ประการ อะไรบ้าง คือ ๑) สปัปฺริสสังเสวะ การคบหาสัตบุรุษ ๒) สัทธัมมัสสวนะ การฟังธรรม ๓) โยนิโสมนสิการ การมนสิการโดยแยบคาย ๔) อัมมานุสम्मปฏิปัตติ การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๔ ประการนี้บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อทำให้แจ้งโสตาปัตติผล

๒) ปัญญาวุฑฒิสูตร^{๑๔๓}ว่าด้วยการเจริญปัญญา

^{๑๔๐} ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๘๒/๑๒๐.

^{๑๔๑} บุญมี แท่นแก้ว, จริยศาสตร์ Ethics, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๙), หน้า ๒๖๕.

^{๑๔๒} ส.ส. (ไทย) ๑๙/๑๐๕๑-๑๐๕๔/๕๗๖-๕๗๗.

^{๑๔๓} อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๔๘/๓๖๗-๓๘. ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๑/๒๐๒.

...ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๔ ประการย่อมเป็นไปเพื่อความเจริญด้วยปัญญา ธรรม ๔ ประการอะไรบ้าง ๑) สปัปฺริสสังเสวะ การคบหาสัตบุรุษ ๒) สัทธัมมัสสนะ การฟังธรรม ๓) โยนิโสมนสิการ การมนสิการโดยแยบคาย ๔) อัมมานุสम्मปฏิบัติ การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๔ ประการนี้ย่อมเป็นไปเพื่อความเจริญด้วยปัญญา...

นอกจากนี้ ในพหุการสูตร^{๑๔๔} ซึ่งว่าด้วยธรรมที่มีอุปการมาก ก็กล่าวไว้โดยนัยนี้เหมือนกัน

๓) มหาปัญญาภกตา^{๑๔๕} ว่าด้วยมหาปัญญา

...ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๔ ประการนี้ที่บุคคล ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อทำให้แจ้งโสดาปัตติผล ๔ ประการ อะไรบ้าง คือ (๑) สปัปฺริสสังเสวะ (คบสัตบุรุษ) (๒) สัทธัมมัสสนะ (ฟังพระสัทธรรม) (๓) โยนิโสมนสิการ (การพิจารณาโดยแยบคาย) (๔) อัมมานุสम्मปฏิบัติ (ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม) ธรรม ๔ ประการนี้แลที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อทำให้แจ้งโสดาปัตติผล...ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๔ ประการนี้ที่บุคคล ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อทำให้แจ้งสกทาคามิผล...อนาคามิผล...อรหัตตผล...

๔) นอกจากนี้ในอาฬกสูตร ยักขสังยุต^{๑๔๖} ได้กล่าวถึงปัญญาลาภกตา ว่าด้วยเหตุได้ปัญญา ๔ ประการ ดังนี้ “...บุคคลเชื่อธรรมของพระอรหันต์ เพื่อบรรลุนิพพาน ไม่ประมาท มีความรอบคอบ ฟังด้วยดี ย่อมได้ปัญญา...” ซึ่งลำดับการเรียงข้อนี้ น่าจะแตกต่างกันกับพระสูตรที่กล่าวมาแล้วข้างต้น แต่โดยนัยของเนื้อหามีความเหมือนกัน

๒.๓.๖.๒ ความหมายของปัญญาวุฑฒิธรรม

หลักธรรมที่ส่งเสริมความเจริญงอกงามแห่งปัญญา เรียกว่า วุฑฒิธรรม ธรรมที่เป็นไปเพื่อความเจริญแห่งปัญญา เป็นองค์คุณของพระโสดาบัน (โสดาปัตติยังคะ) ซึ่งผู้ที่ประพฤติดุติปฏิบัติธรรมหมดแล้ว ชื่อว่าได้ดำเนินสู่หนทางอริยะ หนทางแห่งความหลุดพ้นจากความทุกข์

๒.๓.๖.๓ ความสำคัญของปัญญาวุฑฒิธรรม

ความสำคัญของธรรมหมวดนี้มีใช้เป็นไปเพื่อโสดาปัตติผลเท่านั้น แต่ยังอำนวยผลเกี่ยวกับความก้าวหน้าทางปัญญาทุกระดับ จนถึงบรรลอรหัตตผลด้วย ดังพระพุทธพจน์ว่า

...ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๔ ประการนี้ที่บุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อให้แจ้งโสดาปัตติผล...ย่อมเป็นไปเพื่อทำให้แจ้งพระสกทาคามิผล...ย่อมเป็นไปเพื่อทำให้แจ้งอนาคามิผล..ย่อมเป็นไปเพื่อทำให้แจ้งอรหัตตผล...”^{๑๔๗}

^{๑๔๔} อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑ / ๒๔๙/๓๖๘.

^{๑๔๕} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๓/๕๔๓-๕๔๔.

^{๑๔๖} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๔๖/๓๕๓.

^{๑๔๗} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๕๑-๑๐๕๔/๕๗๖-๕๗๗.

ดังนั้น หลักปัญญาพุทธธรรมจึงเป็นรูปแบบการพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธธรรม ทั้งนี้ หากบุคคลตั้งใจพากเพียรพยายามพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาพุทธธรรมซึ่งประกอบด้วยองค์ ๔ ประการนี้แล้ว ย่อมยังบุคคลนั้นพัฒนาตนเองจากปุถุชนกลายเป็นอริยชนคือบรรลุประนิพพานในที่สุดได้ ดังพุทธพจน์ที่ผู้วิจัยได้นำมาแล้วแล้วข้างต้น จึงนับได้ว่าธรรมทั้ง ๒ เรื่องซึ่งมีใจความอย่างเดียวกัน เป็นธรรมที่มีความสำคัญมากต่อการเกิดปัญญา

๒.๓.๖.๔ องค์ประกอบของปัญญาพุทธธรรม

องค์ประกอบของปัญญาพุทธธรรมมี ๔ ดังมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑) สัมปยุตตสังเสวะ การคบหาสัตบุรุษ

เสวนากับท่านผู้ที่เรียกว่า นักปราชญ์ หรือท่านผู้ทรงคุณวุฒิ^{๑๔๘} การพัฒนาปัญญาที่เริ่มต้นจาก การเสวนาสัตบุรุษ คือ การคบหาผู้ทรงปัญญา หมายถึง “การคบหากัลยาณมิตร หรือการมีมิตรดี การคบหาคนนั้นเป็นพื้นฐานเบื้องต้น ที่จะนำไปสู่ความเจริญหรือความเสื่อม” อนึ่ง ในสัททกัถตุ สุขวรรค ได้พรรณนาลักษณะของบุคคลที่ควรคบ ไว้ ๗ ประการดังนี้ “...บุคคลควรคบผู้เป็นปราชญ์ มีปัญญา เป็นพหูสูตร มีปกติเอื้ออาทร มีวัตร เป็นพระอริยะ เป็นสัตบุรุษ มีปัญญา...เหมือนดวงจันทร์โคจรไปตามทางของดาวนักษัตร ฉะนั้น...”^{๑๔๙} ผลของการคบบุคคลลักษณะนี้ย่อมได้ความสุขเหมือน “...การอยู่ร่วมกับนักปราชญ์มีแต่ความสุขเหมือนอยู่ในหมู่ญาติ...”^{๑๕๐} ฉะนั้น การพัฒนาปัญญาให้ก้าวหน้าจะต้องมีคบบคนดีก่อน ซึ่งคนดีที่ควรคบบหานั้นเรียกว่า สัตบุรุษ หมายถึง ท่านผู้รู้ ผู้มีความรู้ ซึ่งควรจะมีลักษณะอย่างน้อย ๗ ประการ อันได้แก่ ๑) รู้จักหลักและรู้จักเหตุ (อัมมัญญตา) ๒) รู้ความมุ่งหมายและรู้จักผล (อัตถัญญตา) คือ รู้ความหมายและความมุ่งหมายของหลักธรรมหรือหลักการ กฎเกณฑ์ หน้าที่ รู้ผลที่ประสงค์ของกิจที่กระทำ ๓) รู้จักตน (อัตตัญญตา) คือ รู้ฐานะ ภาวะ เพศ กำลัง ความรู้ ความถนัด ความสามารถ และคุณธรรม ๔) รู้ประมาณ (มัตตัญญตา) คือ รู้จักความพอเหมาะพอดี ๕) รู้จักกาล (กาลัญญตา) คือ รู้ว่าเวลาไหน ควรทำอะไร ๖) รู้จักชุมชน (ปริสสัญญตา) คือ รู้จักถิ่น รู้จักที่ชุมชน และชุมชน รู้จักมารยาท ระเบียบวินัย และข้อควรปฏิบัติอื่น ๆ ต่อชุมชนนั้น ๆ ๗) รู้จักบุคคล (ปุคคลัญญตา) คือ รู้ความแตกต่างระหว่างบุคคลโดยอธยาศัย ความสามารถ และคุณธรรม เป็นต้น^{๑๕๑} และนอกจากนี้ ในปณิตตปฏิปทาภา ได้กล่าวถึงข้อปฏิบัติของบัณฑิตไว้ ๗ ประการ คือ “...บัณฑิตละธรรมดำ^{๑๕๒} แล้วพึงเจริญธรรมขาว^{๑๕๓}ออกจากวิภูฏะมาสู่วิภูฏะ ละกามทั้งหลาย เป็นผู้หมดความกังวล พึงปรารถนาคือยิ่งในวิเวกที่ยินดีได้ยากยิ่ง พึงชำระตนให้ผ่องแผ้วจากเครื่องเศร้าหมองแห่งจิตทั้งหลาย...”^{๑๕๔} ดังนั้นการคบสัตบุรุษ หรือผู้เป็นบัณฑิต

^{๑๔๘} อ่างแล้ว, บุญมี แทนแก้ว, จริยศาสตร์ Ethics, หน้า ๒๖๕.

^{๑๔๙} พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๐๘/๙๗.

^{๑๕๐} พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๐๗/๙๗.

^{๑๕๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๐/๓๓, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๗/๔๐๐.

^{๑๕๒} ธรรมดำ หมายถึง อุกุศลธรรม มีกายทุจริต เป็นต้น, พ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๘๗-๘๘/๕๖๐-๕๖๒.

^{๑๕๓} ธรรมขาว หมายถึง กุศลธรรม มีกายสุจริต เป็นต้น, พ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๘๗-๘๘/๕๖๐-๕๖๒.

^{๑๕๔} พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๘๗-๘๘/๕๕-๕๖.

ยอมเกิดมงคลแก่ชีวิต^{๑๕๕}...ถ้าบุคคลพึงได้สหายผู้มีปัญญารักษาตนเที่ยวไปด้วยกัน เป็นสาธุhari^{๑๕๖} เป็นนักปราชญ์ ครอบงำอันตรายทั้งหวงได้แล้ว พึงมีใจเข้มแข็ง มีสติ เทียวไปกับสหายนั้นเถิด^{๑๕๗}... และในทางตรงกันข้ามหากบุคคลคบกับทำการสมาคมกับอัสตบรูษยอมพบความเสื่อม ดังพระผู้มีพระภาคตรัสว่า “...คนที่มีอัสตบรูษเป็นที่รัก ไม่ทำอัสตบรูษให้เป็นที่รัก ชอบใจธรรมของอัสตบรูษ นั้นเป็นทางแห่งความเสื่อม...”^{๑๕๘} พระอรรถกถาจารย์ได้เปรียบเทียบการคบคนพาล กับการเลือกคบคนดีเอาไว้ดังนี้ ๑) การคบบัณฑิต “...ส่วนคนใดที่อภิชฌาด้วยไปไม้ แม้ไปไม้ก็พลอยมีกลิ่นหอมฟุ้งไปด้วย การคบหาบัณฑิตก็เป็นเช่นนั้น...”^{๑๕๙} ๒) การคบคนพาล “...การคบหาคนพาลก็เหมือนคนเอาไปไม้เอาปลาเน่า แม้ไปไม้ก็มีกลิ่นเหม็นฟุ้งไปด้วย...”^{๑๖๐}

จากประเด็นที่กล่าวมาย่อมแสดงให้เห็นพระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับการเลือกคบคน เพราะคนนั้นมีส่วนเป็นเหตุเป็นปัจจัยในการพัฒนาชีวิตของตนเอง ชีวิตจะเจริญรุ่งเรือง ประสบสันติสุขได้ต้องไม่คบพาลชน และเลือกคบแต่บัณฑิตชน เพราะการเลือกคบบัณฑิตชนนั้นเหมือนคนที่คอยชี้แนะนำขุมทรัพย์ ดังพุทธพจน์ว่า “...บุคคลเห็นผู้มีปัญญามักชี้โทษ มักพูดปรามไว้เหมือนผู้ชักบอกขุมทรัพย์ (และ) พึงคบผู้ที่เป็นบัณฑิตเช่นนั้น เพราะเมื่อคบคนเช่นนั้น ย่อมมีแต่ความเจริญ ไม่มีความเสื่อมเลย...”^{๑๖๑} จากประเด็นที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ย่อมชี้ชัดว่าอัสตบรูษหรือบัณฑิตชนเป็นองค์ประกอบที่มีความสำคัญต่อการพัฒนาปัญญาของคนเป็นอย่างมาก ผู้หวังความเจริญควรเลือกคบแต่บัณฑิตชนเท่านั้น

๒) สัทธัมมัสสนะ ฟังพระสัทธรรม

พระสัทธรรม คือ ธรรมอันดี ธรรมที่แท้ ธรรมของอัสตบรูษ หลักหรือแก่นพระพุทธศาสนาได้แบ่งออกเป็น ๓ ประเภท ได้แก่ ๑) ปริยัติสัทธรรม คือสัทธรรมคำสั่งสอนอันจะต้องเล่าเรียน ได้แก่พุทธพจน์ “...พระพุทธพจน์ทั้งหมดมี ๙ ประการ ได้แก่ สุตตะ เคยยะ เวยยาकरणะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาดก อัปภุตธรรม และเวทลลสะ...”^{๑๖๒} ๒) ปฏิบัติสัทธรรม คือสัทธรรมคือปฏิบัติอันจะต้องปฏิบัติ ได้แก่ อภิธรรมมรรค หรือหลักไตรสิกขา ๓) ปฏิเวธสัทธรรม สัทธรรม คือผลอันจะพึงเข้าถึงหรือบรรลุด้วยการปฏิบัติได้แก่ มรรค ผล และนิพพาน^{๑๖๓} ดังนั้นการฟังพระสัทธรรม คือการเอาใจเรียนฟังให้ได้ความรู้โดยธรรมแท้ การฟังคำสอน เอาใจใส่สดับรับฟัง

^{๑๕๕} ขุ.ขุ. (ไทย) ๒๕/๓/๗, ขุ.สุ.อ. (ไทย) ๒/๒๖๒/๙๔.

^{๑๕๖} สาธุhari หมายถึง ผู้เพียบพร้อมด้วยพรหมวิหารธรรม: ขุ.จู. (ไทย) ๓๐/๑๓๑/๔๓๓.

^{๑๕๗} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๒๘/ ๑๓๕-๑๓๖.

^{๑๕๘} ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๙๔/๕๒๔.

^{๑๕๙} ขุ.สุ.อ. (ไทย) ๒/๒๖๒/๙๖.

^{๑๖๐} ขุ.สุ.อ. (ไทย) ๒/๒๖๒/๙๓.

^{๑๖๑} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๗๖/๕๑.

^{๑๖๒} วิ.อ. (ไทย) ๑/-/๓๘.

^{๑๖๓} พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๗

(กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยหน้า, ๒๕๓๕) หน้า ๑๒๕.

คำบรรยาย คำแนะนำสั่งสอนแสวงหาความรู้ ทั้งจากบุคคลโดยตรง และจากหนังสือแหล่งความรู้อื่น ๆ ดังกล่าวที่ว่า “การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม คือ การนำสิ่งที่ได้เล่าเรียนและไตรตรองเห็นแล้ว นำไปใช้ปฏิบัติให้ถูกต้องตามหลัก สอดคล้องกับความมุ่งหมายของหลักการนั้น ๆ ซึ่งวิธีการแห่งการฟังธรรมนั้น นอกจากการฟังธรรมแล้ว ก็ยังใช้ในรูปแบบอื่น ๆ เช่น “การเอาใจใส่ในการศึกษาเล่าเรียน หาความรู้จริงในทางวิชาการต่าง ๆ ทั้งวิชาการทางโลก คือ วิชาสามัญ และวิชาทางธรรม คือ วิชาทางพระพุทธศาสนา เพื่อจะได้พัฒนาตนเองทั้งพุทธิศึกษา และจริยศึกษา หรือทั้งทางกายและจิตใจ”^{๑๖๔}

พระสัทธรรมที่พระพุทธองค์ทรงแสดงมีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นธรรมเครื่องออกจากทุกข์ เป็นเครื่องสงบกิเลส เป็นไปเพื่อความรู้พร้อม โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือสอนให้เกิดปัญญาเห็นแจ้งประจักษ์ว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวง ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่มีความเป็นตัวตน การเกิดปัญญารู้แจ้งอย่างนี้ ถือว่าเป็นความรู้พร้อม เป็นปัญญาอันยิ่ง (อริยธรรม) เป็นปัญญาอันชอบ (สัมมาปัญญา) เป็นธรรมที่เห็นตามความเป็นจริงที่เรียกว่ามียถาภูตญาณทัศนะ ซึ่งเป็นปัจจัยที่กิเลสสงบและปรินิพพานเป็นที่สุด เพราะฉะนั้น การฟังสัทธรรม จึงมีความสำคัญต่อการเกิดปัญญา^{๑๖๕}

การฟังธรรมที่ก่อให้เกิดผลนั้น มีปรากฏในสุสสุตติสูตร^{๑๖๖} ซึ่งว่าด้วยการฟังด้วยดี ดังมีใจความว่า

“...ภิกษุทั้งหลาย บุคคลประกอบด้วยธรรม ๖ ประการ ฟังสัทธรรมอยู่ อาจเพื่อก้าวลงสู่สัมมัตตนิยามในกุศลธรรมทั้งหลายได้ ธรรม ๖ ประการ...คือ ๑) ตั้งใจฟังด้วยดี ๒) เจียใส่ระดับ ๓) ตั้งใจใฝ่รู้ ๔) ถือเอาแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์ ๕) ทั้งสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ ๖) ประกอบด้วยอนุโลมิกขันติ ภิกษุทั้งหลาย บุคคลประกอบด้วยธรรม ๖ ประการนี้แล ฟังสัทธรรมอยู่อาจก้าวสู่สัมมัตตนิยามในกุศลธรรมทั้งหลายได้...”

อนึ่ง นอกจากนี่ยังปรากฏโทษของการไม่ตั้งใจฟัง ย่อมได้ผลตรงกันข้ามดังที่กล่าวมา และนอกจากมรรคผลจะพึงมีจากการตั้งใจฟังธรรมแล้ว แม้แต่ผลที่เกิดขึ้นกับผู้ตั้งใจฟังธรรม ดังปรากฏในโสตสูตร^{๑๖๗} ดังมีใจความว่า “...ภิกษุเป็นผู้เชื่อฟัง...คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ตั้งใจ ใฝ่ใจ สำรวมใจ เจียใส่ระดับธรรมในเมื่อผู้อื่นแสดงธรรมวินัยที่พระตถาคตประกาศแล้ว ...ภิกษุทั้งหลาย...เป็นผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ควรแก่ของต้อนรับ ควรแก่ทักษิณา ควรแก่การทำอัญชลี เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก...” การฟังธรรมนี้จัดเป็นมงคล ๑ ใน ๓๘ ประการ “...(๒๖) การฟังธรรม

^{๑๖๔} อ้างแล้ว, บุญมี แทนแก้ว, จริยศาสตร์ Ethics, หน้า ๒๖๖.

^{๑๖๕} สำนักสวนโมกขพลาราม, คู่มืออุบาสกอุบาสิกา ภาค ๑-๒, พิมพ์ครั้งที่ ๕๓, (กรุงเทพมหานคร: หจก.การพิมพ์พระนคร, ๒๕๒๓), หน้า ๘.

^{๑๖๖} อง.ฉก. (ไทย) ๒๒/๘๘/๖๑๓-๖๑๔.

^{๑๖๗} อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๔๐/๒๒๙-๒๓๐.

ตามกาล นี่เป็นมงคลอันสูงสุด...”^{๑๖๘} ดังนั้น การฟังธรรม จึงเป็นเครื่องบ่มเพาะสติปัญญาให้สว่างไสว ฟังธรรมะ ฟังเรื่องที่ดีมีประโยชน์ต่อสติปัญญา หรือมีประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิตที่ดี เป็นความจริง ความดี ความงาม ก็เป็นบุญ^{๑๖๙} ซึ่งจัดเป็นธรรมสวนมัยตามหลักของบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ และอานิสงส์หรือประโยชน์จากการฟังธรรมนั้นมี ๕ ประการดังที่กล่าวเอาไว้ในอัมมัสวนสูตร^{๑๗๐} ดังนี้ ๑) ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง ๒) เข้าใจชัดสิ่งที่ได้ฟังแล้ว ๓) บรรเทาความสงสัยเสียได้ ๔) ทำความเห็นให้ตรง ๕) จิตของผู้ฟังย่อมฟังใส

๓) โยนิโสมนสิการ ทำให้ใจให้แยบคาย

คำว่า “โยนิโสมนสิการ” นี้มีนักวิชาการให้ความหมายไว้หลายท่าน ดังผู้วิจัยของนำเสนอพอสังเขปดังต่อไปนี้

พระพรหมมิ่งคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ) ได้อธิบายไว้ว่า โยนิโสมนสิการ หมายความว่า พิจารณาโดยแยบคาย มองให้ลึก มองให้ซึ่งแทงให้มันตลอดลงไปในเรื่องเหล่านั้น โดยคิดอย่างแยบคาย คิดอย่างละเอียด ซอยปัญหานั้นให้มันถี่ยิบลงไป เพื่อให้เห็นปัญญานั้นชัดตามที่มันเป็นจริง^{๑๗๑}

บุญมี แทนแก้ว ได้ให้ความหมายเอาไว้ว่า โยนิโสมนสิการ หมายถึง การใคร่ครวญให้แน่ชัดก่อนจึงเชื่อและปฏิบัติตาม อย่าเชื่ออะไร กระทำอะไรโดยขาดความยั้งคิด ด้วยหาเหตุให้ถ่วงถี่ เพราะผลจะเกิดโดยปราศจากเหตุไม่ได้ สิ่งไม่มีตัวตน ไม่มีร่างกาย จะสร้างสิ่งมีตัวตนมีร่างกายไม่ได้ ใครทำอะไรลงไป ผลย่อมเกิดแก่ผู้นั้น ผู้นั้นจะทำให้ผลให้เกิดแก่ผู้นั้นไม่ได้ คนกินข้าว ย่อมอิ่มข้าว ปลุกข้าว ย่อมได้ข้าว ปลุกมะม่วง ย่อมได้ผลมะม่วง เป็นต้น ผลจะเกิดขึ้นโดยแย้งกับเหตุไม่ได้^{๑๗๒}

ในการใช้โยนิโสมนสิการเพื่อพิจารณาทุกอย่างโดยแยบคายนั้น ได้ปรากฏมีวิธีการที่พระพุทธเจ้าทรงแนะนำภิกษุให้พิจารณาอยู่เนืองดังมีปรากฏพรรณนาในฐานสูตร^{๑๗๓} ซึ่งมาด้วยฐานะที่ควรพิจารณาเนื่อง ๆ ว่า

“...ภิกษุทั้งหลาย ฐานะ ๕ ประการนี้ ที่สตรี บุรุษ คฤหัสถ์ หรือบรรพชิตต้องพิจารณาเนื่อง ฐานะ ๕ ประการ คือ ๑) เรามีความแก่เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความแก่ไปได้ ๒) เรามีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความเจ็บไข้ไปได้ ๓) เรามีความตายเป็น

^{๑๖๘} พ.ช. (ไทย) ๒๕/๙/๘.

^{๑๖๙} อ้างแล้ว, พระชาย วรธมโม และคณะ, ฉลาดทำบุญ รวมเรื่องน่ารู้ คู่มือทำบุญให้ถูกวิธี, หน้า ๒๑.

^{๑๗๐} อ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๐๒/๓๔๔.

^{๑๗๑} อ้างแล้ว, พระพรหมมิ่งคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ), หน้า ๙๒.

^{๑๗๒} อ้างแล้ว, บุญมี แทนแก้ว, จริยศาสตร์ Ethics, หน้า ๒๖๖.

^{๑๗๓} อ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๕๗/๙๙-๑๐๔.

ธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความตายไปได้ ๔) เราจะต้องพลัดพรากจากของรักของชอบใจทั้งสิ้น และ ๕) เรามีกรรมเป็นของตน เป็นผู้รับผลของกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีเป็นกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย เราทำกรรมใดไว้จะเป็นกรรมดีหรือกรรมชั่วก็ตาม ย่อมเป็นผู้รับผลกรรมนั้น...”

ลักษณะอาการที่บุคคลได้ใช้ปัญญาในการพิจารณาเนืองนั้น ย่อมเป็นเหตุของการบรรลุพระนิพพานได้ เพราะการพิจารณาเป็นประจำย่อมทำให้เกิดภาวะเบื่อหน่าย ดังปรากฏชัดในนิพพิทาสูตร^{๑๗๔} อาสวกขยสูตร^{๑๗๕} ปฐมเจโตวิมุตติผลสูตร^{๑๗๖} ว่า

“...ภิกษุทั้งหลาย..ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ๑) พิจารณาเห็นความไม่งามในกาย อยู่ ๒) กำหนดความปฏิกูลในอาหาร ๓) กำหนดหมายความไม่น่าเพลิดเพลินในโลกทั้งปวง ๔) พิจารณาเห็นความไม่เที่ยงในสังขารทั้งปวง ๕) เข้าไปตั้งมรณสัญญาไว้ในโลกภายใน...ธรรม ๕ ประการนี้แล ที่บุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับ เพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน โดยส่วนเดียว...”

อนึ่งนอกจากนี้ ยังมีนักวิชาการหลายท่านที่ได้ให้ความหมายของโยนิโสมนสิการเอาไว้ ดังนี้

สุมน อมรวิวัฒน์^{๑๗๗} ให้ความหมายโยนิโสมนสิการว่า การคิดถูกทางหรือคิดถูกวิธี โดย กระบวนการวิเคราะห์ที่เป็นระบบ เป็นกระบวนการ และพิจารณาทุกแง่มุมเพื่อเข้าใจในสิ่งที่คิด

วศิน อินทสระ^{๑๗๘} เสนอแนวคิดว่าย โยนิโสมนสิการ เป็นแนวคิดเห็นที่ถูกต้อง คือความคิด เป็น คิดอย่างมีเหตุผล

พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตฺโต)^{๑๗๙} ได้กล่าวเอาไว้ว่า โดยสรุปแล้ว คำว่า “โยนิโสมนสิการ” หากโดยรูปศัพท์แล้ว “โยนิโสมนสิการ” นี้ ประกอบด้วย “โยนิโส” กับ “มนสิการ” คำว่า “โยนิโส” นี้ มาจากคำว่า “โยนิ” แปลว่า เหตุ ต้นเค้า แหล่งเกิดปัญหา อุบาย วิธีทาง ส่วนคำว่า “มนสิการ” แปลว่า การทำในใจ การคิดคำนึง ใส่ใจพิจารณา เมื่อรวมกันเข้าเป็นโยนิโสมนสิการ ท่านแปลสืบ ๆ กันมาว่า การทำใจโดยแยบคายแยกเป็นการคิด ๔ วิธี คือ

^{๑๗๔} อ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๖๙/๑๑๗.

^{๑๗๕} อ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๗๐/๑๑๘.

^{๑๗๖} อ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๗๑/๑๑๙-๑๒๑.

^{๑๗๗} สุมน อมรวิวัฒน์, การพัฒนาการเรียนรู้ตามแนวพุทธศาสตร์ ทักษะกระบวนการเผชิญสถานการณ์, อ้างแล้ว, หน้า ๘๒.

^{๑๗๘} วศิน อินทสระ, การช่วยเหลือตัวเอง ชัยชนะ ๘ ประการ และสายธารแห่งศรัทธา, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒), หน้า ๕.

^{๑๗๙} อ้างแล้ว, พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๒๙.

๑) **อุปายมณสิการ** การคิดพิจารณาโดยอุปาย หมายถึง การคิดถุวิธีที่จะเข้าถึงความจริง ทำให้เข้าใจความจริงของสรรพสิ่ง

๒) **ปถมนสิการ** การคิดพิจารณาอย่างถูกทาง คือ คิดต่อเนื่อง เป็นลำดับขั้นตอน คิดเป็นระบบตามเหตุผล แนวทางที่ถูกต้อง

๓) **การณมนสิการ** การคิดอย่างมีเหตุผล การคิดสืบค้นตามแนวความสัมพันธ์สืบทอดกันแห่งเหตุ ปัจจัย ซึ่งส่งผลต่อเนื่องมาโดยลำดับ

๔) **อุปาทกมนสิการ** การใช้ความคิดให้เกิดผลที่พึงประสงค์คิดอย่างมีเป้าหมาย คิดพิจารณาในทางที่ตรงไป เพื่อปลุกเร้าให้จิตใจเข้มแข็ง พากเพียร มีสติ มั่นคง

องค์ประกอบ และประเภทของการคิดแบบโยนิโสมนสิการ

อนึ่ง หลักการคิดตามหลักของโยนิโสมนสิการนี้ เมื่อจำแนกตามความมุ่งหมายหมายแล้ว สามารถแบ่งเป็นสองประเภทใหญ่ ดังนี้

๑. **โยนิโสมนสิการประเภทพัฒนาปัญญาบริสุทธิ์** คือ มุ่งให้เกิดความรู้แจ้งตามสภาวะ คือรู้เข้าใจมองเห็นตามความเป็นจริง เน้นที่การจัดอวิชชา เป็นฝ่ายวิปัสสนา มีลักษณะเป็นการส่องสว่างทำลายความมืด หรือชำระล้างสิ่งสกปรกให้ผลไม่จำกัดกาล หรือให้ผลเด็ดขาดนำไปสู่โลกุตตรสัมมาทิฐิ

๒. **โยนิโสมนสิการประเภทสร้างเสริมคุณภาพจิต** คือ มุ่งปลุกเร้าให้เกิดคุณธรรมหรือกุศลธรรมอื่นๆ เน้นที่การสกัดหรือข่มตัณหา เป็นฝ่ายสมถะ มีลักษณะเป็นการเสริมสร้างพลังหรือปริมาณฝ่ายดี ขึ้นมาดหมัทับหรือบังฝ่ายชั่วไว้ ให้ผลขึ้นกับกาลชั่วคราว หรือเป็นเครื่องเตรียมหนุนเสริมความพร้อมและสร้างนิสัยนำไปสู่โลกียสัมมาทิฐิ

ประเภทของโยนิโสมนสิการ: ในการพัฒนาปัญญาที่จะสามารถดำเนินไปได้ด้วยการพิจารณาไตรตรองอย่างแยบคายมีหลายวิธีด้วยกัน ซึ่งสามารถประมวลเป็นแบบใหญ่ได้ ๑๐ วิธีดังรายละเอียดต่อไปนี้ (๑) วิธีคิดแบบสวหาเหตุปัจจัย (๒) วิธีคิดแบบแยกแยะส่วนประกอบ (๓) วิธีคิดแบบสามัญลักษณ์ (๔) วิธีคิดแบบอริยสัจ (๕) วิธีคิดแบบบรรณสัมพันธ์ (๖) วิธีคิดแบบเห็นคุณโทษและทางออก (๗) วิธีคิดแบบคุณค่าแท้-คุณค่าเทียม (๘) วิธีคิดแบบเค้าคุณธรรม (๙) วิธีคิดแบบอยู่กับปัจจุบัน และ (๑๐) วิธีคิดแบบวิภาษวาท คือ การพิจารณาแยกแยะจำแนก หรือวิเคราะห์

ดังนั้น การคิดแบบกระบวนการดังกล่าวล้วนเป็นปัจจัยที่ก่อให้เกิดสัมมาทิฐิหรือความคิดที่ถูกต้อง อันเป็นก้าวสำคัญในการดำรงชีวิตบนทางสายกลาง สรุปลงมาแล้วก็คือ คิดถูกทางถูกวิธี มีเหตุผล การคิดนั้นก่อให้เกิดการกระทำที่เป็นกุศล กระบวนการในการสร้างปัญญาตามหลักโยนิโสมนสิการ จึงเป็นเครื่องมือหล่อเลี้ยงชีวิตและทำให้ต้องใช้ปัญญา เมื่อคิดเป็นระบบ มีจุดมุ่งหมายจิตจะตั้งอยู่กับงานที่กำลังทำอยู่นั้น หรือเรียกว่ามีสติในการทำงาน

๔) ธัมมานุธัมมปฏิบัติ ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม

ปฏิบัติธรรมให้ถูกต้องตามหลัก เช่น อยากเป็นคนงาม ให้ปฏิบัติตามธรรมอันทำให้งาม ๒ อย่าง คือ ขันติและโสรัจจะ อยากเป็นพรหม ให้ปฏิบัติตามพรหมวิหารธรรม ๔ อย่าง คือ

เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา อยากประสบผลสำเร็จให้ปฏิบัติตามอิทธิบาท ๔ คือ ฉันทะ วิริยะ จิตตะ และวิมังสา อยากอยู่ร่วมเย็นเป็นสุข ไม่เดือดร้อนวุ่นวายให้ปฏิบัติตามธรรมคัมภีร์โลก ๒ อย่าง คือ ทิธี และโอตตปปะ เป็นต้น และนำสิ่งที่ได้เล่าเรียนและตรึตรองเห็นจริงแล้วไปใช้ปฏิบัติให้ถูกต้องตามหลักความมุ่งหมาย”^{๑๘๐} พระพรหมคุณาภรณ์ ได้อธิบายเพิ่มเติมว่า “การปฏิบัติธรรมถูกหลัก ดำเนินชีวิตถูกต้องตามธรรม หรือการปฏิบัติธรรมให้ถูกหลัก ถูกความหมาย ธรรมข้อนี้ เป็นเรื่อง การปฏิบัติ จะมีอยู่ ๒ นัยด้วยกัน คือ (ก) การปฏิบัติธรรมตามฐานะของตน คือ มองดูฐานะของตนว่า ควรจะปฏิบัติอย่างไร จึงปฏิบัติอย่างนั้น เช่น สำหรับฆราวาส การปฏิบัติธรรม สมควรแก่การเป็น ฆราวาส สำหรับภิกษุสงฆ์สมควรปฏิบัติตามความเป็นพระสงฆ์ ด้วยศีลวินัยที่ควรรักษา ส่วนอีกนัย หนึ่ง คือ (ข) การปฏิบัติธรรมน้อยคล้ายแก่ธรรมใหญ่ หรือปฏิบัติธรรมย่อย คล้อยตามหลักใหญ่ คือ การปฏิบัติธรรมถูกหลัก คือ ทำให้ข้อปฏิบัติธรรมย่อยเข้ากันได้ สอดคล้องกันและส่งผลแก่หลักการใหญ่ เป็นไปเพื่อจุดหมายที่ต้องการ”^{๑๘๑}

๒.๒.๘ ประโยชน์ของการพัฒนาปัญญา

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาได้แบ่งประโยชน์หรืออรรถะ อันเป็นเป้าหมายที่พึงประสงค์ของการพัฒนาทุกอย่าง รวมทั้งการพัฒนาปัญญาด้วย ซึ่งมีอยู่ ๓ ประเภทด้วยกันคือ

๑) การพัฒนาเพื่อประโยชน์สุขในปัจจุบัน (ทิฏฐิธัมมิกัตถะ)

การเข้าถึงเรื่องเป้าหมายการพัฒนาปัญญาเพื่อประโยชน์สุขที่ตามองเห็น (ประโยชน์สุขในปัจจุบัน) ควรทำความเข้าใจว่าประโยชน์สุขที่ตามองเห็นนั้นหมายถึง ประโยชน์สุขในระดับต้น ตามหลักความต้องการของมนุษย์อันได้แก่ ปัจจัย ๔ ซึ่งเป็นเรื่องของวัตถุหรือด้านรูปธรรมที่ประกอบไปด้วย ๑) การมีสุขภาพที่ดี ร่างกายที่แข็งแรง และสมบูรณ์ ไม่เจ็บไข้ได้ป่วย สุขภาพใช้การได้ดี ๒) การมีทรัพย์สินเงินทอง การงานดำรงชีพด้วยอาชีพสุจริตเป็นหลักเป็นฐานสามารถพึ่งตนเอง จัดหา ใช้จ่ายและเก็บออม ๓) การมีความสัมพันธ์ที่ดีกับเพื่อนมนุษย์ สถานะทางสังคมเป็นที่ยอมรับ มีกัลยาณมิตร ๔) การมีครอบครัวที่สมบูรณ์และเป็นสุข (กรณีของคฤหัสถ์)^{๑๘๒}

๒) การพัฒนาเพื่อประโยชน์สุขในอนาคต (สัมปรายิกัตถะ)

การพัฒนาปัญญาเพื่อให้ได้ประโยชน์ในขั้นนี้เป็นเรื่องของจิตใจที่ลึกซึ้งซึ่งลงไป เรียกว่า ประโยชน์ที่เลียดตามองเห็น (ด้านนามธรรม) หรือเลยไปข้างหน้าไม่เห็นเป็นรูปธรรมต่อหน้าต่อตา เรียกว่า สัมปรายิกัตถะ^{๑๘๓} เช่น ความมีชีวิตที่มีคุณค่าเป็นประโยชน์ การที่เราได้ช่วยเหลือผู้อื่น ได้ทำ

^{๑๘๐} อ่างแล้ว, บุญมี แทนแก้ว, จริยศาสตร์ Ethics, หน้า ๒๖๖.

^{๑๘๑} คำอธิบายเพิ่มเติมใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยาย ความ, หน้า ๖๘๔-๖๙๓.

^{๑๘๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), ชีวิตที่สมบูรณ์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมังทอง, ๒๕๔๙), หน้า ๑๘-๑๙.

^{๑๘๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๗๖/๑๓๗, ๑๘๗/๑๔๘, ข.ส. (ไทย) ๒๕/๓๗/๕๐๗.

ประโยชน์แก่เพื่อนมนุษย์ เมื่อใดที่นึกถึงขึ้นมา ว่าได้ทำชีวิตให้มีคุณค่า ได้ใช้ชีวิตอย่างมีประโยชน์จะทำให้มีใจและมีความสุขอีกแบบหนึ่ง^{๑๘๔}

๓) การพัฒนาเพื่อประโยชน์สุขขั้นสูงสุด (ปรমัตตะ)

การพัฒนาปัญญามีเป้าหมายสูงสุด คือ การบรรลุธรรม ซึ่งเป็นภาวะชีวิตที่พบความสุขอย่างแท้จริง ลักษณะสำคัญของภาวะชีวิตนี้ คือ การมองสิ่งทั้งหลายตามที่มันเป็นหรือตามความเป็นจริง รู้สามัญลักษณะที่เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา รู้เท่าทันสมบัติบัญญัติ ไม่ถูกหลอกให้หลงไปตามรูปลักษณะภายนอกของสิ่งทั้งหลาย และยอมรับความจริง^{๑๘๕}

๑) โสดาบัน เป็นเกณฑ์ที่จัดแบบตามกิเลส คือ สังโยชน์ที่ละได้ในแต่ละขั้น พร้อมไปกับไปกับความก้าวหน้าในการบำเพ็ญไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา พระโสดาบัน ผู้ถึงกระแสคือเข้าสู่มรรค เดินทางถูกต้องอย่างแท้จริง หรือปฏิบัติถูกต้องตามอริยมรรคอย่างแท้จริงแล้ว ละสังโยชน์ได้ ๓ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และสีลัพพตปรามาส^{๑๘๖}

๒) พระสกทาคามี ผู้กลับมาสู่โลกนี้อีกครั้งเดียวก็จะกำจ้งทุกขได้สิ้น เป็นผู้ทำได้บริบูรณ์ในขั้นศีล สมาธิ และปัญญาทำได้พอประมาณ นอกจากละสังโยชน์ ๓ ข้อต้นได้แล้ว ยังทำราคะ โทสะ และโมหะ ให้เบาบางลงด้วยเป็นผู้ทำได้บริบูรณ์ในขั้นศีลได้พอประมาณสมาธิ และทำให้พอประมาณในปัญญา^{๑๘๗}

๓) พระอนาคามี พระอนาคามี คือ ผู้จะปรินิพพานในที่ผุดเกิดขึ้น ไม่กลับมาอีก เป็นผู้ทำได้ศีล สมาธิบริบูรณ์ แต่ปัญญาทำได้พอประมาณ ละสังโยชน์ได้อีก ๒ ข้อ คือ กามราคะ และภวิชะ

๔) พระอรหันต์ คือ ผู้ควรแก่ทักษิณาหรือการบูชาพิเศษ เป็นสัน্নาสวะ^{๑๘๘} เป็นผู้ทำได้บริบูรณ์ในไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา^{๑๘๙} ละสังโยชน์เบื้องสูงที่เหลือทั้ง ๕ ข้อได้ คือ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ และอวิชชา^{๑๙๐}

อนึ่ง นอกจากนี้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคได้อธิบายถึงอานิสงส์การเจริญปัญญา ในปัญญากาวานานิสังสนิเทศ^{๑๙๑} โดยสังเขปไว้ ๔ ข้อคือ

๑) ทำลายกิเลสต่าง ๆ (นานากิเลสวิทุจฉน)

^{๑๘๔} อ้างแล้ว, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), *ชีวิตที่สมบูรณ์*, หน้า ๒๗.

^{๑๘๕} วิสุทธิ. ๒/๘๑๓/๔๗๕-๔๗๖, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), *ชีวิตที่สมบูรณ์*, อ้างแล้ว, หน้า ๒๘-๓๐.

^{๑๘๖} ที.ส. (ไทย) ๙/๓๗๓/๑๕๖, วิสุทธิ. ๒/๘๑๔/๔๗๖-๔๗๗.

^{๑๘๗} อง.ติก. (ไทย) ๒๐/๘๗/๓๑๓, วิสุทธิ. ๒/๖๑๕/๔๗๗.

^{๑๘๘} วิสุทธิ. (ไทย) ๒/๘๑๖/๔๗๘.

^{๑๘๙} อง.ติก. (ไทย) ๑๙/๑๘๑/๑๐๖.

^{๑๙๐} ส.ส. (ไทย) ๑๙/๑๘๑/๑๐๖.

^{๑๙๑} วิสุทธิ. (ไทย) ๒/๘๔๕-๘๖๖/๕๑๖-๕๒๒.

๒) เสวยรสของอริยผล (อริยผลรสานุภาวน)

๓) สามารถเข้านิโรธสมาบัติ (นิโรธสมาบัติสมาปชชนสมตถตา)

๔) สำเร็จความเป็นอาหุไนยบุคคล เป็นต้น (อาหุเนยยภาวาทิสัทธ)

ดังนั้น กล่าวโดยสรุป การที่มนุษย์มีการพัฒนาปัญญาเพื่อให้เกิดประโยชน์ที่แท้คือ ประโยชน์ตามจุดมุ่งหมายของพระพุทธศาสนา ที่กำจัดกิเลส และให้รู้เท่าทันความจริงทั้งหลาย ให้รู้ถึง ความที่สิ่งทั้งหลายเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาอย่าไร แล้วรู้จักโลกและชีวิตตามความเป็นจริง จนกระทั่งสามารถวางจิตใจต่อชีวิตและโลกได้อย่างถูกต้อง เป็นจิตที่สงบ โสภ โปรง ผ่องใส เบา เป็น อิสระ ปราศจากกิเลส ไม่มีอะไรสักอย่าง ไม่มียึดอะไรเลย ไม่มีอะไรหรือความเป็นไปใด ๆ ในโลกที่จะ มาทำให้จิตหวั่นไหวได้อีกต่อไป เนื่องจากปัญญาเข้าถึงความจริงได้ ดำเนินชีวิตเป็นอยู่ด้วยปัญญา ที่รู้ ตามเป็นจริงและทำตามเหตุปัจจัย^{๑๙๒} ดังนั้นการพัฒนาปัญญา หรือปัญญาภาวนาก็เพื่อมุ่งหวังให้ กระทำพระนิพพานให้กระจ่าง อันเป็นยอดแห่งบรมธรรมของพระพุทธศาสนา

๒.๓ แนวคิดเรื่องการพัฒนา

๒.๓.๑ ที่มาของแนวคิดเรื่องการพัฒนา

วิวัฒนาการของแนวคิดพื้นฐานของการพัฒนาของมนุษย์ล้วนเกี่ยวกับธรรมชาติ ซึ่งได้มี วิวัฒนาการตามลำดับ ดังนี้ (๑) การพัฒนาในสภาพที่มนุษย์อยู่ภายใต้อิทธิพลของธรรมชาติ (๒) การ พัฒนาที่มนุษย์พยายามเอาชนะธรรมชาติ (๓) การพัฒนาที่มนุษย์เอาชนะธรรมชาติได้และนำ ธรรมชาติมาใช้ประโยชน์ ทั้งหมดนี้เป็นการพัฒนาเพื่อก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในทิศทางที่ดีขึ้น (Better Change) ช่วยเพิ่มอัตราเร่งในการทำกิจกรรมหรือการผลิตให้รวดเร็วขึ้น (Better Speed) และทำให้สภาพความเป็นอยู่ของมนุษย์ดีขึ้น (Better Life) กว่าเดิมทั้งในด้านคุณภาพและปริมาณ^{๑๙๓}

การพัฒนามักเป็นวิธีหนึ่งในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์โดยเป็นการจัดประสบการณ์เรียนรู้ ให้มนุษย์เกิดการเปลี่ยนแปลงความรู้สึก อารมณ์ ความคิด การตัดสินใจ และพฤติกรรมให้มีความ เจริญขึ้นหรือดีขึ้นโดยมีเป้าหมายระยะยาว ดังที่ แนนเดอร์ (Leonard Nadler) ได้กล่าวเอาไว้ว่า การ พัฒนาเป็นการพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ในเรื่องที่ไม่เกี่ยวข้องกับงานโดยตรง^{๑๙๔} ดังนั้นหลักการของ “การพัฒนาจึงเป็นรูปแบบอย่างหนึ่งของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม (Social Change) ส่วนความ ทนสมัยก็เป็นกรณีเฉพาะอันหนึ่งของการพัฒนา โดยหลักทั่วไปแล้วการพัฒนาเป็นลักษณะทางสังคมที่

^{๑๙๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), สัมมาสมาธิและสมาธิแบบพุทธ, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๓), หน้า ๒๑๐.

^{๑๙๓} วิรัช วิรัชนิภาวรรณ, ความหมายของการพัฒนา คำที่มีความใกล้เคียง และแนวคิดพื้นฐาน ของการพัฒนา, (นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๕๔), หน้า ๓-๘.

^{๑๙๔} Leonard Nadler, Corporate Human Research Development, (New York: American society for Training and Development, 1980), pp.4-5.

กำลังเปลี่ยนแปลงจากสิ่งที่เคยเป็นไปในอดีตไปสู่สิ่งที่ต้องการจะเป็นซึ่งขึ้นอยู่กับเป้าหมายของการพัฒนาแต่ละสังคม”^{๑๙๕} ซึ่งหลักการของ“การพัฒนาต้องเลือกสรรวัตถุดิบที่ดี คือ คนที่เป็นทรัพยากรที่มีประสิทธิภาพเพื่อประสิทธิผลของงาน”^{๑๙๖} และ “การพัฒนาทุกอย่างจะต้องมีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นก่อนแล้วจะต้องมีสิ่งอื่นหรือลักษณะอื่นเข้ามาผสม จึงจะเรียกการเปลี่ยนแปลงนั้นว่าการพัฒนา โดยลักษณะที่จะประกอบเข้ามานั้น คือ ทิศทางของการเปลี่ยนแปลงที่กำหนดไว้ล่วงหน้า”^{๑๙๗} ดังนั้น ในประเด็นสืบเนื่องนี้ เพื่อให้หลักการของการพัฒนาได้แสดงออกอย่างเด่นชัด ท่านพุทธทาสภิกขุ จึงได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับหลักการของการพัฒนาเพื่อเป็นแนวทางในการพัฒนาไว้ว่า “การพัฒนาที่ถูกต้องควรเป็นไปเพื่อสภาพชีวิตที่ดี อุปมาชีวิตที่สมบูรณ์จำเป็นต้องมีพหุภาพแห่งชีวิต ได้แก่ กาย พหุภาพ คือ การพัฒนาร่างกายให้เจริญถูกต้องด้วยการเจริญกายภาวนา จิตพหุภาพ คือ การพัฒนาจิตให้มีสุขภาพและสมรรถภาพ ทำหน้าที่ได้ดีด้วยการเจริญสมถกรรมฐานให้พ้นจากนิวรณ์รบกวนจิตใจ ด้วยกายเจริญภาวนา โพธิพหุภาพ คือ การพัฒนาสติปัญญาให้เห็นโลกและชีวิตตามเป็นจริงด้วยการเจริญวิปัสสนากรรมฐานให้พ้นอำนาจอวิชชาครอบงำ (ความไม่รู้) ด้วยการเจริญภาวนา และเมตตาพหุภาพ คือ การสร้างมิตรภาพที่มีรากฐานมั่นคงในเพื่อนมนุษย์ มีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันในฐานะเพื่อนร่วมทุกข์ เกิด แก่ เจ็บ ตาย ด้วยกัน มีเมตตาอย่างปราศจากความเบียดเบียนและฝักแบ่งฝ่ายเป็นศัตรูกัน”^{๑๙๘} และ สนธยา พลศรี ได้ให้หลักของการพัฒนาที่สำคัญไว้ ๙ อย่าง ดังนี้

๑) เป็นการเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ เช่น ด้านสุขภาพ ปริมาณ และสิ่งแวดล้อมของสิ่งใด สิ่งหนึ่งให้ดีขึ้น หรือให้มีความเหมาะสม อันเป็นการเปลี่ยนแปลงอย่างรอบด้าน ไม่ใช่เปลี่ยนแปลงในด้านใดด้านหนึ่ง เพียงด้านเดียวเท่านั้น หรืออาจจะเรียกว่าต้องเป็นการเปลี่ยนแปลงทั้งระบบ

๒) มีลักษณะเป็นกระบวนการ คือ เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นตามลำดับขั้นตอน และอย่างต่อเนื่อง โดยแต่ละขั้นตอนมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันเป็นลำดับ ไม่สามารถข้ามขั้นตอนหนึ่งได้

๓) มีลักษณะเป็นพลวัต คือ เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นตลอดเวลาไม่หยุดนิ่งแต่การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจะเป็นแบบรวดเร็วหรือช้า ๆ ปริมาณมากหรือน้อยก็ได้

^{๑๙๕} Denis Goute, ๑๙๗๓ อ้างใน พระครูสังฆรักษ์ทรงพรณ ชยทตฺโต และคณะ, บทบาทวัดในการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุ: กรณีศึกษาวัดหลวงพ่อดุสิตธรรมกายาราม อำเภอคำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี, รายงานการวิจัย, (พระนครศรีอยุธยา: สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙), หน้า ๑๗.

^{๑๙๖} พิกพ วังเงิน, พุทธิกรรมองค์กร, (กรุงเทพมหานคร: รวมสาส์น, ๒๕๔๗), หน้า ๔๗.

^{๑๙๗} สัญญา สัญญาวิวัฒน์, การพัฒนาชุมชนแบบจัดการ, (กรุงเทพมหานคร: เอมีเทรดดิ้ง, ๒๕๔๑), หน้า ๑๙.

^{๑๙๘} พุทธทาสภิกขุ, เยาวชนกับความรอดของสังคม, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุขภาพใจ, ๒๕๔๙), หน้า ๔๕-๔๖.

๔) เป็นแผนและโครงการ คือ เกิดขึ้นจากการเตรียมการไว้ล่วงหน้าว่าจะเปลี่ยนแปลงใคร ด้านใด ด้วยวิธีการใด เมื่อไร ใช้งบประมาณเท่าใด ใครรับผิดชอบ เป็นต้น ไม่ใช้การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นโดยไม่มีการเตรียมการไว้ล่วงหน้า

๕) เป็นวิธีการ คือ การพัฒนาเป็นมรรควิธีหรือกลวิธีที่นำมาใช้ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงตามเป้าหมายที่กำหนดไว้ เช่น การพัฒนาสังคม การพัฒนาชน การพัฒนาการเมือง การพัฒนาเศรษฐกิจ การพัฒนาชุมชน ต่างก็เป็นวิธีการพัฒนาแบบหนึ่งที่มีลักษณะเฉพาะของตนเอง

๖) เป็นปฏิบัติการ คือ เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจริง ไม่เป็นเพียงแนวคิด หรือเป็นเพียงแนวคิด หรือเป็นเพียงรายละเอียดของแผนและโครงการเท่านั้น เพราะการพัฒนาเป็นวิธีการที่ต้องนำมาใช้ปฏิบัติจริงจะเกิดผลตามที่ต้องการ

๗) เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากการกระทำของมนุษย์ เพื่อประโยชน์ของมนุษย์ เพราะมนุษย์เป็นสัตว์โลกประเภทเดียวที่สามารถจัดทำแผนโครงการและคิดค้นวิธีการพัฒนาตนเองและสิ่งต่าง ๆ ได้ การเปลี่ยนแปลงใดก็ตามถ้าไม่ได้เกิดจากการกระทำของมนุษย์แล้วจะไม่ใช่การพัฒนา แม้ว่าจะมีลักษณะอื่นๆ เหมือนกับการพัฒนาก็ตาม

๘) ผลที่เกิดขึ้นมีความเหมาะสมหรือพึงพอใจ ทำให้มนุษย์และสังคมมีความสุข เพราะการพัฒนาเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ และการอยู่ร่วมกันเป็นสังคมมนุษย์ นั่นเอง

๙) มีเกณฑ์หรือเครื่องชี้วัด คือ สามารถบอกได้ว่าลักษณะที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงนั้น เป็นการพัฒนาหรือไม่ ซึ่งอาจดำเนินการได้หลายวิธี เช่น เปรียบเทียบกับสภาพเดิมก่อนที่จะเกิดการเปลี่ยนแปลง กำหนดเกณฑ์มาตรฐานในการชี้วัดในด้านต่าง ๆ โดยเฉพาะด้านคุณภาพ สามารถเปลี่ยนแปลงได้ เนื่องจากมนุษย์และสังคมเกิดการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ทั้งการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติและการเปลี่ยนแปลงที่เป็นผลของการพัฒนา จึงมีความจำเป็นต้องปรับปรุง เปลี่ยนแปลงกระบวนการพัฒนาให้เหมาะสมกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นด้วยการพัฒนาใหม่ ๆ จึงเกิดขึ้นอยู่เสมอ^{๑๙๙}

ดังนั้น เพื่อให้เห็นเป็นในมิติของหลักการพัฒนาคนหรือมนุษย์แบบบูรณาการ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) จึงได้แสดงทัศนะไว้ว่า “การพัฒนาคนและสังคมอย่างสัมพันธ์ควบคู่กันไป และเป็นปัจจัยต่อกัน ต้องคำนึงถึงธรรมชาติแวดล้อมพร้อมไปด้วย ตามหลักการของพระพุทธศาสนาที่จัดไว้เป็นระบอบอย่างครบถ้วนชัดเจน ซึ่งมุ่งเน้นการพัฒนามนุษย์เป็นสำคัญโดยมุ่งพัฒนา ๔ ด้าน คือ ด้านกาย ศีล จิต และปัญญา”^{๒๐๐} หรืออาจจะย่อให้สั้นลงเหลือเพียง “การพัฒนาทางโลกกับทางธรรม” ซึ่งสอดคล้องกับความเห็นของ ป่วย อึ้งภากรณ์ ที่ได้ให้แสดงมุมมองไว้ว่า “การพัฒนานั้น จำเป็นที่จะต้องใช้ทางโลกและทางธรรม เพราะฉะนั้นทางฝ่ายพระสงฆ์ก็ดี ทางฝ่ายบ้านเมืองก็จะต้องร่วมมือกันอย่างมาก...ถ้าความร่วมมือทั้งฝ่ายสงฆ์และฝ่ายฆราวาสดำเนินไปด้วยดีก็จะเป็นประโยชน์

^{๑๙๙} สนธยา พลศรี, ๒๕๔๗ อ้างใน พระครูสังฆรักษ์ทรงพรณ ชยทตฺโต และคณะ, บทบาทวัดในการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุ: กรณีศึกษาวัดหลวงพ่อดุสิตธรรมกายาราม อำเภอดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี, รายงานการวิจัย, (พระนครศรีอยุธยา: สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙), หน้า ๑๕-๑๖.

^{๒๐๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พระพุทธศาสนาพัฒนาคนและสังคม, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๙), หน้า ๒.

โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การพัฒนาคุณภาพชีวิตซึ่งมีความสำคัญกับคนทุกคน ถ้าทุกคนมีคุณภาพที่ดีก็จะทำให้อยู่ร่วมกันในสังคมอย่างมีความสุข”^{๒๐๑}

ประเวศ วะสี ได้ให้ทัศนะว่า “ควรให้ความสำคัญต่อจิตวิญญาณ เพราะจิตวิญญาณคือสถานะสูงสุดของการพัฒนามนุษย์ มนุษย์ดำรงอยู่ไม่ได้ ถ้าไม่มีคุณค่าสำหรับยึดถือ สังคมยุคใหม่ละเลยการพัฒนาจิตวิญญาณ จึงประสบกับสภาวะวิกฤติ จิตวิญญาณที่พัฒนาจนอยู่ในระดับสูงส่ง ทำให้เกิดสุขภาวะที่เปี่ยมล้น ทำให้ความอยู่รอดขยายขอบเขตกว้างขึ้น สุขภาวะนี้เกิดขึ้นเมื่อสารอินดอร์ฟินในร่างกายมีระดับสูงขึ้น การหลั่งของสารเอนดอร์ฟินเกิดจากการทำงานของยีนส์ในดีเอ็นเอ สิ่งใดจำเป็นต่อการอยู่รอด ธรรมชาติจะเก็บสิ่งนี้ไว้ในดีเอ็นเอ จิตวิญญาณจึงเชื่อมโยงกับพันธุกรรมของมนุษย์ ลักษณะของมนุษย์ลักษณะใดก็ตาม ถ้ามียีนส์เป็นตัวกำหนดลักษณะนั้นจะมั่นคง ที่ผ่านมาการพัฒนาคนโดยไม่คำนึงถึงจิตวิญญาณทำให้เกิดพฤติกรรมเบี่ยงเบนที่เป็นอันตราย เช่น การติดยาเสพติด และความก้าวร้าวรุนแรง เป็นต้น”^{๒๐๒} “แต่เดิมทีนั้นพระพุทธศาสนาไม่ได้ใช้คำว่า “พัฒนา” แต่ใช้คำว่า “ภาวนา” ซึ่งแปลว่า “การเจริญ” จะใช้เพื่อเรียกในการปฏิบัติธรรม เช่น เจริญภาวนา และเจริญวิปัสสนา เป็นต้น ดังนั้น ในภาษาไทยจึงใช้พัฒนาเพื่อให้เกิดความเข้าใจง่าย และการพัฒนามนุษย์ คือการภาวนาโดยเอาด้านปัญญา (wisdom) กับ ศีล (Ethics) มาประสานกัน โดยมีจิตใจ (Mental Qualities) เป็นตัวเชื่อมรวม ๓ ด้านนี้ จึงเป็นจริยธรรม นี่คือแดนของภาวนา และการพัฒนาที่ยั่งยืนจะเกิดขึ้นได้โดยคนที่พัฒนาเต็มระบบ (คือครบทั้งพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา) เป็นตัวกลาง ด้วยการเป็นปัจจัยตัวกระทำที่ไปประสานปรับเปลี่ยนบูรณาการในระบบสัมพันธ์องค์รวมใหญ่เป็นระบบแห่งการดำรงอยู่ด้วยต่อเนื่องเรื่อยไป”^{๒๐๓}

๒.๓.๒ ความหมายของการพัฒนา

คำว่า “พัฒนา” โดยรูปศัพท์แล้วมาจากคำภาษาอังกฤษว่า Development แปลว่า การเปลี่ยนแปลงทีละเล็กละน้อย โดยผ่านลำดับขั้นตอนต่าง ๆ ไปสู่ระดับที่สามารถขยายตัวขึ้น เติบโตขึ้น มีการปรับปรุงให้ดีขึ้น และเหมาะสมกว่าเดิมหรืออาจก้าวหน้าไปถึงขั้นที่อุดมสมบูรณ์เป็นที่น่าพอใจ^{๒๐๔} ดังนั้น “นอกจากจะใช้คำว่า พัฒนา โดยลำพังแล้ว ยังอาจนำคำนี้ประกอบกับคำอื่น เพื่อระบุขอบเขตหรือประเด็นให้เฉพาะเจาะจงลงไป เช่น พัฒนาเศรษฐกิจ พัฒนาสังคม พัฒนาจิตใจ พัฒนาการเมือง พัฒนาเยาวชน พัฒนาการศึกษ เป็นต้น”^{๒๐๕} ในส่วนของประเทศไทยนั้น เริ่มมีนำมาใช้ประมาณ พ.ศ. ๒๕๐๓ ในสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ คำว่าพัฒนา: พัฒน, พัฒนะ น. ความเจริญ

^{๒๐๑} ปวย อังภากรณ์, ศาสนากับการพัฒนา, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โกมลคีมทอง, ๒๕๓๐), หน้า ๖๑-๖๕.

^{๒๐๒} ประเวศ วะสี, การพัฒนามนุษย์แนวใหม่เพื่ออนาคตที่ยั่งยืน, (กรุงเทพมหานคร: หมอชาวบ้าน, ๒๕๔๕), หน้า ๒๓.

^{๒๐๓} อ่างแล้ว, พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), การพัฒนาที่ยั่งยืน, หน้า ๑๗๒.

^{๒๐๔} ปกรณ์ ปรียากร, ทฤษฎีและแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาในการบริหารการพัฒนา, (กรุงเทพมหานคร: สามเจริญพานิช, ๒๕๕๔), หน้า ๑๘-๑๕.

^{๒๐๕} มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, เอกสารการสอนชุดวิชา ปัญหาการพัฒนาชนบทไทย หน่วยที่ ๑-๗, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๒), หน้า ๕.

พัฒนาให้ทำเจริญ^{๒๐๖} อย่างไรก็ตาม ตามแนวพระพุทธศาสนาแยกได้เป็น ๒ ส่วน คือ การพัฒนาคน ไม่ว่าจะเป็นทางด้านกายหรือจิตใจก็ตาม เรียกว่า ภาวนา ส่วนการพัฒนาอย่างอื่น ๆ เช่น พัฒนาวัตถุ พัฒนาสภาพแวดล้อม เรียกว่า พัฒนา หรือ วัฒนา^{๒๐๗} โดยคำว่า พัฒนา ในภาษาไทยมาจาก วทณ ในภาษาบาลี และ วรณ ในภาษาสันสกฤต แปลว่า ความเจริญ^{๒๐๘} หรือจำเจริญ ได้แก่ เต็บโต งอกงามมากขึ้นหรือสมบูรณ์^{๒๐๙} ซึ่งคำว่า “พัฒนา” นี้ เป็นคำกริยา แปลว่า ทำให้เจริญ ทำให้ยั่งยืนถาวร ดังนั้น การพัฒนามีคือการทำให้เจริญ ซึ่งในบริบทของคำว่า “พัฒนา” หรือคำว่า “เจริญ” นั้นไม่ได้แปลว่าทำให้มากขึ้น เพิ่มพูนอย่างเดียวนั่น แต่มีความหมายว่าตัดหรือทิ้ง เช่น เจริญพระเกศา คือ ตัดผม มีความหมายว่า รก เช่น นุสียา โลก วทณโน แปลว่า อย่างเป็นคนรกโลกอีกด้วย ดังนั้น การพัฒนาจึงเป็นสิ่งที่ทำแล้วมีความเจริญจริง ๆ คือ ต้องไม่เกิดปัญหาติดตามมาหรือไม่เสื่อมลงกว่าเดิม ถ้าเกิดปัญหาหรือเสื่อมลง ไม่ใช่เป็นการพัฒนา แต่เห็นหายนะ ซึ่งตรงกันข้ามกับการพัฒนา^{๒๑๐} “แต่ก็เป็นที่ตั้งข้อสังเกตว่า เมื่อนำคำว่า พัฒนา ไปประกอบกับคำหรือวลีใดมักแสดงว่าประเด็นหรือเรื่องราวที่เกี่ยวกับคำหรือวลีประกอบนั้น อยู่ในภาวะ สถานการณ์ หรือลักษณะที่ยังไม่พึงประสงค์ ไม่น่าพึงพอใจ จำเป็นต้องมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงให้ดีขึ้น เช่น หากกล่าวว่า พัฒนาประชาธิปไตย ย่อมแสดงว่าภาวะประชาธิปไตยนั้นยังไม่เหมาะสม ยังยอมรับไม่ได้สมควรเปลี่ยนแปลงให้ดีขึ้น ให้เหมาะสมยิ่งขึ้น”^{๒๑๑} ดังนั้น เพื่อให้ทราบซึ่งการนิยามของคำว่า พัฒนา จากน่านาทัศนะของนักวิชาการในแต่ละท่านดังต่อไปนี้

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ ได้ให้ความหมายของคำว่า “พัฒนา หมายถึง การเปลี่ยนแปลงที่มีการกำหนดทิศทาง (Directed Changed) หรือการเปลี่ยนแปลงที่วางแผนไว้แน่นอนล่วงหน้า (Planned Changed)”^{๒๑๒}

สนธยา พลศรี ได้ให้ความหมายของคำว่าพัฒนาไว้ในหนังสือทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน ดังนี้ พัฒนา ในความหมายของนักพัฒนาชุมชน หมายถึง กระบวนการเปลี่ยนแปลงของสิ่งใด

^{๒๐๖} พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔. เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเนื่องในโอกาส พระราชพิธีมหามงคล เฉลิมพระชนมพรรษา ๗ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๕, (กรุงเทพมหานคร: นามมีบุ๊คส์ พับลิเคชันส์ จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๘๒๗.

^{๒๐๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). การศึกษา: เครื่องมือพัฒนาที่ยังต้องพัฒนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๑), หน้า ๒๑-๒๒.

^{๒๐๘} อ่างแล้ว, ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๕,

^{๒๐๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๒๒.

^{๒๑๐} พระราชวรเมธี (ประยูร ปยุตฺโต), ทางสายกลางของการศึกษาไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๓๙) หน้า ๓๒.

^{๒๑๑} อ่างแล้ว, มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, เอกสารการสอนชุดวิชา ปัญหาการพัฒนาชนบทไทย หน่วยที่ ๑-๗.

^{๒๑๒} สัญญา สัญญาวิวัฒน์, การพัฒนาชุมชน, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๖), หน้า ๕.

สิ่งหนึ่งให้ดีขึ้น ทั้งทางด้านคุณภาพ ปริมาณ และสิ่งแวดล้อม ด้วยการวางแผนโครงการและการดำเนินงานโดยมนุษย์เพื่อประโยชน์แก่ตัวของมนุษย์เอง^{๒๑๓}

ยุวัฒน์ วุฒิเมธี ได้ให้ความหมายของคำว่า พัฒนาไว้ว่า “หมายถึง การกระทำให้เกิดขึ้น คือ เปลี่ยนจากสภาพหนึ่งไปสู่อีกสภาพหนึ่งที่ดีกว่า”^{๒๑๔}

ในส่วนของ วิทยากร เชียงกูล ได้แสดงทัศนะไว้ว่า “การพัฒนาที่แท้จริงควร หมายถึง การทำให้ชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนมีความสุข ความสะดวกสบาย ความอยู่ดีกินดี ความเจริญทางศิลปวัฒนธรรมและจิตใจและความสงบสันติซึ่งนอกจากจะขึ้นอยู่กับ การได้รับปัจจัยทางวัตถุเพื่อสนองความต้องการของร่างกายแล้ว ประชาชนยังต้องการพัฒนาทางด้านการศึกษาสิ่งที่แวดล้อมที่ดี การพักผ่อนหย่อนใจ และการพัฒนาทางวัฒนธรรมและจิตใจในด้านต่าง ๆ ด้วยความต้องการทั้งหมดนี้บางครั้งเราเรียกกันว่า เป็นการพัฒนา ‘คุณภาพ’ เพื่อให้เห็นว่าการพัฒนาไม่ได้ขึ้นอยู่กับ การเพิ่มปริมาณสินค้าหรือการเพิ่มรายได้เท่านั้น หากอยู่ที่การเพิ่มความพอใจ ความสุขของประชาชนมากกว่า”^{๒๑๕}

ส่วนในทัศนะของ สนธยา พลศรี คำว่า พัฒนา หมายถึง “ การเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น แต่คำว่าทางที่ดีขึ้น มีลักษณะเป็นนามธรรมมาก หากต้องการให้เป็นรูปธรรมขึ้นควรเป็นคำว่าดีขึ้น เป็นเจริญขึ้น ซึ่งเมื่อพิจารณาทฤษฎีสมัยใหม่ประกอบกับคำว่าเจริญขึ้น จะเป็นการเน้นความเจริญทางวัตถุ โดยเฉพาะโครงสร้างทางกายขึ้นพื้นฐานและด้านสังคม สำหรับการพัฒนาของประเทศที่กำลังพัฒนานั้น อาจต้องพิจารณาปัจจัย ๓ ประการ ได้แก่ ปัจจัยด้านโครงสร้าง ปัจจัยด้านทรัพยากร และปัจจัยด้านเทคโนโลยี”^{๒๑๖}

อมร รักษาสัตย์ และ ชัตติยา กรรณสูต ได้ให้ความหมายของคำว่า ‘พัฒนา’ ว่า หมายถึง การเปลี่ยนแปลงในตัวระบบที่ทำการ ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงในตัวระบบที่ทำการ ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงด้านคุณภาพ (Qualities Changes) ส่วนการแปลงรูป (Transformation) เป็นการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมของตัวกระทำการ (Environmental changes) ซึ่งนอกเหนือจากการเปลี่ยนแปลงทางด้านคุณภาพและปริมาณ เช่น การคมนาคมของประเทศไทย เมื่อเริ่มแรกได้มีการใช้รถเทียมม้า และปรับปรุงให้ดีขึ้นโดยใช้เครื่องจักรไอน้ำมาทำรถไฟ และค่อย ๆ ปรับปรุงให้ดียิ่งขึ้น

^{๒๑๓} สนธยา พลศรี, **ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๗), หน้า ๒-๕.

^{๒๑๔} ยุวัฒน์ วุฒิเมธี, **หลักการพัฒนาชุมชนและการพัฒนาชนบท**, (กรุงเทพมหานคร: ส.ส.น. ไทยอนุเคราะห์ไทย, ๒๕๒๖), หน้า ๑.

^{๒๑๕} วิทยากร เชียงกูล, **การพัฒนาเศรษฐกิจสังคมไทย: บทวิเคราะห์**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ฉบับกระ, ๒๕๒๗), หน้า ๑๗-๑๘.

^{๒๑๖} **โครงการพัฒนาดัชนีชี้วัดการพัฒนาที่ยั่งยืนของประเทศไทย**, รายงานการศึกษาฉบับสมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, ๒๕๔๗), หน้า ๑๑.

ๆ เร็วยิ่งขึ้น ๆ การเปลี่ยนแปลงจากกรรมมาเป็นรถไฟหรือเป็นรถยนต์ หรือเครื่องบิน จนเป็นจรวดก็ดี นับว่าเป็นการพัฒนา^{๒๑๗}

จากความหมายของการพัฒนาที่ยกมาแล้วข้างต้น ทำให้พอสรุปความได้ว่า การพัฒนาหมายถึง กระบวนการที่มีการกระทำเพื่อให้มีหรือให้เกิดขึ้น โดยได้มีการกำหนดวัตถุประสงค์หรือเป้าหมายที่ชัดเจนไว้ล่วงหน้า ทั้งนี้ก็เพื่อต้องการให้กิจกรรม หรือสิ่งที่กระทำนั้นมีการเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่ดีขึ้น แต่ทั้งนี้การพัฒนาที่พึงประสงค์นั้น รูปแบบการพัฒนาต้องคำนึงถึงประโยชน์สูงสุดของกิจกรรมนั้น ๆ และความสงบสันติของคนในสังคมด้วย รวมถึงความยั่งยืนของสภาพแวดล้อมเป็นประการสำคัญ

๒.๑.๓ ความสำคัญของการพัฒนา

ความสำคัญของการพัฒนามีขึ้นโดยฐานะ ๓ ฐานะ ได้แก่

๑) การพัฒนาในฐานะที่เป็นกระบวนการ ซึ่งหมายถึง กระบวนการวิวัฒนาการของความเจริญเติบโต และการเปลี่ยนแปลงของสังคมมนุษย์รวมทั้งขององค์กรทางวัฒนธรรมด้วย การพัฒนาในฐานะนี้เกี่ยวกับทฤษฎีวิวัฒนาการทั้งแนวเก่า แนวใหม่ ความแตกต่างทางสังคม การผสมผสานและการปรับตัวด้วยการทำให้ดีขึ้น ตลอดจนถึงขั้นตอนของวิวัฒนาการทางสังคม

๒) การพัฒนาในฐานะที่เป็นการปฏิสัมพันธ์ ซึ่งหมายถึง กระบวนการเปลี่ยนแปลงและความเจริญเติบโตของสังคมด้วยการติดต่อสัมพันธ์กับสังคม ต่าง เป็นการพัฒนาของสังคมที่ค่อยพัฒนาด้วยการติดต่อสัมพันธ์ทางการค้า ระบบพาณิชย์ ระบบอาณานิคม อาณานิคมยุคใหม่ การแปลงสภาพโครงสร้างของสังคมดั้งเดิมด้วยการเป็นสมัยใหม่ภายใต้ลัทธิอาณานิคม การแพร่กระจายทัศนคติ ค่านิยมสถาบันต่าง ๆ ภายใต้ลัทธิอาณานิคม และการขาดตอนของกระบวนการวิวัฒนาการ

๓) การพัฒนาในฐานะที่เป็นการปฏิบัติการ ซึ่งหมายถึง การพัฒนานั้นจะต้องมีการวางแผนอย่างรอบคอบและตรวจสอบกระบวนการแห่งความเจริญเติบโตและการเปลี่ยนแปลงโดยมีเป้าหมายให้เลือกสำหรับการพัฒนาหลาย ๆ เป้าหมาย รวมทั้งรูปแบบของการพัฒนา เป็นต้น

โฆสิต ปั้นเปี่ยมรัษฎ์ ได้แสดงทัศนะถึงความสำคัญของการพัฒนาที่จะส่งผลต่อคนส่วนใหญ่จะต้องมี ๓ ลักษณะ คือ

๑) การพัฒนา คือ ความก้าวหน้า ซึ่งถ้าเป็นเรื่องเศรษฐกิจก็เรียกว่า ความเจริญทางเศรษฐกิจ ถ้าเป็นด้านสังคมก็เป็นเรื่องของความมีเหตุผล ตลอดจนระบบและกลไกซึ่งเอื้ออำนวยให้สามารถใช้เหตุผลเป็นหลักในการตัดสินใจ และลดความขัดแย้งโดยสันติวิธี เรื่องความก้าวหน้านี้ก็ได้กลายเป็นเรื่องที่เราได้รับความเอาใจใส่กันมาก และมีคนส่วนหนึ่งเห็นว่าการพัฒนาเป็นเรื่องของความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจอย่างเดียว ซึ่งโดยแท้จริงแล้วการพัฒนาโดยทั่วไปนั้นควรเป็นเรื่องความก้าวหน้าทางสังคมด้วย ไม่เฉพาะแต่ความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจเท่านั้น

๒) การพัฒนา คือ ความมั่นคง ถ้าในทางเศรษฐกิจเราต้องการให้ระบบเศรษฐกิจเป็นระบบที่มั่นคง มีเสถียรภาพ ไม่มีปัญหาเงินเฟ้อ เงินฝืด ในทางสังคมก็เช่นกันเราต้องการเห็นความ

^{๒๑๗} ออม รัชสาสัต์ และชัตติยา กรรณสูต (บรรณาธิการ), **ทฤษฎีและแนวคิดในการพัฒนาประเทศ**, (กรุงเทพมหานคร: ชมชนสหกรณ์การขายและการซื้อแห่งประเทศไทย, ๒๕๑๕), หน้า ๒-๘.

มั่นคงทางสังคม เป็นสังคมที่สงบสุข สังคมที่สามารถปรับตัวเองให้สอดคล้องกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปได้โดยปราศจากความรุนแรง

๓) การพัฒนา คือ ความก้าวหน้าและมั่นคง และยังรวมถึงความเป็นธรรมอีกด้วย โดยเฉพาะความเป็นธรรมในลักษณะที่ว่าประชาชนทุกคนเป็นสมาชิกของสังคมได้เข้ามีส่วนร่วมและได้รับผลตอบแทนจากการที่มีส่วนในการพัฒนาตามควร

๒.๑.๔ ประเภท/องค์ประกอบของการพัฒนา

องค์ประกอบของการพัฒนา (The Factors of Development) นั้นมีหลายมิติขึ้นอยู่กับบริบทที่เกี่ยวข้อง ดังมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑) มิติการพัฒนาขององค์การศึกษาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO)

ในส่วนขององค์ประกอบของการพัฒนานั้น องค์การศึกษาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) ได้วางกรอบขององค์ประกอบการพัฒนา ดังต่อไปนี้ “การพัฒนาเป็นหน้าที่ของการวางแผนและการจัดการ ซึ่งสามารถเขียนเป็นสูตรคำนวณ ได้ดังนี้ $D = f(P+M)$

เมื่อ $D = \text{Development}$ คือ การพัฒนา

$F = \text{Function}$ คือ หน้าที่

$P = \text{Planning}$ คือ การวางแผน

$M = \text{Management}$ คือ การบริหารงานหรือการจัดการ

ดังนั้น การพัฒนาจะเกิดขึ้นได้จะต้องประกอบไปด้วยการวางแผนที่ดี มีการบริหารงานและการจัดการอย่างเป็นระบบ ทำให้การดำเนินการเป็นไปอย่างต่อเนื่องและมีประสิทธิภาพ^{๒๑๘}

๒) มิติการพัฒนาในแง่การแก้ไขปัญหาทุกขรื้อน

ในส่วนของการพัฒนาในมิติของการแก้ไขทุกขรื้อนแต่ละครั้งก็จะมียุทธศาสตร์ประกอบ ๕ ประการ คือ ๑) การระบุและวิเคราะห์ปัญหาทุกขรื้อน ๒) การกำหนดและวิเคราะห์ปัญหาเป้า ๓) การกำหนดเป้าหมายของยุทธศาสตร์ ๔) การสร้างหน่วยระบบทำงาน และ ๕) การจัดการทรัพยากร^{๒๑๙}

๓) มิติการพัฒนาในมิติของกระบวนการ

หากพิจารณาถึงการพัฒนาพัฒนาในแง่ของกระบวนการนั้น ศิริวรรณ เสรีรัตน์ ได้แสดงเอาไว้ ๖ ขั้นตอน ดังนี้ ๑) การระบุปัญหา Identify the Problem ๒) การค้นหาทางเลือก (Generate the Decision) ๓) การประเมินทางเลือก (Evaluate Alternative) ๔) การทำการ

^{๒๑๘} องค์การศึกษาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO), อ้างใน พระครูสังฆรักษ์ ทรงพรหม ชยทตโต และคณะ, บทบาทวัดในการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุ: กรณีศึกษาวัดหลวงพ่อดุสิตธรรมกายาราม อำเภอดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี, รายงานการวิจัย, (พระนครศรีอยุธยา: สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙), หน้า ๑๒.

^{๒๑๙} เฉลียว บุรีภักดี และ คนอื่น ๆ , ๒๕๕๓ อ้างใน พระครูสังฆรักษ์ทรงพรหม ชยทตโต และคณะ, อ้างแล้ว, หน้า ๑๒.

ตัดสินใจ (Make the Decision) ๕) การปฏิบัติตามการตัดสินใจ (Implement the Decision) และ ๖) การประเมินผลลัพธ์และการจัดหาทางป้อนกลับ (Evaluate the Results and Provide Feedback)^{๒๒๐}

๒.๔ แนวคิดเรื่องการพัฒนาตนเอง

๒.๔.๑ ที่มาของแนวคิดและหลักการพัฒนาตนเอง

ที่มาของแนวคิดการพัฒนาตนเองเองนั้น ผู้วิจัยของนำเสนอพระราชโฆวาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชการที่ ๙^{๒๒๑} ดังมีรายละเอียดดังต่อไปนี้ คำว่า การพัฒนาคืออะไร ก่อนอื่นเราต้องทราบก่อนว่า พัฒนาคือ การมุ่งให้เกิดความเจริญก้าวหน้า มุ่งให้ทุกคนมีความสุขสบาย ดังนั้น ทุกคนจึงมุ่งที่จะพัฒนาตนเอง เพราะการที่ทุกคนมุ่งที่จะพัฒนาตนเองนี้จึงมีทางทำให้เสียได้ เพราะว่ามีผู้ที่ไม่ได้มุ่งให้เกิดความก้าวหน้าแต่แท้จริงรวมอยู่ด้วย หรือฝ่ายตรงข้ามนำเอาคำว่า พัฒนาไปใช้ด้วยก็ดี ผู้ที่ฉลาดมีไหวพริบจึงจะแยกได้ว่า ใครจะมาพัฒนาให้ และใครจะมามุ่งพัฒนาเพื่อประโยชน์ของฝ่ายพวกตัวเอง

ดังนั้น เพื่อให้เป็นภาพรวมของแนวคิดและหลักการของการพัฒนาตนเอง ผู้วิจัยขอ นำเสนอรายละเอียดเป็นลำดับ ดังต่อไปนี้

(๑) แนวคิดการพัฒนาตนเอง

มนุษย์ทุกคนมีความต้องการพัฒนาตนเอง ต้องการที่จะเรียนรู้สิ่งใหม่ ๆ หรือสร้างแรงจูงใจในการพัฒนาตนเอง เพื่อความก้าวหน้าในอาชีพการทำงาน เพื่อความมั่นคงของรายได้

ความเชื่อพื้นฐานของบุคคลในการพัฒนาตนเองเป็นสิ่งสำคัญที่ช่วยส่งเสริมให้การพัฒนาตนเองประสบความสำเร็จ ในประเด็นนี้ เรียม ศรีทองได้เสนอองค์แนวคิดพื้นฐานของการพัฒนาตนเองประกอบด้วย

๑. มนุษย์ทุกคนมีเอกลักษณ์ มีศักยภาพที่มีคุณค่าเป็นของตนเอง และทุกคนสามารถฝึกหัดพัฒนาได้ในทุกเรื่อง

๒. ไม่มีใครที่สมบูรณ์ไปหมดทุกด้าน จนไม่สามารถจะพัฒนาได้อีก

๓. แม้จะไม่มีใครรู้จักตนเองได้ดีเท่าตัวเอง แต่ในบางเรื่องตนเองก็ไม่สามารถจัดการปรับเปลี่ยนได้ด้วยตนเอง

๔. การควบคุมสิ่งแวดล้อมทางกายภาพและสังคม กับการควบคุมความคิดความรู้สึก และการกระทำของตนเอง มีผลกระทบซึ่งกันและกัน

^{๒๒๐} ศิริวรรณ เสรีรัตน์ และคณะ, องค์การและการจัดการ, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทธรรมสาร จำกัด, ๒๕๔๕) หน้า ๑๐๐-๑๐๓.

^{๒๒๑} พระบรมราโชวาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชการที่ ๙, (๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๒), พระราชทานแก่ผู้นำเยาวชนและเจ้าหน้าที่ ณ พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน พระราชวังสวนดุสิต.

๕. อุปสรรคสำคัญของการปรับปรุงและพัฒนาตนเอง คือ การที่บุคคลไม่ยอมปรับเปลี่ยนวิธีคิด วิธีการปฏิบัติไม่สร้างนิสัยและฝึกทักษะใหม่ ๆ ที่จำเป็น

๖. การพัฒนาตนเองดำเนินการได้ตลอดเวลา เมื่อต้องการหรือพบปัญหาข้อบกพร่องหรือพบอุปสรรค ยกเว้นคนที่ประกาศตนมีความสมบูรณ์ไปหมดทุกด้านแล้ว^{๒๒๒}

นอกจากนี้ ไพศาล ไกรสิทธิ์ ได้กล่าวถึง การพัฒนาตนเอง จะดำเนินได้ด้วยดีจะต้องอาศัยความเชื่อ ความมั่นใจ และความรู้ความเข้าใจที่เป็นพื้นฐานที่สำคัญ ๒ ประการ คือ

๑. ความเชื่อมั่นในธรรมชาติของมนุษย์ว่าเป็นสัตว์ที่ฝึกฝนพัฒนาได้ มีศักยภาพของการพัฒนาได้สูงสุด พัฒนาได้เต็มศักยภาพ

๒. การทำให้แต่ละบุคคลรู้จักตนเอง เพื่อเสริมสร้างความพร้อมสามารถที่ตอบรับต่อสิ่งภายนอก การรู้จักตนเอง ต้องรู้จักตามความเป็นจริงว่า มีรากฐานเป็นอย่างไร มีความถนัดในด้านใด ควรจะลด เสริม หรือฝึกฝนพิเศษในด้านใด การรู้จักตนเองทำให้เกิดความมั่นใจในตัวเอง มีความมั่นใจในการที่จะพัฒนาตนเองให้ก้าวหน้าต่อไป^{๒๒๓}

อนึ่ง นอกจากนี้ ประชาญ์ กล้าผจญ และพอลตา บุตรสุทธีวงศ์ ได้กล่าวถึงแนวคิดในการพัฒนาตนเองว่าเป็นการพัฒนาใน ๔ ด้าน คือ

๑. การรู้คุณค่าในตนเอง เข้าใจตนเอง รู้ค่านิยมที่ตนเองใช้เป็นแนวทางในการดำรงชีวิต

๒. การจัดการตนเองได้ เช่น ควบคุมอารมณ์ได้ มีความโปร่งใส และมีความสามารถในการปรับตัว

๓. การตระหนักรู้ทางสังคม มุ่งสู่ผลสัมฤทธิ์ มีความคิดริเริ่ม

๔. การบริหารจัดการผลสัมฤทธิ์ การมีอารมณ์ขัน มองโลกในแง่ดี^{๒๒๔}

ปราณี งามสุด และจำรัส ดวงสุวรรณ ได้กล่าวถึง แนวคิดในการพัฒนาตนเอง ในด้านคุณลักษณะส่วนบุคคลที่จะเป็น ๕ ประการ ไว้ดังนี้

๑. ควรรู้สึกว่าคุณค่าตนเองมีเป้าหมายชีวิต โดยเชื่อว่าตนเองสามารถพัฒนาได้ จึงมีความต้องการปรับปรุง และเปลี่ยนแปลงให้ดีขึ้น

^{๒๒๒} เรียม ศรีทอง, พฤติกรรมมนุษย์กับการพัฒนาตน, (กรุงเทพมหานคร: เอ็ดดูเคชั่น, ๒๕๔๒), หน้า ๑๔๔.

^{๒๒๓} ไพศาล ไกรสิทธิ์, เอกสารคำสอนรายวิชาการพัฒนาตนเอง, (ลพบุรี: คณะครุศาสตร์ สถาบันราชภัฏหมู่บ้านจอมบึง, ๒๕๔๑), หน้า ๗๖-๗๗.

^{๒๒๔} ประชาญ์ กล้าผจญ และพอลตา บุตรสุทธีวงศ์, การบริหารทรัพยากรมนุษย์, (กรุงเทพมหานคร: ขาวฟาง, ๒๕๕๐), หน้า ๙๐-๙๓.

๒. ความรู้สึกกล้าที่จะมีปฏิสัมพันธ์ที่ดีกับผู้อื่น บุคคลจะต้องพัฒนาตนเองให้มี
ความรู้สึกกล้า และมีความตั้งใจอันแน่วแน่ที่จะมีปฏิสัมพันธ์ที่ดีกับผู้อื่น เพื่อเสริมสร้างมนุษยสัมพันธ์ที่
ดีต่อไป

๓. ความรู้สึกเปิดเผย และถ่อมตน บุคคลจะต้องพัฒนาตนเองให้มีคุณลักษณะ
ส่วนบุคคลให้มีความรู้สึกเปิดเผย และจริงใจ รู้จักถ่อมตน เพื่อเสริมสร้างการมีมนุษยสัมพันธ์ที่ดีกับ
บุคคลอื่น รอบข้าง

๔. ความรู้สึก ศรัทธา และมั่นคงให้มีความเชื่อ ความศรัทธาในตนเองอย่าง
มั่นคง คือ ความรู้สึกว่าตนเองมีคุณค่า มีคนรัก คนชอบ และเข้าใจในตัวเรา ทำให้เกิดความภาคภูมิใจ
ในตนเอง

๕. ความมีเสน่ห์ในตนเอง คือ การแสดงตนเองว่าเป็นบุคคลที่ร่าเริงแจ่มใส
แสดงตนว่าชอบบุคคลที่เราติดต่อด้วย แสดงความสนใจร่วมในสิ่งที่ผู้อื่นสนใจ แสดงความชื่นชม และ
ยกย่องผู้อื่น ตามโอกาสอันควร และแสดงความรู้สึกคล้อยตามผู้อื่นอย่างเหมาะสม^{๒๒๕}

จากแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาตนเองดังกล่าวข้างต้น สรุปได้ว่า แนวคิดในการพัฒนา
ตนเองเป็นความเชื่อที่ว่า คนสามารถพัฒนาได้ และตระหนักถึง

(๒) หลักการพัฒนาตนเอง

หลักการพัฒนาตนเองนั้น Hodgson (๑๙๘๑)^{๒๒๖} ได้กล่าวถึงหลักการพัฒนาตนเอง
ประกอบด้วย

๑. การพัฒนาตนเอง คือ การก้าวไปข้างหน้าสู่ศักยภาพพระดับใหม่
๒. การพัฒนาตน เป็นการปฏิบัติที่ไม่ต่อเนื่อง ซึ่งหมายถึง การพัฒนาไปสู่
ศักยภาพพระดับใหม่ จะต้องเอาชนะพลังขัดขวาง ที่ขวางกั้นระหว่างศักยภาพแต่ละระดับ การพัฒนา
จะถูกต่อต้านโดยอุปสรรคภายใน ซึ่งต้องการจะเอาชนะการพัฒนา ทำให้เกิดความไม่ต่อเนื่อง
๓. การพัฒนาตนเอง จะต้องเอาชนะความยากลำบากที่ขวางกั้น ถ้าบุคคล
สามารถเอาชนะอุปสรรคได้จะทำให้มีการปลดปล่อยศักยภาพพระดับใหม่ออกมา
๔. การพัฒนาตนเอง จำเป็นต้องมีการท้าทายจากภายนอกที่เหมาะสม
๕. การพัฒนาตนเอง จำเป็นต้องมีการรับรู้ที่ถูกต้องเกี่ยวกับสิ่งที่ท้าทาย
๖. การพัฒนาตนเอง เป็นการริเริ่มของตน
๗. ผู้พัฒนาตนเอง จะต้องยอมสิ่งท้าทายด้วยตนเองทั้งหมด (Total self)
๘. การพัฒนาตนเอง ต้องการการมีวินัยในตนเอง
๙. การพัฒนาตน ต้องการการมีวินัยในตนเอง

^{๒๒๕} ปรานี งามสุด และจำรัส ดั่งสุวรรณ, พฤติกรรมมนุษย์กับการพัฒนาตน, พิมพ์ครั้งที่ ๓,
(กรุงเทพมหานคร: ธารนิพนธ์, ๒๕๔๕), หน้า ๒๙.

^{๒๒๖} อ่างแล้ว, ไพศาล ไกรสิทธิ์, เอกสารคำสอนรายวิชาการพัฒนาตนเอง, หน้า ๒๒.

๑๐. การพัฒนาตนเอง ต้องการเรียนรู้ และวิธีการเรียนรู้เกี่ยวกับตน ซึ่งจะช่วยให้สามารถเผชิญความจริงเกี่ยวกับตน

๑๑. การพัฒนาตน แรงจูงใจอันดับแรก คือ ผลสัมฤทธิ์ของตน และสมปรารถนาแห่งตน แรงจูงใจอันดับรองลงไป คือ การได้รับรางวัล และการถูกลงโทษ

๑๒. การพัฒนาตน ผู้พัฒนาตั้งใจที่จะยอมรับการเสี่ยงของตน

๑๓. การพัฒนาตน ผู้พัฒนาสามารถจะตัดสินใจได้ว่า ความตั้งใจของตนมั่นคงพอที่จะพัฒนาไปได้ตลอดรอดฝั่งหรือไม่

๑๔. การพัฒนาตนเอง สมรรถนะในการพัฒนา จะสัมพันธ์กับระยะเวลาที่ใช้ในการอดทนต่อความยากลำบาก เพื่อการรับรางวัลที่เกิดจากสภาวะภายใน

๑๕. การพัฒนาตนเอง ผู้พัฒนาจะสามารถตัดสินใจว่าจะฟังคนอื่น หรือเป็นอิสระ โดยฟังตนเองนานเท่าไร

๑๖. การพัฒนาตน ผู้พัฒนาตระหนักว่า ไม่มีอะไรจะประสบความสำเร็จได้โดยปราศจากการเสียสละส่วนบุคคล

๑๗. การพัฒนาตน ผู้พัฒนาต้องการแนะนำ จากผู้พัฒนาที่มีวุฒิภาวะกว่า

๑๘. การพัฒนาตน บุคคลซึ่งสามารถชักนำได้ดีที่สุด คือ ผู้พัฒนาคนที่มีวุฒิภาวะมากกว่า

๑๙. การพัฒนาตนให้เร็วขึ้น จำเป็นจะต้องนำความรู้ และเทคนิคเฉพาะมาใช้

๒๐. การพัฒนาตนเองให้เร็วขึ้น จำเป็นจะต้องรู้ถึงการทำงานกับตนเอง

ดังที่กล่าวมานี้ทั้งหมดเป็นหลักการพัฒนาตนที่ผู้พัฒนาจะต้องยึดถือ และมีความตระหนักอยู่เสมอ^{๒๒๗}

จากแนวคิดและหลักการพัฒนาตนเองนั้น สรุปความได้ การพัฒนาตนเอง ต้องเริ่มจากเรียนรู้ตนเองให้รู้จักตนเอง มองในมอບด้านทั้งจุดแข็ง จุดอ่อน ทั้งภายในและภายนอก แล้วทำการปรับปรุง เพื่อพัฒนาตนเองให้ก้าวไปข้างหน้าอย่างมั่นคงและชีวิตที่ดีขึ้น การพัฒนาตนเองเป็นกระบวนการในการเพิ่มพูนความรู้ ความชำนาญ ทักษะ ทศนคติค่านิยม ความสามารถของบุคคล ตลอดจนการให้แนวคิดใหม่ในการปฏิบัติงานเพื่อให้มีประสิทธิภาพสูงสุด

๒.๔.๒ ความหมายของการพัฒนาตนเอง

นัยของความหมายของการพัฒนาตนเองนั้น มีนักวิชาการด้านจิตวิทยา และด้านสังคมศาสตร์ได้ให้ความหมายของการพัฒนาตนเองไว้หลายท่าน คำว่าการพัฒนาตนเองนี้ หากศึกษาโดยการแยกศัพท์ ประกอบด้วย (๑) การพัฒนา ซึ่งมีที่มาจากสอง คำ คือ “การ” เป็นคำนาม (น.)

^{๒๒๗} อ่างแล้ว, ไพศาล ไกรสิทธิ์, เอกสารคำสอนรายวิชาการพัฒนาตนเอง, หน้า ๒๒.

หมายถึง งาน, สิ่งหรือเรื่องที่ทำ^{๒๒๘} และคำว่า “พัฒนา” คำนี้หากเป็นคำนาม (น.) หมายถึง ความเจริญ หากเป็นคำกริยา (ก.) หมายถึง การทำให้เจริญ^{๒๒๙} (๒) ตนเอง หมายถึง บุคคล ซึ่งมีลักษณะเป็นปัจเจกชน ดังนั้น คำว่า การพัฒนาตนเอง จึงหมายถึง การพัฒนาบุคคลเพื่อให้บุคคลมีความเจริญขึ้น และตรงกับคำศัพท์ภาษาอังกฤษว่า Self-development และนอกจากนี้ยังปรากฏมีคำที่ใช้แทนกันบ่อย ๆ ได้แก่ การปรับปรุงตนเอง (Self-improvement) การบริหารตนเอง (Self-management) และการปรับตน (self-modification) ซึ่งหมายถึงการเปลี่ยนแปลงตนเองให้ดีขึ้นทั้งร่างกาย จิตใจ อารมณ์และสังคม เพื่อให้ตนเป็นสมาชิกที่มีประสิทธิภาพของสังคม เป็นประโยชน์ต่อผู้อื่น ตลอดจนเพื่อการดำรงชีวิตอยู่อย่างสันติสุขของตน และเห็นว่าบุคคลที่จะพัฒนาตนเองได้ จะต้องเป็นผู้ที่มุ่งมั่นที่จะเปลี่ยนแปลงหรือปรับปรุงตัวเอง โดยมีความเชื่อหรือแนวคิดพื้นฐานในการพัฒนาตนที่ถูกต้อง ซึ่งจะเป็นสิ่งที่ช่วยส่งเสริมให้การพัฒนาตนเองประสบความสำเร็จ

เฉลียว บุรีภักดี กล่าวว่า การพัฒนาตนเอง คือ การสร้างตนให้มีความเจริญ ซึ่งความเจริญดังกล่าว พิจารณาได้ ๓ ลักษณะ ได้แก่

- ๑) การสร้างสรรค์สิ่งใหม่ เป็นสิ่งที่ตั้งมให้เกิดขึ้นกับตน
- ๒) การแก้ปัญหา สามารถแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นกับตนและบุคคลอื่น
- ๓) การรักษาสิ่งที่ดี คือ ยังคงรักษาคุณธรรมความดีของตนไว้ได้^{๒๓๐}

ชาญชัย อาจินสมาจาร ให้ความหมายว่า การพัฒนาตนเอง หมายถึง การเปลี่ยนแปลงที่สมบูรณ์ หรือการเปลี่ยนแปลงของรูปแบบ ขั้นตอนการพัฒนาจะเริ่มจากศักยภาพระดับหนึ่งไปยังระดับที่สูงกว่า คุณลักษณะสำหรับการพัฒนาตนเองดูจาก

- ๑) การฝึกทักษะสื่อความหมาย
- ๒) การได้รับรู้ และ
- ๓) การปรับปรุงปฏิสัมพันธ์ส่วนบุคคล^{๒๓๑}

ธงชัย สันติวงษ์ ได้ให้ความหมายเอาไว้ว่า การพัฒนาตนเอง หมายถึง กระบวนการที่ดำเนินการในทางเสริมสร้างและเปลี่ยนแปลง ส่งเสริมบุคคลให้ได้เรียนรู้^{๒๓๒}

ปราณี รามสูต และจำรัส ดวงสุวรรณ ได้ให้ความหมายของการพัฒนาตนเอง ในความหมายเชิงจิตวิทยา หมายถึง การกระทำเพื่อการเจริญส่วนตน เป็นการเปลี่ยนในทางที่ดีขึ้น ด้าน

^{๒๒๘} อ่างแล้ว, ราชบัณฑิตยสถาน, หน้า ๑๑๖.

^{๒๒๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๒๗.

^{๒๓๐} เฉลียว บุรีภักดี, **ทฤษฎีระบบและการพัฒนาที่ยั่งยืน**, (กรุงเทพมหานคร: บารุงสาสน์, ๒๕๔๒), หน้า ๘.

^{๒๓๑} ชาญชัย อาจินสมาจาร, **กระบวนการพัฒนาและปรับปรุงโรงเรียนเพื่อการประกันคุณภาพการศึกษา**, (ปัตตานี, ม.ป.พ., ๒๕๔๗), หน้า ๑๘.

^{๒๓๒} ธงชัย สันติวงษ์, **พฤติกรรมองค์การ**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๔๐), หน้า ๕๒.

ความมุ่งมั่นปรารถนา และค่านิยมอันเป็นพฤติกรรมภายใน ซึ่งส่งผลต่อพฤติกรรมภายนอก ด้านการกระทำที่ดีเพื่อนำพาชีวิตสู่ความเจริญก้าวหน้า^{๒๓๓}

พจน์ เพชรบุรีณิน กล่าวถึง การพัฒนาตนเองว่า หมายถึง การส่งเสริมและสนับสนุนให้ผู้ปฏิบัติงานได้มีโอกาสพัฒนาตนเอง เพื่อให้มีความรู้ความสามารถดีขึ้น การพัฒนาตนเองเป็นเรื่องที่บุคคลแต่ละคนต้องกระทำด้วยตัวเอง โดยอาจมีบุคคลอื่นให้การช่วยเหลือสนับสนุนบ้าง เพื่อให้ตนเองมีความรู้ความสามารถดีขึ้น^{๒๓๔}

ไพศาล ไกรสิทธิ์ ได้ให้ความหมายว่า การพัฒนาตนเอง หมายถึง การที่บุคคลพยายามที่จะปรับปรุงเปลี่ยนแปลงตัวเองด้วยตนเองให้ดียิ่งขึ้นกว่าเดิม เหมาะสมกว่าเดิม ทำให้บุคคลสามารถดำเนินกิจกรรมที่สนองความต้องการ แรงจูงใจ หรือเป้าหมายที่ตนได้ตั้งไว้ และพัฒนาตนเองตามศักยภาพของตนให้ดีขึ้นทั้งร่างกาย จิตใจ อารมณ์ และสังคม เพื่อให้เป็นสมาชิกที่มีประสิทธิภาพของสังคม เป็นประโยชน์ต่อผู้อื่น ตลอดจนเพื่อการดำรงชีวิตอยู่อย่างสันติสุขของตน^{๒๓๕}

ราตรี พัฒนรังสรรค์ ได้ให้ความหมายของการพัฒนาตนเองเอาไว้ว่า หมายถึง การปรับปรุงเปลี่ยนแปลงตัวบุคคลให้ดีขึ้นทั้งด้านร่างกาย และจิตใจให้กลายเป็นบุคคลที่สมบูรณ์จะนำมาซึ่งความสุข ความเจริญสู่ตนเอง สังคม และประเทศชาติ^{๒๓๖}

วิภา มาพบสุข ได้ให้ความหมายของการพัฒนาตนเอง หมายถึง การที่บุคคลแต่ละคนใช้ความพยายามในการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงตนเองทั้งในด้านสุขภาพร่างกาย ด้านอารมณ์ และจิตใจ ด้านความสามารถและสติปัญญา และด้านการมีมารยาทในสังคมของตนให้ดีขึ้น อันจะนำมาซึ่งความผาสุก และการสร้างมิตรภาพที่ดีให้เกิดขึ้นทั้งในระดับบุคคล ระดับสังคม และประเทศชาติ^{๒๓๗}

สงวน สุทธิเลิศอรุณ ได้ให้ความหมายว่า การพัฒนาตนเอง หมายถึง การสร้างความเป็นใหญ่ในตัวเองให้มีสุขภาพกายแข็งแรง สุขภาพจิตที่ดี มีทักษะกำลังใจมีจุดมุ่งหมายของชีวิต และเป็นมิตรกับบุคคลทั่วไป^{๒๓๘}

สมใจ รักชาติ ได้ให้ความหมายของการพัฒนาตนเอง หมายถึง การเปลี่ยนแปลงปรับปรุง แก้ไข สร้างสรรค์เกี่ยวกับตนเอง เพื่อนำไปสู่ความดี ความงาม ความเจริญในตนเอง โดยมี

^{๒๓๓} อ่างแล้ว, ปราณี รามสูตร และจำรัส ดั่งสุวรรณ, พฤติกรรมมนุษย์กับการพัฒนาตน, หน้า ๓.

^{๒๓๔} พจน์ เพชรบุรีณิน, การพัฒนาตนเอง, (กรุงเทพมหานคร: คณะกรรมการส่งเสริมงานวิจัย, สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๒๘), หน้า ๔-๕.

^{๒๓๕} อ่างแล้ว, ไพศาล ไกรสิทธิ์, เอกสารคำสอนรายวิชาการพัฒนาตนเอง, หน้า ๒๐.

^{๒๓๖} ราตรี พัฒนรังสรรค์, พฤติกรรมมนุษย์กับการพัฒนาตนเอง, (กรุงเทพมหานคร: คณะครุศาสตร์, สถาบันราชภัฏจันทรเกษม, ๒๕๔๔), หน้า ๙๖.

^{๒๓๗} วิภาพร มาพบสุข, มนุษย์สัมพันธ์, (กรุงเทพมหานคร: ซีเอ็ดยุคเคชั่น, ๒๕๔๓), หน้า ๑๑๓.

^{๒๓๘} สงวน สุทธิเลิศอรุณ, พฤติกรรมมนุษย์กับการพัฒนาตน, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: อักษรพิพัฒน์, ๒๕๔๕), หน้า ๑๕๙.

ความมุ่งหมายสูงสุดคือ การมีชีวิตที่มีคุณภาพ มีความสำเร็จในการปฏิบัติหน้าที่การงาน และมีความสุข^{๒๓๙}

สุวิมล ว่องวาณิช ได้ให้ความหมายว่า การพัฒนาตนเอง หมายถึง ความต้องการของบุคคลที่จะพัฒนาความรู้ ความสามารถของตนจากที่เป็นอยู่ ให้มีความรู้ ความสามารถที่มากขึ้น หรือสูงขึ้น ให้ได้ผลตามที่หน่วยงานต้องการหรือได้ผลงานที่ดีขึ้นกว่าเดิม โดยความต้องการของบุคคลเป็นผลต่างระหว่างสภาพที่ควรจะเป็นอยู่จริง^{๒๔๐}

ดังนั้น จากความหมายของการพัฒนาตนเองตามที่นักวิชาการหลายท่านให้ความหมายเอาไว้ สรุปความได้ว่า การพัฒนาตนเอง หมายถึง การที่บุคคลรู้จัก และปรับปรุงตนเองให้มีความเจริญงอกงาม มีประสิทธิภาพในการทำงาน เพื่อสะสมความรู้และประสบการณ์ให้มากขึ้น เพื่อการนำพาชีวิตสู่ความเจริญก้าวหน้า ดังนั้น ความพยายามของบุคคลที่ต้องการตนเองก็เพื่อที่จะปรับปรุงเปลี่ยนแปลงตนเอง ด้วยตนเอง เพื่อพัฒนาศักยภาพในด้านต่าง ๆ ให้ดีขึ้น เช่น ด้านการศึกษา ด้านการฝึกอบรม และด้านการเรียนรู้ด้วยตนเอง เพื่อให้มีความรู้ ทักษะ ความชำนาญงาน และทัศนคติที่ดีส่งผลต่อประสิทธิภาพและประสิทธิผลในการปฏิบัติงาน อันจะเกิดประโยชน์สูงสุดต่อหน่วยงาน และเป็นการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีกว่าเดิมจากสภาพที่เป็นจริง

๒.๔.๓ ความสำคัญของการพัฒนาตนเอง

การพัฒนาตนเอง มีความสำคัญคือ ไม่ใช่เพียงแต่การทำให้พฤติกรรมที่มีปัญหาหมดไปเท่านั้น แต่เพื่อประโยชน์ในการจัดการกับปัญหาที่จะเกิดขึ้นในอนาคตให้มีประสิทธิภาพมากกว่าในอดีต เป็นเครื่องเตรียมตัวให้พร้อมเพื่อที่จะมีอิสระที่จะเลือกทำพฤติกรรมเพื่อสิ่งที่ดีที่สุดของตนเอง ความสำคัญของการพัฒนาตนเองมีรายละเอียดดังต่อไปนี้^{๒๔๑}

๑. เพื่อที่จะได้รู้จักตนเองตรงตามความเป็นจริง ทั้งส่วนที่เป็นจุดอ่อนและจุดแข็ง อันจะนำไปสู่การจัดการความรู้สักที่ขัดแย้งภายในตัวบุคคลออกไป ก้าวมาสู่การยอมรับตนตามสภาพความเป็นจริง

๒. เพื่อพร้อมที่จะปรับตัวไปในทิศทางที่ดีขึ้น โดยสร้างคุณลักษณะที่มีประโยชน์และลดหรือขจัดคุณลักษณะที่เป็นโทษกับชีวิตและสังคม ทั้งนี้เป็นการกระทำด้วยความสมัครใจ

๓. เพื่อวางแผนทางในการที่จะพัฒนาชีวิต ไปสู่เป้าหมายที่ต้องการได้อย่างเป็นระบบ และมีคุณภาพ

^{๒๓๙} สมใจ ลักษณะ, การพัฒนาประสิทธิภาพในการทำงาน, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา, ๒๕๔๘), หน้า ๘๑.

^{๒๔๐} สุวิมล ว่องวาณิช, การวิจัยประเมินความต้องการจำเป็น, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๓๙.

^{๒๔๑} อ่างแก้ว, พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), ลักษณะแห่งพระพุทธศาสนา, หน้า ๑๕-๑๘.

๒.๔.๔ สาเหตุที่ตนต้องพัฒนาตนเอง

สาเหตุหลักที่คนต้องพัฒนาตน เพราะคนจะเป็นมนุษย์ได้นั้นต้องเป็นผู้มีจิตใจสูง และหม่มนุษย์ ผู้ที่พัฒนาตนหรือฝึกตนแล้วประเสริฐสุด มีสาเหตุให้พิจารณาว่าเราต้องพัฒนาตนเองดังต่อไปนี้

๑. เพราะคนมีพฤติกรรมหลายอย่างที่ผู้อื่นไม่สามารถปรับเปลี่ยนพฤติกรรมได้ ยกเว้นตนเองตั้งใจจะเปลี่ยนแปลงเท่านั้นเช่นพฤติกรรมทางเพศหรือการที่มีปฏิริยาทางอารมณ์ เรื่องความโลภ ความโกรธ ความหลง เป็นต้น

๒. เพราะพฤติกรรมบางอย่างของมนุษย์ที่ทำลายคุณภาพตน หลายประการเป็นพฤติกรรมที่มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับการมีปฏิริยาต่อตนเอง เนื่องจากเป็นกิจกรรมทางสมอง เช่น การคิด การใฝ่ฝัน จิตนาการ หรือการวางแผน เป็นต้น

๓. เพราะการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของคนนั้นเป็นเรื่องยากและไม่มีความสุข หากตนเองไม่สมัครใจทำด้วยตนเอง ถ้ารอที่จะให้คนอื่นมาช่วยก็มักไม่สำเร็จ โดยเฉพาะถ้าตนเองขาดความตั้งใจอย่างแน่วแน่

ดังนั้นกล่าวโดยสรุปแล้วสาเหตุหลักที่ต้องการพัฒนาตนเองก็คือ การที่ตนเองปรับเปลี่ยนพฤติกรรมตนเองด้วยความตั้งใจที่จะเปลี่ยนแปลงให้ดีขึ้น ด้วยการกระทำและปรับเปลี่ยนตนเองอย่างเป็นกระบวนการและจัดระบบแบบแผนไว้อย่างดี แล้วพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่อง และกระทำด้วยความสมัครใจ การพัฒนาตนจึงจะบรรลุผลและสำเร็จตามที่ต้องการได้^{๒๔๒}

๒.๔.๕ กระบวนการพัฒนาตนเอง

การพัฒนาตนเองให้ประสบความสำเร็จควรจะมีกระบวนการตามขั้นตอน ซึ่ง สุวรี เทียงทัศน์ ได้กล่าวถึงกระบวนการในการพัฒนาตนเอง สรุปดังนี้

๑. สำรวจตนเอง การที่คนเราจะประสบความสำเร็จหรือไม่ สาเหตุที่สำคัญคือจะต้องมีการสำรวจตนเอง เพราะตนเป็นผู้กระทำเอง คนบางคนไม่ประสบความสำเร็จในชีวิตเนื่องจากบุคคลนั้น มีจุดอ่อนหรือมีคุณสมบัติที่ไม่ดี การที่จะทราบว่า ตนมีคุณสมบัติอย่างไรควรจะได้ทำการสำรวจตนเองทั้งนี้ เพื่อที่จะได้ปรับปรุงแก้ไข หรือพัฒนาตนเองให้ดีขึ้น เพื่อจะได้มีชีวิตที่สมหวังต่อไป

๒. การปลูกคุณสมบัติที่ดีงาม โดยนำคุณสมบัติของบุคคลสำคัญของโลกเป็นแบบอย่าง ซึ่งคุณสมบัติของบุคคลไม่ใช่สิ่งที่ติดตัวมาแต่กำเนิด แต่สามารถปลูกสร้างขึ้นได้

๓. การปลูกใจตนเองเป็นสิ่งสำคัญ เพราะบุคคลที่มีกำลังที่ดี ย่อมมุ่งมั่นดำเนินการให้บรรลุเป้าหมายของตนให้ลุล่วง

^{๒๔๒} ขาดิชาขย พัทธ์ภษณาคม, “การพัฒนาพฤติกรรมตามหลักภาวนา ๔”, วารสารมหาจุฬาวิชายการ, ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๑ มกราคม – มิถุนายน ๒๕๕๗: หน้า ๑๔๕.

๔. การส่งเสริมตนเอง คือ การสร้างกำลังใจให้เข้มแข็ง และสร้างกำลังใจความคิดของตนให้ล้าเลิศ

๕. การดำเนินการพัฒนาตนเองเป็นการลงมือปฏิบัติเพื่อเสริมสร้างตนเองให้บรรลุวัตถุประสงค์ตามที่ตั้งไว้

๖. การประเมินผล เพื่อจะได้ทราบว่าดำเนินการพัฒนาตนเองตามที่บุคคลได้ตั้งเป้าหมายไว้ดำเนินการไปได้ผลมากน้อยเพียงไร จึงจำเป็นต้องอาศัยการวัดผลและประเมินผล^{๒๔๓}

ดังนั้นเพื่อให้การพัฒนาตนเองมีประสิทธิภาพ จึงต้องปฏิบัติตามขั้นตอนการพัฒนาตนเอง ใน ๓ ขั้นตอน ดังต่อไปนี้

ขั้นที่ ๑ ขั้นตระหนักถึงความสำคัญที่จะต้องพัฒนาตนเอง หลังจากที่ทำการศึกษาวิเคราะห์ตนเอง หลังจากที่ทำการศึกษาวิเคราะห์ตนเองทุกแง่มุม พบทั้งส่วนดี ส่วนเสีย ที่จะต้องปรับปรุงก็ควรจะมีความมุ่งมั่นที่จะแก้ไขข้อบกพร่องเหล่านั้น เพื่อความก้าวหน้าทั้งในด้านส่วนตัวและงานอาชีพ

ขั้นที่ ๒ การวางแผนพัฒนาตนเองอย่างมีระบบ หลังจากพบข้อบกพร่องก็มีการกำหนดเป้าหมายตลอดจนวางแผนอย่างเป็นระบบว่าด้านใดก่อนหลัง มีแนวทางในการพัฒนาอย่างไร

ขั้นที่ ๓ ปฏิบัติตามแผนที่ได้วางไว้ นำเอาแผนงานที่วางไว้ไปปฏิบัติ มีการประเมินการปฏิบัติงานเป็นระยะ ได้ผลมากน้อยเพียงใด เกิดอุปสรรคอะไรบ้างที่ต้องรีบดำเนินการแก้ไข^{๒๔๔}

๒.๔.๖ ความมุ่งหมายของการพัฒนาตนเอง

ความมุ่งหมายของการพัฒนาตนเอง จำแนกได้ดังนี้

๑. เพื่อเพิ่มพูนความรู้และความคิด นับว่ามีความจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับปัจจุบัน ที่จะต้องเตรียมตัวในการพัฒนาตนเองในการเรียนรู้ภาษาต่างประเทศตามที่ตนสนใจ เรียนรู้เทคโนโลยีสารสนเทศ เรียนรู้สภาพร่างกายของตน ตลอดจนวิธีบำรุงรักษาสุขภาพพลานามัยให้แข็งแรงสมบูรณ์ ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ และเรียนรู้ศาสตร์ต่าง ๆ ที่จำเป็นแก่การประกอบอาชีพ ทั้งภาคทฤษฎี และภาคปฏิบัติ เปรียบดุษเพชรที่แวววาวซึ่งได้เจียรนัยแล้ว นับว่ามีคุณค่าหรือคุณภาพอันควรแก่การดำรงตำแหน่งงานที่ดีทั้งหลาย อันเนื่องจากมนุษย์ได้เฝ้ารู้ หรือพัฒนาตนเองในด้านความคิด

๒. เพื่อเพิ่มพูนทักษะและความชำนาญ มนุษย์ที่ได้รับการพัฒนาจะเพิ่มพูนทักษะและความชำนาญให้มีคุณค่าที่สอดคล้องกับความคิดดังที่กล่าวมาแล้ว

๓. เพื่อพัฒนาและแลกเปลี่ยนเจตคติ และความเฉลียวฉลาดทางอารมณ์ มนุษย์ที่ได้รับการพัฒนาแล้ว จะพัฒนาและเปลี่ยนแปลงเจตคติ และพฤติกรรมด้านความรู้สึกรู้จักจากเจตคติและ

^{๒๔๓} สุวิทย์ เทียงทัศน์, การบริหารทรัพยากรมนุษย์, (กรุงเทพมหานคร: วิทยุชน, ๒๕๔๒), หน้า ๑๔-๑๘.

^{๒๔๔} สุชา ไรยาพงศ์, การพัฒนาตน, (สงขลา: คณะครุศาสตร์, สถาบันราชภัฏสงขลา, ๒๕๔๒), หน้า ๖.

อารมณ์เชิงลบ เป็นเจตคติและอารมณ์เชิงบวก และสามารถควบคุมอารมณ์ของตนได้ อันจะช่วยพัฒนามนุษย์ให้เป็นคนดี มีน้ำใจแห่งการเสียสละ ใจกว้าง รู้จักให้เกียรติผู้อื่น และช่วยลดความเห็นแก่ตัวของตนเอง เพื่อเพิ่มความมีน้ำใจในตนมนุษย์ (มน+อุษยะ) ให้มากขึ้น ซึ่งจะเป็นดีแก่มนุษย์หรือบุคคลที่มีการพัฒนาตนเอง^{๒๔๕}

๒.๔.๗ องค์ประกอบของการพัฒนาตนเอง

องค์ประกอบของการพัฒนาตนเองมี ๓ องค์ประกอบ คือ

๑) รูปร่างพัฒนาให้ดีขึ้น โดยใช้การแต่งกายช่วยลดจุดด้อย หรือเสริมจุดเด่นให้มีหน้าตาสดชื่นแจ่มใส สะอาดหมดจด อากัปกริยาการแสดงออกเข้มแข็งแต่ไม่แข็งกระด้าง อ่อนโยนแต่ไม่อ่อนแอ การยืน การเดิน การนั่งต้องมั่นคงเรียบร้อย การแต่งกายต้องสะอาดเหมาะสมกับกาลเทศะเหมาะสมกับรูปร่างและผิวพรรณ เป็นต้น

๒) ทางวาจา มีการพูดดีต้องมืองประกอบ ๔ ประการ คือ พูดแต่สิ่งมีประโยชน์ ผู้ฟังชอบเพราะมีเนื้อหาสาระที่ดีทำให้คนฟังมีความสุข

๓) ทางจิตใจ มีการพัฒนาทางจิตใจ เช่น มีความมั่นใจ มีความมั่นคงในตนเอง จะทำอะไรก็สำเร็จ ความจริงใจ คือ เป็นบุคคลที่รักษาสัจจะ ได้แก่จริงใจที่ออกจากจิตใจของบุคคลที่มีการพัฒนาแล้ว^{๒๔๖}

๒.๔.๘ เป้าหมายของการพัฒนาตนเอง

เป้าหมายของการพัฒนาตนเองแบ่งออกได้ ๓ ระดับ^{๒๔๗} คือ

๑) เพิ่มพูนความรู้และความคิด นับเป็นความสำคัญอย่างยิ่งที่จะต้องเตรียมตัวพัฒนาตนเอง ในการเรียนรู้ภาษาต่างประเทศตามที่ตนสนใจ เรียนรู้เทคโนโลยีสารสนเทศ เรียนรู้สภาพร่างกายของตน ตลอดจนวิธีบำรุงรักษาสุขภาพพลานามัยให้แข็งแรงสมบูรณ์ ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บและเรียนรู้ศาสตร์ต่าง ๆ ที่จำเป็นแก่การประกอบอาชีพทั้งภาคทฤษฎี และภาคปฏิบัติ เปรียบประดุจเพชรที่แวววาวซึ่งได้เจียรไนแล้ว นับว่ามีคุณค่า หรือคุณภาพอันควรแก่การดำรงตำแหน่งที่ดั่งามทั้งหลาย อันเนื่องจากมนุษย์ได้รับการพัฒนาจะเพิ่มพูนทักษะความรู้ความสามารถให้ตนเองได้ดีที่สุด

๒) เพื่อเพิ่มพูนทักษะและความชำนาญ มนุษย์ที่ได้รับการพัฒนาจะเพิ่มพูนทักษะและความชำนาญให้มีคุณค่าที่สอดคล้องกับความคิดของตนเองที่เข้าไปในทางที่ดี

๓) เพื่อพัฒนาและเปลี่ยนแปลงเจตคติ และความเฉลียวฉลาดทางอารมณ์ มนุษย์ที่ได้รับการพัฒนาแล้วจะพัฒนาและเปลี่ยนแปลงเจตคติ และพฤติกรรมด้านความรู้สึกจากเจตคติ และ

^{๒๔๕} อ่างแล้ว, สงวน สุทธิเลิศอรุณ, พฤติกรรมมนุษย์กับการพัฒนาตน, หน้า ๑๒๗.

^{๒๔๖} พันทิเทพ ณ นคร, แรงจูงใจกับการพัฒนาตนเองตามหลักภาวนา ๔, วารสาร มจร มนุษยศาสตร์ปริทรรศน์, ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๒ กรกฎาคม – ธันวาคม ๒๕๖๑: ๕๓-๕๓.

^{๒๔๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐.

อารมณ์เชิงลบ เป็นเจตคติและอารมณ์เชิงบวก และสามารถควบคุมอารมณ์ตนได้ อันจะช่วยพัฒนาตนให้เป็นคนดี มีน้ำใจแห่งการเสียสละใจกว้าง รู้จักให้เกียรติคนอื่น และช่วยลดความเห็นแก่ตัวของคนให้น้อยลง เพื่อเพิ่มพูนความมีใจสูงในตนมนุษย์ให้มากขึ้น ซึ่งเป็นผลดีแก่ตนในการพัฒนาตนเอง

๒.๔.๙ ประโยชน์ของการพัฒนาตนเอง

ประโยชน์หรือความสำเร็จของการพัฒนาตนเองนั้นเป็นสิ่งที่พึงปรารถนาของทุกคน เพราะความสำเร็จทำให้เกิดความภาคภูมิใจ ตระหนักว่าตัวเรามีคุณค่า เป็นผู้ที่มีความสามารถและสังคมก็ให้การยอมรับการยกย่อง ความสรรเสริญ เราสามารถแบ่งความสำเร็จออกได้เป็น ๔ ลักษณะที่เกี่ยวข้องกัน คือ

๑.ประโยชน์หรือความสำเร็จส่วนตัว ซึ่งมีความเฉพาะตน

๒.ประโยชน์หรือความสำเร็จส่วนสังคม หรือเกี่ยวกับการทำงานเพื่อสังคม

๓.ประโยชน์หรือความสำเร็จของประเทศชาติ หรือการทำงานเพื่อประโยชน์ของส่วนรวม

๔.ประโยชน์หรือความสำเร็จเกี่ยวกับมนุษยชาติ หรือการทำงานเพื่อมนุษยชาติ^{๒๔๘}

ดังนั้น เพื่อมุ่งหวังประโยชน์ของการพัฒนาตนเอง บุคคลควรมีการพัฒนาตนเองโดยการปรับปรุงและพัฒนาตัวเองให้ดีขึ้นทั้งทางด้านร่างกาย และจิตใจ เรียนรู้ความเปลี่ยนแปลงของเทคโนโลยีและสังคม และฉลาดเท่าทันอารมณ์ ทั้งนี้เพื่อเรียนรู้ในการอยู่ในสังคมอย่างปกติสุข

๒.๕ แนวคิดเรื่องการพัฒนาปัญญา

๒.๕.๑ ที่มาของแนวคิดหลักการพัฒนาปัญญา

แนวคิดเรื่องการพัฒนาปัญญานั้น มีแนวคิดเริ่มจากในศักราชของมนุษย์นั้น สิ่งที่เป็นแกนกลางที่เราต้องการแท้จริงคืออะไร แกนกลางแห่งศักราชของมนุษย์ที่เราต้องการแท้จริงคือปัญญา ปัญญาเป็นองค์ธรรมที่ทำให้เรารู้ความจริงของธรรมชาติ ทำให้เราเข้าถึงสัจธรรมเมื่อเราเข้าถึงสัจธรรม รู้ความจริงของสิ่งทั้งหลายแล้ว เราก็จะได้เอาความรู้ในความจริงนั้นมาใช้ประโยชน์ เช่น เมื่อเรารู้เหตุปัจจัย ร่องรอยประกอบของสิ่งต่างๆ ถูกต้องแล้ว เรานำความรู้นั้นมาใช้ เราก็ปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายถูกต้อง รวมทั้งปฏิบัติต่อชีวิตถูกต้องด้วย เราก็แก้ปัญหาได้ถูกต้อง คือแก้ปัญหาสำเร็จ และทำอะไรๆ ได้สำเร็จ เพราะฉะนั้น ปัญญาจึงเป็นแกนของการพัฒนาศักยภาพเราพัฒนาคุณสมบัติอื่นๆ ขึ้นมามากมาย ก็เป็นตัวประกอบ เป็นบริวารแวดล้อมปัญญานี้ ปัญญาเป็นตัวแท้ที่ต้องการ เป็นแกนเป็นแกนแท้จริง....เพื่อให้รู้เรื่องเหตุปัจจัย ภายในเงื่อนไขของกาลเวลา รู้ความเปลี่ยนแปลงที่เป็นมาซึ่ง

^{๒๔๘} ศิริวรรณ เกษมศาสตร์กิตติกร, ศิลปะการอยู่ร่วมกับคนอื่น, (กรุงเทพมหานคร: สมาคมศิษย์เก่าวิศวกรรมชลประทานในพระบรมราชูปถัมภ์, ๒๕๓๙), หน้า ๑๙.

สืบต่อจากอดีต ถึงปัจจุบัน และส่งทอดไปยังอนาคต โดยรู้ในแง่ทะเลาะ ทั้งตัวเองและผู้อื่น สังคมนี้และสังคมอื่น แล้วจึงจะทำให้เกิดประโยชน์ที่แท้จริง^{๒๔๙}

๒.๕.๒ ความหมายของปัญญา และเชาว์ปัญญา

คำว่าปัญญา (wisdom) มักจะมากับคำว่าเชาว์ปัญญา (Intelligence) เป็นเรื่องที่นักจิตวิทยาในยุคอดีตจนถึงยุคปัจจุบันให้ความสำคัญ ให้ความสนใจ ศึกษาค้นคว้า และวิจัยกันมากที่สุดเรื่องหนึ่ง เพราะเชาว์ปัญญาเป็นองค์ประกอบพื้นฐานสำคัญของการเรียนรู้ และการจัดการศึกษา ดังนั้น เพื่อให้ทราบความหมาย ผู้วิจัยขอนำเสนอความหมายของสองคำนี้ ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑) ความหมายของปัญญา

ปัญญา สติปัญญา หรือเชาว์ปัญญา มีการใช้คำเหล่านี้ในความหมายที่คล้ายคลึงหรือแตกต่างกันไปตามบริบท อย่างไรก็ตามโดยหลักคิดของชาวตะวันตก ปัญญา (wisdom) มักใช้รวมกันกับความหมายของสติปัญญา (intelligence) ซึ่งต่างจากความหมายของบริบทของสังคมไทย หลักคิดของตะวันออกหรือตามแนวพุทธศาสนา ในที่นี้คณะผู้วิจัยของนำเสนอความหมายของปัญญาตามหลักคิดของชาวตะวันตก ซึ่งเป็นความหมายเดียวกับสติปัญญา ดังนี้

Santrock ให้ความหมายของสติปัญญาว่า เป็นทักษะในการแก้ปัญหา และความสามารถในการเรียนรู้ และปรับตัวให้เข้ากับประสบการณ์ของชีวิตประจำวัน

Kalat ให้ความหมายของสติปัญญาว่า เป็นความสามารถ ๕ ด้าน ดังนี้

๑. ความสามารถทางสมองที่ช่วยให้บุคคลสามารถปรับตัวให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อม รวมถึงการปรับปรุงหรือเลือกสรรสิ่งแวดล้อมของตน
๒. ความสามารถในการจัดการกับสถานการณ์ที่แปลกใหม่
๓. ความสามารถในการประเมิน การเข้าใจ และการให้เหตุผล
๔. ความสามารถในการเข้าใจและจัดการกับผู้คน วัตถุ และสัญลักษณ์ต่าง ๆ
๕. ความสามารถในการกระทำอย่างมีเป้าหมาย การคิดอย่างมีเหตุผล และจัดการสิ่งแวดล้อมได้อย่างมีประสิทธิภาพ^{๒๕๐}

๒) ความหมายของเชาว์ปัญญา

กู๊ด (Carter V. Good) ได้ให้ความหมายของเชาว์ปัญญาไว้ ๓ นัย ดังนี้

^{๒๔๙} รวมธรรมะ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), “**แง่ที่ ๖ ศิลปศาสตร์ มองในแง่การพัฒนาปัญญาที่เป็นแกนของการพัฒนาศักยภาพ และการเข้าถึงอิสรภาพ**” <<https://www.payutto.net/book-content/๖-พัฒนาปัญญาที่เป็นแกน/>>, วันที่ ๑๙ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๒๕๐} ประณต คำฉิม, **สติปัญญาและความถนัด**, เอกสารประกอบการสอน วิชาจิตวิทยาในการดำรงชีวิต, (กรุงเทพมหานคร: คณะจิตวิทยา, มหาวิทยาลัยเกษมบัณฑิต, ม.ป.ป.), หน้า ๘-๙.

๑. เชาว์ปัญญา หมายถึง ความสามารถในการปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์ใหม่ ๆ ได้รวดเร็วและเรียบร้อย ตลอดจนมีความสามารถในการเรียนรู้จากประสบการณ์

๒. เชาว์ปัญญา หมายถึง ความสามารถในการรวบรวมประสบการณ์ต่าง ๆ เข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

๓. เชาว์ปัญญา หมายถึง ความสามารถที่วัดได้ด้วยแบบทดสอบวัดเชาว์ปัญญา การ์ดเนอร์ (Howard Gardner) ให้ความหมายว่า เชาว์ปัญญาเป็นความสามารถของบุคคลในการกระทำสิ่งที่สังคมกำหนด^{๒๕๑}

๒.๕.๓ โครงสร้างของเชาว์ปัญญา

เชาว์ปัญญาของบุคคลไม่ได้เป็นความสามารถด้านใดด้านหนึ่งเพียงอย่างเดียว แต่จะประกอบด้วยโครงสร้างของความสามารถที่สำคัญดังต่อไปนี้

๑.ความสามารถในการรับรู้ (Perceptual ability) หมายถึง สภาวะที่ประสาทสัมผัสรายงานการสัมผัสไม่ถูกต้อง เกิดเป็นการรับรู้สิ่งต่าง ๆ ได้อย่างถูกต้อง เข้าใจความหมายของสิ่งแวดล้อม และสามารถเชื่อมโยงสิ่งที่รับรู้เข้ากับประสบการณ์เก่า แล้วมีปฏิกิริยาตอบโต้ออกไปด้วยคำพูดหรือการกระทำที่ถูกต้องและเหมาะสม

๒.ความสามารถในการเรียนรู้ (Learning ability) และความสามารถในการจดจำสิ่งใหม่ ๆ สามารถนำเอาสิ่งที่เคยเรียนรู้มาใช้ได้อย่างเหมาะสม ทั้งการเรียนรู้จากสถาบันการศึกษา และการเรียนรู้จากสถานการณ์ในชีวิตประจำวัน

๓. ความสามารถในการวิเคราะห์ เปรียบเทียบ แยกแยะ ประมวลผลสิ่งต่าง ๆ เข้าด้วยกันอย่างมีเหตุผล แล้วสรุปเป็นรูปความคิด หรือสัญลักษณ์อย่างมีความหมาย (Conceptual ability)

๔. ความสามารถในการปรับตัวต่อสถานการณ์ใหม่ ๆ ของสิ่งแวดล้อม และปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ของสังคมอย่างเหมาะสม และมีประสิทธิภาพ (Adaptability)

๕. ความสามารถในการแก้ปัญหา (Problem solving ability) เป็นความสามารถในการเลือกวิธีการที่เหมาะสมมาใช้แก้ปัญหา รู้จักวางแผน มีความสามารถในการตัดสินใจ และตอบโต้ต่อสถานการณ์ต่าง ๆ ได้อย่างเหมาะสมและทันต่อเวลา

จากโครงสร้างของเชาว์ปัญญาดังกล่าวข้างต้น จะเห็นได้ว่า ถ้าพิจารณาความสามารถทางด้านสติปัญญาของบุคคล ก็ต้องพิจารณาความสามารถในหลาย ๆ ด้าน และในการสร้างแบบทดสอบวัดเชาว์ปัญญา จึงต้องสร้างแบบทดสอบที่วัดความสามารถเหล่านี้ด้วย^{๒๕๒}

^{๒๕๑} วรณี ลิ้มอักษร, จิตวิทยาการศึกษา Educational Psychology, (สงขลา: คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ, ๒๕๔๑), หน้า ๒๒.

^{๒๕๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓.

๒.๕.๔ ระดับเชาวน์ปัญญา^{๒๕๓}

การจัดระดับเชาวน์ปัญญาเป็นเพียงการแสดงการเปรียบเทียบให้ทราบว่าบุคคลหนึ่งมีความสามารถอยู่ในเกณฑ์เฉลี่ยสูงกว่าหรือต่ำกว่าระดับอายุเมื่อเทียบกับบุคคลที่อยู่ในระดับอายุเดียวกัน

ระดับเชาวน์ปัญญาได้จากคะแนนที่มาจากการทดสอบเชาวน์ปัญญาด้วยแบบทดสอบเชาวน์ปัญญาซึ่งมีอยู่หลายชนิดเพื่อให้เลือกใช้ตามความเหมาะสมกับผู้รับการทดสอบ มีทั้งแบบทดสอบเพื่อวัดความสามารถพิเศษอย่างใดอย่างหนึ่งและความสามารถทั่วไปหลายๆด้านรวมกัน

ผลการทดสอบอาจให้คะแนนเป็นตัวเลข เช่น ไอคิวหรือคะแนนที่มีความหมายบอกระดับความสามารถ เช่น เกรด และอายุสมอง ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับวิธีคำนวณค่าที่แสดงถึงระดับเชาวน์ปัญญาซึ่งแตกต่างกันไปในทางทดสอบแต่ละแบบ

๑) ไอคิว

เป็นตัวเลขที่ได้จากการทดสอบเชาวน์ปัญญากับคะแนนเฉลี่ยที่คาดว่าผู้ถูกทดสอบสมควรจะทำได้ ตามระดับอายุที่แท้จริง วิธีคำนวณค่าไอคิวในการทดสอบเชาวน์ปัญญาแต่ละแบบขึ้นอยู่กับลักษณะแบบทดสอบและกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ ฉะนั้นไอคิวจะเป็นเครื่องแสดงให้ทราบว่าบุคคลนั้นมีระดับเชาวน์ปัญญาอย่างไรเมื่อเปรียบเทียบกับบุคคลอื่นในระดับอายุเดียวกัน

เชาวน์ปัญญาของคนเราจะเพิ่มขึ้นตามวัยในเรื่องของคุณภาพทั้งนี้เนื่องจากเรามีโอกาสได้เรียนรู้กิจกรรมและแก้ไขเหตุการณ์ต่างๆทำให้มีประสบการณ์มากขึ้น แต่เมื่อทดสอบเชาวน์ปัญญาคะแนนที่ได้เพิ่มขึ้นจะต้องนำไปเปรียบเทียบกับอายุที่เพิ่มขึ้นด้วย

ตัวแปรบางอย่างมีอิทธิพลทำให้ผลการทดสอบเชาวน์ปัญญาหรือค่าของไอคิวในการทดสอบเชาวน์ปัญญาแต่ละครั้งคลาดเคลื่อนเปลี่ยนแปลงหรือไม่คงที่ ตัวแปรดังกล่าวอาจมีได้หลายประการเช่นในระหว่างการทดสอบมีสาเหตุที่ทำให้ผู้ถูกทดสอบใช้ความสามารถได้ไม่เต็มที่จากการที่มีอาการเจ็บป่วยทางกายหรือทางจิต อารมณ์เครียด ขาดแรงจูงใจและไม่มีสมาธิในการทดสอบขาดความชำนาญในการทดสอบหรือใช้แบบทดสอบไม่ถูกต้อง เป็นต้น

เชาวน์ปัญญา เป็นสิ่งที่สามารถกระตุ้น ส่งเสริมให้พัฒนาได้ถ้าพ่อแม่มีความเข้าใจเด็กและช่วยกระตุ้นส่งเสริมพัฒนาการทางเชาวน์ปัญญาของเด็กอย่างถูกต้องและเหมาะสมก็จะช่วยให้เด็กได้พัฒนาเชาวน์ปัญญาของเขาเท่าที่มีอยู่อย่างเต็มที่

^{๒๕๓} คณะแพทยศาสตร์โรงพยาบาลรามาธิบดี มหาวิทยาลัยมหิดล, “เชาวน์ปัญญาคืออะไร?”, <<https://med.mahidol.ac.th/ramamental/generalknowledge/child/๐๕๑๕๒๐๑๔-๑๑๐๐>> ๑๙ เมษายน ๒๕๖๓.

ระดับเขาวนปัญญากับความสามารถรับการศึษาประกอบอาชีพและการปรับตัว

๑๓๐ ขึ้นไป	ฉลาดมาก	เป็นไอคิวเฉลี่ยของผู้สามารถเรียนในระดับปริญญาเอก
๑๒๐-๑๒๙	ฉลาด	เป็นไอคิวเฉลี่ยของผู้สามารถเรียนในระดับปริญญาโท
๑๑๐-๑๑๙	สูงกว่าปกติหรือค่อนข้างฉลาด	เป็นไอคิวเฉลี่ยของผู้สามารถเรียนในระดับปริญญาตรี หรือมีโอกาส จบมหาวิทยาลัยได้
๙๐-๑๐๙	ปกติหรือปานกลาง	เป็นไอคิวเฉลี่ยของประชากร ปกติ ส่วนใหญ่มีความสามารถปานกลางเรียนจบมัธยมศึกษาตอนปลายได้
๘๐-๘๙	ต่ำกว่าปกติหรือปัญญาทึบ	เขาวนปัญญาต่ำที่สามารถรับการศึษาพิเศษสำหรับเด็กเรียนช้าๆ
๗๐-๗๙	ระดับเขาวนปัญญาก้ำกึ่ง	ระหว่างปัญญาทึบกับปัญญาอ่อน และประกอบอาชีพประเภทช่างฝีมือได้
๕๐-๖๙	ปัญญาอ่อนเล็กน้อย	มีความสามารถเทียบเท่ากับเด็กอายุ ๗-๑๐ ปี อาจพอรับรู้การศึษาได้ ในระดับประถมต้น ป.๑-ป.๔ โดยเรียนอยู่ในชั้นเรียนพิเศษในโรงเรียน การศึษาพิเศษเฉพาะประกอบอาชีพที่ไม่ต้องความรับผิดชอบสูง หรืองาน ประเภทช่างฝีมือง่ายๆ
๓๕-๔๙	ปัญญาอ่อนปานกลาง	มีความสามารถเทียบเท่ากับเด็กอายุ ๔-๗ ปี อาจอ่านเขียนได้เล็กน้อย แต่เรียนรู้อาจได้ช้า ไม่สามารถเรียน ในโรงเรียนปกติได้ควรเรียน ในโรงเรียนการศึษาพิเศษเฉพาะ

		ถ้าได้รับการฝึกสอนที่เหมาะสม อาจพอดูแลตนเองในชีวิตประจำวันได้และทำงานง่ายๆ ภายใต้การควบคุมดูแล
๒๐-๓๔	ปัญญาอ่อนมาก	มีความสามารถเทียบเท่ากับเด็กอายุ ๓ ปี เรียนหนังสือไม่ได้มีความบกพร่องเห็นได้ชัดในพฤติกรรม การปรับตัวและอาจมีพัฒนาการบกพร่องในด้านภาษาการรับรู้ การดำรงชีวิตต้องอยู่ภายใต้การดูแล เช่นเดียวกับเด็กเล็ก
ต่ำกว่า ๒๐	ปัญญาอ่อนมากที่สุด	มีความสามารถเทียบเท่ากับเด็กอายุ ๑-๒ ปี ไม่สามารถช่วยเหลือตัวเองได้ต้องมีผู้ให้การดูแลช่วยเหลืออย่างใกล้ชิด

๒.๕.๕ พัฒนาการของเชาวน์ปัญญา^{๒๕๔}

เชาวน์ปัญญาเป็นสิ่งที่บุคคลแต่ละคนมีติดตัวมาแต่กำเนิดและพัฒนาสมบูรณ์ยิ่งขึ้นตามระดับอายุและสิ่งแวดล้อมเชาวน์ปัญญาของแต่ละคนจะมีลักษณะที่สูงต่ำไม่เท่ากัน ซึ่งขึ้นอยู่กับองค์ประกอบ หลายอย่าง เช่น

๑) พันธุกรรม พันธุกรรมที่ได้รับการถ่ายทอดสืบต่อมาจากพ่อแม่ คนเราจะมีเชาวน์ปัญญาดีหรือไม่ดีขึ้นอยู่กับพันธุกรรม ๘๐% สิ่งแวดล้อม ๒๐%

๒) ความสมบูรณ์ของสมองและระบบประสาท

๓) สิ่งแวดล้อม สิ่งแวดล้อมที่ช่วยกระตุ้น และส่งเสริมให้บุคคลได้มีโอกาสเรียนรู้เช่น พ่อแม่ที่เอาใจใส่พูดคุยกับลูก ลูกจะเรียนได้ดีและช่วยให้มีเชาวน์ปัญญาดี การให้ความรักและความอบอุ่น การยอมรับ การเลี้ยงดูอย่างมีเหตุผลที่เหมาะสม มีผลต่อสุขภาพจิตดีและมีอิทธิพลต่อเชาวน์

^{๒๕๔} คณะแพทยศาสตร์โรงพยาบาลรามาธิบดี มหาวิทยาลัยมหิดล, “เชาวน์ปัญญาคืออะไร?”, <<https://med.mahidol.ac.th/ramamenta/generalknowledge/child/๐๕๑๕๒๐๑๔-๑๑๐๐>> ๑๙ เมษายน ๒๕๖๓.

ปัญญา เมื่อเด็กได้รับการตอบสนองความต้องการขั้นมูลฐานดังกล่าวแล้วเขาก็พร้อมที่จะพัฒนาความสามารถของเขาอย่างเต็มที่ ถ้าพ่อแม่เลี้ยงดูลูกแบบทุนนิยมปกป้องเหมือนไข่ในหินจะทำให้พัฒนาการทางเชาวน์ปัญญาของเด็กช้าลงการมีหนังสือดีๆให้อ่านตามความเหมาะสมของแต่ละวัยจะช่วยให้พัฒนาการทางเชาวน์ปัญญา การท่องเที่ยว ชมสถานที่ที่น่าสนใจ จะเป็นสิ่งกระตุ้นพัฒนาการทางเชาวน์ปัญญาในด้านต่างๆ ช่วยให้เด็กรู้จักคิด สังเกตและแก้ปัญหาได้อย่างเหมาะสม

๔) อายุ ระดับอายุที่พัฒนาการของเชาวน์ปัญญาถึงขั้นสูงสุดคือระหว่างอายุ ๑๕-๒๕ ปี เชาวน์ปัญญาเมื่อพัฒนาถึงขั้นสูงสุดจะค่อยๆเสื่อมลงตามวัยแต่มีลักษณะค่อยเป็นค่อยไป แทบสังเกตไม่ได้ การเสื่อมของเชาวน์ปัญญาในแต่ละด้านอาจเสื่อมเร็วและช้าไม่เท่ากัน

๕) เพศ เพศชายมักมีความสามารถทางด้านการคำนวณ ทัศนทางการกระทำที่ใช้ไหวพริบ และความรวดเร็วดีกว่าหญิง ส่วนเพศหญิงมักมีความคล่องแคล่วในการใช้มือ งานที่ต้องใช้ฝีมือ ลายละเอียด การใช้ภาษาความสามารถทางภาษา ความจำ

๖) เชื้อชาติ เด็กกลุ่มผสมมักจะมีเชาวน์ปัญญาสูงกว่าเด็กที่ไม่ใช่กลุ่มผสม

๗) ความผิดปกติทางสมอง ความผิดปกติทางสมองอาจมีผลต่อการเสื่อมลงของเชาวน์ปัญญา ก่อนเวลาอันสมควร เช่นเนื้องอกในสมอง ลมชัก สมองได้รับการกระทบกระเทือนอย่างรุนแรง

๒.๕.๖ เชาว์ปัญญากับความสำเร็จ^{๒๕๕}

การที่บุคคลจะประสบความสำเร็จในชีวิตทั้งด้านการเรียน การประกอบอาชีพต่างๆ นอกจากจะต้องมีเชาว์ปัญญาดีแล้วจะต้องอาศัยองค์ประกอบอื่นๆด้วยเช่น ความมุ่งมั่นพยายาม มีความอดทน มีมนุษยสัมพันธ์ที่ดีกับบุคคลทั่วไป และมีคุณธรรม มีสุขภาพจิตดี และมีพื้นฐานทางบุคลิกภาพที่มั่นคง สภาพแวดล้อมที่ช่วยส่งเสริมอย่างเหมาะสม ฯลฯ

ดังนั้น จะเห็นว่าบางคนมีเชาว์ปัญญาดีแต่อาจจะไม่ประสบผลสำเร็จในชีวิตหรือมีปัญหาการเรียนเนื่องจากขาดองค์ประกอบที่เหมาะสมดังกล่าวข้างต้น เพราะฉะนั้นพ่อแม่จึงไม่ควรมุ่งเน้น ส่งเสริมแต่เฉพาะในเรื่องการเรียนหรือเชาว์ปัญญาของเด็กเพียงอย่างเดียว แต่ควรควบคุมไปกับการ ส่งเสริมให้เด็กมีทักษะทางสังคม การปรับตัวในการอยู่ร่วมกับผู้อื่น การมีมนุษยสัมพันธ์ที่ดีกับบุคคลอื่น ตลอดจนการอบรมเลี้ยงดู ให้มีพื้นฐานทางบุคลิกภาพที่มั่นคงร่วมด้วยก็จะช่วยให้เขาประสบความสำเร็จตามความสามารถของเชาว์ปัญญาที่เขา มีอยู่ จะเห็นว่าการเติบโตของเชาว์ปัญญาไม่ได้ขึ้นอยู่กับกรรมพันธุ์เพียงอย่างเดียว สิ่งแวดล้อม วิธีการอบรมเลี้ยงดูโอกาสในการเรียนรู้ ตลอดจนภาวะสุขภาพล้วนแล้วแต่มีความสำคัญ ต่อพัฒนาการด้านเชาว์ปัญญา ซึ่งกล่าวได้ว่า

^{๒๕๕} คณะแพทยศาสตร์โรงพยาบาลรามาธิบดี มหาวิทยาลัยมหิดล, “เชาว์ปัญญาคืออะไร?”, <<https://med.mahidol.ac.th/ramamenta/generalknowledge/child/๐๕๑๕๒๐๑๔-๑๑๐๐>> ๑๙ เมษายน ๒๕๖๓.

“กรรมพันธุ์กำหนดความสามารถของเขาวนปัญญานั้นสามารถแสดงออกมาได้มากน้อยต่างกัน” พ่อแม่จึงไม่ควรมุ่งหวังในบุตรหลานของตนให้มีความสำเร็จเกินกว่าเขาวนปัญญาที่เขามีอยู่ เพราะจะทำให้เกิดปัญหาทางสุขภาพจิตได้ แต่ควรสนับสนุนและส่งเสริมให้เขาได้พัฒนาความสามารถที่แท้จริงของเขาอย่างเต็มที่เท่าที่เขาจะสามารถทำได้ ก็จะสามารถทำได้ ก็จะเป็นประโยชน์ต่อตัวของเขาเอง และสังคมโดยรวมและต่อการพัฒนาประเทศชาติต่อไป

ฉะนั้น เขาวนปัญญาเปรียบเสมือนทรัพยากรอันมีค่ามหาศาล ผู้มีเขาวนปัญญาดีหากใช้ให้ถูกทางก็จะเป็นประโยชน์ทั้งต่อตนเองและการพัฒนาประเทศชาติ ถึงแม้บุคคลที่มีปัญญาด้อยถ้าได้รับการฝึกสอนให้ถูกวิธีก็สามารถที่จะเลี้ยงตัวเอง และทำประโยชน์ให้สังคมได้เช่นกัน

๒.๖ แนวคิดเรื่องผู้สูงอายุ

๒.๖.๑ ที่มาของแนวคิดเกี่ยวกับผู้สูงอายุ

สืบเนื่องจาก ความต้องการของผู้สูงอายุทั่วไป ผู้สูงอายุเป็นกลุ่มประชากรที่มีจำนวนมากขึ้นในขณะที่กลุ่มประชากรในวัยหนุ่มสาวมีสัดส่วนน้อยลง ทั้งยังมีหน้าที่การงานอื่น ๆ ที่ต้องรับผิดชอบ ทำให้ผู้สูงอายุต้องประสบปัญหาต่าง ๆ มากมายทั้งทางด้านสุขภาพกาย สุขภาพจิต ปัญหาทางด้านสังคม เศรษฐกิจ ปัญหาที่อยู่อาศัย เป็นต้น ปัญหาดังกล่าวนอกจากจะกระทบต่อผู้สูงอายุโดยตรงแล้วยังส่งกระทบไปถึงครอบครัวของผู้สูงอายุที่ต้องรับภาระเลี้ยงดูและต้องปรับตัวเข้ากันระหว่างผู้สูงอายุ และบุตรหลานอันส่งผลถึงความสัมพันธ์ภาพระหว่างกันได้ นอกจากนี้ยังส่งผลกระทบต่อชุมชนและสังคมในภาพรวมที่ต้องการดูแลให้สวัสดิการผู้สูงอายุในด้านต่าง ๆ เช่น การรักษาพยาบาล การให้สวัสดิการต่าง ๆ อีกมากมาย ซึ่งเป็นปัญหาสำคัญระดับชาติ ความต้องการของผู้สูงอายุแบ่งออกเป็นด้านต่าง ๆ เช่น การรักษาพยาบาล การให้สวัสดิการต่าง ๆ อีกมากมายซึ่งเป็นปัญหาสำคัญระดับชาติ ความต้องการของผู้สูงอายุแบ่งออกเป็นด้านต่าง ๆ อีกมากมายซึ่งปัญหาสำคัญระดับ ความต้องการของผู้สูงอายุแบ่งออกเป็นด้านต่าง ๆ ดังนี้

๑) ความต้องการสนับสนุนจากครอบครัว ผู้สูงอายุที่ถูกปล่อยโดดเดี่ยวจะขาดความมั่นคงทางอารมณ์และจิตใจ รวมทั้งเศรษฐกิจจึงต้องหันพึ่งการช่วยเหลือจากบุคคลหรือองค์กรสังคม สงเคราะห์ภายนอกครอบครัว ผู้สูงอายุจึงมีความต้องการที่จะได้รับการสนับสนุนจากครอบครัวของตนเองควบคู่กันไปกับการช่วยเหลือภายนอกครอบครัว เช่น กลุ่มอาสาสมัครทั้งองค์กรภาครัฐและองค์กรเอกชนภายนอก

๒) ความต้องการด้านประกันรายได้ โดยเฉพาะการประกันสังคมประเภทประกันสุขภาพ เมื่อเข้าสู่วัยชราและเลิกประกอบอาชีพแล้ว จะได้รับบำนาญสุขภาพเพื่อช่วยให้ดำรงชีวิตอย่างมีความสุขและมีความปลอดภัยตามสมควรแก่สภาพในบั้นปลายชีวิต ไม่เป็นภาระแก่บุตรหลานและสังคม

๓) ความต้องการมีส่วนร่วมในชุมชน โดยเฉพาะการมีส่วนร่วมในกิจกรรมบางประเภทในสังคม สังคมจึงควรให้โอกาสแก่ผู้สูงอายุได้มีส่วนร่วมในการปรับปรุงชีวิตของชุมชนให้ดีขึ้น

มีโอกาสได้เรียนรู้สิ่งใหม่ ๆ ในการพัฒนาตนเองในการปรับตัวให้ทันสมัยให้กับการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ในการปรับปรุงวัฒนธรรมและการรักษาสุขภาพทั้งทางร่างกายและจิตใจให้แข็งแรงอยู่เสมอ

๔) ความต้องการที่จะลดการพึ่งพาผู้อื่นให้น้อยลง หากครอบครัวและสังคมส่งเสริมให้ผู้สูงอายุได้มีโอกาสร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ในครอบครัวและสังคมแล้วจะเป็นการช่วยเหลือผู้สูงอายุให้รู้จักพึ่งตนเอง ไม่เป็นภาระแก่สังคมในบั้นปลายชีวิต

๕) ความต้องการทางสังคมของผู้สูงอายุต้องการเป็นส่วนหนึ่งของครอบครัว กลุ่มสังคมต้องการการยอมรับและเคารพยกย่องนับถือจากบุคคลในครอบครัวและสังคม ต้องการมีสัมพันธ์อันดีกับบุคคลภายในครอบครัว ชุมชนและสังคม สามารถปรับตัวเข้ากับลูกหลานในครอบครัวและสังคมได้ต้องการมีโอกาสที่ตนเองปรารถนา

๖) ความต้องการทางกายและจิต เป็นความต้องการขั้นพื้นฐานที่สุดในชีวิตมนุษย์ ความต้องการด้านร่างกาย ได้แก่ ปังจยี่สี่ ความต้องการด้านจิต ได้แก่ ความมั่นคงปลอดภัยโดยเฉพาะความต้องการด้านที่อยู่อาศัยที่ปลอดภัยคลายจากความวิตกกังวลและหวาดกลัว ความต้องการได้รับการยอมรับนับถือความต้องการที่ได้รับการยอมรับนับถือว่าเป็นสมาชิกของกลุ่มสังคม และครอบครัว ความต้องการโอกาสก้าวหน้าโดยเฉพาะในเรื่องความสำเร็จของการทำงานในบั้นปลายชีวิต

๗) ความต้องการด้านเศรษฐกิจ ต้องการได้รับความช่วยเหลือด้านการเงินจากลูกหลาน เพื่อสะสมไว้ใช้จ่ายในวาระที่ตนเจ็บป่วย ต้องการให้รัฐช่วยจัดอาชีพเพื่อเป็นการเพิ่มพูนรายได้ทั้งนี้ เพื่อตนจะได้มีบทบาททางเศรษฐกิจช่วยให้ตนพ้นจากภาวะความบีบคั้นของเศรษฐกิจในสถานการณ์ปัจจุบัน^{๒๕๖}

จะเห็นได้ว่ามีปัญหาเกิดขึ้นหลาย ๆ ด้าน ทั้งด้านร่างกาย จิตใจ อารมณ์ เศรษฐกิจและสังคม การที่ผู้สูงอายุจะสามารถรักษาความสมดุลของชีวิตและปรับตัวให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นได้นั้นย่อมเกิดจากปัจจัยส่วนบุคคลและปัจจัยภายในของผู้สูงอายุ ได้แก่ ความรู้ ความเชื่อ ทักษะคติ ค่านิยม มีการรับรู้และการปฏิบัติตัวของผู้สูงอายุ ปัจจัยภายนอก ได้แก่ สิ่งแวดล้อม ซึ่งประกอบไปด้วยครอบครัว ชุมชน นโยบายรัฐ แหล่งบริการต่าง ๆ ซึ่งเป็นแหล่งที่ช่วยส่งเสริมให้ผู้สูงอายุได้รับการตอบรับการตอบสนองความต้องการในชีวิต ซึ่งจะทำให้ผู้สูงอายุมีพฤติกรรมและแบบแผนการดำเนินชีวิตที่ดีมีคุณภาพอยู่ที่ดีอันนำไปสู่การมีสุขภาพจิตที่ดีในที่สุด ดังนั้นแล้ว “ผู้สูงอายุพึงมีข้อปฏิบัติซึ่งจะทำให้ตนเองเข้าถึงพุทธธรรมที่จำเป็นต่อการดำเนินชีวิตในบั้นปลาย หากผู้สูงวัย ได้ลงมือปฏิบัติอย่างแท้จริงแล้ว ย่อมทำให้ความเจ็บไข้ได้ป่วย ทั้งทางกายและทางใจ ทั้งของตนเองและคนที่เกี่ยวข้องลดน้อยลง”^{๒๕๗}

๒.๖.๒ ความหมายของผู้สูงอายุ

ความสูงอายุ (Aging) หมายถึง กระบวนการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ อย่างต่อเนื่องในช่วงระบบสุดท้ายของอายุมนุษย์ ดังนั้น สูงอายุหรือความชราภาพจึงเกี่ยวข้องกับความเสี่ยงภัยทั้งทาง

^{๒๕๖} พระมหาจิตินเรศ วุฑฒิมโม และคณะ, การประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมในการเสริมสร้างสุขภาพของผู้สูงอายุในจังหวัดอุบลราชธานี, รายงานการวิจัย, (พระนครศรีอยุธยา: สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๔๐-๔๑.

^{๒๕๗} นายแพทย์ประเวศ วะสี, สาธารณสุขกับพุทธธรรม, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๒๘), หน้า ๗.

ร่างกาย จิตใจ อารมณ์ และพฤติกรรมที่เกิดขึ้นของผู้สูงอายุตามอายุ ดังนั้น ความสูงอายุ (Aging) หรือความชราภาพจึงมี ๒ ลักษณะ คือ

๑. ความชราภาพแบบปฐมภูมิ (Primary Aging) เป็นความสุขที่เป็นไปตามธรรมชาติ หลีกเลี่ยงไม่ได้ คือเมื่ออวัยวะต่าง ๆ ถูกใช้งานมานานย่อมเกิดความเสื่อมสภาพไปตามกาลเวลาและตามอายุขัย เช่น ผิวหนังเริ่มเหี่ยวลง ผมเริ่มขาว ฯลฯ

๒. ความชราภาพแบบทุติยภูมิ (Secondary Aging) เป็นความชราภาพที่มนุษย์เราสามารถหลีกเลี่ยงได้ ความสูงอายุลักษณะนี้มักเกิดจากการปล่อยปะละเลยและไม่รักษาสุขภาพร่างกาย เช่น ทำงานหนักเกินไป ดื่มสุราจัด สูบบุหรี่จัด ฯลฯ^{๒๕๘}

คำว่า “ผู้สูงอายุ” หรือคำศัพท์ที่เรียกในภาษาไทยว่า “คนแก่, ผู้เฒ่า, ผู้เจริญวัย” ซึ่งตรงกับคำศัพท์ภาษาบาลีว่า “มหลลภ, วุฑฒ, เถร, ชินณ, ชินณภ” วิเคราะห์ว่า อายุมหันต์ ลาติ คุณหาติติ มหลลภ แปลว่า ผู้ถือเอาซึ่งความเป็นผู้ใหญ่ด้วยอายุ (มนต์ บทหน้า ลา ลาตุ ในความหมายว่าถือเอา ญะ ปัจจัย, แปลง มหนต์ เป็นมหา, ช้อน ล, รัสสะ อา เป็น อ, แปลง ญะ เป็น อก) สำเร็จรูปเป็น มหลลภ”^{๒๕๙} และในพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔ ได้ให้ความหมายไว้ว่า “ผู้สูงอายุ คือ ผู้มีอายุมาก”^{๒๖๐} ดังนั้น คำว่า “ผู้สูงอายุ” (Elderly) ถูกบัญญัติขึ้นครั้งแรกในประเทศไทย โดย พล.ต.ต.อรรถสิทธิ สิริสุนทร ในการประชุมระหว่างแพทย์อาวุโส และผู้สูงอายุจากวงการต่าง ๆ เมื่อวันที่ ๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๐๕ จนเป็นที่เข้าใจ และยอมรับและใช้กันแพร่หลายมาจนกระทั่งปัจจุบันนี้ ซึ่งผู้สูงอายุนั้นจะต้องมีลักษณะดังนี้ (๑) เป็นผู้มีอายุตั้งแต่ ๖๐ ปีขึ้นไป (๒) เป็นผู้ที่มีความเสื่อมสภาพ มีกำลังถดถอยเชื่องช้า (๓) เป็นผู้ที่สมควรได้รับความอุปการะ และ (๔) เป็นผู้ที่สมควรได้รับความช่วยเหลือ”^{๒๖๑}

บุษยามาส สินธุประมา^{๒๖๒} ได้ให้ความหมายของผู้สูงอายุไว้ว่า “หมายถึง บุคคลที่อยู่ในภาวะความสูงอายุหรือชราภาพ (Aging) เกี่ยวข้องกับกระบวนการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่องในชีวิต... และเกณฑ์อายุเฉลี่ยของแต่ละสังคม แต่จากการประชุมสมัชชาโลกว่าด้วยผู้สูงอายุ ที่ประชุมกำหนดเกณฑ์อายุ ๖๐ ปีขึ้นไป ทั้งชายและหญิงเป็นผู้สูงอายุ (Elderly)”

บรรลุ ศิริพานิช^{๒๖๓} ได้ให้ความหมายไว้ว่า ผู้สูงอายุ หมายถึง การพัฒนาการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่องในระยะสุดท้ายของช่วงอายุของมนุษย์ เริ่มตั้งแต่เกิด และดำเนินต่อไปจนสิ้นอายุขัย ของสิ่งมีชีวิตนั้น ๆ และกำหนดให้บุคคลมีอายุ ๖๐ ปีขึ้นไป เป็นผู้สูงอายุ ซึ่งจะเห็นได้ว่า ผู้

^{๒๕๘} พระมหาสังเวช จันทโสภี (ศรีโคตร), การจัดการเรียนรู้ด้านสุขภาวะของผู้สูงอายุตามแนวพุทธศาสนา, (อยุธยา: รายงานการวิจัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๙.

^{๒๕๙} อ่างแล้ว, พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช, ราชบัณฑิต), หน้า ๕๑๖.

^{๒๖๐} พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๖), หน้า ๑๒๔๔.

^{๒๖๑} พระมหาสังเวช จันทโสภี (ศรีโคตร), การจัดการเรียนรู้ด้านสุขภาวะของผู้สูงอายุตามแนวพุทธศาสนา, (อยุธยา: รายงานการวิจัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๑๐.

^{๒๖๒} บุษยามาส สินธุประมา, สังคมวิทยาความสูงอายุ, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (เชียงใหม่: โรงพิมพ์สาธิตการพิมพ์, ๒๕๓๙), หน้า ๕.

^{๒๖๓} บรรลุ ศิริพานิช, บริการสุขภาพผู้สูงอายุ, ในแพทยสภาสาร, (ปีที่ ๑๐ ฉบับที่ ๙ เดือนกันยายน), ๒๕๒๖:๔๐.

สูงวัยโดยทั่วไป หมายถึง บุคคลที่มีชีวิตอยู่ในช่วงท้ายของชีวิต ซึ่งเป็นวัยที่มีความเสื่อมทางด้านร่างกาย จิตใจ และทางสังคม นอกจากอาการเสื่อมลงแล้ว ยังได้ใช้เกณฑ์อายุ ๖๐ ปี เป็นเกณฑ์สากล นอกจากนั้น ความหมายของผู้สูงอายุในทางวิชาการมีผู้ให้ความหมายไว้พอเป็นแนวทางดังนี้ “วัยสูงอายุ” อาจเรียกว่า วัยงาม หรือวัยพัฒนา ต่างประเทศใช้คำว่า Golden Age และตามนโยบาย สาธารณสุขไทยให้นับอายุตามปฏิทินเป็นเกณฑ์มาตรฐานสากลกำหนดอายุ ๖๐ ปีขึ้นไปเป็นการ เริ่มต้นของการเป็นผู้สูงอายุ

วันเพ็ญ วงศ์จันทร์^{๒๖๔} ได้ให้ความหมายของคำว่า ผู้สูงอายุ คือ ผู้ที่มีอายุตั้งแต่ ๖๐ ปี ขึ้นไป ซึ่งเป็นวัยที่มีการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความเสื่อมของร่างกายและจิตใจ การเปลี่ยนแปลงดังกล่าว จะมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับพันธุกรรม สิ่งแวดล้อม ภาวะโภชนาการ และโรคภัยของแต่ละบุคคล และ สอดคล้องกับ WHO ให้ความหมายของผู้สูงอายุ คือ ผู้ที่มีอายุเกิน ๖๐ ปีขึ้นไป

สุรกุล เจนอบรม^{๒๖๕} ได้ให้ความหมายไว้ว่า “ผู้สูงอายุ หรือคนชรา (Elderly) หมายถึง บุคคลที่อยู่ในวัยสุดท้ายของวงจรชีวิต ซึ่งวงจรชีวิตนั้นเริ่มตั้งแต่วัยทารก วัยเด็ก วัยหนุ่มสาว วัย ผู้ใหญ่และวัยชรา และในที่ประชุมสมัชชาโลกว่าด้วยผู้สูงอายุ (World Assembly On Aging) จึงได้ กำหนดได้กำหนดให้ผู้ที่มีอายุตั้งแต่ ๖๐ ปีขึ้นไปถือว่าเป็นผู้สูงอายุ (Elderly) และให้ใช้เป็นมาตรฐาน เดียวกันทั่วโลก และประเทศไทยได้กำหนดลักษณะของผู้สูงอายุ หมายถึงผู้ที่มีอายุ ๖๐ ปีขึ้นไป เพื่อให้สอดคล้องกับข้อกำหนดของที่ประชุมสมัชชาโลกว่าด้วยผู้สูงอายุ และอายุ ๖๐ ปีนี้เองจึงใช้เป็น เกณฑ์ของการปลดเกษียณอายุราชการของข้าราชการในประเทศไทย”

ฮอล (Hall)^{๒๖๖} ได้ให้ความหมายของผู้สูงอายุว่า หมายถึง การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น เป็นธรรมดาในสิ่งมีชีวิตและได้แบ่งระดับความสูงอายุออกเป็น ๔ ประเภท ดังนี้

๑) การสูงอายุตามวัย (Chronological Aging) หมายถึง สภาพการสูงอายุที่ พิจารณาจากการเปลี่ยนแปลงตามปฏิทิน โดยการนับ วัน เดือน ปีเกิด เป็นเกณฑ์

๒) การสูงอายุตามสภาพร่างกาย (Biological Aging) หมายถึง สภาพการสูงอายุ ที่พิจารณาจากการเปลี่ยนแปลงของสภาพร่างกาย บทบาทหน้าที่ของมนุษย์ที่ปรากฏในขณะที่มีอายุ มากขึ้น

๓) การสูงอายุตามสภาพจิตใจ (Psychological Aging) หมายถึง การสูงอายุที่ พิจารณาจากการเปลี่ยนแปลงในหน้าที่ของการรับรู้ แนวความคิด ความจำ การเรียนรู้ เชาวปัญญา และลักษณะของบุคลิกภาพ ที่ปรากฏในช่วงระยะเวลาต่าง ๆ ของชีวิตมนุษย์แต่ละคนที่มีอายุมากขึ้น

^{๒๖๔} วันเพ็ญ วงศ์จันทร์, แบบแผนสุขภาพของผู้สูงอายุในสถานสงเคราะห์คนชราบ้านธรรมปรกรณ์ จังหวัดเชียงใหม่, (เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๙), หน้า ๘.

^{๒๖๕} สุรกุล เจนอบรม, วิสัยทัศน์ผู้สูงอายุและการศึกษานอกระบบสำหรับผู้สูงอายุไทย, (กรุงเทพมหานคร: นิธิินแคต เวอร์ไทยซิงกรุ๊ป, ๒๕๔๒), หน้า ๕๖.

^{๒๖๖} ฮอล (Hall, ๑๙๗๖) อ้างใน พระมหาจิตินเรศ วุฑฒิมโฆ และคณะ, การประยุกต์ใช้หลักพุทธ ธรรมในการเสริมสร้างสุขภาพของผู้สูงอายุในจังหวัดอุบลราชธานี (รายงานการวิจัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลง กรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๓๘.

๔) การสูงอายุด้านสภาพสังคม (Sociological Aging) หมายถึง การสูงอายุที่พิจารณาจากการเปลี่ยนแปลง ในบทบาทหน้าที่ และสถานภาพของบุคคลในระบบสังคม ได้แก่ ครอบครัว หน้าที่ การงาน รวมถึงความสำคัญในฐานะผู้มีประสบการณ์

สุวัฒน์ วัฒนวงศ์^{๒๖๗} ได้กล่าวไว้ว่า “วัยสูงอายุ (Late Maturity) คือช่วงอายุ ๖๐ ปีขึ้นไปและให้ความหมายว่าปัจฉิมวัยหรือวัชรุ เริ่มจากอายุ ๕๑-๗๕ ปี คนในช่วงอายุนี้นี้ ส่วนมากจะมีครอบครัว อาชีพ ที่อยู่อาศัย และหลักฐานที่มั่นคง แต่ถ้ายังไม่มีอาจกล่าวได้ว่า ไม่มีโอกาสอีกแล้ว เนื่องจากมีอาการบาดเจ็บทางด้านร่างกาย จิตใจ อารมณ์ มีความเสื่อมโทรมลงมาก สติปัญญา ความจำเสื่อมถอย วัยนี้จึงต้องการความสุข เพื่อให้ชีวิตอยู่รอดถึงวาระสุดท้ายของตน”

๒.๖.๓ ความต้องการและสภาพปัญหาของผู้สูงอายุ

บุคคลเมื่อก้าวสู่วัยสูงอายุซึ่งเป็นวัยท้ายของชีวิต เป็นช่วงที่ควรได้รับการช่วยเหลือ ประคับประคองจากสังคม ในสังคมไทยมีวัฒนธรรมในการดูแลพ่อแม่ ญาติ ผู้สูงอายุ แต่ปัจจุบันต้องยอมรับว่าสภาพเศรษฐกิจและสังคมเปลี่ยนไป ย่อมมีผลกระทบต่อวัฒนธรรม และวิถีชีวิตของคนไทย ซึ่งย่อมมีผลกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ของผู้สูงอายุ อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ อย่างไรก็ตาม สังคมควรตระหนักถึงภาระความรับผิดชอบ ต่อกลุ่มผู้สูงอายุเพราะเป็นวัยที่สภาพร่างกาย จิตใจ และสถานภาพทางสังคมเปลี่ยนแปลงเสื่อมถอยลงตามธรรมชาติ

ความต้องการของผู้สูงอายุ แบ่งได้ดังนี้

๑. ความต้องการทางด้านร่างกายของผู้สูงอายุ

- ๑) ต้องการมีสุขภาพร่างกายที่แข็งแรง สมบูรณ์
- ๒) ต้องการมีผู้ช่วยเหลือดูแลอย่างใกล้ชิด
- ๓) ต้องการที่อยู่อาศัยที่สะอาด อากาศดี สิ่งแวดล้อมดี
- ๔) ต้องการอาหารการกินที่ถูกสุขลักษณะตามวัย
- ๕) ต้องการมีผู้ดูแลช่วยเหลือให้การพยาบาลอย่างใกล้ชิดเมื่อยามเจ็บป่วย
- ๖) ต้องการได้รับการตรวจสุขภาพ และการรักษาพยาบาลที่สะดวก รวดเร็ว

ทันทั้งที่

- ๗) ต้องการได้รับการรักษาพยาบาลแบบให้เปล่าจากรัฐ
- ๘) ความต้องการได้พักผ่อน นอนหลับอย่างเพียงพอ
- ๙) ความต้องการบำรุงรักษาร่างกาย และการออกกำลังกายอย่างสม่ำเสมอ
- ๑๐) ความต้องการสิ่งอำนวยความสะดวกเพื่อป้องกันอุบัติเหตุ

^{๒๖๗} สุวัฒน์ วัฒนวงศ์, จิตวิทยาการเรียนรู้วัยผู้ใหญ่, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร, ๒๕๓๓), หน้า ๓.

๒. ความต้องการทางด้านจิตใจของผู้สูงอายุ

การเปลี่ยนแปลงทางด้านร่างกาย และสังคมจะทำให้จิตใจของผู้สูงอายุเปลี่ยนไปด้วย ผู้สูงอายุจะปรับจิตใจ และอารมณ์ไปตามการเปลี่ยนแปลงของร่างกาย และสิ่งแวดล้อม จะเห็นได้ว่า ผู้สูงอายุส่วนใหญ่ จะมีการปรับปรุง และพัฒนาจิตใจของตัวเอง ให้เป็นไปในทางที่ดีงามมากขึ้น สามารถควบคุมจิตใจได้ดีกว่าหนุ่มสาว ดังนั้น เมื่อคนเราอายุมากขึ้น ความสุขุมเยือกเย็น จะมีมากขึ้นด้วย แต่การแสดงออก จะขึ้นอยู่กับลักษณะของแต่ละบุคคล การศึกษา ประสบการณ์ และสิ่งแวดล้อมในชีวิตของคนคนนั้นความเครียดที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลง ที่เกิดขึ้นในวัยสูงอายุ มีผลต่อจิตใจของผู้สูงอายุมาก ลักษณะการเปลี่ยนแปลงของจิตใจที่พบ คือ การรับรู้ ผู้สูงอายุจะยึดติดกับความคิด และเหตุผลของตัวเอง การรับรู้สิ่งใหม่ๆ จึงเป็นไปได้ยาก ความจำก็เสื่อมลงการแสดงออกทางอารมณ์ การแสดงออกทางอารมณ์ของผู้สูงอายุ เกี่ยวเนื่องกับการสนองความต้องการของจิตใจต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ผู้สูงอายุจะมีความรู้สึกต่อต้านตนเองในแง่ต่างๆ ส่วนใหญ่เป็นความท้อแท้ น้อยใจ โดยรู้สึกว่าการสังคมไม่ให้ความสำคัญกับตนเอง เหมือนที่เคยเป็นมาก่อนทำให้ผู้สูงอายุ มีอารมณ์ไม่มั่นคง การกระทบกระเทือนใจเพียงเล็กน้อย จะทำให้ผู้สูงอายุเสียใจ หงุดหงิดหรือโกรธง่าย ต้องการการยอมรับ และเคารพยกย่องนับถือ และการแสดงออกถึงคุณค่าของผู้สูงอายุ โดยสมาชิกในครอบครัว สังคมของผู้สูงอายุ ความสนใจสิ่งแวดล้อม ผู้สูงอายุจะสนใจสิ่งแวดล้อม เฉพาะที่ทำให้เกิดความพึงพอใจ และตรงกับความต้องการของตนเองเท่านั้น การสร้างวิถีดำเนินชีวิตของตนเอง การมีอายุมากขึ้นคือ การเข้าใกล้กาลเวลาแห่งการสิ้นสุดของชีวิต การยอมรับสภาพดังกล่าว ทำให้ผู้สูงอายุบางคน มุ่งสร้างความสำเร็จให้แก่ตนเองเพิ่มมากขึ้น

ความผิดปกติทางจิตใจและในวัยสูงอายุ แยกเป็นกลุ่มอาการทางจิต ๒ กลุ่มใหญ่ๆ คือ

๑. กลุ่มอาการทางจิตเนื่องจากสมองเสื่อม
๒. กลุ่มอาการผิดปกติด้านจิตใจและอารมณ์

กลุ่มอาการทางจิตเนื่องจากสมองเสื่อม

อาการเริ่มแรกผู้ป่วยจะจำวันเวลาไม่ได้ ความจำเสื่อม ความสามารถทางปัญญาลดลง การปรับตัวและการตัดสินใจช้า กลุ่มอาการทางจิตเนื่องจากสมองเสื่อมมี ๔ ลักษณะ คือ ๑) สมองเสื่อม ๒) อาการเพ้อคลั่ง ๓) กลุ่มอาการหลงลืม และ ๔) กลุ่มอาการทางอารมณ์

๓. ความต้องการทางด้านสังคม - เศรษฐกิจของผู้สูงอายุ

ความต้องการทางด้านสังคม-เศรษฐกิจของผู้สูงอายุมีดังต่อไปนี้ ๑) ต้องการได้รับความสนใจจากผู้อื่น ๒) ต้องการเป็นส่วนหนึ่งของครอบครัว สังคมและหมู่คณะ ๓) ต้องการช่วยเหลือสังคมและมีบทบาทในสังคมตามความถนัด ๔) ต้องการการสนับสนุน ช่วยเหลือจากครอบครัว และสังคมทั้งทางด้านความเป็นอยู่รายได้บริการจากรัฐ ๕) ต้องการมีชีวิตร่วมในชุมชน มีส่วนร่วมใน

กิจกรรมต่างๆ ของชุมชนและสังคม ๖) ต้องการลดการพึ่งพาคนอื่นให้น้อยลง ไม่ต้องการความเมตตา สงสาร (ที่แสดงออกโดยตรง) ๗) ต้องการการประกันรายได้ และประกันความชราภาพ^{๒๖๘}

๒.๗ ทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนา

ทฤษฎีการพัฒนานั้น Coralie Bryant and Louise G. White^{๒๖๙} ได้แบ่งออกได้ ๒ ยุค ตามเงื่อนไขของเวลา ดังนี้

๑) ยุคแรกที่เน้นการพัฒนาเศรษฐกิจ

หลังสงครามโลกครั้งที่สอง ช่วงทศวรรษ ๑๙๕๐-๑๙๖๐ นั้น นักเศรษฐศาสตร์ ครอบครัวาทรกรรมการพัฒนา การพัฒนาช่วงนี้ถือว่าการพัฒนาเป็นสิ่งเดียวกันกับความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ซึ่งเกิดจากการพัฒนาอุตสาหกรรมและประสิทธิภาพการผลิต การวางแผนพัฒนาจึงเน้นการพัฒนาอุตสาหกรรม ซึ่งมีอยู่สองแนว แนวแรกเป็นแนวนิยามทำมากที่สุด คือกระตุ้นให้เกิดอุตสาหกรรมใหม่ โดยนำเข้าสินค้าอุตสาหกรรมก่อน ขณะที่การผลิตแบบดั้งเดิมก็ยังยินยอมให้คงอยู่เป็นคู่แข่ง ส่วนแนวที่สองนิยามน้อยกว่า คือ การเปลี่ยนแปลงจากการผลิตแบบดั้งเดิมมาเป็นอุตสาหกรรม เพราะต้องการใช้แรงงานจากภาคการผลิตดั้งเดิมมากกว่าการนำเข้าเทคโนโลยี

๒) ยุคหลังจากการเน้นการพัฒนาเศรษฐกิจ

หลังจากที่เกิดปัญหาความเหลื่อมล้ำจากการพัฒนาตามแนวของนักเศรษฐศาสตร์ในยุคแรกแล้ว นักวิชาการหลายคน เช่น วิลเลียม โลเออร์ (William Loehr) และจอห์น พาวเวลสัน (John Powelson) อ้างว่าความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของบางประเทศก่อให้เกิดประโยชน์ในวงกว้างขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับแนวทางการพัฒนาที่ทำมาในทศวรรษ ๑๙๕๐ แต่ เจมส์ วิฟเวอร์ (James Weaver) ซึ่งเป็นนักเศรษฐศาสตร์การพัฒนา ก็นำมาเสนอข้อมูลใหม่ ๆ ด้วยกว่า บางประเทศ เช่น บราซิล และได้หวนคืน ปรากฏว่ายังมีความเจริญเติบโตก็ยิ่งทำให้ความไม่เป็นธรรมเพิ่มขึ้น นักทฤษฎีในยุคหลังที่ต่อจากการเน้นการพัฒนาเศรษฐกิจ อาจแบ่งได้ ๔ กลุ่ม คือ

๒.๑) กลุ่มนักเศรษฐศาสตร์การเมือง (Political Economy)

ในช่วงปลายทศวรรษ ๑๙๖๐ ต่อด้วยต้นทศวรรษ ๑๙๗๐ ความคิดเกี่ยวกับการพัฒนาอีกด้านหนึ่งเกิดขึ้นจากอิทธิพลของนักเศรษฐศาสตร์การเมือง ซึ่งมีฐานคิดว่า การเป็นเจ้าของทรัพยากรอำนาจและการกระจายรายได้นั้น มีอิทธิพลอย่างมากต่อกระบวนการพัฒนา โดยมีข้อสรุป ๒ ประการ คือ ความเจริญเติบโตกับการพัฒนาแม้จะสัมพันธ์กันแต่ก็เป็นกระบวนการที่แตกต่างกัน ส่วนประการที่สอง คือ เศรษฐศาสตร์การเมืองถือว่า การผลิตกับการกระจายรายได้เกี่ยวข้องกันอย่างมาก

^{๒๖๘} สูงวัยใส่ใจสุขภาพ, “การเปลี่ยนแปลงและเตรียมตัวเมื่อเข้าสู่วัยสูงอายุ”, <<http://hp.anamai.moph.go.th/soongwai/statics/health/prepared/topic๐๒.php>>, สืบค้นเมื่อ ๑๙ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๒๖๙} อ้างแล้ว, Coralie Bryant and Louise G. White, ๑๙๘๒ อ้างใน พระครูสังฆรักษ์ทรงพรณ ชยทตโต และคณะ, หน้า ๑๗-๑๘.

๒.๒) กลุ่มนักเศรษฐศาสตร์การพัฒนา (Development Economy)

นักเศรษฐศาสตร์สมัยกลางทศวรรษ ๑๙๗๐ เป็นต้นมา เริ่มศึกษาความเป็นไปได้ในการกระจายรายได้ โดยไม่ต้องมีความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ มีเป้าหมายที่เสมอภาค (Increasing equality) เช่น การลงทุนควรปรับให้มีการกระจายรายได้ที่เสมอภาค เป็นต้น ส่งผลให้ทบทวนของนักเศรษฐศาสตร์เวลาต่อมาจึงถูกปรับแก้ โดยนักเศรษฐศาสตร์ที่เรียกตัวเองว่า นักเศรษฐศาสตร์ในสาขาเศรษฐศาสตร์การพัฒนา (The Field of Development Economics) ซึ่งเป็นสาขาที่ต่างไปจากเศรษฐศาสตร์ดั้งเดิมหรือแม้แต่เศรษฐศาสตร์การเมือง เพราะเน้นความสำคัญของการกระจายรายได้และการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างในสังคม เพื่อให้บรรลุเป้าหมายในการจัดสรรทรัพยากรใหม่กับสังคม

๒.๓) กลุ่มนักทฤษฎีพึ่งพิง (Dependency Theorists)

กลุ่มนี้เห็นว่าเบื้องหลังการใช้อำนาจทางการเมืองทั้งหมดนั้นเป็นไปเพื่อผลประโยชน์ นักวิชาการบางคน เช่น เดวิด กูลด์ (David Gould) เห็นว่าทฤษฎีพึ่งพิงมีลักษณะการปฏิบัติที่ประเทศในอาฟริกากระทำเพื่อผลประโยชน์ตัวเองและเพื่อต่อต้านการพึ่งพิงมาในรูปความช่วยเหลือของต่างชาติ และปัญหาอันหนึ่งที่ยังแก้ไขไม่ตกของทฤษฎีพึ่งพิง คือ การวิเคราะห์ความขาดแคลนทรัพยากร นักทฤษฎีมาร์กซิสต์ยืนยันว่าทรัพยากรไม่ขนาดแค่นหรือขาดแคลนไม่มาก ความขาดแคลนเกิดจากกลุ่มและสถาบันซึ่งจงให้มีและรักษาไว้เพื่อควบคุมประชาชนให้อยู่ในอำนาจ กลุ่มนี้จึงมองว่าการขาดแคลนเป็นกลไกที่นายทุนสร้างเพื่อให้ได้กำไรสูงสุด แต่ความเห็นนี้ในหมู่ฝ่ายซ้ายเองก็มีการถกเถียงกันมาก ฝ่ายมาร์กซิสต์เองก็ไม่ได้ยอมรับทั้งหมด เช่น ฮาโรลด์ บรู๊คฟิลด์ (Harol Brookfield) ยอมรับการวิเคราะห์แบบมาร์กซิสต์ด้านอื่น แต่ไม่ยอมรับเรื่องการขาดแคลน และเห็นว่าการด้อยพัฒนาของประเทศโลกที่สามสัมพันธ์กับปัญหาความยากจนของประเทศโลกที่หนึ่ง การขาดแคลนทรัพยากรทำให้เกิดการพึ่งพิงกันทั่วโลก อย่างไรก็ตาม นักทฤษฎีพึ่งพิงก็ไม่ได้มีความเห็นร่วมกันไปทั้งหมด

๒.๔) กลุ่มนักมนุษยนิยม (Humanist Views)

กลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่มองการพัฒนาในมิติของมนุษย์และจริยธรรม งานที่มีชื่อเสียงที่สุดชื่อ “The Cruel Choice” โดย เดนิส กูลด์ (Denis Goulet) ซึ่งเน้นผลกระทบของการพัฒนาต่อเงื่อนไขของมนุษย์ ซึ่งมีทัศนะว่า ภาวะของการด้อยพัฒนานั้นเป็นที่น่าตกใจ เพราะเป็นภาวะของความขมขื่น เจ็บป่วย มีการตายที่ไม่จำเป็นและไร้ความหวังทั้งปวง คนจะพูดถึงภาวะด้อยพัฒนาได้ก็ต่อเมื่อภาวะนั้นเป็นผลแล้วและเริ่มตกใจและมีอารมณ์รู้สึกถึงความยากจน จากการเผชิญกับปัญหาความเจ็บป่วย สับสนและไม่รู้ว่าจะทำอย่างไรดี ความยากจนที่เรื้อรังนับเป็นความโหดร้ายที่คนไม่เข้าใจ ได้แต่จ้องมองเหมือนเป็นวัตถุ นักมนุษยนิยม (Humanist Views) เห็นว่าการพัฒนาว่าเป็นการปลดปล่อยคนให้พ้นจากความยากจน เป็นการเพิ่มขนาดของการยกย่องตัวเอง (Enhancing Self-Esteem) และทำให้คนรู้สึกที่ตัวเองทำสิ่งต่าง ๆ เป็นผลหรือมีความสามารถที่จะเลือกอนาคตได้ นักมนุษยนิยม (Humanist Views) ถือว่า การเพิ่มการบริโภคและการเพิ่มประโยชน์ทางวัตถุนั้นยังไม่เพียงพอ ซึ่งในที่สุดจะลดทอนความเป็นมนุษย์ลง”

๒.๘ ทฤษฎีเกี่ยวกับแนวคิดการพัฒนาตนเอง

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยต่าง ๆ พบว่า การพัฒนาตนเองนั้นเป็นเรื่องที่นักวิชาการ และนักบริหารงานบุคคลที่มีชื่อเสียงในองค์กรต่าง ๆ ให้ความสนใจหลายท่าน ในการศึกษางานวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้คัดเลือกแนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนาตนเองที่น่าสนใจมากล่าวไว้ ดังนี้

๒.๘.๑ ทฤษฎีลำดับขั้นความต้องการของมาสโลว์ (Maslow's Hierarchy of Needs)

Maslow (๑๙๖๒) เป็นนักจิตวิทยาอยู่ที่มหาวิทยาลัยแบรนดิส ได้พัฒนาทฤษฎีการจูงใจที่รู้จักกันมากที่สุดทฤษฎีหนึ่งขึ้นมา Maslow ระบุว่า บุคคลจะมีความต้องการที่เรียงลำดับจากระดับพื้นฐานมากที่สุดไปยังระดับสูงสุด ในประเด็นนี้ มาสโลว์จึงได้ตั้งทฤษฎีเกี่ยวกับแรงจูงใจขึ้นมาเพื่อต้องการอธิบายความต้องการของมนุษย์ ซึ่งมีลักษณะเป็นลำดับขั้นจากต่ำไปหาสูง (Hierarchy & Needs) และเป็นทฤษฎีที่ยอมรับกันแพร่หลายสมมติฐานดังกล่าวมีความเกี่ยวกับพฤติกรรมของมนุษย์ ดังนี้

๑) มนุษย์มีความต้องการมีอยู่เสมอ และไม่มีที่สิ้นสุด แต่สิ่งที่มนุษย์ต้องการนั้นขึ้นอยู่กับว่า เขามีสิ่งนั้นอยู่แล้วหรือยัง ขนาดที่ความต้องการใดได้รับการตอบสนองความต้องการแล้ว ความต้องการอื่นจะเข้ามาแทนที่กระบวนการณ์ไม่มีที่สิ้นสุด และจะเริ่มตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย

๒) ความต้องการที่ได้รับการตอบสนองแล้ว จะเป็นสิ่งจูงใจของพฤติกรรมอีกต่อไป ความต้องการที่ไม่ได้รับการตอบสนองเท่านั้นที่เป็นแรงจูงใจของพฤติกรรม

๓) ความต้องการของมนุษย์มีลำดับขั้นความสำคัญ กล่าวคือ เมื่อความต้องการระดับต่ำได้รับการตอบสนองแล้ว ความต้องการระดับสูงก็จะมีอาการเรียกร้องให้มีการตอบสนองทันที

ดังนั้น ตามทฤษฎีความต้องการของมาสโลว์ (Maslow's General Theory of Human & Motivation) ^{๒๗๐} จึงได้จัดลำดับขั้นความต้องการของมนุษย์ออกเป็น ๕ ระดับ คือ

ขั้นที่ ๑ ความต้องการด้านร่างกาย (Physiological needs) เป็นความต้องการพื้นฐานเพื่อความอยู่รอดของชีวิต ได้แก่ ความต้องการปัจจัยสี่ ความต้องการการยกย่อง และความต้องการทางเพศ ฯลฯ เป็นต้น

ขั้นที่ ๒ ความต้องการด้านความปลอดภัย (Safety needs) เป็นความต้องการที่เหนือความต้องการความอยู่รอด ซึ่งมนุษย์ต้องการเพิ่มความต้องการในระดับที่สูงขึ้น เช่น ความต้องการมั่นคงในการทำงาน ความต้องการได้รับการปกป้องคุ้มครอง ความต้องการความปลอดภัยจากอันตรายต่าง ๆ เป็นต้น

^{๒๗๐} Abraham Harold Maslow, *Motivation and Personality*, (New York: Harper & Row, 1970), pp.15-22.

ขั้นที่ ๓ ความต้องการทางสังคม (Social needs) หรือความต้องการความรักและการยอมรับ (Love and Belongings needs) การต้องการทั้งในแง่ของการให้และได้รับความรัก ความต้องการเป็นส่วนหนึ่งของหมู่คณะ ความต้องการให้ได้การยอมรับ เป็นต้น

ขั้นที่ ๔ ความต้องการมีเกียรติยศ มีศักดิ์ศรีในสังคม (Esteem needs) ซึ่งเป็นความต้องการยกย่องส่วนตัว (Self-esteem) ความนับถือ (Recognition) และสถานะ (Status) จากสังคมตลอดเป็นความพยายามที่จะให้มีความสัมพันธ์ระดับสูงกับบุคคลอื่น เช่น ความต้องการให้ได้ความนับถือ ความสำเร็จ ความรู้ ศักดิ์ศรี ความสามารถ สถานะที่ดีในสังคมและมีชื่อเสียงในสังคม

ขั้นที่ ๕ ความต้องการความหวังในชีวิต (Self-Actualization หรือ Self-fulfillment needs) เป็นความต้องการสูงสุดแต่ละบุคคล ซึ่งถ้าบุคคลใดบรรลุความต้องการในขั้นนี้ได้ จะได้รับการยกย่องว่าเป็นบุคคลพิเศษ เช่น ความต้องการที่เกิดจากความสามารถทำทุกสิ่งทุกอย่างได้สำเร็จ นักร้องหรือนักแสดงที่มีชื่อเสียง เป็นต้น

ดังที่กล่าวมานี้ มาสโลว์ ได้อธิบายว่ามนุษย์มีความต้องการเป็นลำดับขั้น ในยุคแรก ๆ ที่มาสโลว์ทำการศึกษา เขาแบ่งความต้องการของมนุษย์ไว้เป็น ๕ ลำดับ ลำดับที่ ๑-๔ เป็นความต้องการระดับต้น ส่วนลำดับที่ ๕ เป็นความต้องการระดับสูง ในยุคต่อมา

สาระสำคัญของทฤษฎีลำดับขั้นความต้องการของมาสโลว์มีดังนี้

๑) มนุษย์ทุกคนมีความต้องการพื้นฐานตามธรรมชาติเป็นลำดับขั้น คือ ขั้นตอนความต้องการทางร่างกาย (Physical need) ขั้นตอนความต้องการความมั่นคงปลอดภัย (safety need) ขั้นตอนความต้องการความรัก (love need) ขั้นตอนความต้องการยอมรับและการยกย่องจากสังคม (esteem need) และขั้นตอนความต้องการขั้นพื้นฐานได้รับการตอบสนองอย่างพอเพียงในแต่ละขั้น มนุษย์จะสามารถพัฒนาตนเองไปสู่ขั้นที่สูงขึ้น

๒) มนุษย์มีความต้องการที่จะเรียนรู้จักตนเองและพัฒนาตนเอง ประสบการณ์ที่เรียกว่า “Peak experience” เป็นประสบการณ์ของบุคคลที่อยู่ในภาวะดีมด้าจากการเรียนรู้จักตนเองตามสภาพความเป็นจริงมีลักษณะน่าตื่นเต้น เป็นความรู้สึกปิติ เป็นช่วงเวลาที่บุคคลเข้าใจเรื่องใดเรื่องหนึ่งอย่างถ่องแท้ เป็นสภาพที่สมบูรณ์ มีลักษณะผสมผสานกลมกลืน เป็นช่วงเวลาแห่งการเรียนรู้จักตนเองอย่างแท้จริง บุคคลที่มีประสบการณ์เช่นนี้บ่อย ๆ จะสามารถพัฒนาตนไปสู่ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์^{๒๗๑}

จากหลักการของทฤษฎีลำดับขั้นความต้องการของมาสโลว์ ที่กล่าวมาแล้วข้างต้น เป็นแนวคิดที่แสดงให้เห็นว่า มนุษย์แต่ละคนจะมีความต้องการหลาย ๆ อย่างอยู่ในตัว แต่ในขณะหนึ่งก็จะมีความต้องการอย่างใดอย่างหนึ่งที่มีลักษณะเด่นที่สุดเกิดขึ้น ซึ่งจะเป็นแรงกระตุ้นหรือผลักดันให้

^{๒๗๑} อ่างแล้ว, ทิสนา ขัมมณี, ศาสตราจารย์สอน องค์ความรู้เพื่อการจัดกระบวนการเรียนรู้อย่างมีประสิทธิภาพ, หน้า ๖๙.

ต้องพยายามหาวิธีการที่กระทำการเพื่อให้ได้สิ่งนั้นและความต้องการของคนจะมีลักษณะเป็นลำดับขึ้นจากต่ำไปหาสูง

๒.๘.๒ ทฤษฎีความต้องการของเมอร์เรย์ (Murray's Manifest Needs)

เมอร์เรย์ (Henry Murry) อธิบายความต้องการของมนุษย์ไว้ในทฤษฎีของเขาว่า ในขณะที่หนึ่ง ๆ บุคคลอาจมีความต้องการด้านใดด้านหนึ่ง หรือหลายด้านสูง และความต้องการด้านอื่นต่ำก็ได้ ตามทฤษฎีของเมอร์เรย์ ความต้องการที่จำเป็นและสำคัญของคนมีอยู่ ๔ ประการ คือ ความต้องการความสำเร็จ (need for achievement) ความต้องการมิตรสัมพันธ์ (needs for affiliation) ความต้องการมีอำนาจ (needs for power) และความต้องการอิสระ (needs for autonomy)^{๒๗๒}

จากทฤษฎีความต้องการดังกล่าวนี้ อาจนำมาใช้ในการอธิบายความต้องการของบุคคลในการทำงานได้ว่า ในการทำงานใด ๆ บุคคลส่วนใหญ่มักต้องการความสำเร็จในการทำงาน ต้องการมีอำนาจหรือตำแหน่งงาน และต้องการเป็นอิสระ เป็นตัวของตัวเองในการตัดสินใจในเรื่องงาน

๒.๘.๓ ทฤษฎี ๒ องค์ประกอบของเฮิร์ซเบิร์ก (Herzberg's Two Factors Theory)

เฮิร์ซเบิร์ก (Frederick Herzberg)^{๒๗๓} ได้ศึกษาเรื่องแรงจูงใจในการทำงานพบว่า มี ๒ ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการจูงใจในการทำงานให้เกิดประสิทธิภาพ คือ

(๑) **ปัจจัยตัวกระตุ้น (motivator factors)** มีลักษณะสัมพันธ์กับเรื่องของการงาน โดยตรงทำให้คนทำงานมีความรู้สึกพอใจในการทำงาน มีความรู้สึกในด้านดี ปัจจัยเหล่านี้ส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับงานที่ปฏิบัติอยู่ โดยคนจะถูกจูงใจให้เพิ่มผลผลิตให้ปฏิบัติงานได้อย่างมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น ปัจจัยตัวกระตุ้นประกอบไปด้วยปัจจัย ๖ ประการ ดังนี้ ๑) ความสำเร็จของการทำงาน ๒) การได้รับการยอมรับนับถือจากผู้อื่น ๓) ความรับผิดชอบ ๔) ความก้าวหน้าในตำแหน่งการงานและลักษณะของงานที่ทำ ๕) ลักษณะงานที่น่าสนใจ ๖) โอกาสที่จะได้รับความก้าวหน้าในอนาคต

(๒) **ปัจจัยค้ำจุน (hygiene factors)** เป็นปัจจัยป้องกันไม่ให้เกิดความไม่พอใจงานที่ปฏิบัติอยู่ ปัจจัยนี้ทำหน้าที่ค้ำจุนไม่ให้เกิดความท้อถอย ไม่อยากทำงาน ปัจจัยค้ำจุนมี ๑๐ ประการ คือ ๑) เงินเดือน ค่าตอบแทนในการทำงาน ๒) ความสัมพันธ์กับผู้บังคับบัญชา ๓) ความสัมพันธ์กับผู้ใต้บังคับบัญชา ๔) ความสัมพันธ์กับเพื่อนร่วมงาน ๕) สถานภาพทางสังคม ๖) การปกครองบังคับบัญชา ๗) นโยบายและการบริหาร ๘) สภาพภาพการทำงาน ๙) ความเป็นส่วนตัว ๑๐) ความมั่นคงในการทำงาน

^{๒๗๒} สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา, เอกสารสาระการเรียนรู้ ประกอบวิชาการพัฒนาบริหารสถาบันการศึกษา, (กรุงเทพมหานคร: ม.ป.ท., ๒๕๔๖), หน้า ๑๕๖.

^{๒๗๓} เอกสารสาระการเรียนรู้ ประกอบวิชาการพัฒนาบริหารสถาบันการศึกษา, (กรุงเทพมหานคร: ม.ป.ท., ๒๕๔๖), หน้า ๑๕๖.

เฮอร์ชเบอร์ก ได้สรุปปัจจัยจุดใจเป็นปัจจัยที่ก่อให้เกิดความพึงพอใจในการทำงานว่า ได้แก่ ความสำเร็จของงาน การได้รับการยอมรับนับถือ ส่วนปัจจัยคำจุนเป็นปัจจัยที่ป้องกันไม่ให้เกิดความเบื่อหน่ายหรือรู้สึกไม่พึงพอใจในการทำงาน ไม่ใช่เป็นปัจจัยที่ตรงกันข้าม แต่เป็นปัจจัยที่มีความแตกต่างกัน เช่น เงินเดือน สถานภาพทางสังคม สถานภาพการทำงาน และความมั่นคงในการทำงาน เป็นต้น

๒.๘.๔ ทฤษฎีการพัฒนาตนเองของคอมบัส (Arthur W. Combs ค.ศ.๑๙๑๒-๑๙๙๙)

คอมบัสเป็นนักจิตวิทยาชาวอเมริกัน เกิดเมื่อ ปี ค.ศ.๑๙๑๒ มีความเชื่อว่า "พฤติกรรมส่วนใหญ่ของบุคคล เป็นผลมาจากการรับรู้สิ่งแวดล้อมในช่วงนั้นและเวลานั้น" ซึ่งเป็นแนวคิดเดียวกับเรื่อง "life space" ของเลวิน จาก แนวคิดนี้ชี้ให้เห็นว่า ผู้สอนควรจะต้องพยายามเข้าใจสภาพการเรียนรู้การสอน โดยทำความเข้าใจว่าผู้เรียนมองสิ่ง ต่างๆอย่างไร จากจุดนี้นำไปสู่ข้อสรุปว่า ในการช่วยให้ผู้เรียนได้เรียนนั้นจะต้องชักจูงให้ผู้เรียนปรับทั้งความเชื่อและ การรับรู้ของผู้เรียนจนกระทั่งสามารถมองเห็นสิ่งต่างๆต่างไปจากเดิม และแสดงพฤติกรรมที่ต่างไปจากเดิม ความคิดของคอมบัสบางส่วนคล้ายกับบรูเนอร์ ในกลุ่ม cognitive แต่จะเน้นในด้านการรับรู้ของผู้เรียนมากกว่า การคิด และการให้เหตุผลดังเช่นคนอื่นๆ นอกจากนั้น คอมบัส มีความเชื่อว่า การที่บุคคลรับรู้เกี่ยวกับตนเองเป็นสิ่งสำคัญ ซึ่งนำไปสู่หลักการสำคัญในการจัดการเรียนการสอน คือการช่วยให้ผู้เรียนพัฒนาความรู้สึกรู้จักคิดเกี่ยวกับ ตนเองในแง่บวก ทั้งมาส์โลว์และคอมบัสต่างก็เน้นว่ามนุษย์นั้นมีลักษณะของการพึ่งตนเอง ทำอะไรด้วยตนเอง แต่ มาส์โลว์เน้นที่แรงจูงใจภายในเป็นตัวกระตุ้นให้มนุษย์แสดงพฤติกรรมตามลำดับขั้นของความต้องการ ส่วนคอมบัสอธิบายว่าการแสดงพฤติกรรมของบุคคลนั้นเป็นไปเพื่อความเพียงพอ ซึ่งหมายความว่าความต้องการพื้นฐานของ มนุษย์คือความเพียงพอ นั้น จะเป็นตัวกระตุ้นให้บุคคลแสดงพฤติกรรม หากเป็นเช่นนั้นแสดงว่า ผู้เรียนต้องการ ความเพียงพอเท่าที่จะเป็นไปได้ในทุกสถานการณ์ ดังนั้นบทบาทของผู้สอนจะต่างจากแนวความคิดของกลุ่ม พฤติกรรมนิยมกลุ่ม S-R ที่สามารถปรับเปลี่ยนพฤติกรรมผู้เรียนได้ด้วยการใช้การเสริมแรง คอมบัสได้ให้แนวคิด ว่า งานของครูผู้สอนมิใช่เป็นเพียงการตั้งข้อกำหนด การปั้นเด็ก การชูปบังคับ การเฝ้ายอม หรือการช่วยเหลือเด็ก แต่งาน ของครูผู้สอนควรเป็นไปในลักษณะผู้อำนวยความสะดวกให้กับผู้เรียน กระตุ้นให้กำลังใจ ให้ความช่วยเหลือเพื่อให้ สามารถทำกิจกรรม เป็นผู้ร่วมคิด และเป็นเพื่อนกับผู้เรียน" จากความเชื่อของคอมบัสดังกล่าว จึงเสนอลักษณะที่ดี ของผู้สอนไว้ ดังนี้ ๑) เป็นผู้ที่มีความรู้ ๒)เป็นเพื่อร่วมงานกับผู้เรียน ๓)มีความศรัทธาและเชื่อว่าผู้เรียนทุกคนมี ความสามารถที่จะเรียนรู้ได้ ๔)เป็นผู้ที่มีความคิดในเชิงบวกกับตนเองซึ่งจะนำไปสู่ความรู้สึกรู้จักคิดในเชิงบวกกับผู้อื่น ๕)

มีความเชื่อว่าจะสามารถช่วยเหลือผู้เรียนทุกคนให้ทำดีที่สุดเท่าที่ตัวผู้เรียนจะทำได้ ๖)สามารถประยุกต์หลัก ทฤษฎีมาใช้ในการจัดการเรียนการสอน^{๒๗๔}

๒.๘.๕ ทฤษฎีการพัฒนาศักยภาพของ ซิกมุนด์ ฟรอยด์ (Sigmund Freud, ๑๘๕๖ - ๑๙๓๘)

ฟรอยด์ เชื่อว่าพฤติกรรมส่วนใหญ่ของมนุษย์ มีแรงจูงใจมาจากจิตไร้สำนึก ซึ่งมักจะผลักดันออกมาในรูปความฝัน การพูดพลั้งปาก หรืออาการผิดปกติทางจิตในด้านต่างๆ เช่น โรคจิต โรคประสาท เป็นต้นยัง เชื่อเกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์ว่ามนุษย์เกิดมาพร้อมกับแรงขับทางสัญชาตญาณ (Instinctual drive) และเป็นพลังงานที่สามารถเปลี่ยนแปลงและเคลื่อนที่ได้ จิตจึงเป็นพลังงานรูปหนึ่งที่สามารถเปลี่ยนแปลงและไม่หยุดนิ่ง บ้างจะแสดงออกมาในรูปแบบของสัญชาตญาณทางเพศ (Sexual Instinct) แต่ฟรอยด์ไม่ได้หมายถึง ความต้องการทางเพศ นอกจากนี้ ฟรอยด์ยังได้อธิบายว่าสัญชาตญาณจะแสดงออกมาในรูปของพลังทางจิตที่เกี่ยวข้องกับพลังขับทางเพศเรียกว่า พลังลิบิโด (Libido) เป็นพลังที่ทำให้มนุษย์

การทำงานของจิต แบ่งออกเป็น ๓ ระดับ คือ

๑. จิตไร้สำนึก (Unconscious Mind) การแสดงพฤติกรรมของมนุษย์โดยออกไปโดยไม่รู้ตัว ที่เกิดมาจากพลังของจิตไร้สำนึกซึ่งทำหน้าที่กระตุ้นให้บุคคลแสดงออกไปตามหลักแห่งความพึงพอใจของตน และการทำงานของจิตไร้สำนึกเกิดจากความปรารถนา หรือความต้องการของบุคคลที่เกิดขึ้นในวัยเด็ก ที่ไม่ได้รับการยอมรับ เช่น การถูกห้าม หรือถูกลงโทษ จะถูกเก็บกดไว้ในจิตส่วนนี้

๒. จิตสำนึก (Conscious Mind) บุคคลรับรู้ตามประสาทสัมผัสทั้งห้า ที่บุคคลจะมีการรู้ตัวตลอดเวลาว่ากำลังทำอะไรอยู่ คิดอะไรอยู่ คิดอย่างไรเป็นการรับรู้โดยทั่วไปของมนุษย์ ที่ควบคุมการกระทำส่วนใหญ่ให้อยู่ในระดับรับรู้ตัว (Awareness) และเป็นพฤติกรรมที่แสดงออกมา โดยมีเจตนาและมีจุดมุ่งหมาย

๓. จิตกึ่งสำนึก (Preconscious Mind) เป็นส่วนของประสบการณ์ที่สะสมไว้ หรือเมื่อบุคคลต้องการนำกลับมาใช้ใหม่ก็สามารถระลึกได้และสามารถนำกลับมาใช้ในระดับจิตสำนึกได้ และเป็นส่วนที่อยู่ใกล้ชิดกับจิตไร้สำนึกมากกว่าจิตไร้สำนึก

จะเห็นได้ว่าการทำงานของจิตทั้ง ๓ ระดับจะมาจากทั้งส่วนของจิตไร้สำนึกที่มีพฤติกรรมส่วนใหญ่เป็นไปตามกระบวนการขั้นปฐมภูมิ (Primary Process) เป็นไปตามแรงขับสัญชาตญาณ (Instinctual Drives) และเมื่อมีการรับรู้กว้างไกลมากขึ้นจากตนเองไปยังบุคคลอื่นและสิ่งแวดล้อม

^{๒๗๔} สม ชาย รัตน์ทอง , “ ทฤษฎีการเรียนรู้กลุ่มมนุษยนิยม ” , <<http://ams.kku.ac.th/aalearn/resource/edoc/tech/๕๖web/๓learnth๕๖.pdf>>, ๑๙ เมษายน ๒๕๖๓.

พลังในส่วนของจิตก่อนสำนึกและจิตสำนึก จะพัฒนาขึ้นเป็นกระบวนการขั้นทุติยภูมิ (Secondary Process)

โครงสร้างของบุคลิกภาพ (Structure of Personality)

ฟรอยด์ เชื่อว่าโครงสร้างของบุคลิกภาพจะประกอบด้วย อิด (Id) อีโก้ (Ego) และซูเปอร์อีโก้ (Superego) โดยจะอธิบายเป็นข้อๆ ดังนี้

๑. อิด (Id) จะเป็นต้นกำเนิดของบุคลิกภาพ และเป็นส่วนที่ติดตัวมนุษย์มาตั้งแต่เกิด Id ประกอบด้วยแรงขับทางสัญชาตญาณ (Instinct) ที่กระตุ้นให้มนุษย์ตอบสนองความต้องการ ความสุข ความพอใจ ในขณะเดียวกันก็จะทำหน้าที่ลดความเครียดที่เกิดขึ้น การทำงานของ Id จึงเป็นไปตามหลักความพอใจ (Pleasure Principle)

๒. อีโก้ (Ego) จะเป็นส่วนของบุคลิกภาพที่ทำหน้าที่ประสาน อิด และ ซูเปอร์อีโก้ ให้แสดงบุคลิกภาพออกมาเพื่อให้เหมาะสมกับความเป็นจริง และขอบเขตที่สังคมกำหนดเป็นส่วนที่ทารกเริ่มรู้จักตนเองว่า ฉันเป็นใคร Ego ขึ้นอยู่กับหลักแห่งความเป็นจริง (Reality Principle) ที่มีลักษณะของการใช้ความคิดในขั้นทุติยภูมิ (Secondary Process of Thinking) ซึ่งมีการใช้เหตุผล มีการใช้สติปัญญา และการรับรู้ที่เหมาะสม และอีโก้ (Ego) เป็นส่วนที่อยู่ในระดับจิตสำนึกเป็นส่วนใหญ่

๓. ซูเปอร์อีโก้ (Superego) เป็นส่วนที่เกี่ยวข้องกับศีลธรรมจรรยา บรรทัดฐานของสังคม ค่านิยม และขนบธรรมเนียมประเพณีต่างๆ ซึ่งทำหน้าที่ผลักดันให้บุคคลประเมินพฤติกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับโมรธรรม จริยธรรมที่พัฒนามาจากการอบรมเลี้ยงดู โดยเด็กจะรับเอาค่านิยม บรรทัดฐานทางศีลธรรมจรรยา

พัฒนาการทางบุคลิกภาพ

ฟรอยด์ ได้อธิบายถึงการพัฒนาการทางบุคลิกภาพ ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาการทางเพศ (Stage of Psychosexual Development) จากความเชื่อเกี่ยวกับสัญชาตญาณทางเพศในเด็กทารก ที่แสดงออกมาในรูปพลังของ ลิบิโด (Libido) และสามารถเคลื่อนที่ไปยังส่วนใดส่วนหนึ่งของร่างกาย และบริเวณที่พลังลิบิโดไปรวมอยู่เรียกว่า ที่ของความรู้สึกพึงพอใจ (Erogenous Zone) เมื่อพลังลิบิโดไปอยู่ในส่วนใดก็จะก่อให้เกิดความตึงเครียด (Tension) ซึ่งฟรอยด์ แบ่งการพัฒนาบุคลิกภาพออกเป็น ๕ ขั้น ได้แก่

๑. ขั้นปาก (Oral Stage) เริ่มตั้งแต่แรกเกิดถึง ๑ ขวบ ในวัยนี้ Erogenous Zone จะอยู่บริเวณปาก การได้รับการกระตุ้น หรือเร้าที่ปากจะทำให้เด็กเกิดความพึงพอใจ ทำให้เด็กตอบสนองความพึงพอใจของตนเองโดยการดูด โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การดูดนมแม่จึงเป็นความสุขและความพึงพอใจของเขา

๒. ขั้นทวารหรือขั้นอวัยวะขับถ่าย (Anal Stage) เด็กจะมีอายุตั้งแต่ ๑-๓ ขวบ ในวัยนี้ Erogenous Zone จะอยู่ที่บริเวณทวาร โดยที่เด็กจะมีความพึงพอใจเมื่อมีสิ่งมากระตุ้น หรือ รั้าบริเวณทวารในระยะนี้เด็กเริ่มเป็นตัวของตัวเอง เริ่มมีความพึงพอใจกับความสามารถในการควบคุมอวัยวะของตนเอง โดยเฉพาะอวัยวะขับถ่าย กิจกรรมที่เด็กมีความสุขจะเกี่ยวข้องกับการกลั้นอุจจาระ (Anal Retention) และการถ่ายอุจจาระ (Anal Expulsion) ความขัดแย้งที่มักเกิดขึ้นในขั้นนี้คือ การฝึกหัดการขับถ่าย(Toilet) Training ดังนั้น ถ้าพ่อแม่เลี้ยงดูด้วยความเอาใจใส่ และฝึกการขับถ่ายให้เป็นไปอย่างเหมาะสม

๓. ขั้นอวัยวะเพศตอนต้น (Phallic Stage) เริ่มตั้งแต่ ๓-๕ ขวบ ในขั้นนี้ Erogenous Zone จะอยู่ที่อวัยวะเพศ โดยที่เด็กเกิดความรู้สึกพึงพอใจกับการจับต้องอวัยวะเพศ เพราะมีความพึงพอใจทางเพศอยู่ที่ตนเองในระยะแรก ถ้าเด็กมีเพศตรงข้ามกับพ่อแม่เด็ก จะทำให้เด็กชายรักใคร่ และห่วงแหนแม่จึงเกิดความรู้สึกอิจฉา เด็กหญิงจะรักใคร่และห่วง แหนพ่อ จึงรู้สึกอิจฉาและเป็นศัตรูกับแม่

๔. ขั้นแฝง (Latency Stage) เริ่มตั้งแต่ อายุ ๖-๑๑ ปี ในขั้นนี้ Erogenous Zone จะไม่ปรากฏอยู่ส่วนใดส่วนหนึ่งของร่างกายโดยเฉพาะ เสมือนขั้นแฝงของพลัง Libido เป็นระยะพักในเรื่องเพศ และจินตนาการทางเพศ

๕. ขั้นอวัยวะเพศตอนปลาย (Genital Stage) เริ่มจาก ๑๒ ขวบเป็นต้นไป ในระยะนี้เด็กจะเข้าสู่วัยรุ่น ไปจนถึงวัยผู้ใหญ่และวัยชรา โดยมี Erogenous Zone จะมาอยู่ที่อวัยวะเพศ (Genital Area) เมื่อเด็กย่างเข้าสู่วัยรุ่นจะมีการเปลี่ยนแปลงทางร่างกายทั้งหญิงและชายต่าง ๆ กัน และมีพัฒนาการทางร่างกายมีความสามารถในการสืบพันธุ์ยังมีการเปลี่ยนแปลงทางอารมณ์ มีความต้องการทางเพศอย่างรุนแรง ต้องการเป็นตัวของตัวเอง ต้องการเป็นอิสระ^{๒๗๕}

๒.๙ ทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนาปัญญา

ในช่วงศตวรรษที่ ๒๐ นี้มีนักคิดและนักจิตวิทยาเกิดขึ้นจำนวนมาก และแนวคิดเริ่มมีหลากหลายขึ้น ทฤษฎีการเรียนรู้ในยุคนี้มีลักษณะของความเป็นวิทยาศาสตร์มากขึ้น มีการทดลองตามกระบวนการทางวิทยาศาสตร์มากขึ้นเป็นลำดับ ทฤษฎีการเรียนรู้ในยุคนี้ สามารถจัดเป็นกลุ่มใหญ่ ๆ ได้ดังนี้

๑. ทฤษฎีการเรียนรู้กลุ่มพฤติกรรมนิยม (Behaviorism)

๒. ทฤษฎีการเรียนรู้กลุ่มพุทธินิยม หรือกลุ่มความรู้ความเข้าใจ (Cognitivism)

^{๒๗๕} นางสาว นงลักษณ์ อาภัย และคณะ “ทฤษฎีพัฒนาการของ Sigmund Freud”, < <http://cmruzone.blogspot.com/๒๐๑๑/๐๑/sigmund-freud.html>>, สืบค้นเมื่อ ๑๙ เมษายน ๒๕๖๓.

๓.ทฤษฎีการเรียนรู้กลุ่มมนุษยนิยม (Humanism)

๔.ทฤษฎีการเรียนรู้กลุ่มผสมผสาน (Eclecticism)^{๒๗๖}

อนึ่ง ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยเลือกศึกษาเฉพาะทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาปัญญาทางทฤษฎีเท่านั้น ทั้งนี้เพื่อให้ตรงกับประเด็นของการวิจัย ดังมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๒.๙.๑ ทฤษฎีการเรียนรู้พุทธิปัญญานิยม (Constructivism)

กลุ่มพุทธินิยม หรือกลุ่มความรู้ความเข้าใจ หรือกลุ่มที่เน้นกระบวนการทางปัญญาหรือความคิด นักคิดกลุ่มนี้ เริ่มขยายขอบเขตของความคิดที่เน้นทางด้านพฤติกรรมออกไปสู่กระบวนการทางความคิด ซึ่งเป็นกระบวนการภายในของสมอง นักคิดกลุ่มนี้เชื่อว่า การเรียนรู้ของมนุษย์ไม่ใช่เรื่องของพฤติกรรมที่เกิดจากกระบวนการตอบสนองต่อสิ่งเค้นเพียงเท่านั้น การเรียนรู้ของมนุษย์มีความซับซ้อนยิ่งไปกว่านั้น การเรียนรู้เป็นกระบวนการทางความคิดที่เกิดจากการสะสมข้อมูล การสร้างความหมาย และความสัมพันธ์ของข้อมูล และการดึงข้อมูลออกมาใช้ในการกระทำและแก้ปัญหาต่าง ๆ การเรียนรู้เป็นกระบวนการทางสติปัญญาของมนุษย์ในการที่จะสร้างความรู้ความเข้าใจให้แก่ตนเอง ทฤษฎีในกลุ่มนี้ที่สำคัญ ๆ มี ๕ ทฤษฎี คือ

๑) ทฤษฎีของเกสตัลท์ (Gestalt Theory)

นักจิตวิทยาคนสำคัญของทฤษฎีนี้คือ แมกซ์ เวอร์ไทเมอร์ (Max Wertheimer) วูล์ฟแกงค์ โคห์เลอร์ (Wolfgang Kohler) เคิร์ท คอฟฟ์กา (Kurt Koffka) และ เคอร์ท เลวิน (Kurt Lewin)

เกสตัลท์ เป็นคำศัพท์ของภาษาเยอรมันมีความหมายว่า “แบบแผน หรือ รูปร่าง” (form or pattern) ซึ่งในความหมายของทฤษฎี หมายถึง “ส่วนรวม” (Wholeness) แนวคิดหลักของทฤษฎีนี้ก็คือ ส่วนรวมมิใช่เป็นเพียงผลรวมของส่วนย่อย ส่วนรวมเป็นสิ่งที่มากกว่าผลของส่วนย่อย (the whole is more than sum of the parts)

กฎการเรียนรู้ของทฤษฎีนี้สรุปได้ดังนี้

- ๑.การเรียนรู้เป็นกระบวนการทางความคิดซึ่งเป็นกระบวนการภายในตัวมนุษย์
- ๒.บุคคลจะเรียนรู้จากสิ่งเร้าที่เป็นส่วนรวมได้ดีกว่าส่วนย่อย
- ๓.การเรียนรู้เกิดขึ้นได้ ๒ ลักษณะ คือ

๓.๑ การรับรู้ (Perception) การรับรู้เป็นกระบวนการที่บุคคลใช้ประสาทสัมผัสกับสิ่งเร้าแล้วถ่ายโยงเข้าสู่สมองเพื่อผ่านเข้าสู่กระบวนการคิด สมองหรือจิตจะใช้ประสบการณ์เดิมตีความหมายของสิ่งเร้าและแสดงปฏิกิริยาตอบสนองออกไปตามที่สมอง/จิต ตีความหมาย

^{๒๗๖} อ่างแล้ว, ทิศนา ขัมมณี, ศาสตร์การสอน องค์ความรู้เพื่อการจัดกระบวนการเรียนรู้อย่างมีประสิทธิภาพ, หน้า ๕๐.

๓.๒ การหยั่งเห็น (insight) เป็นการค้นพบหรือการเกิดความเข้าใจในช่องทางแก้ปัญหาอย่างฉับพลันทันที อันเนื่องมาจากผลการพิจารณาปัญหาในส่วนรวม และการใช้กระบวนการทางความคิดและสติปัญญาของบุคคลนั้น

๔. กฎการจัดระเบียบการเรียนรู้ (perception) ของทฤษฎีเกสตัลท์ มีดังนี้

๔.๑ กฎการรับรู้ส่วนรวมและส่วนย่อย (Law of Pragnanz) ประสพการณ์นิยมเดิมมีอิทธิพลต่อการรับรู้ของบุคคล การรับรู้ของบุคคลต่อสิ่งเร้าเดียวกันอาจแตกต่างกันได้เพราะการได้ประสพการณ์เดิมมาส่วนรวมและส่วนย่อยต่างกัน

๔.๒ กฎแห่งความคล้ายคลึง (Law of Similarity) สิ่งเร้าใดที่มีลักษณะเหมือนกัน หรือคล้ายคลึงกัน บุคคลมักรับรู้เป็นพวกเดียวกัน

๔.๓ กฎแห่งความใกล้เคียง (Law of Proximity) สิ่งเร้าที่มีความใกล้เคียงกับบุคคลมักรับรู้เป็นพวกเดียวกัน

๔.๔ กฎแห่งความสมบูรณ์ (Law of Closure) แม้สิ่งเร้าที่บุคคลรับรู้จะยังไม่สมบูรณ์ แต่บุคคลสามารถรับรู้ลักษณะได้ถ้าบุคคลมีประสบการณ์เดิมในสิ่งเร้านั้น

๔.๕ กฎแห่งความต่อเนื่อง สิ่งเร้าที่มีความต่อเนื่องกัน หรือมีทิศทางไปในแนวเดียวกัน บุคคลมักรับรู้เป็นพวกเดียวกัน หรือเรื่องเดียวกัน หรือเป็นเหตุเป็นผลกัน

๔.๖ บุคคลมักมีความคงที่ในความหมายของสิ่งที่รับรู้ตามความเป็นจริง กล่าวคือ เมื่อบุคคลรับรู้สิ่งเร้าในภาพรวมแล้ว จะมีความคงที่ในการรับรู้สิ่งนั้น ในลักษณะเป็นภาพรวมดังกล่าว ถึงแม้ว่าสิ่งนั้นจะได้เปลี่ยนแปลงไปเมื่อรับรู้ในแง่มุมอื่น เช่น เมื่อเห็นปากขวดกลม ก็มักจะเห็นว่ามันกลมเสมอ ถึงแม้ว่าในการมองบางกลุ่ม ภาพที่เห็นจะเป็นรูปวงรีก็ตาม

๔.๗ การรับรู้ของบุคคลอาจผิดพลาด บิดเบือนไปจากความเป็นจริงได้ เนื่องมาจากลักษณะของการจัดกลุ่มสิ่งเร้าที่ทำให้เกิดการลวงตา^{๒๗๗}

๕. การเรียนรู้แบบหยั่งเห็น (insight) โคห์เลอร์ (Wolgan Kohler)

การพัฒนาโดยการเรียนรู้โดยการหยั่งเห็นนี้ เป็นการเรียนรู้โดยการหยั่งเห็นเป็นการอธิบายการเรียนรู้ของโคห์เลอร์ (Wolgan Kohler) ซึ่งเป็นนักจิตวิทยากลุ่มสติปัญญานิยม และเป็นสมาชิกคนหนึ่งของจิตวิทยากลุ่มเกสตัลท์ (Gestalt Psychology) โคห์เลอร์ได้ศึกษาการเรียนรู้กับสัตว์ทดลองโดยอาศัยพื้นฐานความคิดเกี่ยวกับการเรียนรู้ที่ว่า การเรียนรู้เป็นปรากฏการณ์ทางความคิดของผู้เรียน เมื่อใดก็ตามที่ผู้เรียนเผชิญกับสถานการณ์ที่เป็นปัญหา ผู้เรียนก็จะพยายามสร้างความสัมพันธ์ในรูปแบบต่าง ๆ จากองค์ประกอบย่อยของสถานการณ์ที่เป็นปัญหานั้น จนมองเห็นช่องทางในการแก้ปัญหาได้ หรือผู้เรียนมองเห็นความสัมพันธ์ของสถานการณ์ที่เป็นปัญหา แล้วนำ

^{๒๗๗} อ่างแล้ว, ทิศนา ขัมมณี, ศาสตร์การสอน องค์ความรู้เพื่อการจัดกระบวนการเรียนรู้อย่างมีประสิทธิภาพ, หน้า ๖๐-๖๑.

ความสัมพันธ์นั้นมาใช้ในการแก้ปัญหาได้ โคห์เลอร์เรียกการเรียนรู้ในการแก้ปัญหานี้ว่า การหยั่งเห็น (Insight) ซึ่งเป็นรูปแบบหนึ่งของการแก้ปัญหาที่อินทรีย์พัฒนาความเข้าใจในการแก้ปัญหาขึ้นมาในทันทีทันใด^{๒๗๘} การหยั่งเห็นจึงเกิดขึ้นอย่างรวดเร็วจากผลของการรับรู้และความเข้าใจในความสัมพันธ์ของสถานการณ์ที่เป็นปัญหา บางครั้งเรียกการหยั่งเห็นนี้ว่า “aha” Phenomena.^{๒๗๙}

ดังนั้นโดยสรุปแล้ว การเรียนรู้โดยการหยั่งเห็นแบ่งออกเป็น ๔ ชั้น ดังนี้

- ๑) มีสถานการณ์ที่เป็นปัญหาเกิดขึ้น
- ๒) ผู้เรียนลงมือแก้ปัญหาตามที่รับรู้
- ๓) ผู้เรียนใช้ความผิดเป็นครูในการแก้ปัญหา กล่าว คือ จะไม่ทำซ้ำด้วยวิธีการเดิมที่ไม่สามารถแก้ปัญหาได้ แต่จะพยายามปรับปรุงหรือดัดแปลงความสัมพันธ์องค์ประกอบย่อยของสถานการณ์ที่เป็นปัญหาให้เหมาะสมยิ่งขึ้น

๔) เมื่อมองเห็นความสัมพันธ์ขององค์ประกอบย่อยของสถานการณ์ที่เป็นปัญหา แล้วนำความสัมพันธ์นั้นมาช่วยแก้ปัญหาได้สำเร็จ แสดงว่ามีการหยั่งเห็นเกิดขึ้น

การเรียนรู้ในการแก้ปัญหด้วยการหยั่งเห็นนี้ มิใช่ว่าทุกคนจะมีความสามารถในการแก้ปัญหาได้เหมือนกัน บางคนอาจจะแก้ปัญหได้เร็ว บางคนอาจแก้ปัญได้ช้า และบางคนไม่สามารถแก้ปัญหได้เลย ทั้งนี้เพราะแต่ละคนมีความแตกต่างทั้งทางด้านอายุหรือวัย ระดับสติปัญญา และความสามารถ ตลอดจนประสบการณ์ต่าง ๆ ที่ผู้เรียนเคยพบเห็นมาในอดีตด้วย^{๒๘๐}

๒) ทฤษฎีสถาน (Field Theory)

นักจิตวิทยาคนสำคัญ คือ เคิร์ท เลวิน (Kurt Lewin) ซึ่งได้แยกตัวออกจากทฤษฎีของเกสตันท์ ในระยะหลัง

เคิร์ท เลวิน (Kurt Lewin) เป็นผู้ริเริ่มทฤษฎีนี้ ว่า “field” มาจากแนวคิดเรื่อง “field of force” แนวคิดทฤษฎีสถาน (Field Theory) ของเคิร์ท เลวิน (Kurt Lewin) มีดังนี้

๑. พฤติกรรมของคนมีพลังและทิศทาง สิ่งใดที่อยู่ในความสนใจ และความต้องการของตนจะเป็นพลังเป็น + สิ่งที้นอกเหนือจากความสนใจ จะมีพลังงานเป็น - ในขณะใดขณะหนึ่งคนทุกคนจะมี “โลก” หรือ “อวกาศชีวิต” (Life space) ของตน ซึ่งจะประกอบไปด้วยสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ (physical environment) อันได้แก่ คน สัตว์ สิ่งของ สถานที่ สิ่งแวดล้อมอื่น ๆ และสิ่งแวดล้อมทางจิตวิทยา (psychological environment) ซึ่งได้แก่ แรงขับ (drive) แรงจูงใจ (motivation) เป้าหมายหรือจุดหมายปลายทาง (goal) รวมทั้งความสนใจ (interest)

^{๒๗๘} Santrock, John W., **Psychology**, ๕th Edition, (Chicago: Brown & Benchmark, ๑๙๙๗), p.๑๙๒.

^{๒๗๙} Mc Connell and Philipchalk, **Understanding Human Behavior**, 7th Edition, (Fort Worth: Holt, Rinfhart and Winston, 1992), P.281.

^{๒๘๐} อ่างแล้ว, วรณิ ลิ้มอักษร, **จิตวิทยาการศึกษา**, หน้า ๗๗.

๒) การเรียนรู้เกิดขึ้นเมื่อบุคคลมีแรงจูงใจหรือแรงขับที่จะกระทำไปสู่จุดหมายปลายทางที่ตนต้องการ^{๒๘๑}

๓) ทฤษฎีเครื่องหมาย (Sigh Theory) ของทอลแมน (Tolman)

ทอลแมน (Tolman) กล่าวว่า “การเรียนรู้เกิดจากการใช้เครื่องหมายเป็นตัวชี้วัดทางให้แสดงพฤติกรรมไปสู่จุดหมายปลายทาง”

ทฤษฎีของทอลแมนสรุปได้ดังนี้

๑.ในการเรียนรู้ต่าง ๆ ผู้เรียนมีความคาดหวังรางวัล (reward expectancy) หากรางวัลที่คาดว่าจะได้รับไม่ตรงตามความพอใจและความต้องการ ผู้เรียนจะพยายามแสวงหารางวัลหรือสิ่งที่ต้องการต่อไป

๒.ขณะที่ผู้เรียนพยายามจะไปให้ถึงจุดหมายปลายทางที่ต้องการ ผู้เรียนจะเกิดการเรียนรู้เครื่องหมาย สัญลักษณ์ สถานที่ (place learning) และสิ่งอื่น ๆ ที่เป็นเครื่องชี้ทางตามไปด้วย

๓.ผู้เรียนมีความสามารถที่จะปรับการเรียนรู้ของตนไปตามสถานการณ์ที่เปลี่ยนไป จะไม่กระทำซ้ำ ๆ ในทางที่ไม่สามารถสนองความต้องการหรือวัตถุประสงค์ของตน

๔.การเรียนรู้ที่เกิดขึ้นในบุคคลใดบุคคลหนึ่งนั้น บางครั้งจะไม่แสดงออกในทันที อาจจะแฝงอยู่ในตัวผู้เรียนไปก่อนจนกว่าจะถึงเวลาที่เหมาะสม หรือจำเป็น จึงจะแสดงออก (latent learning)^{๒๘๒}

๔) ทฤษฎีพัฒนาการทางสติปัญญา (Intellectual Development Theory)

นักจิตวิทยาคนสำคัญคือ เพียเจต์ และบรุนเนอร์ (Brunner) แนวคิดของทั้งสองท่านนี้มีรายละเอียดดังนี้

๔.๑) ทฤษฎีพัฒนาการทางสติปัญญาของเพียเจต์ (Piaget)

เพียเจต์ (Piaget) ได้ศึกษาเกี่ยวกับพัฒนาการทางด้านความคิดของเด็กว่ามีขั้นตอนหรือกระบวนการอย่างไร เขาอธิบายว่า การเรียนรู้ของเด็กเป็นไปตามสิ่งที่ไปตามพัฒนาการทางสติปัญญา ซึ่งจะมีพัฒนาการไปตามวัยต่าง ๆ เป็นลำดับขั้น พัฒนาการเป็นสิ่งที่ไปตามธรรมชาติ ไม่ควรที่จะเร่งเด็กให้ข้ามจากพัฒนาการขั้นหนึ่งไปสู่อีกขั้นหนึ่ง เพราะจะทำให้เกิดผลเสียแก่เด็ก แต่การจัดประสบการณ์ส่งเสริมพัฒนาการของเด็กในช่วงที่เด็กกำลังจะพัฒนาไปสู่ขั้นที่สูงกว่าสามารถช่วยให้เด็กพัฒนาไปอย่างรวดเร็ว อย่างไรก็ตามเพียเจต์เน้นความสำคัญของการเข้าใจธรรมชาติและพัฒนาการของเด็กมากกว่ากระตุ้นเด็กให้มีพัฒนาการเร็วขึ้น

^{๒๘๑} อ้างแล้ว, ทิศนา ขัมมณี, ศาสตร์การสอน องค์ความรู้เพื่อการจัดกระบวนการเรียนรู้อย่างมีประสิทธิภาพ, หน้า ๖๒-๖๓.

^{๒๘๒} เรื่องเดียวกัน, ทิศนา ขัมมณี, หน้า ๖๓-๖๔

สาระสำคัญของทฤษฎีพัฒนาการทางสติปัญญาของเพียเจต์ มีดังนี้

๑) พัฒนาการทางสติปัญญาของบุคคลเป็นไปตามวัยต่าง ๆ เป็นลำดับขั้น
ดังนี้

๑.๑) ขั้นรับรู้ด้วยประสาท (Sensorimotor Period) เป็นขั้นพัฒนาการในช่วงอายุ ๐-๒ ความคิดของเด็กวัยนี้ขึ้นอยู่กับความรู้และกระทำ เด็กยึดตัวเองเป็นศูนย์กลาง และยังไม่สามารถเข้าใจความคิดเห็นของผู้อื่น

๑.๒) ขั้นก่อนปฏิบัติการคิด (Preoperational Period) เป็นขั้นพัฒนาการในช่วงอายุ ๒-๗ ปี ความคิดของเด็กวัยนี้ยังขึ้นอยู่กับความรู้เป็นส่วนใหญ่ ยังไม่สามารถที่จะใช้เหตุผลอย่างลึกซึ้ง แต่สามารถเรียนรู้และใช้สัญลักษณ์ได้ การใช้ภาษาแบ่งเป็นย่อย ๒ ขั้น คือ

๑.๒.๑) ขั้นก่อนเกิดการคิดรวบยอด (Pre-Conceptual Intellectual Period) เป็นขั้นพัฒนาการในช่วงอายุ ๒-๔ ปี

๑.๒.๒) ขั้นการคิดด้วยความเข้าใจของตนเอง (Intuitive Thinking Period) เป็นพัฒนาการในช่วงอายุ ๔-๗ ปี

๑.๓) ขั้นการคิดแบบรูปธรรม (Concrete Operational Period) เป็นพัฒนาการในช่วงอายุ ๗-๑๑ ปี เป็นขั้นที่การคิดของเด็กไม่ขึ้นกับการรับรู้จากรูปร่างเท่านั้น เด็กสามารถสร้างภาพในใจ และสามารถคิดย้อนกลับได้ และมีความเข้าใจเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของตัวเลขและสิ่งต่าง ๆ ได้มากขึ้น

๑.๔) ขั้นการคิดแบบนามธรรม (Formal Operational Period) เป็นขั้นพัฒนาการในช่วงอายุ ๑๑-๑๕ ปี เด็กสามารถคิดสิ่งที่เป็นนามธรรมได้ และสามารถคิดตั้งสมมติฐานและใช้กระบวนการทางวิทยาศาสตร์ได้

๒) ภาษาและกระบวนการคิดของเด็กจากผู้ใหญ่

๓) กระบวนการทางสติปัญญามีลักษณะดังนี้

๓.๑) การซึมซับหรือการดูดซับ (assimilation) เป็นกระบวนการทางสมองในการรับประสบการณ์ เรื่องราว และข้อมูลต่าง ๆ เข้ามาสะสมเก็บไว้เพื่อใช้ประโยชน์ต่อไป

๓.๒) การปรับตัวและจัดระบบ (accommodation) คือ กระบวนการทางสมองในการปรับประสบการณ์เดิมและประสบการณ์ใหม่ให้เข้ากันเป็นระบบหรือเครือข่ายทางปัญญาที่ตนสามารถเข้าใจได้ เกิดเป็นโครงสร้างทางสติปัญญาใหม่ขึ้น

๓.๓) การเกิดความสมดุล (equilibration) เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นจากขั้นของการปรับ หากการปรับเป็นไปอย่างผสมผสานกลมกลืนก็จะก่อให้เกิดสภาพที่มีความสมดุล

ขึ้น หากบุคคลไม่สามารถปรับประสบการณ์ใหม่ และประสบการณ์ให้เข้ากันได้ ก็เกิดสภาวะความไม่สมดุลขึ้น ซึ่งจะก่อให้เกิดความขัดแย้งทางสติปัญญาขึ้นในตัวบุคคล^{๒๘๓}

๔.๒) ทฤษฎีพัฒนาการทางสติปัญญาของบรุนเนอร์ (Bruner)

บรุนเนอร์ (Jerome Bruner) นักจิตวิทยาชาวอเมริกาในกลุ่มสติปัญญานิยม ให้ทัศนะเกี่ยวกับการเรียนรู้ว่า เมื่อใดที่บุคคลมีความอยากรู้อยากเห็น ก็จะมีพลังผลักดันให้บุคคลเกิดพฤติกรรมสำรวจสิ่งแวดล้อม และมีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมจนเกิดเป็นการเรียนรู้โดยการค้นพบ (Discovery Learning)

ในความเป็นนักจิตวิทยา บรุนเนอร์ ได้ให้ความสนใจและศึกษาเรื่องของพัฒนาการทางสติปัญญาต่อเนื่องจากเพียเจต์ บรุนเนอร์เชื่อว่ามนุษย์เลือกที่จะรับรู้สิ่งที่ตนเองสนใจและการเรียนรู้เกิดจากกระบวนการค้นพบด้วยตนเอง (Discovery Learning) แนวคิดที่สำคัญของบรุนเนอร์ มีดังนี้

๑) การจัดโครงสร้างความรู้ให้มีความสัมพันธ์ และสอดคล้องกับพัฒนาการทางสติปัญญาของเด็ก มีผลต่อการเรียนรู้ของเด็ก

๒) การจัดหลักสูตรและการเรียนการสอนให้เหมาะสมกับระดับความพร้อมของผู้เรียน และสอดคล้องกับพัฒนาการทางสติปัญญาของผู้เรียนจะช่วยให้การเรียนรู้เกิดประสิทธิภาพ

๓) การคิดแบบหยั่งรู้ (intuition) เป็นการคิดหาเหตุผลอย่างอิสระที่สามารถช่วยพัฒนาความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ได้

๔) แรงจูงใจภายในเป็นปัจจัยสำคัญที่จะช่วยให้ผู้เรียนประสบผลสำเร็จในการเรียนรู้

๕) ทฤษฎีพัฒนาการสติปัญญาของมนุษย์แบ่งได้เป็น ๓ ขั้นใหญ่ ๆ คือ

๕.๑) ขั้นการเรียนรู้จากการกระทำ (Enactive Stage) คือ ขั้นการเรียนรู้จากการใช้ประสาทสัมผัสรับรู้สิ่งต่าง ๆ การลงมือกระทำช่วยให้เด็กเกิดการเรียนรู้ได้ดี การเรียนรู้เกิดจากการกระทำ

๕.๒) ขั้นการเรียนรู้เกิดจากความคิด (Iconic Stage) เป็นขั้นที่เด็กสามารถสร้างมโนภาพในใจได้ และสามารถเรียนรู้จากภาพแทนของจริงได้

๕.๓) ขั้นการเรียนรู้สัญลักษณ์และนามธรรม (Symbolic Stage) เป็นขั้นการเรียนรู้สิ่งที่ซับซ้อนและเป็นนามธรรมได้

๖) การเรียนรู้เกิดขึ้นได้จากการที่คนเราสามารถสร้างความคิดรวบยอด หรือสามารถจัดประเภทของสิ่งต่าง ๆ ได้อย่างเหมาะสม

^{๒๘๓} อ่างแล้ว, ทิศนา ขัมมณี, ศาสตร์การสอน องค์ความรู้เพื่อการจัดกระบวนการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพ, หน้า ๖๔-๖๖.

๗) การเรียนรู้ได้ผลดีที่สุด คือ การให้ผู้เรียนค้นพบการเรียนรู้ด้วยตนเอง (discovery learning)^{๒๘๔}

การจัดการเรียนการสอนเพื่อให้ผู้เรียนได้เรียนรู้โดยการค้นพบ จะใช้วิธีสอนแบบอุปมาน หรือ Inductive teaching โดยครูผู้สอนจะเริ่มต้นจากจุดใดจุดหนึ่งที่ผู้เรียนสนใจ แล้วให้ผู้เรียนแสวงหาข้อมูลหรือทำการทดลองจนได้ข้อสรุป หรือได้คำตอบที่ถูกต้องด้วยตนเอง

ในการเรียนโดยการค้นพบ (Discovery Learning) เป็นการเรียนที่ผู้เรียนได้รับการสนับสนุนให้เรียนรู้ด้วยตนเอง โดยมีครูผู้สอนคอยให้การสนับสนุนให้ผู้เรียนรู้จักคิดอย่างมีเหตุผล และนำไปสู่การค้นคว้าทดลอง เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจและเกิดความคิดรวบยอดในสิ่งที่เรียน ได้ค้นพบกฎหรือความจริงต่าง ๆ ด้วยตนเอง ซึ่งผู้เรียนจะได้รับคำแนะนำหรือได้รับข้อมูลพื้นฐานในสิ่งที่เรียนรู้จากครูผู้สอนหรือบุคคลอื่นน้อยที่สุด

บรูเนอร์ได้สรุปข้อดี และข้อเสียของการเรียนรู้โดยการค้นพบไว้ดังนี้

๑) การเรียนรู้โดยการค้นพบ จะช่วยฝึกทักษะในการสังเกตและพัฒนาความคิดของผู้เรียน โดยเฉพาะการคิดที่มีเหตุผลและสมเหตุสมผล

๒) ผู้เรียนจะจดจำสิ่งที่เรียนรู้โดยการค้นพบได้นาน เพราะเป็นการเรียนรู้จากประสบการณ์ตรง

๓) เป็นการเรียนรู้ที่เกิดจากการตั้งใจภายใน เป็นการเรียนรู้เพื่อ “รู้” และทำให้ผู้เรียนเกิดความภาคภูมิใจในตนเองที่สามารถค้นพบคำตอบที่ถูกต้องได้

๔) ไม่สามารถใช้การเรียนรู้โดยการค้นพบได้ในทุกแขนงวิชา โดยเฉพาะวิชาที่เสี่ยงต่ออันตราย หรือวิชาที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ที่ผ่านมาแล้ว เช่น วิชาประวัติศาสตร์ เป็นต้น

๕) เสียเวลาในการเรียนรู้โดยการค้นพบมากกว่าการเรียนรู้ด้วยวิธีอื่น^{๒๘๕}

๕) ทฤษฎีการเรียนรู้ที่มีความหมาย (A Theory of Meaningful Verbal Learning) ของออสซูเบล (Ausubel) ออสซูเบล เชื่อว่า การเรียนรู้จะมีความหมายแก่ผู้เรียน หากการเรียนรู้นั้นสามารถเชื่อมโยงกับสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่รู้มาก่อน การนำเสนอความคิดรวบยอดหรือกรอบโมทัศน์ หรือกรอบความคิด (Advance Organizer) ในเรื่องใดเรื่องหนึ่งแก่ผู้เรียนก่อนการสอนเนื้อหาสาระนั้น ๆ จะช่วยให้ผู้เรียนได้เรียนเนื้อหาสาระนั้นอย่างมีความหมาย^{๒๘๖}

^{๒๘๔} อ่างแล้ว, ทิศนา ขัมมณี, ศาสตร์การสอน องค์ความรู้เพื่อการจัดกระบวนการเรียนรู้อย่างมีประสิทธิภาพ, หน้า ๖๖-๖๗.

^{๒๘๕} อ่างแล้ว, วรณี ลิ้มอักษร, จิตวิทยาการศึกษา, หน้า ๗๘-๗๙.

^{๒๘๖} อ่างแล้ว, ทิศนา ขัมมณี, ศาสตร์การสอน องค์ความรู้เพื่อการจัดกระบวนการเรียนรู้อย่างมีประสิทธิภาพ, หน้า ๖๘.

๒.๙.๒ ทฤษฎีการเรียนรู้แบบพหุปัญญา (Multiple Intelligence Theory)

ผู้บุกเบิกทฤษฎีนี้คือ การ์ดเนอร์ (Gardner) จากมหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด (Harvard University) ในปี ค.ศ.๑๙๘๓ เขาได้เขียนหนังสือชื่อ “Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligence” ซึ่งได้รับความสนใจอย่างกว้างขวาง แนวคิดของเขาก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางความคิดเกี่ยวกับ “เชาว์ปัญญา” เป็นอย่างมาก และกลายเป็นทฤษฎีที่มีอิทธิพลอย่างกว้างขวางต่อการจัดการศึกษา และการเรียนการสอนในปัจจุบัน

เชาว์ปัญญา ๘ ด้าน ตามแนวคิดของการ์ดเนอร์ มีดังนี้

๑. เชาว์ปัญญาด้านภาษา (Linguistic Intelligence)

เชาว์ปัญญาด้านนี้ถูกควบคุมโดยสมองส่วนที่เรียกว่า “broca’s area” สติปัญญาด้านนี้แสดงออกทางความสามารถในการอ่าน การเขียน การพูดอภิปราย การสื่อสารกับผู้อื่น การใช้คำศัพท์ การแสดงออกของความคิด การประพันธ์ การแต่งเรื่อง การเล่าเรื่อง เป็นต้น

๒) เชาว์ปัญญาด้านคณิตศาสตร์หรือการใช้เหตุผลเชิงตรรกะ (logical mathematical intelligence)

ผู้ที่มีอัจฉริยภาพด้านการใช้เหตุผลเชิงตรรกะ มักจะคิดโดยใช้สัญลักษณ์ มีระบบระเบียบในการคิด ชอบคิดวิเคราะห์ แยกแยะสิ่งต่าง ๆ ให้เห็นชัดเจน ชอบคิดและทำอะไรตามเหตุผล เข้าใจสิ่งที่เป็นนามธรรมได้ง่าย ชอบและทำคณิตศาสตร์ได้ดี

๒) เชาว์ปัญญาด้านมิติสัมพันธ์ (spatial intelligence)

เชาว์ปัญญาด้านนี้ถูกควบคุมโดยสมองซีกขวา และแสดงออกทางความสามารถด้านศิลปะ การวาดภาพ การสร้างภาพ การคิดเป็นภาพ การเห็นรายละเอียด การใช้สี การสร้างสรรค์งานศิลปะต่าง ๆ และมักจะเป็นผู้มองเห็นวิธีแก้ปัญหาในมโนภาพ

๓) เชาว์ปัญญาด้านดนตรี (musical intelligence)

เชาว์ปัญญาด้านนี้ถูกควบคุมโดยสมองซีกขวา แต่ยังไม่สามารถระบุตำแหน่งที่แน่นอนได้ บุคคลที่มีสติปัญญาทางด้านนี้ จะแสดงออกทางความสามารถในด้านจังหวะการร้องเพลง การฟังเพลงและดนตรี การแต่งเพลง การเต้น และมีความไวต่อการรับรู้เสียง และจังหวะต่าง ๆ

๔) เชาว์ปัญญาด้านการเคลื่อนไหวร่างกายและกล้ามเนื้อ (bodily-kinesthetic intelligence)

เชาว์ปัญญาด้านนี้ถูกควบคุมโดยสมองส่วนที่เรียกว่าคอร์เท็กซ์ โดยด้านซ้ายควบคุมการเคลื่อนไหวของร่างกายซีกขวา และด้านขวาควบคุมการเคลื่อนไหวของร่างกายซีกซ้าย สติปัญญาทางด้านนี้สังเกตได้จากความสามารถในการเคลื่อนไหวร่างกาย เช่น ในการเล่นกีฬา และเกมต่าง ๆ การใช้ภาษาท่าทาง การแสดง การเต้นรำ ฯลฯ

๕) เชาว์ปัญญาด้านการสัมพันธ์กับผู้อื่น (interpersonal intelligence)

เชาว์ปัญญาด้านนี้ ถูกควบคุมโดยสมองส่วนหน้า ความสามารถที่แสดงออกทาง
ดังนี้ เห็นได้จากการปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่น การทำงานกับผู้อื่น การเข้าใจและเคารพผู้อื่น การแก้ปัญหา
ความขัดแย้ง และการจัดระเบียบ ผู้มีความสามารถทางด้านนี้ มักเป็นผู้มีความไวต่อความรู้สึกและ
ความต้องการของผู้อื่น มีความเป็นมิตร ชอบช่วยเหลือและให้คำปรึกษาแก่ผู้อื่น

๓) เชาว์ปัญญาด้านการเข้าใจตนเอง (intrapersonal intelligence)

บุคคลที่มีความสามารถในการเข้าใจตนเอง มักเป็นคนที่ชอบคิด พิจารณาไตร่ตรอง
มองตนเอง และทำความเข้าใจถึงความรู้สึกและพฤติกรรมของตนเอง มักเป็นคนที่มั่งคั่งในความคิด
ความเชื่อต่าง ๆ จะทำอะไรมักจะต้องใช้เวลาในการคิดไตร่ตรอง และชอบที่จะคิดคนเดียว ชอบ
ความเงียบสงบ สติปัญญาด้านนี้มักเกิดร่วมกับสติปัญญาด้านอื่น มีลักษณะเป็นปฏิสัมพันธ์ระหว่าง
เชาว์ปัญญา อย่างน้อย ๒ ด้านขึ้นไป

๔) เชาว์ปัญญาด้านการเข้าใจธรรมชาติ (naturalist intelligence)

เนื่องจากเชาว์ปัญญาทุกด้านเป็นส่วนหนึ่งของการถ่ายทอดทางกรรมพันธุ์ เชาว์
ปัญญาแต่ละด้านจึงแสดงออกในระดับพื้นฐานเหมือน ๆ กัน ทุกแห่ง โดยเป็นอิสระจากอิทธิพลทาง
การศึกษาและวัฒนธรรม ซึ่งความสามารถนี้จะแสดงอย่างเด่นชัดในช่วงปีแรกของชีวิต และต่อ ๆ มา
ค่อย ๆ พัฒนาโดยการสัมผัสกับระบบสัญลักษณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น แสดงออกทางเสียงเพลง
การวาดภาพ ข้อเขียน เรื่องราว เป็นต้น ต่อไปการพัฒนาจะค่อย ๆ เพิ่มระดับความซับซ้อนขึ้นเรื่อย ๆ
และในช่วงวัยรุ่นและวัยผู้ใหญ่ จะแสดงออกผ่านทางกิจกรรมการประกอบอาชีพต่าง ๆ

เนื่องจากเชาว์ปัญญาทุกด้านเป็นส่วนหนึ่งของการถ่ายทอดทางกรรมพันธุ์ เชาว์ปัญญา
แต่ละด้านจึงแสดงออกในระดับพื้นฐานเหมือน ๆ กัน ทุกแห่ง โดยเป็นอิสระจากอิทธิพลทาง
การศึกษา และวัฒนธรรม ซึ่งความสามารถนี้จะแสดงอย่างเด่นชัดในช่วงปีแรกของชีวิตและต่อ ๆ มา
ค่อย ๆ พัฒนาโดยการสัมผัสกับระบบสัญลักษณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น แสดงออกทางเสียงเพลง
การวาดภาพ ข้อเขียน เรื่องราว เป็นต้น ต่อไปในการพัฒนาจะค่อย ๆ เพิ่มระดับความซับซ้อนขึ้นเรื่อย ๆ
และในช่วงวัยรุ่นและวัยผู้ใหญ่ จะแสดงออกผ่านทางกิจกรรมและการประกอบอาชีพต่าง ๆ ^{๒๘๗}

๒.๙.๓ ทฤษฎีจิตตปัญญาศึกษา (Contemplative Education)

คำว่า “จิตตปัญญาศึกษา” เป็นคำศัพท์ที่บัญญัติโดยศาสตราจารย์กิตติคุณสุนทร
วิวัฒน์ ราชบัณฑิต มาจากคำศัพท์ภาษาอังกฤษว่า “Contemplative Education” นิยามคำว่า
Contemplative Education” การศึกษาจิตตปัญญาศึกษานี้เป็นการศึกษาที่มุ่งเน้นและให้
ความสำคัญกับการพัฒนาตระหนักรู้สำรวมภายในตัวเอง (อารมณ์ ความรู้สึก ความคิด ความเชื่อ
มุมมองที่มีต่อชีวิตและโลก) โดยเรียนรู้ผ่านประสบการณ์ตรง ให้คุณค่าในเรื่องการเรียนรู้ด้วยใจอย่าง

^{๒๘๗} อ่างแล้ว, ทิสนา แคมมณี, ศาสตราจารย์การสอน องค์ความรู้เพื่อการจัดการกระบวนการเรียนรู้ที่มี
ประสิทธิภาพ, หน้า ๘๕-๘๙

ใคร่ครวญ และการรับฟังด้วยใจที่เปิดกว้าง โดยมีเป้าหมาย คือ เกิดการเปลี่ยนแปลงขั้นพื้นฐาน (Fundamental) อย่างลึกซึ้งทางความคิดและจิตสำนึกใหม่ เกี่ยวกับตนเอง และโลก ส่งผลให้มีการดำเนินชีวิตอย่างมีสติและปัญญา มีความรักความเมตตาต่อสรรพสิ่ง ซึ่งนำไปสู่การประพฤติปฏิบัติที่ดีต่อกันในสังคม

๑) แนวคิดของจิตตปัญญาศึกษา (Contemplative Education)

แนวคิดที่ตระหนักถึงความสำคัญของการพัฒนาระบบการเรียนรู้เพื่อยกระดับจิตใจ และปัญญาของมนุษย์ จึงเป็นที่มาของจิตตปัญญาศึกษา (Contemplative Education) ซึ่งวิชาที่นักศึกษาระดับแนวหน้าของโลกกำลังให้ความสนใจอย่างยิ่ง เพราะเป็นวิชาที่สามารถแก้ปัญหาในเรื่องการเรียนรู้ของมนุษย์อย่างได้ผล เนื่องจากปัญหาของมนุษย์ที่พบเห็นอยู่เสมอ คือ บางครั้งคนเก่งอาจตัดสินใจทำอะไรลงไปโดยหลงลืมแง่มุมของจริยธรรม หรือคนมีจริยธรรมอาจขาดศิลปะในการทำงานให้เกิดประโยชน์ต่อสังคมโดยรวม เราจะเห็นได้ว่า แนวคิดจิตตปัญญาศึกษา มุ่งเน้นการปลูกฝังความตระหนักรู้ภายในตน ความเมตตา และมีจิตสำนึกต่อส่วนรวม การพัฒนาจิตและการฝึกปฏิบัติ ทำให้ผู้เรียนเกิดปัญญาที่แท้จริง (สุนต์ อมรวิวัฒน์, ๒๕๕๙ ธนา นิลชัยโกวิทย์, ๒๕๕๑)^{๒๘๘}

๒) ความหมายของจิตตปัญญาศึกษา

นิยามคำว่า “Contemplative Education” เริ่มต้นที่สหรัฐอเมริกา ในปี ค.ศ. ๑๙๗๔ ณ มหาวิทยาลัยนาโรปะ มลรัฐโคโรนาโด ซึ่งก่อตั้งโดย เซอเกียมตริงปะ รินโปเซ บนฐานของพุทธศาสนานิกายวัชรยาน สำหรับที่มหาวิทยาลัยนาโรปะนี้ การปฏิบัติเชิงจิตตปัญญาในการศึกษา (Contemplative Education) หมายถึง การศึกษาที่มุ่งเน้นการสืบค้นสำรวจภายในตัวเอง การเรียนรู้ผ่านประสบการณ์ตรง และการฟังด้วยใจที่เปิดกว้าง ซึ่งจะนำไปสู่การตระหนักรู้จักตนเอง การหยั่งรู้ และความเปิดกว้างยอมรับความหลากหลายและอุดมของโลกรทั้งนี้ จากการตระหนักเข้าใจตนเองจะส่งผลให้เกิดความชื่นชมในคุณค่าของประสบการณ์ของผู้อื่นด้วยเช่นกัน^{๒๘๙}

วิจักขณ์ พานิช นักเรียนไทยจากมหาวิทยาลัยนาโรปะเรียก Contemplative Education เป็นไทยว่า “การเรียนรู้ด้วยใจอย่างใคร่ครวญ” และได้ให้ความหมายคำดังกล่าวไว้ดังนี้ Contemplative Education กระบวนการเรียนรู้อย่างใคร่ครวญ นัยของคำ ๆ นี้ มิใช่แสดงถึงรูปแบบของการศึกษา หรือระบบการศึกษา แต่เน้นไปที่ กระบวนการ คำๆ นี้ เหมือนเป็นการจุดประกายความหมายใหม่ให้เราย้อนกลับไปหาราก คุณค่า และความหมายที่แท้จริงของการเรียนรู้ ที่มีผลระยะยาวต่อชีวิตของคน ๆ หนึ่งทั้งชีวิต Contemplative Education สะท้อนให้เห็นกระบวนการความเป็นพลวัตไม่หยุดนิ่ง ความคิดสร้างสรรค์ จินตนาการนำไปสู่การตั้งคำถามอย่างถึงราก ต่อ

^{๒๘๘} ปราณี อ่อนศรี, จิตตปัญญาศึกษา: การศึกษาเพื่อพัฒนามนุษย์ในศตวรรษที่ ๒๑, วารสารพยาบาลทหารบก, ปีที่ ๑๕ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-เมษายน) ๒๕๕๗: ๘.

^{๒๘๙} ศูนย์จิตตปัญญาศึกษา, จิตตปัญญาศึกษา คืออะไร, โครงการเอกสารวิชาการการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลง, (นครปฐม: ศูนย์จิตตปัญญาศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๒), หน้า ๑๗.

การศึกษาในระบบ ที่ได้จำกัดการเรียนรู้ให้แน่นิ่ง อยู่ในกรอบในขั้นตอนที่ถูกจัดวางไว้แล้วอย่างตายตัว

๒๕๐

๓) กระบวนการเรียนรู้ตามแนวคิดจิตตปัญญาศึกษา

๑. การเรียนรู้ในฐานะวัฒนธรรมเพื่อการทำเป็นคือเอาวิถีชีวิตร่วมกันเป็นตัวตั้ง ไม่เอาวิชาเป็นตัวตั้ง

๒. การเรียนรู้ด้วยกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ เพื่อการคิดเป็น คือ ใช้เหตุผล วิเคราะห์สังเคราะห์เป็นสิ่งที่รับรู้กลายเป็นความรู้ที่คมชัดลึกยิ่งขึ้น

๓. การเรียนรู้ด้วยจิตตปัญญาศึกษา เพื่อความรู้แจ้ง คือการศึกษาจากการดูจิต ของตนเองแล้วเกิดปัญญา โดยมีเป้าหมายหลักให้ผู้เรียนตื่นรู้ เกิดจิตสำนึกใหม่ เกิดการเปลี่ยนแปลง ขั้นพื้นฐานในตัวเอง (individual transformation) เปลี่ยนแปลงความรู้สึกนึกคิดเกี่ยวกับเพื่อน มนุษย์และธรรมชาติ เพื่อเป็นรากฐานของการเปลี่ยนแปลงขั้นพื้นฐานในองค์กร (Organization transformation) ทำให้คนในองค์กรและชุมชน เคารพศักดิ์ศรีและคุณค่าของกันและกันอย่างลึกซึ้ง จนเชื่อมประสานเป็นการเปลี่ยนแปลงขั้นพื้นฐานทางสังคม (Social Transformation) เพื่อการอยู่ ร่วมกันโดยสันติอย่างแท้จริง

๔) จุดมุ่งหมายของกระบวนการเรียนรู้แนวจิตตปัญญาศึกษา

๑. การเปลี่ยนแปลงขั้นพื้นฐานในตัวเอง ได้แก่ การเกิดความรู้ ความเข้าใจใน ตนเอง ผู้อื่น และสรรพสิ่งอย่างลึกซึ้ง และสอดคล้องกับความเป็นจริง เกิดความรัก ความเมตตา ความอ่อนน้อมถ่อมตน

๒. การเกิดจิตสำนึกต่อส่วนรวม ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการเข้าถึงความจริงสูงสุด คือ ความจริง ความดี ความงามนำไปสู่การลงมือปฏิบัติเพื่อเปลี่ยนแปลงสังคมและโลก

๕) ปรัชญาพื้นฐานของการจัดกระบวนการเรียนรู้แนวจิตตปัญญาศึกษา

๑. ความเชื่อมั่นในความเป็นมนุษย์ (Humanistic value) คือ เชื่อว่ามนุษย์ทุกคนมีศักยภาพในการเรียนรู้ และพัฒนาตนเองได้อย่างต่อเนื่อง มีความจริง ความดี และความงามใน ตนเอง การจัดกระบวนการเรียนรู้ จึงไม่ใช่การ “สอน” แต่เป็นการสร้างเงื่อนไขให้ศักยภาพในที่มีอยู่ แล้ว สามารถพัฒนาขึ้น เพื่อให้เกิดการเติบโตจากภายใน

๒. กระบวนทัศน์องค์รวม (Holistic paradigm) คือ ทักษะที่มองเห็นว่า ธรรมชาติ สรรพสิ่ง คือ การเชื่อมโยงเป็นหนึ่งเดียวกัน ทำให้การปฏิบัติต่อสรรพสิ่งไม่แยกส่วนจาก ชีวิต ด้วยทักษะที่มองเห็นว่า มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของสรรพสิ่ง และสรรพสิ่งเป็นส่วนหนึ่งของมนุษย์ ไม่ยึดตนเองเป็นศูนย์กลางสรรพสิ่ง เน้นความเป็นหนึ่งเดียวระหว่างการเปลี่ยนแปลงตนเองและการ เปลี่ยนแปลงโลก

^{๒๕๐} วิจัยกษณ์ พานิช, *เรียนรู้ด้วยใจอย่างใคร่ครวญ: การศึกษาดังเส้นทางแสวงหาทางจิตวิญญาณ*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สวนเงินมีมา, ๒๕๕๑), หน้า ๒๐๖.

๖) หลักการพื้นฐานของการจัดกระบวนการเรียนรู้แนวจิตตปัญญาศึกษา

ตามเอกสารโครงการวิชาการ การเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลง ศูนย์จิตตปัญญาศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล ได้แบ่งหลักพื้นฐานของการจัดกระบวนการเรียนรู้แนวจิตตปัญญาศึกษาไว้ทั้งหมด ๗ ด้าน ดังต่อไปนี้

๑. การพิจารณาด้วยใจอย่างใคร่ครวญ (Contemplation) คือ การเข้าสู่ภาวะจิตใจที่เหมาะสมต่อการเรียนรู้แล้วสามารถนำจิตใจดังกล่าวไปใช้ใคร่ครวญในด้านพุทธิปัญญา (Cognitive) ด้านระหว่างบุคคล (Interpersonal) และด้านภายในบุคคล (intrapersonal)

๒. ความรัก ความเมตตา (Compassion) คือ การสร้างบรรยากาศแห่งความรัก ความเมตตา ความไว้วางใจ การเข้าใจ และการยอมรับ รวมทั้งการเกื้อหนุนซึ่งกันและกันบนฐานของความมั่นใจในศักยภาพของความเป็นมนุษย์

๓. การเชื่อมโยงสัมพันธ์ (Connectedness) คือ การบูรณาการเรียนรู้ในแง่มุมต่าง ๆ ให้เกิดการเรียนรู้ที่เป็นองค์รวม เชื่อมโยงกับชีวิตและสรรพสิ่งต่าง ๆ ในธรรมชาติอย่างแท้จริง

๔. การเผชิญความจริง (Confrontation reality) คือ การเปิดโอกาสและสร้างเงื่อนไขให้ผู้เข้าร่วมกระบวนการได้เผชิญความจริง ๒ ด้าน คือ ความเป็นจริงในตนเอง และการเผชิญกับสภาพความเป็นจริงที่แตกต่างไปจากกรอบความเคยชินเดิมของตน กระตุ้นให้เกิดการเรียนรู้ในแง่มุมใหม่

๕. ความต่อเนื่อง (Continuity) ความต่อเนื่องของกระบวนการ เป็นสิ่งสำคัญของการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง เพราะการเปลี่ยนแปลงพื้นฐานมักเกิดขึ้นจากประสบการณ์ที่สะสมที่จะช่วยสร้างเงื่อนไขภายในให้พร้อมที่จะเกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้น

๖. ความมุ่งมั่น (Commitment) ความมุ่งมั่นที่จะเปลี่ยนแปลงตนเอง เป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่สุดในการนำสิ่งที่ได้รับมาสู่ใจของผู้ร่วมกระบวนการและการนำเอากระบวนการไปใช้ในชีวิตประจำวันเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นพื้นฐานภายในตัวเองอย่างต่อเนื่อง การสร้างแรงบันดาลใจ ปลุกเร้าให้เกิดพลังความมุ่งมั่น ความรัก ความเมตตา

๗. ชุมชนแห่งการเรียนรู้ (Community) สิ่งสำคัญของกระบวนการจิตตปัญญาศึกษา คือ ความเป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ที่ค่อย ๆ ก่อตัวจากกระบวนการอบรม และคลี่คลายมาเป็นองค์ประกอบหลักของการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงในกลุ่มความสำคัญของชุมชนแห่งการเรียนรู้ เป็นหัวใจของกระบวนการเรียนรู้แนวจิตตปัญญาศึกษา โดยมีเหตุผลในแง่ต่าง ๆ ๔ ประการ คือ ๑) เป็นพื้นที่ก่อให้เกิดการเรียนรู้อย่างลึกซึ้งบนพื้นฐานของการยอมรับซึ่งกันและกัน ๒) เป็นแหล่งการเรียนรู้ที่หลากหลาย เกิดมุมมอง ความรู้สึก และแง่มุมความเป็นจริงที่แตกต่างกันออกไป ๓)

ปฏิสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นระหว่างสมาชิกกลุ่ม และ ๔) ความรู้สึกเป็นชุมชนที่มีเป้าหมาย ความสนใจและอุดมการณ์ร่วมกัน^{๒๙๑}

๒.๙.๔ ทฤษฎีการเรียนรู้แบบผสมผสาน (Eclecticism)

โรเบิร์ต กาเย่ (Robert Gagne ๑๙๑๖-๒๐๐๒) เป็นนักปรัชญาและจิตวิทยาการศึกษาชาวอเมริกา ได้เสนอแนวความคิดเกี่ยวกับการสอน คือ ทฤษฎีเงื่อนไขการเรียนรู้ (Condition of Learning) โรเบิร์ต กาเย่ หรือ กานเย เป็นนักจิตวิทยาและนักการศึกษาในกลุ่มผสมผสานระหว่างพฤติกรรมนิยมกับพุทธินิยม (Behavior Cognitivist) เขาอาศัยทฤษฎีและหลักการที่หลากหลายเนื่องจากความรู้มีหลายประเภท บางประเภทสามารถเข้าใจได้อย่างรวดเร็ว ไม่ต้องใช้ความคิดที่ลึกซึ้ง บางประเภทมีความซับซ้อนมาก จำเป็นต้องใช้ความสามารถในขั้นสูง กานเย ได้จัดชั้นการเรียนรู้ซึ่งเริ่มจากง่ายไปหายาก โดยผสมผสานทฤษฎีการเรียนรู้ของกลุ่มพฤติกรรมนิยม และพุทธินิยมเข้าด้วยกัน

ทฤษฎีการเรียนรู้ของโรเบิร์ต กาเย่ (Robert Gagne) มีหลักการสำคัญพอสรุปเป็นลำดับชั้นจากง่ายไปหายากไว้ ๘ ประเภท ดังนี้ (Gange and Briggs, ๑๙๗๔)

๑) การเรียนรู้สัญญาณ (Signal-learning) เป็นการเรียนรู้ที่เกิดจากการตอบสนองต่อสิ่งเร้าที่เป็นไปโดยอัตโนมัติ อยู่นอกเหนืออำนาจจิตใจ ผู้เรียนไม่สามารถบังคับพฤติกรรมไม่ให้เกิดขึ้นได้ การเรียนรู้แบบนี้เกิดจากการที่คนเรานำเอาลักษณะการตอบสนองที่มีอยู่แล้วมาสัมพันธ์กับสิ่งเร้าใหม่ที่มีความใกล้ชิดกับสิ่งเร้าเดิม การเรียนรู้สัญญาณ เป็นลักษณะการเรียนรู้แบบการวางเงื่อนไขของพาฟลอฟ

๒) การเรียนรู้สิ่งเร้า-การตอบสนอง (stimulus-response leaning) เป็นการเรียนรู้ต่อเนื่องจากการเชื่อมโยงระหว่างสิ่งเร้าและการตอบสนอง แตกต่างจากการเรียนรู้สัญญาณ เพราะผู้เรียนสามารถควบคุมพฤติกรรมตนเองได้ ผู้เรียนแสดงพฤติกรรม เนื่องจากได้รับการเสริมแรง การเรียนรู้แบบนี้เป็นการเรียนรู้ตามทฤษฎีการเรียนรู้แบบเชื่อมโยง ของธอร์นไดค์และการเรียนรู้แบบวางเงื่อนไข (operant conditioning) ของ สกินเนอร์ ซึ่งเชื่อว่าการเรียนรู้เป็นสิ่งที่ผู้เรียนเป็นผู้กระทำเองมิใช่รอให้สิ่งเร้าภายนอกมากระทำพฤติกรรมที่แสดงออกเกิดจากสิ่งเร้าภายในของผู้เรียนเอง

๓) การเรียนรู้การเชื่อมโยงแบบต่อเนื่อง (chaining) เป็นการเรียนรู้ที่เชื่อมโยงระหว่างสิ่งเร้าและการตอบสนองที่ต่อเนื่องกันตามลำดับ เป็นพฤติกรรมที่เกี่ยวข้องกับการกระทำ การเคลื่อนไหว

^{๒๙๑} ปราณี อ่อนศรี, จิตตปัญญาศึกษา: การศึกษาเพื่อพัฒนามนุษย์ในศตวรรษที่ ๒๑, วารสารพยาบาลทหารบก, ปีที่ ๑๕ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-เมษายน) ๒๕๕๗: ๘-๙.

๔) การเชื่อมโยงทางภาษา (verbal association) เป็นการเรียนรู้ในลักษณะคล้ายกับการเรียนรู้การเชื่อมโยงแบบต่อเนื่อง แต่เป็นการเรียนรู้เกี่ยวกับการใช้ภาษา การเรียนรู้แบบรับสิ่งเร้า-การตอบสนอง เป็นพื้นฐานของการเรียนรู้แบบต่อเนื่องและการเชื่อมโยงทางภาษา

๕) การเรียนรู้ความแตกต่าง (discrimination learning) เป็นลักษณะการเรียนรู้ที่ผู้เรียนสามารถมองเห็นความแตกต่างของสิ่งต่าง ๆ โดยเฉพาะความแตกต่างตามลักษณะของวัตถุ

๖) การเรียนรู้ความคิดรวบยอด (concept learning) เป็นการเรียนรู้ที่ผู้เรียนสามารถจัดกลุ่มสิ่งที่เร้าที่มีความเหมือนกันหรือแตกต่างกัน โดยสามารถระบุลักษณะที่เหมือนกันหรือแตกต่างกันได้ พร้อมทั้งสามารถขยายความรู้ไปยังสิ่งอื่นที่นอกเหนือจากที่เคยเห็นมาก่อนได้

๗) การเรียนรู้กฎ (rule learning) เป็นการเรียนรู้ที่เกิดจากการรวมหรือเชื่อมโยงความคิดรวบยอดตั้งแต่สองอย่างขึ้นไป และตั้งเป็นกฎเกณฑ์ขึ้น การที่ผู้เรียนสามารถเรียนรู้กฎเกณฑ์และช่วยให้ผู้เรียนสามารถนำการเรียนรู้ไปใช้ในสถานการณ์ต่าง ๆ กันไป

๘) การเรียนรู้การแก้ปัญหา (problem solving) เป็นการเรียนรู้ที่จะแก้ปัญหา โดยการนำกฎเกณฑ์ต่าง ๆ มาใช้ การเรียนรู้แบบนี้เป็นกระบวนการที่เกิดภายในตัวผู้เรียน เป็นการใชกฎเกณฑ์ในขั้นสูงเพื่อการแก้ปัญหาที่ค่อนข้างซับซ้อน และสามารถนำกฎเกณฑ์ในการแก้ปัญหานี้ไปใช้กับสถานการณ์ที่คล้ายคลึงกันได้

อนึ่ง นอกจากนี้ กานเย ได้แบ่งสมรรถภาพการเรียนรู้ของมนุษย์ไว้ ๕ ประการ ดังนี้

๑) สมรรถนะในการเรียนรู้ข้อเท็จจริง (Verbal information) เป็นความสามารถในการเรียนรู้ข้อเท็จจริงต่าง ๆ โดยอาศัยความจำและความสามารถระลึกได้

๒) ทักษะเชาว์ปัญญา (intellectual skills) หรือทักษะทางสติปัญญา เป็นความสามารถในการใช้สมองคิดหาเหตุผล โดยใช้ข้อมูล ประสบการณ์ ความรู้ ความคิดในด้านต่าง ๆ นับตั้งแต่การเรียนรู้ขั้นพื้นฐาน ซึ่งเป็นทักษะง่าย ๆ ไปสู่ทักษะที่ยากสลับซับซ้อนมากขึ้น ทักษะเชาว์ปัญญาที่สำคัญที่ควรได้รับการฝึกคือ ความสามารถในการจำแนก (discrimination) ความสามารถในการคิดรวบยอด (defined concept) ความสามารถในการเข้าใจกฎและใช้กฎ (rules) และความสามารถในการแก้ปัญหา (problem solving)

๓) ยุทธศาสตร์ในการคิด (cognitive strategies) เป็นความสามารถของกระบวนการทำงานภายในสมองของมนุษย์ ซึ่งควบคุมการเรียนรู้ การเลือกรับรู้ การแปลความ การดึงความรู้ ความจำ ความเข้าใจ และประสบการณ์เดิมออกมาใช้ ผู้มียุทธศาสตร์ในการคิดสูง จะมีเทคนิคมีเคล็ดลับในการดึงความรู้ ความจำ และความเข้าใจ และประสบการณ์เดิมที่สะสมเอาไว้ออกมาใช้อย่างมีประสิทธิภาพ สามารถแก้ปัญหาที่มี สถานการณ์ที่แตกต่างกันได้อย่างดี รวมทั้งสามารถแก้ปัญหาต่าง ๆ ได้อย่างสร้างสรรค์

๔) ทักษะการเคลื่อนไหว (motor skills) เป็นความสามารถ ความชำนาญในการปฏิบัติ หรือการใช้อวัยวะส่วนต่าง ๆ ของร่างกายในการทำกิจกรรมต่าง ๆ ผู้ที่มีทักษะการเคลื่อนไหวที่ดีนั้น พฤติกรรมแสดงออกมาจะมีลักษณะรวดเร็วคล่องแคล่ว และถูกต้องเหมาะสม

๕) เจตคติ (attitudes) เป็นความรู้สึกนึกคิดของบุคคลที่มีต่อสิ่งต่าง ๆ ซึ่งมีผลต่อการตัดสินใจของบุคคลนั้นในการที่จะเลือกกระทำหรือไม่กระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่ง^{๒๙๒}

๒.๙.๕ ทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคมเชิงพุทธิปัญญา (Social Cognitive Theory)

อัลเบิร์ต บันดูรา (Albert Bandura ๑๙๒๕) ได้เสนอแนวคิดที่ว่า บุคคลเกิดการเรียนรู้จากการปฏิสัมพันธ์กับสังคม และสิ่งแวดล้อม ซึ่งถือเป็นความเชื่อพื้นฐานของทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคมเชิงพุทธิปัญญา (Social Cognitive Theory) พื้นฐานความคิด ความเชื่อดังกล่าวเป็นสิ่งที่ บันดูรา ค้นคว้าจนเป็นที่ยอมรับในวงการจิตวิทยา คือ การเรียนรู้โดยการสังเกต หรือการเลียนแบบ (Observational Learning or Modeling) โดยพัฒนามาจากทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคม (Social Learning Theory) เป็นกลุ่มทฤษฎีการเรียนรู้ที่เชื่อว่า บุคคลเรียนรู้ได้จากการปฏิสัมพันธ์ระหว่างพฤติกรรมของบุคคลกับสิ่งแวดล้อม ซึ่งได้พัฒนาการมาเป็นลำดับ ทำให้ขอบข่ายทฤษฎีกว้างขวางขึ้นต่อมาได้ใช้ชื่อว่า ทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคมเชิงพุทธิปัญญา (Social Cognitive Theory) แต่ยังคงเป็นความเชื่อพื้นฐานที่ว่า พฤติกรรมของมนุษย์ส่วนหนึ่งเกิดจากการเรียนรู้จากประสบการณ์ของตนเองและอีกส่วนหนึ่งเกิดจากการสังเกตพฤติกรรมของผู้อื่น จุดเน้นของทฤษฎี คือ การเรียนรู้เกิดจากประสบการณ์ของตนเองเป็นผลสืบเนื่องจากการที่บุคคลมีปฏิสัมพันธ์กับคนอื่น มีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม และมีปฏิสัมพันธ์กับสังคม ด้วยเหตุและผลดังกล่าวทำให้ทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคมเชิงพุทธิปัญญา มีหลักการพื้นฐานว่าการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม (Behavior) ของบุคคล สามารถกระทำได้ด้วยการปรับเปลี่ยนสิ่งแวดล้อม (Environment) และองค์ประกอบส่วนบุคคล (Person)

ปัจจัยสำคัญของการเรียนรู้ตามทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคมเชิงพุทธิปัญญา ได้แก่ ๑) บุคคล (Personal) ๒) พฤติกรรม (Behavior) และ ๓) สิ่งแวดล้อม (Environment) การเรียนรู้จะเกิดขึ้นเมื่อทั้งสามปัจจัยมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน และพฤติกรรมต่าง ๆ ของบุคคลที่สังเกตเห็นนั้น นอกจากจะเกิดจากแรงขับภายในตัวของบุคคลแล้ว ยังได้อิทธิพลจากสิ่งแวดล้อมภายนอกด้วย ด้วยการกระตุ้นส่งเสริมให้เกิดแรงจูงใจที่จะแสดงพฤติกรรมออกมาเป็นที่มาของการเกิดบุคลิกภาพ ซึ่งอาศัยความสามารถด้านต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

๑) ความสามารถในการจดจำสัญลักษณ์หรือเครื่องหมาย (Symbolizing Capability) ทำให้บุคคลสามารถใช้เป็นเครื่องมือในการทำความเข้าใจและจัดสิ่งแวดล้อม ซึ่งโดยส่วน

^{๒๙๒} ทิศนา ขัมมณี, ศาสตร์การสอน องค์ความรู้เพื่อการจัดกระบวนการเรียนรู้อย่างมีประสิทธิภาพ, อ่างแก้ว, หน้า ๗๓-๗๕.

ใหญ่ก็มีอิทธิพลต่อความรู้สึก ไปจนถึงกระบวนการรับรู้ และเข้าใจสิ่งต่าง ๆ อย่างมีความหมาย ไปจนถึงการพัฒนาความสามารถในการเรียนรู้ภาษาต่าง ๆ ด้วย^{๒๙๓}

๒) ความสามารถในการรับรู้ความรู้สึกแทนบุคคลอื่น (Vicarious Capability) เป็นคุณสมบัติและความสามารถพิเศษของมนุษย์ในการเรียนรู้ความรู้สึกของบุคคลอื่น ความสามารถนี้ส่งผลให้เกิดการเรียนรู้แบบเลียนแบบ (Modeling) หรือการสังเกต (Observation Learning) มีขั้นตอนของการเรียนรู้ที่สำคัญคือ ๑.ความสนใจ (Attention) ๒.การจดจำ (Retention) ๓.การนำมาแสดง (Production) และ ๔. การสร้างแรงจูงใจ (Motivation)^{๒๙๔}

๓) ความสามารถในการคิดล่วงหน้า (Forethought Capability) ทำให้บุคคลเกิดกลไกการกำกับพฤติกรรมตนเอง เพื่อการบรรลุผลลัพธ์และความมุ่งหวังตามเป้าหมายที่กำหนด นอกจากนั้น การเรียนรู้จากการคาดหวังผลลัพธ์ที่จะเกิดขึ้นจะช่วยให้เกิดการปรับปรุงเมื่อบุคคลต้องการที่จะเข้าใจทักษะกระบวนการของการสร้างผลลัพธ์เหล่านั้น^{๒๙๕}

๒.๑๐ ทฤษฎีเกี่ยวกับผู้สูงอายุ

๑) ทฤษฎีความสูงอายุนานด้านร่างกาย (Biological Theory of Elderly) การพิจารณาการเปลี่ยนแปลงทางร่างกาย โดยพิจารณาประสิทธิภาพการทำงานของร่างกาย เมื่อมีอายุมากขึ้นสภาพต่าง ๆ ของร่างกายจะมีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและการทำหน้าที่ของอวัยวะต่าง ๆ เช่น ผมหงอก สายตาวาวขึ้น ความสามารถในการทำงานของกล้ามเนื้อลดลง เป็นต้น จึงจากการเปลี่ยนแปลงของอวัยวะต่าง ๆ ในร่างกายแต่ละคนจะเกิดขึ้นไม่เท่ากัน ขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายอย่าง ที่สำคัญได้แก่ พันธุกรรม โรค หรือความเจ็บปวด สิ่งแวดล้อมหรือการปฏิบัติตัว โดยเฉพาะสิ่งแวดล้อมของผู้สูงอายุ บุคคลที่อยู่ในครอบครัวที่ให้การดูแลจะต้องมีความรู้ ความเข้าใจในเรื่องการส่งเสริมสุขภาพผู้สูงอายุพยายามส่งเสริมให้ผู้สูงอายุมีการดูแลสุขภาพและปฏิบัติตนอย่างถูกต้องเพื่อให้สามารถดำรงชีวิตต่อไปได้อย่างมีความสุข^{๒๙๖}

จากทฤษฎีนี้จะเห็นได้ว่า เมื่อร่างกายของผู้สูงวัยได้มีการเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา หรือช่วงอายุ ซึ่งหนึ่งที่จะตามมาก็คือ สภาพปัญหาสุขภาพ มีภาวะอาการเจ็บป่วยเป็นต้น ดังนั้น

^{๒๙๓} Bandura, A. **Social Cognitive Theory**, (in R.Vasta (Ed.) *Annals of Child development*. Vol.๖. Six theories of Child Development, Greenwich CT: JAI Press, ๑๙๘๙), pp.๑๐-๑๙.

^{๒๙๔} Ibid., p.๒๑-๓๓.

^{๒๙๕} Ibid., p.๔๔.

^{๒๙๖} ประอรนุช เชื้อถื่อ, ๒๕๔๘, อ้างใน พระครูปฐมวรวัฒน์ และคณะ, ปัจจัยจิตสังคมที่เกี่ยวกับการปรับพฤติกรรมต่อวิถีชีวิตของผู้สูงอายุ, *รายงานการวิจัย*, (พระนครศรีอยุธยา: สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), ๒๕๕๖, หน้า ๒๒.

ผู้สูงอายุเอง ต้องเตรียมตัวและตระหนักในการดูแลสุขภาพของตนเอง และผู้ดูแลต้องเข้าใจในสภาพความเป็นจริงของผู้สูงอายุ และต้องรู้จักวิธีการในการรับมือหรือปฏิบัติกับผู้สูงอายุอย่างรู้เท่าทัน ทั้งนี้ เพื่อให้ผู้สูงอายุสามารถดำรงชีวิตได้อย่างมีความสุข และไม่ก่อภาระอันไม่พึงประสงค์ให้กับผู้ดูแล

๒) ทฤษฎีบทบาท (Role Theory) ผู้สูงอายุจะมีการปรับตัวกับสภาพชีวิตหลายอย่าง ซึ่งไม่เหมือนกับบทบาทเดิมที่เคยมีในอดีต เพื่อเข้ามายอมรับบทบาทความสัมพันธ์ทางสังคมในรูปแบบของผู้สูงอายุ Cotterll^{๒๙๗} ได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับบทบาทของผู้สูงอายุ (Age Role) ในสังคมอเมริกันว่า การปรับตัวจากวัยผู้ใหญ่ไปสู่ผู้สูงอายุ ๙ ประการ คือ

๑. การต้องออกจากงานหรือความเป็นผู้นำครอบครัว
๒. การต้องออกจากบทบาทของผู้นำชุมชนหรือองค์กรต่าง
๓. การละเว้นจากความผูกพันคู่สมรสเนื่องจากการตายจากของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง
๔. การต้องพึ่งพิงผู้อื่นในเรื่องที่พักอาศัย
๕. ลดความสนใจลงในการวางแผนเพื่อให้บรรลุเป้าหมาย
๖. มีการพึ่งพาและขอรับความช่วยเหลือจากผู้อื่นเพิ่มขึ้น
๗. อยู่ภายใต้การดูแลจากลูกหลาน
๘. มีการรวมสมาคมกับผู้มีอายุด้วยกัน
๙. มีการวางแผนในชีวิตแบบวันต่อวัน

จากทฤษฎีดังกล่าวนี้ ไฉโลฤติ ยูวะศิริ ได้แสดงทัศนะว่า “หลักเน้นของทฤษฎีนี้คือความเชื่อว่าเมื่อบุคคลถึงวัยชราจะสวมบทบาทใหม่ของสังคมจากบทบาทชีวิตในวัยผู้ใหญ่สู่บทบาทชีวิตในวัยชรา ซึ่งแนวคิดจากทฤษฎีบางข้ออาจแตกต่างจากสภาพสังคมไทย เช่น ความเป็นผู้นำในครอบครัว ครอบครัวไทยและสังคมไทยส่วนใหญ่ยังให้ความสำคัญในการตัดสินใจของผู้สูงอายุอย่างมาก ดังนั้น แนวคิดนี้จึงมีลักษณะเป็นอุดมคติ แต่ก็ทำให้เราทราบว่า ผู้สูงอายุบางคนมีปัญหาในการปรับตัวเมื่อเข้าสู่สภาวะสูงอายุ สังคมจึงต้องต้องมาช่วยเหลือในการกำหนดบทบาทที่เหมาะสม โดยให้ให้บทบาททางสังคม เช่น อาสาสมัคร กลุ่มเพื่อน หรือการส่งเสริมให้ครอบครัวเห็นความสำคัญของผู้สูงอายุมากยิ่งขึ้น”^{๒๙๘} ดังนั้นแล้ว ในทัศนะของผู้วิจัยเห็นว่า เมื่อผู้สูงอายุได้ผ่านเปลี่ยนจากบุคคลที่มีสถานะทางสังคม กลายเป็นบุคคลธรรมดาคนหนึ่งคนใดในสังคม สิ่งหนึ่งที่ผู้สูงวัยต้องปรับคือใจของเจ้าของที่ต้องยอมรับกับการเปลี่ยนแปลง และเรียนรู้ในการเดินลงจากความสำเร็จหรือความยิ่งใหญ่ในอดีตได้อย่างชาญฉลาด เพื่อไม่ให้ไปเป็นทุกข์กับไม่ยอมรับความเป็นจริง และผู้สูงวัยต้องพยายามหากิจกรรมอื่นๆ ทำ หรือเข้าสังคมอื่น ๆ เพื่อป้องกันภาวะของความโดดเดี่ยวและความซึมเศร้าจากสภาพไม่มีใครดูแลหรือปราศจากการเหลียวแลของสังคม

^{๒๙๗} Wolinsky F.D., ๑๙๘๐, อ้างใน ไฉโลฤติ ยูวะศิริ และคณะ, การสร้างเครือข่ายการจัดการความรู้เพื่อเสริมสร้างวิถีชีวิตชุมชนจิตเวชกิจพอเพียงของผู้สูงอายุนานาชาติ ตำบลป่าเมี่ยง อำเภออดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่, รายงานการวิจัย, (พระนครศรีอยุธยา: สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๙-๑๑.

^{๒๙๘} ไฉโลฤติ ยูวะศิริ และคณะ, การสร้างเครือข่ายการจัดการความรู้เพื่อเสริมสร้างวิถีชีวิตชุมชนจิตเวชกิจพอเพียงของผู้สูงอายุนานาชาติ ตำบลป่าเมี่ยง อำเภออดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่, อ้างแล้ว, หน้า ๘.

๓) ทฤษฎีกิจกรรม (Activity Theory)

Decker กล่าวว่า ทฤษฎีนี้ตั้งอยู่บนพื้นฐาน ๓ ประการ คือ

๑. การมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ของผู้สูงอายุ สืบเนื่องจากผู้สูงอายุมีความสามารถควบคุมพฤติกรรมของตน และสามารถสร้างสถานการณ์ใหม่ขึ้นมาเป็นเครื่องทดแทนสิ่งที่เสียไป เช่น การสูญเสียบุคคลที่รัก การมีชีวิตโดดเดี่ยว ผู้สูงอายุก็จะพยายามหากิจกรรมอื่น ๆ มากระทำเพื่อชดเชย

๒. การมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ของผู้สูงอายุ สืบเนื่องจากความต้องการทางด้านจิตใจและด้านการยอมรับทางสังคมที่มีอยู่ในตัวมนุษย์ตลอดมา ดังนั้น เมื่อผู้สูงอายุขาดความต้องการด้านใดด้านหนึ่ง ก็จะหาสิ่งอื่นทดแทน

๓. การมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ของผู้สูงอายุ เนื่องจากผู้สูงอายุเชื่อว่ากิจกรรมต่าง ๆ สามารถนำมาชดเชยภาระหน้าที่การงานที่ต้องหมดความรับผิดชอบลงไป การหมดภาระที่ต้องเลี้ยงดูบุตรหลานและอื่น ๆ เหตุนี้การที่ผู้สูงอายุได้ร่วมกิจกรรมต่าง ๆ พบปะบุคคลอื่น ๆ จะทำให้สถานะทางสังคมประสบความสำเร็จ โดยได้รับการยอมรับจากบุคคลอื่น ๆ จะทำให้ผู้สูงอายุมีความรู้สึกว่าตนเองมีคุณค่าในสังคมนั้นๆ

สรุปได้ว่า ทฤษฎีกิจกรรมนี้เชื่อว่า ผู้สูงอายุจะมีชีวิตที่เป็นสุขได้ ควร มีบทบาทหรือกิจกรรมทางสังคมอย่างเหมาะสม เช่น การมีงานอดิเรก การเป็นสมาชิกกลุ่มกิจกรรมต่าง ๆ ^{๒๙๙}

๔) แนวคิดทฤษฎีทางจิตวิทยา (Psychological Theory)

การพิจารณาการเปลี่ยนแปลงทางจิตใจ เมื่อร่างกายเปลี่ยนแปลงไปตามวัยที่เพิ่มขึ้น อารมณ์และจิตใจก็ย่อมเปลี่ยนแปลงไปด้วย ในการเปลี่ยนแปลงทางจิตใจพิจารณาความสามารถเหล่านี้ ได้แก่ ความจำ การเรียนรู้ สติปัญญา ความชำนาญ ความรู้สึกแรงจูงใจและอารมณ์ ผู้ที่มีอายุจะมีลักษณะน้อยใจง่าย ไม่ยอมรับรู้ ยึดมั่นความคิดตัวเองเป็นหลัก ไม่ค่อยยอมรับความรู้ใหม่ ๆ หรือการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจะทำให้มีอารมณ์ไม่มั่นคง จู้จี้ ขี้บ่น หงุดหงิดง่าย รวมทั้งวัยผู้สูงอายุนี้เป็นวัยที่ต้องทำงาน ผู้สูงอายุจะรู้สึกกลัวความว้าเหว่ กลัวการสูญเสียความสำคัญ กลัวการถูกทอดทิ้งเกรงว่าจะไม่ได้รับการยอมรับจากสังคม ตลอดจนผู้สูงอายุต้องเผชิญกับการสูญเสียบุคคลอันเป็นที่รัก

๓๐๐

จากทฤษฎีนี้จะเห็นได้ว่า นอกจากการเปลี่ยนแปลงทางด้านร่างกายแล้ว สถานะทางด้านจิตใจของผู้สูงอายุก็เปลี่ยนแปลงไปด้วย ดังนั้นผู้ดูแลหรือผู้เกี่ยวข้องกับผู้สูงอายุ ต้องตระหนักและเข้าใจถึงสถานะจิตใจของผู้สูงอายุ ที่มีความอ่อนไหวต่ออารมณ์ต่าง ๆ ง่าย และต้องหลีกเลี่ยงการกระทำหรือวาจาที่จะทำให้ผู้สูงอายุรู้สึกไม่ดี และเมื่อผู้สูงอายุได้รับการดูแลเอาใจใส่ในด้านจิตใจ ก็จะส่งผลให้กับร่างกายด้วย

^{๒๙๙} อ่างแล้ว, ไฉโลฤติ ยูวณะศิริ และคณะ, การสร้างเครือข่ายการจัดการความรู้เพื่อเสริมสร้างวิถีชีวิต
 บทฐานคิดเศรษฐกิจพอเพียงของผู้สูงอายุบ้านโป่งกุ่ม ตำบลป่าเมี่ยง อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่, หน้า ๘-๙.

^{๓๐๐} อ่างแล้ว, ประอรณุช เชื้อถือ, ๒๕๔๘, อ่างใน พระครูปฐมวรวัฒน์ และคณะ, ปัจจัยจิตสังคมที่
 เกี่ยวกับการปรับพฤติกรรมต่อวิถีชีวิตของผู้สูงอายุ, หน้า ๒๓.

๕) ทฤษฎีทันสมัย (Modernization Theory)

ทฤษฎีนี้อธิบายการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรม ที่เกิดขึ้นจากการเจริญเติบโตของอุตสาหกรรมและเทคโนโลยี สิ่งเหล่านี้เพิ่มปริมาณสูงขึ้น แต่ส่วนทางกับคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุ เพราะกระทบต่อสถานภาพ บทบาท ความสัมพันธ์ทางสังคม ซึ่งทำให้ผู้สูงอายุที่เคยมีสถานภาพสูงในสังคมดั้งเดิมต้องเปลี่ยนแปลงไปสู่การมีสถานภาพทางสังคมที่ลดต่ำลงในสังคมสมัยใหม่^{๓๐๑}

Cowgill^{๓๐๒} กล่าวว่า ผู้สูงอายุในสังคมที่มีวัฒนธรรมต่างกันจะมีความเหมือนกันในคุณลักษณะบางประการที่เรียกว่าลักษณะทั่วไป (Universals) และความต่างกันเรียกว่าลักษณะแปรผัน (Variation) ดังมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑. ปรากฏการณ์ทั่วไป (Universals) ของผู้สูงอายุที่มีอยู่ทุกสังคม คือ

๑. ผู้สูงอายุเป็นประชากรกลุ่มน้อยในประชากรทั้งหมด
๒. ผู้สูงอายุจะเป็นผู้หญิงมากกว่าผู้ชาย
๓. ผู้สูงอายุส่วนใหญ่จะเป็นหม้าย
๔. ในทุกสังคม คนบางกลุ่มถูกจัดแยกไว้ว่าเป็นผู้สูงอายุ และได้รับการปฏิบัติที่แตกต่างกันออกไป
๕. มีแนวโน้มที่ปรากฏว่าผู้สูงอายุจะมีบทบาทในงานเกี่ยวกับการนั่งโต๊ะ เป็นที่ปรึกษาควบคุมกิจกรรมต่าง ๆ มากกว่างานที่ใช้กำลัง และขณะเดียวกันจะมีความเกี่ยวข้องในการรักษาสถานภาพกลุ่มมากกว่าการผลิตในเชิงเศรษฐกิจ
๖. ในทุกสังคมมีจารีตกำหนดความรับผิดชอบร่วมกัน ระหว่างผู้สูงอายุกับบุตรหลานที่เป็นผู้ใหญ่
๗. ผู้สูงอายุบางคนยังคงมีบทบาทในฐานะทางการเมือง กระบวนการยุติธรรม และกิจการพลเรือน
๘. ทุกสังคมมีค่านิยมให้ความสำคัญกับชีวิต และการยืดชีวิตให้ยืนยาวไปแม้จะอยู่ในวัยชรา

๒. ปรากฏการณ์ซึ่งแปรผัน (Variation) ของผู้สูงอายุ คือ

๑. ในส่วนเกี่ยวกับภาวะผู้สูงอายุ และความทันสมัยนั้น ในสังคมดั้งเดิมบุคคลได้รับการจัดว่าเป็นผู้สูงอายุ เมื่อยังมีอายุน้อยกว่าในสังคมสมัยใหม่
๒. การเป็นผู้สูงอายุในสังคมใหม่ ถูกกำหนดโดยอายุเป็นประการสำคัญ แต่ในสังคมดั้งเดิมและสังคมแบบอื่น ๆ ถูกกำหนดโดยปัจจัยสำคัญอื่น เช่น การเป็นปู่ย่าตายาย เป็นต้น
๓. การมีชีวิตยืนยาวมีความสัมพันธ์โดยตรง และอย่างมีนัยสำคัญกับระดับภาวะความทันสมัย

^{๓๐๑} อ่างแล้ว, ไฉไลฤดี ยุวนะศิริ และคณะ, การสร้างเครือข่ายการจัดการความรู้เพื่อเสริมสร้างวิถีชีวิตพื้นฐานคิดเศรษฐกิจพอเพียงของผู้สูงอายุนานาชาติ ตำบลป่าเมี่ยง อำเภออดอยสะแก จังหวัดเชียงใหม่, หน้า ๘-๙.

^{๓๐๒} อ่างแล้ว, Cowgill, ๑๙๘๔, อ่างใน ไฉไลฤดี ยุวนะศิริ และคณะ, การสร้างเครือข่ายการจัดการความรู้เพื่อเสริมสร้างวิถีชีวิตพื้นฐานคิดเศรษฐกิจพอเพียงของผู้สูงอายุนานาชาติ ตำบลป่าเมี่ยง อำเภออดอยสะแก จังหวัดเชียงใหม่, หน้า ๙-๑๑.

๔. สังคมทันสมัยจะมีสัดส่วนของประชากรสูงอายุมากกว่าสังคมแบบอื่น ๆ
๕. สังคมสมัยใหม่มีสัดส่วนประชากรหญิง โดยเฉพาะอย่างยิ่งสตรีเป็น
หม้ายสูงกว่าสังคมแบบอื่น ๆ
๖. สังคมสมัยใหม่มีสัดส่วนประชากรผู้เป็นปู่ย่าตายาย หรือทวดมากกว่า
สังคมแบบอื่น
๗. ผู้สูงอายุมีสถานภาพสูงในสังคมดั้งเดิม แต่มีสถานภาพต่ำกว่า และไม่
ชัดเจนในสังคมสมัยใหม่
๘. ในสังคมดั้งเดิม ผู้สูงอายุจะดำรงตำแหน่งสำคัญทางการเมืองและ
เศรษฐกิจ แต่ในสังคมสมัยใหม่ ผู้สูงอายุส่วนน้อยที่ได้ตำแหน่งดังกล่าว
๙. ในสังคมที่ให้ความเคารพนับถือหรือบูชาบรรพบุรุษ ผู้สูงอายุจะมี
สถานภาพทางสังคมสูง
๑๐. เมื่อประชากรสูงอายุเป็นสัดส่วนน้อยของประชากร ผู้สูงอายุจะมี
สถานภาพทางสังคมสูงและต่ำลง เมื่อจำนวนและสัดส่วนเพิ่มขึ้น
๑๑. เมื่อสังคมมีอัตราการเปลี่ยนแปลงสูง สถานภาพทางสังคมของผู้สูงอายุ
จะลดถอยลงในอัตราสูงที่สูงด้วย
๑๒. ความมีเสถียรภาพในที่อยู่อาศัย ทำให้ผู้สูงอายุมีสถานภาพสูง แต่การ
ไม่มีเสถียรภาพในที่อยู่อาศัย หรือการย้ายถิ่นมักจะทำให้สถานภาพต่ำลง
๑๓. ในสังคมเกษตรกรรม ผู้สูงอายุมีสถานภาพสูงกว่าในสังคมเมือง
๑๔. ในสังคมที่ไม่รู้หนังสือ ผู้สูงอายุมักมีสถานภาพสูง แต่เมื่อระดับการรู้
หนังสือในสังคมทวีสูงขึ้น สถานภาพของผู้สูงอายุจะมีแนวโน้มลดต่ำลง
๑๕. ในสังคมที่ผู้สูงอายุสามารถทำหน้าที่ต่าง ๆ ที่เป็นประโยชน์ และมี
คุณค่าต่อสังคม ผู้สูงอายุมักจะมีเสถียรภาพสูง แต่อย่างไรก็ตาม ข้อสรุปดังกล่าวขึ้นอยู่กับระบบ
ค่านิยมของสังคมและกิจกรรมของผู้สูงอายุด้วย
๑๖. การเกษียณอายุการทำงานเป็นปรากฏการณ์สมัยใหม่ และส่วนใหญ่
พบในสังคมสมัยใหม่ ซึ่งมีภาวะการผลิตสูง
๑๗. ผู้สูงอายุมีสถานภาพสูงในสังคมที่มีครอบครัวแบบขยาย (Extended
Family) และมีแนวโน้มจะมีสถานภาพต่ำลงในสังคมที่มีครอบครัวเดี่ยว (Neolocal Family)
๑๘. เมื่อสังคมทันสมัยขึ้น ความรับผิดชอบในการจัดบริการด้านความมั่นคง
ทางเศรษฐกิจแก่ผู้สูงอายุที่มีความต้องการพึ่งพิงบริการดังกล่าวจะเปลี่ยนแปลงจากหน้าที่ของ
ครอบครัวมาเป็นภาระของรัฐ
๑๙. ความทันสมัยของสังคมทำให้ผู้สูงอายุสามารถรักษาภาวะความเป็น
ผู้นำของตนได้น้อยลง
๒๐. ในสังคมดั้งเดิม บทบาทของหญิงหม้ายมักเป็นบทบาทที่สืบทอดกันมา
อย่างชัดเจน แต่เมื่อสังคมทันสมัยขึ้นบทบาทเช่นนั้นจะมีความชัดเจนน้อยลง ดังนั้น บทบาทหญิง
หม้ายในสังคมสมัยใหม่จึงมักยืดหยุ่นและไม่ชัดเจน

๒๑. ระบบค่านิยมแบบปัจเจกนิยมตามแบบแผนของสังคมตะวันตก มักจะทำให้สถานภาพและเสถียรภาพของผู้สูงอายุลดน้อยลง

๒๒. ในสังคมโบราณหรือสังคมเกษตรกรรม การแยกตัวอยู่ตามลำพังมิใช่ลักษณะสำคัญของผู้สูงอายุ แต่เมื่อสังคมมีระดับการเป็นสังคมทันสมัยสูงขึ้น การแยกตัวอยู่ตามลำพังของผู้สูงอายุมักจะปรากฏขึ้น

จากทฤษฎีดังกล่าวข้างต้นนี้ ไฉโลฤดี ยูวนะศิริ ได้สรุปประเด็นว่า “ทฤษฎีนี้ได้กล่าวถึงการสูญเสียสถานภาพทางสังคมของผู้สูงอายุ ในสังคมที่กำลังเปลี่ยนผ่านจากสังคมเกษตรกรรมสู่สังคมอุตสาหกรรม ในสังคมเกษตรกรรมนั้นผู้สูงอายุจะเป็นผู้ควบคุมทางเศรษฐกิจและสังคม เป็นศูนย์กลางของครอบครัวในด้านศาสนา แต่ในทางสังคมอุตสาหกรรมหรือสังคมเมือง การควบคุมทรัพยากรทางเศรษฐกิจ ได้แก่ ทุน มีการกระจายมากขึ้น การแข่งขันในระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่เน้นประสิทธิภาพของการผลิต การประเมินมาตรฐานการผลิตจากประชากรในวัยแรงงาน ทำให้ผู้สูงอายุมีความสำคัญน้อยลง และจัดเป็นกลุ่มที่อยู่ในภาวะพึ่งพิง เช่นเดียวกับประชากรในวัยเด็ก ด้วยเหตุนี้ ได้นำกลุ่มสูงอายุไปสู่สถานภาพที่ลดต่ำลง”^{๓๐๓}

๖) ทฤษฎีทางสังคมวิทยา (Sociological Theory)

การพิจารณาการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเป็นปัจจัยหนึ่งที่มีความสำคัญกับผู้สูงอายุ เพราะผู้สูงอายุต้องประสบกับสภาพที่ถูกลดบทบาทหน้าที่การงาน หรือหยุดการกระทำลง เนื่องจากข้อจำกัดทางด้านร่างกาย สัมพันธภาพทางสังคมขอบเขตจำกัด ความห่างเหินจากสังคมมีมากขึ้นการยอมรับจากสังคมต่อความมีอายุมักเป็นไปในทางลบ เพราะสังคมจะประเมินความสามารถในแง่ปฏิบัติ และจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในปัจจุบัน นอกจากนี้แล้ว สังคมไทย ได้มีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเกษตรกรรมมาเป็นสังคมอุตสาหกรรมมากขึ้น โครงสร้างของระบบครอบครัวมีแนวโน้มจะเป็นครอบครัวเดี่ยวมากขึ้น เงินได้กลายเป็นปัจจัยสำคัญในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ ทำให้เกิดการดิ้นรนต่อสู้ทางเศรษฐกิจ สมาชิกในครอบครัวที่สามารถทำงานได้ก็จะละทิ้งถิ่นฐานไปทำงานในเมืองเพื่อหารายได้มาเลี้ยงครอบครัว มีการแข่งขันทางสังคม มองเห็นประโยชน์ส่วนตัวเป็นหลักการพึ่งพาอาศัยกันน้อยลง ให้ความสำคัญกับค่านิยมด้านวัตถุมากกว่าด้านจิตใจ การรับรู้ของคนรุ่นใหม่คิดว่าผู้สูงอายุเป็นคนมีความคิดล้าหลัง ไม่ทันต่อเหตุการณ์ เกิดปัญหาช่องว่างระหว่างวัย ทำให้ผู้สูงอายุขาดความสำคัญ ขาดการให้ความเคารพยอมรับจากบุตรหลานในครอบครัว แต่เดิมที่ผู้สูงอายุเป็นหัวหน้าครอบครัว มีหน้าที่ในการดูแล และหาเลี้ยงครอบครัวต้องปรับบทบาทมาเป็นผู้พึ่งพาอาศัย เป็นผู้รับมากกว่าผู้ให้ มีการเปลี่ยนแปลงของรายได้โดยเฉพาะในผู้สูงอายุที่ครบเกษียณ ต้องออกจากการทำงาน ต้องลดบทบาทเกี่ยวกับสังคม ทำให้ผู้สูงอายุรู้สึกสูญเสียอำนาจและบทบาททาง

^{๓๐๓} อ่างแล้ว, ไฉโลฤดี ยูวนะศิริ และคณะ, การสร้างเครือข่ายการจัดการความรู้เพื่อเสริมสร้างวิถีชีวิตชุมชนคิดเศรษฐกิจพอเพียงของผู้สูงอายุบ้านโป่งกุ่ม ตำบลป่าเมี่ยง อำเภอตอสะเท็ด จังหวัดเชียงใหม่, หน้า ๙.

สังคมที่เคยมี รู้สึกตนเองหมดความหมาย ไร้คุณค่า และคิดว่าตนเองเป็นปัญหาและภาระสังคม การเปลี่ยนแปลงทางด้านร่างกาย จิตใจ อารมณ์ สังคม และเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นกับผู้สูงอายุดังกล่าว อาจเป็น สิ่งหนึ่งที่บ่งชี้ให้ทราบถึงความสามารถในการดูแลตนเองของผู้สูงอายุลดลง แต่เพื่อให้ครอบครัวได้ เข้าใจในตัวผู้สูงอายุเพิ่มมากขึ้น จึงเป็นสิ่งจำเป็นที่ช่วยอธิบายให้ครอบครัวยอมรับ และเข้าใจในการ เปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น เพื่อให้ครอบครัวมีความพร้อมที่จะให้การดูแลส่งเสริมสุขภาพผู้สูงอายุ ให้ ผู้สูงอายุนั้นสามารถดำเนินชีวิตต่อไปได้อย่างมีความสุข^{๓๐๔}

๓) ทฤษฎีทำลายตัวเอง (Auto Immune Theory)

ทฤษฎีนี้เชื่อว่า การเป็นผู้สูงอายุ เกิดจากร่างกายสร้างภูมิคุ้มกันปกติ น้อยลงพร้อม ๆ กับการสร้างภูมิคุ้มกันทำลายตัวเองมากขึ้น ดังนั้น การสร้างภูมิคุ้มกันปกติที่น้อยลง มีผลให้ร่างกาย ต่อสู้เชื้อโรคและสิ่งแปลกปลอมที่น้อยลงก่อให้เกิดความเจ็บป่วยง่ายขึ้น^{๓๐๕}

๔) ทฤษฎีความปราดเปรื่อง (Intelligence Theory)

ทฤษฎีนี้ เชื่อว่าผู้สูงอายุมีความปราดเปรื่อง และคงความเป็นปราชญ์อยู่ได้ต้องมี ความสนใจศึกษาค้นคว้าอยู่ตลอดเวลาเป็นผู้รู้และเป็นผู้มีสุขภาพดี ตลอดจนเป็นผู้ที่มีเศรษฐกิจดี^{๓๐๖}

๕) ทฤษฎีปล่อยวาง

วิธีการปรับตัวยามสูงวัย คือ การปล่อยวาง ผู้สูงอายุควรลดบทบาทต่าง ๆ ทางสังคม เพราะวิธีนี้เหมาะสมกับสภาพร่างกายที่เริ่มเสื่อมถอย นอกจากนั้นแล้วกิจกรรมการทำงานและกิจกรรม สังคมก็ได้รับการละวางแล้ว ดังนั้น ผู้สูงอายุจึงควรอยู่อย่างเรียบง่าย ไม่ไปยุ่งวุ่นวายกับภารกิจทาง สังคมและครอบครัวมากนัก เมื่อผู้สูงอายุมีความต้องการและเกี่ยวข้องกับทางสังคมน้อย วิธีนี้จะเป็นวิธีที่ จะรักษาสุขภาพแห่งชีวิต อารมณ์ จิตใจและร่างกาย^{๓๐๗}

๑๐) ทฤษฎีการถดถอยจากสังคม (Disengaging Theory)

ทฤษฎีกล่าวถึงการให้ผู้สูงอายุยอมรับว่า เมื่อถึงวัยสูงอายุแล้ว บุตรหลานและชุมชน มักให้ความสำคัญและความสนใจน้อยลง เมื่อเป็นเช่นนั้นควรจะลดความรับผิดชอบและความห่วงใย บุตรหลานลงบ้าง ซึ่งกระบวนการของความสูงอายุมักมีลักษณะเฉพาะ คือ ผู้สูงอายุส่วนใหญ่จะค่อย ๆ ถดถอยไปทีละคนจากสังคม ผู้สูงอายุจะมีความพอใจเป็นอย่างมาก ถ้าได้อยู่ในสภาพแวดล้อมที่ เหมือนเดิม แต่ก็พบว่าเหตุที่ส่งเสริมให้ผู้สูงอายุอยู่ร่วมกับบุคคลในสังคมมากกว่าที่จะถดถอยออกจาก

^{๓๐๔} กฤษณา บุณพพงศ์, ๒๕๔๐, อ้างพระครูปฐมวรวัฒน์ และคณะ, ปัจจัยจิตสังคมที่เกี่ยวกับการ ปรับพฤติกรรมต่อวิถีชีวิตของผู้สูงอายุ, รายงานการวิจัย, (พระนครศรีอยุธยา: สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๒๓-๒๔.

^{๓๐๕} ประอรนุช เชื้อถิอ, ๒๕๔๘, อ้างใน พระครูปฐมวรวัฒน์ และคณะ, ปัจจัยจิตสังคมที่เกี่ยวกับการ ปรับพฤติกรรมต่อวิถีชีวิตของผู้สูงอายุ, อ้างแล้ว, หน้า ๒๔.

^{๓๐๖} ประอรนุช เชื้อถิอ, ๒๕๔๘, อ้างใน พระครูปฐมวรวัฒน์ และคณะ, ปัจจัยจิตสังคมที่เกี่ยวกับการ ปรับพฤติกรรมต่อวิถีชีวิตของผู้สูงอายุ, อ้างแล้ว, หน้า ๒๔.

^{๓๐๗} ศรีเรือน แก้วกังวาล , ๒๕๔๕, อ้างใน พระครูปฐมวรวัฒน์ และคณะ, ปัจจัยจิตสังคมที่เกี่ยวกับการ ปรับพฤติกรรมต่อวิถีชีวิตของผู้สูงอายุ, รายงานการวิจัย, (พระนครศรีอยุธยา: สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๒๕.

สังคม คือ การมีสิ่งแวดล้อมที่ดี ได้รับการยอมรับและความเคารพจากผู้อื่น ในทางตรงกันข้าม ผู้สูงอายุที่ถดถอยจากสังคม เนื่องมาจากต้องลดบทบาทตนเองในสังคม เช่น สัมพันธภาพกับเพื่อนร่วมงานลดลง เกษียณอายุ สูญเสียคู่ชีวิต หมดสภาพของการเป็นหัวหน้าครอบครัว หนีหรือถดถอยออกไปทีละน้อย ๆ จากคนอื่น ๆ ในสังคม ซึ่งแต่ละคนก็จะมีความสุขความพอใจและได้รับประโยชน์ร่วมกัน เพราะจะได้รับอิสระจากกฎต่าง ๆ ของสังคม ทฤษฎีไม่ได้บ่งชี้ว่าผู้สูงอายุหรือสังคมเป็นผู้ถดถอยหนี แต่ผู้สูงอายุมีความสุขอย่างมากถ้าได้อยู่ในสภาพแวดล้อมที่เหมือนเดิม^{๓๐๘}

๑๑) ทฤษฎีความต่อเนื่อง (Continuity Theory)

ทฤษฎีนี้เชื่อว่า ความสุขของผู้สูงอายุในการได้ทำกิจกรรมต่าง ๆ ขึ้นอยู่กับบุคลิกภาพและแบบแผนการดำเนินชีวิตของแต่ละคนที่ได้กระทำมาตั้งแต่วัยผู้ใหญ่และวัยกลางคน กล่าวคือ บุคคลที่เคยมีบทบาทและทำกิจกรรมร่วมกันในสังคมมาก่อน เมื่อเข้าสู่วัยสูงอายุก็จะมีกิจกรรมเช่นเดิมต่อไปอีก และบุคคลใดที่เคยมีความเป็นอยู่อย่างสงบ สันโดษ ไม่มีบทบาทอะไรในสังคมมาก ก็อาจแยกตัวเองออกจากสังคมเมื่ออายุมากขึ้น โดยเฉพาะบุคคลที่มีสุขภาพร่างกายและจิตใจไม่แข็งแรงอาจไม่เข้าร่วมกิจกรรมใด ๆ เลยก็ได้ ทฤษฎีนี้เป็นการสะท้อนของบุคลิกภาพของแต่ละคน โดยสะท้อนให้เห็นว่าแต่ละคนมีลักษณะนิสัย การตัดสินใจ อารมณ์และความพอใจเป็นอย่างไร ในช่วงชีวิตที่ผ่านมา จะเห็นได้ว่าการที่ผู้สูงอายุจะมีความสุขและมีกิจกรรมร่วมกันในสังคมก็จะมีกิจกรรมเหมือนเดิมเมื่อมีอายุเพิ่มขึ้น ส่วนผู้สูงอายุที่ชอบสันโดษไม่เคยมีบทบาทในสังคมมาก่อนก็ย่อมจะแยกตัวออกจากสังคมเมื่ออายุมากขึ้น^{๓๐๙}

๒.๑๑ ข้อมูลทั่วไปของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์

๒.๑๑.๑ จังหวัดสุรินทร์

๑) ประวัติโดยสังเขป

ประวัติของจังหวัดสุรินทร์ประมาณปี พ.ศ. ๒๓๐๒ ในสมัยพระที่นั่งสุริยามรินทร์ ได้มีช้างเผือกแตกโรงมาจากกรุงศรีอยุธยาหนีเข้ามาในป่าบริเวณถิ่นที่อยู่ของชาวภูย เจ้าหน้าที่ผู้ติดตามช้างจากกรุงศรีอยุธยาตามหาช้างไม่พบ จึงได้รับคำแนะนำจากเจ้าเมืองพิมายให้มาหาหัวหน้าหมู่บ้านชาวภูย คณะผู้ติดตามช้างได้รับความช่วยเหลือจากหัวหน้าหมู่บ้านชาวภูยเป็นอย่างดี จนสามารถนำช้างเผือกกลับไปถวายสมเด็จพระที่นั่งสุริยามรินทร์ได้เช่นเดิม ด้วยความดีความชอบดังกล่าว จึงได้ทรงโปรดเกล้าฯ พระราชทานรางวัลให้ตามความเหมาะสมและได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งหัวหน้าชาวภูยเหล่านั้นให้เป็นหัวหน้าหมู่บ้าน กลับไปปกครองคนในหมู่บ้านของตน โดยขึ้นตรงต่อ

^{๓๐๘} ปาลีรัตน์ พรทวีภักทา และคณะ ๒๕๔๕, อ่างใน พระครูปฐมวรวัฒน์ และคณะ, ปัจจัยจิตสังคมที่เกี่ยวกับการปรับพฤติกรรมต่อวิถีชีวิตของผู้สูงอายุ, รายงานการวิจัย, (พระนครศรีอยุธยา: สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๒๖.

^{๓๐๙} ปาลีรัตน์ พรทวีภักทา และคณะ ๒๕๔๕, อ่างใน พระครูปฐมวรวัฒน์ และคณะ, ปัจจัยจิตสังคมที่เกี่ยวกับการปรับพฤติกรรมต่อวิถีชีวิตของผู้สูงอายุ, รายงานการวิจัย, (พระนครศรีอยุธยา: สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๒๗.

เมืองพิมาย^{๓๑๐} ต่อมาเมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๓๐๖ คณะหัวหน้าหมู่บ้านเหล่านั้นได้จัดหาของป่าไปถวาย ประกอบด้วย ช้าง ม้า แก่นสน ยางสน นอระมด (นอแรด) งาช้าง ขี้ผึ้ง ซึ่งถือว่าเป็นการส่งส่วยตาม ประเพณี พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนบรรดาศักดิ์หัวหน้าหมู่บ้านเหล่านั้นให้สูงขึ้น และได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ยกฐานะหมู่บ้านเป็นเมืองดังนี้ ๑) บ้านคูปทายเป็นเมืองคูปทายสมันต์ มีพระยาสุรินทรภักดีศรีณรงค์จางวาง (เชียงปุม) เป็นเจ้าเมือง ๒) บ้านอ้อจะปะนึ่งหรือบ้านคงยางเป็นเมืองสังฆะ มีพระยาสังฆะบุรีศรีนครอ้อจะ (เชียงฆะ) เป็นเจ้าเมือง ๓) บ้านกุดหวายหรือบ้านเมืองเตา เป็นเมืองรัตนบุรี มีพระศรีนครเตา (เชียงสี) เป็นเจ้าเมือง ๔) บ้านปราสาทสี่เหลี่ยมโคกลำดวน เป็นเมืองขุขันธ์มีพระไกรภักดีศรีนครลำดวน (เชียงขัน) เป็นเจ้าเมือง

ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา เมืองคูปทายสมันต์^{๓๑๑} ได้มีส่วนร่วมในการทำสงครามเคียงบ่าเคียงไหล่กับกองทัพหลวงมาตลอด เช่น ในปี พ.ศ. ๒๓๒๑ ได้ร่วมกับกองทัพเมืองขุขันธ์ เมืองสังฆะ เป็นกองหน้าไปตีเมืองต่างๆ ของกรุงศรีสัตนาคนหุต และได้เมืองเวียงจันทน์ในที่สุด ต่อมาก็ได้จัดกองกำลังไปสมทบกองทัพใหญ่ที่เมืองเสียมราฐ กำปงสวาย บรรทายมาศ และได้เมืองเขมรมาอยู่ในขอบขันธสีมา อันเป็นสาเหตุให้ชาวเขมรอพยพเข้ามาอยู่ที่เมืองคูปทายสมันต์และเมืองสังฆะมากขึ้น จนทำให้อิทธิพลทางวัฒนธรรมของเขมรมาครอบงำสังคมชาวเมืองเดิมไปบางส่วน เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๑ ขึ้นครองราชย์จึงได้ทรงโปรดเกล้าฯ เปลี่ยนนามเมืองจากคูปทายสมันต์ เป็นเมืองสุรินทร์ ตามสร้อยบรรดาศักดิ์ของเจ้าเมือง และทรงโปรดเกล้าฯ ให้ขึ้นตรงต่อกรุงเทพมหานครตั้งแต่นั้นมา ครั้นถึงสมัยรัชกาลที่ ๕ ได้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นแบบเทศาภิบาล ตามแบบอารยประเทศ มีการคมนาคมสะดวกขึ้น จึงมีชาวจีนเข้ามาตั้งร้านค้าขาย และมีเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ ตามความเจริญของบ้านเมือง

๒) ข้อมูลด้านอาณาเขตและที่ตั้ง

จังหวัดสุรินทร์ เป็นตั้งอยู่ทางทิศใต้ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ห่างจากกรุงเทพมหานครประมาณ ๔๕๐ กิโลเมตร เป็นจังหวัดในกลุ่มจังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง ๑ มีเนื้อที่ประมาณ ๘,๑๒๔.๐๕๖ ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ ๕,๐๗๗,๕๓๕ ไร่ ออกเป็น ๑๗ อำเภอ^{๓๑๒} ตั้งอยู่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ของประเทศไทย ระหว่างเส้นแวงที่ ๑๐๓ องศา และ ๑๐๕ องศาตะวันออก และระหว่างเส้นรุ้งที่ ๑๕ องศา และ องศาเหนือ ห่างจากกรุงเทพมหานครประมาณ ๔๕๐ กิโลเมตร มีอาณาเขตติดต่อกับจังหวัดใกล้เคียง ดังนี้

ทิศเหนือ	ติดต่อกับจังหวัดร้อยเอ็ดและจังหวัดมหาสารคาม
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับจังหวัดศรีสะเกษ
ทิศใต้	ติดต่อกับราชอาณาจักรกัมพูชา
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับจังหวัดบุรีรัมย์

^{๓๑๐} ยุพดี จรรย์ยานนท์, การศึกษานิทานชาวบ้านตำบลจอมพระ อำเภोजอมพระ จังหวัดสุรินทร์, ปริญญานิพนธ์ (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร ๒๕๒๒), หน้า ๓๔ – ๓๕.

^{๓๑๑} เรื่องเดียวกัน, ยุพดี จรรย์ยานนท์, หน้า ๔๕.

^{๓๑๒} สำนักงานสถิติแห่งชาติ, ข้อมูลจังหวัดสุรินทร์, (กรุงเทพฯ: ๒๕๕๗), หน้า ๕.

๓) ลักษณะภูมิประเทศ

จังหวัดสุรินทร์มีเนื้อที่ประมาณ ๘,๑๒๔ ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ ๕,๐๗๗,๕๓๕ ไร่คิดเป็นร้อยละ ๔.๘ ของพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือทั้งหมด ลักษณะภูมิประเทศโดยทั่วไปมีลักษณะดังนี้คือบริเวณซึ่งติดต่อกับราชอาณาจักรกัมพูชา มีป่าทึบและภูเขาสลับซับซ้อน ถัดจากบริเวณภูเขา จะเป็นที่ราบสูงลุ่มๆ ดอนๆ ลักษณะลูกคลื่นลอนลาดบริเวณตอนกลาง ของจังหวัด จะเป็นที่ราบลุ่มเป็นส่วนใหญ่ มีที่ราบสูงอยู่บางตอน ด้านเหนือของจังหวัดเป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำไหลผ่านจังหวัดสุรินทร์มีลำน้ำธรรมชาติที่สำคัญ ๘ สายดังนี้คือ แม่น้ำมูล ลำน้ำชี ห้วยเสนง ลำห้วยพลับพลา ลำห้วยระวี ลำห้วยทับทัน ลำห้วยระหารและลำห้วยแก้ว เป็นลำน้ำที่ทำประโยชน์ให้แก่จังหวัดสุรินทร์ นอกจาก ๘ แห่งนี้แล้ว ยังมีลำน้ำและหนองน้ำอีกมากมายกระจัดกระจายอยู่ในอำเภอต่างๆแต่แหล่งน้ำต่างๆดังกล่าวไม่สามารถอำนวยประโยชน์ให้แก่เกษตรกรได้มากนัก ในฤดูแล้งส่วนใหญ่จะแห้ง เว้นแต่ลำน้ำมูลซึ่งมีน้ำไหลตลอดปี

๔) กลุ่มประชากรในจังหวัดสุรินทร์

จังหวัดสุรินทร์ มีประชากรส่วนมากอาศัยอยู่ในเขตชนบท มีความหลากหลายทางวัฒนธรรม ประเพณีและความเป็นอยู่เนื่องจากประชากรที่พูดภาษาต่างกัน ๓ กลุ่มหรือ “สุรินทร์ ๓ เผ่า” คือ เขมร ส่วย และลาว แต่ประชากรทั้งหมดมีความเป็นอยู่ที่เรียบง่าย มีความสามัคคี ต่างได้รักษาวัฒนธรรม ประเพณี ภาษาของตนไว้เป็นอย่างดี และเป็นเอกลักษณ์ที่โดดเด่น

๕) ข้อมูลด้านผู้สูงอายุ

ในส่วนของประชากรนั้น จังหวัดสุรินทร์ มีประชากรผู้สูงอายุเพิ่มขึ้นตามประชากรผู้สูงอายุของประเทศ ในปี ๒๕๕๙ -๒๕๖๑ ตามลำดับ ร้อยละดังนี้ ๑๕.๐๓, ๑๕.๕๔, ๑๖.๓๖ ซึ่งมีแนวโน้มสูงขึ้นตามร้อยละของประชากรผู้สูงอายุ ในภาพรวมของประเทศ คือร้อยละ ๑๕.๐๔, ๑๖.๐๙, ๑๗.๓๖ ปี ๒๕๖๒ ผู้สูงอายุ ได้รับการคัดกรอง ADL จำนวน ๑๗๕,๘๑๘ คน (ร้อยละ ๙๐.๑๙) จำแนกเป็นผู้สูงอายุกลุ่มติดสังคมร้อยละ ๙๗.๐๐ กลุ่มติดบ้าน จำนวนร้อยละ ๒.๔๙ กลุ่มติดเตียงร้อยละ ๐.๕๑ พบมีภาวะเสี่ยง ความดันโลหิตสูงร้อยละ ๓๖.๙๘ เสี่ยงเบาหวาน ร้อยละ ๙ การคัดกรองทันตกรรม พบผิปกติ ร้อยละ ๕.๒๕ มีภาวะเสี่ยงต่อโรคซึมเศร้า ร้อยละ ๑.๐๑ เสี่ยงต่อภาวะสมองเสื่อมร้อยละ ๑.๖๙ เสี่ยงต่อภาวะข้อเข่าเสื่อม ร้อยละ ๘.๗๒ อนึ่งจากข้อมูลสถิติดังกล่าวนี้ ปรากฏมีผู้สูงอายุ ที่ช่วยเหลือตนเองได้บ้างและที่ช่วยเหลือตนเองไม่ได้ ส่วนใหญ่มีโรคประจำตัว และความพิการ มีแนวโน้มการมีภาวะพึ่งพิงสูง ต้องการความดูแลต่อเนื่องระยะยาวจากระบบสุขภาพและจากญาติ หรือ ผู้ดูแลใกล้ชิด ซึ่งจะส่งผลทั้งต่อตัวผู้สูงอายุเอง ญาติผู้ดูแล ครอบครัว และประเทศชาติ จากปัญหาดังกล่าวข้างต้น รัฐบาลมีนโยบายมุ่งเน้นการดูแลผู้สูงอายุที่มีภาวะพึ่งพิง ผู้พิการและผู้ด้อยโอกาส (กลุ่มติดบ้าน ติดเตียง) ในทุกจังหวัด เพื่อให้ผู้สูงอายุ ผู้พิการ และผู้ด้อยโอกาส ที่อยู่ในภาวะพึ่งพิงได้รับการดูแลจากทีมสหวิชาชีพ จากหน่วยบริการ โรงพยาบาล ให้บริการดูแลสุขภาพที่บ้านอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอ ตามปัญหาสุขภาพและชุดสิทธิประโยชน์ โดยการมีส่วนร่วมของครอบครัว ชุมชน และท้องถิ่น ส่งเสริมสุขภาพ ป้องกันโรค ในกลุ่มติดสังคม เพื่อป้องกันและชะลอ

ชุมชนในจังหวัดสุรินทร์ ที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดกลุ่มประชากรคือ เลิกศึกษาเฉพาะชุมชนที่มีการจัดตั้งสำนักปฏิบัติธรรมเป็นกิจจะลักษณะ ซึ่งในปัจจุบันนั้น จังหวัดสุรินทร์มีสำนักปฏิบัติที่มีการจัดตั้งขึ้นตามระเบียบข้อที่ ๕ แห่งระเบียบมหาเถรสมาคม ว่าด้วยการจัดตั้งสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัด พ.ศ.๒๕๔๓ และจากข้อมูลของสำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดสุรินทร์ พบว่า สำนักปฏิบัติธรรมของคณะสงฆ์จังหวัดสุรินทร์นั้น มีทั้งหมด ๒๖ แห่ง แยกเป็นสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัด สังกัดคณะสงฆ์มหานิกาย จำนวน ๒๒ แห่ง และสำนักปฏิบัติธรรม สังกัดคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย จำนวน ๔ แห่ง ดังมีรายละเอียดดังนี้

รายชื่อสำนักปฏิบัติธรรมในจังหวัดสุรินทร์ตามมติที่ประชุมแห่งมหาเถรสมาคม จำนวน ๒๗ แห่ง ตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๕๔๓-ปัจจุบันมีดังนี้

รายชื่อสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดสตรินทร์ สังกัดคณะสงฆ์มหานิกาย

แห่งที่	ชื่อสำนักปฏิบัติธรรม	ตำบล	อำเภอ	จังหวัด	วัน/เดือน/ปี ที่จัดตั้ง
๑	วัดศาลาลอย	ในเมือง	เมืองสุรินทร์	สุรินทร์	๒๑ เม.ย.๒๕๕๑
๒	วัดวังปลัดสามัคคี	ทับทัน	สังขะ	สุรินทร์	๒๑ เม.ย.๒๕๕๑
๓	วัดสำโรงน้อย	หนองสนิท	จอมพระ	สุรินทร์	๒๑ เม.ย.๒๕๕๑
๔	วัดจอมพระ	จอมพระ	จอมพระ	สุรินทร์	๒๑ เม.ย.๒๕๕๑
๕	วัดโสธรประชาสรรค์	คูตัน	กาบเชิง	สุรินทร์	๒๑ เม.ย.๒๕๕๑
๖	วัดสุขุมาลัย	บ้านไทร	ปราสาท	สุรินทร์	๒๑ เม.ย.๒๕๕๑
๗	วัดป่าเทพประทาน	ระแงง	ศีขรภูมิ	สุรินทร์	๒๑ เม.ย.๒๕๕๑
๘	วัดศรีวิหารเจริญ	ระแงง	ศีขรภูมิ	สุรินทร์	๒๑ เม.ย.๒๕๕๑
๙	วัดแสงสว่างราษฎร์บำรุง	บัวเชด	บัวเชด	สุรินทร์	๑๙ พ.ย.๒๕๕๓
๑๐	วัดป่าบ้านตรวจ	ตรวจ	ศรีณรงค์	สุรินทร์	๑๙ พ.ย.๒๕๕๓
๑๑	วัดสุทิวงศา	ห้วยวัง	สนม	สุรินทร์	๑๙ พ.ย.๒๕๕๓
๑๒	วัดโพธิ์ทอง	กระโพธิ์	ท่าตูม	สุรินทร์	๑๙ พ.ย.๒๕๕๓
๑๓	วัดบ้านพระจันทร์	ศรีสุข	ศรีณรงค์	สุรินทร์	๑๙ พ.ย.๒๕๕๓
๑๔	วัดป่าพุทธนิมิต	หนองสนิท	จอมพระ	สุรินทร์	๑๙ พ.ย.๒๕๕๓
๑๕	วัดศรีพรหมอุดมธรรม	กระหาด	จอมพระ	สุรินทร์	๑๙ พ.ย.๒๕๕๓
๑๖	วัดกลางศรีณรงค์	ณรงค์	ศรีณรงค์	สุรินทร์	๑๙ พ.ย.๒๕๕๓

๓๑๓ สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดสุรินทร์, ข้อมูลจังหวัดสุรินทร์, (สุรินทร์: ๒๕๖๒).

แห่งที่	ชื่อสำนักปฏิบัติธรรม	ตำบล	อำเภอ	จังหวัด	วัน/เดือน/ปี ที่จัดตั้ง
๑๗	วัดไทรงาม	เมืองบัว	ชุมพลบุรี	สุรินทร์	๑๙ พ.ย. ๒๕๕๓
๑๘	วัดโนนสวรรค์	พระแก้ว	สังขะ	สุรินทร์	๑๙ พ.ย. ๒๕๕๓
๑๙	วัดบ้านโพธิ์	หนองบัว	ศีขรภูมิ	สุรินทร์	๑๙ พ.ย. ๒๕๕๓
๒๐	วัดโนนสมบูรณ์	โคกกลาง	พนมดงรัก	สุรินทร์	๑๙ พ.ย. ๒๕๕๓
๒๑	วัดบุรณสะโน	สะโน	สำโรงทาบ	สุรินทร์	๓๐ เม.ย. ๒๕๕๕
๒๒	วัดโพธิ์ศรีวรรณาราม	หนองไผ่ล้อม	สำโรงทาบ	สุรินทร์	๓๐ เม.ย. ๒๕๕๕
๒๓	วัดกลางสุรินทร์	ในเมือง	เมืองสุรินทร์	สุรินทร์	๒๐ ธ.ค. ๒๕๕๙
๒๔	วัดศรีรัตนาราม	นอกเมือง	เมืองสุรินทร์	สุรินทร์	๓๑ ก.ค. ๒๕๖๐

ตารางที่ ๒.๒

รายชื่อสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดสุรินทร์ สังกัดคณะสงฆ์ธรรมยุติก

แห่งที่	ชื่อสำนักปฏิบัติธรรม	ตำบล	อำเภอ	จังหวัด	วัน/เดือน/ปีที่จัดตั้ง
๑	วัดบุรพาราม	ในเมือง	เมืองสุรินทร์	สุรินทร์	๒๙ ก.ย. ๒๕๔๙
๒	วัดโยธาประสิทธิ์	นอกเมือง	เมืองสุรินทร์	สุรินทร์	๒๙ ก.ย. ๒๕๔๙
๓	วัดเขาศาลาตูลฐานจาโร	จรัส	บัวเชด	สุรินทร์	๒๙ ก.ย. ๒๕๔๙
๔	วัดป่าตูละปุณณลักษณะ	สนม	สนม	สุรินทร์	๑๙ ม.ค. ๒๕๕๐
๕	วัดเทพประทาน	เทพรักษา	สังขะ	สุรินทร์	๘ มิ.ย. ๒๕๖๐

๒.๑๒ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาค้นคว้าเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้องกับประเด็นการวิจัยในเรื่อง “พระพุทธศาสนากับการส่งเสริมการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาภาวนาของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์” ซึ่งผู้วิจัยได้แบ่งหัวข้อในการทบทวนออกเป็น ๒ ประเด็นหลัก ดังมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๒.๑๒.๑ เอกสารที่เกี่ยวข้อง

สมบุรณ์ สุขสำราญ ได้กล่าวไว้ว่า สารสำคัญของความคิดเกี่ยวกับการพัฒนานั้น เนื่องจากปรัชญาพื้นฐานของพุทธศาสนาซึ่งทางหลุดพ้นจากคามทุกข์และชี้ทางสู่ความสุขให้แก่มนุษย์ตามหลักคำสอนนี้ พุทธศาสนิกชนโดยเฉพาะพระสงฆ์มีหน้าที่ช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์และสัตว์อื่น ๆ ให้พ้นจากสภาพความด้อยพัฒนา ด้อยพัฒนาการศึกษาความสำคัญของการพัฒนาโดยการช่วยเหลือ ทั้งกายอบรมในศาสนธรรม และประสบการณ์มีอิทธิพลสำคัญต่อการก่อรูปแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาของพระสงฆ์^{๓๑๔}

เสน่ห์ จามริก ได้กล่าวถึงการพัฒนามตามทัศนะแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนไว้ว่า การพัฒนาแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน เป็นทางเลือกในการพัฒนาที่เหมาะสมและเป็นธรรม โดยให้ความสำคัญ

^{๓๑๔} อ่างแล้ว, สมบุรณ์ สุขสำราญ, การพัฒนาชนบทตามแนววิถีพุทธ, หน้า ๕๓.

เท่ากัน เคารพสิทธิของประชาชน เป็นการพัฒนาแบบยั่งยืนที่มีชุมชนเป็นตัวตั้ง เป็นศูนย์กลางของการพัฒนา ไม่เบียดเบียนทำลายสิ่งแวดล้อม มีการแบ่งผลประโยชน์อย่างทั่วหน้า สร้างความเสมอภาค ไม่เอารัดเอาเปรียบกัน สร้างบรรทัดฐานของสังคมที่ดี โดยการเป็นสมาชิกที่ดีของสังคม เช่น ขยัน ประหยัดและอดออม แนวคิดนี้มีอิทธิพลในการเปลี่ยนแปลงทิศทางการพัฒนาของประเทศไทย ตั้งแต่แผนพัฒนา ฉบับที่ ๘-๑๐ ที่เน้นศูนย์กลางของการพัฒนา^{๓๑๕}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึงพัฒนาการทางปัญญา พวงเอาพัฒนาการทางสังคมมาด้วย ในหนังสือโลกขึ้นสหัสวรรษใหม่ คนต้องเปลี่ยนแนวคิดใหม่ว่า เมื่อพัฒนาถูกต้อง ไม่ว่าจะพัฒนาคนที่ด้านไหน ความเป็นเหตุปัจจัยในระบบความสัมพันธ์ก็จะโยงกันถึง ทำให้การพัฒนาก้าวไปด้วยกันทั้ง ๔ ด้าน ทั้งพัฒนาทางกาย ทางสังคม ทางจิตใจ และทางปัญญา โดยมีตัวหนุญโยงที่สำคัญคือปัจจัยด้านปัญญา เฉพาะอย่างยิ่งคือโยนิโสมนสิการ^{๓๑๖}

พระธรรมโกศาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ) ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “ปัญญาธรรมเพื่อความก้าวหน้า” สรุปใจความว่า ในทางพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าสอนให้เราอยู่ด้วยปัญญา พิจารณาสิ่งทั้งหลายที่เกิดขึ้นรอบ ๆ ตัวเรา เพื่อให้รู้จักสิ่งนั้น เรื่องที่มันเป็นจริง ที่เรียกสิ่งนั้นเป็นที่มีนอยู่จริง ๆ คือ เราไม่ได้มองเห็นเฉพาะด้านใด ด้านหนึ่งหรือไม่ได้มองส่วนใดส่วนหนึ่ง แต่เรามองสิ่งนั้นตั้งแต่ต้นตลอดโคน^{๓๑๗}

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึงประเด็น “จิตวิทยาชี้นำการศึกษาให้พัฒนาคนอย่างถูกทางพฤติกรรมการณ์อยู่ที่พัฒนา บ่งชี้ว่าการศึกษได้เริ่มต้น” ในหนังสือพัฒนาคุณภาพชีวิตด้วยจิตวิทยาแบบยั่งยืนเอาไว้ว่า เวลานี้มนุษย์พัฒนามาถึงจุดหัวต่อนี้ หมายความว่า เราได้ประสบปัญหาจนกระทั่งว่า มันทำให้เราต้องคิดในแง่นี้ จิตวิทยาก็จะต้องพิจารณาเรื่องนี้ด้วย ว่าสิ่งที่เกิดขึ้นมนุษย์หรือสิ่งที่มนุษย์จะกระทำนั้น ทำอย่างไรจะให้เกิดประโยชน์ที่เกื้อกูลทั้ง ๓ ส่วนอย่างนี้ จนกระทั่งเราสามารถพูดได้ว่า สิ่งใดที่เกื้อกูลต่อชีวิตก็เกื้อกูลต่อสังคมและสิ่งแวดล้อมด้วย สิ่งใดเกื้อกูลต่อสังคมก็เกื้อกูลต่อชีวิตและสิ่งแวดล้อมด้วย สิ่งใดเกื้อกูลสิ่งแวดล้อมก็เกื้อกูลต่อชีวิตและสังคมด้วย ถ้าเราสามารถทำได้ถึงขั้นนี้ อันนี้คือการพัฒนาที่ยั่งยืน^{๓๑๘}

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึงการพัฒนาปัญญาไว้ในหนังสือชื่อ “การพัฒนาที่ยั่งยืน”ว่า การพัฒนาปัญญาที่รู้เข้าใจโลกและชีวิตตามเป็นจริง เข้าถึงความจริงของธรรมชาติจนผ่าน

^{๓๑๕} อ่างแล้ว, เสน่ห์ จามริก, *สังคมไทยกับการพัฒนาที่ก่อปัญหา*, หน้า ๒๓๕.

^{๓๑๖} พระพรหมคุณาภรณ์, (ป.อ. ปยุตฺโต), *โลกขึ้นสหัสวรรษใหม่ คนต้องเปลี่ยนแนวคิดใหม่*, พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๘), หน้า ๔๑.

^{๓๑๗} พระธรรมโกศาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ), *ปัญญาธรรมเพื่อความก้าวหน้า*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ม.ป.ป.), หน้า ๘๐.

^{๓๑๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), *พัฒนาคุณภาพชีวิตด้วยจิตวิทยาแบบยั่งยืน*, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๓), หน้า ๕๐.

พันความยึดติดในคุณค่าที่ไม่เป็นจริงซึ่งเนื่องอยู่กับสิ่งปรุงแต่งอันไร้แก่นสารที่แท้ทั้งหลาย ทำจิตใจให้เป็นอิสระ มีความสุขเต็มอิ่มในตัวโดยไม่ต้องอาศัยสิ่งภายนอก เป็นผู้ที่ไม่มีอะไรที่จะต้องทำเพื่อตนเอง อีกต่อไป จึงใช้พลังงานของชีวิตทั้งหมดที่เหลืออยู่เพื่อสร้างสรรค์ประโยชน์สุขแก่โลก เป็นผู้บรรลุจุดหมายของการพัฒนามนุษย์ และเป็นผู้มีชีวิตที่เอื้อที่สุดต่อการที่โลกทั้งหมด ทั้งโลกคือสังคมมนุษย์ และโลกแห่งธรรมชาติ จะบรรลุจุดหมายแห่งการพัฒนาที่ยั่งยืน^{๓๑๙}

พระเทพเวที (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวว่า พุทธธรรมคือคำสอนเดิมแท้ของพระพุทธเจ้านั้นมีลักษณะที่สำคัญประการหนึ่งคือ ให้การยอมรับในศักยภาพของมนุษย์ ถือว่ามนุษย์เป็นผู้ที่สามารถฝึกฝนหรือพัฒนาตนเองได้ จนถึงขั้นได้บรรลุความเป็นผู้ประเสริฐสุดด้วยการพัฒนาตนเอง มนุษย์มีศักยภาพที่พัฒนาตนได้ และเมื่อได้รับการฝึกฝนอบรมแล้ว ก็เป็นผู้ประเสริฐสุด ซึ่งต่างจากสัตว์ประเภทอื่นที่จะพัฒนาได้ก็ต่อเมื่อมนุษย์เป็นผู้ฝึกหัดให้ ตัวมันเองไม่สามารถจะฝึกฝนอบรมตนเองได้ และเมื่อผ่านการฝึกหัดในเวลาที่จะใช้งานก็ต้องให้มนุษย์อีกนั่นแหละ เป็นผู้นำเอามันไปใช้ในต่าง ๆ ตามที่ได้รับการฝึกหัดมาเท่านั้น^{๓๒๐}

ประเวศ วะสี ได้ให้ทัศนะว่า “ควรให้ความสำคัญต่อจิตวิญญาณ เพราะจิตวิญญาณคือสถานะสูงสุดของการพัฒนามนุษย์ มนุษย์ดำรงอยู่ไม่ได้ ถ้าไม่มีคุณค่าสำหรับยึดถือ สังคมยุคใหม่ละเลยการพัฒนาจิตวิญญาณ จึงประสบกับสภาวะวิกฤติ จิตวิญญาณที่พัฒนาจนอยู่ในระดับสูงส่ง ทำให้เกิดสภาวะที่เปี่ยมล้น ทำให้ความอยู่รอดขยายขอบเขตกว้างขึ้น สภาวะนี้เกิดขึ้นเมื่อสารอินดอร์ฟินในร่างกายมีระดับสูงขึ้น การหลั่งของสารเอนดอร์ฟินเกิดจากการทำงานของยีนส์ในดีเอ็นเอ สิ่งใดจำเป็นต่อการอยู่รอด ธรรมชาติจะเก็บสิ่งนี้ไว้ในดีเอ็นเอ จิตวิญญาณจึงเชื่อมโยงกับพันธุกรรมของมนุษย์ ลักษณะของมนุษย์ลักษณะใดก็ตาม ถ้ามียีนส์เป็นตัวกำหนดลักษณะนั้นจะมั่นคง ที่ผ่านมาการพัฒนาคนโดยไม่คำนึงถึงจิตวิญญาณทำให้เกิดพฤติกรรมเบี่ยงเบนที่เป็นอันตราย เช่น การติดยาเสพติด และความก้าวร้าวรุนแรง เป็นต้น^{๓๒๑} และประเวศ วะสี ได้ให้ความหมายของจิตปัญญาศึกษาว่า จิตตปัญญาศึกษา หมายถึง การรู้จักของตนเองแล้วเกิดปัญญา โดยปัญญาหมายถึงการเข้าถึงความจริงสูงสุด หรือการเข้าถึงความจริง ความดี ความงาม โดยความจริง ความดี ความงาม หมายถึง ความจริงที่มีความดี ความงาม และความดีที่มีความจริง ความงาม และความงามที่มีความดี ความจริงอย่างที่อยู่ร่วมกันและกัน เชื่อมโยงเป็นหนึ่งเดียว เมื่อเข้าถึงสิ่งใดสิ่งหนึ่งก็ย่อมเข้าถึงสิ่งอื่นไปด้วยพร้อมกัน^{๓๒๒}

^{๓๑๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), การพัฒนาที่ยั่งยืน, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโกลบอลทอง, ๒๕๔๙), หน้า ๒๔๒.

^{๓๒๐} พระเทพเวที (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธศาสนากับการพัฒนามนุษย์, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๖), หน้า ๓๔-๓๖.

^{๓๒๑} อ่างแล้ว, ประเวศ วะสี, การพัฒนามนุษย์แนวใหม่เพื่ออนาคตที่ยั่งยืน, หน้า ๒๓.

^{๓๒๒} อ่างแล้ว, ประเวศ วะสี, มหาวิทยาลัยไทยกับจิตตปัญญาศึกษาและไตรยางค์แห่งการศึกษา, หน้า ๑๓-๑๕.

พระไพศาล วิสาโล ได้อธิบายว่า เป้าหมายของจิตตปัญญาศึกษาว่า หมายถึง ชีวิตที่เป็นอิสระ เป็นไท โดยเฉพาะทางจิตใจ จิตวิญญาณ กล่าวคือ มีความโปร่งใส ปลอดพ้นจากความเครียด ความกดดัน ความทุกข์ มีจิตที่เมตตาจิตที่ใหญ่แผ่กว้างโดยไม่ยึดติดกับความเห็นแก่ตัวใช้ปัญญาโดยปราศจากอคติ ความเห็นแก่ตัวสามารถเข้าถึงความจริงขั้นลึกซึ้ง และสามารถเป็นอิสระจากความทุกข์สิ้นเชิงได้^{๓๒๓}

พระมหาพิพัฒน์ โสภณจิตโต ได้กล่าวถึงผลของการพัฒนาหรือเจริญปัญญาก็สามารถบรรลุผลานิพพานได้ ซึ่งได้กล่าวไว้ในหัวข้อ “ศึกษาการบรรลุธรรมแบบปัญญาวิมุตติในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท” โดยได้ระบุผลการศึกษาค้นพบว่า “ปัญญาวิมุตติ คือ ความหลุดพ้นด้วยปัญญาโดยมีวิปัสสนาภาวนาเป็นพื้นฐาน หรือเป็นผลของการพ้นจากกิเลสด้วยการกำจัดอวิชชาให้สิ้นไป ความหลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวงจัดว่าเป็นหัวใจสำคัญ และเป็นเป้าหมายสูงสุดในการบำเพ็ญบารมีของพระพุทธศาสนา...การบรรลุธรรมแบบปัญญาวิมุตติ คือ เป็นการบรรลุธรรมที่มีปัญญาเป็นตัวนำแยกออกเป็น ๓ ลักษณะ คือ ๑) การได้รู้ประมาณ ๔ ขั้น ขั้นหนึ่งก่อน แล้วปฏิบัติต่อไปจนได้บรรลุธรรม ๒) การที่ได้บรรลุธรรมพร้อมกับได้ปฏิสัมภิทา ๔ ด้วย ๓) การที่ไม่เคยได้มานานใดก่อนเลย แต่จะได้ในขณะที่แห่งมรรคญาณของการบรรลุธรรม^{๓๒๔}

สมักร บุรวาส ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “ปัญญา” สรุปความว่า ปัญญาถูกแสวงหาได้มาด้วยการรับรู้ทางผัสสะเฉย ๆ ก่อน กระทั่งเกิดความคิดและความปรารถนาที่จะสังเกตพิจารณาขึ้นในภายหลัง ซึ่งรวมแล้วก็ได้ความว่า เราได้ปัญญามาจากการสังเกตโลกภายนอกทางผัสสะ อันมี ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ความคิดเพียงเครื่องมือในการแสวงหาปัญญาทางผัสสะ มันไม่ใช่ต้นกำหนดของปัญญา เราไม่ได้รู้ด้วยความคิด หากแต่รู้ด้วยการรับทราบทางผัสสะก่อน^{๓๒๕}

จิราภรณ์ พรหมทอง ได้เสนอแนวทางการพัฒนาตนเองไว้ในหัวข้อ “การพัฒนาตนเองให้บุคคลแห่งการเรียนรู้เพื่อเข้าสู่ศตวรรษที่ ๒๑” ดังนี้ การพัฒนาตนเองของบุคคลที่ก้าวสู่การเป็นบุคคลแห่งการเรียนรู้ในศตวรรษที่ ๒๑ ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วไม่ว่าจะเป็นด้านสังคม เศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อมและเทคโนโลยี ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อบุคคลอย่างเลี่ยงไม่ได้ การพัฒนาตนเองให้บุคคลแห่งการเรียนรู้ในศตวรรษที่มีความสำคัญ กล่าวคือ จะทำให้บุคคลได้ปรับปรุงเปลี่ยนแปลงตนเองให้เป็นคนที่ทันสมัย ทันโลก ทันเหตุการณ์ โดยมีแนวทางในการพัฒนาตนเองให้เป็นบุคคลที่เรียนรู้ตลอดชีวิต อันประกอบด้วย การพัฒนาทักษะพื้นฐานว่าจะเป็นทักษะด้านการฟัง การพูด การ

^{๓๒๓} อ่างแล้ว, พระไพศาล วิสาโล, โครงการจัดการและจัดการความรู้จิตตปัญญาศึกษา, (โครงการเอกสารวิชาการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลง), หน้า ๓๑.

^{๓๒๔} พระพิพัฒน์ โสภณจิตโต (ทัฬหาม), “ศึกษาการบรรลุธรรมแบบปัญญาวิมุตติในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท”, วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร, ปีที่ ๔ ฉบับพิเศษ เนื่องในโอกาสเฉลิมฉลองวันวิสาขบูชาโลก ประจำปี ๒๕๕๙: หน้า ๕๘๖.

^{๓๒๕} สมักร บุรวาส, ปัญญาจุดกำเนิดและกระบวนการพัฒนาทางปัญญาของมนุษยชาติ, (กรุงเทพมหานคร: ศยาม, ๒๕๕๒). หน้า ๕๒.

อ่าน การเขียน การคิด และทักษะการปฏิบัติในทุกด้านที่ส่งผลต่อการเรียนของบุคคล การพัฒนาการเรียนรู้ด้านนวัตกรรม การพัฒนาทักษะด้านสารสนเทศ สื่อ เทคโนโลยี ตลอดจนการพัฒนาทักษะที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตของบุคคลในทุก ๆ ด้าน บุคคลที่พัฒนาตนเองให้เป็นบุคคลแห่งการเรียนรู้ในศตวรรษที่ ๒๑ อย่างสม่ำเสมอจะเป็นคนที่มีความรู้ ความสามารถ มีศักยภาพและมีประสิทธิภาพเป็นที่ยอมรับของสังคม สามารถใช้ชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุขและสามารถแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นกับตนได้อย่างมีประสิทธิภาพ^{๓๒๖}

อัมพร ภาวศุทธิ์ ได้กล่าวถึง “การสื่อสารเพื่อพัฒนาปัญญาในพระพุทธศาสนา” เอาไว้ว่า การพัฒนาและถ่ายทอดองค์ความรู้โดยมนุษย์ เกิดขึ้นจากการทำให้เห็น พูดให้ฟัง สอนให้เข้าใจ เกิดการนำไปปฏิบัติและพัฒนา มีการสื่อสารออกไปจนถึงผู้รับสาร โดยเฉพาะในการสื่อสารนั้นจะประสบความสำเร็จมากหรือน้อย ขึ้นอยู่กับปัจจัยหลัก ๓ ส่วน คือ ผู้ส่งสาร สารที่ส่งออกไป และตัวผู้รับสาร ซึ่งมีความจำเป็นที่ผู้รับสารจะต้องเป็นผู้มีปัญญาคิด พิจารณา คัดกรองผู้ส่งสาร และสารที่รับ รวมทั้งการพัฒนาผู้รับสารเอง โดยคำสอนในพระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงการพัฒนาปัญญามีหลักการ ๔ ข้อ คือ ๑) การเลือกคบคน ให้เลือกคนดี มีคุณธรรม อันเป็นบ่อเกิดของสารที่มีคุณภาพ ๒) การสืบสารที่มีคุณภาพ ให้รับสารจากผู้ส่งสารที่มีคุณภาพ ๓) การคิดพิจารณา ซึ่งเป็นส่วนของผู้รับสารที่ต้องอาศัยความรู้ ประสบการณ์ พิจารณาสารที่ได้รับทราบนั้นตามที่เป็นอย่างจริง ๔) การลงมือทำด้วยตนเอง ให้เกิดผลที่ประจักษ์ว่าสารที่ได้รับนั้นถูกต้อง สามารถนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ ใช้พัฒนาตนเองต่อไปได้^{๓๒๗}

๒.๑๒.๒ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๒.๑๒.๒.๑ งานวิจัยเกี่ยวกับการพัฒนาตนเอง

๑) สวัสดิ์ ภูทอง ได้ทำวิจัยในปี พ.ศ.๒๕๔๖ เรื่อง “การพัฒนารูปแบบการเรียนรู้จากประสบการณ์เพื่อส่งเสริมคุณภาพชีวิตสำหรับผู้ใหญ่ในชุมชนภาคเหนือ” ผลการวิจัยพบว่า ความต้องการเรียนรู้ของผู้ใหญ่เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิต มีความต้องการเรียนรู้ด้านสุขภาพอนามัยมากที่สุด รองลงมาคือด้านการศึกษา รูปแบบการเรียนรู้มี ๕ ขั้นตอน ประกอบด้วย ขั้นการทบทวน ประสบการณ์เดิม ขั้นประสบการณ์ ขั้นการคิดวิเคราะห์ ขั้นการทดลอง และขั้นการนำไปใช้ ผลการทดลองพบว่า กลุ่มทดลองหลังการเรียนรู้มีคะแนนสูงกว่าก่อนเรียน ทั้งทางด้านความรู้ ทักษะ และพฤติกรรม อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับความเชื่อมั่น ๐.๐๕ เงื่อนไขที่เป็นอุปสรรคที่สำคัญต่อการ

^{๓๒๖} จิราภรณ์ พรหมทอง, “การพัฒนาตนเองให้เป็นบุคคลแห่งการเรียนรู้เพื่อเข้าสู่ศตวรรษที่ ๒๑, วารสารวิชาการมหาวิทยาลัยฟาร์อีสเทอร์น, ปีที่ ๑๐, ฉบับที่ ๑ (เมษายน -มิถุนายน ๒๕๕๙): หน้า ๖๓.

^{๓๒๗} อัมพร ภาวศุทธิ์, “การสื่อสารเพื่อพัฒนาปัญญาในพระพุทธศาสนา”, Veridian E-Journal, Silapakorn University, มหาวิทยาลัยศิลปากร, ปีที่ ๙ ฉบับที่ ๓ (กันยายน-ธันวาคม ๒๕๕๙): หน้า ๑๕๔.

จัดรูปแบบการเรียนรู้จากประสบการณ์ประกอบด้วย ประสบการณ์ ค่านิยม ความเชื่อ และวัฒนธรรม ชุมชน ^{๓๒๘}

๒) สิริชัย คำภู ได้ทำการศึกษาวิจัยในปี พ.ศ.๒๕๕๐ เรื่อง “การเตรียมการ สร้างหลักประกันเพื่อการดำรงชีวิตในวัยสูงอายุของข้าราชการสังกัดสำนักปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี” ผลการศึกษาพบว่า ข้าราชการระดับ ๔-๖ มีทัศนคติต่อการสร้างหลักประกันเพื่อการดำรงชีวิตในวัย สูงอายุ ในด้านประชากรช่วยตนเอง ด้านครอบครัวเกื้อหนุน ด้านชุมชนช่วยเหลือ และด้านสังคม รัฐ เกื้อหนุนอยู่ในระดับปานกลาง เมื่อพิจารณาด้านโยธาพบว่า กลุ่มตัวอย่างมีทัศนคติด้าน ประชากรช่วยตัวเองเป็นอันดับแรก ด้านครอบครัวเกื้อหนุนเป็นกลุ่มตัวอย่างมีทัศนคติเป็นอันดับสอง ด้านสังคม-รัฐเกื้อหนุนเป็นอันดับสาม และด้านชุมชนช่วยเหลือ เป็นอันดับสี่ สำหรับการศึกษา ลักษณะการเตรียมการสร้างหลักประกันเพื่อชีวิตในผู้สูงอายุ ^{๓๒๙}

๓) จันทร์จิรา วสุนธราวัฒน์ และคณะ ได้ทำการศึกษาวิจัยในปี พ.ศ.๒๕๕๗ เรื่อง ผลการสวดมนต์และการแผ่เมตตาต่อการตอบสนองด้านร่างกายของผู้สูงอายุ” พบว่า มีความสัมพันธ์ กับคุณภาพร่างกาย จิตใจ และสังคม ได้แก่ การหลับสบาย จิตใจเบิกบาน เพิ่มพลังใจ ลดความเครียด มีสติปัญญาดี ครอบครัวได้ทำกิจกรรมร่วมกัน ชุมชนให้การนับถือ และผลการศึกษาในครั้งนี้ แสดงให้ เห็นว่า การสวดมนต์และการแผ่เมตตาเป็นประจำและเป็นเวลานาน มีผลดีต่อร่างกาย จิตใจ และสังคม สามารถนำมาใช้เป็นแนวทางการดูแลสุขภาพแบบองค์รวมของผู้สูงอายุได้ ^{๓๓๐}

๔) ขนิษฐา คงบรรทัด ประชาสรรค์ แสนภักดี ได้ทำการศึกษาวิจัยในปี พ.ศ.๒๕๕๗ เรื่อง “การศึกษาความต้องการด้านการจัดสวัสดิการผู้สูงอายุจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น กรณีศึกษา เทศบาลตำบลบ้านแฮด อำเภอบ้านแฮด จังหวัดขอนแก่น” ผลการศึกษาพบว่า องค์กร ปกครองส่วนท้องถิ่น ได้จัดสวัสดิการของผู้สูงอายุครบ จำนวน ๕ ด้าน ซึ่งสอดคล้องกับ ความ ต้องการของผู้สูงอายุ จำนวน ๔ ด้าน ไม่สอดคล้องจำนวน ๑ ด้าน คือ ด้านสุขภาพอนามัย ซึ่งผู้สูงอายุ ต้องการได้รับการจัดสวัสดิการ คือ การจัดอบรมให้ความรู้การดูแลสุขภาพผู้สูงอายุ ซึ่งการจัด สวัสดิการผู้สูงอายุจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น คือ การจัดบริการรถรับ-ส่งผู้ป่วยกรณีฉุกเฉินและ ผู้ป่วยเรื้อรัง ดังนั้น เพื่อให้การจัดสวัสดิการผู้สูงอายุในเขตเทศบาลตำบลบ้านแฮด อำเภอบ้านแฮด จังหวัดขอนแก่น เกิดความพึงพอใจทั้งผู้สูงอายุ และคณะผู้บริหารเทศบาลตำบลบ้านแฮด เห็นควรนำ ผลการศึกษาที่ได้ทั้งแนวทางไปวางแผน ปรับปรุงกลยุทธ์ในการจัดสวัสดิการผู้สูงอายุ หรือสร้าง

^{๓๒๘} สวัสดิ์ ภูทอง, การพัฒนารูปแบบการเรียนรู้จากประสบการณ์เพื่อส่งเสริมคุณภาพชีวิตสำหรับผู้ใหญ่ในชุมชนภาคเหนือ, *รายงานการวิจัย*, (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า บทคัดย่อ.

^{๓๒๙} สิริชัย คำภู, การเตรียมการสร้างหลักประกันเพื่อการดำรงชีวิตในวัยสูงอายุของข้าราชการสังกัด สำนักปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี, *รายงานการวิจัย*, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๐), หน้า บทคัดย่อ

^{๓๓๐} จันทร์จิรา วสุนธราวัฒน์ และคณะ, ผลการสวดมนต์และการแผ่เมตตาต่อการตอบสนองด้าน ร่างกายในผู้สูงอายุ, *รายงานการวิจัย*, (พิษณุโลก: คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร, ๒๕๕๗), หน้า บทคัดย่อ.

แนวทางกำหนดนโยบายการจัดสวัสดิการผู้สูงอายุ จากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เพื่อให้สามารถแก้ปัญหา และสอดคล้องกับความต้องการของผู้สูงอายุ

๕) พระมหาสุทิตย์ อาภากรโธ และคณะ^{๓๓๑} ได้ทำการวิจัยในปี พ.ศ.๒๕๕๘ เรื่อง “การเสริมสร้างสุขภาวะและการเรียนรู้ของสังคมตามแนวพระพุทธศาสนา” และได้เสนอองค์ประกอบของการพัฒนาด้านปัญญาไว้ทั้งหมด ๖ องค์ประกอบด้วยกัน คือ ๑) การเห็นคุณค่าในการพัฒนาคุณภาพชีวิต หมายถึง การแสวงหาความรู้สิ่งใหม่ ๆ การเร่งชวนช่วยทำความดี การใช้ชีวิตแบบไม่ประมาท ๒) การเสียสละเพื่อความสุขส่วนร่วม หมายถึง การเสียสละผลประโยชน์ส่วนตนเพื่อส่วนรวม การบำเพ็ญประโยชน์เพื่อส่วนร่วม การช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นทุกข์ ๓) การรู้เท่าทันในการใช้ชีวิต หมายถึง การรู้เท่าทันและเห็นโทษในการเสพความสุขเกินความพอดี การยอมรับความเปลี่ยนแปลงของชีวิตและการรับรู้สิ่งต่าง ๆ ตามความเป็นจริง การรักษาใจให้สงบและปล่อยวาง ๔) การรู้จักใช้ชีวิตแบบพอเพียง หมายถึง การรู้จักพิจารณา รู้จักคิดอย่างมีเหตุผลในการดำเนินชีวิตแบบพอเพียง การไม่ยึดติดกับวัตถุ ไม่ตกไปเป็นทาสของวัตถุ ความประมาทในการบริโภคปัจจัย ๔ ๕) การมีหลักธรรมะในการดำเนินชีวิต หมายถึง การมีคุณธรรมเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวดำเนินชีวิต การฝึกอบรมสมาธิ การไม่ทำบาป ทั้งทางกาย และทางใจ และ ๖) การมีความสุขในทางธรรม หมายถึง การศรัทธาเลื่อมใสในคำสอนของพระพุทธเจ้าอย่างลึกซึ้ง การมีความสุขในการใช้ชีวิตอย่างสงบ การไม่หวั่นไหวต่อสิ่งต่าง ๆ ที่มากระทบ การมีจิตใจอิสระ สงบเย็น ไม่พึ่งพาวัตถุภายนอก

๖) กุลวดี โรจน์ไพศาลกิจ และคณะ ได้ทำการวิจัยและมีการเผยแพร่ในวารสารวิจัยมหาวิทยาลัยเวสเทิร์น มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ ในปี พ.ศ.๒๕๖๐ เรื่อง “การพัฒนาแนวทางการดำเนินชีวิตงานของชุมชนในการพัฒนาสุขภาวะผู้สูงอายุ” ผลการวิจัยพบว่าการพัฒนาสุขภาวะผู้สูงอายุประกอบด้วย ๗ กิจกรรมหลัก คือ กิจกรรมพบกันประจำเดือน กิจกรรมเยี่ยมบ้านผู้สูงอายุ กิจกรรมกลุ่มดูแลกันเอง กิจกรรมส่งเสริมสุขภาวะทางกาย กิจกรรมสวัสดิการผู้สูงอายุ และกิจกรรมสืบสานประเพณีวัฒนธรรม ปัจจัยที่ส่งผลต่อการดำเนินงานของชุมชนในการพัฒนาสุขภาวะผู้สูงอายุประกอบด้วย ๖ ปัจจัย คือ ด้านทุนทรัพยากรบุคคล ด้านเงินทุนในการดำเนินงาน ด้านการสนับสนุนและความร่วมมือจากภาคีเครือข่าย ด้านระบบการบริหารจัดการของชมรมผู้สูงอายุ ด้านบริบทวัฒนธรรมชุมชน และด้านคุณลักษณะของประชาชนในตำบล การสรุปแนวทางการดำเนินงานของชุมชนในการพัฒนาสุขภาวะผู้สูงอายุ สามารถอธิบายได้ว่าการดำเนินงานเพื่อพัฒนาสุขภาวะผู้สูงอายุในชุมชนต้องดำเนินการภายใต้การสนับสนุนและความร่วมมือจากภาคีเครือข่ายหนุนเสริมการดำเนินการผ่านการจัดการระบบการพัฒนาสุขภาวะผู้สูงอายุในชุมชน โดยมีการดำเนินการดำเนินงานคือระบบบริหารจัดการชมรมผู้สูงอายุ และการดำเนินการอย่างมีส่วนร่วม โดยมีแกนนำผู้สูงอายุและผู้สูงอายุจิตอาสาในชุมชนเป็นกลไกด้านทรัพยากรบุคคลที่สำคัญ^{๓๓๒}

^{๓๓๑} พระมหาสุทิตย์ อาภากรโธ และคณะ, การเสริมสร้างสุขภาวะและการเรียนรู้ของสังคมตามแนวพระพุทธศาสนา, รายงานการวิจัย, (พระนครศรีอยุธยา: สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘), หน้า ๑๙๖.

^{๓๓๒} กุลวดี โรจน์ไพศาลกิจ และวรกร เกรียงไกรศักดิ์ดา, การพัฒนาแนวทางการดำเนินงานของชุมชนในการพัฒนาสุขภาวะผู้สูงอายุ, วารสารสมาคมนักวิจัย, ปีที่ ๒๒ ฉบับที่ ๑ (มกราคม – เมษายน ๒๕๖๑): ๘๑.

๗) **อานวย ทองโปร่ง** ได้ทำการวิจัยและเผยแพร่ในปี พ.ศ.๒๕๖๐ เรื่อง “การพัฒนาคนในระบบการจัดการศึกษาไทย” ผลการวิจัยพบว่า การศึกษาเป็นปัจจัยสำคัญในการเรียนรู้ของมนุษย์ ดังนั้นการพัฒนาคนในระบบการจัดการศึกษาจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งต่อการสร้างสรรค์ทรัพยากรมนุษย์ให้เป็นทุนมนุษย์ ที่มีสติปัญญา มีความรู้ เป็นคนดี มีคุณธรรม จริยธรรม และมีความสุข ให้สมบูรณ์พร้อมทั้งร่างกายและจิตใจ ผ่านการจัดการด้านการศึกษาที่มีคุณภาพเพื่อเป็นกำลังในการพัฒนาประเทศ, มีทักษะการปฏิบัติงานตรงกับตลาดแรงงาน มีคุณธรรมจริยธรรมที่เหมาะสมใช้ชีวิตที่มีคุณค่าเหมาะสมกับตนเอง ทำงานร่วมกับผู้อื่นได้ กล้าเผชิญกับปัญหา มีเสรีภาพต่อการคิดและการกระทำที่ไม่ละเมิดสิทธิของผู้อื่น และมีความรับผิดชอบต่อการกระทำนั้น มองโลกในแง่ดี มีไมตรีต่อผู้อื่นด้วยจิตใจที่ดีงาม จึงเป็นการปฏิรูปการศึกษาที่พัฒนาคนที่เป็นกำลังคนที่สำคัญของประเทศเพื่อนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน ^{๓๓๓๓}

๒.๑๒.๒.๒ งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาปัญญา

๑) **เยาวพา เตชะคุปต์** ได้ทำการวิจัยในปี พ.ศ.๒๕๕๓ เรื่อง “การพัฒนาแบบพหุปัญญาเพื่อการเรียนรู้สำหรับการจัดการศึกษาในบริบทของสังคมไทย” ผลการศึกษาสรุปได้ดังนี้ ๑. ได้รูปแบบพหุปัญญาเพื่อการเรียนรู้สำหรับการจัดการศึกษาในบริบทของสังคมไทยที่พัฒนาขึ้น รูปแบบพหุปัญญาเพื่อการเรียนรู้ หรือรูปแบบ ACACA เป็นรูปแบบที่สร้างขึ้นโดยมีพื้นฐานในการพัฒนาพหุปัญญาตามแนวคิดทฤษฎีของโฮเวิร์ดการ์ดเนอร์และแนวคิดทฤษฎีการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญเพื่อใช้เป็นแนวทางในการจัดประสบการณ์การเรียนรู้ที่เน้นการพัฒนาศักยภาพและความถนัดของผู้เรียนเป็นสำคัญ ซึ่งสอดคล้องกับการปฏิรูปการศึกษาที่เน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลางของการเรียนรู้ โดยการให้ผู้เรียนได้ลงมือปฏิบัติกิจกรรมการเรียนรู้ด้วยตนเอง โดยมีขั้นตอนในการจัดกิจกรรมที่ส่งเสริมพัฒนาการทั้ง ๙ ด้าน ซึ่งมีการจัดประสบการณ์การเรียนรู้ตามหลักการ ๕ ขั้น โดยใช้อักษรย่อว่า ACACA ดังนี้ ขั้นตอนการจัดประสบการณ์การเรียนรู้ ๕ ขั้นตอน ดังนี้ ๑) ขั้นผู้เรียนลงมือปฏิบัติกิจกรรมการเรียนรู้ด้วยตนเองอย่างมีชีวิตชีวา (Active Learning) ๒) ขั้นผู้เรียนปฏิบัติกิจกรรมกลุ่มร่วมกับผู้อื่นในกลุ่มย่อย (Cooperative Learning) ๓) ขั้นผู้เรียนวิเคราะห์กิจกรรมการเรียนรู้ (Analysis) ๔) ขั้นผู้เรียนสามารถสรุปและสร้างองค์ความรู้ด้วยตนเอง (Constructivism) ๕) ขั้นผู้เรียนสามารถนำสิ่งที่ได้เรียนรู้ไปประยุกต์ใช้ได้อย่างมีความหมาย (Application) ๒. การประเมินประสิทธิภาพของรูปแบบพหุปัญญาเพื่อการเรียนรู้สำหรับการจัดการศึกษาในบริบทของสังคมไทย ผลการประเมินพบว่ารูปแบบพหุปัญญาเพื่อการเรียนรู้สำหรับการจัดการศึกษาในบริบทของสังคมไทย มีประสิทธิภาพ ดังต่อไปนี้ ๒.๑ นักเรียนมีความสามารถทางพหุปัญญา ๙ ด้าน ประกอบด้วย ปัญญาด้านภาษา ปัญญาด้านตรรกะและคณิตศาสตร์ ปัญญาด้านดนตรี ปัญญาด้านร่างกายและการ

^{๓๓๓๓} อานวย ทองโปร่ง, การพัฒนาคนในระบบการจัดการศึกษาไทย, วารสารดุสิตบัณฑิตทางสังคมศาสตร์, ปีที่ ๗ ฉบับที่ ๒ (พฤษภาคม-สิงหาคม ๒๕๖๐): ๑.

เคลื่อนไหว ปัญหาด้านมิติ ปัญหาด้านความเข้าใจระหว่างบุคคลหรือด้านมนุษยสัมพันธ์ ปัญหาด้านตนเองหรือด้านความเข้าใจตนเอง ปัญหาด้านธรรมชาติ อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑ และปัญหาด้านอัตถภาวนิยม จิตนิยม หรือการดำรงคงอยู่ของชีวิตหลังการทดลองสูงกว่าก่อนการทดลองใช้รูปแบบพหุปัญญาเพื่อการเรียนรู้ อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕ ๒.๒ ผลการประเมินความพึงพอใจต่อการเรียนรู้จากการสนทนากับนักเรียน จำนวน ๙๒ คน พบว่า หลังการทดลองนักเรียนมีความพึงพอใจต่อการเรียนรู้ในระดับมาก มีจำนวนร้อยละ ๗๘.๒-๘๕.๑ ๒.๓ ครูที่ทดลองใช้รูปแบบการเรียนการสอนเห็นว่ารูปแบบการเรียนการสอนมีความเหมาะสมในระดับมาก ๓. ผลจากการนำรูปแบบพหุปัญญาเพื่อการเรียนรู้ไปเผยแพร่ โดยการจัดการอบรมเชิงปฏิบัติการให้กับครู ผู้บริหาร และนักการศึกษา ๒ เรื่อง คือ เรื่องที่ ๑) พหุปัญญาพื้นฐานที่เกี่ยวกับแนวคิดทฤษฎีพหุปัญญา ความสามารถทางพหุปัญญา ๙ ด้าน และรูปแบบพหุปัญญาเพื่อการเรียนรู้ และเรื่องที่ ๒) คือ การพัฒนาหลักสูตรตามรูปแบบพหุปัญญาเพื่อการเรียนรู้ พบว่า กลุ่มตัวอย่างที่สนใจเข้าร่วมโครงการมีความรู้ และความพึงพอใจในรูปแบบพหุปัญญาเพื่อการเรียนรู้ในระดับมาก^{๓๓๔}

๒) **เทียมจันทร์ พานิชย์ผลินไชย** ได้ทำการวิจัยและพิมพ์เผยแพร่ในสังกัดของวารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ (สทมส.) ในปี พ.ศ.๒๕๕๓ เรื่อง “การพัฒนากระบวนการจัดการเรียนตามแนวคิดปัญญาศึกษาเพื่อพัฒนาครูระดับการศึกษา” ผลการวิจัยพบว่า ๑) กิจกรรมที่ใช้ในการพัฒนา ทำให้ผู้เข้ารับการอบรมสงบ ผ่อนคลาย เรียนรู้ที่จะออกจากพื้นที่ปลอดภัย การใช้สุนทรียสนทนา การฟังอย่างลึกซึ้ง เกิดความตระหนักรู้ต่อตนเอง เข้าใจตนเอง เกิดแรงบันดาลใจในการค้นหาความเป็นครูของตนเอง ตระหนักรู้ถึงความสามารถของนักเรียนที่มีความแตกต่างกัน ยอมรับนักเรียนที่มีความสามารถแตกต่างกัน ครูเรียนรู้การบูรณาการจัดการเรียนรู้ ๒) ผลการจัดการเรียนรู้พบว่า วิธีการและกิจกรรมที่ครูใช้ในการจัดการเรียนรู้ ประกอบด้วย การฝึกสมาธิ การสะท้อนความคิดหลังการเรียนรู้ การผ่อนคลายตระหนักรู้ การใช้เกม เพลง การระบายสี นิทาน ความสำเร็จในการนำจิตปัญญาศึกษามาใช้ในการเรียนรู้ นักเรียนเกิดการเรียนรู้ที่ดีขึ้น ร่วมแสดงความคิดเห็นมากกว่าฟังครู สามารถฟังความคิดเห็นของเพื่อนได้ มีความอดกลั้น สามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ ครูมีการปรับเปลี่ยนวิธีการจัดการเรียนรู้ มีความสุขในการจัดการเรียนรู้ การจัดกิจกรรมการเรียนรู้ได้หลากหลาย ฟังนักเรียนได้มากขึ้น บรรยากาศของการเรียนรู้มีความอบอุ่น กิจกรรมทำให้ผู้เรียนรู้จักคิดวิเคราะห์^{๓๓๕}

^{๓๓๔} เยาวพา เตชคุปต์ และคณะ, การพัฒนารูปแบบพหุปัญญาเพื่อการเรียนรู้สำหรับการจัดการศึกษาในบริบทของสังคมไทย, วารสารศรีนครินทร์วิจัยและพัฒนา, ปีที่ ๒ ฉบับพิเศษที่ ๑ มกราคม ๒๕๕๓: ๑๔๖.

^{๓๓๕} เทียมจันทร์ พานิชย์ผลินไชย, การพัฒนากระบวนการจัดการเรียนรู้อยู่ตามแนวคิดปัญญาศึกษาเพื่อพัฒนาครูระดับการศึกษาขั้นพื้นฐาน, สักทอง: วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ (สทมส.), ปีที่ ๒๑, ฉบับที่ ๑ มกราคม-เมษายน ๒๕๕๘: ๕๕.

๓) สมพันธ์ เตชะอธิก ได้ทำการวิจัย และเผยแพร่ในปี พ.ศ.๒๕๕๙ เรื่อง “สุขภาวะชุมชนเพื่อความอยู่ดีมีสุข” ผลจากการศึกษาพบว่า ๑) ผลลัพธ์จากการสร้างเสริมสุขภาวะสามารถบรรเทาความทุกข์ทางร่างกายและจิตใจได้บ้าง ด้านสังคม ผู้สูงอายุรู้สึกตนเองมีคุณค่า เกิดความร่วมมือกับองค์กรท้องถิ่น ด้านปัญญา เกิดการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญา การติดต่อทางปัญญา วิเคราะห์หาสาเหตุ จากการการเรียนรู้ในการทำตัวชีวิต ข้อมูล แผนที่สุขภาวะ นโยบาย ยุทธศาสตร์ และโครงการ ทำให้ชุมชน และอบต.เกิดความเข้าใจในท้องถิ่นของตนเองมากขึ้น,และชาวบ้านมีความเข้าใจเรื่องสุขภาพ องค์กรที่เชื่อมโยงกับบริบทของท้องถิ่นมากขึ้น ๒) การประยุกต์ใช้แนวคิดการขับเคลื่อนนโยบายสาธารณะด้านสุขภาพโดยกลไกสามเหลี่ยมเขยื้อนภูเขา พบว่า ผู้นำชุมชนมักทำหลายบทบาทร่วมกัน ไม่ได้แยกแยะบทบาทเฉพาะด้านใดด้านหนึ่ง ๓) การเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้กับผู้นำ ๓ ด้าน เป็นการพัฒนากลุ่มผู้นำ^{๓๓๖}

๔) เกศสุตา แสนนามวงษ์ ได้ทำการวิจัยและพิมพ์เผยแพร่ในปี ๒๕๕๙ เรื่อง “การพัฒนารูปแบบการเรียนการสอนกิจกรรมแนะแนว โดยใช้ทฤษฎีปัญหาเป็นฐานเพื่อพัฒนาทักษะชีวิต สำหรับนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๑” ผลการวิจัยแสดงให้เห็นว่า ๑. การพัฒนารูปแบบการเรียนการสอนกิจกรรมแนะแนว โดยใช้ทฤษฎีปัญหาเป็น ฐานเพื่อพัฒนาทักษะชีวิตสำหรับนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๑ มีองค์ประกอบสำคัญ ๔ ประการ ได้แก่ หลักการของรูปแบบการเรียนการสอน วัตถุประสงค์ของรูปแบบการเรียนการสอน กระบวนการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน และการวัดและประเมินผล วิเคราะห์ความตรงเชิงเนื้อหาด้วยการหาค่าดัชนีความสอดคล้อง (Indexes of Item –Objective Congruence) ได้ค่าเท่ากับ ๐.๘๙ นับว่าเป็นรูปแบบที่มีคุณภาพและสามารถนำไปใช้ได้ ๒. ผลการทดลองใช้รูปแบบแสดงว่า นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๑ ที่เข้าร่วมกิจกรรมตามรูปแบบการเรียนการสอนที่พัฒนาขึ้นมีทักษะชีวิตหลังเรียนสูงกว่าก่อนเรียนอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๑และสูงกว่านักเรียนที่เรียนด้วยวิธีการสอนแบบปกติอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๑

๓๓๗

๕) นนทสรวง กสิบั้ง ได้ทำการวิจัยในปี ๒๕๕๙ เรื่อง “แนวทางการจัดการเรียนรู้เพื่อพัฒนาปัญญา” โดยผลการวิจัยพบว่า การศึกษาต้องเป็นไปเพื่อบ่มงู่พัฒนาสติ (Mindfulness) และปัญญา (wisdom) เพื่อยกระดับจิตใจของบุคคลให้เข้าถึง “อิสรภาพ” คือการสิ้นสุดหรือหลุดพ้นจากอำนาจและการครอบงำใน ๔ ด้าน คือ ๑) อิสรภาพทางด้านร่างกายไม่ตกอยู่ใต้อำนาจของปัจจัยสี่ ๒) อิสรภาพทางด้านจิตใจสงบสุขโปร่งใส ๓) อิสรภาพทางด้านสังคม คือ การ

^{๓๓๖} สมพันธ์ เตชะอธิก, สุขภาวะชุมชนเพื่อความอยู่ดีมีสุข, วารสารมนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ปีที่ ๒๙, ฉบับที่ ๒ เดือนพฤษภาคม-สิงหาคม ๒๕๕๙: ๑.

^{๓๓๗} เกศสุตา แสนนามวงษ์, การพัฒนารูปแบบการเรียนการสอนกิจกรรมแนะแนว โดยใช้ทฤษฎีปัญหาเป็นฐานเพื่อพัฒนาทักษะชีวิต สำหรับนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๑, วารสารราชพฤกษ์, ปีที่ ๑๔ ฉบับที่ ๒ (พฤษภาคม-สิงหาคม ๒๕๕๙): ๙๒.

อยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสงบสุขปลอดภัย และ ๔) อิสรภาพทางปัญญา คือ ปัญญาที่ไม่ถูกครอบงำด้วยกิเลสและตัณหาและเป็นการจัดการศึกษาที่ถือเอามนุษย์เป็นตัวตั้งและบูรณาการความรู้ทางวิชาชีพและวิชาชีพเพื่อส่งเสริมให้ผู้เรียนเกิดการพัฒนาด้านสูงสุดเป็นปัญญาที่เกิดจากประสบการณ์ตรงผ่านการสะสมความรู้และการปฏิบัติฝึกฝนซึ่งเป็นความรู้ที่แท้จริงหรือที่เรียกว่าปัญญา “รู้จริงรู้แจ้ง” เกี่ยวกับเหตุ-ปัจจัยของสิ่งต่าง ๆ รอบตัว และการรู้จริงเกี่ยวกับกาย-ใจตนเองที่สามารถนำไปใช้พัฒนา และการแก้ไขปัญหาก็เกี่ยวกับตนเอง และสังคมได้อย่างแท้จริงอันเป็น “ปัญญารู้แจ้ง” (wisdom) ที่ช่วยให้ผู้เรียนสามารถมองทะลุสภาวะหรือมองทะลุปัญหาเป็นความรอบรู้ความรู้ทั่วความรู้ชัดหรือรู้ทั่วถึงความจริงหรือรู้ตรงตามความเป็นอาณัตินิยามว่า รู้เหตุผลวิธี รู้ดีชั่ว รู้ถูกผิด รู้ควรไม่ควร รู้ประโยชน์รู้ว่าไม่ใช่ประโยชน์ รู้เท่าทันองค์ประกอบรู้เหตุปัจจัยรู้ที่ไปที่มา รู้ความสัมพันธ์ของสิ่งทั้งหลายอย่างถ่องแท้เข้าใจถ่องแท้มีความลุ่มลึกในองค์ความรู้และกระบวนการพัฒนาการพัฒนาปัญญาจนถึงระดับ “ปัญญารู้แจ้ง” การจัดการเรียนการสอนต้องไม่มุ่งเน้นการพัฒนาศักยภาพด้านสมอง (Cognitive) เพื่อพัฒนาความฉลาดทางสติปัญญา (Intelligence) เพียงอย่างเดียวหากแต่ต้องมุ่งพัฒนาศักยภาพด้านจิต (Mind) เพื่อพัฒนาปัญญารู้แจ้งที่เกิดจากการตระหนักรู้ซึ่งจำเป็นต้องผ่านโยนิโนมนสิการคือ การใช้จิตพิจารณา และทบทวนความเข้าใจ และแนวทางปฏิบัติของตนเองตลอดจนใช้ปัญญาใคร่ครวญไตร่ตรองหาเหตุ และผลที่แท้จริงเพื่อแก้ไขปรับปรุงความเข้าใจ และแนวทางปฏิบัติให้ถูกต้องตามหลักความจริงสูงสุดหรือกฎของธรรมชาติการศึกษาที่สมบูรณ์จึงจำเป็นต้องพัฒนาผู้เรียนให้เข้าถึง “อริสราภาพ” หรือความเป็นอิสระทั้งทางความคิดการกระทำ กล่าวคือการศึกษาจะต้องพัฒนาผู้เรียนให้เป็นผู้ที่มีปัญญารู้แจ้งเข้าใจในเหตุและปัจจัยของสิ่งต่าง ๆ ตามความเป็นจริง มีวิจารณญาณในการเลือกการตัดสินใจและกำหนดการกระทำที่เป็นประโยชน์และเกื้อกูลต่อตนเองผู้อื่นและสังคมตลอดจนค้นพบจุดหมายในชีวิตของตนเอง^{๓๓๘}

๖) บุชกร วัฒนบุตร ได้ทำการวิจัยในปี ๒๕๕๙ เรื่อง “การบริหารจัดการองค์กรเพื่อการสร้างองค์กรแห่งการเรียนรู้บนฐานแห่งพุทธิปัญญา” ผลการวิจัยพบว่า ...ปัจจัยการในการสร้างองค์กรแห่งการเรียนรู้ตามหลักพระพุทธศาสนา การสร้างองค์กรแห่งการเรียนรู้ตามหลักพระพุทธศาสนาจะต้องอาศัยปัจจัยการจากปัจจัยต่าง ๆ ดังนี้ ๒.๑) ปัจจัยด้านคน บุคคลแต่ละบุคคลจำเป็นต้องพัฒนาตนเองโดยอาศัยปัจจัยการ คือ การฝึกฝนตนเอง ๒.๒) ปัจจัยด้านคน (Teamwork) ในการทำงานร่วมกันในองค์กร มีความจำเป็นอย่างยิ่งในการที่จะรวบรวมองค์ความรู้ (know how) ด้วยการ Share Vision และ ๒.๓) ปัจจัยด้านงาน (Organization) การปฏิบัติงานในองค์กร การพัฒนาองค์กรจะต้องการสร้างการตั้งเป้าหมายขององค์กร รวมทั้งการประเมินผลการปฏิบัติงานเพื่อ

^{๓๓๘} นนทสรวง กสิปผึ้ง, แนวทางการจัดการเรียนการสอนเพื่อพัฒนาปัญญา, รายงานการวิจัย, (นครปฐม: สถาบันวิจัยแห่งชาติเพื่อการพัฒนาเด็กและเยาวชน, มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๙), บทคัดย่อ.

ปรับปรุงหรือดำรงรักษาวิธีการปฏิบัติที่ดี โดยต้องมีการขยายผลที่ดี ก่อให้เกิดการปฏิบัติตาม Best Practice สู่แหล่งหรือพื้นที่ข้างเคียงอันเป็นการพัฒนากันอย่างต่อเนื่อง^{๓๓๙}

๗) เนตรนภา กาบมณี ได้ทำการวิจัยและพิมพ์เผยแพร่ในปี พ.ศ.๒๕๕๙ เรื่อง “การพัฒนาสภาพแวดล้อมเพื่อส่งเสริมพหุปัญญาของนักศึกษาพยาบาล” และการวิจัยพบว่า แนวทางการพัฒนาสภาพแวดล้อมภายในวิทยาลัยพยาบาลเพื่อส่งเสริมพหุปัญญาของนักศึกษาพยาบาล จำนวน ๑๕แนวทาง ประกอบด้วย ๑) พัฒนาเทคโนโลยีสารสนเทศเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้และการพัฒนาตนเองของนักศึกษา ๒) พัฒนาศูนย์การเรียนรู้ด้วยตนเอง ๓) พัฒนาหอพักเป็นศูนย์ศึกษาและอาศัย ๔) สนับสนุนด้านอาคารสถานที่ในการทำกิจกรรม และการให้บริการแก่นักศึกษา ๕) ส่งเสริมการจัดการเรียนรู้ในภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติที่เน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง ๖) พัฒนาสื่อการเรียนการสอนที่ส่งเสริมการเรียนรู้และการคิดวิเคราะห์ของผู้เรียน ๗) ส่งเสริมการประเมินผลการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ ๘) กำหนดโครงสร้างกิจกรรมเสริมหลักสูตรให้ครอบคลุมการส่งเสริมพหุปัญญาของนักศึกษาโดยการบูรณาการระหว่างฝ่ายวิชาการ และฝ่ายกิจการนักศึกษา ๙) ส่งเสริมการดำเนินกิจกรรมเสริมหลักสูตรที่สอดคล้องกับความถนัดและความสนใจของนักศึกษา ๑๐) ส่งเสริมการเข้าร่วมกิจกรรมเสริมหลักสูตรของนักศึกษา ๑๑) สนับสนุนการเผยแพร่ผลงาน/นวัตกรรมของชมรมทั้งภายในและภายนอกสถาบัน ๑๒) พัฒนาภาวะผู้นำ ผู้ตามและการทำงานเป็นทีมของนักศึกษา ๑๓) ส่งเสริมการมีส่วนร่วมในการบริหาร ๑๔) พัฒนาการแนะแนว ให้คำปรึกษาที่มุ่งสัมฤทธิ์ผลของนักศึกษา ๑๕) พัฒนาหน่วยประสานงานและบริการนักศึกษา^{๓๔๐}

๘) พิระพงษ์ กลิ่นลออ ได้ทำการศึกษาค้นคว้า และพิมพ์เผยแพร่ในปี พ.ศ.๒๕๕๙ เรื่อง “นวัตกรรมความคิดและการสื่อสารเพื่อการพัฒนา ทัศนศึกษา โครงการพลังปัญญา” ผลการศึกษาพบว่า ทั้งผู้ส่งสาร (Sender) ข่าวนสาร (Message) ช่องทาง (Channel) และผู้รับสาร (Receivers) ทุกกระบวนการ ต้องเข้าใจความจริงปัจจุบัน และธรรมชาติอย่างถูกต้อง เข้าใจภาพรวม สร้างการมีส่วนร่วม เห็นประโยชน์ของคนส่วนใหญ่ นำเรื่องมาคิดวิเคราะห์ ไตร่ตรองให้เข้าใจ ด้วยหลักการอ้างอิง เข้าใจด้วยความคิดเห็นของตนเองถึงเรื่องของเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรม ในพื้นฐานของการพัฒนาที่สมดุล ยั่งยืน ส่วนช่องทางการสื่อสารก็จะมีใช้เทคโนโลยีหรือตัวบุคคลธรรมดาโดยปกติทั่วไปเท่านั้น แต่รวมถึงสื่อการสอน การนำเสนอ รวมถึงบุคลิกภาพ แม้เป็นสิ่งที่ไม่มีชีวิต แต่ก็มีส่วนต่อการโน้มน้าวจิตใจให้ผู้รับสารเข้าใจลึกซึ้งสนิทสนม และพึงพอใจได้ความสุข เพื่อให้การสื่อสารนี้อยู่ในขอบข่ายที่ไม่ว่าข้อมูลสิ่งใดที่ผ่านจะเป็นศรัทธา ความเชื่อมั่นของ

^{๓๓๙} บุษกร วัฒนบุตร, การบริหารจัดการองค์กรเพื่อการสร้างองค์กรแห่งการเรียนรู้บนฐานแห่งพหุปัญญา, รายงานการวิจัย, (พระนครศรีอยุธยา: สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๐), หน้า บทคัดย่อ (ก-ข).

^{๓๔๐} เนตรนภา กาบมณี, การพัฒนาสภาพแวดล้อมเพื่อส่งเสริมพหุปัญญาของนักศึกษาพยาบาล, วารสารการพยาบาล การสาธารณสุขและการศึกษา, ปีที่ ๑๗ ฉบับที่ ๑๒, พฤษภาคม – สิงหาคม ๒๕๕๙: ๓.

ข้อมูลบนรากฐานของความถูกต้อง จริยธรรมและจรรยาบรรณเดียวกัน คือความรู้ที่เป็นจริงซึ่งผ่านการปฏิบัติ จึงจะเกิดประโยชน์แก่ผู้ฟัง มีความรู้ และเข้าใจสิ่งที่สอนอย่างถ่องแท้ด้วยเมตตา มุ่งประโยชน์แก่ผู้รับคำสอนเป็นที่ตั้งไม่หวังผลตอบแทน นวัตกรรมช่องทางการสื่อสารจึงต้องมีหลักการส่งข้อความหรือสารที่เป็นระบบ เช่น รับหรือส่งให้ทุกวัน มีการจัดหมวดหมู่ใหม่ โดยชี้แจงไปตามลำดับ ยกเหตุผลให้เข้าใจด้วยความเมตตา นั่นคือ จุดยืนซึ่งจะไม่ปรับเปลี่ยนตามอัตราโฆษณาหรือเห็นแก่อามิส เพื่อไม่ให้กระทบกับความน่าเชื่อถือของช่องทางการสื่อสาร จึงจะเป็นส่วนหนึ่งของรูปแบบนวัตกรรมการสื่อสาร เพื่อการพัฒนาสู่ Sustainable World^{๓๔๑}

๙) **ชั้นทอง วัฒนประดิษฐ์** ได้ทำการวิจัยในปี ๒๕๖๐ เรื่อง “การพัฒนาจิตและปัญญา: กรณีศึกษาเอกสารการสงเคราะห์งานวิจัย” โดยผลการวิจัยพบว่า ...กรอบแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาจิตและปัญญาแบบองค์รวม ประกอบด้วยการวางจุดหมายในการพัฒนาจิตและปัญญาของมนุษย์ จำแนกได้ ๒ ระดับ กล่าวคือ ความสุขตามกระแสโลก และความสุขตามกระแสธรรม และกระบวนการฝึกปฏิบัติที่สามารถปรับให้สอดคล้องกับความเป็นตัวบุคคลปัจจัยสำคัญในการออกแบบกิจกรรม คือ การคำนึงถึงกลุ่มผู้เข้ารับการพัฒนาระยะเวลา กรอบของกิจกรรม ควรเริ่มจาก ๑) การสร้างแรงจูงใจในการเรียนรู้ (Inspiration) ๒) การปรับเปลี่ยนมุมมองเพื่อชีวิตที่ดี (Transform view to be good life) ๓) การสร้างแรงสั่นสะเทือนทางความคิด (Create Vibrations of thought) ๔) การปฏิบัติเพื่อสร้างการตระหนักรู้คุณค่าในตนเอง (Practice to create self-esteem) ๕) การสะท้อนตนเองและการพัฒนาก้าวต่อไป (Self-reflection and Development even further) ๖) ขยายพื้นที่แห่งความสุข (Spread the area of Happiness) เรียกกระบวนการนี้ว่า ITC-PSS เกณฑ์ชี้วัดกระบวนการพัฒนาจิตและปัญญาแบบองค์รวมพบว่า ความสุข ๔ ด้าน คือ ๑) พัฒนากายให้เป็นสุข ๒) พัฒนาพฤติกรรมการแสดงออกทางสังคมอย่างมีสุข ๓) พัฒนาจิตใจ เข้าถึงความสุขด้านใน ๔) พัฒนาปัญญาโดยความสุขทำสิ่งที่สร้างสรรค์เป็นประโยชน์^{๓๔๒}

๑๐) **จักรพรรณ วงศ์พรพวัน** ได้ทำวิจัยในปี ๒๕๖๐ เรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์การพัฒนาปัญญาตามแนวพุทธจริยศาสตร์ของสำนักปฏิบัติธรรมในจังหวัดขอนแก่น” โดยผลการศึกษาพบว่า การพัฒนาปัญญาตามแนวพุทธจริยศาสตร์ จะต้องปฏิบัติให้เป็นไปตามกระบวนการหลักของไตรสิกขาเพื่อบรรลุเป้าหมายสูงสุดของชีวิต โดยเริ่มจากหลักศีลสิกขา หรือกระบวนการระเบียบปฏิบัติ (วินัย) เพื่อให้เกิดวาจาชอบ การกระทำชอบ และการประกอบอาชีพชอบ เป็นแนวทาง และกรอบที่กำกับการกระทำหรือการประกอบกิจกรรมต่าง ๆ ให้เกิดความเรียบร้อยดีงาม

^{๓๔๑} พระพงษ์ กลิ่นละออ, นวัตกรรมความคิดและการสื่อสารการพัฒนา กรณีศึกษา โครงการพลังปัญญา, วารสารบริหารธุรกิจ เศรษฐศาสตร์และการสื่อสาร, ปีที่ ๑๑ ฉบับที่ ๑ มกราคม – มิถุนายน ๒๕๕๙: ๑.

^{๓๔๒} ชั้นทอง มีประดิษฐ์ และคณะ, การพัฒนาจิตและปัญญาแบบองค์รวม: กรณีศึกษาเอกสารและการสังเคราะห์งานวิจัย, รายงานการวิจัย, (พระนครศรีอยุธยา: สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๐), หน้า บทคัดย่อ (ก-ข).

จากนั้นก็ยกขึ้นสู่ระดับสมาธิศึกษา หรือการประกอบกิจกรรมต่าง ๆ ให้เกิดความเรียบร้อยดีงาม เพื่อให้จิตมีการพัฒนาความสำนึกให้เกิดความสมดุลระหว่างกายและจิตเป็นกระบวนการเกื้อหนุนให้สิ่งที่รับเข้ามาในชีวิตดำเนินไปด้วยประสิทธิภาพสูงสุด และกระบวนการสุดท้ายคือปัญญาศึกษา หรือกระบวนการทางความรู้ เป็นวิธีการอบรมศึกษาเพื่อให้เกิดวิชาความรู้และปัญญา ซึ่งจะยังผลให้เกิดมีทักษะ ความเชื่อ ค่านิยมที่ถูกต้อง มีความดำรงชีวิตที่ขบ ถือได้ว่าเป็นกระบวนการพัฒนาปัญญาขั้นสูงสุดที่สามารถควบคุมตนเองและสภาวะต่าง ๆ ที่กระทบเข้ามาสู่ชีวิตได้อย่างดีเยี่ยม...^{๓๔๓}

๑๑) ขนิพรรณ จาติเสถียร ได้ทำการวิจัยและพิมพ์เผยแพร่ในปี ๒๕๖๐ เรื่อง “การวิจัยและพัฒนากระบวนการฝึกอบรมครูประจำการด้านการประเมินเด็กปฐมวัยโดยใช้แนวคิดจิตตปัญญาศึกษา และการชี้แนะทางปัญญา” ผลการวิจัยพบว่า กระบวนการฝึกอบรมครูประจำการด้านการประเมินเด็กปฐมวัยโดยใช้จิตตปัญญาศึกษาและการชี้แนะทางปัญญาเป็นกระบวนการพัฒนาครู เป็นกระบวนการที่ให้ความสำคัญกับการเปลี่ยนแปลงมิติด้านในหรือด้านจิตใจไปสู่มิติด้านนอก โดยสร้างให้เกิดการตระหนักรู้ ประกอบกับการสนับสนุนการปฏิบัติงานของครูผ่านการชี้แนะ ซึ่งกระบวนการฝึกอบรมฯ ประกอบด้วย ๑๐ องค์ประกอบ ได้แก่ (๑) ความสำคัญ (๒) ความเชื่อพื้นฐาน (๓) วัตถุประสงค์ (๔) หลักการ (๕) กลยุทธ์ที่ใช้ในการจัด (๖) เนื้อหาการเรียนรู้ (๗) ขั้นตอน (๘) กิจกรรม (๙) ระยะเวลา และ (๑๐) การประเมินผล ใช้เวลาทั้งสิ้น ๓๐ สัปดาห์ การประเมินประสิทธิภาพของกระบวนการฝึกอบรมฯ เป็นการประเมินความพึงพอใจของครูที่มีต่อกระบวนการฝึกอบรมฯ ซึ่งพบว่า ครูจำนวนทั้ง ๘ คน ทุกคนมีความพึงพอใจในกระบวนการฝึกอบรมฯ ในภาพรวม และครูจำนวน ๗ จาก ๘ มีระดับความสามารถในการประเมินพัฒนาการเด็กปฐมวัยสูงขึ้น^{๓๔๔}

๒.๑๓ สรุป

การทบทวนวรรณกรรมสำหรับการวิจัยครั้งนี้ เป็นการระบุงค์ความรู้ขั้นพื้นฐาน เพื่อทำความเข้าใจเกี่ยวกับหลักการพัฒนาตนเองในมิติของการพัฒนาปัญญา ซึ่งประกอบไปด้วยแนวคิดเรื่องการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาวาณาตามหลักธรรมของพระพุทธศาสนา กระบวนการและกิจกรรมซึ่งเกี่ยวกับการพัฒนาตนเองในมิติของการพัฒนาปัญญาของผู้สูงอายุ และองค์ความรู้เกี่ยวกับการส่งเสริมการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาวาณาของผู้สูงอายุจากงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยวรรณกรรมที่ปรากฏในบทนี้ จะได้รับการตรวจสอบข้อมูลและผลการวิเคราะห์กรณีศึกษาอีกครั้งหนึ่งในส่วนอภิปรายผล ซึ่งอยู่ส่วนบทสรุปของงานวิจัยนี้

^{๓๔๓} จักรพรรณ วงศ์พรพวัน, ศึกษาวิเคราะห์การพัฒนาปัญญาตามแนวพุทธจริยศาสตร์ของสำนักปฏิบัติธรรมในจังหวัดขอนแก่น, รายงานการวิจัย, (พระนครศรีอยุธยา: สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๐), หน้า บทคัดย่อ (ก).

^{๓๔๔} ขนิพรรณ จาติเสถียร, การวิจัยและพัฒนากระบวนการฝึกอบรมครูประจำการด้านการประเมินเด็กปฐมวัยโดยใช้แนวคิดจิตตปัญญาศึกษา และการชี้แนะทางปัญญา, วารสารครุศาสตร์, ปีที่ ๔๕ ฉบับที่ ๒ ประจำเดือน เมษายน-มิถุนายน ๒๕๖๐: ๑.

บทที่ ๓

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่อง พระพุทธศาสนากับการส่งเสริมการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาภาวนาของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์นี้เป็นการวิจัยแบบผสม (Mixed Method Research) ประกอบด้วยวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เพื่อให้ทราบถึงประเด็นในรายละเอียดที่สำคัญ และมีความควบคุมเนื้อหาสาระที่สำคัญของการศึกษาอย่างครบถ้วน โดยใช้การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) และวิจัยเชิงปริมาณ (Quantitative Research) เพื่อให้เกิดความน่าเชื่อถือในเชิงประจักษ์ของข้อมูล และวิเคราะห์ให้ทราบถึงเหตุผลที่มีความสัมพันธ์กับข้อมูลเชิงคุณภาพ และป้องกันจุดด้อยของข้อมูลเชิงคุณภาพ ในการทำวิจัยเชิงปริมาณนี้ใช้แบบสอบถาม (Questionnaire) เป็นเครื่องมือสำหรับการเก็บรวบรวมข้อมูล โดยมีรายละเอียดในแต่ละขั้นตอนดังนี้

๓.๑ การวิจัยเชิงคุณภาพ

๓.๑.๑ วัตถุประสงค์วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ

วิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ครั้งนี้ เพื่อมุ่งศึกษาวิเคราะห์หลักการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาภาวนาจากคัมภีร์พระไตรปิฎก (Documentary Research) ประกอบกับส่วนที่เป็นแนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนาตนเองด้านการพัฒนาปัญญา และทฤษฎีอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง จากนั้นนำไปสังเคราะห์ร่วมกับผลที่ได้จากการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) จากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) เพื่อให้เกิดรูปแบบของกระบวนการพัฒนาตนเอง และเพื่อหาข้อสรุปรวมถึงปัญหาข้อเสนอแนะ ก่อนที่จะนำข้อมูลที่ได้ไปสู่กระบวนการวิจัยเชิงปริมาณ (Quantitative Research) ที่ใช้การศึกษาวิจัยเชิงสำรวจ (Survey Research) จากแบบสอบถาม (Questionnaire) เพื่อสนับสนุนข้อมูลเชิงคุณภาพ

๓.๑.๒ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informant)

ทำการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) โดยใช้วิธีการคัดเลือกตัวอย่างผู้ให้ข้อมูลหลักด้วยวิธีการเลือกตัวอย่างผู้ให้ข้อมูลแบบเจาะจง (Purposive Sampling) จากกลุ่มประชากรตัวอย่าง ในสำนักปฏิบัติธรรม โดยเลือกจากสำนักปฏิบัติธรรมในสังกัดคณะสงฆ์มหานิกาย จำนวน ๑ แห่ง คือ วัดป่าเทพประทาน ตำบลระแงง อำเภอสี่พระยา จังหวัดสุรินทร์ และสำนักปฏิบัติธรรมสังกัดคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย จำนวน ๑ แห่ง คือ วัดป่าโยธาประสิทธิ์ (ธ) ตำบลนอกเมือง อำเภอเมือง

สุรินทร์ จังหวัดสุรินทร์ ในกลุ่มประชากรผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) ในการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) นี้ประกอบด้วย ๑) เจ้าสำนักปฏิบัติ สำนักละ ๑ รูป ๒) พระวิปัสสนาจารย์ สำนักละ ๒ รูป ๓) คณะกรรมการบริหารสำนักปฏิบัติ สำนักละ ๕ รูป/คน ๔) พระภิกษุผู้เข้าปฏิบัติธรรม สำนักละ ๕ รูป และ ๕) บุคคลทั่วไปที่เข้าปฏิบัติธรรม สำนักละ ๕ คน รวมทั้งสิ้น ๓๖ รูป/คน

รายชื่อผู้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants)

สำนักปฏิบัติธรรมวัดป่าเทพประทาน ตำบลระแงง อำเภอสหัสขันธ์ จังหวัดสุรินทร์

๑) เจ้าสำนักปฏิบัติธรรม	จำนวน ๑ รูป
๑. พระครูคัมภีรธรรมวิสุทธิ วิ.	เจ้าสำนักปฏิบัติธรรมวัดป่าเทพประทาน
๒) พระวิปัสสนาจารย์	จำนวน ๒ รูป
๑. พระครูกิตติธรรมประสาธน์	พระวิปัสสนาจารย์
๒. พระสมจิตร รตนปญโญ	พระวิปัสสนาจารย์
๓) คณะกรรมการบริหารสำนักปฏิบัติธรรม	จำนวน ๕ รูป/ท่าน
๑. พระคำณ อมโร	วัดป่าเทพประทาน
๒. พระพิสิทธิ์ จารุธมโม	วัดป่าเทพประทาน
๓. พระณรงค์ ปิยธมโม	วัดป่าเทพประทาน
๔. นายประคุณทัต แวนดี	ผู้ใหญ่บ้านยางเตี้ย
๕. นางสมัย บริบาล	ผู้ใหญ่บ้านยางเตี้ยใต้
๔) พระภิกษุผู้เข้าปฏิบัติธรรม	จำนวน ๕ รูป
๑. พระสมจิตร วรณาโณ	วัดป่าเทพประทาน
๒. พระเฉลิมพล จนทปญโญ	วัดป่าเทพประทาน
๓. พระสมศักดิ์ อคฺควโร	วัดป่าเทพประทาน
๔. พระสุทธนา เตชปญโญ	วัดป่าเทพประทาน
๕. พระออม ญาณธมโม	วัดป่าเทพประทาน
๕) ผู้เข้าปฏิบัติธรรม	จำนวน ๕ คน
๑. นางรจนา ก้านเพชร	บ้านหนองไผ่ ตำบลระแงง
๒. นางลับ วงศ์วรรณ	บ้านหนองไผ่ ตำบลระแงง
๓. นางบุญจันทร์ จันทร์แจ่ม	บ้านหนองไผ่ ตำบลระแงง
๔. แม่เสี้ยน สมทิศ	บ้านยางเตี้ย
๕. นางบังอร พรหมดี	บ้านยางเตี้ย
รวม	๑๘ รูป /คน

สำนักปฏิบัติธรรมวัดป่าโยธาประสิทธิ์ (ธ) ตำบลนอกเมือง อำเภอเมืองสุรินทร์
จังหวัดสุรินทร์

๑) เจ้าสำนักปฏิบัติธรรม	จำนวน ๑ รูป
๑. พระครูโสภณธรรมรังสี	เจ้าสำนักปฏิบัติธรรมวัดป่าโยธาประสิทธิ์
๒) พระวิปัสสนาจารย์	จำนวน ๒ รูป
๑. พระอำนาจ จนทโก	พระวิปัสสนาจารย์
๒. พระสำเร็จ โกวิท	พระวิปัสสนาจารย์
๓) คณะกรรมการบริหารสำนักปฏิบัติธรรม	จำนวน ๕ รูป/ท่าน
๑. ดร.ยโสธรา ศิริภาพระภากร	รองผู้อำนวยการสำนักปฏิบัติธรรมฯ
๒. พระมหาสุพจน์ สุวณฺณจิตโต	วิทยากรประจำสำนักปฏิบัติธรรมฯ
๓. พระพิพัฒน์ ปุณฺณกุลโล	วิทยากรประจำสำนักปฏิบัติธรรมฯ
๔. ผศ.กฤษณนที แสงมาศ	วิทยากรประจำสำนักปฏิบัติธรรมฯ
๕. ดร.สุรียา คลังฤทธิ์	วิทยากรประจำสำนักปฏิบัติธรรมฯ
๔) พระภิกษุผู้เข้าปฏิบัติธรรม	จำนวน ๕ รูป
๑. พระสิริทอง สิริวฑฺฒโน	วัดป่าโยธาประสิทธิ์
๒. พระณัฐพล กนฺตสาโร	วัดป่าโยธาประสิทธิ์
๓. พระประเสริฐ กุสโล	วัดป่าโยธาประสิทธิ์
๔. พระเอกวัชรินทร์ ธมฺมทีโป	วัดป่าโยธาประสิทธิ์
๕. พระมหาเฉลิมเกียรติ จิรวฑฺฒโน	วัดป่าโยธาประสิทธิ์
๕) ผู้เข้าปฏิบัติธรรม	จำนวน ๕ คน
๑. นางบัวลิน หมื่นยิ่ง	บ้านเนินยาง
๒. นายภาดล จันขั้มา	บ้านเนินยาง
๓. นางเบญพร ไทยเที่ยง	บ้านกระหม
๔. นางจันนิมิต จงยาว	บ้านกรอด
๕. นางณัฐจิณี พันธุ์สวัสดิ์	บ้านกระหม

รวม ๑๘ รูป/คน

รวมผู้ให้ข้อมูลสำคัญทั้งสิ้น จำนวน ๓๖ รูป/คน

๓.๑.๓ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยเชิงคุณภาพในครั้งนี้ คือ แบบสัมภาษณ์ (Interview Form) เป็นแบบสัมภาษณ์เชิงลึกแบบมีโครงสร้างปลายเปิด (Structure In-depth interview) จำนวน ๑ ฉบับ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อค้นหาข้อมูลที่จะทำให้ทราบ หรือแสดงนัยให้ทราบถึงหลักการและสภาพทั่วไปของการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาวานาในพระพุทธศาสนาในพื้นที่การศึกษาวิจัย โดยดำเนินการ

- ๑) กำหนดประเด็นหลักในการสัมภาษณ์ และรายการข้อคำถามแต่ละประเด็น
- ๒) จัดทำร่างแบบสัมภาษณ์และรายการข้อคำถามแต่ละประเด็น
- ๓) ตรวจสอบคุณภาพของแบบสัมภาษณ์ โดยผู้เชี่ยวชาญจำนวน ๕ ท่าน เพื่อพิจารณาตรวจสอบความตรงตามเนื้อหาและการใช้ภาษา จากนั้นปรับปรุงแก้ไขตามข้อเสนอแนะของผู้เชี่ยวชาญทั้ง ๕ ท่าน
- ๔) แก้ไขและปรับปรุงแบบสัมภาษณ์ให้สมบูรณ์ แล้วจึงนำไปเก็บรวบรวมข้อมูลจริงตามกลุ่มประชากรตัวอย่างที่เลือกเอาไว้

๓.๑.๔ การเก็บรวบรวมข้อมูล

ข้อมูลที่รวบรวมเพื่อการศึกษา แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท ดังนี้

- ๑) การเก็บรวบรวมข้อมูลเอกสาร (Documentary Study) ได้แก่ การเก็บข้อมูลจากหนังสือ ตำรา ผลงานทางวิชาการ สิ่งตีพิมพ์ วารสาร เว็บไซต์ วิทยานิพนธ์ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
- ๒) การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) การวิจัยครั้งนี้ใช้การสัมภาษณ์แบบกึ่งทางการ (Semi-format Interview) และการสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ (Informative interview) โดยการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามจากกลุ่มเป้าหมายได้แก่ เจ้าสำนักปฏิบัติธรรม พระวิปัสสนาจารย์ คณะกรรมการบริหารสำนักปฏิบัติธรรม และผู้เข้าปฏิบัติธรรมทั้งพระภิกษุ และบุคคลทั่วไป จำนวน ๓๖ รูป/คน ในสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดสุรินทร์ในการดำเนินการตามกระบวนการส่งเสริมการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาวานา และผู้ให้การสัมภาษณ์ตอบตามกรอบแนวคิดการศึกษา และมีอิสระในการตอบโดยข้อมูลที่ได้จะเป็นข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Data) ทั้งหมดทำให้ทราบภาพสะท้อนข้อเท็จจริงตามกรอบแนวคิด โดยมีขั้นตอนในการดำเนินการดังนี้

๒.๑) ขั้นตอนเตรียมการสัมภาษณ์ ได้แก่ ก่อนลงสนามในการเก็บรวบรวมข้อมูล โดยใช้การสัมภาษณ์ ผู้วิจัยเริ่มต้นด้วยการนัดหมาย วัน เวลา และสถานที่ ๆ จะสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ โดยผู้วิจัยได้ศึกษาประเด็นคำถามที่ใช้ในการสัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ พร้อมเตรียมและศึกษาวิธีใช้เครื่องมือในการบันทึกเสียง เตรียมสมุดจดบันทึก และอุปกรณ์ต่าง ๆ ให้พร้อมก่อนดำเนินการสัมภาษณ์

๒.๒) ขั้นตอนการสัมภาษณ์ ได้แก่ ก่อนการสัมภาษณ์ ผู้วิจัยได้สนทนาเพื่อสร้างความคุ้นเคยกับผู้ให้การสัมภาษณ์ พร้อมแจ้งวัตถุประสงค์ของการสัมภาษณ์ อธิบายเหตุผล และขออนุญาตใช้เครื่องมือบันทึกเสียงในขณะสัมภาษณ์ รวมทั้งแจ้งให้ทราบว่า ข้อมูลต่าง ๆ ที่บันทึกเสียงไว้

ผู้วิจัยจะเก็บเป็นความลับ ทั้งนี้หากผู้ให้การสัมภาษณ์ไม่ประสงค์ที่จะให้การบันทึกเสียงช่วงใด ผู้วิจัยก็จะไม่บันทึกเสียง

๒.๓) พื้นที่ที่ใช้ในการศึกษา กำหนดพื้นที่ในการศึกษาไว้เฉพาะเขตสำนักปฏิบัติธรรมซึ่งตั้งอยู่ในเขตจังหวัดสุรินทร์ จำนวน ๒๙ แห่ง เพื่อเป็นพื้นที่ในการดำเนินการตามกระบวนการส่งเสริมการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาวาสนาของผู้สูงอายุในจังหวัดสุรินทร์ โดยเป็นพื้นที่ที่ใช้ในการศึกษาวิจัยโดยตรง

๓.๑.๕ การวิเคราะห์ข้อมูล

๑) ข้อมูลที่ได้จากการศึกษาเอกสาร (Documentary Data) ใช้วิธีการวิเคราะห์เอกสารเนื้อหา (Content Analysis) นำเสนอข้อมูลวิธีการพรรณนา

๒) ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) ใช้วิธีการวิเคราะห์แบบอุปนัย (Analytic Induction) โดยนำข้อมูลมาเรียบเรียงและจำแนกอย่างเป็นระบบ จากนั้นนำมาตีความหมาย เชื่อมโยงความสัมพันธ์ และสร้างข้อสรุปจากข้อมูลต่าง ๆ ที่รวบรวมได้ โดยทำไปพร้อม ๆ กับการเก็บรวบรวมข้อมูล ทั้งนี้ เพื่อที่จะได้ศึกษาประเด็นต่าง ๆ ได้อย่างลึกซึ้ง เมื่อประเด็นใดวิเคราะห์แล้ว ไม่มีความชัดเจน ก็จะเข้าไปศึกษาค้นหาข้อมูลเพิ่มเติมในประเด็นต่าง ๆ เหล่านั้น เพื่อตอบคำถามหลักตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยเชิงคุณภาพ ได้นำมาวิเคราะห์เพื่อหาความเชื่อมโยงความสัมพันธ์เชิงทฤษฎีที่เกี่ยวข้องทั้งหมด

๓) การตรวจสอบ และการวิเคราะห์ข้อมูล ในขั้นแรกผู้วิจัยได้ตรวจสอบว่า ได้ข้อมูลเพียงพอแล้วหรือยัง ข้อมูลนั้นได้ตอบปัญหาของการวิจัยแล้วหรือยัง หากผู้วิจัยพบว่า ข้อมูลที่ได้มานั้นไม่ตรงและสอดคล้องกับประเด็นวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ ผู้วิจัยจะตรวจสอบว่าข้อมูลที่แท้จริงเป็นอย่างไร ซึ่งผู้วิจัยได้เลือกวิธีการตรวจสอบข้อมูลที่ใช้ในการวิจัยเชิงคุณภาพแบบสามเส้า (Triangulation) ดังต่อไปนี้

๓.๑) การตรวจสอบสามเส้าข้อมูล (Data Triangulation) คือการพิสูจน์ว่าข้อมูลที่ผู้วิจัยได้มานั้นถูกต้องหรือไม่ วิธีการตรวจสอบ คือ การตรวจสอบแหล่งข้อมูล แหล่งที่มาที่จะพิจารณาในการตรวจสอบ ได้แก่ (๑) แหล่งเวลา ถ้าเวลาต่างกันข้อมูลที่รับจะเหมือนกันหรือต่างกันหรือไม่ (๒) แหล่งสถานที่ ถ้าสถานที่ต่างกันข้อมูลที่รับจะเหมือนกันหรือไม่ (๓) แหล่งบุคคล ถ้าบุคคลผู้ให้ข้อมูลเปลี่ยนไปเป็นข้อมูลจะเหมือนเดิมอยู่อีกหรือไม่

๓.๒) การตรวจสอบสามเส้าด้านผู้วิจัย (Investigator Triangulation) คือ การตรวจสอบว่า ข้อมูลที่ผู้วิจัยลงไปเก็บแต่ละครั้งจะแตกต่างกันอย่างไร ในกรณีที่ไม่แน่ใจคุณภาพของผู้รวบรวมข้อมูลภาคสนาม ผู้วิจัยได้ปรับเปลี่ยนตัวผู้วิจัยให้มีหลายคนขึ้น

๓.๓) การตรวจสอบสามเส้าด้วยทฤษฎี (Theory Triangulation) คือ การตรวจสอบว่า ถ้าใช้แนวคิดทฤษฎีที่แตกต่างไปจากเดิมจะทำให้การตีความข้อมูลแตกต่างกันมากน้อยเพียงใด

๓.๔) การตรวจสอบสามเส้าด้วยวิธีการรวบรวมข้อมูล (methodology triangulation) คือ การใช้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลต่าง ๆ กัน เพื่อรวบรวมข้อมูลเรื่องเดียวกัน เช่น ใช้วิธีการสังเกตควบคู่กับการซักถามพร้อมกัน นั่นก็คือ การศึกษาข้อมูลจากแหล่งเอกสารประกอบด้วยกันนั่นเอง

๓.๕) การสร้างบทสรุปและการพิสูจน์บทสรุป เป็นการนำแนวคิด ทฤษฎี งานวิจัยต่าง ๆ ทางวิชาการ มาสร้างเป็นบทสรุปร่วมกับข้อมูลที่เชื่อถือได้อีกครั้งหนึ่ง โดยเน้นความเชื่อมโยงเพื่อนำไปสู่การพิสูจน์ที่เป็นรูปธรรมและตรงต่อข้อเท็จจริงที่ปรากฏ

๓.๖) นำเสนอรูปแบบการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาภวานาในพระพุทธศาสนา ให้ผู้ทรงคุณวุฒิพิจารณาความเหมาะสม แล้วนำข้อเสนอแนะมาปรับปรุงแก้ไขให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น เพื่อให้เป็นข้อมูลพื้นฐานในการกำหนดแนวทางการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาภวานาในพระพุทธศาสนา โดยใช้ผู้สูงอายุในชุมชนของจังหวัดสุรินทร์เป็นรูปแบบ (Model) ต่อไป

๓.๒ การวิจัยเชิงปริมาณ

๓.๒.๑ วัตถุประสงค์ของการวิจัยเชิงปริมาณ

รูปแบบวิจัยเชิงปริมาณ (Quantitative Research) ที่ใช้การศึกษาเชิงสำรวจ (Survey Research) จากแบบสอบถาม (Questionnaire) มีลักษณะเป็นแบบมาตราส่วนประมาณค่า (Rating Scale) ที่สร้างขึ้นเพื่อให้ได้ข้อมูลในประเด็นที่ตรงกับวัตถุประสงค์ของการวิจัย ทั้งนี้เพื่อที่จะทราบถึงหลักการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาภวานาในพระพุทธศาสนา รวมทั้งกระบวนการและผลการส่งเสริมการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาภวานาของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์ ที่ได้จากผลสรุปจากการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ที่ได้ฐานความคิดจากการศึกษาวิเคราะห์หลักการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาภวานาในคัมภีร์พระไตรปิฎก (Documentary Research) ประกอบกับส่วนที่เป็นแนวคิดที่เกี่ยวกับการพัฒนาตนเองด้านการศึกษาที่เป็นที่ยอมรับในระดับสากล และนำมาสังเคราะห์ร่วมกับผลที่ได้จากการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) จากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) ก่อนที่จะสรุปกระบวนการหรือแนวทางนำไปสู่การปฏิบัติ

๓.๒.๒ ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

๑) ประชากร และผู้ให้ข้อมูลสำคัญในการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ ได้แก่ เจ้าสำนักปฏิบัติธรรม พระวิปัสสนาจารย์ คณะกรรมการบริหารสำนักปฏิบัติธรรม และผู้เข้าปฏิบัติธรรมทั้งพระภิกษุ และบุคคลทั่วไปในสำนักปฏิบัติธรรมของจังหวัดสุรินทร์ จำนวน ๒๙ แห่ง ที่เข้าร่วมกระบวนการส่งเสริมการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาภาวนาของผู้สูงอายุในจังหวัดสุรินทร์ จำนวน ๕๒๒ รูป/คน โดยดำเนินการวิจัยผ่านวิธีการและขั้นตอนดังต่อไปนี้

รายชื่อสำนักปฏิบัติธรรมในจังหวัดสุรินทร์ตามมติที่ประชุมแห่งมหาเถรสมาคม จำนวน ๒๗ แห่ง ตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๕๔๓-ปัจจุบันมีดังนี้

ตารางที่ ๓.๑

รายชื่อสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดสุรินทร์ สังกัดคณะสงฆ์มหานิกาย

แห่งที่	ชื่อสำนักปฏิบัติธรรม	ตำบล	อำเภอ	จังหวัด	วัน/เดือน/ปี ที่จัดตั้ง
๑	วัดศาลาลอย	ในเมือง	เมืองสุรินทร์	สุรินทร์	๒๑ เม.ย.๒๕๕๑
๒	วัดวังปลัดสามัคคี	ทับทัน	สังขะ	สุรินทร์	๒๑ เม.ย.๒๕๕๑
๓	วัดสำโรงน้อย	หนองสนิท	จอมพระ	สุรินทร์	๒๑ เม.ย.๒๕๕๑
๔	วัดจอมพระ	จอมพระ	จอมพระ	สุรินทร์	๒๑ เม.ย.๒๕๕๑
๕	วัดโสธระประชารักษ์	คูตัน	กาบเชิง	สุรินทร์	๒๑ เม.ย.๒๕๕๑
๖	วัดสุขุมาลัย	บ้านไทร	ปราสาท	สุรินทร์	๒๑ เม.ย.๒๕๕๑
๗	วัดป่าเทพประทาน	ระแงง	ศีขรภูมิ	สุรินทร์	๒๑ เม.ย.๒๕๕๑
๘	วัดศรีวิหารเจริญ	ระแงง	ศีขรภูมิ	สุรินทร์	๒๑ เม.ย.๒๕๕๑
๙	วัดแสงสว่างราษฎร์บำรุง	บัวเชด	บัวเชด	สุรินทร์	๑๙ พ.ย.๒๕๕๓
๑๐	วัดป่าบ้านตรวง	ตรวง	ศรีณรงค์	สุรินทร์	๑๙ พ.ย.๒๕๕๓
๑๑	วัดสุทิวังศา	ห้วยวัง	สนม	สุรินทร์	๑๙ พ.ย.๒๕๕๓
๑๒	วัดโพธิ์ทอง	กระโพธิ์	ท่าตูม	สุรินทร์	๑๙ พ.ย.๒๕๕๓
๑๓	วัดบ้านพระจันทร์	ศรีสุข	ศรีณรงค์	สุรินทร์	๑๙ พ.ย.๒๕๕๓
๑๔	วัดป่าพุทธนิมิต	หนองสนิท	จอมพระ	สุรินทร์	๑๙ พ.ย.๒๕๕๓
๑๕	วัดศรีพรหมอุดมธรรม	กระหาด	จอมพระ	สุรินทร์	๑๙ พ.ย.๒๕๕๓
๑๖	วัดกลางศรีณรงค์	ณรงค์	ศรีณรงค์	สุรินทร์	๑๙ พ.ย.๒๕๕๓
๑๗	วัดไทรงาม	เมืองบัว	ชุมพลบุรี	สุรินทร์	๑๙ พ.ย.๒๕๕๓
๑๘	วัดโนนสวรรค์	พระแก้ว	สังขะ	สุรินทร์	๑๙ พ.ย.๒๕๕๓
๑๙	วัดบ้านโพธิ์	หนองบัว	ศีขรภูมิ	สุรินทร์	๑๙ พ.ย.๒๕๕๓
๒๐	วัดโนนสมบูรณ์	โคกกลาง	พนมดงรัก	สุรินทร์	๑๙ พ.ย.๒๕๕๓
๒๑	วัดบุรณสะโน	สะโน	สำโรงทาบ	สุรินทร์	๓๐ เม.ย.๒๕๕๕
๒๒	วัดโพธิ์ศรีวรรณาราม	หนองไผ่ล้อม	สำโรงทาบ	สุรินทร์	๓๐ เม.ย.๒๕๕๕

แห่งที่	ชื่อสำนักปฏิบัติธรรม	ตำบล	อำเภอ	จังหวัด	วัน/เดือน/ปี ที่จัดตั้ง
๒๓	วัดกลางสุรินทร์	ในเมือง	เมืองสุรินทร์	สุรินทร์	๒๐ ธ.ค. ๒๕๕๙
๒๔	วัดศรีรัตนาราม	นอกเมือง	เมืองสุรินทร์	สุรินทร์	๓๐ ก.ค. ๒๕๖๐

ตารางที่ ๓.๒

รายชื่อสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดสุรินทร์ สังกัดคณะสงฆ์ธรรมยุติ

แห่งที่	ชื่อสำนักปฏิบัติธรรม	ตำบล	อำเภอ	จังหวัด	วัน/เดือน/ปีที่จัดตั้ง
๑	วัดบูรพาราม	ในเมือง	เมืองสุรินทร์	สุรินทร์	๒๙ ก.ย. ๒๕๔๙
๒	วัดโยธาประสิทธิ์	นอกเมือง	เมืองสุรินทร์	สุรินทร์	๒๙ ก.ย. ๒๕๔๙
๓	วัดเขาสาลาอตุลฐานจาโร	จรัส	บัวเชด	สุรินทร์	๒๙ ก.ย. ๒๕๔๙
๔	วัดป่าอตุลปุณณลักษณะ	สนม	สนม	สุรินทร์	๑๙ ม.ค. ๒๕๕๐
๕	วัดเทพประทาน	เทพรักษา	สังขะ	สุรินทร์	๘ มิ.ย. ๒๕๖๐

๒) กลุ่มตัวอย่างในการวิจัยเชิงปริมาณที่ใช้สำหรับการศึกษาความเห็นเกี่ยวกับการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาวาณาของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์ ผ่านเจ้าสำนักปฏิบัติธรรม พระวิปัสสนาจารย์ คณะกรรมการบริหารสำนักปฏิบัติธรรม และผู้เข้าปฏิบัติธรรมทั้งพระภิกษุ และบุคคลทั่วไป โดยมีขนาดกลุ่มตัวอย่างที่ใช้วิธีการเปิดตารางสุ่มตัวอย่าง (Sample Size) ได้มาจากการใช้สูตรของทาโร่ ยามาเน่ (Taro Yamane)^๑ ซึ่งให้ระดับความคลาดเคลื่อนที่ ๐.๐๕ ดังนี้

โดย N = จำนวนประชากรทั้งหมด

e = ความคลาดเคลื่อนที่ยอมรับได้

n = จำนวนกลุ่มตัวอย่าง

ประชากรทั้งหมด ๕๒๒ รูป/คน เมื่อแทนค่าในสูตรจะได้ดังนี้

$$n = \frac{N}{1 + Ne^2}$$

$$n = \frac{522}{1 + 522 \times (0.05^2)}$$

$$n = \frac{522}{1 + (1.305)}$$

$$n = \frac{522}{(2.305)}$$

$$n = 226.46$$

เพราะฉะนั้นจำนวนกลุ่มตัวอย่าง เท่ากับ ๒๒๗ รูป/คน

^๑ ธาณินทร์ ศิลป์จารุ, การวิเคราะห์และวิจัยข้อมูลทางสถิติด้วย SPSS, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร: บิสนิเนสอาร์แอนด์ดี, ๒๕๕๑), หน้า ๔๕.

๓.๒.๓ ตัวแปรที่ใช้ในการศึกษา

๑. ข้อมูลส่วนตัวของผู้ตอบแบบสอบถามได้แก่ สถานภาพ, เพศ, อายุ, ระดับการศึกษา อาชีพ รายได้/เดือน ตำแหน่งงาน และปัจจัยทางด้านจิตวิทยาของผู้ตอบแบบสอบถาม จำนวน ๕ ข้อ คือ ๑) ความเชื่อในเรื่องการทำบุญ ๒) การรับรู้ข้อมูลข่าวสาร ๓) ความถี่ในการเข้าวัดปฏิบัติธรรม ๔) การอ่านหนังสือธรรมะ และ ๕) ความถี่ของการเข้าร่วมกิจกรรมของชุมชน

๒) องค์ประกอบและสภาพทั่วไปของการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาภวานาของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์ จำนวน ๕ ด้าน ประกอบด้วย ๑) ด้านการวางแผน ๒) ด้านกลยุทธ์ในการวางแผนให้บรรลุเป้าหมาย ๓) ด้านการมีส่วนร่วม ๔) ด้านการดำเนินการ และ ๕) ด้านการดูแลสิ่งแวดล้อมให้สลับปะยะ

๓) หลักพุทธธรรมที่เหมาะสมกับการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาภวานาของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์

๓.๒.๔ เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา

แบบสัมภาษณ์ เป็นคำถามปลายเปิด (Open Ended Questions) เกี่ยวกับการประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมในการเสริมสร้างการพัฒนาตนเอง ตามหลักปัญญาภวานาของผู้สูงอายุในจังหวัดสุรินทร์ ซึ่งแบ่งออกจำนวน ๓ ตอน ดังนี้ คือ

ตอนที่ ๑ แบบสอบถามเกี่ยวกับข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถาม และปัจจัยทางด้านจิตวิทยาของผู้ตอบแบบสอบถาม จำนวน ๕ ข้อ คือ ๑) ความเชื่อในเรื่องการทำบุญ ๒) การรับรู้ข้อมูลข่าวสาร ๓) ความถี่ในการเข้าวัดปฏิบัติธรรม ๔) การอ่านหนังสือธรรมะ และ ๕) ความถี่ของการเข้าร่วมกิจกรรมของชุมชน ซึ่งเป็นแบบสอบถามแบบเลือกตอบ (Check List)

ตอนที่ ๒ เป็นแบบสอบถามเกี่ยวกับกระบวนการส่งเสริมการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาภวานาของผู้สูงอายุในชุมชนจังหวัดสุรินทร์ โดยยึดหลักพุทธธรรม ๔ คือ ๑) การคบหาสัตบุรุษ ๒) การฟังธรรม ๓) การทำในใจให้แยบคาย และ ๔) การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม เป็นกรอบในการสอบถาม โดยได้กำหนดลักษณะของแบบสอบถามเป็นแบบมาตรฐานส่วนประมาณค่า (Rating Scale) ๕ ระดับ คือ มากที่สุด มาก ปานกลาง น้อย น้อยที่สุด ซึ่งแยกประเด็นในการสอบถาม ๕ ด้าน ๆ ละ ๑๐ ข้อ รวมจำนวน ๕๐ ข้อ ดังนี้

๑) ด้านการวางแผน	จำนวน ๑๐ ข้อ
๒) ด้านกลยุทธ์ในการวางแผนให้บรรลุเป้าหมาย	จำนวน ๑๐ ข้อ
๓) ด้านการมีส่วนร่วม	จำนวน ๑๐ ข้อ
๔) ด้านการดำเนินการ	จำนวน ๑๐ ข้อ
๕) ด้านการดูแลสิ่งแวดล้อมให้สลับปะยะ	จำนวน ๑๐ ข้อ

ตอนที่ ๓ เป็นแบบสอบถามเกี่ยวกับปัญหาและอุปสรรค ข้อเสนอแนะแนวทางการแก้ไขปัญหาและส่งเสริมการพัฒนาตนเอง ตามหลักปัญญาวาของผู้อยู่ในชุมชนจังหวัดสุรินทร์

๓.๒.๕ การสร้างเครื่องมือ

วิธีการสร้างเครื่องมือวิจัยพระพุทธศาสนากับการส่งเสริมการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาวาของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์ มีขั้นตอน ดังนี้

๑) ดำเนินการศึกษาข้อมูลจากตำราเอกสารที่เกี่ยวกับการพระพุทธศาสนากับส่งเสริมการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาวาของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์ เพื่อนำมาเป็นข้อมูลพื้นฐานสำหรับการทำวิจัย และใช้เป็นแนวทางในการสร้างแบบสอบถาม

๒) กำหนดกรอบแนวคิดจากข้อมูลที่ได้ทำการศึกษา โดยแยกประเด็นที่ต้องการศึกษาและกำหนดโครงสร้างของแบบสอบถามและแบบสัมภาษณ์ตามประเด็นสำคัญของวัตถุประสงค์และขอบเขตการศึกษา

๓) เสนอโครงสร้างแบบสอบถาม ต่อผู้เชี่ยวชาญพิจารณาเพื่อตรวจสอบความตรงเชิงเนื้อหา (Content Validity) และความเหมาะสมของการใช้ภาษา (Wording) เพื่อแก้ไขปรับปรุงแล้วนำมาแก้ไขปรับปรุงตามข้อเสนอแนะของผู้ทรงคุณวุฒิของสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ รายนามผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือวิจัย ประกอบด้วย

๑. รองศาสตราจารย์ ดร.ทวีศักดิ์ ทองทิพย์ สังกัด: วิทยาลัยสงฆ์สุรินทร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์ ความเชี่ยวชาญ: ปรัชญา, พระพุทธศาสนา

๒. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ธนู ศรีทอง สังกัด: วิทยาลัยสงฆ์สุรินทร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์ ความเชี่ยวชาญ: ภาษาอังกฤษ, การศึกษา

๓. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ บรรจง โสดาดี สังกัด: วิทยาลัยสงฆ์สุรินทร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์ ความเชี่ยวชาญ: ปรัชญา, พระพุทธศาสนา

๔. รองศาสตราจารย์ ดร.วาสนา แก้วหล้า สังกัด: คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์ ความเชี่ยวชาญ: การพัฒนาชุมชน, คติชนวิทยา

๕. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วันชัย สุขตาม สังกัด: คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์ ความเชี่ยวชาญ: รัฐศาสตร์, รัฐประศาสนศาสตร์, พระพุทธศาสนา

๔) นำแบบสอบถามมาประเมินค่า IOC เพื่อประเมินหาข้อคำถามว่าสอดคล้องภายในเครื่องมือในการวิจัยกับสิ่งที่ต้องการวัดเพียงใด มาวิเคราะห์หาความเชื่อมั่นของเครื่องมือในการวิจัยทั้งฉบับ (Reliability analysis) เพื่อประเมินว่าเครื่องมือในการวิจัยแต่ละด้านมีคุณภาพพอที่จะนำไปใช้ได้หรือไม่ โดยวิธีหาค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์อย่างง่ายของเพียร์สัน (Person's simple correlation Coefficient) แบบทดสอบจะเที่ยงตรงก็ต่อเมื่อสามารถทำนายพฤติกรรมในงานเฉพาะอย่างได้อย่างหนึ่งได้คะแนนแบบทดสอบสัมพันธ์กับความสำเร็จในงานที่ทำ จะต้องได้ค่า Alpha coefficient ไม่ต่ำกว่า ๐.๗๐ สำหรับงานวิจัยเชิงสำรวจ จนมีความเชื่อมั่นและนำไปเก็บข้อมูล

ต่อไป สำหรับผลการคำนวณค่าสัมประสิทธิ์แอลฟา (Alpha coefficient) ตามวิธีของครอนบัก ได้ค่าความเชื่อมั่นแบบสอบถามทั้งฉบับ เท่ากับ ๐.๙๖๖

๓.๒.๖ การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยได้ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยตนเองโดยวิธีการ ดังนี้

๑. ทำการแจกแบบสอบถามให้กับกลุ่มตัวอย่างที่กำหนดไว้ จำนวน ๒๒๗ ชุด ตามจำนวนของกลุ่มตัวอย่างที่กำหนดไว้

๒. ทำหนังสือขออนุญาตเก็บข้อมูลถึงผู้อำนวยการศูนย์ปฏิบัติการในจังหวัดสุรินทร์ทั้ง ๒๙ แห่ง เพื่อขอความอนุเคราะห์เก็บรวบรวมข้อมูลวิจัย

๓. ผู้วิจัยออกติดตามและจัดเก็บแบบสอบถามเองทุกขั้นตอน และได้รับแบบสอบถามคืนมาครบตามจำนวนที่แจกไป จำนวน ๒๒๗ ชุด คิดเป็นร้อยละ ๑๐๐ เมื่อได้ข้อมูลแล้ว ได้นำมารวบรวมเพื่อวิเคราะห์ต่อไป

๔. การเก็บรวบรวมข้อมูลผู้วิจัยให้ผู้ตอบแบบสอบถามส่งกลับคืนทั้งหมดแล้วนำมาตรวจสอบความถูกต้องสมบูรณ์ ถ้ายังไม่ถูกต้องสมบูรณ์คัดแบบสอบถามฉบับนั้นออกแล้ว ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลใหม่จนครบ จากนั้นจึงได้เริ่มทำการวิเคราะห์โดยใช้โปรแกรมสำเร็จรูปทางสถิติ (SPSS)

๓.๒.๗ การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยใช้โปรแกรมคอมพิวเตอร์สำเร็จรูปทางสถิติ (SPSS) ในการประมวลผล และดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูล ดังนี้

๑) นำแบบสอบถามที่ได้รับกลับคืนมาแล้ว ตรวจสอบความสมบูรณ์ของแบบสอบถามของแต่ละฉบับว่ามีความสมบูรณ์หรือไม่ ข้อมูลภูมิหลังของผู้ตอบแบบสอบถาม นำมาวิเคราะห์ข้อมูลโดยการแจกแจงค่าร้อยละ (Percentage) นำเสนอในรูปแบบตารางประกอบเรียง

๒) นำแบบสอบถามที่มีความสมบูรณ์ครบถ้วน ไปวิเคราะห์ข้อมูลและประมวลผลเป็นรายด้านและโดยรวม โดยคำนวณค่าเฉลี่ย ($\bar{X}$) และค่าความเบี่ยงเบนมาตรฐาน (S.D.) โดยใช้โปรแกรมสำเร็จรูปการวิจัยทางสังคมศาสตร์ (SPSS) ประมวลผลด้วยเครื่องคอมพิวเตอร์ แล้วนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูลในรูปแบบตารางประกอบเรียงและวิเคราะห์ เป็นมาตราส่วนประมาณค่า (Rating Scale) ใช้แบบลิเคิร์ท (Likert Scale) แบ่งเป็น ๕ ระดับ ค่าคะแนนจากมากไปหาน้อย คือ ๕ ๔ ๓ ๒ และ ๑ แทนคำตอบพึงพอใจ มี ๕ ระดับ คือ

ระดับ	ความหมาย
๕ คะแนน	เห็นด้วยมากที่สุด
๔ คะแนน	เห็นด้วยมาก
๓ คะแนน	เห็นด้วยปานกลาง
๒ คะแนน	เห็นด้วยน้อย

๑ คะแนน

เห็นด้วยน้อยที่สุด

ค่าระดับความคิดเห็นโดยแต่ละด้านมีเกณฑ์การพิจารณาตามช่วงคะแนนเฉลี่ยและแปลความหมายของข้อมูลดังกล่าว จะมีค่าเท่ากับค่าเฉลี่ยมาตรฐาน ๑.๐๐-๕.๐๐ ซึ่งมีความหมายของกลุ่มตัวอย่าง ดังนี้

๕ เท่ากับค่าเฉลี่ย ๔.๕๐-๕.๐๐ หมายถึง เห็นด้วยอยู่ในระดับมากที่สุด

๔ เท่ากับค่าเฉลี่ย ๓.๕๐-๔.๔๙ หมายถึง เห็นด้วยอยู่ในระดับมาก

๓ เท่ากับค่าเฉลี่ย ๒.๕๐-๓.๔๙ หมายถึง เห็นด้วยอยู่ในระดับปานกลาง

๒ เท่ากับค่าเฉลี่ย ๑.๕๐-๒.๔๙ หมายถึง เห็นด้วยอยู่ในระดับน้อย

๑ เท่ากับค่าเฉลี่ย ๑.๐๐-๑.๔๙ หมายถึง เห็นด้วยอยู่ในระดับน้อยที่สุด^๒

๓) การวิเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์กลุ่มเป้าหมายใช้การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงพรรณนา (Descriptive Analysis) และใช้วิธีการตีความตามเนื้อหา (Content Analysis) ตามกรอบแนวคิดการวิจัย ประกอบกับข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (Depth Interview) ผู้วิจัยยืนยันความน่าเชื่อถือได้ของข้อมูลด้วยการให้บุคคลที่อยู่ในปรากฏการณ์ที่ศึกษาและบุคคลที่มีความรู้เกี่ยวกับเรื่องที่ทำการศึกษาตรวจสอบและรับรองความถูกต้อง โดยการอ่านข้อมูลดังกล่าว พร้อมให้ข้อคิดเห็นเพิ่มเติม ทักท้วงหรือยอมรับข้อมูลที่น่าเสนอ ซึ่งการตรวจสอบความน่าเชื่อถือได้ของข้อมูลดังกล่าว พร้อมให้ข้อคิดเห็นเพิ่มเติม ทักท้วงหรือยอมรับข้อมูลที่น่าเสนอ ซึ่งการตรวจสอบความน่าเชื่อถือได้ของข้อมูลด้วยวิธีนี้ ผู้วิจัยใช้กับข้อมูลเบื้องต้นและข้อมูลที่เป็นส่วนที่ผู้วิจัยได้ตีความแล้ว

๓.๒.๘ สถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล

๑) สถิติที่ใช้ในการหาค่าคุณภาพของเครื่องมือ

๑. ใช้ค่า Rating Scale ในการสร้างเครื่องมือส่วนประกอบค่า (Rating Scale) ตามวิธีของลิเคอร์ (Likert) และการสร้างแบบสอบถามแบบปลายเปิด

๒. ใช้ค่า IOC (index of consistency) ปรับปรุงแบบสอบถามตามข้อเสนอแนะของผู้เชี่ยวชาญ จำนวน ๕ ท่าน เพื่อตรวจสอบพิจารณาความสอดคล้องระหว่างข้อคำถาม กับนิยามศัพท์เฉพาะ

๓. ใช้ค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ (Item total correlation) โดยนำแบบสอบถามที่ทดลองใช้มาหาความสัมพันธ์ระหว่างคะแนนรายข้อกับคะแนนรวม

๔. ใช้ค่าสัมประสิทธิ์แอลฟา (Alpha coefficient) หาค่าความเชื่อมั่นของแบบสอบถามทั้งฉบับ ตามวิธีของครอนบาค (Cronbach)

^๒ พิสนุ พงศ์ศรี, วิจัยทางการศึกษา, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เทียมผาการพิมพ์ ๒๕๔๙), หน้า ๑๙๔.

๒) สถิติพื้นฐาน

๑. ใช้ค่าร้อยละ (Percentage) และค่าเฉลี่ย (Mean) วิเคราะห์ข้อมูลพื้นฐานทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถาม เกี่ยวกับข้อมูลพื้นฐานของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์ กระบวนการและกิจกรรมที่เกี่ยวกับการส่งเสริมพัฒนาตนเองตามหลักปรัชญาภาวนาในพระพุทธศาสนาของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์ในพระพุทธศาสนาของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์

๒. ใช้ค่าความถี่ (Frequency) และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (Standard Deviation) (S.D.) วิเคราะห์ความคิดเห็นเกี่ยวกับหลักการ กระบวนการ และผลของการพัฒนาตนเองตามหลักปรัชญาภาวนา

อนึ่ง การวิเคราะห์ข้อมูล ด้วยการคำนวณหาค่าความถี่ร้อยละ ค่าเฉลี่ย และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน โดยใช้โปรแกรมสำเร็จรูป มีสูตรดังนี้

๑. สูตรหาค่าสถิติร้อยละ (Percentage)^๓

$$P = \frac{X \times 100}{N}$$

โดยที่ P = ค่าร้อยละ

X = จำนวนผู้ตอบแบบสอบถาม

N = จำนวนประชากร

๒. ค่าเฉลี่ย ($\bar{X}$) โดยใช้สูตร^๔

$$\bar{X} = \frac{\sum X}{N}$$

$\sum X$ = ผลรวมของค่าระดับคะแนน

N = จำนวนข้อมูลทั้งหมดของประชากร

๓. ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน (Standard Deviation)^๕ โดยใช้สูตรดังต่อไปนี้

$$S.D. = \sqrt{\frac{\sum (x - \bar{x})^2}{N - 1}}$$

โดยที่ X = ข้อมูลแต่ละจำนวน

$\bar{X}$ = ค่าเฉลี่ย

N = จำนวนประชากร

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๒.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๔-๑๕๕.

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๖-๑๕๗.

๔. ค่าดัชนีความสอดคล้อง (Index of item objective congruence : IOC)^๖

$$\text{สูตร IOC} = \frac{\sum R}{N}$$

เมื่อ IOC แทน ดัชนีความสอดคล้อง

$\sum R$ แทน ผลรวมของคะแนนความคิดเห็นจากผู้เชี่ยวชาญ

N แทน จำนวนผู้เชี่ยวชาญ

โดยที่ + ๑ หมายถึง แน่ใจว่าสอดคล้อง

๐ หมายถึง ไม่แน่ใจว่าสอดคล้อง

- ๑ หมายถึง ไม่สอดคล้อง

กำหนดเลือกข้อคำถามที่มีค่าตั้งแต่ ๐.๕๐ ขึ้นไป จากข้อคำถามทั้งหมด ๕๐ ข้อ

๕. สถิติที่หาค่าความเชื่อมั่นของแบบสอบถามใช้วิธีหาค่าสัมประสิทธิ์อัลฟา (α -

Coefficient) ตามวิธีการของครอนบาค (Cronbach) โดยใช้สูตร ดังต่อไปนี้ Σ

$$\alpha = \frac{k}{k-1} \left(1 - \frac{\sum s_i^2}{s^2} \right)$$

เมื่อ α แทน สัมประสิทธิ์ความเชื่อมั่น

K แทน จำนวนข้อจากตัวอย่าง

$\sum s_i^2$ แทน ความแปรปรวนของข้อมูลแต่ละข้อ

s^2 แทน ความแปรปรวนของข้อมูลรวมทั้งหมด

๓.๒.๙ การนำเสนอผลการวิจัยเชิงปริมาณ

การนำเสนอข้อมูลจะอยู่ในลักษณะการพรรณนาความ (Descriptive Presentation) ประกอบตาราง และพรรณนาความประกอบการบรรยายกับข้อมูลพื้นฐานของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์ และข้อเสนอแนะจากการศึกษาวิจัย โดยมีลำดับขั้นตอนการนำเสนอผลการวิจัยเชิงปริมาณ จำนวน ๑๐ ขั้นตอน ดังมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ขั้นที่ ๑ นำแบบสอบถามทั้งหมดมาตรวจสอบความสมบูรณ์ความถูกต้อง ในการตอบแบบสอบถามแล้วนำมาคัดเลือกฉบับที่สมบูรณ์และถูกต้องเพื่อนำมาวิเคราะห์ข้อมูล โดยการบันทึกคะแนนแต่ละข้อของแต่ละคนลงในแบบลงรหัส (Coding Form)

ขั้นที่ ๒ ข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถามและชุมชนที่ทำการวิจัย จำแนกตามสถานภาพ อายุ ระดับการศึกษา รายได้ โดยใช้ร้อยละ (Percentage) และ ค่าเฉลี่ย (Mean)

^๖ ธีระศักดิ์ อุณารมณเลิศ, เครื่องมือวิจัยทางการศึกษา : การสร้างและการพัฒนา, นครปฐม : มหาวิทยาลัยศิลปากร ๒๕๔๙, หน้า ๖๕.

ขั้นที่ ๓ ข้อมูลปัจจัยทางด้านจิตวิทยา โดยใช้แบบตรวจสอบรายการ (Check List) แจกแจงตามค่าร้อยละ (Mean)

ขั้นที่ ๔ การวิเคราะห์หลักการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาภวานาในพระพุทธศาสนา จำนวน ๑๐ ข้อ โดยใช้มาตราส่วนประเมิน (Rating Scale) ๕ ระดับ หาค่าเฉลี่ย (Mean) และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (S.D.)

ขั้นที่ ๕ การวิเคราะห์กระบวนการส่งเสริมการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาภวานาของผู้สูงอายุในชุมชนจังหวัดสุรินทร์ จำนวน ๓๐ ข้อ โดยใช้มาตราส่วนประเมิน (Rating Scale) ๕ ระดับ หาค่าเฉลี่ย (Mean) และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (S.D.)

ขั้นที่ ๖ การวิเคราะห์ผลการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาภวานาของผู้สูงอายุในชุมชนจังหวัดสุรินทร์ จำนวน ๑๐ ข้อ โดยใช้มาตราส่วนประเมิน (Rating Scale) ๕ ระดับ หาค่าเฉลี่ย (Mean) และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (S.D.)

ขั้นที่ ๗ สอบถามความคิดเห็นเกี่ยวกับปัญหาและอุปสรรค ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการแก้ไขปัญหาและส่งเสริมการพัฒนาตนเอง ตามหลักปัญญาภวานาของผู้สูงอายุในชุมชนจังหวัดสุรินทร์ จำนวน ๕ ข้อ โดยใช้คำถามปลายเปิด (Opened-Thai Question)

ขั้นที่ ๘ แนวทางการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาภวานาของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์

ขั้นที่ ๙ วิเคราะห์องค์ความรู้จากการวิจัย

ขั้นที่ ๑๐ ถอดบทเรียนจากการวิจัย

๓.๓ สรุปกระบวนการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง “พระพุทธศาสนากับการส่งเสริมการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาภวานาของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์” ในการวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยแบบผสม (Mixed Method Research) ประกอบด้วย ๑) งานวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยใช้การศึกษาข้อมูลเชิงเอกสารวิชาการที่เกี่ยวข้อง (Documentary Data) และใช้การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) กับผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informant Interview) จำนวน ๓๖ รูป/คน แล้ววิเคราะห์เอกสารเนื้อหา (Content Analysis) นำเสนอข้อมูลวิธีการพรรณนาวิเคราะห์ ๒) งานวิจัยเชิงปริมาณ (Quantitative Research) ใช้แบบสอบถาม (Questionnaire) เป็นเครื่องมือสำหรับการเก็บรวบรวมข้อมูล เพื่อให้เกิดความน่าเชื่อถือในเชิงประจักษ์ของข้อมูลกับกลุ่มประชากรเป้าหมายจำนวน ๒๒๗ รูป/คน และใช้โปรแกรมสำเร็จรูปทางสถิติ (SPSS) เพื่อวิเคราะห์ให้ทราบถึงเหตุผลที่มีความสัมพันธ์กับข้อมูลเชิงคุณภาพ และป้องกันจุดด้อยของข้อมูลเชิงคุณภาพ การวิเคราะห์ข้อมูลจะให้การพรรณนาวิเคราะห์เนื้อหาจากการตีความสังเคราะห์ เชื่อมโยงแล้วหาข้อสรุป เพื่ออธิบายปรากฏการณ์อย่างลึกซึ้ง และเสนอแนะทางวิชาการและการวิจัยต่อไป

บทที่ ๔

ผลการศึกษาวิจัย

ผลการวิเคราะห์ข้อมูลวิจัยเรื่อง พระพุทธศาสนากับการส่งเสริมการพัฒนาตนเอง ตามหลักปัญญาภาวนา ของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์ มีลำดับขั้นการนำเสนอ ดังนี้

๑. สัญลักษณ์ที่ใช้ในการนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูล
๒. ผลการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ
 - ๒.๑ ผลการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงเอกสาร
 - ๒.๒ ผลการสัมภาษณ์เชิงลึก
 - ๒.๓ สรุปผลการสัมภาษณ์เชิงลึก
๓. ผลการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณ
 - ๓.๑ ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับสถานภาพทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถาม
 - ๓.๒ ข้อมูลด้านจิตวิทยาของผู้ตอบแบบสอบถาม
 - ๓.๓ ผลการศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับพระพุทธศาสนากับการส่งเสริมพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์ โดยภาพรวม
 - ๓.๔ ผลการศึกษาพระพุทธศาสนากับการส่งเสริมการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาภาวนาของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์ แยกเป็นรายด้าน
 - ๓.๕ สรุปผลการศึกษาข้อมูลเชิงปริมาณ
๔. วิเคราะห์ปัญหาและอุปสรรคเกี่ยวกับพระพุทธศาสนากับการส่งเสริมการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาภาวนาของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์
๕. แนวทางการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาภาวนาในพระพุทธศาสนา
๖. องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย

๔.๑ สัญลักษณ์ที่ใช้ในการนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูล

เพื่อให้เข้าใจต่อการสื่อความหมาย ผู้วิจัยใช้สัญลักษณ์ต่าง ๆ ในการแทนค่าความหมายต่อไปนี้

- n = จำนวนกลุ่มตัวอย่าง
 $\bar{X}$ = ค่าเฉลี่ยเลขคณิต
S.D.= ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน

๔.๒ ผลการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ

ผลการวิเคราะห์ “พระพุทธศาสนากับการส่งเสริมการพัฒนาตนเอง ตามหลักปัญญาภาวนา ของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์” และออกเป็น ๓ ส่วน คือ ๑) ผลการศึกษาเชิงเอกสาร ๒) ผลการสัมภาษณ์ ๓) สรุปผลการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ ดังมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๔.๒.๑ ผลการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงเอกสาร

๑) แนวคิดและหลักการพัฒนาดนเองในพระพุทธศาสนา

หลักการส่งเสริมการพัฒนาดนเองตามหลักปัญญาภาวนาในพระพุทธศาสนา เป็นคำสอนของพระพุทธศาสนา ที่มีส่วนช่วยให้เรามีความเข้าใจ และรู้ทั่วทุกข์หรือปัญหาในชีวิตควรแก้ไขอย่างไร ทำให้คนเราละความเห็นแก่ตัว ละความโลภ โกรธ หลง การพัฒนาดนเอง คือ การฝึกตนทำให้รู้จักตนเอง และปฏิบัติตนให้ถูกต้อง ในพระพุทธศาสนานั้น การพัฒนาดนเองมีความจำเป็นอย่างยิ่ง ด้วยเหตุผลที่ว่า “...ถ้าบุคคลรู้ว่ตนเป็นที่รัก ก็ควรรักษาตนนั้นไว้ให้ดี บัณฑิตพึงประคับประคองตนไว้ให้ดี อย่างน้อยยามใดยามหนึ่งใน ๓ ยาม...”^๑ และพัฒนาดนเองเพื่อตั้งตนไว้ชอบนี้ก็จัดเป็นมงคลตามนัยของมงคลสูตร “...(๖) การตั้งตนไว้ชอบ นี่เป็นมงคลอันสูงสุด...”^๒ ดังนั้นแล้ว บุคคลผู้ต้องการเป็นบัณฑิตชน ควรพัฒนาดนเอง เพราะบัณฑิตย่อมฝึกฝนตนเอง^๓ เพราะหากบุคคลมีตนที่ฝึกดีแล้ว ย่อมเป็นที่พึงของตนเองได้ในเบื้องต้น ดังพุทธพจน์ที่ตรัสว่า “...ตนแลเป็นที่พึ่งของตน บุคคลอื่นใครเล่า จะเป็นที่พึ่งได้ เพราะบุคคลที่ฝึกตนดีแล้ว ย่อมได้พึ่งอันได้โดยยาก...”^๔

หลักของการพัฒนาดนเองทางในพระพุทธศาสนาเรียกว่า “ภาวนา” ซึ่งแปลว่า “ความเจริญ” หรือหากมีการแปลตามตัวอักษร ก็แปลว่า “การทำให้มีให้เป็น” หมายความว่า อันไหนที่ไม่เป็น ก็ทำให้เป็นขึ้น อันไหนไม่มีก็ทำให้มีขึ้น ซึ่งหมายเลยไปว่า การทำให้เพิ่มพูนขึ้น ทำให้กล้าแข็งขึ้นอะไรทำนองนี้ เราจึงแปลกันอีกความหมายหนึ่งว่า “การฝึกอบรม” คำว่า “การฝึกอบรม” ก็ใกล้เคียงกับความหมายของคำว่า “สิกขา” เพราะฉะนั้น สิกขากับภาวนา จึงเป็นคำที่ใช้อย่างใกล้เคียงกัน บางทีก็มีการใช้ที่เหมือนกันเลยทีเดียว นี่เป็นการหย่นเข้าหาตัวการใหญ่ในการปฏิบัติทางพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าตรัสในคำสอนของพระพุทธองค์เอง เพื่อใช้เป็นคุณสมบัติของบุคคลท่านใช้คำว่า ภาวิตกายโย ภาวิตสีโล ภาวิตจิตโต ภาวิตปัญโญ คำว่า ภาวนา เวลาใช้เป็นคุณศัพท์เป็น ภาวิตะ ภาวิตาโย ผู้มีกายที่เจริญแล้ว หรือฝึกอบรมแล้ว ภาวิตสีโล ผู้มีศีลฝึกอบรมแล้วหรือเจริญแล้ว ภาวิตจิตโต ผู้มีจิตที่เจริญแล้วหรือจิตที่ฝึกอบรมแล้ว ภาวิตปัญโญ ผู้มีปัญญาที่เจริญแล้ว หรือปัญญาที่ฝึกอบรมแล้ว

ความสำคัญของการพัฒนาดนเองตามแนวทางพระพุทธศาสนานั้นมีอยู่ ๔ ประเด็นหลักคือ ๑) พระพุทธศาสนานั้นมองว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวงเป็นธรรมชาติที่อยู่เป็นตามเหตุและปัจจัย ๒) มนุษย์ความสันพันธ์โดยตรงกับเหตุและปัจจัยของธรรมชาติ ๓) มนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกได้ และ ๔) มนุษย์ที่ได้รับการพัฒนาย่อมมีศักยภาพประเสริฐกว่าสิ่งมีชีวิตทั้งปวง

ประเภทของการพัฒนาดนเองตามแนวทางพระพุทธศาสนานั้นมีอยู่ ๔ ด้าน คือ ๑) ด้านกาย เรียกว่า กายภาวนา ๒) ด้านสังคม เรียกว่า สีสภาวนา ๓) ด้านจิตใจ เรียกว่า จิตตภาวนา

^๑ พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๕๗/๘๑.

^๒ พ.ช. (ไทย) ๒๕/๔/๗.

^๓ พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๘๐/๕๓.

^๔ พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๖๐/๘๒.

และ ๔) ด้านปัญญา เรียกว่า ปัญญาภาวนา ในประเด็นนี้จะเห็นได้ว่า การพัฒนาตนเองตามนัยของพระพุทธศาสนานั้น มิได้มุ่งแค่ด้านใดด้านหนึ่ง แต่ต้องพัฒนาแบบองค์รวมทั้ง ๔ ด้าน ซึ่งมีความสำคัญด้วยกันทั้งหมด

อนึ่ง ในส่วนของการพัฒนาตนเองด้านการพัฒนาปัญญานั้น ในพระพุทธศาสนานั้น มีหลักพุทธธรรมที่เป็นแกนของการพัฒนาตนเองเรียกว่าบุพนิมิตซึ่งมี ๗ อย่างคือ ๑) กัลยาณมิตตตา ความมีกัลยาณมิตรถูกต้อง ๒) สีสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยศีล ๓) ฉันทสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยฉันทะ ๔) อุตตสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยตนที่ฝึกไว้ดี ๕) ทิฐุสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยทิฐิ (มีหลักความคิดความเชื่อที่ถูกต้อง) ๖) อัปปมาทสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาท ๗) โยนิโสมนสิการสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยโยนิโสมนสิการ หลักการปฏิบัติตนเองโดยการดำเนินชีวิตไปสู่ชีวิตที่ประเสริฐนั้น หรือ...การที่จะมีสัมมาทิฐิ ซึ่งเป็นองค์แรกของมรรคนั้นมีปัจจัย ๒ ประการ ที่จะช่วยให้คนมีสัมมาทิฐิ คือ ๑) ปรโตโฆสะ แปลว่า อิทธิหรือเสียงภายนอก ๒) โยนิโสมนสิการ แปลว่า การทำใจโดยแยบคาย การพิจารณาแยบคาย รู้จักคิด คิดเป็น....^๕

เมื่อมนุษย์มีการพัฒนาตนเองตามแนวทางพระพุทธศาสนาแล้ว ย่อมได้รับประโยชน์ ๕ ข้อ คือ ๑) ประโยชน์ในแง่ของศักยภาพ คือ ความสามารถพัฒนาตนเองได้ ให้สามารถอยู่ร่วมกับสิ่งแวดล้อมได้ดีขึ้น และสามารถจัดความสัมพันธ์ได้ดียิ่งขึ้นด้วย ศักยภาพนี้แสดงออกเป็นอัตราสัมพันธ์ที่ว่า ยิ่งมนุษย์พัฒนาเท่าใด เขาก็ยิ่งมีความสามารถที่จะประสานกลมกลืนมากเท่านั้น และการจัดความสัมพันธ์ก็ได้ผลดียิ่งขึ้น ๒) ประโยชน์ในแง่อิสรภาพ คือ การมีความสามารถอยู่ดีมีสุขด้วยตนเอง โดยขึ้นกับธรรมชาติแวดล้อมน้อยลงตามลำดับ มนุษย์สามารถมีอิสรภาพในการดำรงชีวิตโดยปราศจากการผูกมัดกับสิ่งแวดล้อมที่อยู่รอบตัว ๓) ประโยชน์ในแง่ความสุข คือ เมื่อมนุษย์พัฒนามากขึ้นมนุษย์ก็สามารถมีความสุขได้ด้วยตนเองมากขึ้น โดยขึ้นต่อธรรมชาติหรือสิ่งภายนอกน้อยลง วิธีการฝึกของพระพุทธศาสนาจะเห็นได้เป็นขั้นตอนในแนวทางแบบนี้ คือให้ชีวิตและความสุขของมนุษย์ขึ้นต่อสิ่งภายนอกน้อยลงไป และทำให้มนุษย์มีความสุขสูงขึ้นเป็นระดับขึ้นไป ๔) ประโยชน์ในแง่ภาวะของมนุษย์ คือ แกนสำคัญคือหลักการแห่งการพัฒนามนุษย์ ถือว่าการพัฒนามนุษย์เป็นหลักการแกนกลางที่สำคัญ และถือความสุขอิสระเป็นตัวตัดสินในขั้นสุดท้ายของการพัฒนามนุษย์และการมีอิสรภาพนั้น เพราะฉะนั้น การพัฒนามนุษย์จึงเริ่มต้นด้วยการยอมรับว่า มนุษย์สามารถมีความสุขที่เป็นอิสระได้ และ ๕) ประโยชน์ในแง่ความสัมพันธ์หรือฐานเชิงปฏิบัติ คือ มนุษย์รู้จักปฏิสัมพันธ์ต่อตนเองและต่อสิ่งแวดล้อมอย่างประสานกลมกลืน ถึงจุดพอดีอยู่เสมอ คือแทนที่จะตั้งตัวเป็นใหญ่แล้วจัดการกับธรรมชาติตามชอบใจของตน ก็เปลี่ยนเป็นมาจัดความสัมพันธ์อันดีงาม เกื้อกูลกับธรรมชาติ

^๕ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), *ลักษณะแห่งพระพุทธศาสนา*, (กรุงเทพมหานคร: มั่นคงการพิมพ์, ๒๕๕๘), หน้า ๕๖.

๒) แนวคิดการพัฒนาปัญญาในพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนานั้นจัดเป็นศาสนาประเภทปัญญา (wisdom) คือ ถือปัญญาเป็นยอดธรรม หรือเป็นธรรมแกนกลาง ดังพุทธพจน์ว่า “ปัญญาตฺรา สพฺเพ ธมฺมา แปลความว่า ธรรมทั้งหลายทั้งปวงมีปัญญาเป็นยอดยิ่ง”^๖ พระพุทธศาสนาจึงถือปัญญาเป็นธรรมสูงสุด เป็นตัวตัดสินขั้นสุดท้ายในการที่จะเข้าถึงจุดหมายของพระพุทธศาสนา แม้แต่พระนามที่เรียกพระพุทธเจ้า คือ “พุทธะ” ก็หมายถึงตรัสรู้ด้วยปัญญา ดังนั้น ปัญญา แปลว่า “ความรู้ทั่ว คือ รู้ทั่วถึงเหตุ ถึงผล รู้อย่างชัดเจน รู้เรื่องบาปบุญคุณโทษ รู้สิ่งที่ควรทำ ควรเว้น เป็นต้น เป็นธรรมที่คอยกำกับศรัทธา เพื่อให้เชื่อประกอบด้วยเหตุผล ไม่ให้หลงเชื่ออย่างงมงาย” อนึ่ง นอกจากนี้ในคัมภีร์ของพระพุทธศาสนายังปรากฏมีคำที่เป็นไวยากรณ์ คือในความหมายที่เหมือนกับปัญญา คือ สัมมาทิฐิ, วิปัสสนา, วิมังสา, มัตตา, มติ, เมธา, ฐิริ, ปฏิภาณ, ญาณ, สัมปชัญญะ, โกศล, วิชชา, ธรรมวิจย, ปริญญา, ปฏิสัมภิตา, อภิญญา, โพธิ หรือพุทธิ ในคัมภีร์พระไตรปิฎกยังปรากฏมีการเปรียบเทียบปัญญาเอาไว้หลายประเด็น เช่น ปัญญาจักขุ จักขุคือปัญญา, ปัญญาจุณแผ่นดิน, ปัญญาเป็นแอกและไถ และปัญญาจุณปราสาท ในส่วนของคำว่า “ภาวนา” คือ การทำให้เจริญ หรือธรรมที่บุคคลควรเจริญ คำว่าเจริญในที่นี้ หมายถึงการทำกุศลหรือความดีให้เจริญ เพิ่มขึ้น ดังนั้น เมื่อนำคำสองคำนี้มาต่อกัน “ปัญญา+ภาวนา” ก็จะเป็น “ปัญญาภาวนา” ซึ่งหมายถึง การเจริญปัญญา พัฒนาปัญญา การฝึกอบรมปัญญา ให้รู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง รู้เท่าทันโลกและชีวิตตามสภาวะ สามารถทำจิตใจให้เป็นอิสระ ทำตนให้บริสุทธิ์จากกิเลสและปลดปล่อยพ้นจากความทุกข์ แก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้ด้วยปัญญา

ความสำคัญของปัญญาในมุมมองของพระพุทธศาสนานั้น มีการเปรียบเทียบปัญญาเอาไว้หลายประเด็น ทั้งนี้เพื่อให้ประโยชน์ของปัญญาได้เด่นชัด เช่น ๑) ปัญญาเป็นกำลัง, ๒) ปัญญาเป็นทรัพย์, ๓) ปัญญาเป็นแสงสว่าง, ๔) ปัญญาเป็นอาวุธ, ๕) ปัญญาธิษฐาน คือ ความตั้งมั่นในใจ, ๖) ปัญญาเป็นการมีชีวิตอยู่อย่างประเสริฐ, ๗) บุคคลย่อมบริสุทธิ์ได้ด้วยปัญญา และประเด็นสุดท้าย คือ ๘) ปัญญาช่วยให้บรรลุนิพพานได้

ในคัมภีร์ของพระพุทธศาสนานั้นปรากฏมีการแบ่งประเภทของปัญญาเอาไว้ดังนี้

๑) ปัญญาว่าโดยลักษณะคือการแทงตลอดสภาวะธรรม ปัญญามีอย่างเดียวนั้น

๒) ปัญญา ๒ คือ (๑) โลเกียปัญญา (๒) โลกุตตรปัญญา เป็น ๒ อย่างโดยนัยอย่างเดียวกัน คือ (๑) ปัญญามีอาสวะ (๒) ไม่มีอาสวะ และเป็น ๒ ประการ คือ (๑) ปัญญากำหนดนาม (๒) กำหนดรูป ปัญญากำหนดรูปมี ๒ ประการ คือ (๑) ปัญญาที่เกิดสหระตด้วยโสมนัส (๒) ปัญญาที่สหระตด้วยอุเบกขา และมี ๒ ประการ คือ (๑) ปัญญาที่เป็นทสสภูมิ ๑ และปัญญาที่เป็นภาวนาภูมิ ๑

^๖ อ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๕๘/๑๒๖.

๓) ปัญญามี ๓ ประการ คือ (๑) จินตามยปัญญา (๒) สุตมยปัญญา (๓) ภาวนามยปัญญา มี ๓ ประการโดยนัยเหมือนกันนั้น คือ (๑) ปัญญาที่เป็นปริตรัมมณะ (๒) ปัญญาที่เป็นมหัคคตารัมมณะ (๓) ปัญญาที่เป็นอัปปมาณารัมมณะ และมี ๓ ประการ คือ (๑) ปัญญาที่เป็นอายโกศล (๒) ที่เป็นอุปายโกศล (๓) เป็นอุบายโกศล และมี ๓ ประการ คือ ปัญญาโดยอภินิเสส ๓ มีอัมมัตตาภินิเวส (มุ้งมันข้างใน) เป็นต้น

๔) ปัญญา ๔ อย่าง คือ ญาณในสัจจะ ๔ และปฏิสัมภิทา ๔...^๗

กระบวนการและวิธีการปฏิบัติเพื่อให้เกิดปัญญา ประกอบด้วย ๑) การรับรู้อารมณ์ คือ เมื่ออายตนะภายนอก ๖ กับอายตนะภายใน ๖ มาสัมผัสหรือกระทบกัน ๒) มีอารมณ์ที่ถูกรู้เกิดขึ้น ซึ่งกระบวนการที่เกิดขึ้นนี้ เป็นการสร้างพุทธปัญญาในพระพุทธรูปศาสนานั้นแตกต่างจากหลักปัญญาทั่วไปที่ต้องใช้หลักการทางเหตุผลและแนวปฏิบัติโดยเน้นไปทางกายภาพ เพราะต้องนำไปสร้างรูปธรรมที่เป็นกายภาพ ส่วนพุทธปัญญาเน้นไปที่การมองเห็นความเป็นจริงของตนเองซึ่งประกอบด้วย ขั้น ๕ และต้องนำไปสู่การฝึกฝนของตนเองให้เป็นกุศลและละกิเลสด้วยการเจริญวิปัสสนาภาวนา ด้วยการเจริญสติสัมปชัญญะให้มีความชำนาญสามารถเข้าสู่มรรคญาณได้

กระบวนการพัฒนาคนเพื่อให้เกิดปัญญา คือ หลักปัญญาวุฒิธรรม^๘ ซึ่งมีอยู่ ๔ ประการ คือ ๑) สัมปรีตสังเสวะ การคบหาสัตบุรุษ ๒) สัทธัมมัสสวนะ การฟังธรรม ๓) โยนิโสมนสิการ การมนสิการโดยแยบคาย ๔) อัมมานุสุมปฏัตติ การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม

ประโยชน์ของการพัฒนาปัญญาในพระพุทธรูปศาสนามี ๓ ประการ คือ ๑) การพัฒนาเพื่อประโยชน์สุขในปัจจุบัน (ทิฏฐิธัมมิกัตถะ) การเข้าถึงเรื่องเป้าหมายการพัฒนาปัญญาเพื่อประโยชน์สุขที่ตามองเห็น (ประโยชน์สุขในปัจจุบัน) ๒) การพัฒนาเพื่อประโยชน์สุขในอนาคต (สัมปรายิกัตถะ) การพัฒนาปัญญาเพื่อให้ได้ประโยชน์ในขั้นนี้เป็นเรื่องของจิตใจที่ลึกซึ้งลงไป เรียกว่า ประโยชน์ที่เลยมองเห็น (ด้านนามธรรม) หรือเลยไปข้างหน้าไม่เห็นเป็นรูปธรรมต่อหน้าต่อตาเรียกว่า สัมปรายิกัตถะการพัฒนา ๓) เพื่อประโยชน์สุขขั้นสูงสุด (ปรมาตถะ) การพัฒนาปัญญามีเป้าหมายสูงสุด คือ การบรรลุธรรม ซึ่งเป็นภาวะชีวิตที่พบความสุขอย่างแท้จริง

๔.๒.๒ ผลการวิเคราะห์จากการสัมภาษณ์เชิงลึก

จากการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-Depth Interview) จากกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก (key informants) ทั้ง ๕ กลุ่ม คือ เจ้าสำนักปฏิบัติธรรม, พระวิปัสสนาจารย์, คณะกรรมการบริหารสำนักปฏิบัติธรรม, พระภิกษุผู้เข้าปฏิบัติธรรม และผู้เข้าปฏิบัติธรรมทั่วไป จำนวน ๓๖ รูป/คน แล้วนำข้อมูลมาสรุปวิเคราะห์ตีความข้อมูล แล้วพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis) จากประเด็นสัมภาษณ์เชิงลึกจากผู้ให้ข้อมูลหลัก โดยแยกตามวัตถุประสงค์จำนวน ๓ วัตถุประสงค์ ๆ ละ ๕ ประเด็น รวม ๑๕ ประเด็น ดังมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

^๗ วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๔๒๕/๙๒-๙๓.

^๘ อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑ /๒๔๘/๓๖๗-๓๘. ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๑/๒๐๒.

๔.๒.๒.๑ วิเคราะห์วัตถุประสงค์ที่ ๑: หลักการส่งเสริมการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาภาวนาในพระพุทธศาสนา

หลักการส่งเสริมการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาภาวนาในพระพุทธศาสนา มีจำนวน ๕ ประเด็น ดังนี้

ประเด็นที่ ๑: วัตถุประสงค์หลักของการพัฒนาตนเอง

จากการเก็บข้อมูล พบว่า วัตถุประสงค์หลักของการพัฒนาตนเองและการดำเนินชีวิตของคนนั้น พระพุทธศาสนาเน้นหลักในการ...ให้มีคุณภาพ คือ ความสมดุลหรือความพอดี... พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญทั้งปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอกในการฝึกคนขึ้นก่อนมรรค คือ ขั้นตอนที่น่าไปสู่มรรค^๙ ดังนั้น คำสอนในพระพุทธศาสนาซึ่งเรียกว่าศาสนธรรมหรือเรียกว่าพุทธพจน์ก็ได้^{๑๐} และพระพุทธศาสนานั้นมีหลักการสำคัญคือการปฏิบัติเพื่อบ่มมรรคผลนิพพานเป็นสำคัญ^{๑๑} คำสอนของพระพุทธศาสนานั้นมีส่วนช่วยให้เรามีความเข้าใจ และรู้ว่าทุกข์หรือปัญหาในชีวิตควรแก้ไขอย่างไร ทำให้คนเราละความเห็นแก่ตัว ละความโลภ โกรธ หลง^{๑๒} การพัฒนาตนเองก็...ทำให้รู้จักตนเอง และปฏิบัติตนให้ถูกต้อง^{๑๓}ทั้งนี้ ...เพื่อให้รู้จักตนเองอย่างถ่องแท้ และสามารถนำสิ่งที่ตนเข้าใจอย่างถ่องแท้แล้วนั้น กระจายให้สังคมที่เราสัมพันธ์ด้วย เพื่อให้เกิดความดีงามในสังคม^{๑๔}...เน้นการเจริญสติเพื่อช่วยแก้ปัญหาในชีวิตประจำวัน^{๑๕}...เพื่อความรู้แจ้งแห่งความพ้นทุกข์ และการรู้แจ้งถึงพระนิพพาน^{๑๖}คนที่ฝึกตนได้สมบูรณ์ในทางพระพุทธศาสนาเรียกบุคคลนั้นว่า “มนุษย์ ซึ่งแปลว่า ผู้มีใจสูง ใจงาม ใจสงบ ใจสะอาด ใจสว่าง”^{๑๗} การที่คนเรารู้จักการพัฒนาตนเอง ก็เพราะบุคคลนั้นรู้จักความสำคัญของตนเอง ดังพุทธพจน์ที่ตรัสไว้ใน โพธิราชกุมารวัตถุ เรื่องโพธิราชกุมารว่า “...ถ้าบุคคลรู้ว่าตนเป็นที่รัก ก็ควรรักษาตนนั้นไว้ให้ดี บัณฑิตพึงประคับประคองตนไว้ให้ดี อย่างน้อยยามใดยามหนึ่งใน ๓ ยาม...”^{๑๘} และพัฒนาตนเองเพื่อตั้งตนไว้ชอบนี้ก็จัดเป็นมงคลตามนัยของมงคลสูตร “...(๖) การตั้งตนไว้ชอบ นี่เป็นมงคลอันสูงสุด...”^{๑๙} ...เพื่อให้เป็นคนดี...^{๒๐}...ยกระดับจิตใจ ให้มีความรู้รอบตัว ให้

^๙ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), *ลักษณะแห่งพระพุทธศาสนา*, (กรุงเทพมหานคร: มั่นคงการพิมพ์, ๒๕๕๘), หน้า ๕๖.

^{๑๐} สัมภาษณ์ พระครูคัมภีร์ธรรมวิสุทธิ, เมื่อวันที่ ๑๖ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๑๑} สัมภาษณ์ พระครูโสภณธรรมรังษี, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๑๒} สัมภาษณ์ นางณัฐจิณี พันธสวัสดิ์, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๑๓} สัมภาษณ์ นางวงเดือน สุขใส, เมื่อวันที่ ๙ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๑๔} สัมภาษณ์ พระสำเร็จ โกวิท, เมื่อวันที่ ๗ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๑๕} สัมภาษณ์ ดร.ยโสธรา ศิริภาพระภากร, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๑๖} สัมภาษณ์ นางณัฐจิณี พันธสวัสดิ์, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๑๗} พระพรหมมิ่งคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ), *พจนานุกรมธรรม ฉบับปัญญาอันตะ* (กรุงเทพมหานคร: สถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๔), หน้า ๘๓.

^{๑๘} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๕๗/๘๑.

^{๑๙} ขุ.ข. (ไทย) ๒๕/๔/๗.

รู้จักดีรู้ชั่ว และก็ค่อยๆ ละไป^{๒๑}...ทำให้รู้จักตนเองและชัดเจนขึ้น เป็นคนดี^{๒๒} ดังนั้นแล้ว...การเรียนรู้ตนเอง ทั้งในส่วนตัวทางโลกทางธรรม การเรียนรู้กายเรียนรู้ใจตนเอง ซึ่งเป็นหลักการศึกษาที่เป็นแก่นของพุทธศาสนา คือ เรียนรู้ รูปนาม ให้เป็นรูปนามตามความเป็นจริง คือมีความเป็นอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา^{๒๓}...มุ่งความสงบ ด้านจิตใจเป็นตัวตั้ง^{๒๔}

หลักในการพัฒนาตนเองในพระพุทธศาสนาเรียกว่าบุพนิมิตซึ่งมี ๗ อย่างคือ ๑) กัลยาณมิตตตา ความมีกัลยาณมิตร^{๒๕} พระสงฆ์ในชุมชนมีบทบาทความในการส่งเสริมการพัฒนาตนเองของชาวพุทธด้วยการให้ความรู้ และสั่งสอนอบรมในสิ่งที่ไม่เข้าใจในการปฏิบัติ^{๒๖}...แนะแนวทางในทางที่ถูกต้อง...^{๒๗} ๒) สีสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยศีล ๓) ฉันทสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยฉันทะ ๔) อัตตสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยตนที่ฝึกไว้ดี ๕) ทิฐุสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยทิฐิ (มีหลักความคิดความเชื่อที่ถูกต้อง) ...ทำให้เรารู้หลักความจริงว่าทุกข์ควรแก้ทุกอย่าง...ให้ความรู้ทุกสิ่งล้วนไม่เที่ยง ถ้าเราปฏิบัติจริงเราจะรู้จักความรู้แจ้งและสามารถพ้นทุกข์ได้...^{๒๘} ๖) อัปปมาทสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาท ๗) โยนิโสมนสิการสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยโยนิโสมนสิการ^{๒๙}...ให้เกิดสติปัญญา^{๓๐}

หลักการปฏิบัติตนเองโดยการดำเนินชีวิตไปสู่ชีวิตที่ประเสริฐนั้น หรือ...การที่จะมีสัมมาทิฐิ ซึ่งเป็นองค์แรกของมรรคนั้นมีปัจจัย ๒ ประการ ที่จะช่วยให้คนมีสัมมาทิฐิ คือ ๑) พรโตโฆสะ แปลว่า อิทธิหรือเสียงภายนอก ๒) โยนิโสมนสิการ แปลว่า การทำใจโดยแยบคาย การพิจารณาแยบคาย รู้จักคิด คิดเป็น....^{๓๑} ดังนั้นแล้ว บุคคลผู้ต้องการเป็นบัณฑิตชน ควรพัฒนาตนเอง เพราะบัณฑิตย่อมฝึกฝนตนเอง^{๓๒} เพราะหากบุคคลมีตนที่ฝึกดีแล้ว ย่อมเป็นที่พึ่งของตนเองได้ในเบื้องต้น ดังพุทธพจน์ที่ตรัสว่า “...ตนแลเป็นที่พึ่งของตน บุคคลอื่นใครเล่า จะเป็นที่พึ่งได้ เพราะบุคคล

^{๒๐} สัมภาษณ์ นางคิด เรืองสุข, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๒๑} สัมภาษณ์ พระณัฐพล กนตสาโร, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๒๒} สัมภาษณ์ พระสิริทอง สิริวฑฒโน, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๒๓} สัมภาษณ์ พระพิพัฑฒน์ ปุณณกุลโส, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๒๔} สัมภาษณ์ นางฐิติมนต์ จงยาว, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๒๕} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๙/๔๓.

^{๒๖} สัมภาษณ์ นางณัฐจิณี พันธสวัสดิ์, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๒๗} สัมภาษณ์ นางคิด เรืองสุข, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๒๘} สัมภาษณ์ นางณัฐจิณี พันธสวัสดิ์, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๒๙} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๕๐-๕๔/๔๔.

^{๓๐} สัมภาษณ์ นางเบญจพร ไทยเที่ยง, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๓๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), ลักษณะแห่งพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร: มั่นคงการพิมพ์, ๒๕๕๘), หน้า ๕๖.

^{๓๒} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๘๐/๕๓.

ที่ฝึกตนดีแล้ว ย่อมได้ที่พึงอันได้โดยยาก...”^{๓๓} หลักของการพัฒนาตนเองทางในพระพุทธศาสนา เรียกว่า “ภาวนา” ...ปัญญาภาวนาในพระพุทธศาสนา คือ การปฏิบัติตามแนวทางที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงตรัสสอนให้พุทธศาสนิกชนเป็นแนวทางในการปฏิบัติ เพื่อให้รู้แจ้งเห็นจริง มีเหตุมีผล และมีความจำเป็นต้องเรียนรู้ด้วยตนเอง ปฏิบัติเองจึงจะเห็นเหตุและผล ปัญญาการพิจารณาต่าง ๆ อย่างมีสังจธรรมเสมอไป...^{๓๔} กระบวนการพัฒนาคนเพื่อให้เกิดปัญญา คือ หลักปัญญาคุณธรรม ซึ่งมีอยู่ ๔ ประการ คือ ๑) สัมปรีตสังเสวะ การคบหาสัตบุรุษ ๒) สัทธัมมัสสวนะ การฟังธรรม ๓) โยนิโสมนสิการ การมนสิการโดยแยบคาย ๔) อัมมานุอัมมปฏิบัติ การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม

ประโยชน์ของการพัฒนาปัญญาในพระพุทธศาสนามี ๓ ประการ คือ ๑) การพัฒนาเพื่อประโยชน์สุขในปัจจุบัน (ทิฏฐิธัมมิกัตถะ) การเข้าถึงเรื่องเป้าหมายการพัฒนาปัญญาเพื่อประโยชน์สุขที่ตามองเห็น (ประโยชน์สุขในปัจจุบัน) ควรทำความเข้าใจว่าประโยชน์สุขที่ตามองเห็นนั้น หมายถึง ประโยชน์สุขในระดับต้นตาลตามหลักความต้องการของมนุษย์อันได้แก่ ปัจจัย ๔ ซึ่งเป็นเรื่องของวัตถุหรือด้านรูปธรรมที่ ๒) การพัฒนาเพื่อประโยชน์สุขในอนาคต (สัมปรายิกัตถะ) การพัฒนาปัญญาเพื่อให้ได้ประโยชน์ในขั้นนี้เป็นเรื่องของจิตใจที่ลึกซึ้งลงไป เรียกว่า ประโยชน์ที่เลยตามองเห็น (ด้านนามธรรม) หรือเลยไปข้างหน้าไม่เห็นเป็นรูปธรรมต่อหน้าต่อตาเรียกว่า สัมปรายิกัตถะการพัฒนาเพื่อประโยชน์สุขขั้นสูงสุด (ปรมาตมะ) การพัฒนาปัญญามีเป้าหมายสูงสุด คือ การบรรลุดุธรรม ซึ่งเป็นภาวะชีวิตที่พบความสุขอย่างแท้จริง

ประเด็นที่ ๒: พระสงฆ์ในชุมชนของท่านมีบทบาทช่วยส่งเสริมการพัฒนาตนเองของท่านอย่างไรบ้าง

พระสงฆ์ในชุมชนจังหวัดสุรินทร์มีบทบาทช่วยเสริมการพัฒนาตนเอง จากข้อมูลพบว่า...พระสงฆ์เป็นสาวกของพระพุทธเจ้า...เป็นกัลยาณมิตรให้คำแนะนำในข้อการปฏิบัติและช่วยด้านกำลังใจ แรงกาย ในการช่วยขับเคลื่อนกิจกรรมที่จัดขึ้น^{๓๕} รวมทั้ง...เป็นแบบอย่างที่ดีในการเรียนรู้และปฏิบัติตนให้สมกับความเป็นสมณสาธุ^{๓๖}...บทบาทของพระสงฆ์มีสอนช่วย...ให้คำแนะนำสั่งสอนแต่สาธุชนทั้งหลาย^{๓๗}...พระสงฆ์คือผู้เผยแผ่พระธรรมคำสอนของพระพุทธองค์สู่ชุมชน และวัดเป็นที่รวมจิตใจของชาวพุทธ...แนะนำปฏิบัติ^{๓๘} พระสงฆ์ท่านจะช่วยแนะนำให้คนในชุมชนได้พัฒนาจิตใจเพื่อเจริญปัญญาโดยไม่ให้ยึดติดกับวัตถุมากเกินไป...^{๓๙}...สั่งสอนให้เป็นคนดี^{๔๐}....ความสามัคคีของ

^{๓๓} ข.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๖๐/๘๒.

^{๓๔} สัมภาษณ์ นายณภัต จันขัมมา, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๓๕} สัมภาษณ์ พระสำเร็จ โกวิท, เมื่อวันที่ ๗ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๓๖} สัมภาษณ์ พระพิพัฒน์ ปุณณกุลโส, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๓๗} สัมภาษณ์ พระณัฐพล กนตสาโร, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๓๘} สัมภาษณ์ พระสิริทอง สิริวฑฒโน, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๓๙} สัมภาษณ์ นายณภัต จันขัมมา, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๔๐} สัมภาษณ์ นางเบญจพร ไทยเที่ยง, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

พระสงฆ์ในอาราม ในการช่วยเหลือและส่งเสริมกิจกรรมของสำนักปฏิบัติมีผลต่อการพัฒนาสำนักปฏิบัติธรรมเป็นอย่างมาก^{๔๑}

ประเด็นที่ ๓: ท่านมีความเห็นว่า รูปแบบการพัฒนาปัญญาตามคำสอนของพระพุทธศาสนามีอะไรบ้าง

รูปแบบการพัฒนาปัญญาตามคำสอนของพระพุทธศาสนานั้น พบว่า รูปแบบการพัฒนาปัญญาตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนานั้น...มีตั้งแต่ปัญญาระดับพื้นฐานในการครองเรือน ในระดับอยู่สุขแบบโลกทั่วไป และพัฒนาปัญญาไปเป็นลำดับขั้น จนถึงขั้นสูงคือระดับอริยชน ตั้งแต่ โสดาบัน สกทาคามี อนาคามี และอรหันต์^{๔๒}...ทั้งนี้ก็ขึ้นอยู่กับตัวบุคคลเป็นสำคัญ^{๔๓}..มี ๓ ระดับ คือ ๑) ระดับหยาบ ๒) ระดับปานกลาง ๓) ระดับละเอียด^{๔๔}

ดังนั้น รูปแบบการพัฒนาปัญญาตามคำสอนของพระพุทธศาสนานั้น มี ๒ หลักการ คือ ๑)ปรโตโฆสะ คือ สภาพแวดล้อมที่เอื้ออำนวยต่อการเจริญปัญญา ๒) โยนิโสมนสิการ คือ กระบวนการพัฒนาที่เกิดขึ้นจากการหยั่งรู้ภายในจิตของผู้พัฒนาตนเอง^{๔๕} โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑) ปรโตโฆสะ คือ สภาพแวดล้อมที่เอื้ออำนวยต่อการเจริญปัญญา

๒) โยนิโสมนสิการ คือ กระบวนการพัฒนาที่เกิดขึ้นจากการหยั่งรู้ภายในจิตของผู้พัฒนาตนเอง โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้ โดยมีการฝึกหัดเป็นขั้นเป็นตอน คือ เริ่มจาก...การให้ทาน รักษาศีล การทำสมาธิภาวนา^{๔๖}หรือ...เรียกว่าไตรสิกขา^{๔๗}...รูปแบบการพัฒนาปัญญาตามคำสอนของพระพุทธศาสนานั้น เช่น การเจริญสติในการใช้ชีวิต และการรู้จักใช้ชีวิตและตัดสินใจอย่างมีเหตุผล ...^{๔๘} ...คำสั่งสอนเรื่องอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา...^{๔๙}

ประเด็นที่ ๔: คำสอนของพระพุทธศาสนา ช่วยส่งเสริมการพัฒนาปัญญาภาวนาของท่านอย่างไรบ้าง

คำสอนของพระพุทธศาสนาช่วยเสริมสร้างการพัฒนาปัญญาภาวนา จากข้อมูลพบว่า...เป็นกระบวนการพัฒนาจิต และรูปแบบการดำเนินชีวิตให้มีคุณภาพ^{๕๐}...ช่วยสอนให้เข้าใจโลก ชีวิต ผู้คน สิ่งทั้งหลาย ตามความเป็นจริง ในสิ่งที่มันเป็น เมื่อเข้าใจสิ่งทั้งหลายว่ามีเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และ

^{๔๑} สัมภาษณ์ พระมหาสุพจน์ สุวณฺณจิตโต, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๔๒} สัมภาษณ์ พระพิพัฑฒน์ ปุณฺณกุลโล, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๔๓} สัมภาษณ์ พระพิพัฑฒน์ ปุณฺณกุลโล, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๔๔} สัมภาษณ์ พระณัฐพล กนฺตสาโร, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๔๕} สัมภาษณ์ พระสำเร็จ โกวิท, เมื่อวันที่ ๗ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๔๖} สัมภาษณ์ นางเบญจพร ไทยเที่ยง, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๔๗} สัมภาษณ์ พระสิริทอง สิริวฑฒโน, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓, สัมภาษณ์ นางวงเดือน สุขใส, เมื่อวันที่ ๙ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๔๘} สัมภาษณ์ นายนภาดล จันขั้มา, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๔๙} สัมภาษณ์ นางคิด เรืองสุข, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๕๐} สัมภาษณ์ พระสำเร็จ โกวิท, เมื่อวันที่ ๗ เมษายน ๒๕๖๓.

ดับไป จึงไม่มีความทุกข์ เพราะมีความเข้าใจชีวิต^{๕๑}...รูปแบบการพัฒนาปัญญา ตามคำสอนของพุทธศาสนานั้น พระพุทธองค์ท่านทำได้จริงรู้แจ้งเห็นจริงแล้ว จึงนำมาสอนเผยแผ่ต่อเพื่อปฏิบัติให้รู้แจ้งเห็นจริงมีเหตุมีผลตามพระพุทธองค์^{๕๒}...คำสอนของพระพุทธศาสนานั้นเน้นการเจริญปัญญาเป็นหลัก โดยอาศัยสติปัญญาในการตัดสินใจ ไม่ใช่ฟังเข้ามาแล้วเชื่อเลย แต่ทุกอย่างต้องมีเหตุผล...^{๕๓}...ช่วยชี้แนวทางที่ถูกต้องให้ปฏิบัติ^{๕๔}...ให้มีสติ รู้ชั่วรู้ดี ว่าอันควรทำ อันไหนไม่ควรทำ^{๕๕}...ทำให้รู้จักทุกข์^{๕๖}...ทำให้จิตสงบ...เห็นตามความเป็นจริง^{๕๗}...ทำให้เกิดความเข้าใจในตัวเองได้ดีขึ้น^{๕๘}

ประเด็นที่ ๕: การแสดงธรรมของพระสงฆ์มีส่วนช่วยส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาปัญญาอย่างไรบ้าง

การแสดงธรรมของพระสงฆ์มีส่วนช่วยส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาปัญญา จากการเก็บข้อมูลพบว่า การแสดงธรรมของพระสงฆ์นั้น...เป็นสิ่งที่ช่วยให้เกิดการพัฒนารูปแบบการดำเนินชีวิต^{๕๙}...สร้างปัจจัยอันเป็นพื้นฐานในด้านปริยัติธรรม เพื่อเป็นแนวทางการปฏิบัติเพื่อพัฒนาปัญญาต่อไป^{๖๐}และก่อให้เกิดความรู้และความเข้าใจในหลักธรรมมากขึ้น^{๖๑}รวมทั้งทำให้เกิดความเข้าใจในแนวทางการปฏิบัติ^{๖๒}ซึ่งส่งผลทำให้พุทธศาสนิกชนได้รู้จักการใช้เหตุผลเพื่อนำไปปรับใช้ในชีวิตประจำวัน และได้หลักการของการแสวงหาเหตุผล ทำให้เรามีจิตใจกว้างขวาง เอื้อเพื่อแผ่แผ่ มีจิตเมตตาต่อสรรพสัตว์ และเข้าใจสังคมได้มากยิ่งขึ้น...^{๖๓}นอกจากนี้...ทำให้เข้าใจธรรมะดีขึ้น และนำไปปฏิบัติได้^{๖๔}...แนะนำแนวทางปฏิบัติธรรมที่ถูกต้อง^{๖๕}...มีความรู้รอบตัว ในการพิจารณาคำสั่งสอน^{๖๖}...ทำให้

^{๕๑} สัมภาษณ์ พระพิพัฒน์ ปุณณกุลโส, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๕๒} สัมภาษณ์ นายณภัต จันขั้มา, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๕๓} สัมภาษณ์ นายณภัต จันขั้มา, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๕๔} สัมภาษณ์ พระสิริทอง สิริวัฒน, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๕๕} สัมภาษณ์ พระณัฐพล กนตสาโร, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๕๖} สัมภาษณ์ นางคิต เรืองสุข, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๕๗} สัมภาษณ์ นางเบญจพร ไทยเที่ยง, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๕๘} สัมภาษณ์ นางวงเดือน สุขใส, เมื่อวันที่ ๙ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๕๙} สัมภาษณ์ พระสำเร็จ โกวิท, เมื่อวันที่ ๗ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๖๐} สัมภาษณ์ พระพิพัฒน์ ปุณณกุลโส, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๖๑} สัมภาษณ์ แม่ชีอรพิน โหมดงาม, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๖๒} สัมภาษณ์ พระสิริทอง สิริวัฒน, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๖๓} สัมภาษณ์ นายณภัต จันขั้มา, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๖๔} สัมภาษณ์ นางคิต เรืองสุข, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๖๕} สัมภาษณ์ นางเบญจพร ไทยเที่ยง, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๖๖} สัมภาษณ์ พระณัฐพล กนตสาโร, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

เรารู้จักเหตุและผล การนำไปใช้ในชีวิตประจำวัน รู้จักเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ในสังคมมากขึ้น^{๖๗}...เกิดปัญญา และเข้าใจในหลักธรรม^{๖๘}

ดังนั้น โดยภาพรวมแล้ว ในชุมชนของผู้สูงอายุในจังหวัดสุรินทร์ มีหลักการส่งเสริม การพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาภวานาที่ยึดตามแนวทางของพระพุทธศาสนา คือ การมุ่งพัฒนา ตนเองตามกรอบของไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา ทั้งนี้ ก็เพื่อมุ่งการหลุดพ้นจากกิเลสอาสวะ ด้วยก้าวให้ถึงกระแสพระนิพพาน อันเป็นหลักการที่เป็นเป้าหมายหลักของการพัฒนาตนเองตาม แนวทางของพระพุทธศาสนา

๔.๒.๒.๒ วิเคราะห์วัตถุประสงค์ที่ ๒: กระบวนการส่งเสริมการพัฒนาตนเองตาม หลักปัญญาภวานาของผู้สูงอายุในชุมชนจังหวัดสุรินทร์

กระบวนการส่งเสริมการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาภวานาของผู้สูงอายุในชุมชน จังหวัดสุรินทร์นั้น จากการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) ของกลุ่มประชากรตัวอย่าง แล้ว พรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive analysis) มีจำนวน ๕ ประเด็น ดังต่อไปนี้

ประเด็นที่ ๑ กระบวนการพัฒนาตนเองของท่านมีอะไรบ้าง

กระบวนการพัฒนาตนเอง พบว่า กระบวนการพัฒนาตนเองนั้น แยกออกเป็น ๒ ประเภท คือ ๑) การพัฒนาตนเองเพื่อประโยชน์ในปัจจุบัน และ ๒) การพัฒนาเพื่อประโยชน์อย่าง สูงสุด โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑) การพัฒนาตนเองเพื่อประโยชน์ในปัจจุบัน พบว่า “...การศึกษาในระบบ การศึกษาทั่วไป โดยการศึกษาเล่าเรียนเพื่อประกอบสัมมาชีพในสายงานที่ตนเองให้ความสนใจ เพื่อ ดำเนินชีวิตให้สมบูรณ์ เช่น การศึกษาเล่าเรียนในสถาบันการศึกษาต่างๆ...”^{๖๙} การศึกษาพระธรรมใน รูปแบบของการศึกษาธรรมศึกษาในสำนักปฏิบัติธรรม เพื่อให้เข้าใจหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา^{๗๐} รวมทั้ง...การอ่านหนังสือธรรมของพ่อแม่ครูบาอาจารย์^{๗๑}...การฟังธรรม^{๗๒}จากพ่อแม่ครูบาอาจารย์ที่มี การจัดให้มีการฟังเทศน์เนื่องใน...การปฏิบัติธรรมในโอกาสต่าง ๆ^{๗๓}หรือการ...ฟังธรรมจากพระสงฆ์ โดยผ่านสื่อวิทยุ^{๗๔} คลื่นต่าง ๆ ในส่วนของพระวิปัสสนาจารย์นั้น เน้นการจัดกิจกรรมปฏิบัติธรรม

^{๖๗} สัมภาษณ์ นายภาคล จันขัมมา, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๖๘} สัมภาษณ์ นางวงเดือน สุขไสว, เมื่อวันที่ ๙ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๖๙} สัมภาษณ์ นายสุริยา คลังฤทธิ์, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๗๐} สัมภาษณ์ แม่ชีอรพิน โหมดงาม, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๗๑} สัมภาษณ์ พระพิพัฒน์ ปุณณกุลโล, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๗๒} สัมภาษณ์ นางเบญจพร ไทยเที่ยง, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๗๓} สัมภาษณ์ พระสิริทอง สิริวัฒน, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๗๔} สัมภาษณ์ นางวงเดือน สุขไสว, เมื่อวันที่ ๙ เมษายน ๒๕๖๓.

เพื่อให้ชุมชนได้มีกิจกรรมร่วมกันกับวัด และเกิดช่องทางให้พัฒนาด้านปัญญามากยิ่งขึ้น^{๗๕} ซึ่งปัญญากลุ่มนี้จัดเป็นปัญญาที่เกิดขึ้นในกระบวนการของสุตมยปัญญา และจิตมยปัญญา

๒) การพัฒนาปัญญาเพื่อประโยชน์สูงสุด พบว่า...ให้ท่าน รักษาศีล และ เจริญสติภาวนา^{๗๖}..หลักฝึกฝนตนเอง เจริญสติภาวนา^{๗๗}...หลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา^{๗๘}...ด้วยการฟังธรรมจากครูอาจารย์ และสื่ออื่น ๆ^{๗๙}...พิจารณาตามธรรมนั้น^{๘๐}...มีความเข้าใจในความสุข และทุกข์และสามารถเข้าใจ และปรับตัวเองให้อยู่ได้อย่างมีความสุข...^{๘๑} ...ให้รู้จักเกิด แก่ เจ็บ ตายตามวัฏจักรชีวิต^{๘๒}...ได้เรียนรู้ในหลักการภาวนา ได้อาไปพัฒนาต่อยอดในสังคม ผู้สูงอายุ เพื่อได้ปฏิบัติภาวนา ปลอ่ยวาง ต่อไป^{๘๓}...การดำเนินตามอริยมรรค ๘ นั้นเอง เพื่อเข้าถึงความพ้นทุกข์^{๘๔}

ประเด็นที่ ๗: กระบวนการพัฒนาปัญญาภาวนาของท่านมีอะไรบ้าง

กระบวนการพัฒนาปัญญาภาวนาของผู้สูงอายุในชุมชนจังหวัดสุรินทร์นั้น พบว่า เสริมความรู้หลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาภาวนาอันเป็นปริยัติธรรม ทั้งจากการอ่าน และการฟัง รวมทั้งนำไปปฏิบัติภาวนาควบคู่กันไป^{๘๕}...โดยการพิจารณาภาวะธรรมที่เกิดขึ้นใจ^{๘๖}...ค้นคว้าหาสาเหตุ เข้าถึงพัฒนาและหาแนวทางแก้ไข^{๘๗}...ปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา ศีล สมาธิ ปัญญา^{๘๘}...การสวดมนต์^{๘๙}...การอ่านหนังสือธรรมของพ่อแม่ครูบาอาจารย์^{๙๐}...การฟังธรรม นั่งสมาธิ พิจารณาธรรม^{๙๑}...หมั่นพิจารณาคำสอนของครูบาอาจารย์^{๙๒}...ให้มีสติรู้ตัว ระลึกถึงคุณความดี^{๙๓}...ละความตระหนี่ มีการให้อภัย มีจิตเมตตาต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน วางใจเป็นกลางเมื่อช่วยอะไรไม่ได้^{๙๔}...หลังจากข้าพเจ้าได้

^{๗๕} สัมภาษณ์ พระสำเร็จ โกวิท, เมื่อวันที่ ๗ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๗๖} สัมภาษณ์ แม่ชีอรพิน โหมดงาม, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๗๗} สัมภาษณ์ นางวงเดือน สุขไสว, เมื่อวันที่ ๙ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๗๘} สัมภาษณ์ นางคิด เรืองสุข, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๗๙} สัมภาษณ์ นางเบญจพร ไทยเที่ยง, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๘๐} สัมภาษณ์ พระสิริทอง สิริวฑฒโน, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๘๑} สัมภาษณ์ นางณัฐจิณี พันธสวัสด์, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๘๒} สัมภาษณ์ พระณัฐพล กนตสาโร, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๘๓} สัมภาษณ์ นายภาดล จันขัมมา, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๘๔} สัมภาษณ์ พระพิพิวัฒน์ ปุณณกุลโส, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๘๕} สัมภาษณ์ พระพิพิวัฒน์ ปุณณกุลโส, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๘๖} สัมภาษณ์ พระสำเร็จ โกวิท, เมื่อวันที่ ๗ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๘๗} สัมภาษณ์ พระมหาสุพจน์ สุวณฺณจิตโต, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๘๘} สัมภาษณ์ พระสิริทอง สิริวฑฒโน, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๘๙} สัมภาษณ์ แม่ชีอรพิน โหมดงาม, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๙๐} สัมภาษณ์ พระพิพิวัฒน์ ปุณณกุลโส, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๙๑} สัมภาษณ์ นางเบญจพร ไทยเที่ยง, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๙๒} สัมภาษณ์ นางคิด เรืองสุข, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๙๓} สัมภาษณ์ พระณัฐพล กนตสาโร, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๙๔} สัมภาษณ์ นางณัฐจิณี พันธสวัสด์, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

บวชเป็นภิกษุในเวลาหลายปี ข้าพเจ้าได้ภาวนา เพื่อให้เกิดสติปัญญาและแนวทางปฏิบัติหลังจากลาสิกขาไปแล้วเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต^{๙๕}

ประเด็นที่ ๘: กระบวนการพัฒนาปัญญาภาวนาของผู้สูงอายุในชุมชนท่านมีอะไรบ้าง

กระบวนการพัฒนาปัญญาภาวนาของผู้สูงอายุในชุมชนจังหวัดสุรินทร์ พบว่า กระบวนการพัฒนาปัญญาภาวนานั้น ปรากฏผ่านกิจกรรมการปฏิบัติธรรมต่าง^{๙๖} ...ให้ปฏิบัติตามหลักทาน ศีล ภาวนา^{๙๗} ...ผู้สูงอายุในชุมชนมีหลากหลายรูปแบบจากพื้นฐานทางครอบครัว ต่าง ๆ กันไป จึงหลากหลายในวิธีการนำเสนอแต่ละชุมชน...การพัฒนาปัญญาภาวนาของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์นั้นค่อนข้างน้อย เพราะผู้สูงอายุขาดการพัฒนา และขาดการช่วยเหลือ^{๙๘} กระบวนการจึงมีเพียงแค่การปฏิบัติธรรมในโอกาสต่าง ๆ ^{๙๙}ที่จัดให้มีการสวดมนต์ การนั่งสมาธิ การฟังธรรมจากพ่อแม่ครูบาอาจารย์^{๑๐๐}...ในทุกวันพระ^{๑๐๑}ซึ่งท่านได้พานั่งสมาธิ และนำปฏิบัติธรรม^{๑๐๒}เพื่อสอน...ให้มีการรู้จักปล่อยวาง และการไม่ยึดติดในสังขาร^{๑๐๓}

ประเด็นที่ ๙: รูปแบบการพัฒนาปัญญาภาวนาของผู้สูงอายุในชุมชนมีอะไรบ้าง

รูปแบบการพัฒนาปัญญาภาวนาของผู้สูงอายุในชุมชน พบว่า รูปแบบการพัฒนาปัญญาภาวนาของผู้สูงอายุนั้นมีความหลากหลาย เช่น ...กิจกรรมปฏิบัติธรรมในโอกาสต่าง ๆ^{๑๐๔}ในการปฏิบัติธรรมมี...การทำทานด้วยการทำบุญตักบาต การรักษาศีล^{๑๐๕}กิจกรรมเหล่านี้เป็นเครื่องหล่อหลอมผู้สูงอายุในชุมชนให้ได้มาร่วมกันทำกิจกรรมในทุกวันพระ และนอกจากนี้ก็ได้มีกิจกรรมร่วมกันเพื่อช่วยให้ผู้สูงอายุได้ผ่อนคลาย^{๑๐๖}กิจกรรมดังกล่าว เช่น ...นั่งสมาธิเพื่อทำใจให้สงบ สวดมนต์บាំบัด^{๑๐๗}...ผู้สูงอายุในชุมชนจังหวัดสุรินทร์นั้นถึงจะมีโอกาสน้อยในการพัฒนา แต่ก็ปรับตัวเองได้ดี

^{๙๕} สัมภาษณ์ นายภาดล จันขัมมา, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๙๖} สัมภาษณ์ พระสำเร็จ โกวิท, เมื่อวันที่ ๗ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๙๗} สัมภาษณ์ พระสิริทอง สิริวฑฒโน, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๙๘} สัมภาษณ์ นางณัฐจิณี พันธสวัสดิ์, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๙๙} สัมภาษณ์ นางเบญจพร ไทยเที่ยง, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๑๐๐} สัมภาษณ์ นางวงเดือน สุขไสว, เมื่อวันที่ ๙ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๑๐๑} สัมภาษณ์ พระพิพัฑฒน์ ปุณณกุลโส, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๑๐๒} สัมภาษณ์ นางคิด เรืองสุข, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๑๐๓} สัมภาษณ์ พระณัฐพล กนตสาโร, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๑๐๔} สัมภาษณ์ พระสำเร็จ โกวิท, เมื่อวันที่ ๗ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๑๐๕} สัมภาษณ์ พระพิพัฑฒน์ ปุณณกุลโส, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๑๐๖} สัมภาษณ์ นายภาดล จันขัมมา, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๑๐๗} สัมภาษณ์ นางเบญจพร ไทยเที่ยง, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

ตามสภาวะที่เข้าใจ...^{๑๐๘} ...กิจกรรมปฏิบัติธรรม^{๑๐๙} ...การสวดมนต์และการนั่งสมาธิ^{๑๑๐} ...ให้รู้จักมีความ
สามัคคีกันในชุมชน ให้มีศีล ๕^{๑๑๑,๑๑๒}

ประเด็นที่ ๑๐: กิจกรรมทางพระพุทธศาสนาในชุมชนของท่านได้ช่วยส่งเสริม การพัฒนาปัญญาภวณของผู้สูงอายุอย่างไรบ้าง

กิจกรรมทางพระพุทธศาสนาในชุมชนของท่านได้ช่วยส่งเสริมการพัฒนาปัญญา
ภวณของผู้สูงอายุ พบว่า การพัฒนาชุมชนผู้สูงอายุในชุมชนแต่ละชุมชนนั้นมีความแตกต่าง ไม่มี
หลักการที่แน่นอนเสมอไปในแต่ละชุมชน^{๑๑๓} ...กิจกรรมในทางพระพุทธศาสนาที่มีในแต่ละชุมชนนั้น
สามารถช่วยได้พอสมควรตามสติปัญญาของแต่ละบุคคลที่เข้าใจ...^{๑๑๔} ...ให้มีรูปแบบการปฏิบัติที่
ถูกต้อง^{๑๑๕} เพื่อให้เกิดความเข้าใจที่ถูกต้อง^{๑๑๖} และ...ทำให้เกิดประโยชน์ต่อผู้สูงอายุด้วยกัน เช่น...นั่ง
สมาธิ สวดมนต์^{๑๑๗,๑๑๘} ...ทำให้เกิดความสงบ ไม่ฟุ้งซ่าน^{๑๑๙} ...มีจิตจิตเยือกเย็น^{๑๒๐} ...ไม่เป็นทุกข์^{๑๒๑}

ดังนั้น โดยภาพรวมแล้ว กระบวนการในการพัฒนาปัญญาภวณของผู้สูงอายุในชุมชน
จังหวัดสุรินทร์นั้น มีการปฏิบัติธรรมเนื่องในโอกาสวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาต่าง ๆ แต่ที่เป็น
กิจวัตร และผู้สูงอายุในชุมชนจังหวัดสุรินทร์นั้นได้กระทำอย่างต่อเนื่อง ก็คือ การไปวัดในวัดพระ หรือ
วันธัมมัสสวนะ ซึ่งในแต่ละวันพระนั้น ผู้สูงอายุก็ได้มีโอกาสในการทำบุญให้ทาน สมาทานศีล และเจริญ
จิตภาวนา และฟังเทศน์จากพระสงฆ์ เป็นต้น

๔.๒.๒.๓ วิเคราะห์วัตถุประสงค์ที่ ๓: ผลการส่งเสริมการพัฒนาตนเองตามหลัก ปัญญาภวณของผู้สูงอายุในชุมชนจังหวัดสุรินทร์

ผลการส่งเสริมการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาภวณของผู้สูงอายุในชุมชนจังหวัด
สุรินทร์ จากการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) ของกลุ่มประชากรตัวอย่าง แล้วพรรณนา
วิเคราะห์ (Descriptive analysis) แบ่งได้ ๕ ประเด็น ดังต่อไปนี้

^{๑๐๘} สัมภาษณ์ นางณัฐจิณี พันธุ์สวัสดิ์, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๑๐๙} สัมภาษณ์ นางวงเดือน สุขใสว, เมื่อวันที่ ๙ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๑๑๐} สัมภาษณ์ นางคิด เรืองสุข, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๑๑๑} สัมภาษณ์ พระณัฐพล กนตสาโร, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๑๑๒} สัมภาษณ์ นายภาดล จันขัมมา, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๑๑๓} สัมภาษณ์ นายภาดล จันขัมมา, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๑๑๔} สัมภาษณ์ นางณัฐจิณี พันธุ์สวัสดิ์, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๑๑๕} สัมภาษณ์ แม่ชีอรพิน โหมตงาม, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๑๑๖} สัมภาษณ์ พระลำเร้ง โกวิท, เมื่อวันที่ ๗ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๑๑๗} สัมภาษณ์ นางเบญจพร ไทยเที่ยง, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๑๑๘} สัมภาษณ์ พระณัฐพล กนตสาโร, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๑๑๙} สัมภาษณ์ นางคิด เรืองสุข, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๑๒๐} สัมภาษณ์ นางวงเดือน สุขใสว, เมื่อวันที่ ๙ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๑๒๑} สัมภาษณ์ พระสิริทอง สิริวฑฒโน, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

ประเด็นที่ ๑๑: กิจกรรมทางพระพุทธศาสนารูปแบบใดในชุมชนท่านมีส่วนช่วยส่งเสริมการพัฒนาปัญญาภวณของผู้สูงอายุมากที่สุด

กิจกรรมทางพระพุทธศาสนารูปแบบใดในชุมชนท่านมีส่วนช่วยส่งเสริมการพัฒนาปัญญาภวณของผู้สูงอายุมากที่สุด พบว่า ผลจากการส่งเสริมกิจกรรมที่ช่วยส่งเสริมให้ผู้สูงอายุมีการพัฒนาปัญญามีทั้งกิจกรรมในรูปแบบประจำ หรือเป็นกิจวัตรประจำวัน เช่นการทำวัตรสวดมนต์เช้า-เย็น การเจริญสติภาวนาหลังทำวัตรเช้า-เย็นหรือเป็นกิจวัตรประจำปักษ์ เช่น วัดพระ ก็ให้มีพระเทศน์ประจำวันพระในภาคเช้า และภาคค่ำก็ให้พระวิปัสสนาจารย์ประจำสำนักนำผู้เข้าปฏิบัติธรรมได้ทำวัตรสวดมนต์และเจริญจิตภาวนา^{๑๒๒}เปิดโอกาสให้อุบาสก อุบาสิกาได้ร่วมทำกิจกรรมดังกล่าวด้วยกัน...^{๑๒๓}โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกิจกรรมของวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา เช่น วันเข้าพรรษา ออกพรรษา วันวิสาขบูชา วันอาสาฬหบูชา วันมาฆบูชา^{๑๒๔, ๑๒๕}...และทุกวันพระถึงผู้อายุได้มีโอกาสมาร่วมทำกิจกรรมร่วมกัน^{๑๒๖}...มีโอกาสดำเนินการ ได้ฟังเทศน์จากพระสงฆ์ รวมทั้งได้ทำความสะอาดวัด^{๑๒๗}...ทำให้พุทธศาสนิกชนได้มีโอกาสเข้าวัดปฏิบัติธรรมตามโอกาส บางทีก็มีกิจกรรมการปฏิบัติร่วมกับราชการ หน่วยงานต่าง ๆ เข้าร่วมปฏิบัติธรรมในรูปแบบของโครงการ หรือโอกาสพิเศษต่าง ๆ เช่น กิจกรรมวันเฉลิมพระชนมพรรษา ๒๘ กรกฎาคม ของทุกปี หรือกิจกรรมพัฒนาทักษะการใช้ชีวิตของกลุ่มเยาวชน, หากเป็นผู้สูงอายุก็จัดเป็นกิจกรรมเตรียมตัวก่อนตาย หรือสำหรับผู้ใหญ่ ก็มีการนำเหตุการณ์บ้านเมืองมาบรรยายเพื่อระดับสติปัญญาให้กับผู้เข้ารับการอบรม^{๑๒๘}...การจัดกิจกรรมปฏิบัติธรรมตามโอกาสต่าง ๆ ^{๑๒๙}...การสวดมนต์ นั่งสมาธิ^{๑๓๐} และการทำกิจกรรมร่วมกัน^{๑๓๑}...การปฏิบัติธรรมที่วัด^{๑๓๒}...การฟังธรรม^{๑๓๓}

จากประเด็นการสัมภาษณ์กลุ่มเป้าหมายนาเชิงลึกนั้น ย่อมชี้ชัดว่า กระบวนการส่งเสริมการพัฒนาตนเองที่พบมีทั้งอยู่ในรูปแบบ และนอกกรอบแบบ คือ ในรูปแบบนั้น มีการจัดกิจกรรมปฏิบัติธรรมประจำปี, มีการจัดปฐมนิเทศประจำปี, มีการจัดกิจกรรมเนื่องในเทศกาลสำคัญๆ, มีการจัดอบรมเพื่อเสริมทักษะการใช้ชีวิตโดยการบูรณาการการทำงานแบบร่วมมือระหว่าง วัด-บ้าน-หน่วยงาน

^{๑๒๒} สัมภาษณ์ พระครูโสภณธรรมรังษี, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๑๒๓} สัมภาษณ์ นางณัฐจิณี พันธุ์สวัสดิ์, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๑๒๔} สัมภาษณ์ พระครูคัมภีร์ธรรมวิสุทธิ, เมื่อวันที่ ๑๖ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๑๒๕} สัมภาษณ์ พระสำเร็จ โกวิท, เมื่อวันที่ ๗ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๑๒๖} สัมภาษณ์ นายภาดล จันขั้วมา, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๑๒๗} สัมภาษณ์ พระณัฐพล กนตสาโร, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๑๒๘} สัมภาษณ์ ดร.ยโสธรา ศิริภาพระภากร, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๑๒๙} สัมภาษณ์ นางเบญจพร ไทยเที่ยง, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๑๓๐} สัมภาษณ์ นางวงเดือน สุขใสว, เมื่อวันที่ ๙ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๑๓๑} สัมภาษณ์ นางณัฐจิณี พันธุ์สวัสดิ์, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๑๓๒} สัมภาษณ์ นางคิด เรืองสุข, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๑๓๓} สัมภาษณ์ พระสิริทอง สิริวฑฒโน, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

ราชการ ภายใต้แนวความคิดของหลัก “บวร” เช่น สำนักปฏิบัติธรรมวัดป่าเทพประทานร่วมกับชุมชนรอบวัด และโรงเรียนมัธยมทั้งในเขตพื้นที่บริการ และในเขตอำเภอศีขรภูมิจังหวัดสุรินทร์ ได้จัดอบรมคุณธรรมแก่นักเรียนประจำปี หรือองค์การบริหารส่วนตำบลตำบลระแงง และเทศบาลตำบลศีขรภูมิ ได้จัดให้มีการอบรมคุณธรรม จริยธรรมของบุคลากรประจำปี เพื่อพัฒนาและเสริมสร้างการพัฒนาตนเอง และการพัฒนาปัญญาในการทำงานในองค์กร และการดำเนินชีวิต, ในส่วนของวัดป่าโยธาประสิทธิ์นั้น ซึ่งตั้งอยู่ใกล้เขตชุมชนเมือง ก็ปรากฏมีหน่วยงานราชการต่าง ๆ ได้ส่งบุคลากรเข้ามาฝึกฝนอบรมคุณธรรมจริยธรรมเพื่อเสริมสร้างปัญญา เช่น ค่ายทหาร ร. ๒๓ พัน ๓ ค่ายวีรพัฒน์โยธิน ก็ส่งทหารในสังกัดมาอบรมเป็นประจำ, สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดสุรินทร์, สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดสุรินทร์, องค์การบริหารส่วนตำบลนอกเมือง ก็ให้การสนับสนุนทั้งงบประมาณ, หลักสูตรแกนกลางของการฝึกฝนอบรม และองค์การปกครองส่วนท้องถิ่นอื่น ๆ เช่น เทศบาลตำบลกันตวจระมวล, เทศบาลเมืองสุรินทร์ รวมทั้งหน่วยงาน สถาบันศึกษา เช่น มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์, มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลศรีสุทโธ, วิทยาลัยเทคนิคสุรินทร์, วิทยาลัยอาชีวศึกษาสุรินทร์, โรงเรียนวีรพัฒน์โยธิน และโรงเรียนหนองโงก “สุริยวิทยาคม” ก็ส่งนักเรียน บุคลากรทางการศึกษา เข้าฝึกฝนอบรมปฏิบัติธรรม เพื่อส่งเสริมการพัฒนาตนเอง และเสริมสร้างหลักคุณธรรมจริยธรรมเพื่อพัฒนาปัญญาในการดำเนินชีวิต เป็นประจำทุกปี และนอกจากนี้ ก็ยังมีสถาบันจิตตานุภาพของพระพรหมมงคลญาณ วิ. (หลวงพ่อดาวรุ่ง) วัดธรรมมงคล กรุงเทพมหานคร ก็ได้จัดให้มีศูนย์การฝึกอบรมในสำนักปฏิบัติธรรมในจังหวัดสุรินทร์ เช่น ที่วัดบูรพาาราม, วัดป่าโยธาประสิทธิ์ เป็นต้น

ประเด็นที่ ๑๒: บุคคลใดในชุมชนท่านมีบทบาทในการช่วยส่งเสริมการพัฒนาปัญญาภาวนาของผู้สูงอายุมากที่สุด

บุคคลใดในชุมชนท่านมีบทบาทในการช่วยส่งเสริมการพัฒนาปัญญาภาวนาของผู้สูงอายุมากที่สุด พบว่า บุคคลผู้มีบทบาทในการช่วยส่งเสริมการพัฒนาปัญญาภาวนาของผู้สูงอายุในชุมชนจังหวัดสุรินทร์ นั้น แยกออกเป็น ๒ กลุ่ม คือ ๑) ศาสนบุคคล คือ บุคลากรทางด้านพระพุทธศาสนา รวมทั้งธรรมวิทยากร ผู้ทำหน้าที่ในการอบรม ๒) บุคคลทั่วไป คือ ผู้นำ ประชาชน ท้องถิ่น และบุคคลอื่น ๆ ดังมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑) ศาสนบุคคล ได้แก่ บุคลากรทางด้านพระพุทธศาสนา รวมทั้งธรรมวิทยากร ผู้ทำหน้าที่ในการอบรม พบว่า ...พระภิกษุสงฆ์ แม่ชี และภิกษุณีที่มาปฏิบัติธรรม...^{๑๓๔} โดยเฉพาะหลวงพ่อดาวรุ่งเจ้าสำนักปฏิบัติธรรม มีความสำคัญต่อนักปฏิบัติธรรมเป็นอย่างมาก^{๑๓๕}... พระสงฆ์^{๑๓๖} นั้นมีบทบาทสำคัญในการสั่งสอน...นำพัฒนา^{๑๓๗} และนำปฏิบัติ...^{๑๓๘} ...เพื่อช่วยส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาปัญญา^{๑๓๙}...ช่วยในการเผยแผ่ธรรมะสู่ชุมชน^{๑๔๐}

^{๑๓๔} สัมภาษณ์ นางณัฐจิณี พันธุ์สวัสดิ์, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๑๓๕} สัมภาษณ์ แม่ชีบัวลิน หมั่นยิ่ง, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๑๓๖} สัมภาษณ์ นางวงเดือน สุขใส, เมื่อวันที่ ๙ เมษายน ๒๕๖๓.

๒) บุคคลทั่วไป คือ ผู้นำ ปราชญ์ท้องถิ่น และบุคคลอื่น ๆ พบว่า ...ผู้นำชุมชน กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน^{๑๔๑, ๑๔๒} องค์การบริหารส่วนท้องถิ่น ครู อาจารย์^{๑๔๓}

บุคลากรหรือผู้นำเหล่านี้มีส่วนสำคัญที่ช่วยให้กิจกรรมดำเนินไปได้^{๑๔๔}

ประเด็นที่ ๑๓: ท่านคิดว่าอะไรคือปัญหาหลักของการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาภาวนา

ปัญหาหลักของการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาภาวนา พบว่า แยกออกเป็น ๒ ประเด็น เพื่อให้เกิดความเข้าใจง่าย และถูกต้องครอบคลุม คือ

๑. ปัญหาด้านสำนักปฏิบัติธรรม

๑.๑. ขาดแคลนบุคลากรการสืบต่อให้ต่อเนื่อง ทั้งในแง่ของคณะกรรมการผู้บริหารสำนักปฏิบัติธรรม และบุคลากรผู้ทำกรอบรม^{๑๔๕} โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระสงฆ์ผู้ทำหน้าที่เป็นวิทยากรนำปฏิบัติ หรือพระวิปัสสนาจารย์ ไม่มีความต่อเนื่อง^{๑๔๖} รวมทั้งผู้เป็นวิทยากรทำหน้าที่ในการอบรมขาดทักษะในการถ่ายทอด และไม่สามารถประยุกต์ให้เกิดความเข้าใจในหลักศาสนาธรรมได้ง่าย^{๑๔๗}

๑.๒ หลักสูตรแกนกลางของการปฏิบัติของแต่ละสำนักไม่มีความชัดเจน^{๑๔๘} เนื่องจากผู้เข้ารับการอบรมนั้นมีหลากหลายประเภท หลากหลายช่วงอายุ ทำให้คณะผู้ดำเนินการอบรมต้องมีการปรับหลักสูตรการอบรม เพื่อให้เข้ากับกลุ่มผู้เข้าปฏิบัติตอนเวลา^{๑๔๙}

๑.๓ การยอมรับในตัวบุคคล คือ เนื่องจากบางสำนักปฏิบัติธรรมนั้น มีวิทยากรผู้ปฏิบัติหน้าที่ให้การอบรมทั้งภาคปริยัติ คือ ความรู้ทั้งคตินิโลกและศีลธรรม และภาคปฏิบัติตามหลักการของพระพุทธศาสนานั้น หากบุคลากร หรือวิทยากรผู้นำปฏิบัติเป็นฆราวาส หรือบุคคลทั่วไป ผู้เข้ารับการอบรมจะให้ความสนใจและไม่ค่อยยอมเปิดใจในการยอมรับในระยะแรก แต่เมื่อ

^{๑๓๗} สัมภาษณ์ แม่ชีอรพิน โหมดงาม, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๑๓๘} สัมภาษณ์ นางจิต เรืองสุข, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๑๓๙} สัมภาษณ์ พระสิริทอง สิริวัฒนโน, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๑๔๐} สัมภาษณ์ นางเบญจพร ไทยเที่ยง, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๑๔๑} สัมภาษณ์ พระณัฐพล กนตสาโร, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๑๔๒} สัมภาษณ์ นายภาดล จันขั้มา, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๑๔๓} สัมภาษณ์ นายภาดล จันขั้มา, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๑๔๔} สัมภาษณ์ พระสำเร็จ โกวิท, เมื่อวันที่ ๗ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๑๔๕} สัมภาษณ์ นายสุริยา คลังฤทธิ์, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๑๔๖} สัมภาษณ์ ดร.ยโสธรา ศิริภาพระภากร, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๑๔๗} สัมภาษณ์ พระสำเร็จ โกวิท, เมื่อวันที่ ๗ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๑๔๘} สัมภาษณ์ ดร.ยโสธรา ศิริภาพระภากร, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๑๔๙} สัมภาษณ์ ดร.ยโสธรา ศิริภาพระภากร, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

วิทยากรมีการพัฒนา และทำงานอย่างต่อเนื่อง การยอมรับและความเชื่อมั่นในวิทยากรจึงบังเกิดขึ้นตามหลัง^{๑๕๐}

๒. ปัญหาของกลุ่มผู้เข้าอบรมและปฏิบัติธรรม

ปัญหาของกลุ่มผู้เข้าอบรมและปฏิบัติธรรมพบว่า ผู้เข้าปฏิบัติธรรมบางคนมีปัญหาด้านความเข้าใจในหลักธรรม คือ..ผู้ปฏิบัติธรรมไม่มีพื้นฐานความรู้ที่ถูกต้อง เมื่อลงมือปฏิบัติจึงหลงทาง เปรียบเสมือนขับรถอย่างไม่มีแผนที่ หรือมีแผนที่แต่มีไขแผนที่ที่ถูกต้อง^{๑๕๑} บางท่านมีปัญหาด้านเวลา คือ ภาระความรับผิดชอบในชีวิต บางท่านก็มีปัญหาในการเดินทางมาสำนักบ้าง^{๑๕๒}...เจ้าอาวาสในแต่ละวันและผู้นำชุมชนควรส่งเสริม และสร้างกิจกรรมเพื่อเสริมสร้างปัญญาของคนในชุมชนให้หลากหลาย และต่อเนื่อง...^{๑๕๓}...การทำจิตใจให้สงบ คือ สมาธิ^{๑๕๔}...ขาดแคลนผู้มีความรู้ในการแนะนำ^{๑๕๕}...ปัญหาหมู่คณะมาก ย่อมมีการพูดคุยมาก ผู้ปฏิบัติจึงนิยมการปลีกเร้นออกไปอยู่คนเดียว เพื่อเจริญสติภาวนา^{๑๕๖}...การมีเหตุและผล^{๑๕๗}...ปัญหาด้านสุขภาพของผู้สูงอายุ^{๑๕๘}...ปัญหาด้านสุขภาพ^{๑๕๙} ๑๖๐ และความไม่เข้าใจในภาษาบาลีที่ยากจะเข้าใจ^{๑๖๑}...ไม่ค่อยตั้งใจปฏิบัติจริงจัง...^{๑๖๒} ...ปัญหาหลักของการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาภาวนาก็คือการขาดสติ ทำให้เป็นคนไม่มีเหตุผล...^{๑๖๓} และอาจมีปัญหาเกี่ยวกับผู้นำชุมชนบาง ที่ยังไม่เข้าใจในบทบาทของตนเอง^{๑๖๔}

ประเด็นที่ ๑๔: กิจกรรมที่ควรส่งเสริมเพื่อให้ผู้สูงอายุในชุมชนท่านมีการพัฒนาปัญญาภาวนามีอะไรบ้าง

กิจกรรมที่ควรส่งเสริมเพื่อให้ผู้สูงอายุในชุมชนท่านมีการพัฒนาปัญญาภาวนาพบว่า ...ให้ผู้นำชุมชน แต่ละชุมชน และเจ้าอาวาสวัดให้แต่ละชุมชนให้ส่งเสริมทำกิจกรรมบ่อย ๆ ขึ้นในชุมชน^{๑๖๕}...เพื่อให้วัดมีความใกล้ชิดชุมชนมากยิ่งขึ้น^{๑๖๖}...จัดกิจกรรมปฏิบัติธรรม^{๑๖๗}...ในโอกาสต่าง

^{๑๕๐} สัมภาษณ์ ดร.ยโสธรา ศิริภาพระภากร, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๑๕๑} สัมภาษณ์ พระพิพัฒน์ ปุณณกุลโส, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๑๕๒} สัมภาษณ์ พระครูโสณธรรมรังสี, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๑๕๓} สัมภาษณ์ นายภาดล จันขั้มา, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๑๕๔} สัมภาษณ์ พระณัฐพล กนตสาโร, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๑๕๕} สัมภาษณ์ นางวงเดือน สุขไสว, เมื่อวันที่ ๙ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๑๕๖} สัมภาษณ์ แม่ชีบัวลิน หมีนย้ง, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๑๕๗} สัมภาษณ์ นายภาดล จันขั้มา, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๑๕๘} สัมภาษณ์ นางเบญจพร ไทยเที่ยง, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๑๕๙} สัมภาษณ์ พระสิริทอง สิริวฑฒโน, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๑๖๐} สัมภาษณ์ นางคิด เรืองสุข, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๑๖๑} สัมภาษณ์ นางคิด เรืองสุข, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๑๖๒} สัมภาษณ์ นางณัฐจิณี พันธสวัสดิ์, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๑๖๓} สัมภาษณ์ นายภาดล จันขั้มา, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๑๖๔} สัมภาษณ์ พระมหาสุพจน์ สุวณณจิตโต, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๑๖๕} สัมภาษณ์ นายภาดล จันขั้มา, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

ๆ^{๑๖๘}...การสอนธรรม และการปฏิบัติธรรม^{๑๖๙}...มีการสวดมนต์ ^{๑๗๐}นั่งสมาธิ ^{๑๗๑}แผ่เมตตา^{๑๗๒} ทำกิจกรรมร่วมกัน รับฟังความเห็นของกันและกัน...^{๑๗๓}ทั้งนี้...เพื่อให้มีความรู้ ความเข้าใจในหลักธรรมที่ถูกต้อง ตรงตามพุทธพจน์ ส่งเสริมภวาวนาในรูปแบบที่ผนวกกับการเจริญสติภวาวนาในการใช้ชีวิตประจำวันได้^{๑๗๔}...กิจกรรมจิตอาสา^{๑๗๕} ดังนั้นแล้ว กิจกรรมที่ควรส่งเสริมเพื่อให้ผู้สูงอายุในชุมชนที่ตั้งอยู่ในเขตพื้นที่บริการของสำนักปฏิบัติธรรมในจังหวัดสุรินทร์ ควรนำเอากิจกรรมทางพระพุทธศาสนาต่าง ๆ เข้ามาจัดในสำนักปฏิบัติธรรม เช่น การฟังเทศน์จากพ่อแม่ ครูบาอาจารย์ผู้เป็นวิปัสสนาจารย์ หรือการจัดอบรมทักษะการใช้ชีวิต ด้วยการเสริมทักษะทางพุทธิปัญญาเข้าไปด้วย เช่น การฝึกอบรมคุณธรรม จริยธรรม ช่วงเทศกาลสำคัญ ๆ เป็นต้น

ประเด็นที่ ๑๕: รูปแบบการเจริญปัญญาภวาวนาของผู้สูงอายุในชุมชนของท่านควรพัฒนาในด้านใดบ้าง

รูปแบบการเจริญปัญญาภวาวนาของผู้สูงอายุในชุมชนนั้น ควรพัฒนารูปแบบการปฏิบัติธรรมนั้น พบว่า ...เน้นที่ให้ผู้สูงอายุได้กระทำกิจกรรมร่วมกัน^{๑๗๖}...ควรให้กิจกรรมร่วมกับชุมชนที่หลากหลาย^{๑๗๗,๑๗๘} ...เพื่อไม่ให้เกิดความจำเจ^{๑๗๙} ...สอดคล้องกับช่วงวัน^{๑๘๐}...เหมาะสมกับช่วงอายุ^{๑๘๑}...และสร้างแรงจูงใจในการเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ที่จัดทำขึ้น^{๑๘๒}...สมควรให้มีการเทศน์อบรม และเมื่อฟังธรรมปฏิบัติแล้ว ควรให้มีการอธิบายและเล่าประสบการณ์ที่ตนเองเข้าใจ และปฏิบัติแลกเปลี่ยนความเข้าใจซึ่งกันและกัน...^{๑๘๓}ทั้งนี้...เพื่อให้ลดความอิจฉา ปรับอัตรา ลดความเห็นแก่ตัว

^{๑๖๖} สัมภาษณ์ พระสำเร็จ โกวิท, เมื่อวันที่ ๗ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๑๖๗} สัมภาษณ์ นางเบญจพร ไทยเที่ยง, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๑๖๘} สัมภาษณ์ นางวงเดือน สุขใส, เมื่อวันที่ ๙ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๑๖๙} สัมภาษณ์ นางคิด เรืองสุข, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๑๗๐} สัมภาษณ์ นางณัฐจิณี พันธุ์สวัสดิ์, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๑๗๑} สัมภาษณ์ พระสิริทอง สิริวฑฒโน, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๑๗๒} สัมภาษณ์ พระณัฐพล กนตสาโร, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๑๗๓} สัมภาษณ์ นางณัฐจิณี พันธุ์สวัสดิ์, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๑๗๔} สัมภาษณ์ พระพิพัฒน์ ปุณณกุลโส, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๑๗๕} สัมภาษณ์ พระมหาสุพจน์ สุวณณจิตโต, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๑๗๖} สัมภาษณ์ พระสำเร็จ โกวิท, เมื่อวันที่ ๗ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๑๗๗} สัมภาษณ์ นางคิด เรืองสุข, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๑๗๘} สัมภาษณ์ นางเบญจพร ไทยเที่ยง, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๑๗๙} สัมภาษณ์ นางวงเดือน สุขใส, เมื่อวันที่ ๙ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๑๘๐} สัมภาษณ์ พระสิริทอง สิริวฑฒโน, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๑๘๑} สัมภาษณ์ แม่ชีอรพิน โหมดงาม, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๑๘๒} สัมภาษณ์ นายภาดล จันขัฒมา, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๑๘๓} สัมภาษณ์ นางณัฐจิณี พันธุ์สวัสดิ์, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

เข้าใจคนอื่นมากขึ้น^{๑๘๔}...เพื่อให้เข้าใจในหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธศาสนา และนำไปใช้ในชีวิตประจำวัน^{๑๘๕}...หรือสรุปสั้นๆ ก็คือ เน้นการพัฒนาปัญญาทั้ง ๓ ระดับ คือ ระดับสุตมยปัญญา ระดับจิตมยปัญญา และระดับภาวนามยปัญญา^{๑๘๖}

ดังนั้น โดยภาพรวมแล้ว ผลการส่งเสริมการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาภาวนาของผู้สูงอายุในชุมชนจังหวัดสุรินทร์ สามารถชี้วัดได้จากการดูแลสิ่งแวดล้อมภายในสำนักปฏิบัติธรรมในชุมชนของจังหวัดสุรินทร์ให้สัปปายะ คือ มีความเอื้อต่อการจัดปฏิบัติธรรมเพื่อเจริญปัญญาภาวนาของพุทธศาสนิกชน โดยชุมชนจังหวัดสุรินทร์นั้น พบว่า

๑. อาวาสสัปปายะ คือ ที่อยู่ ที่พักอาศัย และสถานที่ที่เหมาะสมแก่การปฏิบัติ

สถานที่อันควรแก่การจัดให้เป็นสถานที่แก่การปฏิบัติธรรมเพื่อให้เกิดปัญญานั้นควรมีลักษณะ“...กลางวันไม่พลุกพล่าน กลางคืนสงัด เสียงไม่อีกทีก เว้นจากคนสัญจรไปมา เป็นที่กระทำการลับของหม่มมนุษย์ ควรแก่การหลีกเร้น...”^{๑๘๗} ในพระวินัยปิฎก จูฬวรรค เสนาสนะขันธกะ ได้พรรณานาเอาไว้ว่า “...ภิกษุเหล่านั้นเดินออกจากที่นั้น ๆ จากป่า โคนไม้ ภูเขา ชอกเขา ถ้ำ ป่าช้า ที่แจ้ง ลอมฟาง ทอดสายตาลงต่ำ มีการก้าวไป การถอยหลัง การมองดู การเหลียวดู การคู้แขน การเหยียดแขนนำเลื่อมใส เป็นผู้สมบุรณ์ด้วยอิริยาบถ...”^{๑๘๘} พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตเสนาสนะ ๕ ชนิด คือ “...วิหาร เรือนมุงแถบเดียว ปราสาท เรือนโล้น ถ้ำ...”^{๑๘๙} “...ผู้ประสงค์พึงเข้าเฝ้าได้ กลางวันไม่พลุกพล่าน กลางคืนสงัด...ควรแก่การหลีกเร้น...”^{๑๙๐} ดังนั้น ผลการส่งเสริมการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาภาวนาของผู้สูงอายุในชุมชนจังหวัดสุรินทร์ในด้านอาวาสสัปปายะ คือ สถานที่ บริเวณของสำนักปฏิบัติธรรมในชุมชนจังหวัดสุรินทร์ นั้นมีความเหมาะสม ร่มรื่นด้วยต้นไม้ชานาพันธ์ อาทิเช่น วัดป่าเทพประทานนั้นมีการปลูกต้นยางนาเป็น ๕,๐๐๐ กว่าต้น ทำให้สภาพแวดล้อมภายในวัดร่มรื่นเย็นสบายตลอดทั้งปี^{๑๙๑} และมีการจัดแบ่งอาคารสถานที่ภายในวัดชัดเจน คือ มีหมู่กุฏิของคณะสงฆ์ต่างหาก...มีหมู่กุฏิที่พักของแม่ชีและอุบาสิกต่างหาก มีศาลาการเปรียญสำหรับจัดกิจกรรมฟังเทศน์เนื่องในเทศกาลวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา^{๑๙๒} ในส่วนของวัดป่าไธยาประสิทธิ์นั้น บริเวณนี้

^{๑๘๔} สัมภาษณ์ พระมหาสุพจน์ สุวณฺณจิตโต, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๑๘๕} สัมภาษณ์ พระณัฐพล กนตสาโร, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๑๘๖} สัมภาษณ์ พระพิพิพัฒน์ ปุณฺณกุลโล, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๑๘๗} วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๙/๗๑.

^{๑๘๘} วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๙๔/๘๙.

^{๑๘๙} วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๙๔/๙๐.

^{๑๙๐} วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๙/๗๑.

^{๑๙๑} สัมภาษณ์ พระครูคัมภีรธรรมวิสุทธิ, วันที่ ๑๕ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๑๙๒} สัมภาษณ์ พระครูกิตติธรรมประสาธน์, วันที่ ๑๕ เมษายน ๒๕๖๓.

เป็นปาสาธารณะประโยชน์ ในอดีตนั้นหลวงปู่ฝั้น อาจาโร เป็นอาจารย์วิปัสสนากรรมฐานได้เดินธุดงค์จากจังหวัดสกลนคร มาที่จังหวัดสุรินทร์ และเลขนั่งปักกลดในบริเวณดังกล่าว ซึ่งในอดีตเป็นป่าดงดิบ และได้เผยแผ่พระพุทธศาสนาในแบบฉบับของสายป่ากรรมฐาน โดยได้พิจารณาเห็นว่าเป็นที่เหมาะสมแล้ว จึงได้ทำเป็นสถานที่ปฏิบัติธรรม โดยมีกุฏิสงฆ์สร้างด้วยไม้มุงด้วยหญ้าคา มีศาลาที่มุงด้วยหญ้าคา สำหรับฉันภัตตาหาร นั่งได้ประมาณ ๑๐ รูป ผู้มีศรัทธา เดินทางมาทำบุญประมาณ ๑๐ กว่าคนในสมัยนั้น กระทั่งมีพุทธศาสนิกชนเกิดจิตศรัทธา ร่วมกันจัดสร้างวัดป่าใกล้กับเขตเทศบาลเมืองสุรินทร์ จึงได้ชื่อว่า วัดป่าโยธาประสิทธิ์...แต่ชาวบ้านในอดีตจะเรียกติดปากแบบภาษาชาวบ้านว่า “วัดป่าวิทยาลัยเกษตรสุรินทร์”...^{๑๙๓} ดังนั้น วัดป่ากรรมฐานนั้น ได้กลายเป็นแหล่งที่เพิ่มแหล่งผลิตออกซิเจน และยังคงความเป็นป่าที่สมบูรณ์ให้กับชุมชนในเขตพื้นที่ชุมชนใกล้เคียงได้อย่างดียิ่ง

๒. โจรสัปปายะ คือ การคมนาคม การสัญจรระหว่างวัดกับชุมชน

การคมนาคม หรือการสัญจร เดินทางระหว่างสำนักปฏิบัติธรรมกับชุมชนในนั้นมีความสำคัญ และเกื้อกูลแก่นักปฏิบัติธรรมผู้ประสงค์พัฒนาตนเอง ดังปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาที่ได้พรรณนาเอาไว้ว่า ที่ตั้งอารามนั้นต้อง “...ไม่ไกลและไม่ใกล้จากหมู่บ้านนักคมนาคมสะดวก ผู้ประสงค์พึงเข้าเฝ้าได้...เว้นจากคนสัญจรไปมา ...ควรแก่การหลีกเร้น...”^{๑๙๔} ดังนั้น วัดป่าเทพประทานนั้นอยู่ไม่ไกลจากชุมชนมากนัก...ซึ่งจากวัดป่าเทพประทานไปตัวอำเภอศีขรภูมิแค่ ๖ กิโลเมตรเท่านั้น...^{๑๙๕} วัดป่าโยธาประสิทธิ์ นั้นตั้งอยู่ตำบลนอกเมือง ซึ่งแวดล้อมไปด้วยหน่วยงานราชการ และชุมชนเมือง ทั้ง ๔ ด้าน จึงไม่มีปัญหาเรื่องการคมนาคมในการเดินทางมาของผู้สูงอายุ หรือผู้สนใจในการเข้าร่วมปฏิบัติธรรมเท่าใดนัก...^{๑๙๖} และสภาพการคมนาคมในปัจจุบันนั้น สภาพเส้นทางมีความสะดวก ผู้ใดในการปฏิบัติธรรมเพื่อเจริญปัญญาสามารถเดินทางไป-กลับได้อย่างสะดวกสบายและรวดเร็ว และหากเป็นผู้สูงอายุนั้น ปัจจุบันลูกหลานก็มีพาหนะสามารถไปรับ-ส่งระหว่างสำนักปฏิบัติธรรมกับหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ในเขตชุมชนได้อย่างสะดวก

๓. ภัตสัปปายะ คือ การพูดคุยหรือถ้อยคำที่เหมาะสมในระหว่างการปฏิบัติ

การพูดคุยหรือการสนทนาธรรมของผู้ใดในการเจริญปัญญาในสำนักปฏิบัติธรรมในชุมชนจังหวัดสุรินทร์ นั้นพบว่า แยกเป็น ๒ ส่วน คือ ๑) บุคลากรที่เป็นพระสงฆ์ ผู้ทำหน้าที่โดยตรงในการเผยแผ่ มีเจ้าสำนักปฏิบัติธรรม, พระวิปัสสนาจารย์^{๑๙๗} ๒) บุคลากรผู้เป็นกรรมการบริหารสำนักปฏิบัติธรรม ซึ่งมีทั้งพระ และฆราวาสผู้มีความเชี่ยวชาญในวิปัสสนา

^{๑๙๓} สัมภาษณ์ พระสำเร็จ โกวิท, เมื่อวันที่ ๗ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๑๙๔} วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๙/๗๑.

^{๑๙๕} สัมภาษณ์ พระครูคัมภีร์ธรรมวิสุทธิ, วันที่ ๑๕ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๑๙๖} สัมภาษณ์ พระครูโสภณธรรมรังสี, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๑๙๗} สัมภาษณ์ พระพิสิทธ์ จารุธมโม, เมื่อวันที่ ๑๕ เมษายน ๒๕๖๓.

กรรมฐาน และเข้าใจในแก่นธรรมของพระพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้ง^{๑๙๘,๑๙๙} มาคอยช่วยสนับสนุนการปฏิบัติธรรมของนักปฏิบัติเพื่อช่วยประคับประคอง และแนะนำการฝึกฝนพัฒนาตนเองเพื่อให้เกิดปัญญา

๔. บุคคลสัปปายะ คือ บุคคลที่สมควรเข้าไปสนทนาปราศรัย

ในด้านบุคคลสัปปายะ คือ ทรัพยากรบุคคล ในสำนักปฏิบัติธรรมของจังหวัดสุรินทร์พบว่า ทรัพยากรบุคคล คือ เจ้าสำนักปฏิบัติธรรมมีพร้อม และมีความรู้ความสามารถในการถ่ายทอด เช่น พระครูคัมภีร์ธรรมวิสุทธิ (หลวงปู่ทองคำ คมภิโร) เจ้าสำนักปฏิบัติธรรมวัดป่าเทพประทาน ตำบลระแงง ซึ่งเคยผ่านการศึกษาระดับปริญญาตรี และปฏิบัติในสำนักปฏิบัติวิเวกอาศรม โดยเน้นการปฏิบัติแบบยุบหนอ-พองหนอ และมีความแตกฉานในด้านคัมภีร์พระพุทธศาสนา และสามารถอธิบายสติปัฏฐาน ๔ ที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกได้อย่างคล่องแคล่ว เป็นที่เจริญศรัทธาและชวนให้เกิดปัญญาแก่ผู้เข้าปฏิบัติธรรม^{๒๐๐}...และพระครูโสภณธรรมรังสี เจ้าสำนักปฏิบัติธรรมวัดป่าโยธาประสิทธิ์ ซึ่งได้เคยศึกษาวิปัสสนากรรมฐานกับพระราชวรคุณ (สมศักดิ์ ปณฺธิโต) ผู้เป็นศิษย์ของพระราชวุฒาจารย์ (หลวงปู่ดูล อตุโล) ผู้เป็นศิษย์รุ่นแรกๆ หลวงปู่มน ฐิตฺตโต อาจารย์ใหญ่สายวิปัสสนากรรมฐานของภาคอีสาน ซึ่งจากตัวอย่างกลุ่มสำนักปฏิบัติธรรมที่นำเสนอมานี้ ย่อมชี้ชัดว่า ในจังหวัดสุรินทร์นั้น มีพระวิปัสสนาจารย์ ผู้เชี่ยวชาญในการเผยแผ่และสอนวิปัสสนากรรมฐานให้กับผู้สนใจได้อย่างดีเยี่ยม และปรากฏมีศิษยานุศิษย์จากสำนักปฏิบัติของจังหวัดสุรินทร์ ได้ไปเผยแผ่หลักพุทธธรรม และนำเจริญวิปัสสนากรรมฐานหลายท่าน อาทิ พระราชปัญญาวีรสารท (เหลื่อง อนุทาคโม) วัดป่ากระดังทอง จังหวัดบุรีรัมย์, พระสาสนโสภณ (โกศล สิริธโร) วัดสุทธจินดา จังหวัดนครราชสีมา พระปราโมทย์ ปาโมชฺโช สอนสันติธรรม จังหวัดชลบุรี เป็นต้น^{๒๐๑}

๕. โภชนสัปปายะ คือ อาหารและเครื่องอุปโภคที่ถูกต้อง ถูกกับร่างกาย เกื้อกูลต่อสุขภาพ

ในด้านโภชนสัปปายะนี้ พบว่าในสำนักปฏิบัติธรรมในจังหวัดสุรินทร์นั้น มีความสมบูรณ์ในด้านการโภชนาการ เพราะได้รับการอุปถัมภ์จากพุทธศาสนิกชนที่อยู่ในชุมชนรอบวัด อาทิเช่น วัดป่าเทพประทานนี้มีชุมชนอยู่รอบวัดทั้ง ๔ ทิศ คือ โดยมี ๑๗ หมู่บ้านถวายการอุปถัมภ์ คือ หมู่ที่ ๑ บ้านยาง หมู่ที่ ๒ บ้านอนันต์ หมู่ที่ ๓ บ้านอาเสก หมู่ที่ ๔ บ้านตาพรหม หมู่ที่ ๕ บ้านหนองเหล็ก หมู่ที่ ๖ บ้านศรีตะวัน หมู่ที่ ๗ บ้านโนนแดง หมู่ที่ ๘ บ้านสว่าง หมู่ที่ ๙ บ้าน

^{๑๙๘} สัมภาษณ์ นายสุริยา คลังฤทธิ์, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๑๙๙} สัมภาษณ์ ผศ.กฤษณันท์ แสงมาศ, เมื่อวันที่ ๒๒ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๒๐๐} สัมภาษณ์ พระสมจิตร์ รตนปญโญ, วันที่ ๑๕ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๒๐๑} สัมภาษณ์ พระมหาเฉลิมเกียรติ จิรวุฒโน เลขาธิการเจ้าคณะจังหวัดสุรินทร์ ธ., เมื่อวันที่ ๙ เมษายน ๒๕๖๓.

โจด-ศิริ หมู่ที่ ๑๐ บ้านดงน้อย หมู่ที่ ๑๑ บ้านจรง หมู่ที่ ๑๒ บ้านสว่าง หมู่ที่ ๑๓ บ้านทุ่งมนต์ หมู่ที่ ๑๔ บ้านกระชาย หมู่ที่ ๑๕ บ้านตลาดกะลัน หมู่ที่ ๑๖ บ้านกะลัน หมู่ที่ ๑๗ บ้านอาเกียง หมู่ที่ ๑๘ บ้านโคกพยอม^{๒๐๒} และในส่วนของสำนักปฏิบัติธรรมวัดป่าโยธาประสิทธิ์นั้นพบว่า มีความพร้อมด้านโภชนา เพราะมีชุมชนที่อยู่รอบวัด และหน่วยงานราชการ คือ มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลอีสานวิทยาเขตสุรินทร์ ต่างก็ให้การอุปถัมภ์เป็นอย่างดี^{๒๐๓} หรือหากสำนัก/วัดมีการจัดกิจกรรมพิเศษ เช่น การเทศน์มหาชาติประจำปี หรือกิจกรรมการสวดมนต์ข้ามปีเนื่องในเทศกาลปีใหม่ ซึ่งมีประชาชนมาร่วมเป็นจำนวนมาก ทางวัดก็จะออกหนังสือถึงผู้นำชุมชน คือกำนันตำบลนอกเมือง และผู้ใหญ่บ้านในเขตพื้นที่บริการของวัดเพื่อขอความร่วมมืออุปถัมภ์ภัตตาหารและอื่นๆ ที่เอื้อต่อการจัดกิจกรรม ซึ่งก็ได้รับการอุปถัมภ์เป็นอย่างดีมาโดยตลอด^{๒๐๔, ๒๐๕}

๖. อุตุสัปปายะ คือ สภาพะดินฟ้าอากาศ

สภาพดินฟ้าอากาศของจังหวัดสุรินทร์นั้นมีสภาพภูมิอากาศแบบมรสุม มี ๓ ฤดู คือ ฤดูร้อน ฤดูฝน ฤดูหนาวจะปรับเปลี่ยนตามฤดูกาล จึงทำให้มีความเหมาะสมกับการปฏิบัติธรรม ผดุงกับภายในสำนักปฏิบัติธรรมในชุมชนจังหวัดสุรินทร์นั้น โดยส่วนมากตั้งอยู่ภูมิประเทศที่มีสภาพเป็นป่าเป็นส่วนมาก จึงเกื้อกูลแก่นักปฏิบัติธรรมที่มุ่งหวังการเจริญปัญญา โดยเฉพาะอย่างยิ่งการในฤดูหนาวซึ่งอุณหภูมิมีความเหมาะสมคือไม่หนาวมาก จึงส่งผลให้สำนักปฏิบัติธรรมทั้งหลายนิยมจัดกิจกรรมการปฏิบัติธรรมประจำปี เช่น การสวดมนต์ข้ามปีตามวิถีไทย วิถีพุทธ^{๒๐๖} การจัดปฏิบัติธรรมส่งท้ายปีเก่า ต้อนรับปีใหม่, กิจกรรมจัดปฏิบัติปฐกฐนประจำปี^{๒๐๗}

๗. อิริยาปถสัปปายะ คือ อากาหรือการเคลื่อนไหวในกิริยาท่าทางที่ปฏิบัติแล้วถูกใจ

ในพระวินัยปิฎก จูฬวรรค เสนาสนะขันธกะ “...ภิกษุเหล่านั้นเดินออกจากที่นั้น ๆ จากป่า โคนไม้ ภูเขา ชอกเขา ถ้ำ ป่าช้า ที่แจ้ง ลอมฟาง ทอดสายตาลงต่ำ มีการก้าวไป การถอยหลัง การมองดู การเหลียวดู การคู้แขน การเหยียดแขนนำเลื่อมใส เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยอิริยาบถ...”^{๒๐๘}, ในสำนักปฏิบัติธรรมในจังหวัดสุรินทร์นั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในวัดป่าโยธาประสิทธิ์นั้น ได้มีการจัดรูปแบบกิจกรรมที่มีความหลากหลายกับช่วงอายุของผู้เข้าฝึกและปฏิบัติ และคณะวิทยากรผู้ทำการอบรมต้องประสานงานกับหน่วยงานที่ส่งบุคลากรเข้ามาอบรม เช่น สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดสุรินทร์, วัฒนธรรมจังหวัดสุรินทร์, องค์การบริหารส่วนจังหวัดสุรินทร์ และโรงเรียนในเขตพื้นที่

^{๒๐๒} สัมภาษณ์ พระครูคัมภีร์ธรรมวิสุทธิ, วันที่ ๑๕ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๒๐๓} สัมภาษณ์ พระครูโสภณธรรมรังสี, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๒๐๔} สัมภาษณ์ พระสำเร็จ โกวิท, เมื่อวันที่ ๗ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๒๐๕} สัมภาษณ์ ดร.ยโสธรา ศิริภาพระภากร, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๒๐๖} สัมภาษณ์ พระสำเร็จ โกวิท, เมื่อวันที่ ๗ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๒๐๗} สัมภาษณ์ พระคำรณ อมโร, เมื่อวันที่ ๑๕ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๒๐๘} วิ.จุ. (ไทย) ๗/๒๕๔/๘๘.

บริการ ดังนั้น รูปแบบและกิจกรรมที่ส่งผลให้การจัดกิจกรรมต่าง ๆ ประสบความสำเร็จจึงต้องอาศัย คณะกรรมการของสำนักปฏิบัติร่วมระดมความคิดและออกแบบกิจกรรมที่เอื้อต่อช่วงวัย และกลุ่มคนที่ เข้าปฏิบัติธรรม^{๒๐๙} ในส่วนของวัดป่าเทพประทานนั้น พระครูคัมภีรธรรมวิสุทธิ เจ้าสำนักปฏิบัติธรรม ได้เน้นให้ผู้เข้าปฏิบัติธรรมฝึกการปฏิบัติในรูปแบบของสติปัฏฐาน ๔ เพื่อเจริญปัญญาเป็นหลัก ดังนั้น รูปแบบของอิริยาบถจึงมีความสัปปายะ คือ ให้กำหนดในอิริยาบถทั้ง ๔ คือ ยืน เดิน นั่ง นอน เป็น หลัก โดยกำหนดอิริยาบถครั้งละ ๓๐ นาที ซึ่งอาจจะมากหรือน้อยกว่านั้นบ้าง ตามกำลังหรือความพร้อมของผู้เข้ามาปฏิบัติเป็นหลัก จึงมีความเหมาะสมอย่างยิ่งสำหรับผู้ใดในการปฏิบัติธรรมเพื่อ เจริญปัญญา^{๒๑๐}

๔.๒.๓ สรุปผลการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ

๑. หลักการส่งเสริมการพัฒนาดตนเองตามหลักปัญญาภาวนาในพระพุทธศาสนา

หลักการส่งเสริมการพัฒนาดตนเองตามหลักปัญญาภาวนาในพระพุทธศาสนา คือคำ สอนของพระพุทธศาสนานั้นมีส่วนช่วยให้เรามีความเข้าใจ และรู้วาทุกษ์หรือปัญหาในชีวิตควรแก้ไข อย่างไร ทำให้คนเราละความเห็นแก่ตัว ละความโลภ โกรธ หลงการพัฒนาดตนเองก็...ทำให้รู้จักตนเอง และปฏิบัติตนให้ถูกต้อง ดังนั้น หลักในการพัฒนาดตนเองในพระพุทธศาสนาเรียกว่าบุพนิมิตซึ่งมี ๗ อย่างคือ ๑) กัลยาณมิตตตา ความมีกัลยาณมิตรถูกต้อง ๒) สีสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยศีล ๓) ฉันทสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยฉันทะ ๔) อตตสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยตนที่ฝึกไว้ดี ๕) ทิฐิ สัมปทา ความถึงพร้อมด้วยทิฐิ (มีหลักความคิดความเชื่อที่ถูกต้อง) ๖) อัปปมาทสัมปทา ความถึง พร้อมด้วยความไม่ประมาท ๗) โยนิโสมนสิการสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยโยนิโสมนสิการ หลักการ ปฏิบัติตนเองโดยการดำเนินชีวิตไปสู่ชีวิตที่ประเสริฐนั้น หรือ...การที่จะมีสัมมาทิฐิ ซึ่งเป็นองค์แรก ของมรรคนั้นมีปัจจัย ๒ ประการ ที่จะช่วยให้คนมีสัมมาทิฐิ คือ ๑) ปรโตโฆสะ แปลว่า อิทธิหรือเสียง ภายนอก ๒) โยนิโสมนสิการ แปลว่า การทำใจโดยแยบคาย การพิจารณาแยบคาย รู้จักคิด คิดเป็น^{๒๑๑} กระบวนการพัฒนาคนเพื่อให้เกิดปัญญา คือ หลักปัญญาวุฒิธรรม ซึ่งมีอยู่ ๔ ประการ คือ ๑) สัปปริสสังเสว การคบหาสัตบุรุษ ๒) สัทธัมมัสสวนะ การฟังธรรม ๓) โยนิโสมนสิการ การมนสิการ โดยแยบคาย ๔) ธัมมานุฉินมปฏิบัติ การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ประโยชน์ของการพัฒนาปัญญา ในพระพุทธศาสนามี ๓ ประการ คือ ๑) การพัฒนาเพื่อประโยชน์สุขในปัจจุบัน (ทิฐิธัมมิกัตถะ) การ เข้าถึงเรื่องเป้าหมายการพัฒนาปัญญาเพื่อประโยชน์สุขที่ตามองเห็น (ประโยชน์สุขในปัจจุบัน) ๒) การ พัฒนาเพื่อประโยชน์สุขในอนาคต (สัมปรายิกัตถะ) การพัฒนาปัญญาเพื่อให้ได้ประโยชน์ในขั้นนี้เป็น เรื่องของจิตใจที่ลึกซึ้งลงไป เรียกว่า ประโยชน์ที่เลยตามองเห็น (ด้านนามธรรม) หรือเลยไปข้างหน้าไม่

^{๒๐๙} สัมภาษณ์ ดร.ยโสธรา ศิริภาพระภากร, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๒๑๐} สัมภาษณ์ พระสมจิตร์ วรญาโณ, เมื่อวันที่ ๑๕ เมษายน ๒๕๖๓.

^{๒๑๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), ลักษณะแห่งพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร: มั่นคงการ พิมพ์, ๒๕๕๘), หน้า ๕๖.

เห็นเป็นรูปธรรมต่อหน้าต่อตาเรียกว่า สัมปรายิกัตถะการพัฒนา ๓) เพื่อประโยชน์สุขขั้นสูงสุด (ปรมัตถะ) การพัฒนาปัญญาที่มีเป้าหมายสูงสุด คือ การบรรลุตถธรรม ซึ่งเป็นภาวะชีวิตที่พบความสุขอย่างแท้จริง

พระสงฆ์ในชุมชนจังหวัดสุรินทร์มีบทบาทช่วยเสริมการพัฒนาตนเอง คือ พระสงฆ์ท่านจะช่วยแนะนำให้คนในชุมชนได้พัฒนาจิตใจเพื่อเจริญปัญญาโดยไม่ให้อึดติดกับวัตถุมากเกินไปสั่งสอนให้เป็นคนดีความสามัคคีของพระสงฆ์ในอาราม ในการช่วยเหลือและส่งเสริมกิจกรรมของสำนักปฏิบัติมีผลต่อการพัฒนาสำนักปฏิบัติธรรมเป็นอย่างมาก

รูปแบบการพัฒนาปัญญาตามคำสอนของพระพุทธศาสนา คือ รูปแบบการพัฒนาปัญญาตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนานั้น...มีตั้งแต่ปัญญาระดับพื้นฐานในการครองเรือน ในระดับอยู่สุขแบบโลกทั่วไป และพัฒนาปัญญาไปเป็นลำดับขั้น จนถึงขั้นสูงคือระดับอริยชน ตั้งแต่โสดาบัน สกทาคามี อนาคามี และอรหันต์ทั้งนี้ก็ขึ้นอยู่กับตัวบุคคลเป็นสำคัญ..มี ๓ ระดับ คือ ๑) ระดับหยาบ ๒) ระดับปานกลาง ๓) ระดับละเอียดดังนั้น รูปแบบการพัฒนาปัญญาตามคำสอนของพระพุทธศาสนานั้น มี ๒ หลักการ คือ ๑) ปรัตโธสะ คือ สภาพแวดล้อมที่เอื้ออำนวยต่อการเจริญปัญญา ๒) โยนิโสมนสิการ คือ กระบวนการพัฒนาที่เกิดขึ้นจากการหยั่งรู้ภายในจิตของผู้พัฒนาตนเอง

คำสอนของพระพุทธศาสนาช่วยเสริมสร้างการพัฒนาปัญญาภาวนา จากข้อมูลพบว่า...เป็นกระบวนการพัฒนาจิต และรูปแบบการดำเนินชีวิตให้มีคุณภาพช่วยสอนให้เข้าใจโลก ชีวิต ผู้คน สิ่งทั้งหลาย ตามความเป็นจริง ในสิ่งที่มันเป็น เมื่อเข้าใจสิ่งทั้งหลายว่ามีเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป จึงไม่มีความทุกข์ เพราะมีความเข้าใจชีวิตรูปแบบการพัฒนาปัญญา ตามคำสอนของพระพุทธศาสนานั้น พระพุทธองค์ท่านทำได้จริงรู้แจ้งเห็นจริงแล้ว จึงนำมาสอนเผยแผ่ต่อเพื่อปฏิบัติให้รู้แจ้งเห็นจริงมีเหตุมีผลตามพระพุทธองค์คำสอนของพระพุทธศาสนานั้นเน้นการเจริญปัญญาเป็นหลัก โดยอาศัยสติปัญญาในการตัดสินใจ ไม่ใช่ฟังเข้ามาแล้วเชื่อเลย แต่ทุกอย่างต้องมีเหตุผล

การแสดงธรรมของพระสงฆ์มีส่วนช่วยส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาปัญญาทำให้พุทธศาสนิกชนได้รู้จักการใช้เหตุผลเพื่อนำไปปรับใช้ในชีวิตประจำวัน และได้หลักการของการแสวงหาเหตุผล ทำให้เรามีจิตใจกว้างขวาง เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ มีจิตเมตตาต่อสรรพสัตว์ และเข้าใจสังคมได้มากยิ่งขึ้น

๒. กระบวนการส่งเสริมการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาภาวนาของผู้สูงอายุในชุมชนจังหวัดสุรินทร์

กระบวนการส่งเสริมการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาภาวนาของผู้สูงอายุในชุมชนจังหวัดสุรินทร์นั้น พบว่า มีกระบวนการพัฒนาตนเองที่เด่นชัด โดยแยกออกเป็น ๒ ประเภทหลัก คือ ๑) การพัฒนาตนเองเพื่อประโยชน์ในปัจจุบัน การศึกษาในระบบการศึกษาทั่วไป โดยการศึกษาเล่าเรียนเพื่อประกอบสัมมาชีพในสายงานที่ตนเองให้ความสนใจ เพื่อดำเนินชีวิตให้สมบูรณ์ เช่น การศึกษาเล่าเรียนในสถาบันการศึกษาต่างๆ มีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขต

สุรินทร์, มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์, มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลอีสาน วิทยาเขตสุรินทร์ เป็น
 ต้น ๒) การพัฒนาปัญญาเพื่อประโยชน์สูงสุด พบว่าให้ทาน รักษาศีล และเจริญสติภาวนาหลักฝึกฝน
 ตนเอง เจริญสติภาวนา หลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา

กระบวนการพัฒนาปัญญาภาวนาของผู้สูงอายุในชุมชนจังหวัดสุรินทร์นั้น พบว่า มี
 การส่งเสริมความรู้เรื่องหลักพุทธธรรมในทางพระพุทธศาสนา อันเป็นพระปริยัติ ทั้งในรูปแบบของการ
 อ่านหนังสือธรรมะ หรือคำสอนของพ่อแม่ ครูบาอาจารย์ ในห้องสมุดของสำนักปฏิบัติธรรม และการ
 ฟังธรรมในโอกาสต่าง ๆ เช่น วันธรรมมาสนะ, เทศนาในกิจกรรมสวดมนต์ข้ามปี, การฟังธรรมในงาน
 ปริวาสกรรมประจำปี, รวมทั้งนำปฏิบัติภาวนาควบคู่กันไปโดยการพิจารณาสภาวะธรรมที่เกิดขึ้นใจ
 ค้นคว้าหาสาเหตุ เข้าถึงพัฒนาและหาแนวทางแก้ไข ปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา ศีล สมาธิ ปัญญา จาก
 ประเด็นดังกล่าวมานี้ การสวดมนต์การอ่านหนังสือธรรมะของพ่อแม่ครูบาอาจารย์การฟังธรรม นั่ง
 สมาธิ พิจารณาธรรมเหล่านั้นพิจารณาคำสอนของครูบาอาจารย์ให้มีสติรู้ตัว ระลึกถึงคุณความดีเพื่อให้เกิด
 สติปัญญาและแนวทางปฏิบัติหลังจากลาสิกขาไปแล้วเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตล้วนแต่เป็น
 กระบวนการที่เป็นกระบวนการพัฒนาปัญญาทั้งสิ้น

กระบวนการพัฒนาปัญญาภาวนาของผู้สูงอายุในชุมชนจังหวัดสุรินทร์ พบว่า
 กระบวนการพัฒนาปัญญาภาวนานั้น ปรากฏผ่านกิจกรรมการปฏิบัติธรรมต่างให้ปฏิบัติตามหลัก ทาน
 ศีล ภาวนาผู้สูงอายุในชุมชนมีหลากหลายรูปแบบจากพื้นฐานทางครอบครัว ต่าง ๆ กันไป จึง
 หลากหลายในวิธีการนำเสนอแต่ละชุมชน มีการสวดมนต์ นั่งสมาธิ ฟังธรรมจากพ่อแม่ครูบาอาจารย์ใน
 ทุกวันพระนั่งสมาธิ และปฏิบัติธรรมให้มีการรู้จักปล่อยวาง

รูปแบบการพัฒนาปัญญาภาวนาของผู้สูงอายุในชุมชน พบว่า รูปแบบการพัฒนา
 ปัญญาภาวนาของผู้สูงอายุนั้นมีความหลากหลาย เช่น ...กิจกรรมปฏิบัติธรรมในโอกาสต่าง ๆ การทำ
 ทาน การรักษาศีลพยายามให้ผู้สูงอายุในชุมชนได้มาร่วมกันทำกิจกรรมในทุกวันพระ ได้มีกิจกรรม
 ร่วมกันได้ผ่อนคลายในชุมชนผู้สูงอายุผู้สูงอายุในชุมชนจังหวัดสุรินทร์นั้นถึงจะมีโอกาสน้อยในการ
 พัฒนา แต่ก็ปรับตัวเองได้ดี ตามสภาวะที่เข้าใจ

กิจกรรมทางพระพุทธศาสนาในชุมชนของท่านได้ช่วยส่งเสริมการพัฒนาปัญญา
ภาวนาของผู้สูงอายุ พบว่า การพัฒนาชุมชนผู้สูงอายุในชุมชนแต่ละชุมชนนั้นมีความแตกต่าง ไม่มี
 หลักการที่แน่นอนเสมอไปในแต่ละชุมชนกิจกรรมในทางพระพุทธศาสนาที่มีในแต่ละชุมชนนั้นสามารถ
 ช่วยได้พอสมควรตามสติปัญญาของแต่ละบุคคลที่เข้าใจ โดยให้มีรูปแบบการปฏิบัติที่ถูกต้องเพื่อให้เกิด
 ความเข้าใจที่ถูกต้องและทำให้เกิดประโยชน์ต่อผู้สูงอายุด้วยกัน เช่น นั่งสมาธิ สวดมนต์ทำให้เกิดความ
 สงบ ไม่ฟุ้งซ่านมีจิตจิตเยือกเย็นไม่เป็นทุกข์

๓. ผลการส่งเสริมการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาภาวนาของผู้สูงอายุในชุมชน
จังหวัดสุรินทร์

กิจกรรมทางพระพุทธศาสนารูปแบบใดในชุมชนท่านมีส่วนช่วยส่งเสริมการพัฒนาปัญญาภาวนาของผู้สูงอายุมากที่สุด พบว่า ผลจากการส่งเสริมกิจกรรมที่ช่วยส่งเสริมให้ผู้สูงอายุมีการพัฒนาปัญญามีทั้งกิจกรรมในรูปแบบประจำ หรือเป็นกิจวัตรประจำวัน เช่นการทำวัตรสวดมนต์เช้า-เย็น การเจริญสติภาวนาหลังทำวัตรเช้า-เย็นหรือเป็นกิจวัตรประจำปีช เช่น วัตรพระ ก็ให้มีพระเทศน์ประจำวันพระในภาคเช้า และภาคค่ำก็ให้พระวิปัสสนาจารย์ประจำสำนักนำผู้เข้าปฏิบัติธรรมได้ทำวัตรสวดมนต์และเจริญจิตภาวนา เพื่อเปิดโอกาสให้อุบาสก อุบาสิกาได้ร่วมทำกิจกรรมดังกล่าวด้วยกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกิจกรรมของวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา เช่น วันเข้าพรรษา ออกพรรษา วันวิสาขบูชา วันอาสาฬหบูชา วันมาฆบูชาและทุกวันพระถึงผู้อายุได้มีโอกาสมาร่วมทำกิจกรรมร่วมกัน ส่งผลต่อผู้สูงอายุในเขตพื้นที่บริการของสำนักปฏิบัติธรรมอย่างมาก เพราะเข้าใจชีวิตมากขึ้น โดยมีวัดหรือสำนักปฏิบัติธรรมเป็นแหล่งการฝึกฝนปัญญา มีกิจกรรมพึงธรรมจากพ่อแม่ครูบาอาจารย์ที่ช่วยเสริมปัญญาในการใช้ชีวิต, มีกิจกรรมการเจริญสติด้วยการฝึกการเคลื่อนไหวทางร่างกาย ตามแต่ละอิริยาบถ รวมทั้งการพึงธรรม หรือปาฐกถาธรรมจากวิทยากรประจำสำนักปฏิบัติธรรม ซึ่งผู้เป็นวิทยากรทั้งพระสงฆ์ และฆราวาส ผู้มีภูมิธรรม ภูมิรู้ในด้านพระพุทธศาสนา ได้นำประเด็นเหตุการณ์บ้านเมือง สถานการณ์บ้านเมือง มาบรรยายเพื่อเสริมทักษะความรู้ให้แก่ผู้เข้าปฏิบัติ และเสริมทักษะทางปัญญา ในการให้ผู้ปฏิบัติรู้จักการวางท่าทีต่อเหตุการณ์นั้น ๆ อย่างรู้เท่าทัน หรือนำประเด็นหัวข้อพื้นฐานในการดำเนินชีวิตประจำวัน เช่น หลักเศรษฐกิจพอเพียง, การทำเกษตรพอเพียงวิถีพุทธมาบรรยาย, การทำหลักธรรมาธิปไตยมาบรรยาย ในช่วงการเลือกตั้ง เป็นต้น ซึ่งประเด็นเหล่านี้เกิดขึ้นจากการที่สำนักปฏิบัติธรรมในจังหวัดสุรินทร์ นั้นมีอาวาสสปปายะ สถานที่ปฏิบัติธรรมที่อยู่ในชุมชน, มีหลักโคจาระสปปายะ คือ มีการคมนาคม การเดินทางที่สะดวกสบายระหว่างสำนักปฏิบัติธรรมกับบ้าน ชุมชน หรือหน่วยงานราชการ สถานศึกษาที่อยู่ใกล้เคียงกันไม่เป็นอุปสรรคในการเดินทาง

บุคคลใดในชุมชนท่านมีบทบาทในการช่วยส่งเสริมการพัฒนาปัญญาภาวนาของผู้สูงอายุมากที่สุด พบว่า บุคคลผู้มีบทบาทในการช่วยส่งเสริมการพัฒนาปัญญาภาวนาของผู้สูงอายุในชุมชนจังหวัดสุรินทร์ นั้น แยกออกเป็น ๒ กลุ่ม คือ ๑) ศาสนบุคคล คือ บุคลากรทางด้านพระพุทธศาสนา รวมทั้งธรรมวิทยากร ผู้ทำหน้าที่ในการอบรม ๒) บุคคลทั่วไป คือ ผู้นำ ปราชญ์ท้องถิ่น และบุคคลอื่น ๆ ดังมีรายละเอียดดังต่อไปนี้ จากประเด็นนี้ย่อมชี้ให้เห็นว่า ในสำนักปฏิบัติในจังหวัดสุรินทร์มีบุคคลสปปายะ คือ ศาสนบุคคลทางพระพุทธศาสนา ผู้มีภูมิธรรมภูมิรู้ในการนำปฏิบัติเพื่อเจริญปัญญา และมีบุคลากรผู้มีผู้ธรรม ผู้รู้ทางพระพุทธศาสนา ที่คอยช่วยส่งเสริมการฝึกฝนพัฒนาตนเองของนักปฏิบัติธรรม รวมทั้งบุคคลจากหน่วยงานราชการต่าง ๆ ที่คอยช่วยส่งเสริมผู้สูงอายุให้ได้รับการพัฒนาตนเอง และมีทักษะทางปัญญาในการดำเนินชีวิตอย่างต่อเนื่อง

ปัญหาหลักของการปัญหาตนเองตามหลักปัญญาภาวนา พบว่า แยกออกเป็น ๒ ประเด็น เพื่อให้เกิดความเข้าใจง่าย และถูกต้องครอบคลุม คือ

๑) ปัญหาด้านสำนักปฏิบัติธรรม คือ ประกอบด้วย ๑.๑) ขาดแคลนบุคลากรการสืบต่อให้ต่อเนื่อง ทั้งในแง่ของคณะกรรมการผู้บริหารสำนักปฏิบัติธรรม และบุคลากรผู้ทำการอบรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระสงฆ์ผู้ทำหน้าที่เป็นวิทยากรนำปฏิบัติ หรือพระวิปัสสนาจารย์ ๑.๒) หลักสูตรแกนกลางของการปฏิบัติของแต่ละสำนักไม่มีความชัดเจนเนื่องจากผู้เข้ารับการอบรมนั้นมีหลากหลายประเภท หลากหลายช่วงอายุ ทำให้คณะผู้ดำเนินการอบรมต้องมีการปรับหลักสูตรการอบรม เพื่อให้เข้ากับกลุ่มผู้เข้าปฏิบัติตอนเวลา และ ๑.๓) การยอมรับในตัวบุคคล คือ เนื่องจากบางสำนักปฏิบัติธรรมนั้น มีวิทยากรผู้ปฏิบัติหน้าที่ให้การอบรมทั้งภาคปริยัติ คือ ความรู้ทั้งคตินิรุกติและคตธรรม และภาคปฏิบัติตามหลักการของพระพุทธศาสนานั้น หากบุคลากร หรือวิทยากรผู้นำปฏิบัติเป็นฆราวาสหรือบุคคลทั่วไป ผู้เข้ารับการอบรมจะให้ความสนใจและไม่ค่อยยอมเปิดใจในการยอมรับในระยะแรก แต่ในประเด็นนี้ก็ได้รับการแก้ไขมาเป็นลำดับ และผู้เข้าปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติในเขตจังหวัดสุรินทร์ ต่างก็เปิดใจ ยอมรับการบรรยายธรรมจากวิทยากรผู้เป็นฆราวาสมากขึ้น

๒) ปัญหาของกลุ่มผู้เข้าอบรมและปฏิบัติธรรม ผู้เข้าปฏิบัติธรรมบางคนมีปัญหาด้านความเข้าใจในหลักธรรม, ปัญหาด้านสุขภาพ, ปัญหาด้านการจัดสรรเวลา, ปัญหาด้านคมนาคม

กิจกรรมที่ควรส่งเสริมเพื่อให้ผู้สูงอายุในชุมชนท่านมีการพัฒนาปัญญาภาวนา พบว่า มีการให้ผู้สูงอายุแต่ละชุมชน และเจ้าอาวาสวัดให้แต่ละชุมชนให้ส่งเสริมทำกิจกรรมบ่อย ๆ ขึ้นในชุมชนเพื่อให้วัดมีความใกล้ชิดชุมชนมากยิ่งขึ้นจัดกิจกรรมปฏิบัติธรรมในโอกาสต่าง ๆ

รูปแบบการเจริญปัญญาภาวนาของผู้สูงอายุในชุมชนนั้น ควรพัฒนารูปแบบการปฏิบัติธรรมนั้น พบว่า เน้นที่ให้ผู้สูงอายุได้กระทำกิจกรรมร่วมกันควรให้กิจกรรมร่วมกับชุมชนที่หลากหลายเพื่อไม่ให้เกิดความจำเจสอดคล้องกับช่วงวันเหมาะสมกับช่วงอายุและสร้างแรงจูงใจในการเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ที่จัดทำขึ้นสมควรให้มีการเทศน์อบรม และเมื่อฟังธรรมปฏิบัติแล้ว ควรให้มีการอธิบายและเล่าประสบการณ์ที่ตนเองเข้าใจ และปฏิบัติแลกเปลี่ยนความเข้าใจซึ่งกันและกัน

๔.๓ ผลวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณ

๔.๓.๑ ผลการวิเคราะห์สถานภาพทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถาม

ผลการวิเคราะห์ข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถามด้าน เพศ อายุ ระดับการศึกษา ระดับรายได้ อาชีพ ที่ใช้ในการวิเคราะห์โดยการแจกแจงค่าความถี่ (Frequency) และค่าร้อยละ (Percentage) แล้วนำเสนอในรูปตารางประกอบการบรรยาย รายละเอียดดังแสดงในตารางที่ ๔.๑ ดังนี้

ตารางที่ ๔.๑
จำนวนและร้อยละสถานภาพส่วนบุคคลของกลุ่มตัวอย่าง

(n = ๒๒๗)			
	สถานภาพส่วนบุคคล	จำนวน	ร้อยละ
๑.	เพศ		
	๑.๑ ชาย	๑๔๖	๖๔.๓
	๑.๒ หญิง	๘๑	๓๕.๗
๒.	อายุ		
	๒.๑ ต่ำกว่า ๒๐ ปี	๑๑	๔.๘
	๒.๒ ๒๑-๓๐ ปี	๓๒	๑๔.๑
	๒.๓ ๓๑-๔๐ ปี	๓๗	๑๖.๓
	๒.๔ ๔๑-๕๐ ปี	๓๘	๑๖.๗
	๒.๕ ๕๑-๖๐ ปี	๕๕	๒๔.๒
	๒.๖ ๖๑-๗๐ ปี	๔๒	๑๘.๕
	๒.๗ ๗๐ ปีขึ้นไป	๑๒	๕.๓
๓.	การศึกษาสูงสุด		
	๓.๑ ประถมศึกษา	๗๕	๓๓.๐
	๓.๒ มัธยมศึกษาตอนต้น	๔๗	๒๐.๗
	๓.๓ มัธยมศึกษาตอนปลาย	๓๙	๑๗.๒
	๓.๔ ปริญญาตรี	๔๗	๒๐.๗
	๓.๕ ปริญญาโท	๑๒	๕.๓
	๓.๖ อื่นๆ	๗	๓.๑
๔.	รายได้/เดือนปัจจุบัน		
	๔.๑ ต่ำกว่า ๑๐,๐๐๐ ปี	๑๔๔	๖๓.๔
	๔.๒ ๑๐,๐๐๐-๑๕,๐๐๐ ปี	๕๑	๒๒.๕
	๔.๓ ๑๕,๐๐๐-๒๐,๐๐๐ ปี	๑๒	๕.๓
	๔.๔ ๒๐,๐๐๐-๓๐,๐๐๐ ปี	๗	๓.๑
	๔.๕ สูงกว่า ๓๐,๐๐๐ ปี	๑๓	๕.๗
๕.	อาชีพ		
	๕.๑ ไม่ได้ทำงาน	๓๗	๑๖.๓
	๕.๒ กสิกรรม	๖๗	๒๙.๕
	๕.๓ ค้าขาย	๑๙	๘.๔
	๕.๔ รับจ้าง	๒๒	๙.๗

สถานภาพส่วนบุคคล	จำนวน	ร้อยละ
๕.๕ พนักงานรัฐวิสาหกิจ	๔	๑.๘
๕.๖ ข้าราชการ	๑๒	๕.๓
๕.๗ ข้าราชการบำนาญ	๑๓	๕.๗
๕.๘ อื่น ๆ	๕๓	๒๓.๓

จากตารางที่ ๔.๑ พบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่เป็นเพศชาย จำนวน ๑๔๖ คน (คิดเป็นร้อยละ ๖๔.๓) เป็นเพศหญิง จำนวน ๘๑ คน (คิดเป็นร้อยละ ๓๕.๗)

ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่มีอายุระหว่าง ๕๑-๖๐ ปี จำนวน ๕๕ คน (คิดเป็นร้อยละ ๒๔.๒) รองลงมาอายุระหว่าง ๖๑-๗๐ ปี จำนวน ๔๒ คน (คิดเป็นร้อยละ ๑๘.๕) ถัดมาอยู่ในช่วงอายุ ๔๑-๕๐ ปี จำนวน ๓๘ คน (คิดเป็นร้อยละ ๑๖.๗) ช่วงอายุระหว่าง ๓๑-๔๐ ปี จำนวน ๓๗ คน (คิดเป็นร้อยละ ๑๖.๓) ช่วงอายุระหว่าง ๒๑-๓๐ ปี จำนวน ๓๒ คน (คิดเป็นร้อยละ ๑๔.๑) ช่วงอายุระหว่าง ๗๐ ปีขึ้นไป จำนวน ๑๒ คน (คิดเป็นร้อยละ ๕.๓) และสุดท้ายช่วงอายุต่ำกว่า ๒๐ ปี จำนวน ๑๑ คน (คิดเป็นร้อยละ ๔.๘)

ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่มีการศึกษาระดับประถมศึกษา จำนวน ๗๕ คน (คิดเป็นร้อยละ ๓๓) รองลงมาจำนวนเท่ากันสองระดับ คือ ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น จำนวน ๔๗ คน (คิดเป็นร้อยละ ๒๐.๗) และระดับปริญญาตรีจำนวน ๔๗ คน (คิดเป็นร้อยละ ๒๐.๗) ถัดมาเป็นระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย จำนวน ๓๙ คน (คิดเป็นร้อยละ ๑๗.๒) ระดับปริญญาโท จำนวน ๑๒ คน (คิดเป็นร้อยละ ๕.๓) และสุดท้ายอื่น ๆ ...ไม่ได้เรียนหนังสือ... จำนวน ๗ คน (คิดเป็นร้อยละ ๓.๑)

ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนมากมีระดับรายได้ต่อเดือนต่ำกว่า ๑๐,๐๐๐ บาท จำนวน ๑๔๔ คน (คิดเป็นร้อยละ ๖๓.๔) ถัดมา มีรายได้ระหว่าง ๑๐,๐๐๐-๑๕,๐๐๐ บาทต่อเดือน จำนวน ๕๑ คน (คิดเป็นร้อยละ ๒๒.๕) ระดับรายได้สูงกว่า ๓๐,๐๐๐ บาทต่อเดือน จำนวน ๑๓ คน (คิดเป็นร้อยละ ๕.๗) ถัดมา ระดับรายได้ระหว่าง ๑๕,๐๐๐-๒๐,๐๐๐ บาทต่อเดือน จำนวน ๑๒ คน (คิดเป็นร้อยละ ๕.๓) และท้ายสุดเป็นระดับรายได้ระหว่าง ๒๐,๐๐๐-๓๐,๐๐๐ บาทต่อเดือน จำนวน ๗ คน (คิดเป็นร้อยละ ๓.๑)

ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนมากประกอบอาชีพกสิกรรม จำนวน ๖๗ คน (คิดเป็นร้อยละ ๒๙.๕) รองลงมาคือไม่ได้ทำงาน จำนวน ๓๗ คน (คิดเป็นร้อยละ ๑๖.๓) ถัดมาอื่น ๆ...เป็นพระภิกษุ... จำนวน ๕๓ รูป/คน (คิดเป็นร้อยละ ๒๓.๓) ประกอบอาชีพรับจ้าง จำนวน ๒๒ คน (คิดเป็นร้อยละ ๙.๗) ประกอบอาชีพค้าขาย จำนวน ๑๙ คน (คิดเป็นร้อยละ ๘.๔) เป็นข้าราชการบำนาญ จำนวน ๑๓ คน (คิดเป็นร้อยละ ๕.๗) เป็นข้าราชการ จำนวน ๑๒ คน (คิดเป็นร้อยละ ๕.๓) และท้ายสุดเป็นพนักงานรัฐวิสาหกิจ จำนวน ๔ คน (คิดเป็นร้อยละ ๑.๘)

๔.๓.๒. ผลการวิเคราะห์ปัจจัยด้านจิตวิทยาในการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาภาวนาของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์

ผู้วิจัยนำเสนอข้อมูลปัจจัยด้านจิตวิทยาของผู้ตอบแบบสอบถาม ๕ ด้าน มาดำเนินการคำนวณหาค่าเฉลี่ย (X) และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (S.D.) ดังต่อไปนี้ ตามตารางที่ ๔.๒

ตารางที่ ๔.๒

ค่าเฉลี่ย และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานของปัจจัยด้านจิตวิทยาในการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญา
ภาวนาของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์

ปัจจัยด้านจิตวิทยา	$\bar{X}$	S.D.	แปลผล
ความเชื่อในเรื่องการทำบุญ	๔.๓๒	.๘๑๘	มาก
ความรู้เรื่องข้อมูลข่าวสาร	๓.๖๔	.๘๔๖	มาก
โอกาสในการเข้าวัดปฏิบัติธรรมในแต่ละปี	๒.๐๘	๑.๑๖๔	น้อย
สนใจในการอ่านหนังสือธรรมะ	๓.๖๓	.๙๓๗	มาก
โอกาสในการเข้าร่วมกิจกรรมของชุมชน	๒.๔๔	๑.๑๘๑	น้อย
ภาพรวม	๓.๒๒	๐.๙๙๖	ปานกลาง

จากตารางที่ ๔.๒ พบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามมีความคิดเห็นต่อปัจจัยด้านจิตวิทยาในการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาภาวนา โดยภาพรวมมีค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับปานกลาง ($\bar{X}=3.22, S.D.=0.996$) เมื่อพิจารณาเป็นรายด้านพบว่า ปัจจัยด้านจิตวิทยาในการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาภาวนาของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์เป็นรายด้าน พบว่า ความเชื่อในเรื่องการทำบุญอยู่ในระดับมาก ($\bar{X}=4.32, S.D.=.818$) ความรู้เรื่องข้อมูลข่าวสาร ($\bar{X}=3.64, S.D.=.846$) สนใจในการอ่านหนังสือธรรมะ ($\bar{X}=3.63, S.D.=.937$) โอกาสในการเข้าร่วมกิจกรรมของชุมชน และสุดท้าย คือ โอกาสในการเข้าวัดเพื่อปฏิบัติธรรมในแต่ละปี ($\bar{X}=2.08, S.D.=1.164$)

๔.๓.๓. ผลการวิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับพระพุทธศาสนากับการส่งเสริมพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์ โดยภาพรวม

ผู้วิจัยนำเสนอข้อมูลเกี่ยวกับพระพุทธศาสนากับการส่งเสริมพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์ ๕ ด้าน มาดำเนินการคำนวณหาค่าเฉลี่ย ($\bar{X}$) และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (S.D.) ดังต่อไปนี้

ตารางที่ ๔.๓

ค่าเฉลี่ยและส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานของพระพุทธศาสนากับการส่งเสริมพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์ ๕ ด้าน โดยภาพรวม

(n=๒๒๗)

พระพุทธศาสนากับการส่งเสริมพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์	$\bar{X}$	S.D.	แปลผล
ด้านการวางแผน	๓.๕๕	.๖๗๓	มาก
ด้านกลยุทธ์ในการวางแผนให้บรรลุเป้าหมาย	๓.๕๙	.๗๐๐	มาก
ด้านการมีส่วนร่วม	๓.๖๐	.๖๙๑	มาก
ด้านการดำเนินการ	๓.๕๖	.๖๖๗	มาก

ด้านการดูแลสิ่งแวดล้อมให้สัปปายะ	๓.๕๕	.๖๓๖	มาก
ภาพรวม	๓.๕๗	.๖๗๔	มาก

จากตารางที่ ๔.๓ พบว่า ภาพรวมของพระพุทธศาสนากับการส่งเสริมการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาวาสนาของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์ โดยภาพรวมมีค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับมาก ($\bar{X}$ =๓.๕๖, S.D.= .๖๖๗) เมื่อพิจารณาเป็นรายด้านพบว่า ด้านการมีส่วนร่วมอยู่ในระดับมาก ($\bar{X}$ =๓.๖๐, S.D.= .๖๙๑) ด้านกลยุทธ์ในการวางแผนให้บรรลุเป้าหมายอยู่ในระดับมาก ($\bar{X}$ =๓.๕๙, S.D.= .๗๐๐) ด้านการมีส่วนร่วมอยู่ในระดับมาก ($\bar{X}$ =๓.๖๐, S.D.= .๖๙๑) สุดท้ายคือด้านการดำเนินการและด้านการดูแลสิ่งแวดล้อมให้สัปปายะอยู่ในระดับมาก ($\bar{X}$ =๓.๕๖, S.D.= .๖๖๗)

๔.๓.๔. ผลการวิเคราะห์พระพุทธศาสนากับการส่งเสริมการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาวาสนาของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์ แยกเป็นรายด้าน

ผู้วิจัยนำข้อมูลเกี่ยวกับพระพุทธศาสนากับการส่งเสริมพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์ ๕ ด้าน มาดำเนินการคำนวณค่าเฉลี่ย ($\bar{X}$) และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (S.D.) โดยแยกเป็นรายด้าน ดังต่อไปนี้

ตารางที่ ๔.๔

ค่าเฉลี่ยและส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานของพระพุทธศาสนากับการส่งเสริมพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์ด้านการวางแผน

(n=๒๒๗)			
ด้านการวางแผน	$\bar{X}$	S.D.	แปลผล
ท่านเลือกสำนักปฏิบัติธรรมที่มีรูปแบบการบริหารแบบคณะกรรมการ เพื่อตัดสินใจเข้าปฏิบัติธรรม	๓.๖๔	.๙๖๔	มาก
ท่านเลือกเข้าปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติธรรมที่มีการกำหนดปฏิทินการปฏิบัติตลอดทั้งปี	๓.๕๑	.๙๑๘	มาก
ท่านได้พิจารณาเลือกสำนักปฏิบัติธรรมที่มีการกำหนดตารางปฏิบัติธรรมเป็นกิจจะลักษณะ	๓.๖๐	.๘๖๘	มาก
ท่านได้เข้าปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติธรรมที่มีการกำหนดตารางการบรรยายธรรม และตารางการนำปฏิบัติของพระวิปัสสนาจารย์ตลอดทั้งปี	๓.๔๕	.๙๓๑	ปานกลาง
ท่านเลือกเข้าปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติธรรมที่มีการกำหนดคุณลักษณะของผู้เข้าปฏิบัติธรรมไว้อย่างชัดเจน	๓.๔๖	.๘๖๓	ปานกลาง
ท่านได้เข้าปฏิบัติธรรมตามปฏิทินการปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติธรรมในชุมชนของท่านอย่างต่อเนื่อง	๓.๔๖	.๙๕๑	ปานกลาง
ท่านได้เข้าฟังธรรมจากพระวิปัสสนาจารย์ตามกำหนดปฏิทินของสำนักปฏิบัติธรรม	๓.๕๔	.๘๘๘	มาก

ด้านการวางแผน	$\bar{X}$	S.D.	แปลงผล
ท่านได้ปฏิบัติตามกิจวัตรประจำวันที่ทางสำนักปฏิบัติธรรมกำหนดอย่างเคร่งครัด	๓.๖๑	.๙๑๖	มาก
ท่านได้เข้าร่วมปฏิบัติธรรมตามรูปแบบที่สำนักปฏิบัติธรรมกำหนดอย่างต่อเนื่อง	๓.๕๖	.๘๕๑	มาก
ท่านมีการวางแผนในการเข้ากราบนมัสการพระสงฆ์ และ เข้าเยี่ยม ท่าน ผู้ ทรงคุณ วั ฒ ิ ทาง ด้าน พระพุทธศาสนา	๓.๗๐	.๙๓๔	มาก
ภาพรวม	๓.๕๕	.๖๗๓	มาก

จากตารางที่ ๔.๔ ในภาพรวมของพระพุทธศาสนากับการส่งเสริมพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์ด้านการวางแผน อยู่ในระดับมาก คะแนนค่าเฉลี่ย ($\bar{X} = ๓.๕๕$, S.D.=.๖๗๓)

เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อ พบว่า ท่านมีการวางแผนในการเข้ากราบนมัสการพระสงฆ์ และ เข้าเยี่ยมท่านผู้ทรงคุณวุฒิทางด้านพระพุทธศาสนาอยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = ๓.๗๐$, S.D.=.๖๗๓) ท่านเลือกสำนักปฏิบัติธรรมที่มีรูปแบบการบริหารแบบคณะกรรมการ เพื่อตัดสินใจเข้าปฏิบัติธรรม อยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = ๓.๖๔$, S.D.=.๙๖๔) ท่านได้ปฏิบัติตามกิจวัตรประจำวันที่ทางสำนักปฏิบัติธรรมกำหนดอย่างเคร่งครัด อยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = ๓.๖๑$, S.D.=.๙๑๖) ท่านได้พิจารณาเลือกสำนักปฏิบัติธรรมที่มีการกำหนดตารางปฏิบัติธรรมเป็นกิจจะลักษณะ อยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = ๓.๖๐$, S.D.=.๘๖๘) ท่านได้เข้าร่วมปฏิบัติธรรมตามรูปแบบที่สำนักปฏิบัติธรรมกำหนดอย่างต่อเนื่อง อยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = ๓.๕๖$, S.D.=.๘๕๑) ท่านได้เข้าฟังธรรมจากพระวิปัสสนาจารย์ตามกำหนดปฏิทินของสำนักปฏิบัติธรรม อยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = ๓.๕๔$, S.D.=.๘๘๘) ท่านเลือกเข้าปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติธรรมที่มีการกำหนดปฏิทินการปฏิบัติตลอดทั้งปี อยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = ๓.๕๑$, S.D.=.๙๑๘) ท่านเลือกเข้าปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติธรรมที่มีการกำหนดคุณลักษณะของผู้เข้าปฏิบัติธรรมไว้อย่างชัดเจน อยู่ในระดับปานกลาง ($\bar{X} = ๓.๔๖$, S.D.=.๘๖๓) ท่านได้เข้าปฏิบัติธรรมตามปฏิทินการปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติธรรมในชุมชนของท่านอย่างต่อเนื่อง อยู่ในระดับปานกลาง ($\bar{X} = ๓.๔๖$, S.D.=.๙๕๑) ท่านได้เข้าปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติธรรมที่มีการกำหนดตารางการบรรยายธรรม และ ตารางการนำปฏิบัติของพระวิปัสสนาจารย์ตลอดทั้งปี อยู่ในระดับปานกลาง ($\bar{X} = ๓.๔๕$, S.D.=.๙๓๑)

ตารางที่ ๔.๕

ค่าเฉลี่ยและส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานของพระพุทธศาสนากับการส่งเสริมพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์ด้านกลยุทธ์ในการวางแผนให้บรรลุปเป้าหมาย

(n=๒๒๗)

ด้านกลยุทธ์ในการวางแผนให้บรรลุปเป้าหมาย	$\bar{X}$	S.D.	แปลงผล
ท่านเลือกปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติธรรมที่มีแนวทาง	๓.๖๓	.๘๕๘	มาก

ด้านกลยุทธ์ในการวางแผนให้บรรลุเป้าหมาย	$\bar{X}$	S.D.	แปลงผล
สอนด้านการเจริญวิปัสสนากรรมฐานเพื่อเจริญปัญญาเป็นหลัก			
ท่านได้เข้าปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติธรรมที่มีการนิมนต์พระสงฆ์และเชิญผู้ทรงคุณวุฒิทางพระพุทธศาสนาผู้ที่เชี่ยวชาญในการสอนวิปัสสนากรรมฐานเพื่อเจริญปัญญามาบรรยายธรรมตามปฏิทินที่กำหนด	๓.๕๖	.๙๔๔	มาก
ท่านได้เข้าปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติธรรมที่เน้นการสอนวิปัสสนากรรมฐานเพื่อเจริญปัญญาอย่างต่อเนื่องตลอดทั้งปี	๓.๔๔	.๙๔๕	มาก
ท่านได้เลือกและเข้าปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติธรรมที่มีหลักการสอนที่มุ่งมรรคผลนิพพานเป็นที่ตั้ง	๓.๔๖	.๙๙๖	ปานกลาง
ท่านได้เข้าปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติธรรมที่เน้นการปฏิบัติเพื่อพัฒนาปัญญาเป็นหลัก	๓.๖๑	.๘๙๑	ปานกลาง
ท่านได้ปฏิบัติธรรมโดยยึดตามแนวปฏิบัติของพระสงฆ์และผู้ทรงคุณวุฒิทางพระพุทธศาสนาที่สอนวิปัสสนากรรมฐาน เพื่อเจริญปัญญาเป็นหลัก	๓.๕๙	.๙๓๒	มาก
ท่านได้ปฏิบัติธรรมโดยเน้นการฟังธรรมจากท่านผู้เป็นกัลยาณมิตรทั้งพระสงฆ์และผู้ทรงคุณวุฒิทางพระพุทธศาสนาที่สอนวิปัสสนากรรมฐานเพื่อเจริญปัญญาเป็นหลัก	๓.๕๙	.๘๔๘	มาก
ท่านได้ปฏิบัติธรรมโดยยึดหลักการเจริญวิปัสสนาเพื่อเจริญปัญญาเป็นที่ตั้ง	๓.๖๓	.๙๒๗	มาก
ท่านได้ปฏิบัติธรรมโดยยึดหลักการพัฒนาศีล สมาธิ และปัญญา	๓.๗๖	.๘๘๐	มาก
ท่านได้ปฏิบัติธรรมเพื่อฉลาดรู้เท่าทันอารมณ์การเปลี่ยนแปลงเพียงใด	๓.๕๙	.๘๘๘	มาก
ภาพรวม	๓.๕๙	.๗๐๐	มาก

จากตารางที่ ๔.๕ ในภาพรวมของพระพุทธรักษาการส่งเสริมพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์ด้านกลยุทธ์ในการวางแผนให้บรรลุเป้าหมายอยู่ในระดับมาก คะแนนค่าเฉลี่ย ($\bar{X} = 3.59$, S.D.=.700)

เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อ พบว่า ท่านได้ปฏิบัติธรรมโดยยึดหลักการพัฒนาศีล สมาธิ และปัญญาอยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = 3.76$, S.D.=.880) ท่านได้ปฏิบัติธรรมโดยยึดหลักการเจริญวิปัสสนาเพื่อเจริญปัญญาเป็นที่ตั้ง อยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = 3.63$, S.D.=.927) ท่านเลือกปฏิบัติธรรมในสำนัก

ปฏิบัติธรรมที่มีแนวการสอนด้านการเจริญวิปัสสนากรรมฐานเพื่อเจริญปัญญาเป็นหลัก อยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = 3.63$, S.D. = .๘๕๘) ท่านได้เข้าปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติธรรมที่เน้นการปฏิบัติเพื่อพัฒนาปัญญาเป็นหลักอยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = 3.61$, S.D. = .๘๙๑) ท่านได้ปฏิบัติธรรมโดยเน้นการฟังธรรมจากท่านผู้เป็นกัลยาณมิตรทั้งพระสงฆ์และผู้ทรงคุณวุฒิทางพระพุทธศาสนาที่สอนวิปัสสนากรรมฐานเพื่อเจริญปัญญาเป็นหลัก อยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = 3.๕๙$, S.D. = .๘๘๘) ท่านได้ปฏิบัติธรรมโดยเน้นการฟังธรรมจากท่านผู้เป็นกัลยาณมิตรทั้งพระสงฆ์และผู้ทรงคุณวุฒิทางพระพุทธศาสนาที่สอนวิปัสสนากรรมฐานเพื่อเจริญปัญญาเป็นหลักอยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = 3.๕๙$, S.D. = .๘๔๘) ท่านได้ปฏิบัติธรรมโดยยึดตามแนวปฏิบัติของพระสงฆ์และผู้ทรงคุณวุฒิทางพระพุทธศาสนาที่สอนวิปัสสนากรรมฐาน เพื่อเจริญปัญญาเป็นหลักอยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = 3.๕๙$, S.D. = .๙๓๒) ท่านได้เข้าปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติธรรมที่มีการนิมนต์พระสงฆ์และเชิญผู้ทรงคุณวุฒิทางพระพุทธศาสนาผู้ที่เชี่ยวชาญในการสอนวิปัสสนากรรมฐานเพื่อเจริญปัญญามาบรรยายธรรมตามปฏิทินที่กำหนด อยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = 3.๕๖$, S.D. = .๙๔๔) ท่านได้เลือกและเข้าปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติธรรมที่มีหลักการสอนที่มุ่งมรรคผลนิพพานเป็นที่ตั้ง อยู่ในระดับปานกลาง ($\bar{X} = 3.๔๖$, S.D. = .๙๙๖) ท่านได้เข้าปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติธรรมที่เน้นการสอนวิปัสสนากรรมฐานเพื่อเจริญปัญญาอย่างต่อเนื่องตลอดทั้งปี อยู่ในระดับปานกลาง ($\bar{X} = 3.๔๔$, S.D. = .๙๔๕)

ตารางที่ ๔.๖

ค่าเฉลี่ยและส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานของพระพุทธศาสนากับการส่งเสริมพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์ด้านมีส่วนร่วม

(n=๒๒๗)			
ด้านการมีส่วนร่วม	$\bar{X}$	S.D.	แปลผล
ท่านได้เลือกสำนักปฏิบัติธรรมที่มีรูปแบบการดำเนินแบบมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนตามพลังบวร คือ “บ้าน วัด และหน่วยงานราชการ”	๓.๗๑	.๙๒๗	มาก
ท่านได้กำหนดเข้าปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติธรรมที่มีรูปแบบการบริหารภายในที่โปร่งใส และมีการจัดการแบบมีส่วนร่วม	๓.๖๑	.๘๕๑	มาก
ท่านได้เลือกสำนักปฏิบัติธรรมที่มีคณะกรรมการคัดเลือกวิปัสสนาจารย์ในการสอนธรรม	๓.๔๗	.๙๒๗	ปานกลาง
ท่านได้เลือกเข้าปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติธรรมที่มีการกำหนดคุณลักษณะของผู้เข้าปฏิบัติธรรมในรูปของคณะกรรมการ	๓.๕๓	๒.๘๔	มาก
ท่านได้เข้าปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติธรรมในชุมชนที่มีการก่อสร้างสถานปฏิบัติธรรม โดยมีการทำประชาคมในชุมชน	๓.๓๙	.๙๒๗	ปานกลาง

ด้านการมีส่วนร่วม	$\bar{X}$	S.D.	แปลงผล
ท่านได้ปฏิบัติธรรมโดยยึดประโยชน์ของส่วนร่วมในสำนักปฏิบัติธรรมเป็นที่ตั้ง	๓.๕๗	.๘๔๕	มาก
ท่านได้ปฏิบัติธรรมที่มีสอนในสำนักปฏิบัติธรรม โดยคำนึงถึงความถูกต้องตามคำสอนในพระพุทธศาสนาเป็นหลัก	๓.๗๓	.๙๐๘	มาก
ท่านได้ศึกษาธรรมะ โดยการฟังธรรมเทศนาจากพระวิปัสสนาจารย์หลายรูป	๓.๖๓	.๘๘๙	มาก
ท่านได้ปฏิบัติธรรมตามแนวของพระวิปัสสนาจารย์จากหลายสำนัก	๓.๕๖	.๘๘๖	มาก
ท่านได้ปฏิบัติธรรมโดยเป้าหมายรวมของพระพุทธศาสนาคือพระนิพพานเป็นที่ตั้ง	๓.๗๕	.๙๙๔	มาก
ภาพรวม	๓.๖๐	.๖๙๑	มาก

จากตารางที่ ๔.๖ ในภาพรวมของพระพุทธศาสนากับการส่งเสริมพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์ด้านมีส่วนร่วมอยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = ๓.๖๐$, S.D.= .๖๙๑)

เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อ พบว่า ท่านได้ปฏิบัติธรรมโดยเป้าหมายรวมของพระพุทธศาสนา คือพระนิพพานเป็นที่ตั้ง อยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = ๓.๗๕$, S.D.= .๙๙๔) ท่านได้ปฏิบัติธรรมที่มีสอนในสำนักปฏิบัติธรรม โดยคำนึงถึงความถูกต้องตามคำสอนในพระพุทธศาสนาเป็นหลักอยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = ๓.๗๓$, S.D.= .๙๐๘) ท่านได้เลือกสำนักปฏิบัติธรรมที่มีรูปแบบการดำเนินแบบมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนตามพลังบวร คือ “บ้าน วัด และหน่วยงานราชการ” อยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = ๓.๗๑$, S.D.= .๙๒๗) ท่านได้ศึกษาธรรมะ โดยการฟังธรรมเทศนาจากพระวิปัสสนาจารย์หลายรูปอยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = ๓.๖๓$, S.D.= .๘๘๙) ท่านได้กำหนดเข้าปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติธรรมที่มีรูปแบบการบริหารภายในที่โปร่งใส และมีการจัดการแบบมีส่วนร่วม อยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = ๓.๖๑$, S.D.= .๘๕๑) ท่านได้ปฏิบัติธรรมโดยยึดประโยชน์ของส่วนร่วมในสำนักปฏิบัติธรรมเป็นที่ตั้ง อยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = ๓.๕๗$, S.D.= .๘๔๕) ท่านได้ปฏิบัติธรรมตามแนวของพระวิปัสสนาจารย์จากหลายสำนักอยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = ๓.๕๖$, S.D.= .๘๘๖) ท่านได้เลือกเข้าปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติธรรมที่มีการกำหนดคุณลักษณะของผู้เข้าปฏิบัติธรรมในรูปของคณะกรรมการอยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = ๓.๕๓$, S.D.= ๒.๘๔) ท่านได้เลือกสำนักปฏิบัติธรรมที่มีคณะกรรมการคัดเลือกวิปัสสนาจารย์ในการสอนธรรมอยู่ในระดับปานกลาง ($\bar{X} = ๓.๔๗$, S.D.= .๙๒๗) ท่านได้เข้าปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติธรรมในชุมชนที่มีการก่อสร้างสถานปฏิบัติธรรม โดยมีการทำประชาคมในชุมชน อยู่ในระดับปานกลาง ($\bar{X} = ๓.๓๙$, S.D.= .๙๒๗)

ตารางที่ ๔.๗

ค่าเฉลี่ยและส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานของพระพุทธรูปศาสนากับการส่งเสริมพัฒนาตนเองตามหลักปัญญา
ของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์ด้านการดำเนินการ

(n=๒๒๗)

ด้านการดำเนินการ	$\bar{X}$	S.D.	แปลงผล
ท่านได้เข้าปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติธรรมที่ได้จัด ปฏิบัติธรรมตามปฏิทินที่กำหนด	๓.๔๘	.๘๓๗	ปานกลาง
ท่านได้เลือกเข้าปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติที่มีการ ดำเนินการจัดทางกายภาพที่เหมาะสมแก่การปฏิบัติ ธรรม	๓.๔๔	.๘๑๙	ปานกลาง
ท่านได้เข้าปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติธรรมในชุมชน ของท่านมีการดำเนินการจัดการสิ่งแวดล้อมทางวัตถุ ได้อย่างเหมาะสม	๓.๖๔	๒.๑๘๗	มาก
ท่านได้เข้าปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติธรรมในชุมชน ของท่านมีการแบ่งสถานที่ภายในที่เหมาะสมแก่การ ปฏิบัติธรรม	๓.๕๐	.๘๖๙	มาก
ท่านได้เข้าปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติธรรมในชุมชน ของท่านมีคณะกรรมการคัดเลือกพระวิปัสสนาจารย์ สำหรับนำปฏิบัติอย่างเคร่งครัด	๓.๔๔	.๙๒๖	ปานกลาง
ท่านได้เข้าร่วมปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติธรรมใน ชุมชนของท่านตามปฏิทินที่กำหนด	๓.๔๙	.๘๖๔	ปานกลาง
ท่านได้ปฏิบัติธรรมโดยยึดหลักตามคำสอนของเจ้า สำนักปฏิบัติธรรมอย่างเคร่งครัด	๓.๕๗	.๘๗๖	มาก
ท่านลงมือปฏิบัติธรรมเพื่อมุ่งแสวงหาความสงบ สว่าง สะอาดเป็นที่ตั้ง	๓.๖๖	.๙๒๗	มาก
ท่านได้ปฏิบัติธรรมเพื่อให้ความสัมพันธ์อันดีในการ อยู่ร่วมกันกับเพื่อนมนุษย์อย่างสันติสุข	๓.๗๔	.๘๘๔	มาก
ท่านได้ปฏิบัติธรรมเพื่อให้รู้และเข้าใจในสภาวะที่ เปลี่ยนแปลง	๓.๖๕	.๙๓๔	มาก
ภาพรวม	๓.๖๐	.๖๙๑	มาก

จากตารางที่ ๔.๗ ในภาพรวมของของพระพุทธรูปศาสนากับการส่งเสริมพัฒนาตนเองตาม
หลักปัญญาของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์ด้านการดำเนินการอยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = ๓.๖๐$, S.D.= .๖๙๑)

เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อ พบว่า ท่านได้ปฏิบัติธรรมเพื่อให้ความสัมพันธ์อันดีในการอยู่
ร่วมกันกับเพื่อนมนุษย์อย่างสันติสุข อยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = ๓.๗๔$, S.D.= .๘๘๔) ท่านลงมือปฏิบัติ

ธรรมเพื่อมุ่งแสวงหาความสงบ สว่าง สะอาดเป็นที่ตั้ง อยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = 3.66$, S.D. = .๙๒๗) ท่านได้ปฏิบัติธรรมเพื่อให้รู้และเข้าใจในสภาวะที่เปลี่ยนแปลงอยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = 3.65$, S.D. = .๙๓๔) ท่านได้เข้าปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติธรรมในชุมชนของท่านมีการดำเนินการจัดการสิ่งแวดล้อมทางวัตถุได้อย่างเหมาะสม อยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = 3.64$, S.D. = ๒.๑๘๗) ท่านได้ปฏิบัติธรรมโดยยึดหลักตามคำสอนของเจ้าสำนักปฏิบัติธรรมอย่างเคร่งครัด อยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = 3.57$, S.D. = .๘๗๖) ท่านได้เข้าปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติธรรมในชุมชนของท่านมีการแบ่งสถานที่ภายในที่เหมาะสมแก่การปฏิบัติธรรม อยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = 3.50$, S.D. = .๘๖๙) ท่านได้เข้าร่วมปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติธรรมในชุมชนของท่านตามปฏิทินที่กำหนด อยู่ในระดับปานกลาง ($\bar{X} = 3.49$, S.D. = .๘๖๔) ท่านได้เข้าปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติธรรมที่ได้จัดปฏิบัติธรรมตามปฏิทินที่กำหนดอยู่ในระดับปานกลาง ($\bar{X} = 3.48$, S.D. = .๘๓๗) ท่านได้เข้าปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติธรรมในชุมชนของท่านมีคณะกรรมการคัดเลือกพระวิปัสสนาจารย์ สำหรับนำปฏิบัติอย่างเคร่งครัด อยู่ในระดับปานกลาง ($\bar{X} = 3.44$, S.D. = .๙๒๖) ท่านได้เลือกเข้าปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติที่มีการดำเนินการจัดการกายภาพที่เหมาะสมแก่การปฏิบัติธรรม อยู่ในระดับปานกลาง ($\bar{X} = 3.44$, S.D. = .๘๑๙)

ตารางที่ ๔.๘

ค่าเฉลี่ยและส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานของพระพุทธศาสนากับการส่งเสริมพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์ด้านการดูแลสิ่งแวดล้อมให้สัปปายะ

(n=๒๒๗)			
ด้านการดูแลสิ่งแวดล้อมให้สัปปายะ	$\bar{X}$	S.D.	แปลงผล
ท่านได้เข้าปฏิบัติธรรมโดยเลือกสำนักปฏิบัติธรรมในชุมชนที่มีรูปแบบการบริหารและจัดการในแบบคณะกรรมการกรรมการ	3.49	.๙๕๖	มาก
ท่านได้เข้าปฏิบัติธรรมโดยเลือกสำนักปฏิบัติธรรมที่มีความพร้อมทุกด้านสำหรับจัดปฏิบัติธรรมตลอดทั้งปี	3.39	.๘๗๗	มาก
ท่านได้เข้าปฏิบัติธรรมโดยเลือกสำนักปฏิบัติธรรมที่ยึดหลักสัปปายะ ๗ ในการดูแลสำนักปฏิบัติธรรม	3.44	.๘๘๒	มาก
การจัดการด้านอาคาร และภูมิสถาปัตยกรรม(อวาสสัปปายะ) ภายในสำนักปฏิบัติธรรมในชุมชนของท่านมีความเหมาะสมกับการปฏิบัติธรรมของท่านเพียงใด	3.54	.๘๐๙	มาก
สภาพการจราจร (โคจรสัปปายะ) ระหว่างชุมชนกับที่ตั้งของสำนักปฏิบัติธรรมมีกับการปฏิบัติธรรมของท่านเพียงใด	3.55	.๘๑๙	มาก
การสนทนาธรรมในรูปแบบต่างๆ (ภัสสะสัปปายะ) ในสำนักปฏิบัติธรรมในชุมชนของท่าน มีส่วนช่วยส่งเสริมการศึกษาธรรมของท่านเพียงใด	3.58	.๘๕๕	มาก
อาจารย์ผู้สอนธรรม (บุคคลสัปปายะ) ของสำนัก	3.55	.๘๙๒	มาก

ด้านการดูแลสิ่งแวดล้อมให้สัปปายะ	$\bar{X}$	S.D.	แปลงผล
ปฏิบัติธรรมในชุมชนของท่านมีความเป็นกัลยาณมิตร ผู้คอยช่วยส่งเสริมการปฏิบัติธรรมของท่านเพียงใด	๓.๕๐	.๘๕๓	มาก
การจัดการด้านโภชนาการ (โภชนสัปปายะ) ของ สำนักปฏิบัติธรรมในชุมชนของท่านมีการจัดการที่ เหมาะสมกับการปฏิบัติธรรมของท่านเพียงใด	๓.๖๗	.๘๗๗	มาก
คุณภาพของอากาศ (อุตสัปปายะ) ภายในสำนักปฏิบัติ ธรรมในชุมชนของท่านมีความเหมาะสมในการปฏิบัติ ธรรมของท่านเพียงใด	๓.๘๑	.๙๐๒	มาก
รูปแบบการเคลื่อนไหวอิริยาบถทั้ง ๔ (อิริยาบถสัปปายะ) ที่เหมาะสมของสำนักปฏิบัติธรรมในชุมชนของ ท่านมีความเหมาะสมและส่งเสริมการปฏิบัติธรรมของ ท่านเพียงใด			
ภาพรวม	๓.๕๖	.๖๖๗	มาก

จากตารางที่ ๔.๘ ในภาพรวมของของพระพุทธรูปศาสนากับการส่งเสริมพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์ด้านการดูแลสิ่งแวดล้อมให้สัปปายะอยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = ๓.๕๖$, S.D.= .๖๖๗)

เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อ พบว่า รูปแบบการเคลื่อนไหวอิริยาบถทั้ง ๔ (อิริยาบถสัปปายะ) ที่เหมาะสมของสำนักปฏิบัติธรรมในชุมชนของท่านมีความเหมาะสมและส่งเสริมการปฏิบัติธรรมของท่านเพียงใดอยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = ๓.๘๑$, S.D.= .๙๐๒) คุณภาพของอากาศ (อุตสัปปายะ) ภายในสำนักปฏิบัติธรรมในชุมชนของท่านมีความเหมาะสมในการปฏิบัติธรรมของท่านเพียงใด อยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = ๓.๖๗$, S.D.= .๘๗๗) การสนทนาธรรมในรูปแบบต่าง ๆ (ภัสสะสัปปายะ) ในสำนักปฏิบัติธรรมในชุมชนของท่าน มีส่วนช่วยส่งเสริมการศึกษารธรรมของท่านเพียงใด อยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = ๓.๕๘$, S.D.= .๘๕๕) อาจารย์ผู้สอนธรรม (บุคคลสัปปายะ) ของสำนักปฏิบัติธรรมในชุมชนของท่านมีความเป็นกัลยาณมิตร ผู้คอยช่วยส่งเสริมการปฏิบัติธรรมของท่านเพียงใดอยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = ๓.๕๕$, S.D.= .๘๙๒) สภาพการจราจร (โคจรสัปปายะ) ระหว่างชุมชนกับที่ตั้งของสำนักปฏิบัติธรรมมีการปฏิบัติธรรมของท่านเพียงใด อยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = ๓.๕๕$, S.D.= .๘๑๙) การจัดการด้านอาคาร และภูมิสถาปัตย์(อवासสัปปายะ) ภายในสำนักปฏิบัติธรรมในชุมชนของท่านมีความเหมาะสมกับการปฏิบัติธรรมของท่านเพียงใดอยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = ๓.๕๔$, S.D.= .๘๐๙) การจัดการด้านโภชนาการ (โภชนสัปปายะ) ของสำนักปฏิบัติธรรมในชุมชนของท่านมีการจัดการที่เหมาะสมกับการปฏิบัติธรรมของท่านเพียงใดอยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = ๓.๕๐$, S.D.= .๘๕๓) ท่านได้เข้าปฏิบัติธรรมโดยเลือกสำนักปฏิบัติธรรมในชุมชนที่มีรูปแบบการบริหารและจัดการในแบบคณะกรรมการอยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = ๓.๔๙$, S.D.= .๙๕๖) ท่านได้เข้าปฏิบัติธรรมโดยเลือกสำนักปฏิบัติธรรมที่ยึดหลักสัปปายะ ๗ ในการดูแลสำนักปฏิบัติธรรม อยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = ๓.๔๔$, S.D.= .๘๘๒) ท่านได้เข้าปฏิบัติธรรมโดย

เลือกสำนักปฏิบัติธรรมที่มีความพร้อมทุกด้านสำหรับจัดปฏิบัติธรรมตลอดทั้งปี อยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = 3.39$, $S.D. = .877$)

๔.๓.๕ สรุปผลการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณ

ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่เป็นเพศชาย จำนวน ๑๔๖ คน (คิดเป็นร้อยละ ๖๔.๓) ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่มีการศึกษาระดับประถมศึกษา จำนวน ๗๕ คน (คิดเป็นร้อยละ ๓๓) ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนมากมีระดับรายได้ต่อเดือนต่ำกว่า ๑๐,๐๐๐ บาท จำนวน ๑๔๔ คน (คิดเป็นร้อยละ ๖๓.๔) ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนมากประกอบอาชีพกสิกรรม จำนวน ๖๗ คน (คิดเป็นร้อยละ ๒๙.๕) ผู้ตอบแบบสอบถามมีความคิดเห็นต่อปัจจัยด้านจิตวิทยาในการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาวา โดยภาพรวมมีค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับปานกลาง ($\bar{X} = 3.22$, $S.D. = 0.996$) ภาพรวมของพระพุทธศาสนากับการส่งเสริมการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาวาของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์ โดยภาพรวมมีค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = 3.56$, $S.D. = .667$)

๔.๔ วิเคราะห์ปัญหา และอุปสรรคเกี่ยวกับพระพุทธศาสนากับการส่งเสริมการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาวาของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์

ผลการตอบคำสัมภาษณ์ และการตอบแบบสอบถามของกลุ่มตัวอย่าง ทั้งเจ้าสำนักปฏิบัติธรรม พระวิปัสสนาจารย์ คณะกรรมการบริหารสำนักปฏิบัติธรรม ผู้เข้าปฏิบัติธรรมทั้งพระภิกษุ และบุคคลทั่วไปที่เข้าปฏิบัติธรรมเพื่อพัฒนาปัญญาวาในชุมชนจังหวัดสุรินทร์ ผู้วิจัยได้วิเคราะห์สภาพปัญหาและอุปสรรคเกี่ยวกับพระพุทธศาสนากับการส่งเสริมการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาวาของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์ มีข้อสรุปในแต่ละประเด็น ดังนี้

๑) ด้านการวางแผน พบว่า สำนักปฏิบัติธรรมในชุมชนจังหวัดสุรินทร์ โดยส่วนมากขาดคณะกรรมการบริหาร เพื่อช่วยในการวางแผนการปฏิบัติงานให้ชัดเจน และเป็นไปในทิศทางเดียวกัน จึงส่งผลให้ขาดเอกภาพในการทำงาน และไม่เป็นจุดสนใจของประชาชนทั่วไป และส่งผลให้พุทธศาสนิกชนที่เข้าไปปฏิบัติธรรมเพื่อเจริญปัญญาในสำนักปฏิบัติธรรมแต่ละแห่งมีจำนวนลดน้อยลง และสำนักปฏิบัติธรรมบางถึงต้องปิดสำนักปฏิบัติ และยังคงมีแต่ป้ายสำนักปฏิบัติธรรมเท่านั้น

๒) ด้านกลยุทธ์ในการวางแผนให้บรรลุเป้าหมาย พบว่า คือ สำนักปฏิบัติธรรมในชุมชนจังหวัดสุรินทร์ โดยส่วนมากขาดกลยุทธ์ในการวางแผนเพื่อให้บรรลุเป้าหมายการปฏิบัติงานที่ชัดเจนและขาดพระวิปัสสนาจารย์หรือวิทยากรผู้มีความรู้ทางพระพุทธศาสนา นำพาปฏิบัติและบรรยายธรรมเพื่อเสริมสร้างการพัฒนาปัญญา

๓) ด้านการมีส่วนร่วม พบว่า ควรให้ทุกภาคส่วนได้แสดงความคิดเห็น ให้ทุกคนในชุมชนได้เข้าร่วมมามีส่วนร่วม โดยเฉพาะผู้นำท้องถิ่น ควรได้เข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดยุทธศาสตร์ในการดำเนินงานของสำนักปฏิบัติธรรม เพื่อให้เป็นแหล่งการพัฒนาปัญญาของคนในชุมชน เพื่อพัฒนาให้เป็นทรัพยากรบุคคลที่มีคุณภาพ แต่โดยส่วนมากแล้วมักมีติดปัญหาเรื่องปากท้องเป็นประการสำคัญ รวมทั้งรูปแบบและกิจกรรมของสำนักปฏิบัติธรรมแต่ละแห่งก็มีการจัดการที่ไม่เหมาะสมสอดคล้องกับความต้องการของผู้เข้าร่วมกิจกรรม รวมทั้งสำนักปฏิบัติธรรม ก็ขาดความต่อเนื่องในการดำเนินการ จึงส่งผลโดยภาพรวมในแง่ของการมีส่วนร่วมของชุมชน

๔) **ด้านการดำเนินการ พบว่า** คือ สำนักปฏิบัติธรรมในจังหวัดสุรินทร์นั้น มีปัญหา การขาดการปฏิบัติงานให้เป็นไปตามแผนที่กำหนดไว้ เนื่องจากความไม่ชัดเจนเรื่องนโยบายการ ดำเนินการของแต่ละสำนัก และบางแห่งมีความเจริญรุ่งเรืองในยุคของเจ้าสำนักปฏิบัติที่มีบารมีธรรม แต่พอท่านละสังขาร ก็ขาดการดำเนินการอย่างต่อเนื่องกระทั่งยุติการดำเนินการก็มี และคนในชุมชน ขาดการจิตอาสาเพื่อส่วนรวม

๕) **ด้านการดูแลสิ่งแวดล้อมให้สัปปายะ พบว่า** ด้านอาคารสถานที่ยังไม่พร้อม เท่าที่ควร เนื่องจากอยู่ในช่วงของการก่อสร้างทำให้เกิดมลพิษแก่นักปฏิบัติ หรือ เวลาปฏิบัติธรรม บางครั้งมีปัญหาด้านสิ่งรบกวน เช่น ปัญหาขยะ ปัญหาความสะอาดของสถานที่และบริเวณในการปฏิบัติ ธรรม บางที่ไม่เหมาะสม มีปัญหาของการจัดการขยะ

๔.๕ แนวทางการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาวานาในพระพุทธศาสนา

จากการสัมภาษณ์ และการสอบถามกลุ่มประชากรตัวอย่างซึ่งประกอบไปด้วยทั้งเจ้า สำนักปฏิบัติธรรม พระวิปัสสนาจารย์ คณะกรรมการบริหารสำนักปฏิบัติธรรม ผู้เข้าปฏิบัติธรรมทั้ง พระภิกษุ และบุคคลทั่วไปที่เข้าปฏิบัติธรรมเพื่อพัฒนาปัญญาวานาในชุมชนจังหวัดสุรินทร์ ผู้วิจัยจึง ได้วิเคราะห์และสรุปผลการวิจัยแล้ว นำเสนอแนวทางการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาวานาใน พระพุทธศาสนาของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์ ดังนี้

๑) **ด้านการวางแผน พบว่า** สำนักปฏิบัติธรรมในชุมชน จังหวัดสุรินทร์ควรเปิดใจ และให้อิสระทางความคิดและการแสดงออก หรือเปิดการอบรมตามหลักปัญญาวานาของผู้สูงอายุใน ศูนย์ปฏิบัติธรรม ปีละ ๑-๒ ครั้ง ทั้งนี้โดยการชักชวนหรือประชาสัมพันธ์กิจกรรมที่สำนักปฏิบัติธรรม ได้จัดขึ้น

๒) **ด้านกลยุทธ์ในการวางแผนให้บรรลุเป้าหมาย พบว่า** สำนักปฏิบัติธรรมในชุมชน จังหวัดสุรินทร์ควรเชิญท่านผู้มีความรู้ด้านพระพุทธศาสนา ทั้งพระสงฆ์ และผู้มีความรู้ทาง พระพุทธศาสนา มาเปิดการอบรมให้แก่ผู้สูงอายุหรือคนในชุมชน เพื่อให้มีความรู้ด้านการเจริญปัญญา ตามหลักของพระพุทธศาสนา โดยจัดในรูปแบบของการปฏิบัติธรรมเป็นรุ่น ๆ หลักความแตกต่างของ ช่วงอายุ และกลุ่มของผู้ที่เข้ารับการอบรมเป็นประการสำคัญ

๓) **ด้านการมีส่วนร่วม พบว่า** สำนักปฏิบัติธรรมในชุมชน จังหวัดสุรินทร์ต้องสร้าง ผู้นำในการสร้างชุมชนแห่งปัญญา โดยมีผู้นำ หรือบริหารงานแบบคณะกรรมการ โดยกำหนดให้มีผู้ที่มี ความรู้ ความสามารถ มาเป็นวิทยากรบรรยาย และนำไปปฏิบัติ เพื่อสร้างชุมชนคุณธรรม โดยมีการ พัฒนาตามวิถีพุทธ เน้นการพัฒนาเป็นหลัก

๔) **ด้านการดำเนินการ พบว่า** สำนักปฏิบัติธรรมในชุมชน จังหวัดสุรินทร์นั้นควรยึด หลักการดำเนินการภายใต้แนวคิด “พลังบวร” คือ “บ้าน-วัด-โรงเรียน” โดยผู้นำท้องถิ่น ซึ่งประกอบ กอบไปด้วยกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งเป็นผู้นำที่ใกล้ชิดกับชุมชนฐานราก ควรแจ้งให้ประชาชนในชุมชนใน เขตพื้นที่บริการ ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดปฏิบัติธรรม สอดมนต์ตามแหล่งชุมชนที่ตนเองดูแล ด้วย การสร้างคนที่มีจิตอาสา พร้อมทั้งจะเสียสละและทำงานอย่างจริงจัง

๕) **ด้านการดูแลสิ่งแวดล้อมให้สัปปายะ พบว่า** สำนักปฏิบัติธรรมในชุมชนจังหวัด สุรินทร์ ส่วนมากยังมีปัญหาการบริหารจัดการดูแลสิ่งแวดล้อมให้สัปปายะ ดังนั้น สำนักปฏิบัติธรรมใน

ชุมชนจังหวัดสุรินทร์ ควรปรับเปลี่ยน และพัฒนาดูแลสถานที่ฝึกปฏิบัติให้เป็นไปตามสภาพที่ควรจะเป็น และเอื้อต่อนักปฏิบัติเป็นสำคัญ โดยควรเลือกบริเวณที่ปฏิบัติธรรมให้มีบรรยากาศร่มรื่น มีสิ่งแวดล้อมที่ดี ไม่มีสิ่งรบกวน จากภายนอกมากเกินไป ในสำนักปฏิบัติธรรมควรเพิ่มกิจกรรมปลูกต้นไม้ เพื่อสร้างความร่มรื่นให้กับชุมชนและสำนักปฏิบัติธรรม

๔.๖ องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย

๔.๖.๑ สรุปวิเคราะห์องค์ความรู้

จากผลการวิเคราะห์การวิจัยเรื่อง “พระพุทธรูปศาสนากับการส่งเสริมการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาวาณา ของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์” ผู้วิจัยได้วิเคราะห์องค์ความรู้จากการวิจัย ดังนี้

๔.๖.๑.๑ องค์ความรู้ด้านหลักการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาวาณา มีดังนี้

๑) ผลการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงเอกสาร

๑.๑) แนวคิดและหลักการพัฒนาตนเองในพระพุทธศาสนา

หลักการส่งเสริมการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาวาณาในพระพุทธศาสนา เป็นคำสอนของพระพุทธศาสนา ที่มีส่วนช่วยให้เรามีความเข้าใจ และรู้ว่าทุกข์หรือปัญหาในชีวิตควรแก้ไขอย่างไร ทำให้คนเราละความเห็นแก่ตัว ละความโลภ โกรธ หลง การพัฒนาตนเอง คือ การฝึกตน ทำให้รู้จักตนเอง และปฏิบัติตนให้ถูกต้อง ในพระพุทธศาสนานั้น การพัฒนาตนเองมีความจำเป็นอย่างยิ่งด้วยเหตุผลที่ว่า ถ้าบุคคลรู้ว่าตนเป็นที่รัก ก็ควรรักษาดูแลตนนั้นไว้ให้ดี บัณฑิตพึงประคับประคองตนไว้ให้ดี อย่างน้อยยามใดยามหนึ่งใน ๓ ยาม และพัฒนาตนเองเพื่อตั้งตนไว้ชอบนี้ก็จัดเป็นมงคลตามนัยของมงคลสูตร คือ การตั้งตนไว้ชอบ นี่เป็นมงคลอันสูงสุด ดังนั้นแล้ว บุคคลผู้ต้องการเป็นบัณฑิตชนควรพัฒนาตนเอง เพราะบัณฑิตย่อมฝึกฝนตนเองเพราะหากบุคคลมีตนที่ฝึกดีแล้ว ย่อมเป็นที่พึงของตนเองได้ในเบื้องต้น ดังพุทธพจน์ที่ตรัสว่า ตนแลเป็นที่พึ่งของตน บุคคลอื่นใครเล่า จะเป็นที่พึ่งได้ เพราะบุคคลที่ฝึกตนดีแล้ว ย่อมได้ที่พึ่งอันได้โดยยาก

หลักของการพัฒนาตนเองทางในพระพุทธศาสนาเรียกว่า “ภาวนา” ซึ่งแปลว่า “ความเจริญ” หรือหากมีการแปลตามตัวอักษร ก็แปลว่า “การทำให้มีให้เป็น” หมายความว่า อันไหนที่ไม่เป็นเป็นก็ทำให้เป็นขึ้น อันไหนไม่มีก็ทำให้มีขึ้น ซึ่งหมายเลขไปว่า การทำให้เพิ่มพูนขึ้น ทำให้กล้าแข็งขึ้นอะไรทำนองนี้ เราจึงแปลกันอีกความหมายหนึ่งว่า “การฝึกอบรม” คำว่า “การฝึกอบรม” ก็ไปใกล้เคียงกับความหมายของคำว่า “สิกขา” เพราะฉะนั้น สิกขากับภาวนา จึงเป็นคำที่ใช้กันอย่างใกล้เคียงกัน บางทีก็มีการใช้ที่เหมือนกันเลยทีเดียว นี่เป็นการหย่นเข้าหาตัวการใหญ่ในการปฏิบัติทางพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าตรัสในคำสอนของพระองค์เองเพื่อใช้เป็นคุณสมบัติของบุคคลท่านใช้คำว่า ภาวิตกาโย ภาวิตสีโล ภาวิตจิตโต ภาวิตปญฺโญ คำว่า ภาวนา เวลาใช้เป็นคุณศัพท์เป็น ภาวิตะ ภาวิตาโย ผู้มีกายที่เจริญแล้ว หรือฝึกอบรมแล้ว ภาวิตสีโล ผู้มีศีลฝึกอบรมแล้วหรือเจริญแล้ว ภาวิตจิตโต ผู้มีจิตที่เจริญแล้วหรือจิตที่ฝึกอบรมแล้ว ภาวิตปญฺโญ ผู้มีปัญญาที่เจริญแล้ว หรือปัญญาที่ฝึกอบรมแล้ว

ความสำคัญของการพัฒนาตนเองตามแนวทางพระพุทธศาสนานั้นมีอยู่ ๔ ประเด็นหลักคือ ๑) พระพุทธศาสนานั้นมองว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวงเป็นธรรมชาติที่อยู่เป็นตามเหตุและปัจจัย ๒) มนุษย์ความสัมพันธ์โดยตรงกับเหตุและปัจจัยของธรรมชาติ ๓) มนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกได้ และ ๔) มนุษย์ที่ได้รับการพัฒนาย่อมมีศักยภาพประเสริฐกว่าสิ่งมีชีวิตทั้งปวง

ประเภทของการพัฒนาตนเองตามแนวทางพระพุทธศาสนานั้นมีอยู่ ๔ ด้าน คือ ๑) ด้านกาย เรียกว่า กายภาวนา ๒) ด้านสังคม เรียกว่า สีลภาวนา ๓) ด้านจิตใจ เรียกว่า จิตตภาวนา และ ๔) ด้านปัญญา เรียกว่า ปัญญาภาวนา ในประเด็นนี้จะเห็นได้ว่า การพัฒนาตนเองตามนัยของพระพุทธศาสนานั้น มิได้มุ่งแค่ด้านใดด้านหนึ่ง แต่ต้องพัฒนาแบบองค์รวมทั้ง ๔ ด้าน ซึ่งมีความสำคัญด้วยกันทั้งหมด

อนึ่ง ในส่วนของการพัฒนาตนเองด้านการพัฒนาปัญญานั้น ในพระพุทธศาสนานั้น มีหลักพุทธธรรมที่เป็นแกนของการพัฒนาตนเองเรียกว่าบุพนิมิตซึ่งมี ๗ อย่างคือ ๑) กัลยาณมิตตตา ความมีกัลยาณมิตรถูกต้อง ๒) สีสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยศีล ๓) ฉันทสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยฉันทะ ๔) อตตสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยตนที่ฝึกไว้ดี ๕) ทิฐุสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยทิฐิ (มีหลักความคิดความเชื่อที่ถูกต้อง) ๖) อัปมาทสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาท ๗) โยนิโสมนสิการสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยโยนิโสมนสิการ หลักการปฏิบัติตนเองโดยการดำเนินชีวิตไปสู่ชีวิตที่ประเสริฐนั้น หรือ...การที่จะมีสัมมาทิฐิ ซึ่งเป็นองค์แรกของมรรคนั้นมีปัจจัย ๒ ประการ ที่จะช่วยให้คนมีสัมมาทิฐิ คือ ๑) พรโตโฆสะ แปลว่า อิทธิหรือเสียงภายนอก ๒) โยนิโสมนสิการ แปลว่า การทำใจโดยแยบคาย การพิจารณาแยบคาย รู้จักคิด คิดเป็น....

เมื่อมนุษย์มีการพัฒนาตนเองตามแนวทางพระพุทธศาสนาแล้ว ย่อมได้รับประโยชน์ ๕ ข้อ คือ ๑) ประโยชน์ในแง่ของศักยภาพ คือ ความสามารถพัฒนาตนเองได้ ให้สามารถอยู่ร่วมกับสิ่งแวดล้อมได้ดีขึ้น และสามารถจัดความสัมพันธ์ได้ดียิ่งขึ้นด้วย ศักยภาพนี้แสดงออกเป็นอัตราสัมพันธ์ที่ว่า ยิ่งมนุษย์พัฒนาเท่าใด เขาก็ยิ่งมีความสามารถที่จะประสานกลมกลืนมากเท่านั้น และการจัดความสัมพันธ์ก็ได้ผลดียิ่งขึ้น ๒) ประโยชน์ในแง่อิสรภาพ คือ การมีความสามารถอยู่ดีมีสุขด้วยตนเองโดยขึ้นกับธรรมชาติแวดล้อมน้อยลงตามลำดับ มนุษย์สามารถมีอิสรภาพในการดำรงชีวิตโดยปราศจากการผูกมัดกับสิ่งแวดล้อมที่อยู่นอกตัว ๓) ประโยชน์ในแง่ความสุข คือ เมื่อมนุษย์พัฒนามากขึ้นมนุษย์ก็สามารถมีความสุขได้ด้วยตนเองมากขึ้น โดยขึ้นต่อธรรมชาติหรือสิ่งภายนอกน้อยลง วิธีการฝึกของพระพุทธศาสนาจะเห็นได้เป็นขั้นตอนในแนวทางแบบนี้ คือให้ชีวิตและความสุขของมนุษย์ขึ้นต่อสิ่งภายนอกน้อยลงไป และทำให้มนุษย์มีความสุขสูงขึ้นเป็นระดับขึ้นไป ๔) ประโยชน์ในแง่ภาวะของมนุษย์ คือ แกนสำคัญคือหลักการแห่งการพัฒนามนุษย์ ถือว่าการพัฒนามนุษย์เป็นหลักการแกนกลางที่สำคัญ และถือความสุขอิสระเป็นตัวตัดสินในขั้นสุดท้ายของการพัฒนามนุษย์และการมีอิสรภาพนั้น เพราะฉะนั้น การพัฒนามนุษย์จึงเริ่มต้นด้วยการยอมรับว่า มนุษย์สามารถมีความสุขที่เป็นอิสระได้ และ ๕. ประโยชน์ในแง่ความสัมพันธ์หรือฐานเชิงปฏิบัติ คือ มนุษย์รู้จักปฏิสัมพันธ์ต่อตนเองและต่อ

สิ่งแวดล้อมอย่างประสานกลมกลืน ถึงจุดพอดีอยู่เสมอ คือแทนที่จะตั้งตัวเป็นใหญ่แล้วจัดการกับธรรมชาติตามชอบใจของตน ก็เปลี่ยนเป็นมาจัดความสัมพันธ์อันดีงาม เกื้อกูลกับธรรมชาติ

๑.๒) แนวคิดการพัฒนาปัญญาในพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนานับจัดเป็นศาสนาประเภทปัญญา (wisdom) คือ ถือปัญญาเป็นยอดธรรม หรือเป็นธรรมแกนกลาง ดังพุทธพจน์ว่า “ปัญญาตฺรา สพฺเพ ธมฺมา แปลความว่า ธรรมทั้งหลายทั้งปวงมีปัญญาเป็นยอดยิ่ง” พระพุทธศาสนาจึงถือปัญญาเป็นธรรมสูงสุด เป็นตัวตัดสินขั้นสุดท้ายในการที่จะเข้าถึงจุดหมายของพระพุทธศาสนา แม้แต่พระนามที่เรียกพระพุทธเจ้า คือ “พุทธะ” ก็หมายถึงตรัสรู้ด้วยปัญญา ดังนั้น ปัญญา แปลว่า “ความรู้ทั่ว คือ รู้ทั่วถึงเหตุ ถึงผล รู้อย่างชัดเจน รู้เรื่องบาปบุญคุณโทษ รู้สิ่งที่ควรทำ ควรเว้น เป็นต้น เป็นธรรมที่คอยกำกับศรัทธา เพื่อให้เชื่อประกอบด้วยเหตุผล ไม่ให้หลงเชื่ออย่างงมงาย” อนึ่ง นอกจากนั้นในคัมภีร์ของพระพุทธศาสนายังปรากฏมีคำที่เป็นไวยากรณ์ คือในความหมายที่เหมือนกับปัญญา คือ สัมมาทิฐิ, วิปัสสนา, วิมังสา, มัตตา, มติ, เมธา, ภูริ, ปฏิภาณ, ญาณ, สัมปชัญญะ, โกศล, วิชชา, ธรรมวิจย, ปริปัญญา, ปฏิสัมภิตา, อภิญญา, โพธิ หรือพุทธิ ในคัมภีร์พระไตรปิฎกยังปรากฏมีการเปรียบเทียบปัญญาเอาไว้หลายประเด็น เช่น ปัญญาจักขุ จักขุคือปัญญา, ปัญญาจุณแผ่นดิน, ปัญญาเป็นแอกและไถ และปัญญาจุณปราสาท ในส่วนของคำว่า “ภาวนา” คือ การทำให้เจริญ หรือธรรมที่บุคคลควรเจริญ คำว่าเจริญในที่นี้หมายถึง การทำกุศลหรือความดีให้เจริญ เพิ่มขึ้น ดังนั้นเมื่อนำคำสองคำนี้มาต่อกัน “ปัญญา+ภาวนา” ก็จะเป็น “ปัญญาภาวนา” ซึ่งหมายถึง การเจริญปัญญา พัฒนาปัญญา การฝึกอบรมปัญญา ให้รู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง รู้เท่าทันโลกและชีวิตตามสภาวะ สามารถทำจิตใจให้เป็นอิสระ ทำตนให้บริสุทธิ์จากกิเลสและปลดปล่อยจากความทุกข์ แก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้ด้วยปัญญา

ความสำคัญของปัญญาในมุมมองของพระพุทธศาสนานั้น มีการเปรียบเทียบปัญญาเอาไว้หลายประเด็น ทั้งนี้เพื่อให้ประโยชน์ของปัญญาได้เด่นชัด เช่น ๑) ปัญญาเป็นกำลัง, ๒) ปัญญาเป็นทรัพย์, ๓) ปัญญาเป็นแสงสว่าง, ๔) ปัญญาเป็นอาวุธ, ๕) ปัญญาอิฐฐาน คือ ความตั้งมั่นในใจ, ๖) ปัญญาเป็นการมีชีวิตอยู่อย่างประเสริฐ, ๗) บุคคลย่อมบริสุทธิ์ได้ด้วยปัญญา และประเด็นสุดท้าย คือ ๘) ปัญญาช่วยให้บรรลุนิพพานได้

ในคัมภีร์ของพระพุทธศาสนานั้นปรากฏมีการแบ่งประเภทของปัญญาเอาไว้ดังนี้ ๑) ปัญญาว่าโดยลักษณะคือการแทงตลอดสภาวะธรรม ปัญญามีอย่างเดียวนั่น, ๒) ปัญญา ๒ คือ (๑) โลภียปัญญา (๒) โลกุตตรปัญญา เป็น ๒ อย่างโดยนัยอย่างเดียวกัน คือ (๑) ปัญญามีอาสวะ (๒) ไม่มีอาสวะ และเป็น ๒ ประการ คือ (๑) ปัญญากำหนดนาม (๒) กำหนดรูป ปัญญากำหนดรูปมี ๒ ประการ คือ (๑) ปัญญาที่เกิดสหระตด้วยโสมนัส (๒) ปัญญาที่สหระตด้วยอุเบกขา และมี ๒ ประการ คือ (๑) ปัญญาที่เป็นทสสภูมิ ๑ และปัญญาที่เป็นภาวนาภูมิ ๑, ๓) ปัญญามี ๓ ประการ คือ (๑) จินตามยปัญญา (๒) สุตมยปัญญา (๓) ภาวนามยปัญญา มี ๓ ประการโดยนัยเหมือนกันนั่น คือ (๑) ปัญญาที่เป็นปริตตรัมมณะ (๒) ปัญญาที่เป็นมหัคคตารัมมณะ (๓) ปัญญาที่เป็นอัปปมาณารัมมณะ

และมี ๓ ประการ คือ (๑) ปัญญาที่เป็นอายโกศล (๒) ที่เป็นอปายโกศล (๓) เป็นอุปายโกศล และมี ๓ ประการ คือ ปัญญาโดยอภินิสส ๓ มีอัมมัตตาทินิเวส (มุ่งมั่นข้างใน) เป็นต้น และ ๔) ปัญญา ๔ อย่าง คือ ญาณในสัจจะ ๔ และปฏิสัมภิทา ๔...^{๒๑๒}

ดังนั้น ประเภทของปัญญานี้เมื่อสรุปให้สั้น ย่อลงก็มี ๒ ประเภทหลักๆ คือ ๑) ปัญญาแบบโลกียะ สำหรับให้บุคคลใช้ในการประกอบสัมมาชีพในเพื่อประโยชน์ในโลกปัจจุบัน และ ๒) ปัญญาแบบโลกุตตระ สำหรับโยคีบุคคลผู้ใดในการฝึกฝนอบรมปัญญาของตนเอง เพื่อมุ่งสู่สภาวะความเป็นอิสระจากกองทุกข์ทั้งปวง มีเป้าหมายคือพระนิพพานเป็นที่ตั้ง

กระบวนการและวิธีการปฏิบัติเพื่อให้เกิดปัญญา ประกอบด้วย ๑) การรับรู้ อารมณ์ คือ เมื่ออายตนะภายนอก ๖ กับ อายตนะภายใน ๖ มาสัมผัสหรือกระทบกัน ๒) มีอารมณ์ที่ถูกรู้เกิดขึ้น ซึ่งกระบวนการที่เกิดขึ้นนี้ เป็นการสร้างพุทธปัญญาในพระพุทธศาสนานั้นแตกต่างจากหลักปัญญาทั่วไปที่ต้องใช้หลักการทางเหตุผลและแนวปฏิบัติโดยเน้นไปทางกายภาพ เพราะต้องนำไปสร้างรูปธรรมที่เป็นกายภาพ ส่วนพุทธปัญญาเน้นไปที่การมองเห็นความเป็นจริงของตนเองซึ่งประกอบด้วยขั้น ๕ และต้องนำไปสู่การฝึกฝนของตนเองให้เป็นกุศลและละกิเลสด้วยการเจริญวิปัสสนาภาวนาด้วยการเจริญสติสัมปชัญญะให้มีกำลังจนสามารถเข้าสู่มรรคญาณได้

กระบวนการพัฒนาคนเพื่อให้เกิดปัญญา คือ หลักปัญญาวัตรธรรม^{๒๑๓} ซึ่งมีอยู่ ๔ ประการ คือ ๑) สัมปฐิสสังเสวะ การคบหาสัตบุรุษ ๒) สัทธัมมัสสวนะ การฟังธรรม ๓) โยนิโสมนสิการ การมนสิการโดยแยบคาย ๔) ธัมมานุธัมมปฏิบัติ การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม

ประโยชน์ของการพัฒนาปัญญาในพระพุทธศาสนามี ๓ ประการ คือ ๑) การพัฒนาเพื่อประโยชน์สุขในปัจจุบัน (ทิฐิธัมมิกัตถะ) การเข้าถึงเรื่องเป้าหมายการพัฒนาปัญญาเพื่อประโยชน์สุขที่ตามองเห็น (ประโยชน์สุขในปัจจุบัน) ๒) การพัฒนาเพื่อประโยชน์สุขในอนาคต (สัมปรายิกัตถะ) การพัฒนาปัญญาเพื่อให้ได้ประโยชน์ในขั้นนี้เป็นเรื่องของจิตใจที่ลึกซึ้งลงไป เรียกว่าประโยชน์ที่เลยมองเห็น (ด้านนามธรรม) หรือเลยไปข้างหน้าไม่เห็นเป็นรูปธรรมต่อหน้าต่อตา เรียกว่า สัมปรายิกัตถะการพัฒนา ๓) เพื่อประโยชน์สุขขั้นสูงสุด (ปรমัตถะ) การพัฒนาปัญญามีเป้าหมายสูงสุด คือ การบรรลุธรรม ซึ่งเป็นภาวะชีวิตที่พบความสุขอย่างแท้จริง

ดังนั้น จากประเด็นดังกล่าวมา ย่อมชี้ชัดว่า บุคคลจะเป็นบุคคลที่สมบูรณ์แบบนั้นต้องมีฝึกหัดด้วยตนเอง คือ ต้องใช้เวลาศึกษาภาคทฤษฎี คือหลักพุทธธรรมในพระไตรปิฎก เพื่อเป็นแผนที่ เส้นนำสายตาของการปฏิบัติ และลงมือปฏิบัติในภาคปฏิบัติ เพื่อให้ความรู้นั้นเกิดผล ซึ่งการปฏิบัตินั้นต้องอาศัยระยะเวลาที่นานพอสมควรจึงจะเข้าใจและทำได้ดี และต้องยึดเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตตลอดไปด้วย การปฏิบัติธรรม การให้ทาน รักษาศีล การบำเพ็ญภาวนา เป็นงานที่สำคัญ

^{๒๑๒} วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๔๒๕/๙๒-๙๓.

^{๒๑๓} อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑ /๒๔๘/๓๖๗-๓๘. ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๑/๒๐๒.

และเป็นประโยชน์ในทุก ๆ ด้านของชีวิต เอื้อประโยชน์ทั้งในปัจจุบัน ประโยชน์ทั้งในโลกหน้า และประโยชน์สูงสุด คือความพ้นทุกข์ในที่สุด เป็นงานของชาวพุทธที่เรียกว่า การฝึกตน ซึ่งเราทุกคนควรฝึกหัดเอาไว้ เมื่อภัยอันคับขันของชีวิตมาถึง เราจะได้นำมาใช้ได้

๔.๖.๑.๒ องค์ความรู้ด้านกระบวนการส่งเสริมการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาภาวนาของชุมชนผู้สูงอายุในจังหวัดสุรินทร์ มีดังนี้

การเสริมความรู้หลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาภาวนาอันเป็นปรีชาธรรม ทั้งจากการอ่าน และการฟัง รวมทั้งนำปฏิบัติภาวนาควบคู่กันไปโดยการพิจารณาภาวะธรรมที่เกิดขึ้นใจ ค้นคว้าหาสาเหตุ เข้าถึงพัฒนาและหาแนวทางแก้ไข ปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา สีล สมาธิ ปัญญาการสวดมนต์การอ่านหนังสือธรรมของพ่อแม่ครูบาอาจารย์การฟังธรรม นั่งสมาธิ พิจารณาธรรมหมั่นพิจารณาคำสอนของครูบาอาจารย์ให้มีสติรู้ตัว ระลึกถึงคุณความดีเพื่อให้เกิดสติปัญญาและแนวทางปฏิบัติหลังจากลาสิกขาไปแล้วเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต

กระบวนการพัฒนาปัญญาภาวนาของผู้สูงอายุในชุมชนจังหวัดสุรินทร์ พบว่ากระบวนการพัฒนาปัญญาภาวนานั้น ปรากฏผ่านกิจกรรมการปฏิบัติธรรมต่างให้ปฏิบัติตามหลัก ทาน ศีล ภาวนาผู้สูงอายุในชุมชนมีหลากหลายรูปแบบจากพื้นฐานทางครอบครัว ต่าง ๆ กันไป จึงหลากหลายในวิธีการนำเสนอแต่ละชุมชน มีการสวดมนต์ นั่งสมาธิ ฟังธรรมจากพ่อแม่ครูบาอาจารย์ในทุกวันพระนั่งสมาธิ และปฏิบัติธรรมให้มีการรู้จักปล่อยวาง

รูปแบบการพัฒนาปัญญาภาวนาของผู้สูงอายุในชุมชน พบว่า รูปแบบการพัฒนาปัญญาภาวนาของผู้สูงอายุนั้นมีความหลากหลาย เช่น กิจกรรมปฏิบัติธรรมในโอกาสต่าง ๆ การทำทาน การรักษาศีลพยายามให้ผู้สูงอายุในชุมชนได้มาร่วมกันทำกิจกรรมในทุกวันพระ ได้มีกิจกรรมร่วมกันได้ผ่อนคลายในชุมชนผู้สูงอายุผู้สูงอายุในชุมชนจังหวัดสุรินทร์นั้นถึงจะมีโอกาสน้อยในการพัฒนา แต่ก็ปรับตัวเองได้ดี ตามสภาวะที่เข้าใจ

กิจกรรมทางพระพุทธศาสนาในชุมชนของท่านได้ช่วยส่งเสริมการพัฒนาปัญญาภาวนาของผู้สูงอายุ พบว่า การพัฒนาชุมชนผู้สูงอายุในชุมชนแต่ละชุมชนนั้นมีความแตกต่าง ไม่มีหลักการที่แน่นอนเสมอไปในแต่ละชุมชนกิจกรรมในทางพระพุทธศาสนาที่มีในแต่ละชุมชนนั้นสามารถช่วยได้พอสมควรตามสติปัญญาของแต่ละบุคคลที่เข้าใจ ให้มีรูปแบบการปฏิบัติที่ถูกต้องเพื่อให้เกิดความเข้าใจที่ถูกต้องและทำให้เกิดประโยชน์ต่อผู้สูงอายุด้วยกัน เช่น นั่งสมาธิ สวดมนต์ทำให้เกิดความสงบ ไม่ฟุ้งซ่านมีจิตจิตเยือกเย็นไม่เป็นทุกข์

๔.๖.๑.๓ องค์ความรู้ด้านผลการส่งเสริมการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาภาวนาของชุมชนผู้สูงอายุในจังหวัดสุรินทร์ มีดังนี้

ผลการส่งเสริมการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาภาวนาของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์นั้น ผลที่ด้านคือประโยชน์ในด้านการดูแลสิ่งแวดล้อมให้สปปายะ สามารถแยกเป็นประเด็นตามหลักสปปายะ ๗ ในพระพุทธศาสนา หรือด้วยหลัก ๗ อ. ดังมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑. อ.อวาสะ (อวาสะสัปปายะ) คือ ถิ่นที่อยู่อาศัย ในนัยนี้ ชุมชนซึ่งเป็นที่ตั้งอยู่ของสำนักปฏิบัติ เพื่อการฝึกปัญญาภาวนาในแต่ละชุมชนนั้น ต้องมีสภาพที่เอื้อต่อการเจริญปัญญา

๒. อ.อาคมนะ (โคจรสัปปายะ) คือการเดินทางสัญจรระหว่างสำนักปฏิบัติธรรม กับชุมชนที่ตั้งอยู่ต้องไม่ไกลและใกล้มากเกินไป มีการเดินทางที่สะดวกเพื่อง่ายในการเดินทางมาสำนัก และการเป็นแหล่งอาหารที่เหมาะสม ระยะทางต้องพอเหมาะสม เดินทางได้ง่าย ทางไปมาสะดวก การเที่ยวบิณฑบาตสำหรับพระภิกษุไม่ลำบาก

๓. อ.โอวาทะ (ภัสสสัปปายะ) คือ การพูดคุย การกล่าวสั่งสอน การพูดคุย การกล่าวสั่งสอน ได้แก่เจ้าสำนักปฏิบัติธรรมที่เป็นพระวิปัสสนาจารย์ประจำสำนักปฏิบัติธรรม รวมทั้งวิทยากรที่เป็นกัลยาณมิตร มีความรู้ความสามารถในการบรรยาย การอธิบาย การแนะนำการปฏิบัติ พุดคำสุภาพ พุดแต่พอดี มีรูปแบบแนวทางการปฏิบัติที่ชัดเจน ทำให้ผู้ปฏิบัติเกิดศรัทธา มีความเพียรในการปฏิบัติ และผู้เข้ามาปฏิบัติธรรมก็พุดคุยในเรื่องที่ส่งเสริมการปฏิบัติก่อนให้เกิดปัญญา พุดคุยสนทนาที่เหมาะสมเป็นไปในทางเจริญ ส่งเสริมให้การปฏิบัติเป็นไปในทางที่ดี ทำให้มีความเจริญในการปฏิบัติทั้งด้านกายและจิตต่อ และส่งผลต่อการเจริญปัญญาของผู้เข้าปฏิบัติเป็นที่ตั้ง ดังนั้น ภัสสสัปปายะ ก็คือหลักสัมมาวาจา วาจาที่ถูกต้อง มีประโยชน์เกื้อกูลแก่การปฏิบัติ เป็นวาจาที่เกื้อหนุนให้เกิดการเจริญปัญญาแก่ผู้ปฏิบัติ

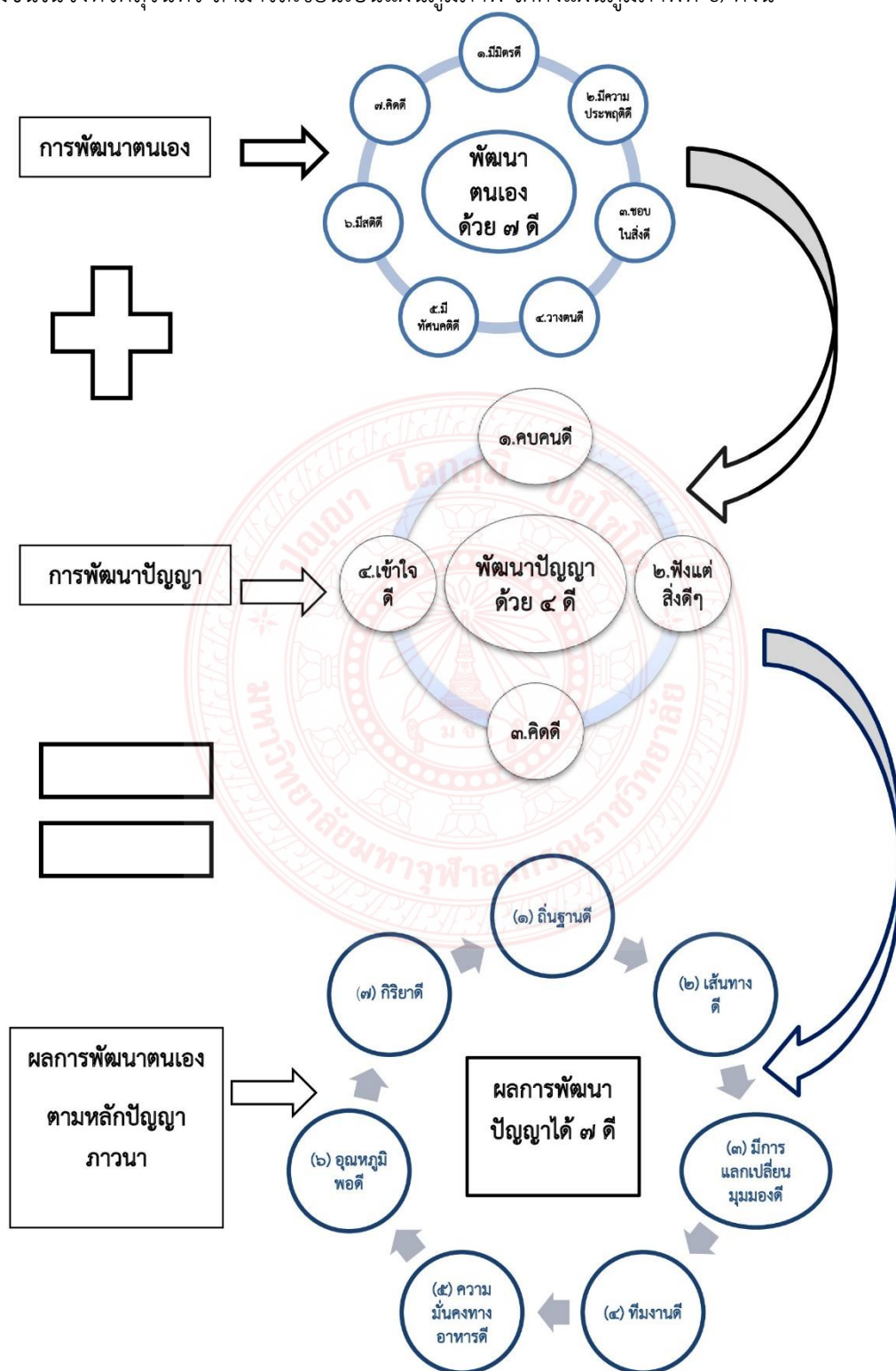
๔. อ.อาจริยะ (บุคคสัปปายะ) คือ เจ้าสำนักหรือพระวิปัสสนาจารย์ ผู้มีความรู้ ทั้งทางด้านปริยัติและการปฏิบัติ มีศีลาจริยวัตรทั้งดงาม มีคุณธรรม มีภูมิธรรม ภูมิรู้ ภูมิปัญญา เป็นที่ตั้งแห่งความศรัทธาของนักปฏิบัติธรรมและบุคคลทั่วไปที่เข้ามารับการอบรมศึกษาปฏิบัติธรรม ทุกเพศ ทุกวัย เช่น มีความมักน้อย สันโดษ รู้จักชักจูงแนะนำในทางที่เป็นประโยชน์ต่อการทำความเพียร ความสงบ และเป็นกัลยาณมิตรต่อผู้ปฏิบัติธรรม เพื่อชี้แนวทางในการปฏิบัติธรรม เพื่อมุ่งพัฒนาปัญญาแห่งความหลุดพ้นเป็นที่ตั้ง

๕. อ.อาหาระ (โภชนสัปปายะ) คือ มีความมั่นคงทางอาหาร หรือมีอาหารเพียงพอ มีการบริโภคที่สะดวก ถูกกับร่างกาย เป็นประโยชน์ต่อสุขภาพ และรูปแบบของการได้มาซึ่งโภชนสัปปายะนั้น ก็เกิดขึ้นจากความศรัทธาของพุทธศาสนิกชนอันเกิดจากผลของการปฏิบัติ ทั้งมาในรูปแบบการถวายการอุปถัมภ์โดยหน่วยงานภาครัฐในด้านงบประมาณที่จัดสรร และการถวายการอุปถัมภ์โดยภาคเอกชน ทั้งในรูปแบบของกิจกรรมที่จัดแบบกิจกรรมหรือโครงการเป็นการเฉพาะกิจ และรูปแบบของการถวายการอุปถัมภ์อาหารบิณฑบาตที่อยู่ในกิจวัตรประจำวันของพุทธศาสนิกชน

๖. อ.อากาศะ (อุตฺตสัปปายะ) คือ สภาพอากาศที่พอเหมาะและเกื้อกูลแก่ผู้ปฏิบัติ เพื่อเจริญปัญญา คือ ไม่หนาวเกินไป ไม่ร้อนเกินไป น้ำไม่ท่วม ไม่มีภัยธรรมชาติ มีสภาพอากาศที่ดี ร่มรื่น ไม่มีมลพิษทางอากาศ ทางเสียงและทางอื่น ๆ ทำให้เป็นอุปสรรคในการปฏิบัติธรรม หรือเกิดความลำบาก

๗. อ.อิริยาปถะ (อิริยาปถสัปปายะ) คือ การเคลื่อนไหวด้านร่างกาย การจัดอิริยาบถ รูปแบบของกิจกรรมการปฏิบัติธรรมทั้ง ๔ อิริยาบถที่เป็นไปตามหลักของกายนุสสนานั้น มีส่วนช่วยให้เกิดความสัปายะแก่นักปฏิบัติธรรมอย่างมา เนื่องจากผลของสุขภาพกายย่อมมีผลต่อสุขภาพใจเป็นสำคัญ

ดังที่กล่าวมา พระพุทธศาสนากับการส่งเสริมพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาวานา ของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์ สามารถเขียนเป็นแผนภูมิภาพ ได้ดังแผนภูมิภาพที่ ๑ ดังนี้

แผนภูมิภาพที่ ๔.๑: พระพุทธศาสนากับการส่งเสริมการพัฒนาตนเอง ตามหลักปัญญาวานา ของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์

๔.๖.๒ รูปแบบการพัฒนา “ปัญญา มจร สุรินทร์-โมเดล (Panya MCU Surin-Model)”

จากการสังเคราะห์องค์ความรู้การวิจัย “เรื่อง พระพุทธศาสนากับการส่งเสริมการพัฒนาตนเอง ตามหลักปัญญากาวนา ของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์” สามารถสร้างเป็น “ปัญญา มจร สุรินทร์-โมเดล (Panya MCU Surin-Model)” ได้ดังนี้

PANYA MCU SURIN-Model

P = Path	เน้นมรรควิธีเป็นเส้นทางนำชีวิต
A = Association	สมาคมคนดีมีศีลธรรม
N = Network	การเชื่อมโยงสัมพันธ์แบบบูรณาการใช้พลังบรร “บ้าน-วัด-ราชการ”
Y = Yonisomanasikara	มีหลักการคิดหาเหตุผล
A = Aspiration	มีพอใจ ใครรู้ เพื่อพัฒนาตนเอง
M = Morality	การมีระเบียบวินัยในการดำเนินชีวิต
C = Commitment	การมุ่งมั่นในการพัฒนาตนเอง
U = Universality	มีโลกทัศน์ที่กว้างไกล
S = Speech	แสวงหาความจริง ด้วยการสอบถาม ใครรู้
U = Ultimate Truth	ความจริงอันสูงสุด
R = Rationality	ความมีเหตุผล
I = Implementation	การลงมือปฏิบัติจริงจัง ต่อเนื่อง
N = Nibbana	นิพพาน เป้าหมายสูงสุดของการพัฒนาตนเองเชิงพุทธ

ตารางที่ ๔.๙

รายละเอียดของ PANYA MCU SURIN-Model มีดังต่อไปนี้

ที่	Panya MCU SURIN-Model	รายละเอียด
๑.	P = Path	เส้นทางการดำเนินชีวิต: บุคคลเมื่อต้องการความเจริญงอกงามในชีวิต ต้องฝึกฝนอบรมพัฒนาตนเองตามแนวพุทธวิธี คือ ๑) คบคนดี นักปราชญ์ผู้คอยชี้แนะ ชี้ทางออก บอกทางสว่างในการดำเนินชีวิต ๒) หมั่นเข้ารับฟังคำแนะนำจากท่านผู้รู้ เพื่อต่อเติมเสริมปัญญา อันจะเป็นทักษะในการดำเนินชีวิต ๓) รู้จักคิดอย่างมีวิจารณญาณ มองทุกอย่าง อย่างเข้าใจ ด้วยการแสวงหาข้อเท็จจริงด้วยการระบุดำเนินการ แยกแยะข้อมูลในสถานการณ์ที่เป็นแหล่งคิดวิเคราะห์ และเพื่อใช้เป็นข้อมูลพื้นฐานที่จะเข้าใจในเหตุการณ์ต่าง ๆ ได้อย่างชัดเจน

ที่	Panya MCU SURIN-Model	รายละเอียด
		และ ๔) เข้าใจสัจธรรม ความเป็นจริงของโลก ด้วยการวางใจให้เป็นกลาง เมื่อปัญหากระทบ ปัญญา ก็บังเกิด
๒.	A = Association	การสมาคมแต่คนดี มีศีลธรรม: การเลือกคบสัตบุรุษ เป็นกัลยาณมิตรนำทาง จัดเป็นการพัฒนาตนเองในนัยทางสังคม เป็นหนึ่งใน ๗ องค์ประกอบหลักของหลักบุพพนิมิตแห่งมรรค ๗ คือ หลักกัลยาณมิตรตา คือ ความมีกัลยาณมิตร, มิมิตรดี, คบหาคนที่เป้นแหล่งแห่งปัญญาและแบบอย่างที่ดี การรู้จักหาผู้แนะนำสั่งสอน ที่ปรึกษา เพื่อน หนังสือ ตลอดจนสิ่งแวดล้อมทางสังคม โดยทั่วไป ที่ดี ที่เกื้อกูล ที่จะชักจูง หรือกระตุ้นให้เกิดปัญญาได้ ด้วยการฟัง การสนทนา ปรึกษา ซักถาม การอ่าน การค้นคว้า ทั้งนี้ รูปแบบของกัลยาณมิตรนั้นอาจมีปรากฏมีในรูปแบบต่าง ๆ เช่น กลุ่มเอื้ออาทร กลุ่มกัลยาณมิตรผู้ปฏิบัติธรรมเพื่อเจริญปัญญาด้วยกัน ซึ่งเป็นกลุ่มคนที่คอยช่วยเหลือเกื้อกูลกัน มีเมตตาต่อกัน ให้อภัยต่อกัน ไม่ริษยา ชิงดีชิงเด่นกัน หรืออาจอยู่ในรูปแบบของเครือข่ายดี พี่น้อง เพื่อนฝูงที่มีไมตรีจิตต่อกัน จะทำให้เราไม่ได้โดดเดี่ยว มีความภาคภูมิใจในคุณค่าของตนเอง
๓.	N = Network	การสร้างเครือข่ายในการพัฒนาตนเอง: เป็นที่ประจักษ์ชัดว่ามนุษย์เป็นสัตว์สังคม ดังนั้น การที่บุคคลที่จะพัฒนาตนเองได้นั้นต้องการอาศัยผู้อื่น (ปรโตโฆสะ) มาเป็นปัจจัยภายนอกในการช่วยเกื้อหนุน การพัฒนาตนเองจึงต้องอาศัยการเชื่อมโยงสัมพันธ์แบบบูรณาการใช้พลังบวร “บ้าน-วัด-ราชการ” การพัฒนาตนเองด้วยการฝึกฝนพัฒนาปัญญานั้น การพัฒนาตนเองจึงต้องต้องสร้างกระบวนการตระหนักรู้เป็นส่วนรวม ซึ่งก็คือการสร้างควมสำนึกทางสังคม (Social-consciousness) คือ การตระหนักรู้และคำนึงถึงการมีส่วนร่วมกัน หรือการคำนึงถึงผู้อื่นที่ร่วมสัมพันธ์เป็นกลุ่มเดียวกัน จิตสำนึกทางสังคมจึงเป็นการกระทำด้วยจิตวิญญาณที่มีความรักความห่วงใย ความเอื้ออาทรต่อคนอื่นโดยส่วนรวม รูปแบบการสร้างเครือข่ายเพื่อพัฒนาตนเอง ภายใต้แนวคิด “บวร” จึงเป็นการเสริมสร้างชุมชนคุณธรรมพึ่งตนเองได้ในมิติทางศาสนา และการมีคุณธรรมจริยธรรมของคนในชุมชน โดยยึดหลักคุณธรรมทางศาสนามาบูรณาการกับการดำเนินชีวิต เพื่อ

ที่	Panya MCU SURIN-Model	รายละเอียด
		เป็นแนวทางในการประพฤติปฏิบัติตนได้อย่างถูกต้องตามวิธีชีวิตและภูมิปัญญาท้องถิ่นในชุมชนที่สอดคล้องกับการส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรมของคนในชุมชน
๔.	Y = Yonisomanasikara	มีหลักการคิดอย่างลึกซึ้ง: ความนึกคิด จินตนาการของมนุษย์ทำให้เกิดการประดิษฐ์คิดค้นสิ่งใหม่ ๆ อยู่เสมอ ในแง่ของสุขภาพ ความคิด จินตนาการทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงใหญ่หลวงต่อการทำงานของระบบต่าง ๆ ของร่างกาย หลักการพัฒนาตนเองตามแนวทางโยนิโสมนสิการสัมปทา (ทำโยนิโสมนสิการให้ถึงพร้อม) ฉลาดคิดแบบแยบคายให้ได้ประโยชน์และความจริง คือ รู้จักคิด รู้จัดพิจารณา มองเป็นคิดเป็น “การใช้ความคิดถูกวิธี” คือการทำในใจโดยแยบคาย มองสิ่งทั้งหลายด้วยความคิดพิจารณา สืบค้นถึงต้นเค้า สวหาเหตุผลจนตลอดสาย แยกแยะออกพิเคราะห์ ดูด้วยปัญญาที่คิดเป็นระเบียบและโดยอุบายวิธีที่ชาญฉลาดอย่างแยบคาย ละเอียด รอบคอบ ดังนั้น บุคคลจะพูด จะทำอะไรก็อยู่ที่ความคิดเป็นตัวชี้ว่า ซึ่งหลักการคิดแบบลึกซึ้งหรือแยบคายหรือหลักโยนิโสมนสิการนี้ เป็นฐานรากทางความคิด เพื่อช่วยให้บุคคลได้ใช้เป็นหลักในการคิด วิเคราะห์ พิจารณาปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่อยู่รอบตัวอย่างรู้เท่าทัน โดยใช้สติเป็นตัวกำกับความคิดนั้น ทั้งนี้เพื่อให้บุคคลรู้จักแยกแยะพิจารณาปรากฏการณ์ต่าง ๆ อย่างลึกซึ้ง และรู้จักวางใจให้เป็นกลางต่อปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นนั้น อย่างเข้าใจ
๕.	A = Aspiration	มีแรงบันดาลใจในการฝึกฝน: การพัฒนาตนเองให้เต็มศักยภาพ เพื่อพัฒนาตนตามแนวทาง ด้วยทำตนให้ถึงพร้อมด้วยความมุ่งมั่น ฝึกฝนตนจนเต็มกำลังความสามารถ ระลึกละเอียดอยู่เสมอว่ามนุษย์เมื่อฝึกแล้วจะประเสริฐเลิศดงามที่สุด ทั้งนี้ เมื่อบุคคลมีความพอใจ ใคร่รู้ เพื่อพัฒนาตนเอง, ความพอใจใคร่รู้นี้ ตรงกับคำภาษาบาลีว่า “ฉันทะ” คือ ความพอใจ ๔ ที่เป็นหลักพุทธธรรมที่ช่วยส่งเสริมให้คนเราพัฒนาไปสู่ความสำเร็จในกิจการน้อยใหญ่ รวมทั้งการพัฒนาตนเองด้วย การมีแรงจูงใจ ใฝ่รู้ ใฝ่สร้างสรรค์ พัฒนาตนตามแนวทางทำความอยากเชิงสร้างสรรค์ให้ถึงพร้อม มีจิตใจใฝ่รู้ใฝ่

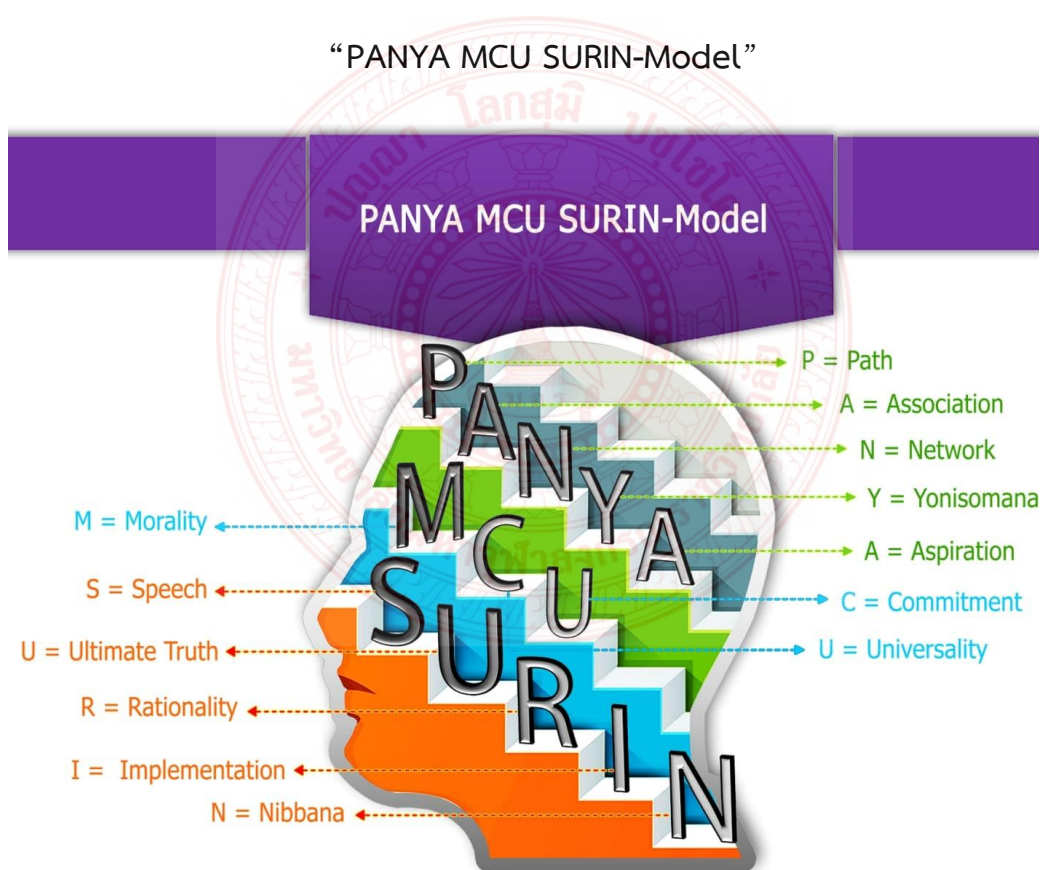
ที่	Panya MCU SURIN-Model	รายละเอียด
		สร้างสรรค์ คือ เป็นผู้ที่มีพลังแห่งความรู้ ใฝ่สร้างสรรค์ เพื่อบรรลุผลสัมฤทธิ์สู่ความเป็นเลิศ อยากช่วยเหลือในสิ่งที่ตนเกี่ยวข้องให้เข้าถึงภาวะที่ดีงาม
๖.	M = Morality	การดำเนินชีวิตอยู่ในสังคมอย่างมีระเบียบ: การมีระเบียบวินัยในการดำเนินชีวิต ก็คือการมี “ศีล” คือ การมีกรอบในการดำเนินชีวิตที่ชัดเจน นั่นคือการ “มีวินัย” เป็นฐานของการดำเนินชีวิต คือ รู้จักจัดระเบียบความเป็นอยู่ให้อื้อโอกาสแก่การพัฒนาชีวิตอย่างเหมาะสม ศีล หรือ วินัยนี้จึงเป็นกรอบขั้นพื้นฐานในการอยู่ร่วมกับเพื่อนมนุษย์ในสังคมอย่างเกื้อกูลไม่เบียดเบียนกัน การอยู่ร่วมกันในสังคมจะเป็นระเบียบเรียบร้อย เข้าใจในความแตกต่าง มีจิตเมตตาต่อกัน รู้จักเสียสละ ทั้งนี้ เพื่อคอยป้องกันอกุศลที่ยังไม่เกิด และพัฒนาความดีคืออกุศลที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญงอกงามไปพลุลยต่อไป ความเป็นคนมีศีล คือ มีจรรยาบรรณหรือมีวินัยในการพัฒนาตนเอง ซึ่งเป็นบันไดขั้นแรกของการพัฒนาตนเองตามหลักไตรสิกขาในพระพุทธศาสนา ซึ่งหากบุคคลมีศีล หรือมีวินัยในการพัฒนาตนเองแล้ว ย่อมถึงเป้าหมายอันพึงประสงค์ในการดำเนินชีวิตทั้งในระดับของโลภียธรรม คือการประกอบสัมมาชีพ และโลกุตตรธรรม คือ มีพระนิพพาน อันเป็นสภาพที่ปราศจากปัญหาทุกประการ ซึ่งเป็นอุดมธรรมขั้นสูงสุดในการพัฒนาตนเองตามหลักพระพุทธศาสนา
๗.	C = Commitment	มีความมุ่งมั่น: ความมุ่งมั่นในการพัฒนาตนเอง, คำนี้ตรงกับคำศัพท์ภาษาบาลีว่า “วิริยะ” ซึ่งเป็น ๑ ในหลักอิทธิบาท ๔ ความพากเพียรพยายามนี้ เป็นคุณธรรมที่ช่วยให้บุคคลมีความมุ่งมั่น ตั้งใจกระทำอย่างกิจทุกอย่างต่อเนื่องจริงจัง และต่อเนื่อง ความพากเพียรความพยายาม ความมุ่งมั่นในการดำเนินงาน (Performance intention) เพื่อสร้างความเจริญเติบโต จึงเป็นคุณธรรมที่ช่วยสนับสนุนเกื้อหนุนให้บุคคลก้าวพ้นปัญหาในการดำเนินชีวิตไปได้
๘.	U = Universality	การโลกทัศน์ที่กว้างไกล: การมีโลกทัศน์ที่กว้างไกล หรือการมีวิสัยทัศน์ (Vision) เป็นพื้นฐานของความเป็นคนที่เห็นถูก-เห็นตรง-เห็นชอบ

ที่	Panya MCU SURIN-Model	รายละเอียด
		อันจัดเป็นสัมมาทิฐิ ซึ่งเป็นฐานในการคิดที่สร้างสรรค์ (Creative) เพื่อสร้างนวัตกรรมในการพัฒนาปัญญาใหม่ ๆ ซึ่งการเป็นบุคคลที่มีโลกทัศน์ที่กว้างไกลต้องเป็นบุคคลที่มุ่งมั่นในการพัฒนาตนเองเป็นฐานเพื่อสร้างการเรียนรู้หรือนวัตกรรมใหม่ ๆ (Innovation)
๙.	S = Speech	หมั่นได้ถามเพื่อแสวงหาความรู้: แสวงหาความรู้ด้วยการสอบถาม ใครรู้ คือ การค้นหา (Search) แนวคิดใหม่ ๆ เพื่อแก้ปัญหา เพราะปัญหาคือจุดเริ่มต้นของการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาภวณา ช่วงเริ่มต้นอาจได้จากความคิด หรือ “ไอเดีย” ผุดขึ้นมามากมายผสมปนเปกันไปหมด ซึ่ง “ไอเดีย” ต่าง ๆ นี้ อาจจะได้จากการระดมความคิด (Brainstorming) การสร้างแผนผังความคิด (Mind Mapping) ซึ่งอาจจะช่วยให้จับประเด็นความสำคัญ (Concept) ได้ และจะแตกต่างจากการสัมภาษณ์ผู้รู้ (Interviewing) การสนทนากลุ่ม (Focus Groups) ที่จะเป็นการสอบถามผู้รู้ เพื่อชี้แนะแนวทางการพัฒนาตนเอง โดยใช้ปัญญาเป็นตัวตั้ง
๑๐	U = Ultimate Truth	ความจริงอันสูงสุด: ถ้าเราสนุกมาก เวลาเป็นทุกข์ก็จะทุกข์มาก ฉะนั้น บุคคลพึงรักษาใจของเราให้เป็นกลาง ๆ เอาไว้ด้วยการปฏิบัติธรรม การสวดมนต์ การแผ่เมตตา การฝึกสมาธิ วิปัสสนา ซึ่งจะช่วยให้สภาพจิตเราดำรงอยู่เสมอ ลด ละ เลิก จากอกุศลมูลทั้ง ๓ คือ ความโลภ ความโกรธ และความหลง ละความยึดมั่นถือมั่นลง ปล่อยวางได้มากขึ้น ซึ่งสามารถช่วยปรับผ่องจิตใจในเวลาที่มีความทุกข์ได้ ย่อมรับการเปลี่ยนแปลงตามเหตุปัจจัย สามารถปรับตัวเข้ากับความผันผวนของชีวิตได้ ย่อมรับว่า การเกิด แก่ เจ็บ ตาย ไปตามธรรมชาติ ทำใจได้เมื่อเวลาจะต้องตายอย่างรู้เท่าทันถึงความจริงอันสูงสุด ซึ่งวิธีการนี้ก็คือการฝึกตนอีกรูปแบบหนึ่ง
๑๑	R = Rationality	ความมีเหตุผล: ความมีเหตุผลหรือความเป็นผู้ฉลาดทางอารมณ์ คือ อารมณ์ที่เกิดขึ้นในจิตใจของเรา ซึ่งมีผลต่อสุขภาพของมนุษย์โดยตรง ดังนั้น บุคคลผู้ที่ไม่เป็นทาสของอารมณ์ ต้องเป็นบุคคลที่มีความมั่นคงทางอารมณ์ รู้จักเรียนรู้และเท่า

ที่	Panya MCU SURIN-Model	รายละเอียด
		ทันความเปลี่ยนแปลงของอารมณ์ บุคคลที่เป็นทาสของความสบาย ใช้ชีวิตโดยปราศจากเหตุผล ย่อมทำให้อ่อนแอ จะทำให้ใช้ชีวิตด้วยความประมาท พอไม่มีความสบายก็จะมีปัญหาในการดำเนินชีวิต (ทุกข์) กลายเป็นคนที่ทุกข์ง่าย สุขยาก ดังนั้น การปรับทัศนคติและค่านิยมให้เหมาะสมกับเหตุผล จึงจัดเป็นการพัฒนาตนเอง ตามแนวทางของทฤษฎีสัมมนา คือ การหลักเอาหลักเหตุปัจจัยตามเหตุผล คือ ตั้งอยู่ในหลักความคิดที่ถูกต้อง ความเชื่อถือที่ดีงามมีเหตุผล ถือหลักเหตุปัจจัย ที่จะนำไปสู่การพิจารณาไตร่ตรองสืบสวนค้นคว้าเป็นทางเจริญปัญญา และเชื่อในการกระทำ มีเหตุและผล โดยการปรับแนวคิด ทัศนคติให้ถูกต้องดีงาม ตั้งอยู่บนพื้นฐานของความถูกต้องและเหมาะสม
๑๒	I = Implementation	การลงมือปฏิบัติจริง: พระพุทธศาสนานั้นเป็นศาสนาที่ได้ชื่อว่า เป็นศาสนาแห่งกรรมวาตะ หรือกิริยวาตะ คือ เน้นการลงมือปฏิบัติจริง เน้นการกระทำเป็นหลัก และยึดเอาการกระทำหรือความประพฤติ มาเป็นเครื่องจำแนกมนุษย์ ในแง่ของความประเสริฐหรือความเลวทราม ไม่ใช่แบ่งแยกโดยกำเนิด และผิวพรรณ ดังนั้น พระพุทธศาสนาจึงได้เน้นให้พุทธศาสนิกชนมีการลงมือปฏิบัติกิจทั้งปวงด้วยความจริงจัง และต่อเนื่อง คือ การนำความคิดที่ได้ไตร่ตรองดีแล้วบนฐานของสัมมาทิฐิ มาสู่การลงมือทำหรือสู่การปฏิบัติอย่างจริงจัง เพื่อไปสู่การแก้ปัญหาจากขั้นตอนเริ่มแรก เพื่อค้นหาเป้าหมายหลักของการพัฒนาตนเอง ดังนั้น เมื่อการลงมือปฏิบัติจริง กระทำจริง ผลของการลงมือปฏิบัติ หรือผลของกรรมนั้นก็ย่อมมีผลจริง บุคคลจะดี หรือไม่ดีนั้น จึงขึ้นอยู่กับ การกระทำ ไม่ใช่โดยชาติกำเนิด หรือเผ่าพันธุ์
๑๓	N = Nibbana	เป้าหมายสูงสุดของการพัฒนาตนเอง คือ นิพพาน: การฝึกฝนพัฒนาตนเองเป็นสิ่งที่บุคคลต้องฝึกหัดด้วยตนเอง ซึ่งต้องใช้เวลาศึกษาทั้งภาคทฤษฎี และภาคปฏิบัติ การปฏิบัติธรรม การให้ทาน และการรักษาศีล การบำเพ็ญภาวนา เป็นงานที่สำคัญและเป็นประโยชน์ในทุก ๆ ด้านของชีวิต เอื้อประโยชน์ทั้งในปัจจุบัน ประโยชน์ทั้งในโลกหน้า และประโยชน์สูงสุดคือความพ้นทุกข์ในที่สุด เป็นงาน

ที่	Panya MCU SURIN-Model	รายละเอียด
		ของชาวพุทธผู้ใดในการเจริญปัญญา ที่มุ่งเข้าสู่สภาวะแห่งพุทธะ คือ รู้ตื่น เบิกบาน ซึ่งสภาวะดังกล่าวนี้ เรียกว่า “นิพพาน” อันเป็นเป้าหมายสูงสุดของการพัฒนาตนเองเชิงพุทธ และเป็นเป้าหมายของสันติสุขในมวลหมู่มนุษย์ เพราะความสงบสันติอื่นวนเสียจากความสงบนั้นไม่มี พระนิพพานจึงเป็นยอดแห่งความสุข หรือ “บรมสุข” นั่นเอง

จากประเด็นดังกล่าวนี้ สามารถเขียนเป็นแผนภาพไดอะแกรม ได้ดังนี้

แผนภูมิภาพที่ ๔.๒:

“ปัญญา มจร สุรินทร์-โมเดล (Panya MCU Surin-Model)”

ที่มา: ผู้วิจัย

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่อง พระพุทธศาสนากับการส่งเสริมการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาภวานาของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์นี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ (๑) ศึกษาหลักการส่งเสริมการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาภวานาในพระพุทธศาสนา (๒) ศึกษากระบวนการส่งเสริมการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาภวานาของผู้สูงอายุในชุมชนจังหวัดสุรินทร์ และ (๓) ศึกษาผลการส่งเสริมการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาภวานาของผู้สูงอายุในชุมชนจังหวัดสุรินทร์ เป็นการวิจัยแบบผสม (Mixed Method Research) ประกอบด้วยวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เพื่อให้ทราบถึงประเด็นในรายละเอียดที่สำคัญ และมีความครอบคลุมเนื้อหาสาระที่สำคัญของการศึกษาอย่างครบถ้วน โดยใช้การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) และเชิงปริมาณ (Quantitative Research) เพื่อให้เกิดความน่าเชื่อถือในเชิงประจักษ์ของข้อมูล และวิเคราะห์ให้ทราบถึงเหตุผลที่มีความสัมพันธ์กับข้อมูลเชิงคุณภาพ และป้องกันจุดด้อยของข้อมูลเชิงคุณภาพ ในการทำวิจัยเชิงปริมาณนี้ใช้แบบสอบถาม (Questionnaire) เป็นเครื่องมือสำหรับการเก็บรวบรวมข้อมูล

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

การวิจัยเรื่อง พระพุทธศาสนากับการส่งเสริมการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาภวานาของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์ ได้สรุปผลการวิจัย ดังต่อไปนี้

๕.๑.๑ สรุปผลการวิจัยเชิงคุณภาพ

๕.๑.๑.๑ สรุปผลการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงเอกสาร

ผลการวิเคราะห์หลักการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาภวานาในพระพุทธศาสนาพบว่าหลักการส่งเสริมการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาภวานาในพระพุทธศาสนา คือคำสอนของพระพุทธศาสนานั้นมีส่วนช่วยให้เรามีความเข้าใจ และรู้ว่าทุกข์หรือปัญหาในชีวิตควรแก้ไขอย่างไร ทำให้คนเราละความเห็นแก่ตัว ละความโลภ โกรธ หลง การพัฒนาตนเองทำให้รู้จักตนเอง และปฏิบัติตนให้ถูกต้อง หลักในการพัฒนาตนเองในพระพุทธศาสนาเรียกว่าบุญนิมิต มี ๗ อย่างคือ ๑) กัลยาณมิตตา ความมีกัลยาณมิตรถูกต้อง ๒) สีสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยศีล ๓) ฉันทสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยฉันทะ ๔) อุตตสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยตนที่ฝึกไว้ดี ๕) ทัญญูสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยทัญญู (มีหลักความคิดความเชื่อที่ถูกต้อง) ๖) อัปมาทสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาท ๗) โยนิโสมนสิการสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยโยนิโสมนสิการ หลักการปฏิบัติตนเองโดยการดำเนินชีวิตไปสู่ชีวิตที่ประเสริฐนั้น หรือการที่จะมีสัมมาทิฐิ ซึ่งเป็นองค์แรกของมรรคนั้นมีปัจจัย ๒ ประการที่จะช่วยให้คนมีสัมมาทิฐิ คือ ๑) ปรโตโฆสะ แปลว่า อิทธิหรือเสียงภายนอก ๒) โยนิโสมนสิการ

แปลว่า การทำใจโดยแยกกาย การพิจารณาแยกกาย รู้จักคิด คิดเป็น อนึ่ง กระบวนการพัฒนาคน เพื่อให้เกิดปัญญา ตามหลักพุทธธรรม คือ หลักปัญญาธรรม ซึ่งมีอยู่ ๔ ประการ คือ ๑) สัมปยุตสังเสวะ การคบหาสัตบุรุษ ๒) สัทธัมมัสสวนะ การฟังธรรม ๓) โยนิโสมนสิการ การมนสิการโดยแยกกาย ๔) อัมมานุอัมมปฏิปัตติ การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ประโยชน์ของการพัฒนาปัญญาในพระพุทธศาสนามี ๓ ประการ คือ ๑) การพัฒนาเพื่อประโยชน์สุขในปัจจุบัน (ทิฏฐิธัมมิกัตถะ) การเข้าถึงเรื่องเป้าหมายการพัฒนาปัญญาเพื่อประโยชน์สุขที่ตามองเห็น (ประโยชน์สุขในปัจจุบัน) ๒) การพัฒนาเพื่อประโยชน์สุขในอนาคต (สัมปรายิกัตถะ) การพัฒนาปัญญาเพื่อให้ได้ประโยชน์ในขั้นนี้เป็นเรื่องของจิตใจที่ลึกซึ้งลงไป เรียกว่า ประโยชน์ที่เลยตามองเห็น (ด้านนามธรรม) หรือเลยไปข้างหน้าไม่เห็นเป็นรูปธรรมต่อหน้าต่อตาเรียกว่า สัมปรายิกัตถะการพัฒนา ๓) เพื่อประโยชน์สุขขั้นสูงสุด (ปรমัตถะ) การพัฒนาปัญญามีเป้าหมายสูงสุด คือ การบรรลุธรรม ซึ่งเป็นภาวะชีวิตที่พบความสุขอย่างแท้จริง

๕.๑.๑.๒ สรุปผลการสัมภาษณ์เชิงลึก

พระสงฆ์ในชุมชนจังหวัดสุรินทร์มีบทบาทช่วยเสริมการพัฒนาตนเอง คือ พระสงฆ์ท่านจะช่วยแนะนำให้คนในชุมชนได้พัฒนาจิตใจเพื่อเจริญปัญญาโดยไม่ให้ยึดติดกับวัตถุมากเกินไป สอนให้เป็นคนดีความสามัคคีของพระสงฆ์ในอาราม ในการช่วยเหลือและส่งเสริมกิจกรรมของสำนักปฏิบัติมีผลต่อการพัฒนาสำนักปฏิบัติธรรมเป็นอย่างมาก

รูปแบบการพัฒนาปัญญาตามคำสอนของพระพุทธศาสนา คือ รูปแบบการพัฒนาปัญญาตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนานั้น มีตั้งแต่ปัญญาระดับพื้นฐานในการครองเรือน ในระดับอยู่สุขแบบโลกทั่วไป และพัฒนาปัญญาไปเป็นลำดับขั้น จนถึงขั้นสูงคือระดับอริยชน ตั้งแต่โสดาบัน สกทาคามี อนาคามี และอรหันต์ ทั้งนี้ก็ขึ้นอยู่กับตัวบุคคลเป็นสำคัญมี ๓ ระดับ คือ ๑) ระดับหยาบ ๒) ระดับปานกลาง ๓) ระดับละเอียด ดังนั้น รูปแบบการพัฒนาปัญญาตามคำสอนของพระพุทธศาสนานั้น มี ๒ หลักการ คือ ๑) พรโตโฆสะ คือ สภาพแวดล้อมที่เอื้ออำนวยต่อการเจริญปัญญา ๒) โยนิโสมนสิการ คือ กระบวนการพัฒนาที่เกิดขึ้นจากการหยั่งรู้ภายในจิตของผู้พัฒนาตนเอง

คำสอนของพระพุทธศาสนาช่วยเสริมสร้างการพัฒนาปัญญาภาวนา จากข้อมูลพบว่าเป็นกระบวนการพัฒนาจิต และรูปแบบการดำเนินชีวิตให้มีคุณภาพช่วยสอนให้เข้าใจโลก ชีวิต ผู้คน สิ่งทั้งหลาย ตามความเป็นจริง ในสิ่งที่มันเป็น เมื่อเข้าใจสิ่งทั้งหลายว่ามีเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป จึงไม่มีความทุกข์ เพราะมีความเข้าใจชีวิตรูปแบบการพัฒนาปัญญา ตามคำสอนของพระพุทธศาสนานั้น พระพุทธองค์ท่านทำได้จริงรู้แจ้งเห็นจริงแล้ว จึงนำมาสอนเผยแผ่ต่อเพื่อปฏิบัติให้รู้แจ้งเห็นจริงมีเหตุผลตามพระพุทธองค์คำสอนของพระพุทธศาสนานั้นเน้นการเจริญปัญญาเป็นหลัก โดยอาศัยสติปัญญาในการตัดสินใจ ไม่ใช่ฟังเข้ามาแล้วเชื่อเลย แต่ทุกอย่างต้องมีเหตุผล

การแสดงธรรมของพระสงฆ์มีส่วนช่วยส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาปัญญาทำให้พุทธศาสนิกชนได้รู้จักการใช้เหตุผลเพื่อนำไปปรับใช้ในชีวิตประจำวัน และได้หลักการของการแสวงหา

เหตุผล ทำให้เรามีจิตใจกว้างขวาง เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ มีจิตเมตตาต่อสรรพสัตว์ และเข้าใจสังคมได้มากยิ่งขึ้น

๑) ผลการวิเคราะห์กระบวนการส่งเสริมการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาภาวนาของผู้สูงอายุในชุมชนจังหวัดสุรินทร์ พบว่า กระบวนการส่งเสริมการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาภาวนาของผู้สูงอายุในชุมชนจังหวัดสุรินทร์นั้น พบว่า กระบวนการพัฒนาตนเองนั้น แยกออกเป็น ๒ ประเภท คือ ๑) การพัฒนาตนเองเพื่อประโยชน์ในปัจจุบัน การศึกษาในระบบการศึกษาทั่วไป โดยการศึกษาเล่าเรียนเพื่อประกอบสัมมาชีพในสายงานที่ตนเองให้ความสนใจ เพื่อดำเนินชีวิตให้สมบูรณ์ เช่น การศึกษาเล่าเรียนในสถาบันการศึกษาต่างๆ ๒) การพัฒนาปัญญาเพื่อประโยชน์สูงสุด พบว่าให้ทาน รักษาศีล และเจริญสติภาวนาหลักฝึกฝนตนเอง เจริญสติภาวนา..หลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา

กระบวนการพัฒนาปัญญาภาวนาของผู้สูงอายุในชุมชนจังหวัดสุรินทร์นั้น พบว่า เสริมความรู้หลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาภาวนาอันเป็นปรียัติธรรม ทั้งจากการอ่าน และการฟัง รวมทั้งนำไปปฏิบัติภาวนาควบคู่กันไป โดยการพิจารณาภาวะธรรมที่เกิดขึ้นใจค้นคว้าหาสาเหตุ เข้าถึงพัฒนาและหาแนวทางแก้ไข มีการปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา ศีล สมาธิ ปัญญา การสวดมนต์การอ่านหนังสือธรรมของพ่อแม่ครูบาอาจารย์ การฟังธรรม นั่งสมาธิ พิจารณาธรรม หมั่นพิจารณาคำสอนของครูบาอาจารย์ให้มีสติรู้ตัว ระลึกถึงคุณความดีเพื่อให้เกิดสติปัญญาและแนวทางปฏิบัติหลังจากลาสิกขาไปแล้วเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต

กระบวนการพัฒนาปัญญาภาวนาของผู้สูงอายุในชุมชนจังหวัดสุรินทร์ พบว่า กระบวนการพัฒนาปัญญาภาวนานั้น ปรากฏผ่านกิจกรรมการปฏิบัติธรรมต่างให้ปฏิบัติตามหลัก ทาน ศีล ภาวนาของผู้สูงอายุในชุมชนมีหลากหลายรูปแบบจากพื้นฐานทางครอบครัว ต่าง ๆ กันไป จึงหลากหลายในวิธีการนำเสนอแต่ละชุมชน มีการสวดมนต์ นั่งสมาธิ ฟังธรรมจากพ่อแม่ครูบาอาจารย์ในทุกวันพระ นั่งสมาธิ และปฏิบัติธรรมให้มีการรู้จักปล่อยวาง

รูปแบบการพัฒนาปัญญาภาวนาของผู้สูงอายุในชุมชน พบว่า รูปแบบการพัฒนาปัญญาภาวนาของผู้สูงอายุนั้นมีความหลากหลาย เช่น กิจกรรมปฏิบัติธรรมในโอกาสต่าง ๆ การทำทาน การรักษาศีล โดยมีความพยายามให้ผู้สูงอายุในชุมชนได้เข้ามาร่วมกันทำกิจกรรมในทุกวันพระ ได้มีกิจกรรมร่วมกันได้ผ่อนคลายในชุมชนผู้สูงอายุผู้สูงอายุในชุมชนจังหวัดสุรินทร์นั้น ถึงแม้จะมีโอกาสน้อยในการพัฒนา แต่ก็ปรับตัวเองได้ดี ตามสถานะที่เข้าใจ

กิจกรรมทางพระพุทธศาสนาในชุมชนของท่านได้ช่วยส่งเสริมการพัฒนาปัญญาภาวนาของผู้สูงอายุ พบว่า การพัฒนาชุมชนผู้สูงอายุในชุมชนแต่ละชุมชนนั้นมีความแตกต่าง ไม่มีหลักการที่แน่นอนเสมอไปในแต่ละชุมชนกิจกรรมในทางพระพุทธศาสนาที่มีในแต่ละชุมชนนั้นสามารถช่วยได้พอสมควรตามสติปัญญาของแต่ละบุคคลที่เข้าใจ ให้มีรูปแบบการปฏิบัติที่ถูกต้องเพื่อให้เกิด

ความเข้าใจที่ถูกต้องและทำให้เกิดประโยชน์ต่อผู้สูงอายุด้วยกัน เช่น นั่งสมาธิ สวดมนต์ทำให้เกิดความสงบ ไม่ฟุ้งซ่านมีจิตจิตเยือกเย็นไม่เป็นทุกข์

๒) ผลการวิเคราะห์ผลการส่งเสริมการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาภวณนาของผู้สูงอายุในชุมชนจังหวัดสุรินทร์ พบว่า กิจกรรมทางพระพุทธศาสนารูปแบบใดในชุมชนท่านมีส่วนช่วยส่งเสริมการพัฒนาปัญญาภวณนาของผู้สูงอายุมากที่สุด พบว่า ผลจากการส่งเสริมกิจกรรมที่ช่วยส่งเสริมให้ผู้สูงอายุมีการพัฒนาปัญญามีทั้งกิจกรรมในรูปแบบประจำ หรือเป็นกิจวัตรประจำวัน เช่น การทำวัตรสวดมนต์เช้า-เย็น การเจริญสติภาวนาหลังทำวัตรเช้า-เย็น หรือเป็นกิจวัตรประจำปักษ์ เช่น วัดพระ ก็ให้มีพระเทศน์ประจำวันพระในภาคเช้า และภาคค่ำก็ให้พระวิปัสสนาจารย์ประจำสำนักนำผู้เข้าปฏิบัติธรรมได้ทำวัตรสวดมนต์และเจริญสติภาวนา ปิดโอกาสให้อุบาสก อุบาสิกาได้ร่วมทำกิจกรรมดังกล่าวด้วยกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกิจกรรมของวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา เช่น วันเข้าพรรษา ออกพรรษา วันวิสาขบูชา วันอาสาฬหบูชา วันมาฆบูชา และทุกวันพระถึงผู้สูงอายุได้มีโอกาสมาร่วมทำกิจกรรมร่วมกัน

บุคคลใดในชุมชนท่านมีบทบาทในการช่วยส่งเสริมการพัฒนาปัญญาภวณนาของผู้สูงอายุมากที่สุด พบว่า บุคคลผู้มีบทบาทในการช่วยส่งเสริมการพัฒนาปัญญาภวณนาของผู้สูงอายุในชุมชนจังหวัดสุรินทร์ นั้น แยกออกเป็น ๒ กลุ่ม คือ ๑) ศาสนบุคคล คือ บุคลากรทางด้านพระพุทธศาสนา รวมทั้งธรรมวิทยากร ผู้ทำหน้าที่ในการอบรม ๒) บุคคลทั่วไป คือ ผู้นำ ประชาชนท้องถิ่น และบุคคลอื่น ๆ ดังมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ปัญหาหลักของการปัญหาตนเองตามหลักปัญญาภวณนา พบว่า แยกออกเป็น ๒ ประเด็น เพื่อให้เกิดความเข้าใจง่าย และถูกต้องครอบคลุม คือ ๑) ปัญหาด้านสำนักปฏิบัติธรรม คือ ประกอบด้วย ๑.๑) ขาดแคลนบุคลากรการสืบต่อให้ต่อเนื่อง ทั้งในแง่ของคณะกรรมการผู้บริหารสำนักปฏิบัติธรรม และบุคลากรผู้ทำการอบรมโดยเฉพาะอย่างยิ่งพระสงฆ์ผู้ทำหน้าที่เป็นวิทยากรนำปฏิบัติ หรือพระวิปัสสนาจารย์ ๑.๒) หลักสูตรแกนกลางของการปฏิบัติของแต่ละสำนักไม่มีความชัดเจน เนื่องจากผู้เข้ารับการอบรมนั้นมีหลากหลายประเภท หลากหลายช่วงอายุ ทำให้คณะผู้ดำเนินการอบรมต้องมีการปรับหลักสูตรการอบรม เพื่อให้เข้ากับกลุ่มผู้เข้าปฏิบัติตอนเวลา ๓) การยอมรับในตัวบุคคล คือ เนื่องจากบางสำนักปฏิบัติธรรมนั้น มีวิทยากรผู้ปฏิบัติหน้าที่ให้การอบรมทั้งภาคปริยัติ คือ ความรู้ทั้งคัมภีร์โลกและคัมภีร์ธรรม และภาคปฏิบัติตามหลักการของพระพุทธศาสนานั้น หากบุคลากร หรือวิทยากรผู้นำปฏิบัติเป็นฆราวาส หรือบุคคลทั่วไป ผู้เข้ารับการอบรมจะให้ความสนใจและไม่ค่อยยอมเปิดใจในการยอมรับในระยะแรก ๒) ปัญหาของกลุ่มผู้เข้าอบรมและปฏิบัติธรรม ผู้เข้าปฏิบัติธรรมบางคนมีปัญหาด้านความเข้าใจในหลักธรรม, ปัญหาด้านสุขภาพ, ปัญหาด้านการจัดสรรเวลา, ปัญหาด้านคมนาคม

กิจกรรมที่ควรส่งเสริมเพื่อให้ผู้สูงอายุในชุมชนท่านมีการพัฒนาปัญญาภาวนา พบว่า ผู้นำชุมชน แต่ละชุมชน และเจ้าอาวาสวัดให้แต่ละชุมชนให้ส่งเสริมทำกิจกรรมบ่อย ๆ ขึ้นในชุมชน เพื่อให้วัดมีความใกล้ชิดชุมชนมากยิ่งขึ้นจัดกิจกรรมปฏิบัติธรรมในโอกาสต่าง ๆ

รูปแบบการเจริญปัญญาภาวนาของผู้สูงอายุในชุมชนนั้น ควรพัฒนารูปแบบการปฏิบัติธรรมนั้น พบว่า เน้นที่ให้ผู้สูงอายุได้กระทำกิจกรรมร่วมกันควรให้กิจกรรมร่วมกับชุมชนที่หลากหลายเพื่อไม่ให้เกิดความจำเจ มีความสอดคล้องกับช่วงวันเหมาะสมกับช่วงอายุและสร้างแรงจูงใจในการเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ที่จัดทำขึ้นสมควรให้มีการเทศน์อบรม และเมื่อฟังธรรมปฏิบัติแล้ว ควรให้มีการอธิบายและเล่าประสบการณ์ที่ตนเองเข้าใจ และปฏิบัติแลกเปลี่ยนความเข้าใจซึ่งกันและกัน

๕.๑.๒ สรุปผลการวิจัยเชิงปริมาณ

๑) สถานภาพส่วนบุคคล พบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่มีอายุระหว่าง ๕๑-๖๐ ปี จำนวน ๕๕ คน (คิดเป็นร้อยละ ๒๔.๒) รองลงมาอายุระหว่าง ๖๑-๗๑ ปี จำนวน ๔๒ คน (คิดเป็นร้อยละ ๑๘.๕) ถัดมาอยู่ในช่วงอายุ ๔๑-๕๐ ปี จำนวน ๓๘ คน (คิดเป็นร้อยละ ๑๖.๗) ช่วงอายุระหว่าง ๓๑-๔๐ ปี จำนวน ๓๗ คน (คิดเป็นร้อยละ ๑๖.๓) ช่วงอายุระหว่าง ๒๑-๓๐ ปี จำนวน ๓๒ คน (คิดเป็นร้อยละ ๑๔.๑) ช่วงอายุระหว่าง ๗๐ ปีขึ้นไป จำนวน ๑๒ คน (คิดเป็นร้อยละ ๕.๓) และสุดท้ายช่วงอายุต่ำกว่า ๒๐ ปี จำนวน ๑๑ คน (คิดเป็นร้อยละ ๔.๘)

ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่มีการศึกษาระดับประถมศึกษา จำนวน ๗๕ คน (คิดเป็นร้อยละ ๓๓) รองลงมาจำนวนเท่ากันสองระดับ คือ ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น จำนวน ๔๗ คน (คิดเป็นร้อยละ ๒๐.๗) และระดับปริญญาตรีจำนวน ๔๗ คน (คิดเป็นร้อยละ ๒๐.๗) ถัดมาเป็นระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย จำนวน ๓๙ คน (คิดเป็นร้อยละ ๑๗.๒) ระดับปริญญาโท จำนวน ๑๒ คน (คิดเป็นร้อยละ ๕.๓) และสุดท้ายอื่น ๆ ไม่ได้เรียนหนังสือ จำนวน ๗ คน (คิดเป็นร้อยละ ๓.๑)

ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนมากมีระดับรายได้ต่อเดือนต่ำกว่า ๑๐,๐๐๐ บาท จำนวน ๑๔๔ คน (คิดเป็นร้อยละ ๖๓.๔) ถัดมา มีรายได้ระหว่าง ๑๐,๐๐๐-๑๕,๐๐๐ บาทต่อเดือน จำนวน ๕๑ คน (คิดเป็นร้อยละ ๒๒.๕) ระดับรายได้สูงกว่า ๓๐,๐๐๐ บาทต่อเดือน จำนวน ๑๓ คน (คิดเป็นร้อยละ ๕.๗) ถัดมา ระดับรายได้ระหว่าง ๑๕,๐๐๐-๒๐,๐๐๐ บาทต่อเดือน จำนวน ๑๒ คน (คิดเป็นร้อยละ ๕.๓) และท้ายสุดเป็นระดับรายได้ระหว่าง ๒๐,๐๐๐-๓๐,๐๐๐ บาทต่อเดือน จำนวน ๗ คน (คิดเป็นร้อยละ ๓.๑)

ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนมากประกอบอาชีพกสิกรรม จำนวน ๖๗ คน (คิดเป็นร้อยละ ๒๙.๕) รองลงมาคือไม่ได้ทำงาน จำนวน ๓๗ คน (คิดเป็นร้อยละ ๑๖.๓) ถัดมาอื่น ๆ...เป็นพระภิกษุ...จำนวน ๕๓ รูป/คน (คิดเป็นร้อยละ ๒๓.๓) ประกอบอาชีพรับจ้าง จำนวน ๒๒ คน (คิดเป็นร้อยละ ๙.๗) ประกอบอาชีพค้าขาย จำนวน ๑๙ คน (คิดเป็นร้อยละ ๘.๔) เป็นข้าราชการบำนาญ จำนวน ๑๓ คน (คิดเป็นร้อยละ ๕.๗) เป็นข้าราชการ จำนวน ๑๒ คน (คิดเป็นร้อยละ ๕.๓) และท้ายสุดเป็นพนักงานรัฐวิสาหกิจ จำนวน ๔ คน (คิดเป็นร้อยละ ๑.๘)

๒) ปัจจัยด้านจิตวิทยา พบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามมีความคิดเห็นต่อปัจจัยด้านจิตวิทยาในการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาภาวนา โดยภาพรวมมีค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับปานกลาง ($\bar{X}$ =

๓.๒๒, S.D.= ๐.๙๙๖) เมื่อพิจารณาเป็นรายด้านพบว่า ปัจจัยด้านจิตวิทยาในการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาภวณของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์เป็นรายด้าน พบว่า ความเชื่อในเรื่องการทำบุญอยู่ในระดับมาก ($\bar{X}$ =๔.๓๒, S.D.=.๘๑๘) ความรับรู้เรื่องข้อมูลข่าวสาร ($\bar{X}$ =๓.๖๔, S.D.=.๘๔๖) สนใจในการอ่านหนังสือธรรมะ ($\bar{X}$ =๓.๖๓, S.D.=.๙๓๗) โอกาสในการเข้าร่วมกิจกรรมของชุมชน และสุดท้าย คือ โอกาสในการเข้าวัดเพื่อปฏิบัติธรรมในแต่ละปี ($\bar{X}$ =๒.๐๘, S.D.= ๑.๑๖๔)

๓) ผลการวิเคราะห์หลักการพัฒนาดตนเองตามหลักปัญญาภวณในพระพุทธศาสนา พบว่าภาพรวมของพระพุทธศาสนากับการส่งเสริมการพัฒนาดตนเองตามหลักปัญญาภวณของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์ โดยภาพรวมมีค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับมาก ($\bar{X}$ =๓.๕๖, S.D.=.๖๖๗) เมื่อพิจารณาเป็นรายด้านพบว่า ด้านการมีส่วนร่วมอยู่ในระดับมาก ($\bar{X}$ =๓.๖๐, S.D.=.๖๙๑) ด้านกลยุทธ์ในการวางแผนให้บรรลุเป้าหมายอยู่ในระดับมาก ($\bar{X}$ =๓.๕๙, S.D.=.๗๐๐) ด้านการมีส่วนร่วมอยู่ในระดับมาก ($\bar{X}$ =๓.๖๐, S.D.=.๖๙๑) สุดท้ายคือด้านการดำเนินการและด้านการดูแลสิ่งแวดล้อมให้สปปายะอยู่ในระดับมาก ($\bar{X}$ =๓.๕๖, S.D.=.๖๖๗)

๔) ผลการวิเคราะห์กระบวนการส่งเสริมการพัฒนาดตนเองตามหลักปัญญาภวณของผู้สูงอายุในชุมชนจังหวัดสุรินทร์ พบว่า ภาพรวมของพระพุทธศาสนากับการส่งเสริมพัฒนาดตนเองตามหลักปัญญาภวณของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์ด้านการวางแผน อยู่ในระดับมาก คะแนนค่าเฉลี่ย ($\bar{X}$ = ๓.๕๕, S.D.=.๖๗๓) เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อ พบว่า ท่านมีการวางแผนในการเข้ากราบนมัสการพระสงฆ์ และเข้าเยี่ยมท่านผู้ทรงคุณวุฒิทางด้านพระพุทธศาสนาอยู่ในระดับมาก ($\bar{X}$ = ๓.๗๐, S.D.= .๖๗๓) ท่านเลือกสำนักปฏิบัติธรรมที่มีรูปแบบการบริหารแบบคณะกรรมการ เพื่อตัดสินใจเข้าปฏิบัติธรรม อยู่ในระดับมาก ($\bar{X}$ = ๓.๖๔, S.D.= .๙๖๔) ท่านได้ปฏิบัติตามกิจวัตรประจำวันทั้งทางสำนักปฏิบัติธรรมกำหนดอย่างเคร่งครัด อยู่ในระดับมาก ($\bar{X}$ = ๓.๖๑, S.D.= .๙๑๖) ท่านได้พิจารณาเลือกสำนักปฏิบัติธรรมที่มีการกำหนดตารางปฏิบัติธรรมเป็นกิจจะลักษณะ อยู่ในระดับมาก ($\bar{X}$ = ๓.๖๐, S.D.= .๘๖๘) ท่านได้เข้าร่วมปฏิบัติธรรมตามรูปแบบที่สำนักปฏิบัติธรรมกำหนดอย่างต่อเนื่อง อยู่ในระดับมาก ($\bar{X}$ = ๓.๕๖, S.D.= .๘๕๑) ท่านได้เข้าฟังธรรมจากพระวิปัสสนาจารย์ตามกำหนดปฏิทินของสำนักปฏิบัติธรรม อยู่ในระดับมาก ($\bar{X}$ = ๓.๕๔, S.D.= .๘๘๘) ท่านเลือกเข้าปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติธรรมที่มีการกำหนดปฏิทินการปฏิบัติตลอดทั้งปี อยู่ในระดับมาก ($\bar{X}$ = ๓.๕๑, S.D.= .๙๑๘) ท่านเลือกเข้าปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติธรรมที่มีการกำหนดคุณลักษณะของผู้เข้าปฏิบัติธรรมไว้อย่างชัดเจน อยู่ในระดับปานกลาง ($\bar{X}$ = ๓.๔๖, S.D.= .๘๖๓) ท่านได้เข้าปฏิบัติธรรมตามปฏิทินการปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติธรรมในชุมชนของท่านอย่างต่อเนื่อง อยู่ในระดับปานกลาง ($\bar{X}$ = ๓.๔๖, S.D.= .๙๕๑) ท่านได้เข้าปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติธรรมที่มีการกำหนดตารางการบรรยายธรรม และตารางการนำปฏิบัติของพระวิปัสสนาจารย์ตลอดทั้งปี อยู่ในระดับปานกลาง ($\bar{X}$ = ๓.๔๕, S.D.= .๙๓๑)

ภาพรวมของพระพุทธศาสนากับการส่งเสริมพัฒนาดตนเองตามหลักปัญญาภวณของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์ด้านกลยุทธ์ในการวางแผนให้บรรลุเป้าหมายอยู่ในระดับมาก คะแนนค่าเฉลี่ย ($\bar{X}$ = ๓.๕๙, S.D.=.๗๐๐) เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อ พบว่า ท่านได้ปฏิบัติธรรมโดยยึดหลักการพัฒนาศีล

สมาธิ และปัญญาอยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = 3.76$, S.D. = .880) ท่านได้ปฏิบัติธรรมโดยยึดหลักการเจริญวิปัสสนาเพื่อเจริญปัญญาเป็นที่ตั้ง อยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = 3.63$, S.D. = .927) ท่านเลือกปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติธรรมที่มีแนวการสอนด้านการเจริญวิปัสสนากรรมฐานเพื่อเจริญปัญญาเป็นหลัก อยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = 3.63$, S.D. = .858) ท่านได้เข้าปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติธรรมที่เน้นการปฏิบัติเพื่อพัฒนาปัญญาเป็นหลักอยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = 3.61$, S.D. = .891) ท่านได้ปฏิบัติธรรมโดยเน้นการฟังธรรมจากท่านผู้เป็นกัลยาณมิตรทั้งพระสงฆ์และผู้ทรงคุณวุฒิทางพระพุทธศาสนาที่สอนวิปัสสนากรรมฐานเพื่อเจริญปัญญาเป็นหลัก อยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = 3.59$, S.D. = .888) ท่านได้ปฏิบัติธรรมโดยเน้นการฟังธรรมจากท่านผู้เป็นกัลยาณมิตรทั้งพระสงฆ์และผู้ทรงคุณวุฒิทางพระพุทธศาสนาที่สอนวิปัสสนากรรมฐานเพื่อเจริญปัญญาเป็นหลักอยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = 3.59$, S.D. = .888) ท่านได้ปฏิบัติธรรมโดยยึดตามแนวปฏิบัติของพระสงฆ์และผู้ทรงคุณวุฒิทางพระพุทธศาสนาที่สอนวิปัสสนากรรมฐาน เพื่อเจริญปัญญาเป็นหลักอยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = 3.59$, S.D. = .932) ท่านได้เข้าปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติธรรมที่มีการนิมนต์พระสงฆ์และเชิญผู้ทรงคุณวุฒิทางพระพุทธศาสนาผู้ที่เชี่ยวชาญในการสอนวิปัสสนากรรมฐานเพื่อเจริญปัญญามาบรรยายธรรมตามปฏิทินที่กำหนด อยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = 3.56$, S.D. = .944) ท่านได้เลือกและเข้าปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติธรรมที่มีหลักการสอนที่มุ่งมรรคผลนิพพานเป็นที่ตั้ง อยู่ในระดับปานกลาง ($\bar{X} = 3.46$, S.D. = .996) ท่านได้เข้าปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติธรรมที่เน้นการสอนวิปัสสนากรรมฐานเพื่อเจริญปัญญาอย่างต่อเนื่องตลอดทั้งปี อยู่ในระดับปานกลาง ($\bar{X} = 3.44$, S.D. = .945)

ภาพรวมของพระพุทธศาสนากับการส่งเสริมพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์ด้านมีส่วนร่วมอยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = 3.60$, S.D. = .691)

เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อ พบว่า ท่านได้ปฏิบัติธรรมโดยเป้าหมายรวมของพระพุทธศาสนาคือพระนิพพานเป็นที่ตั้ง อยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = 3.75$, S.D. = .994) ท่านได้ปฏิบัติธรรมที่มีสอนในสำนักปฏิบัติธรรม โดยคำนึงถึงความถูกต้องตามคำสอนในพระพุทธศาสนาเป็นหลักอยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = 3.73$, S.D. = .908) ท่านได้เลือกสำนักปฏิบัติธรรมที่มีรูปแบบการดำเนินแบบมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนตามพลังบวร คือ “บ้าน วัด และหน่วยงานราชการ” อยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = 3.71$, S.D. = .927) ท่านได้ศึกษาธรรมะ โดยการฟังธรรมเทศนาจากพระวิปัสสนาจารย์หลายรูปอยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = 3.63$, S.D. = .889) ท่านได้กำหนดเข้าปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติธรรมที่มีรูปแบบการบริหารภายในที่โปร่งใส และมีการจัดการแบบมีส่วนร่วม อยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = 3.61$, S.D. = .851) ท่านได้ปฏิบัติธรรมโดยยึดประโยชน์ของส่วนร่วมในสำนักปฏิบัติธรรมเป็นที่ตั้ง อยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = 3.57$, S.D. = .845) ท่านได้ปฏิบัติธรรมตามแนวของพระวิปัสสนาจารย์จากหลายสำนักอยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = 3.56$, S.D. = .886) ท่านได้เลือกเข้าปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติธรรมที่มีการกำหนดคุณลักษณะของผู้เข้าปฏิบัติธรรมในรูปของคณะกรรมการอยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = 3.53$, S.D. = .884) ท่านได้เลือกสำนักปฏิบัติธรรมที่มีคณะกรรมการคัดเลือกวิปัสสนาจารย์ในการสอนธรรม

อยู่ในระดับปานกลาง ($\bar{X} = 3.47$, S.D. = .527) ท่านได้เข้าปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติธรรมในชุมชนที่มีการก่อสร้างสถานปฏิบัติธรรม โดยมีการทำประชาคมในชุมชน อยู่ในระดับปานกลาง ($\bar{X} = 3.39$, S.D. = .527)

ภาพรวมของของพระพุทธรูปศาสนากับการส่งเสริมพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์ด้านการดำเนินการอยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = 3.60$, S.D. = .591)

เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อ พบว่า ท่านได้ปฏิบัติธรรมเพื่อให้เกิดความสัมพันธ์อันดีในการอยู่ร่วมกันกับเพื่อนมนุษย์อย่างสันติสุข อยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = 3.74$, S.D. = .584) ท่านลงมือปฏิบัติธรรมเพื่อมุ่งแสวงหาความสงบ สว่าง สะอาดเป็นที่ตั้ง อยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = 3.66$, S.D. = .527) ท่านได้ปฏิบัติธรรมเพื่อให้รู้และเข้าใจในสภาวะที่เปลี่ยนแปลงอยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = 3.65$, S.D. = .534) ท่านได้เข้าปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติธรรมในชุมชนของท่านมีการดำเนินการจัดการสิ่งแวดล้อมทางวัตถุได้อย่างเหมาะสม อยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = 3.64$, S.D. = 2.187) ท่านได้ปฏิบัติธรรมโดยยึดหลักตามคำสอนของเจ้าสำนักปฏิบัติธรรมอย่างเคร่งครัด อยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = 3.57$, S.D. = .576) ท่านได้เข้าปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติธรรมในชุมชนของท่านมีการแบ่งสถานที่ภายในที่เหมาะสมแก่การปฏิบัติธรรม อยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = 3.50$, S.D. = .569) ท่านได้เข้าร่วมปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติธรรมในชุมชนของท่านตามปฏิทินที่กำหนด อยู่ในระดับปานกลาง ($\bar{X} = 3.49$, S.D. = .564) ท่านได้เข้าปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติธรรมที่ได้จัดปฏิบัติธรรมตามปฏิทินที่กำหนดอยู่ในระดับปานกลาง ($\bar{X} = 3.48$, S.D. = .537) ท่านได้เข้าปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติธรรมในชุมชนของท่านมีคณะกรรมการคัดเลือกพระวิปัสสนาจารย์ สำหรับนำปฏิบัติอย่างเคร่งครัด อยู่ในระดับปานกลาง ($\bar{X} = 3.44$, S.D. = .526) ท่านได้เลือกเข้าปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติที่มีการดำเนินการจัดทางกายภาพที่เหมาะสมแก่การปฏิบัติธรรม อยู่ในระดับปานกลาง ($\bar{X} = 3.44$, S.D. = .519)

๕) ผลการวิเคราะห์ผลการส่งเสริมการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาภาวนาของผู้สูงอายุในชุมชนจังหวัดสุรินทร์ พบว่า ภาพรวมของของพระพุทธรูปศาสนากับการส่งเสริมพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์ด้านการดูแลสิ่งแวดล้อมให้สปปายะอยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = 3.56$, S.D. = .567)

เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อ พบว่า รูปแบบการเคลื่อนไหวอิริยาบถทั้ง ๔ (อิริยาบถสปปายะ) ที่เหมาะสมของสำนักปฏิบัติธรรมในชุมชนของท่านมีความเหมาะสมและส่งเสริมการปฏิบัติธรรมของท่านเพียงใดอยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = 3.81$, S.D. = .502) คุณภาพของอากาศ (อุณหภูมิสปปายะ) ภายในสำนักปฏิบัติธรรมในชุมชนของท่านมีความเหมาะสมในการปฏิบัติธรรมของท่านเพียงใด อยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = 3.67$, S.D. = .577) การสนทนาธรรมในรูปแบบต่างๆ (ภัสสะสปปายะ) ในสำนักปฏิบัติธรรมในชุมชนของท่าน มีส่วนช่วยส่งเสริมการศึกษาธรรมของท่านเพียงใด อยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = 3.58$, S.D. = .555) อาจารย์ผู้สอนธรรม (บุคคลสปปายะ) ของสำนักปฏิบัติธรรมในชุมชนของท่านมีความเป็นกัลยาณมิตร ผู้คอยช่วยส่งเสริมการปฏิบัติธรรมของท่านเพียงใดอยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = 3.55$, S.D. = .592) สภาพการจราจร (โคจรสปปายะ) ระหว่างชุมชนกับที่ตั้งของสำนักปฏิบัติธรรมมีกับการปฏิบัติธรรมของท่านเพียงใด อยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = 3.55$, S.D. = .519) การจัดการด้าน

อาคาร และภูมิสถาปัตยกรรม(อวาสสัปปายะ) ภายในสำนักปฏิบัติธรรมในชุมชนของท่านมีความเหมาะสมกับการปฏิบัติธรรมของท่านเพียงใดอยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = 3.54$, S.D. = .509) การจัดการด้านโภชนาการ (โภชนสัปปายะ) ของสำนักปฏิบัติธรรมในชุมชนของท่านมีการจัดการที่เหมาะสมกับการปฏิบัติธรรมของท่านเพียงใดอยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = 3.50$, S.D. = .553) ท่านได้เข้าปฏิบัติธรรมโดยเลือกสำนักปฏิบัติธรรมในชุมชนที่มีรูปแบบการบริหารและจัดการในแบบคณะกรรมการกรรมการอยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = 3.49$, S.D. = .556) ท่านได้เข้าปฏิบัติธรรมโดยเลือกสำนักปฏิบัติธรรมที่ยึดหลักสัปปายะ ๗ ในการดูแลสำนักปฏิบัติธรรม อยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = 3.44$, S.D. = .582) ท่านได้เข้าปฏิบัติธรรมโดยเลือกสำนักปฏิบัติธรรมที่มีความพร้อมทุกด้านสำหรับจัดปฏิบัติธรรมตลอดทั้งปี อยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = 3.39$, S.D. = .577)

๕.๑.๓ ผลการวิจัยแบบผสมวิธี (Mix Method Research)

๑. หลักการส่งเสริมการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาวานาในพระพุทธศาสนา พบว่าผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่เป็นเพศชาย จำนวน ๑๔๖ คน (คิดเป็นร้อยละ ๖๔.๓) ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่มีการศึกษาระดับประถมศึกษา จำนวน ๗๕ คน (คิดเป็นร้อยละ ๓๓) ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนมากมีระดับรายได้ต่อเดือนต่ำกว่า ๑๐,๐๐๐ บาท จำนวน ๑๔๔ คน (คิดเป็นร้อยละ ๖๓.๔) ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนมากประกอบอาชีพกสิกรรม จำนวน ๖๗ คน (คิดเป็นร้อยละ ๒๙.๕) ผู้ตอบแบบสอบถามมีความคิดเห็นต่อปัจจัยด้านจิตวิทยาในการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาวานา โดยภาพรวมมีค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับปานกลาง ($\bar{X}=3.22$, S.D. = ๐.๙๙๖) ภาพรวมของพระพุทธศาสนากับการส่งเสริมการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาวานาของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์ โดยภาพรวมมีค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับมาก ($\bar{X}=3.56$, S.D. = .๖๖๗)

ดังนั้น บุคคลจึงจำเป็นต้องศึกษาอบรมก่อน เพื่อจะได้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์แบบ การพัฒนาคนจึงเป็นวิธีที่พัฒนาให้บุคคลเป็นมนุษย์ที่เจริญแล้ว การที่คนเรารู้จักการพัฒนาตนเอง ก็เพราะบุคคลนั้นรู้จักความสำคัญของตนเอง บุคคลจึงต้องฝึกหัดด้วยตนเอง (Self-Care) คือ ต้องใช้เวลาศึกษาภาคทฤษฎี และภาคปฏิบัติ นานพอสมควรจึงจะเข้าใจและทำได้ดี และต้องยึดเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตตลอดไปด้วย การปฏิบัติธรรม การให้ทาน รักษาศีล การบำเพ็ญภาวนา เป็นงานที่สำคัญและเป็นประโยชน์ในทุก ๆ ด้านของชีวิต เอื้อประโยชน์ทั้งในปัจจุบัน ประโยชน์ทั้งในโลกหน้า และประโยชน์สูงสุด คือความพ้นทุกข์ในที่สุด เป็นงานของชาวพุทธที่เรียกว่า การฝึกตน ซึ่งเราทุกคนควรฝึกหัดเอาไว้ เมื่อภัยอันคับขันของชีวิตมาถึง เราจะได้นำมาใช้ได้ การพัฒนาตามความหมายของพระพุทธศาสนา หมายถึง การทำให้เป็นใหม่ขึ้นมีอยู่พัฒนา ๔ ประเภท คือ ๑) การพัฒนากาย ๒) การพัฒนาความประพฤติ ๓) การเจริญจิต ๔) การพัฒนาปัญญา หลักการพัฒนาตนเองตามหลักพุทธศาสนานั้น มี ๗ ประการ คือ ๑) ความมีกัลยาณมิตร ๒) ความถึงพร้อมด้วยศีล ๓) ความถึงพร้อมด้วยฉันทะ ๔) ความถึงพร้อมด้วยตนที่ฝึกไว้ดี ๕) ความถึงพร้อมความคิดความเชื่อที่ถูกต้อง ๖) ความถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาท ๗) ความถึงพร้อมด้วยโยนิโสมนสิการ ประเภทของปัญญามี ๓ ประเภท

คือ ๑) ปัญญาที่เกิดจากการคิด ๒) ปัญญาที่เกิดจากการฟัง ๓) ปัญญาที่เกิดจากการอบรม หลักปัญญา
วุฒิธรรม คือ กระบวนการพัฒนาคนเพื่อให้เกิดปัญญา มีอยู่ ๔ ประการ คือ ๑) การคบหาสัตบุรุษ ๒)
การฟังธรรม ๓) การมนสิการโดยแยบคาย และ ๔) การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ประโยชน์ของการ
พัฒนาปัญญามี ๓ ระดับคือ ๑) ประโยชน์ในปัจจุบัน มุ่งการพัฒนาเพื่อให้ได้มาซึ่งปัจจัย ๔ ในการเลี้ยง
ชีพ ๒) ประโยชน์ในอนาคต คือ ประโยชน์ที่เลียดามองเห็น (ด้านนามธรรม) หรือเลยไปข้างหน้าไม่เห็น
เป็นรูปธรรมต่อหน้าต่อตาเรียกว่า สัมปรายิกัตถะ ๓) การพัฒนาเพื่อประโยชน์สุขขั้นสูงสุด (ปรมาตถะ)
การพัฒนาปัญญามีเป้าหมายสูงสุด คือ การบรรลุธรรม ซึ่งเป็นภาวะชีวิตที่พบความสุขอย่างแท้จริง

๒. กระบวนการส่งเสริมการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาภาวาของผู้สูงอายุใน
ชุมชนจังหวัดสุรินทร์ พบว่า ๑) ภาพรวมด้านกลยุทธ์ในการวางแผนให้บรรลุเป้าหมายอยู่ในระดับมาก
คะแนนค่าเฉลี่ย ($\bar{X} = 3.59, S.D.=.700$) ดังนั้น กระบวนการปฏิบัติธรรมเพื่อพัฒนาปัญญาของ
ชุมชนในจังหวัดสุรินทร์นั้น พบว่า สำนักปฏิบัติธรรมในจังหวัดสุรินทร์นั้นมีกระบวนการพัฒนาคนใน
ด้านการพัฒนาปัญญาที่หลากหลาย โดยเฉพาะในด้านกลยุทธ์ในการวางแผนให้บรรลุเป้าหมาย ทั้งกล
ยุทธ์ที่เป็นทางการ คือ กระทำรูปของคณะกรรมการ และกลยุทธ์ที่ไม่เป็นทางการ คือ เน้นการสอน
ธรรมเป็นรายบุคคลที่วัดตามสภาวะธรรมที่บังเกิดขึ้น ทั้งนี้ ก็เพื่อมุ่งหวังการพัฒนาปัญญาของบุคคล
เป็นหลัก ๒) ภาพรวมของพระพุทธรศาสนามักการส่งเสริมพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาของชุมชนใน
จังหวัดสุรินทร์ด้านมีส่วนร่วมอยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = 3.60, S.D.= .691$) ดังนั้น กระบวนการจัดการ
สำนักปฏิบัติธรรมในชุมชนจังหวัดสุรินทร์ นั้น เน้นการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน หรือเป็นพหุภาคีบน
พื้นฐานของพลัง “บวร” คือ บ้าน-วัด-โรงเรียน หรือหน่วยงานราชการเป็นสำคัญ ทั้งนี้เป็นเพราะว่า
รูปแบบการสอนหรือการเผยแผ่หลักศาสนาธรรมในยุคปัจจุบันนั้น ต้องอาศัยหลากหลายรูปแบบ และ
วิธีการ ๓) ภาพรวมของของพระพุทธรศาสนามักการส่งเสริมพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาของชุมชนใน
จังหวัดสุรินทร์ด้านการดำเนินการอยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = 3.60, S.D.= .691$)

ดังนั้น การดำเนินการของสำนักปฏิบัติธรรมโดยส่วนใหญ่ยังคงมีปัญหาด้าน
งบประมาณในการดำเนินการ

๓. ผลการส่งเสริมการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาภาวาของผู้สูงอายุในชุมชน
จังหวัดสุรินทร์ พบว่า ภาพรวมของของพระพุทธรศาสนามักการส่งเสริมพัฒนาตนเองตามหลักปัญญา
ของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์ด้านการดูแลสิ่งแวดล้อมให้สปปายะอยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = 3.56, S.D.=$
.667)

ดังนั้น ผลการส่งเสริมการพัฒนาตนเอง ตามหลักปัญญาภาวาของผู้สูงอายุในชุมชน
จังหวัดสุรินทร์นั้น ถ้ามองภาพโดยรวมในด้านการดูแลสิ่งแวดล้อมให้สปปายะจะอยู่ในระดับมาก
ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น แต่เมื่อศึกษารายละเอียดที่แยกย่อยในประเด็นการสอบถามพบว่า.....

๔. องค์ความรู้ให้ที่ค้นพบ คือ รูปแบบการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาภาวาของ
ผู้สูงอายุแบบองค์รวม มีดังนี้ ๑) อ.อวาสะ คือ ต้องเลือกถิ่นที่อยู่อาศัยที่มีสภาพที่เอื้อต่อการเจริญ

ปัญญา ๒) อ.อาคมนะ คือต้องเลือกการเดินทางสัญจรระหว่างสำนักปฏิบัติธรรม กับชุมชนที่สะดวก ๓) อ.โอวาทะ คือ ต้องดูรูปแบบการสอนหรือสนทนาธรรมระหว่างเจ้าสำนักปฏิบัติธรรมที่เป็นพระ วิปัสสนาจารย์และวิทยากรกับผู้ปฏิบัติ ต้องมีความเป็นกัลยาณมิตรต่อกัน ๔) อ.อาจริยะ คือ ต้องเลือก เจ้าสำนักหรือพระวิปัสสนาจารย์ ต้องเป็นผู้มีความรู้ทั้งทางภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติ ๕) อ.อาหาระ คือ ต้องเลือกบริโภคอาหารให้เพียงพอ ถูกกับร่างกายและเป็นประโยชน์ต่อสุขภาพ ๖) อ.อากาศะ คือ ต้องเลือกสภาพอากาศที่พอเหมาะและเกื้อกูลแก่ผู้ปฏิบัติเพื่อเจริญปัญญา และ ๗) อ.อิริยาบถะ คือ ต้องเลือกรูปแบบการปฏิบัติธรรมที่มีรูปแบบการสอนที่เน้นการเคลื่อนไหวด้านร่างกาย การจัดอิริยาบถรูปแบบของกิจกรรมการปฏิบัติธรรมทั้ง ๔ อิริยาบถที่เกื้อกูลแก่การพัฒนาปัญญาเป็นหลัก

๕.๒ อภิปรายผล

จากผลการวิจัยเรื่อง“พระพุทธศาสนากับการส่งเสริมการพัฒนาตนเอง ตามหลักปัญญากาวนา ของชุมชนผู้สูงอายุในจังหวัดสุรินทร์” ได้มีสาระสำคัญที่ค้นพบจากวัตถุประสงค์การวิจัยซึ่งเป็น กลไกที่ส่งเสริมการพัฒนาปัญญาของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้สูงอายุที่เข้าปฏิบัติ ธรรมในสำนักปฏิบัติธรรมซึ่งตั้งอยู่ในชุมชนผู้สูงอายุของจังหวัดสุรินทร์ทั้ง ๒๙ แห่ง ดังนั้น ผู้วิจัยจึงได้ อภิปรายผลการวิจัย ซึ่งประกอบด้วย

๑. หลักการส่งเสริมการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญากาวนาในพระพุทธศาสนา ผู้วิจัยมีประเด็นที่ควรจะนำมาอภิปรายผลการวิจัย ดังนี้

บุคคลจึงจำเป็นต้องศึกษาอบรมก่อน เพื่อจะได้เป็นมนุษย์มีมนุษย์ที่สมบูรณ์แบบ ซึ่ง การพัฒนาคนจึงหมายถึงทำให้บุคคลเป็นมนุษย์ที่เจริญแล้ว การที่คนเรารู้จักการพัฒนาตนเอง ก็เพราะ บุคคลนั้นรู้จักความสำคัญของตนเองซึ่งสอดคล้องกับ นพ.แพทย์พงษ์ วรพงษ์พิเชษฐ์ ที่กล่าวเอาไว้ว่า บุคคลต้องฝึกหัดด้วยตนเอง (Self-Care) ต้องใช้เวลาศึกษาภาคทฤษฎี และภาคปฏิบัติ นานพอสมควร จึงจะเข้าใจและทำได้ดี และต้องยึดเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตตลอดไปด้วย การปฏิบัติธรรม การ ให้อาน รักษาศีล การบำเพ็ญกาวนา เป็นงานที่สำคัญและเป็นประโยชน์ในทุก ๆ ด้านของชีวิต เอื้อ ประโยชน์ทั้งในปัจจุบัน ประโยชน์ทั้งในโลกหน้า และประโยชน์สูงสุด คือความพ้นทุกข์ในที่สุด เป็น งานของชาวพุทธที่เรียกว่า การฝึกตน ซึ่งเราทุกคนควรฝึกหัดเอาไว้ เมื่อภัยอันคับขันของชีวิตมาถึง เรา จะได้นำมาใช้ได้^๑ และสอดคล้องกับ บุษกร วัฒนบุตร ที่พบว่า ปัจจัยด้านคน บุคคลแต่ละคน จำเป็นต้องพัฒนาตนเองโดยอาศัยปัจจัยการ คือการสร้างฝึกฝนตนเอง^๒

การพัฒนาตามความหมายของพระพุทธศาสนา ก็คือ กาวนา หมายถึง การทำให้เป็น ให้มีขึ้น, การฝึกอบรม, การพัฒนา ซึ่งมีอยู่พัฒนา ๔ ประเภท คือ ๑) กายกาวนา คือ การเจริญกาย

^๑ นพ.แพทย์พงษ์ วรพงษ์พิเชษฐ์, พุทธบำบัด, (กรุงเทพมหานคร: กองแพทย์ทางเลือก กรมพัฒนา การแพทย์แผนไทย และแพทย์ทางเลือก กระทรวงสาธารณสุข, ๒๕๕๐), หน้า ๑๐๐.

^๒ บุษกร วัฒนบุตร, การบริหารจัดการองค์กรเพื่อการสร้างองค์กรแห่งการเรียนรู้บนฐานแห่งพุทธิ ปัญญา, รายงานการวิจัย, (พระนครศรีอยุธยา: สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙), หน้า บทคัดย่อ.

พัฒนากาย ๒) ศิลภาวนา คือ การเจริญศีล พัฒนาความประพฤติ ๓) จิตภาวนา คือ การเจริญจิต พัฒนาจิต ๔) ปัญญาภาวนา คือ การเจริญปัญญา พัฒนาปัญญา การฝึกอบรมปัญญาซึ่งสอดคล้องกับ **พระมหาสุทิตย์ อาภากร และคณะ**^๓ พบว่า องค์ประกอบของการพัฒนาด้านปัญญาไว้ทั้งหมด ๖ องค์ประกอบด้วยกัน คือ ๑) การเห็นคุณค่าในการพัฒนาคุณภาพชีวิต หมายถึง การแสวงหาความรู้สิ่งใหม่ ๆ การเร่งชวนขวยทำความดี การใช้ชีวิตแบบไม่ประมาท ๒) การเสียสละเพื่อความสุขส่วนร่วม หมายถึง การเสียสละผลประโยชน์ส่วนตนเพื่อส่วนรวม การบำเพ็ญประโยชน์เพื่อส่วนรวม การช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นทุกข์ ๓) การรู้เท่าทันในการใช้ชีวิต หมายถึง การรู้เท่าทันและเห็นโทษในการเสพความสุขเกินความพอดี การยอมรับความเปลี่ยนแปลงของชีวิตและการรับรู้สิ่งต่าง ๆ ตามความเป็นจริง การรักษาใจให้สงบและปล่อยวาง ๔) การรู้จักใช้ชีวิตแบบพอเพียง หมายถึง การรู้จักพิจารณา รู้จักคิดอย่างมีเหตุผลในการดำเนินชีวิตแบบพอเพียง การไม่ยึดติดกับวัตถุ ไม่ตกไปเป็นทาสของวัตถุ ความประมาทในการบริโภคปัจจัย ๔ ๕) การมีหลักธรรมในการดำเนินชีวิต หมายถึง การมีคุณธรรม เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวดำเนินชีวิต การฝึกอบรมสมาธิ การไม่ทำบาป ทั้งทางกาย และทางใจ และ ๖) การมีความสุขสงบสุขในทางธรรม หมายถึง การศรัทธาเลื่อมใสในคำสอนของพระพุทธเจ้าอย่างลึกซึ้ง การมีความสุขในการใช้ชีวิตอย่างสงบ การไม่หวั่นไหวต่อสิ่งต่าง ๆ ที่มากระทบ การมีจิตใจอิสระ สงบ เย็น ไม่พึ่งพาวัตถุภายนอก

มนุษย์ที่จะชื่อว่าฝึก ศึกษา หรือพัฒนาดน โดยเฉพาะเด็กและเยาวชนผู้เป็นสมาชิกใหม่ของมนุษย์ พึงมีคุณสมบัติที่เป็นต้นทุน ๗ ประการที่เรียกว่า แสงเงินแสงทองของชีวิตที่ดั่งงาม หรือ รุ่งอรุณของการศึกษา ซึ่งเป็นหลักประกันของชีวิตที่จะพัฒนาสู่ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ผู้เป็นสัตว์ประเสริฐอย่างแท้จริง รุ่งอรุณของการศึกษา ๗ อย่างคือ ๑) กัลยาณมิตตตา ความมีกัลยาณมิตร^๔ ๒) สีสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยศีล ๓) ฉันทสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยฉันทะ ๔) อัตตสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยตนที่ฝึกไว้ดี ๕) ทิฐิสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยทิฐิ (มีหลักความคิดความเชื่อที่ถูกต้อง) ๖) อัปปมาทสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาท ๗) โยนิโสมนสิการสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยโยนิโสมนสิการสอดคล้องกับ **สวสดี ภูทอง** พบว่า ความต้องการเรียนรู้ของผู้ใหญ่เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิต มีความต้องการเรียนรู้ด้านสุขภาพอนามัยมากที่สุด รองลงมาคือด้านการศึกษา รูปแบบการเรียนรู้มี ๕ ขั้นตอน ประกอบด้วย ขั้นการทบทวนประสบการณ์เดิม ขั้นประสบการณ์ ขั้นการคิดวิเคราะห์ ขั้นการทดลอง และขั้นการนำไปใช้^๕ และสอดคล้องกับ **จักรพรรณ วงศ์พรพจน์** พบว่า การพัฒนาปัญญาตามแนวพุทธจริยศาสตร์ จะต้องปฏิบัติให้เป็นไปตามกระบวนการหลักของไตรสิกขาเพื่อบรรลุปเป้าหมายสูงสุดของชีวิต โดยเริ่มจากหลักศีลสิกขา หรือกระบวนการระเบียบปฏิบัติ (วินัย)

^๓ พระมหาสุทิตย์ อาภากร และคณะ, การเสริมสร้างสุขภาวะและการเรียนรู้ของสังคมตามแนวพระพุทธศาสนา, **รายงานการวิจัย**, (พระนครศรีอยุธยา: สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘), หน้า ๑๙๖.

^๔ ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๙/๔๓.

^๕ สวสดี ภูทอง, การพัฒนารูปแบบการเรียนรู้จากประสบการณ์เพื่อส่งเสริมคุณภาพชีวิตสำหรับผู้ใหญ่ในชุมชนภาคเหนือ, **รายงานการวิจัย**, (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า บทคัดย่อ.

จากนั้นก็ยกขึ้นสู่ระดับสมาธิศึกษา หรือการประกอบกิจกรรมต่าง ๆ ให้เกิดความเรียบร้อยดีงาม... และกระบวนการสุดท้ายคือปัญญาศึกษา หรือกระบวนการทางความรู้ เป็นวิธีการอบรมศึกษาเพื่อให้เกิดวิชาความรู้และ...ถือได้ว่าเป็นกระบวนการพัฒนาปัญญาขั้นสูงสุดที่สามารถควบคุมตนเองและสภาวะต่าง ๆ ที่กระทบเข้ามาสู่ชีวิตได้อย่างดีเยี่ยม...^๖

ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนานั้น ได้แบ่งถึงประเภทของปัญญาไว้ ๓ ประเภทดังต่อไปนี้... ๑) เสขปัญญาปัญญาของบุคคลผู้ต้องศึกษา ๒) อเสขปัญญา ปัญญาของบุคคลผู้ไม่ต้องศึกษา ๓) เนวเสขานาเสขปัญญา ปัญญาของบุคคลผู้ยังต้องศึกษาก็มิใช่ผู้ไม่ต้องศึกษาก็มิใช่... และหากจำแนกโดยการบรรลุธรรม ผลจำแนกตามแหล่งที่มาได้ ๓ ประเภท^๗ คือ...๑) จินตามยปัญญา ปัญญาที่เกิดจากการคิด ๒) สุตมยปัญญาปัญญาที่เกิดจากการฟัง ๓) ภาวนามยปัญญา ปัญญาที่เกิดจากการอบรม...ความหลากหลายของประเภทของปัญญานั้น มีความสอดคล้องกับแนวคิดทฤษฎีพหุปัญญาของการ์ดเนอร์ เจ้าของทฤษฎีพหุปัญญาเชื่อว่า มนุษย์ทุกคนมีปัญญา ๙ ด้าน ได้แก่ ปัญญาด้านภาษา (Verbal-Linguistic Intelligence) ปัญญา ด้าน คณิต เชิง เหตุ ผล (Mathematical-Logical intelligence) ปัญญาด้านมิติสัมพันธ์ (Visual-Spatial Intelligence) ปัญญาด้านการเคลื่อนไหว (Bodily-kinesthetic Intelligence) ปัญญาด้านดนตรี (Musical intelligence) ปัญญาด้านการเข้าใจผู้อื่น (Interpersonal intelligence) ปัญญา ด้าน การ เข้าใจ ตน เอง (Intrapersonal Intelligence) ปัญญาด้านการเข้าใจธรรมชาติ (Naturalist intelligence) ปัญญาด้านการเข้าใจชีวิต^๘

ประเภทการพัฒนาตนเองตามแนวทางพระพุทธศาสนา ๑) รูปแบบการพัฒนาด้านร่างกาย (กายภาวนา: Physical Development) ๒) รูปแบบการพัฒนาด้านสัมพันธ์ทางสังคม (ศีลภาวนา: Moral Development) ๓) รูปแบบการพัฒนาคิดใจ (จิตภาวนา: Emotional Development) ๔) รูปแบบการพัฒนาด้านปัญญา (ปัญญาภาวนา: Intellectual Development) สอดคล้องกับ **ขันทอง มีประดิษฐ์** ที่พบว่า เกณฑ์ชีวิตกระบวนการพัฒนาจิตและปัญญาแบบองค์รวมพบว่า ความสุข ๔ ด้าน คือ ๑) พัฒนากายให้เป็นสุข ๒) พัฒนาพฤติกรรมการแสดงออกทางสังคมอย่างมีสุข ๓) พัฒนาคิดใจ เข้าถึงความสุขด้านใน ๔) พัฒนาปัญญาโดยความสุขทำสิ่งที่สร้างสรรค์เป็นประโยชน์^๙กระบวนการพัฒนาค้นเพื่อให้เกิดปัญญา คือ หลักปัญญาวุฒิธรรม ซึ่งมีอยู่ ๔ ประการ คือ ๑) สัมปยุตสังเสวะ การคบหาสัตบุรุษ ๒) สัทธัมมัสสวนะ การฟังธรรม ๓) โยนิโสมนสิการ การ

^๖ จักรพรรณ วงศ์พรพวัน, ศึกษาวิเคราะห์การพัฒนาปัญญาตามแนวพุทธจริยศาสตร์ของสำนักปฏิบัติธรรมในจังหวัดขอนแก่น, **รายงานการวิจัย**, (พระนครศรีอยุธยา: สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๐), หน้า บทคัดย่อ (ก).

^๗ **ที.ปา.** (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๑.

^๘ วรณี ลิ้มอักษร, **จิตวิทยาการศึกษา Educational Psychology**, (สงขลา: คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ, ๒๕๕๑), หน้า ๒๒.

^๙ ขันทอง มีประดิษฐ์ และคณะ, การพัฒนาจิตและปัญญาแบบองค์รวม: กรณีศึกษาเอกสารและการสังเคราะห์งานวิจัย, **รายงานการวิจัย**, (พระนครศรีอยุธยา: สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๐), หน้า บทคัดย่อ (ก-ข).

มนสิการโดยแยกคาย ๔) อัมมานุอัมมปฏิบัติ การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ดังนั้น ด้านการวางแผน นั้น สำนักปฏิบัติธรรมควรมีรูปแบบการบริหารแบบคณะกรรมการ โดยยึดหลักพลังบวร คือ วัด-บ้าน-โรงเรียน หรือหน่วยงานราชการ เข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องในการจัดการ ทั้งนี้ต้องยึดหลักการหรือเป้าหมายหลักของพระพุทธศาสนาเอาไว้ คือการพัฒนาปัญญาเพื่อกระทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน ซึ่งสอดคล้องกับ **บรรจง โสตาดี และคณะ** ที่พบว่า มีรูปแบบการบริหารจัดการอยู่หลายรูปแบบที่แตกต่างกัน เช่น การบริหารรูปแบบคณะกรรมการ การบริหารโดยคนเดียว^{๑๐}

๒. กระบวนการส่งเสริมการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาภาวนาของผู้สูงอายุในชุมชนจังหวัดสุรินทร์ ผู้วิจัยมีประเด็นที่ควรจะนำมาอภิปรายผลการวิจัย ดังนี้

๑. ด้านการกลยุทธ์ในการวางแผนให้บรรลุเป้าหมาย

ภาพรวมของพระพุทธศาสนากับการส่งเสริมพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์ด้านกลยุทธ์ในการวางแผนให้บรรลุเป้าหมายอยู่ในระดับมาก คะแนนค่าเฉลี่ย ($\bar{X} = ๓.๕๙$, $S.D. = ๐.๗๐๐$) ดังนั้น กระบวนการปฏิบัติธรรมเพื่อพัฒนาปัญญาของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์นั้นพบว่า สำนักปฏิบัติธรรมในจังหวัดสุรินทร์นั้นมีกระบวนการพัฒนาคนในด้านการพัฒนาปัญญาที่หลากหลาย โดยเฉพาะในด้านกลยุทธ์ในการวางแผนให้บรรลุเป้าหมาย ทั้งกลยุทธ์ที่เป็นทางการ คือ การทำรูปของคณะกรรมการ และกลยุทธ์ที่ไม่เป็นทางการ คือ เน้นการสอนธรรมเป็นรายบุคคลที่ไปตามสภาวะธรรมที่บังเกิดขึ้น ทั้งนี้ ก็เพื่อมุ่งหวังการพัฒนาปัญญาของบุคคลเป็นหลัก ซึ่งสอดคล้องกับ **บรรจง โสตาดี และคณะ** ที่พบว่า มีรูปแบบปฏิบัติที่มีความหลากหลาย ได้แก่ รูปแบบสำนักของหลวงพ่อเทียน (เคลื่อนไหว) รูปแบบสำนักวัดมหาธาตุ (พอง-ยุบ) รูปแบบวัดหนองป่าพง (บูรณาการ) และรูปแบบอื่น ๆ ซึ่งแต่ละสำนักปฏิบัติมีวิธีฝึกอบรมที่ต่างกัน จัดได้เป็นสามระดับ ได้แก่ ระดับพื้นฐานระดับปานกลาง และระดับเข้มข้น^{๑๑}

๒. ด้านการมีส่วนร่วม

ภาพรวมของพระพุทธศาสนากับการส่งเสริมพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์ด้านมีส่วนร่วมอยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = ๓.๖๐$, $S.D. = ๐.๖๙๑$) ดังนั้น กระบวนการจัดการสำนักปฏิบัติธรรมในชุมชนจังหวัดสุรินทร์ นั้น เน้นการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน หรือเป็นพหุภาคีบนพื้นฐานของพลัง “บวร” คือ บ้าน-วัด-โรงเรียน หรือหน่วยงานราชการเป็นสำคัญ ทั้งนี้เป็นเพราะว่ารูปแบบการสอนหรือการเผยแผ่หลักศาสนธรรมในยุคปัจจุบันนั้น ต้องอาศัยหลากหลายรูปแบบและวิธีการ ดังนั้น การจะสร้างกระบวนการหรือวิธีการสอน ในการถ่ายทอดศาสนธรรมเพื่อให้ผู้เข้าปฏิบัติธรรมได้เข้าถึงอย่างง่าย ผู้สอนธรรมต้องมีการปรับรูปแบบการสอน และเสนอกระบวนการสอนที่หลากหลาย ทั้งนี้ก็เพื่อมุ่งหวังประโยชน์อันจะพึงมีแก่ผู้ปฏิบัติธรรมเป็นหลัก ซึ่งสอดคล้องกับ **เนตรนภา กาบมณี** ที่พบว่า แนวทางการพัฒนาสภาพแวดล้อมภายในวิทยาลัยพยาบาลเพื่อส่งเสริมพหุ

^{๑๐} บรรจง โสตาดี และคณะ, การศึกษาแนวทางพัฒนาสำนักปฏิบัติธรรมในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค ๑๑, รายงานการวิจัย, (กรุงเทพมหานคร: สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙), หน้า ๒๔.

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔.

ปัญหาของนักศึกษาพยาบาล จำนวน ๑๕ แนวทาง ประกอบด้วย ๑) พัฒนาเทคโนโลยีสารสนเทศ เพื่อส่งเสริมการเรียนรู้และการพัฒนาตนเองของนักศึกษา ...๑๓) ส่งเสริมการมีส่วนร่วมในการบริหาร... ๑๕) พัฒนาหน่วยประสานงานและบริการนักศึกษา^{๑๒} และมีความสอดคล้องกับ บรรจง โสดาดี และคณะ ที่พบว่า ความสัมพันธ์ระหว่างสำนักปฏิบัติธรรมกับชุมชน มีความเป็นกัลยาณมิตร เกื้อกูลกัน คนในชุมชนเข้าวัดทำบุญ ให้ความร่วมมือกับกิจกรรมของวัด สำนักปฏิบัติธรรมส่วนใหญ่ สามารถฝึกฝนพัฒนา ศีล จิต และปัญญา แต่มีความละเอียดลึกซึ้งที่ต่างกัน^{๑๓}

๓. ด้านการดำเนินการ

ภาพรวมของของพระพุทธรูปศาสนากับการส่งเสริมพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์ด้านการดำเนินการอยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = ๓.๖๐$, S.D.= .๖๙๑) ดังนั้น การดำเนินการของสำนักปฏิบัติธรรมโดยส่วนใหญ่ยังคงมีปัญหาด้านงบประมาณในการดำเนินการ สอดคล้องกับ บรรจง โสดาดี และคณะ ที่พบว่า สำนักปฏิบัติธรรมมีแหล่งงบประมาณส่วนใหญ่จาก ศรัทธาของประชาชน และผู้มารับการฝึกอบรมเป็นหลัก การสนับสนุนด้านงบประมาณจากรัฐยังมีจำนวนน้อย ส่วนการจัดสรรงบประมาณของสำนักปฏิบัติธรรมพบว่า ส่วนใหญ่ไม่เป็นระบบ มีเพียงบางสำนักเท่านั้นที่เป็นระบบ^{๑๔}

๓.ผลการวิเคราะห์ผลการส่งเสริมการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาภาวนาของผู้สูงอายุในชุมชนจังหวัดสุรินทร์

ผู้วิจัยมีประเด็นที่ควรจะนำมาอภิปรายผลการวิจัย ดังนี้

ภาพรวมของของพระพุทธรูปศาสนากับการส่งเสริมพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์ด้านการดูแลสิ่งแวดล้อมให้สัปปายะอยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = ๓.๕๖$, S.D.= .๖๖๗)

๑. ด้านอวาสสัปปายะ คือ ถิ่นที่อยู่อาศัย ในวันนี้ ชุมชนซึ่งเป็นที่ต้องอยู่ของสำนักปฏิบัติ เพื่อการฝึกปัญญาภาวนาในแต่ละชุมชนนั้น ต้องมีสภาพที่เอื้อต่อการเจริญปัญญา สอดคล้องกับ บรรจง โสดาดี และคณะ ที่พบว่า ด้านสภาพแวดล้อมและอาคารสถานที่ ส่วนใหญ่มีสภาพแวดล้อมทางกายภาพสะอาด สงบ สงัด เรียบง่าย เป็นธรรมชาติ มีความเหมาะสม จัดผังโครงสร้างสิ่งปลูกสร้างได้อย่างเป็นระเบียบสวยงาม กลมกลืนกับธรรมชาติ เป็นธรรมชาติ แต่มีบางพื้นที่อาคารสิ่งปลูกสร้างยังไม่เพียงพอ ให้มีความเป็นรมณีสถาน^{๑๕} และสอดคล้องกับพระมหาไยธิน

^{๑๒} เนตรนภา กาบมณี, การพัฒนาสภาพแวดล้อมเพื่อส่งเสริมพหุปัญญาของนักศึกษาพยาบาล, วารสารการพยาบาล การสาธารณสุขและการศึกษา, ปีที่ ๑๗ ฉบับที่ ๑๒, พฤษภาคม – สิงหาคม ๒๕๕๙: ๓.

^{๑๓} บรรจง โสดาดี และคณะ, การศึกษาแนวทางพัฒนาสำนักปฏิบัติธรรมในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค ๑๑, อ้างแล้ว, หน้า ๒๔.

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔-๒๕.

^{๑๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔.

โยธิโก ที่พบว่า วัดส่งเสริมสุขภาพของผู้สูงอายุ มีความพร้อมในด้านการจัดการสิ่งแวดล้อม ความสะดวกทำให้ความเป็นสัดส่วน สะดวกสบาย สงบร่มรื่น^{๑๖}

๒. ด้านโครงสร้าง คือ การเดินทางสัญจรระหว่างสำนักปฏิบัติธรรม กับชุมชนที่ตั้งอยู่ต้องไม่ไกลและใกล้มากเกินไป มีการเดินทางที่สะดวกเพื่อง่ายในการเดินทางมาสำนักและการเป็นแหล่งอาหารที่เหมาะสม ระยะทางต้องพอเหมาะสม เดินทางได้ง่าย ทางไปมาสะดวก การเที่ยวบิณฑบาตสำหรับพระภิกษุไม่ลำบาก

๓. ด้านภัสสสัปปายะ คือ การพูดคุย การกล่าวสั่งสอน ได้แก่เจ้าสำนักปฏิบัติธรรมที่เป็นพระวิปัสสนาจารย์ประจำสำนักปฏิบัติธรรม รวมทั้งวิทยากรที่เป็นกัลยาณมิตร มีความรู้ความสามารถในการบรรยาย การอธิบาย การแนะนำการปฏิบัติ พูดคำสุภาพ พูดแต่พอดี มีรูปแบบแนวทางการปฏิบัติที่ชัดเจน ทำให้ผู้ปฏิบัติเกิดศรัทธา มีความเพียรในการปฏิบัติ และผู้เข้ามาปฏิบัติธรรมก็พูดคุยในเรื่องที่ส่งเสริมการปฏิบัติก่อนให้เกิดปัญญา พูดคุยสนทนาที่เหมาะสมเป็นไปในทางเจริญ ส่งเสริมให้การปฏิบัติเป็นไปในทางที่ดี ทำให้มีความเจริญในการปฏิบัติทั้งด้านกายและจิตต่อและส่งผลต่อการเจริญปัญญาของผู้เข้าปฏิบัติเป็นที่ยิ่ง ดังนั้น ภัสสสัปปายะ ก็คือหลักสัมมาวาจา วาจาที่ถูกต้อง มีประโยชน์เกื้อกูลแก่การปฏิบัติ เป็นวาจาที่เกื้อหนุนให้เกิดการเจริญปัญญาแก่ผู้ปฏิบัติ

๔. ด้านบุคคลสัปปายะ คือ เจ้าสำนักหรือพระวิปัสสนาจารย์ ผู้มีความรู้ ทั้งทางด้านปริยัติและการปฏิบัติ มีศีลาจริยวัตรที่งดงาม มีคุณธรรม มีภูมิธรรม ภูมิรู้ ภูมิปัญญา เป็นที่ตั้งแห่งความศรัทธาของนักปฏิบัติธรรมและบุคคลทั่วไปที่เข้ามารับการอบรมศึกษาปฏิบัติธรรม ทุกเพศ ทุกวัย เช่นมีความมักน้อย สันโดษ รู้จักชักจูงแนะนำในทางที่เป็นประโยชน์ต่อการทำความเพียร ความสงบ และเป็นกัลยาณมิตรต่อผู้ปฏิบัติธรรม เพื่อชี้แนวทางในการปฏิบัติธรรม เพื่อมุ่งพัฒนาปัญญาแห่งความหลุดพ้นเป็นที่ตั้ง สอดคล้องกับพระมหาโยธิน โยธิโก ที่พบว่า พระสงฆ์ได้สร้างบทบาทในการส่งเสริมสุขภาพผู้สูงอายุครบทั้ง ๔ ด้าน คือ การส่งเสริมสุขภาพกาย การส่งเสริมสุขภาพจิต การส่งเสริมสุขภาพสังคม และการส่งเสริมสุขภาพด้านจิตวิญญาณ มีภาพรวมอยู่ในระดับมาก^{๑๗} สอดคล้องกับ **บรรจง โสดาดี และคณะ** ที่พบว่า พระวิปัสสนาจารย์มีปริมาณไม่เพียงพอ และมีคุณภาพที่ต่ำกว่ามาตรฐาน แนวทางการผลิต และพัฒนาพระวิปัสสนาจารย์ยังไม่มีศักยภาพที่จะแก้ปัญหาการขาดแคลน ด้านปริมาณและด้านคุณภาพของพระวิปัสสนาจารย์ได้^{๑๘} และสอดคล้องกับ **เนตรนภา กาบมณี** พบว่า แนวทางการพัฒนาสภาพแวดล้อมภายในวิทยาลัยพยาบาลเพื่อส่งเสริมพหุปัญญาของนักศึกษาพยาบาล จำนวน ๑๕ แนวทาง ประกอบด้วย ๑) พัฒนาเทคโนโลยีสารสนเทศเพื่อส่งเสริม

^{๑๖} พระมหาโยธิน โยธิโก, บทบาทพระสงฆ์ไทยในการส่งเสริมสุขภาพผู้สูงอายุในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ, **รายงานการวิจัย**, (พระนครศรีอยุธยา: สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙), หน้า บทคัดย่อ.

^{๑๗} เรื่องเดียวกัน, พระมหาโยธิน โยธิโก, **บทบาทพระสงฆ์ไทยในการส่งเสริมสุขภาพผู้สูงอายุในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ**, บทคัดย่อ.

^{๑๘} อ่างแล้ว, บรรจง โสดาดี และคณะ, **การศึกษาแนวทางพัฒนาสำนักปฏิบัติธรรมในเขตการปกครองคณะสงฆ์ ภาค ๑๑**, หน้า ๒๔.

การเรียนรู้และการพัฒนาตนเองของนักศึกษา ๑๒) พัฒนาภาวะผู้นำ ผู้ตามและการทำงานเป็นทีมของนักศึกษา ๑๕) พัฒนาหน่วยประสานงานและบริการนักศึกษา^{๑๙}

๕. โภชนสัปายะ คือ มีอาหารเพียงพอ มีการบริโภคที่สะดวก ถูกกับร่างกาย เป็นประโยชน์ต่อสุขภาพ และรูปแบบของการได้มาซึ่งโภชนสัปายะนั้น ก็เกิดขึ้นจากความสำเร็จของพุทธศาสนิกชนอันเกิดจากผลของการปฏิบัติ ทั้งมาในรูปแบบการถวายการอุปถัมภ์โดยหน่วยงานภาครัฐในด้านงบประมาณที่จัดสรร และการถวายการอุปถัมภ์โดยภาคเอกชน ทั้งในรูปแบบของกิจกรรมที่จัดแบบกิจกรรมหรือโครงการเป็นการเฉพาะกิจ และรูปแบบของการถวายการอุปถัมภ์อาหารบิณฑบาตที่อยู่ในกิจวัตรประจำวันของพุทธศาสนิกชน

๖. อุตสัปายะ คือ สภาพอากาศที่พอเหมาะและเกื้อกูลแก่ผู้ปฏิบัติเพื่อเจริญปัญญา คือ ไม่หนาวเกินไป ไม่ร้อนเกินไป น้ำไม่ท่วม ไม่มีภัยธรรมชาติ มีสภาพอากาศที่ดี ร่มรื่น ไม่มีมลพิษทางอากาศ ทางเสียงและทางอื่น ๆ ทำให้เป็นอุปสรรคในการปฏิบัติธรรม หรือเกิดความลำบาก

๗. อิริยาปถสัปายะ คือ การเคลื่อนไหวด้านร่างกาย การจัดอิริยาบถ รูปแบบของกิจกรรมการปฏิบัติธรรมทั้ง ๔ อิริยาบถที่เป็นไปตามหลักของกายานุปัสสนานั้น มีส่วนช่วยให้เกิดความสัปายะแก่นักปฏิบัติธรรมอย่างมา เนื่องจากผลของสุขภาพกายย่อมมีผลต่อสุขภาพใจเป็นสำคัญ ซึ่งสอดคล้องกับ **จันทรจิรา วสุนธราวัฒน์ และคณะ** พบว่า มีความสัมพันธ์กับคุณภาพร่างกาย จิตใจ และสังคม ได้แก่ การหลับสบาย จิตใจเบิกบาน เพิ่มพลังใจ ลดความเครียด มีสติปัญญาดี ครอบคลุมได้ทำกิจกรรมร่วมกัน ชุมชนให้การนับถือ และผลการศึกษาในครั้งนี้ แสดงให้เห็นว่า การสวดมนต์ และแผ่เมตตาเป็นประจำและเป็นเวลานาน มีผลดีต่อร่างกาย จิตใจ และสังคม สามารถนำมาใช้เป็นแนวทางการดูแลสุขภาพแบบองค์รวมของผู้สูงอายุได้^{๒๐}

๕.๓ ข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่อง “พระพุทธศาสนากับการส่งเสริมการพัฒนาตนเอง ตามหลักปัญญาวานาของชุมชนผู้ในจังหวัดสุรินทร์” ผู้วิจัยขอเสนอแนะไว้ดังนี้

๕.๓.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

ผู้วิจัยเสนอแนะเชิงนโยบายเพื่อยุทธศาสตร์การพัฒนา ดังนี้

๑) ปัจจัยสำคัญที่ทำให้การพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาวานาในพระพุทธศาสนาในชุมชนจังหวัดสุรินทร์ หรือชุมชนอื่น ๆ ประสบความสำเร็จ คือ ความร่วมมือระหว่างผู้ที่เกี่ยวข้องผู้เกี่ยวข้องโดยตรง คือ สถาบันการศึกษาทางพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง มหาวิทยาลัยสงฆ์ ต้องวิเคราะห์ความต้องการของสถานศึกษา และความต้องการของสังคม รวมทั้งสร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับหน่วยงานอื่น ๆ เช่น กระทรวงทรัพยากรและความมั่นคงของมนุษย์ สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ เพื่อช่วยบูรณาการพันธกิจในการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง

^{๑๙} อ่างแล้ว, เนตรนภา กาบมณี, การพัฒนาสภาพแวดล้อมเพื่อส่งเสริมพหุปัญญาของนักศึกษาพยาบาล, หน้า ๓.

^{๒๐} จันทรจิรา วสุนธราวัฒน์ และคณะ, ผลการสวดมนต์และการแผ่เมตตาต่อการตอบสนองด้านร่างกายในผู้สูงอายุ, รายงานการวิจัย, (พิษณุโลก: คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร, ๒๕๕๗), หน้า บทคัดย่อ.

๒) คณะสงฆ์ ซึ่งเป็นองค์กรหลักด้านศาสนบุคคลของพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะมหาเถรสมาคม ซึ่งเป็นองค์กรปกครองสูงสุดของคณะสงฆ์ ต้องออกระเบียบหรือคู่มือการพัฒนาปัญญาของบุคคลตามหลักของพระพุทธศาสนา โดยมีองค์กรผู้สนองงานคณะสงฆ์โดยตรงในส่วนของหน่วยงานราชการ คือ สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ และส่วนของคณะสงฆ์ คือ มอบเป็นนโยบายให้กับเจ้าคณะพระสังฆาธิการในระดับต่าง ๆ เพื่อนำไปปฏิบัติได้อย่างถูกต้อง และเกิดประโยชน์ คุณค่า ต่อทรัพยากรมนุษย์ของประเทศชาติโดยภาพรวม

๕.๓.๒ ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติ

ในการวิจัยเรื่อง “พระพุทธศาสนากับการส่งเสริมการพัฒนาตนเอง ตามหลักปัญญาภาวนา ของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์” ผู้วิจัยขอเสนอแนะเชิงปฏิบัติการ ดังนี้

๑. คณะสงฆ์ และสำนักงานพระพุทธศาสนาประจำจังหวัด ควรประเมินผลการปฏิบัติงานของสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัด ซึ่งตั้งอยู่ในชุมชน ว่ามีผลสัมฤทธิ์ในการปฏิบัติงานและเอื้อประโยชน์ต่อการพัฒนาปัญญาของคนในชุมชนมากน้อยเพียงใด

๒. สำนักปฏิบัติธรรมที่ตั้งอยู่ในแต่ละชุมชน ต้องสร้างกระบวนการพัฒนาปัญญาอย่างเป็นเชิงรูปธรรมที่จับต้องได้ และสามารถบูรณาการการปฏิบัติงานกับหน่วยงานอื่น ภายใต้กรอบการพัฒนาที่ยึดพลัง “บวร” คือ บ้าน วัด หน่วยงานราชการ

๕.๓.๓ ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

เพื่อให้เป็นการพัฒนาทางการศึกษา และเป็นการพัฒนาองค์ความรู้ด้านวิชาการ ผู้วิจัยยังเห็นว่า มีประเด็นศึกษาอื่น ๆ อีกมากที่เกี่ยวข้องกับประเด็น “พระพุทธศาสนากับการส่งเสริมการพัฒนาตนเอง ตามหลักปัญญาภาวนา ของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์” และหากมีการศึกษาต่อยอดเพื่อพัฒนาองค์ความรู้ต่อไป ผลที่ได้จากการศึกษาวิจัยย่อมมีประโยชน์ต่อประเทศชาติอย่างมหาศาล ผู้วิจัยจึงขอเสนอแนะหัวข้อเพื่อทำการวิจัย ดังต่อไปนี้

๑) ศึกษาเปรียบเทียบหลักการพัฒนาตนเองตามหลักภาวนา ๔ กับหลักทฤษฎีลำดับขั้นความต้องการของมาสโลว์

๒) ศึกษาเปรียบเทียบการพัฒนาปัญญาในพระพุทธศาสนาและทฤษฎีพุทฺปัญญาของการ์ตเนอร์

๓) ศึกษาเปรียบเทียบหลักปัญญาภาวนาในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับหลักจิตตปัญญาศึกษาของเชอเกียมตรุงปะ รินโปเช ในพระพุทธศาสนา วัชรยาน

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

๑.๑ ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลัย.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลัย. คัมภีร์วิสุทธิมรรค ภาษาไทย. ฉบับมหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลัย.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลัย. มงคลัตถิณี ภาษาไทย. ฉบับมหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลัย.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

๑.๒ ข้อมูลทุติยภูมิ

๑.๒.๑ หนังสือทั่วไป

โครงการพัฒนาดัชนีชี้วัดการพัฒนายั่งยืนของประเทศไทย. รายงานการศึกษาฉบับสมบูรณ์.

กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, ๒๕๔๗.

เจลีว บุรีศักดิ์. ทฤษฎีระบบและการพัฒนายั่งยืน. กรุงเทพมหานคร: บำรุงสาสน์, ๒๕๔๒.

ชาญชัย อาจินสมาจาร. กระบวนการพัฒนาและปรับปรุงโรงเรียนเพื่อการประกันคุณภาพการศึกษา

ปัตตานี: ม.ป.พ., ๒๕๔๗.

ทิตนา แคมมณี. ศาสตร์การสอน องค์ความรู้เพื่อการจัดกระบวนการเรียนรู้อย่างมีประสิทธิภาพ.

พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

ธงชัย สันติวงศ์. พฤติกรรมองค์กร. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๔๐.

นาคประทีป. ปาลี-สยาม อภิธาน. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

บุญมี แท่นแก้ว. จริยศาสตร์ Ethics. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์,

๒๕๓๙.

บุษยมาส สินธุประมา. สังคมวิทยาความสูงอายุ. พิมพ์ครั้งที่ ๑. เชียงใหม่: โรงพิมพ์สารการพิมพ์,

๒๕๓๙.

ปวย อึ้งภากรณ์. ศาสนากับการพัฒนา. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โกมลคีมทอง, ๒๕๓๐.

ปกรณ ปรียากร. ทฤษฎีและแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาในการบริหารการพัฒนา. กรุงเทพมหานคร:

สามเจริญพานิช. ๒๕๕๔.

นายแพทย์ประเวศ วะสี. สาธารณสุขกับพุทธธรรม. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง,

๒๕๒๘.

ประเวศ วะสี. การพัฒนามนุษย์แนวใหม่เพื่ออนาคตที่ยั่งยืน. กรุงเทพมหานคร: หมอชาวบ้าน,

๒๕๔๕.

ประเวศ วะสี. มหาวิทยาลัยไทยกับจิตตปัญญาศึกษาและไตรยางค์แห่งการศึกษา. กรุงเทพมหานคร:

ศูนย์จิตตปัญญาศึกษา. มหาวิทยาลัยมหิดล และแผนงานพัฒนาจิตเพื่อสุขภาพ สนับสนุน

โดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ, ๒๕๕๐.

ประณต คำฉิม. **สติปัญญาและความถนัด**. เอกสารประกอบการสอน วิชาจิตวิทยาในการดำรงชีวิต.

กรุงเทพมหานคร: คณะจิตวิทยา. มหาวิทยาลัยเกษมบัณฑิต, ม.ป.ป..

ปราชญา กล้าผจญ และพอดตา บุตรสุทวิวงศ์. **การบริหารทรัพยากรมนุษย์**. กรุงเทพมหานคร: ข้าวฟาง, ๒๕๕๐.

ปราณี งามสุต และจำรัส ดั่งสุวรรณ. **พฤติกรรมมนุษย์กับการพัฒนาตน**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: ธารการพิมพ์.

พจน์ เพชรบุระณิน. **การพัฒนาตนเอง**. กรุงเทพมหานคร: คณะกรรมการส่งเสริมงานวิจัย. สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๒๘.

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔. เถลิงพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
เนื่องในโอกาส พระราชพิธีมหามงคล เถลิงพระชนมพรรษา ๗ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๔.
กรุงเทพมหานคร: นามมีบุ๊คส์ พับลิเคชันส์ จำกัด, ๒๕๕๔.

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ. **พจนานุกรม บาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต**. พิมพ์ครั้งที่ ๔.
กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๓.

พระชาย วรรณโม และคณะ. **ฉลาดในการทำบุญ รวมเรื่องน่ารู้ คู่มือทำบุญให้ถูกวิธี**. พิมพ์ครั้งที่ ๗๑.
กรุงเทพมหานคร: เครือข่ายพุทธการ, ๒๕๔๔.

พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๗.
กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยหน้า, ๒๕๓๕.

----- . **พุทธศาสนากับการพัฒนามนุษย์**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิก จำกัด.
๒๕๓๖.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช, ราชบัณฑิต). **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด ศัพท์
วิเคราะห์**. กรุงเทพมหานคร: เลียงเชียง, ๒๕๕๐.

พระธรรมโกศาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ). **ปัญญาธรรมเพื่อความก้าวหน้า**. กรุงเทพมหานคร:
สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ม.ป.ป..

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). **พุทธธรรมกับการพัฒนาชีวิต**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมสภา,
๒๕๔๐.

----- . **พัฒนาคุณภาพชีวิตด้วยจิตวิทยาแบบยั่งยืน**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิ
พุทธธรรม, ๒๕๔๓.

----- . **สัมมาสมาธิและสมาธิแบบพุทธ**. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๗.

----- . **ลักษณะแห่งพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๘.

----- . **การพัฒนาที่ยั่งยืน**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกลด์คิมทอง,
๒๕๕๖.

----- . **อายุยืนอย่างมีคุณค่า**. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ม.ป.ป..

พระพุทโธสะ รจนา. **วงศ์ชาญบาลี (ผู้ชำระ)**. คัมภีร์พระวิสุทธิมรรค (ไทย). กรุงเทพมหานคร: โรง
พิมพ์ธรรมบรรณาการ, ๒๕๒๕.

พระบรมราชาบาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชการที่ ๙. (๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๒).

พระราชทานแก่ผู้นำเยาวชนและเจ้าหน้าที่ ณ พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน พระราชวัง
สวนดุสิต.

พระพรหมคุณาภรณ์. (ป.อ.ปยุตฺโต). ธรรมบุญชีวิต พุทธธรรมเพื่อชีวิตที่ดีงาม. พิมพ์ครั้งที่ ๖๘.
นครปฐม: ระฆังทอง, ๒๕๔๗.

----- . ลักษณะแห่งพระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เจริญดีมั่นคงการพิมพ์,
๒๕๕๘

----- .โลกขึ้นสหัสวรรษใหม่ คนต้องเปลี่ยนแนวคิดใหม่. พิมพ์ครั้งที่ ๓ กรุงเทพมหานคร:
มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๘.

----- . ชีวิตที่สมบูรณ์. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ระฆังทอง, ๒๕๔๙.

----- . พระพุทธศาสนาพัฒนาคนและสังคม. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์
สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๙.

----- . การศึกษาเพื่อสร้างบัณฑิต หรือการศึกษาเพื่อเพิ่มผลิต. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์
เพ็ทแอนด์โฮม, ๒๕๕๖.

----- . สุขภาวะองค์กรรวมแนวพุทธ. พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เพ็ทแอนด์โฮม
, ๒๕๕๖.

----- . พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ ๒๘. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิ
ธรรมทานกุศลจิต, ๒๕๕๙.

----- . พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย. พิมพ์ครั้งที่ ๔๕. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม,
๒๕๕๙.

พระพรหมมิ่งคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ). พจนานุกรมธรรม ฉบับปัญญานันทะ. กรุงเทพมหานคร:
สถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๔.

แพทย์พงษ์ วรพงษ์พิเชษฐ์. พุทธบำบัด. กรุงเทพมหานคร: กองแพทย์ทางเลือก กรมพัฒนาการแพทย์
แผนไทย และแพทย์ทางเลือก กระทรวงสาธารณสุข, ๒๕๕๐.

ไพศาล ไกรสิทธิ์. เอกสารคำสอนรายวิชาการพัฒนาตนเอง. ลพบุรี: คณะครุศาสตร์ สถาบันราชภัฏ
หมู่บ้านจอมบึง, ๒๕๔๑.

พระไพศาล วิสาโล. กายแต่งาม. กรุงเทพมหานคร: เพชรประกาย. ๒๕๕๖.

..... โครงการจัดการและจัดการความรู้จิตตปัญญาศึกษา. (โครงการเอกสารวิชาการ
เรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลง). กรุงเทพมหานคร: ศูนย์จิตตปัญญาศึกษา
มหาวิทยาลัยมหิดล สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ,
๒๕๕๒.

พระราชวรมนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ. พิมพ์ครั้งที่ ๓.
กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙.

พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ. ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๓ และปริเฉทที่ ๗. กรุงเทพมหานคร:
ห้างหุ้นส่วนจำกัด ทิพย์วิสุทธิ, ๒๕๔๕.

- พระมหาสมปอง มุทิโต. คัมภีร์อิทธิฐานวรรณนา. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๕๒.
- พุทธทาสภิกขุ. เยาวชนกับความรอดของสังคม. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุขภาพใจ, ๒๕๔๙.
- ยุวัฒน์ วุฒิเมธี. หลักการพัฒนาชุมชนและการพัฒนาชนบท. กรุงเทพมหานคร: ส.ส.น. ไทย
อนุเคราะห์ไทย, ๒๕๒๖.
- ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร:
สำนักพิมพ์อักษรเจริญทัศน์ จำกัด, ๒๕๒๕.
- ราตรี พัฒนรังสรรค์. พฤติกรรมมนุษย์กับการพัฒนาตนเอง. (กรุงเทพมหานคร: คณะครุศาสตร์.
สถาบันราชภัฏจันทรเกษม, ๒๕๔๔).
- เรียบ ศรีทอง. พฤติกรรมมนุษย์กับการพัฒนาตน. กรุงเทพมหานคร: เอ็ดดูเคชั่น, ๒๕๔๒.
- วรรณิ ลิ้มอักษร. จิตวิทยาการศึกษา Educational Psychology. สงขลา: คณะศึกษาศาสตร์
มหาวิทยาลัยทักษิณ, ๒๕๔๑.
- วสิน อินทสระ. การช่วยเหลือตัวเอง ชัยชนะ ๘ ประการ และสายธารแห่งศรัทธา. กรุงเทพมหานคร:
มหาหมกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.
- วันเพ็ญ วงศ์จันทร์. แบบแผนสุขภาพของผู้สูงอายุในสถานสงเคราะห์คนชราร้านธรรมปกรณ์
จังหวัดเชียงใหม่. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๙.
- วิจักขณ์ พานิช. เรียนรู้ด้วยใจอย่างไร้ใครครวญ: การศึกษาตั้งเส้นทางแสวงหาทางจิตวิญญาณ. พิมพ์
ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สวนเงินมีมา, ๒๕๕๑.
- วิภาพร มาพบสุข. มนุษย์สัมพันธ์. กรุงเทพมหานคร: ซีเอ็ดดูเคชั่น. ๒๕๔๓.
- วิทยากร เชียงเย็น. การพัฒนาเศรษฐกิจสังคมไทย: บทวิเคราะห์. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ฉับ
แกระ, ๒๕๒๗.
- วิรัช วิรัชนิการวรรณ. ความหมายของการพัฒนา คำที่มีความใกล้เคียง และแนวคิดพื้นฐานของการ
พัฒนา. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๕๔.
- สมใจ ลักษณะ. การพัฒนาประสิทธิภาพในการทำงาน. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยราชภัฏสวน
สุนันทา, ๒๕๔๘.
- สงวน สุทธิเลิศอรุณ. พฤติกรรมมนุษย์กับการพัฒนาตน. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: อักษร
พิพัฒน์, ๒๕๔๕.
- สนธยา พลศรี. ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์,
๒๕๔๗.
- สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. บาลีไวยากรณ์ วจวิภาค ภาค ๒ สมาส-ตัทธิต.
กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาหมกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.
- สมบุรณ์ สุขสำราญ. การพัฒนาชนบทตามแนววิถีพุทธ. กรุงเทพมหานคร: บริษัทพิมพ์สวญ จำกัด,
๒๕๔๔.
- สนิท ศรีสำแดง. พุทธศาสนา กับการศึกษา: ภาคทฤษฎีแห่งความรู้. กรุงเทพมหานคร: นีลนารากร
พิมพ์, ๒๕๓๔.
- สำนักสวนโมกขพลาราม. คู่มืออุบาสกอุบาสิกา ภาค ๑-๒. พิมพ์ครั้งที่ ๕๓. กรุงเทพมหานคร: หจก.
การพิมพ์พระนคร.

- สัญญา สัญญาวิวัฒน์. การพัฒนาชุมชนแบบจัดการ. กรุงเทพมหานคร: เอมีเทรดดิ้ง, ๒๕๔๑.
- พุทธสังคมวิทยา. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๓.
- สุรกุล เจนอบรม. วิสัยทัศน์ผู้สูงอายุและการศึกษานอกระบบสำหรับผู้สูงอายุไทย. กรุงเทพมหานคร: ชินแดด เวอร์ไทยซิงกรุ๊ป, ๒๕๔๒.
- สุชีพ ปุญญานุภาพ. ประวัติศาสตร์ศาสนา. พระนคร: หจก.เกษมบรรณกิจ, ๒๕๐๖.
- สุชา ไอรยาพงศ์. การพัฒนาตน. สงขลา: คณะครุศาสตร์. สถาบันราชภัฏสงขลา, ๒๕๔๒.
- สุภีร์ ทุมทอง. การพัฒนาอินทรีย์สังวร. กรุงเทพมหานคร: ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้นท์ จำกัด, ๒๕๕๔.
- สุวิมล ว่องวาณิช. การวิจัยประเมินความต้องการจำเป็น. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๘.
- สุวัฒน์ วัฒนวงศ์. จิตวิทยาการเรียนรู้ผู้ใหญ่. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๓๓.
- สมน อมรวิวัฒน์. การพัฒนาการเรียนรู้ตามแนวพุทธศาสตร์ ทักษะกระบวนการเผชิญสถานการณ์. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๗.
- สุวจิ เทียงทัศน์. การบริหารทรัพยากรมนุษย์. กรุงเทพมหานคร: วิญญูชน, ๒๕๔๒.
- เสน่ห์ จามริก. สังคมไทยกับการพัฒนาที่ก่อปัญหา. กรุงเทพมหานคร: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ, ๒๕๔๒.
- สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา. เอกสารสาระการเรียนรู้ ประกอบวิชาการพัฒนาบริหารสถาบันการศึกษา. กรุงเทพมหานคร: ม.ป.ท., ๒๕๔๖.
- ศิริวรรณ เสรีรัตน์ และคณะ. องค์การและการจัดการ. กรุงเทพมหานคร: บริษัทธรรมสาร จำกัด, ๒๕๔๕.
- ศิริวรรณ เกษมศาสตร์กิตากร. ศิลปะการอยู่ร่วมกับคนอื่น. กรุงเทพมหานคร: สมาคมศิษย์เก่าวิศวกรรมชลประทานในพระบรมราชูปถัมภ์, ๒๕๓๙.
- ศูนย์จิตตปัญญาศึกษา. จิตตปัญญาศึกษา คืออะไร. โครงการเอกสารวิชาการการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลง. นครปฐม: ศูนย์จิตตปัญญาศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๒.
- อมร รักษาสัตว และชัตติยา กรรณสูต (บรรณาธิการ). ทฤษฎีและแนวคิดในการพัฒนาประเทศ. กรุงเทพมหานคร: ชุมชนสหกรณ์การขายและการซื้อแห่งประเทศไทย, ๒๕๑๕.
- เอกสารสาระการเรียนรู้ ประกอบวิชาการพัฒนาบริหารสถาบันการศึกษา. กรุงเทพมหานคร: ม.ป.ท., ๒๕๔๖.

๑.๒.๒ วารสาร

- เกศสุดา แสนนามวงษ์. “การพัฒนารูปแบบการเรียนการสอนกิจกรรมแนะแนว โดยใช้ทฤษฎีปัญหาเป็นฐานเพื่อพัฒนาทักษะชีวิต สำหรับนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๑”. วารสารราชพฤกษ์. ปีที่ ๑๔ ฉบับที่ ๒ (พฤษภาคม-สิงหาคม ๒๕๕๙): ...

- กุลวดี โรจนไพศาลกิจ และวรากร เกรียงไกรศักดิ์ดา. การพัฒนาแนวทางการดำเนินงานของชุมชนในการพัฒนาสุขภาวะผู้สูงอายุ. **วารสารสมาคมนักวิจัย**. ปีที่ ๒๒ ฉบับที่ ๑. (มกราคม – เมษายน). ๒๕๖๑.
- จารุวรรณ พึ่งเทียร. วิธีการพัฒนาจิตให้เกิดพุทธปัญญา. **วารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์**. ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๒ กรกฎาคม – ธันวาคม ๒๕๖๑.
- จิราภรณ์ พรหมทอง. “การพัฒนาตนเองให้เป็นบุคคลแห่งการเรียนรู้เพื่อเข้าสู่ศตวรรษที่ ๒๑. **วารสารวิชาการมหาวิทยาลัยฟาร์อีสเทอร์น**. ปีที่ ๑๐. ฉบับที่ ๑ เมษายน ๒๕๕๙-มิถุนายน ๒๕๕๙.
- ชนิพรรณ จาติเสถียร. การวิจัยและพัฒนากระบวนการฝึกอบรมครูประจำการด้านการประเมินเด็กปฐมวัยโดยใช้แนวคิดจิตตปัญญาศึกษา และการชี้แนะทางปัญญา. **วารสารครุศาสตร์**. ปีที่ ๔๕ ฉบับที่ ๒ ประจำเดือน เมษายน-มิถุนายน ๒๕๖๐.
- ชาติชาย พัทธกัณธนาคม. “การพัฒนาพฤติกรรมตามหลักภavana ๔”. **วารสารมหาจุฬาริชาการ**. ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๑. มกราคม – มิถุนายน ๒๕๕๗.
- เทียมจันทร์ พาณิษฐ์ผลินไชย. การพัฒนากระบวนการจัดการเรียนรู้ตามแนวคิดจิตตปัญญาศึกษาเพื่อพัฒนาครูระดับการศึกษาขั้นพื้นฐาน. **สัปดาห์: วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ (สทมส.)**. ปีที่ ๒๑. ฉบับที่ ๑ มกราคม-เมษายน ๒๕๕๘.
- เนตรนภา กาบมณี. การพัฒนาสภาพแวดล้อมเพื่อส่งเสริมพหุปัญญาของนักศึกษาพยาบาล. **วารสารการพยาบาล การสาธารณสุขและการศึกษา**. ปีที่ ๑๗ ฉบับที่ ๑๒. พฤษภาคม – สิงหาคม ๒๕๕๙.
- ปราณี อ่อนศรี. จิตตปัญญาศึกษา: การศึกษาเพื่อพัฒนามนุษย์ในศตวรรษที่ ๒๑. **วารสารพยาบาลทหารบก**. ปีที่ ๑๕ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-เมษายน) ๒๕๕๗.
- พระพิพัฒน์ โสภณจิตโต (ทัฬงม). “ศึกษาการบรรลุลหธรรมแบบปัญญาวิมุตติในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท”. **วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร**. ปีที่ ๔ ฉบับพิเศษ เนื่องในโอกาสเฉลิมฉลองวันวิสาขบูชาโลก ประจำปี ๒๕๕๙.
- พนัทเทพ ณ นคร. แรงจูงใจกับการพัฒนาตนเองตามหลักภavana ๔. **วารสาร มจร มนุษยศาสตร์ปริทรรศน์**. ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๒ กรกฎาคม – ธันวาคม ๒๕๖๑.
- พีระพงษ์ กลิ่นละออ. นวัตกรรมความคิดและการสื่อสารการพัฒนา กรณีศึกษา โครงการพลังปัญญา. **วารสารบริหารธุรกิจ เศรษฐศาสตร์และการสื่อสาร**. ปีที่ ๑๑ ฉบับที่ ๑ มกราคม – มิถุนายน ๒๕๕๙.
- เยาวพา เดชคุปต์ และคณะ. การพัฒนารูปแบบพหุปัญญาเพื่อการเรียนรู้สำหรับการจัดการศึกษาในบริบทของสังคมไทย. **วารสารศรีนครินทร์วิโรฒวิจัยและพัฒนา**. ปีที่ ๒ ฉบับพิเศษที่ ๑ มกราคม ๒๕๕๓.
- สมพันธ์ เตชะอธิก . สุขภาวะชุมชนเพื่อความอยู่ดีมีสุข. **วารสารมนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น**. ปีที่ ๒๙. ฉบับที่ ๒ เดือนพฤษภาคม-สิงหาคม ๒๕๕๕.
- อุทัย สติมัน. ศาสนติภavana: พุทธิปัญญาเพื่อการพัฒนาสังคมสันติสุขอย่างยั่งยืน. **วารสารปาริชาติมหาวิทยาลัยทักษิณ**. ปีที่ ๒๗ ฉบับที่ ๓ (พิเศษ) ๒๕๕๗.

อัมพร ภาวศุทธิ์. “การสื่อสารเพื่อพัฒนาปัญญาในพระพุทธศาสนา”. **Veridian E-Journal. Silapakorn University**. มหาวิทยาลัยศิลปากร. ปีที่ ๙ ฉบับที่ ๓. เดือนกันยายน-ธันวาคม ๒๕๕๙.

อำนวย ทองโปรง. การพัฒนาคนในระบบการจัดการศึกษาไทย. **วารสารดุสิตบัณฑิตทางสังคมศาสตร์**. ปีที่ ๗ ฉบับที่ ๒ (พฤษภาคม-สิงหาคม ๒๕๖๐).

๑.๒.๓ รายงานการวิจัย

ชั้นทอง มีประดิษฐ์ และคณะ. การพัฒนาปัญญาแบบองค์รวม: การศึกษาเอกสารและการสังเคราะห์งานวิจัย. **รายงานการวิจัย**. พระนครศรีอยุธยา: สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๐.

จักรพรรณ วงศ์พรพจน์. ศึกษาวิเคราะห์การพัฒนาปัญญาตามแนวพุทธจริยศาสตร์ของสำนักปฏิบัติธรรมในจังหวัดขอนแก่น. **รายงานการวิจัย**. พระนครศรีอยุธยา: สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๐.

จันทร์จิรา วสุนธราวัฒน์ และคณะ. ผลการสวดมนต์และการแผ่เมตตาต่อการตอบสนองด้านร่างกายในผู้สูงอายุ. **รายงานการวิจัย**. พิษณุโลก: คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร, ๒๕๕๗.

ไฉโลฤดี ยวนะศิริ และคณะ. การสร้างเครือข่ายการจัดการความรู้เพื่อเสริมสร้างวิถีชีวิตชุมชนคิดเศรษฐกิจพอเพียงของผู้สูงอายุบ้านโป่งกุ่ม ตำบลป่าเมี่ยง อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่. **รายงานการวิจัย**. พระนครศรีอยุธยา: สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

ธานินทร์ ศิลป์จารุ. การวิเคราะห์และวิจัยข้อมูลทางสถิติด้วย SPSS. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร: บิซิเนสอาร์แอนด์ดี, ๒๕๕๑.

ธีระศักดิ์ อุณารมณเลิศ. **เครื่องมือวิจัยทางการศึกษา : การสร้างและการพัฒนา**. นครปฐม : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๙.

นนทสรวง กลีบผึ้ง. แนวทางการจัดการเรียนการสอนเพื่อพัฒนาปัญญา. **รายงานการวิจัย**. นครปฐม: สถาบันวิจัยแห่งชาติเพื่อการพัฒนาเด็กและเยาวชน. มหาวิทยาลัยมหิดล. ๒๕๕๙.

บรรจง ไสดาดิ และคณะ. การศึกษาแนวทางพัฒนาสำนักปฏิบัติธรรมในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค ๑๑. **รายงานการวิจัย**. กรุงเทพมหานคร: สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙.

บุษกร วัฒนบุตร. การบริหารจัดการองค์กรเพื่อการสร้างองค์กรแห่งการเรียนรู้บนฐานแห่งพุทธิปัญญา. **รายงานการวิจัย**. พระนครศรีอยุธยา: สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙.

พระครูปฐมวรวัฒน์ และคณะ. ปัจจัยจิตสังคมที่เกี่ยวกับการปรับพฤติกรรมต่อวิถีชีวิตของผู้สูงอายุ. **รายงานการวิจัย**. พระนครศรีอยุธยา: สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

พระครูสังฆรักษ์ทรงพรณ ชยทตฺโต และคณะ. บทบาทวัดในการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุ: กรณีศึกษาวัดหลวงพ่อดุสิตธรรมกายาราม อำเภอดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี. **รายงานการวิจัย**. พระนครศรีอยุธยา: สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙.

พระมหาจิตนเรศ วุฑฒิมโหม และคณะ. การประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมในการเสริมสร้างสุขภาพของผู้สูงอายุในจังหวัดอุบลราชธานี. **รายงานการวิจัย**. พระนครศรีอยุธยา: สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

พระมหาสุทิตย์ อาภากรโ และคณะ. การเสริมสร้างสุขภาพและการเรียนรู้ของสังคมตามแนวพระพุทธศาสนา. **รายงานการวิจัย**. พระนครศรีอยุธยา: สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘.

พิสนุ พองศรี **วิจัยทางการศึกษา**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เทียมผำการพิมพ์, ๒๕๕๙.

สวัสดี ภูทอง. การพัฒนารูปแบบการเรียนรู้จากประสบการณ์เพื่อส่งเสริมคุณภาพชีวิตสำหรับผู้ใหญ่ในชุมชนภาคเหนือ. **รายงานการวิจัย**. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

สิริชัย คำภู. การเตรียมการสร้างหลักประกันเพื่อการดำรงชีวิตในวัยสูงอายุของข้าราชการสังกัดสำนักปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี. **รายงานการวิจัย**. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๐.

๑.๒.๔ สารสนเทศเวปต์ไวด์เว็บ (World Wide Web)

คณะแพทยศาสตร์โรงพยาบาลรามาธิบดี มหาวิทยาลัยมหิดล. “**เขาว์ปัญญาคืออะไร?**”. <[นางสาว นงลักษณ์ อาภัย และคณะ “**ทฤษฎีพัฒนาการของ Sigmund Freud**”. <<http://cmruzone.blogspot.com/๒๐๑๑/๐๑/sigmund-freud.html>>. ๑๙ เมษายน ๒๕๖๓.](https://med.mahidol.ac.th/ramamental/generalknowledge/child/๐๕๑๕๒๐๑๔-๑๑๐๐>๑๙ เมษายน ๒๕๖๓.</p>
</div>
<div data-bbox=)

รวมธรรมะ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต). “**แ่งที่ ๖ ศิลปศาสตร์ มองในแง่การพัฒนาปัญญาที่เป็นแกนของการพัฒนาศักยภาพ และการเข้าถึงอิสรภาพ**” <<https://www.payutto.net/book-content/๖-พัฒนาปัญญาที่เป็นแกน/>>. วันที่ ๑๙ เมษายน ๒๕๖๓.

สมชาย รัตนทอง. “**ทฤษฎีการเรียนรู้กลุ่มมนุษย์นิยม**”. <<http://ams.kku.ac.th/aalearn/resource/edoc/tech/๕๖web/๓learnth๕๖.pdf>>. ๑๙ เมษายน ๒๕๖๓.

สูงวัยใส่ใจสุขภาพ. “การเปลี่ยนแปลงและเตรียมตัวเมื่อเข้าสู่วัยสูงอายุ”. <<http://hp.anamai.moph.go.th/soongwai/statics/health/prepared/to picool๒.php>>. ๑๙ เมษายน ๒๕๖๓.

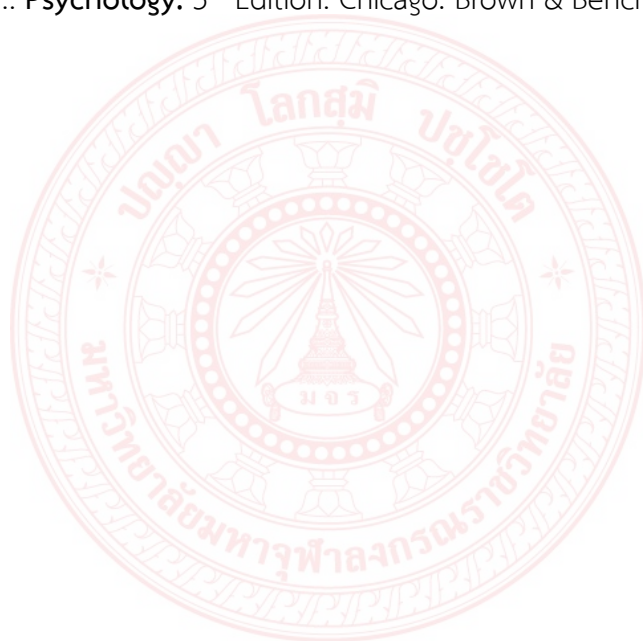
๑.๒.๕ สัมภาษณ์

สัมภาษณ์ นางณัฐจิณี พันธสวัสดิ์. เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.
 สัมภาษณ์ นางวงเดือน สุขใสว. เมื่อวันที่ ๙ เมษายน ๒๕๖๓.
 สัมภาษณ์ นางณัฐจิณี พันธสวัสดิ์. เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.
 สัมภาษณ์ นางคิด เรืองสุข. เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.
 สัมภาษณ์ นางวงเดือน สุขใสว. เมื่อวันที่ ๙ เมษายน ๒๕๖๓.
 สัมภาษณ์ นายยโสธรา ศิริภาพระภากร. เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.
 สัมภาษณ์ นายสุริยา คลังฤทธิ์. เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.
 สัมภาษณ์ พระครูกิตติธรรมประสาธน์. วันที่ ๑๕ เมษายน ๒๕๖๓.
 สัมภาษณ์ พระครูคัมภีร์ธรรมวิสุทธิ. เมื่อวันที่ ๑๖ เมษายน ๒๕๖๓.
 สัมภาษณ์ พระครูโสภณธรรมรังษี. เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.
 สัมภาษณ์ พระคำรณ อมโร. เมื่อวันที่ ๑๕ เมษายน ๒๕๖๓.
 สัมภาษณ์ พระณัฐพล กนตสาโร. เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.
 สัมภาษณ์ นางฐิติมนต์ จงยาว. เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.
 สัมภาษณ์ นางเบญจพร ไทยเที่ยง. เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.
 สัมภาษณ์ พระพิพัฒน์ ปุณณกุลโส. เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.
 สัมภาษณ์ นายนภาดล จันทขัมมา. เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.
 สัมภาษณ์ พระพิสิทธิ์ จารุธมโม. เมื่อวันที่ ๑๕ เมษายน ๒๕๖๓.
 สัมภาษณ์ พระมหาเฉลิมเกียรติ จิรวุฒโน. เมื่อวันที่ ๙ เมษายน ๒๕๖๓.
 สัมภาษณ์ พระมหาสุพจน์ สุวณณจิตโต. เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.
 สัมภาษณ์ พระสมจิตร รตนปญโญ. วันที่ ๑๕ เมษายน ๒๕๖๓.
 สัมภาษณ์ พระสำเร็จ โกวิท. เมื่อวันที่ ๗ เมษายน ๒๕๖๓.
 สัมภาษณ์ พระสิริทอง สิริวฑฒโน. เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.
 สัมภาษณ์ พระสำเร็จ โกวิท. เมื่อวันที่ ๗ เมษายน ๒๕๖๓.
 สัมภาษณ์ ผศ.กฤษนันท์ แสงมาศ. เมื่อวันที่ ๒๒ เมษายน ๒๕๖๓.
 สัมภาษณ์ แมชีบัวลิน หมื่นยิ่ง. เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.
 สัมภาษณ์ แมชีอรพิน โหมดงาม. เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๓.

๒. ภาษาอังกฤษ

Abraham Harold Maslow. *Motivation and Personality*. New York: Harper & Row, 1970.
 A.P.Buddhadatta MahaTher. *Pali-English Dictionary*. Delhi: Bharatiya Kala Prakashan, 1999.

- Bandura. A. **Social Cognitive Theory**. (in R.Vasta (Ed.) Annals of Child development. Vol.6. Six theories of Child Development. Greenwich CT: JAI Press. 1989.
- Labh. Baidyanath.. **Pa— – ā in Early Buddhism (with special reference to Visuddhimagga)**. Delhi: Eastern Book Lingers, 1991.
- Leonard Nadler. **Corporate Human Research Development**. New York: American society for Training and Development, 1980.
- Mc Connell and Philipchalk. **Understanding Human Behavior**. 7th Edition. (Fort Worth: Holt. Rinfhart and Winston. 1992.
- Robert Caesar Childers. **A Dictionary of Pali Language**. New Delhi: Asian Educational Services, 1993.
- Santrock. John W.. **Psychology**. 5th Edition. Chicago: Brown & Benchmark, 1997.

ภาคผนวก ก
เครื่องมือการวิจัย

แบบสอบถามเพื่อการวิจัย

เรื่อง พระพุทธศาสนากับการส่งเสริมการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาภาวนา ของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์

คำชี้แจง

แบบสอบถามนี้เป็นแบบสอบถามที่สร้างขึ้นเพื่อประโยชน์ในการทำวิจัย โดยผู้วิจัยได้รับการสนับสนุนทุนการวิจัยจากสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ซึ่งมีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาหลักการส่งเสริมการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาภาวนาในพระพุทธศาสนา, เพื่อศึกษากระบวนการส่งเสริมการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาภาวนาของผู้สูงอายุในชุมชนจังหวัดสุรินทร์ และเพื่อศึกษาผลการส่งเสริมการพัฒนาตนเอง ตามหลักปัญญาภาวนาของผู้สูงอายุในชุมชนจังหวัดสุรินทร์ ซึ่งผู้วิจัยจะได้นำข้อมูลไปประมวลเป็นผลการวิจัยอันจะก่อให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ต่อไป

แบบสอบถามนี้ แบ่งออกเป็น ๓ ส่วน คือ

ส่วนที่ ๑ เป็นข้อมูลส่วนบุคคลของผู้ตอบแบบสอบถาม

ส่วนที่ ๒ เป็นข้อมูลเกี่ยวกับพระพุทธศาสนากับการส่งเสริมการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาภาวนาของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์ ประกอบไปด้วย ๕ ด้าน คือ

- ๑) ด้านการวางแผน
- ๒) ด้านกลยุทธ์ในการวางแผนให้บรรลุเป้าหมาย
- ๓) ด้านการมีส่วนร่วม
- ๔) ด้านการดำเนินการ
- ๕) ด้านการดูแลสิ่งแวดล้อมให้สัปปายะ

ส่วนที่ ๓ ข้อเสนอแนะแนวทางการส่งเสริมการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาภาวนาของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์

ผู้วิจัยขอขอบคุณทุกท่านที่ได้กรุณาตอบแบบสอบถามนี้ตามความเป็นจริง และตรงกับความเห็นของท่านมากที่สุด คำตอบของท่านจะเก็บไว้เป็นความลับ และจะใช้สำหรับการทำวิจัยในครั้งนี้

ดร.ธนรัฐ สะอาดเอี่ยม และคณะ

ผู้วิจัย

แบบสอบถามเพื่อการวิจัย

เรื่อง พระพุทธศาสนากับการส่งเสริมการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาภาวนา ของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์

ตอนที่ ๑: แบบสอบถามเกี่ยวกับข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถาม

คำชี้แจงสำหรับผู้ตอบแบบสอบถาม: โปรดทำเครื่องหมายถูก ✓ ลงในช่อง ☐ หน้าข้อความซึ่งตรงกับความเป็นจริงของท่าน

๑. เพศ ☐ ชาย ☐ หญิง
๒. อายุ

☐ ต่ำกว่า ๒๐ ปี	☐ ๒๑-๓๐ ปี	☐ ๓๑-๔๐ ปี
☐ ๔๑-๕๐ ปี	☐ ๕๑-๖๐ ปี	☐ ๖๑-๗๐ ปี
☐ ๗๐ ปีขึ้นไป		
๓. ระดับการศึกษาสูงสุด

☐ ประถมศึกษา	☐ มัธยมศึกษาตอนต้น	☐ มัธยมศึกษาตอนปลาย
☐ ปริญญาตรี	☐ ปริญญาโท	☐ ปริญญาเอก
☐ อื่น ๆ (ระบุ)		
๔. รายได้ / เดือนปัจจุบัน

☐ ต่ำกว่า ๑๐,๐๐๐ บาท	☐ ๑๐,๐๐๐ - ๑๕,๐๐๐ บาท
☐ ๑๕,๐๐๐ - ๒๐,๐๐๐ บาท	☐ ๒๐,๐๐๑ - ๓๐,๐๐๐ บาท
☐ สูงกว่า ๓๐,๐๐๐ บาท	
๕. อาชีพ / ตำแหน่งงาน

☐ ไม่ได้ทำงาน	☐ กสิกรรม	☐ ค้าขาย
☐ รับจ้าง	☐ พนักงานรัฐวิสาหกิจ	☐ ข้าราชการ
☐ ข้าราชการบำนาญ	☐ อื่น ๆ (ระบุ).....	
๖. ปัจจัยทางด้านจิตวิทยา
 - ๖.๑ ท่านมีความเชื่อในเรื่องการทำบุญเพียงใด

☐ มากที่สุด	☐ มาก	☐ ปานกลาง
☐ น้อย	☐ น้อยที่สุด	

๖.๒ ท่านมีความรับรู้ข้อมูลข่าวสารมากน้อยเพียงใด

- ☐ มากที่สุด ☐ มาก ☐ ปานกลาง
☐ น้อย ☐ น้อยที่สุด

๖.๓ ท่านมีโอกาสนในการเข้าวัดปฏิบัติธรรมมากน้อยเพียงใดในแต่ละปี

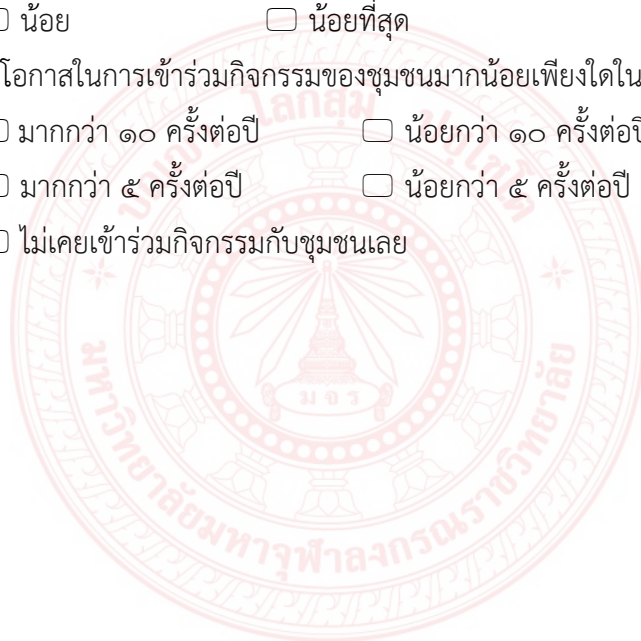
- ☐ มากกว่า ๑๐ ครั้งต่อปี ☐ น้อยกว่า ๑๐ ครั้งต่อปี
☐ มากกว่า ๕ ครั้งต่อปี ☐ น้อยกว่า ๕ ครั้งต่อปี
☐ ไม่เคยเข้าวัดเพื่อปฏิบัติธรรมเลย

๖.๔ ท่านมีความสนใจในการอ่านหนังสือธรรมะมากน้อยเพียงใด

- ☐ มากที่สุด ☐ มาก ☐ ปานกลาง
☐ น้อย ☐ น้อยที่สุด

๖.๕ ท่านมีโอกาสนในการเข้าร่วมกิจกรรมของชุมชนมากน้อยเพียงใดในแต่ละปี

- ☐ มากกว่า ๑๐ ครั้งต่อปี ☐ น้อยกว่า ๑๐ ครั้งต่อปี
☐ มากกว่า ๕ ครั้งต่อปี ☐ น้อยกว่า ๕ ครั้งต่อปี
☐ ไม่เคยเข้าร่วมกิจกรรมกับชุมชนเลย

ส่วนที่ ๒ แบบสอบถามแบบสอบถามเกี่ยวกับ “พระพุทธศาสนากับการพัฒนาตนเอง
ตามหลักปัญญาวาของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์”

คำชี้แจง

โปรดพิจารณาข้อความต่อไปนี้ แล้วทำเครื่องหมาย (✓) ลงในช่องที่ตรงคำตอบของท่านมากที่สุด

ข้อ	ด้านการวางแผน	ระดับความคิดเห็น				
		มากที่สุด	มาก	ปานกลาง	น้อย	น้อยที่สุด
๑	ท่านเลือกสำนักปฏิบัติธรรมที่มีรูปแบบการบริหารแบบคณะกรรมการ เพื่อตัดสินใจเข้าปฏิบัติธรรม					
๒	ท่านเลือกเข้าปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติธรรมที่มีการกำหนดปฏิทินการปฏิบัติตลอดทั้งปี					
๓	ท่านได้พิจารณาเลือกสำนักปฏิบัติธรรมที่มีการกำหนดตารางปฏิบัติธรรมเป็นกิจจะลักษณะ					
๔	ท่านได้เข้าปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติธรรมที่มีการกำหนดตารางการบรรยายธรรมและตารางการนำปฏิบัติของพระวิปัสณาจารย์ตลอดทั้งปี					
๕	ท่านเลือกเข้าปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติธรรมที่มีการกำหนดคุณลักษณะของผู้เข้าปฏิบัติธรรมไว้อย่างชัดเจน					
๖	ท่านได้เข้าปฏิบัติธรรมตามปฏิทินการปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติธรรมในชุมชนของท่านอย่างต่อเนื่อง					
๗	ท่านได้เข้าฟังธรรมจากพระวิปัสณาจารย์ตามกำหนดปฏิทินของสำนักปฏิบัติธรรม					
๘	ท่านได้ปฏิบัติตามกิจวัตรประจำวันที่ทางสำนักปฏิบัติธรรมกำหนดอย่างเคร่งครัด					
๙	ท่านได้เข้าร่วมปฏิบัติธรรมตามรูปแบบที่สำนักปฏิบัติธรรมกำหนดอย่างต่อเนื่อง					

๑๐	ท่านมีการวางแผนในการเข้ากราบนมัสการพระสงฆ์ และเข้าเยี่ยมท่านผู้ทรงคุณวุฒิทางด้านพระพุทธศาสนา					
ข้อ	ด้านกลยุทธ์ในการวางแผนให้บรรลุเป้าหมาย	ระดับความคิดเห็น				
		มากที่สุด	มาก	ปานกลาง	น้อย	น้อยที่สุด
๑๑	ท่านเลือกปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติธรรมที่มีแนวการสอนด้านการเจริญวิปัสสนากรรมฐานเพื่อเจริญปัญญาเป็นหลัก					
๑๒	ท่านได้เข้าปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติธรรมที่มีการนิมนต์พระสงฆ์และเชิญผู้ทรงคุณวุฒิทางพระพุทธศาสนาผู้ที่เกี่ยวข้องมาสอนวิปัสสนากรรมฐานเพื่อเจริญปัญญามาบรรยายธรรมตามปฏิทินที่กำหนด					
๑๓	ท่านได้เข้าปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติธรรมที่เน้นการสอนวิปัสสนากรรมฐานเพื่อเจริญปัญญาอย่างต่อเนื่องตลอดทั้งปี					
๑๔	ท่านได้เลือกและเข้าปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติธรรมที่มีหลักการสอนที่มุ่งมรรคผลนิพพานเป็นที่ตั้ง					
๑๕	ท่านได้เข้าปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติธรรมที่เน้นการปฏิบัติเพื่อพัฒนาปัญญาเป็นหลัก					
๑๖	ท่านได้ปฏิบัติธรรมโดยยึดตามแนวปฏิบัติของพระสงฆ์และผู้ทรงคุณวุฒิทางพระพุทธศาสนาที่สอนวิปัสสนากรรมฐานเพื่อเจริญปัญญาเป็นหลัก					
๑๗	ท่านได้ปฏิบัติธรรมโดยเน้นการฟังธรรมจากท่านผู้เป็นกัลยาณมิตรทั้งพระสงฆ์และผู้ทรงคุณวุฒิทางพระพุทธศาสนาที่สอนวิปัสสนากรรมฐานเพื่อเจริญปัญญาเป็นหลัก					
๑๘	ท่านได้ปฏิบัติธรรมโดยยึดหลักการเจริญวิปัสสนาเพื่อเจริญปัญญาเป็นที่ตั้ง					
๑๙	ท่านได้ปฏิบัติธรรมโดยยึดหลักการพัฒนาศีล สมาธิ และปัญญา					

๒๐	ท่านได้ปฏิบัติธรรมเพื่อฉลาดรู้เท่าทัน อารมณ์การเปลี่ยนแปลงเพียงใด					
ข้อ	ด้านการมีส่วนร่วม	ระดับความคิดเห็น				
		มาก ที่สุด	มาก	ปานกลาง	น้อย	น้อย ที่สุด
๒๑	ท่านได้เลือกสำนักปฏิบัติธรรมที่มีรูปแบบ การดำเนินแบบมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน ตามพลังบวร คือ “บ้าน วัด และหน่วยงาน ราชการ”					
๒๒	ท่านได้กำหนดเข้าปฏิบัติธรรมในสำนัก ปฏิบัติธรรมที่มีรูปแบบการบริหารภายในที่ โปร่งใส และมีการจัดการแบบมีส่วนร่วม					
๒๓	ท่านได้เลือกสำนักปฏิบัติธรรมที่มี คณะกรรมการคัดเลือกวิปัสสนาจารย์ในการ สอนธรรม					
๒๔	ท่านได้เลือกเข้าปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติ ธรรมที่มีการกำหนดคุณลักษณะของผู้เข้า ปฏิบัติธรรมในรูปของคณะกรรมการ					
๒๕	ท่านได้เข้าปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติธรรม ในชุมชนที่มีการก่อสร้างสถานปฏิบัติธรรม โดยมีการทำประชาคมในชุมชน					
๒๖	ท่านได้ปฏิบัติธรรมโดยยึดประโยชน์ของ ส่วนร่วมในสำนักปฏิบัติธรรมเป็นที่ตั้ง					
๒๗	ท่านได้ปฏิบัติธรรมที่มีสอนในสำนักปฏิบัติ ธรรม โดยคำนึงถึงความถูกต้องตามคำสอน ในพระพุทธศาสนาเป็นหลัก					
๒๘	ท่านได้ศึกษาธรรมะ โดยการฟังธรรมเทศนา จากพระวิปัสสนาจารย์หลายรูป					
๒๙	ท่านได้ปฏิบัติธรรมตามแนวของพระ วิปัสสนาจารย์จากหลายสำนัก					
๓๐	ท่านได้ปฏิบัติธรรมโดยเป้าหมายรวมของ พระพุทธศาสนาคือพระนิพพานเป็นที่ตั้ง					

ข้อ	ด้านการดำเนินการ	ระดับความคิดเห็น				
		มากที่สุด	มาก	ปานกลาง	น้อย	น้อยที่สุด
๓๑	ท่านได้เข้าปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติธรรมที่ได้จัดปฏิบัติธรรมตามปฏิทินที่กำหนด					
๓๒	ท่านได้เลือกเข้าปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติที่มีการดำเนินการจัดทางกายภาพที่เหมาะสมแก่การปฏิบัติธรรม					
๓๓	ท่านได้เข้าปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติธรรมในชุมชนของท่านมีการดำเนินการจัดการสิ่งแวดล้อมทางวัตถุได้อย่างเหมาะสม					
๓๔	ท่านได้เข้าปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติธรรมในชุมชนของท่านมีการแบ่งสถานที่ภายในที่เหมาะสมแก่การปฏิบัติธรรม					
๓๕	ท่านได้เข้าปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติธรรมในชุมชนของท่านมีคณะกรรมการคัดเลือกพระวิปัสสนาจารย์ สำหรับนำปฏิบัติอย่างเคร่งครัด					
๓๖	ท่านได้เข้าร่วมปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติธรรมในชุมชนของท่านตามปฏิทินที่กำหนด					
๓๗	ท่านได้ปฏิบัติธรรมโดยยึดหลักตามคำสอนของเจ้าสำนักปฏิบัติธรรมอย่างเคร่งครัด					
๓๘	ท่านลงมือปฏิบัติธรรมเพื่อมุ่งแสวงหาความสงบ สว่าง สะอาดเป็นที่ตั้ง					
๓๙	ท่านได้ปฏิบัติธรรมเพื่อให้มีความสัมพันธ์อันดีในการอยู่ร่วมกันกับเพื่อนมนุษย์อย่างสันติสุข					
๔๐	ท่านได้ปฏิบัติธรรมเพื่อให้รู้และเข้าใจในสถานะที่เปลี่ยนแปลง					

ข้อ	ด้านการดูแลสิ่งแวดล้อมให้สัปปายะ	ระดับความคิดเห็น				
		มากที่สุด	มาก	ปานกลาง	น้อย	น้อยที่สุด
๔๑	ท่านได้เข้าปฏิบัติธรรมโดยเลือกสำนักปฏิบัติธรรมในชุมชนที่มีรูปแบบการบริหารและจัดการในแบบคณะกรรมการ					
๔๒	ท่านได้เข้าปฏิบัติธรรมโดยเลือกสำนักปฏิบัติธรรมที่มีความพร้อมทุกด้านสำหรับจัดปฏิบัติธรรมตลอดทั้งปี					
๔๓	ท่านได้เข้าปฏิบัติธรรมโดยเลือกสำนักปฏิบัติธรรมที่ยึดหลักสัปปายะ ๗ ในการดูแลสำนักปฏิบัติธรรม					
๔๔	การจัดการด้านอาคาร และภูมิสถาปัตยกรรม (อวาสสัปปายะ) ภายในสำนักปฏิบัติธรรมในชุมชนของท่านมีความเหมาะสมกับการปฏิบัติธรรมของท่านเพียงใด					
๔๕	สภาพการจราจร (โคจรสัปปายะ) ระหว่างชุมชนกับที่ตั้งของสำนักปฏิบัติธรรมมีกับการปฏิบัติธรรมของท่านเพียงใด					
๔๖	การสนทนาธรรมในรูปแบบต่างๆ (ภัสสะสัปปายะ) ในสำนักปฏิบัติธรรมในชุมชนของท่าน มีส่วนช่วยส่งเสริมการศึกษาธรรมของท่านเพียงใด					
๔๗	อาจารย์ผู้สอนธรรม (บุคคลสัปปายะ) ของสำนักปฏิบัติธรรมในชุมชนของท่านมีความเป็นกัลยาณมิตร ผู้คอยช่วยส่งเสริมการปฏิบัติธรรมของท่านเพียงใด					
๔๘	การจัดการด้านโภชนาการ (โภชนสัปปายะ) ของสำนักปฏิบัติธรรมในชุมชนของท่านมีการจัดการที่เหมาะสมกับการปฏิบัติธรรมของท่านเพียงใด					
๔๙	คุณภาพของอากาศ (อุตตสัปปายะ) ภายในสำนักปฏิบัติธรรมในชุมชนของท่านมีความเหมาะสมในการปฏิบัติธรรมของท่านเพียงใด					

๕๐	รูปแบบการเคลื่อนไหวอิริยาบถทั้ง ๔ (อิริยา พลสัมปายะ) ที่เหมาะสมของสำนักปฏิบัติ ธรรมในชุมชนของท่านมีความเหมาะสม และส่งเสริมการปฏิบัติธรรมของท่าน เพียงใด					
----	---	--	--	--	--	--

ส่วนที่ ๓ ปัญหาและอุปสรรค ข้อเสนอแนะแนวทางการแก้ไขปัญหาและส่งเสริมการ
พัฒนาตนเอง ตามหลักปัญญาวาณาของผู้สูงอายุในชุมชนจังหวัดสุรินทร์

๑) ด้านการวางแผน

ปัญหาอุปสรรค.....

.....

ข้อเสนอแนะและแนวทางการแก้ไข.....

.....

๒) ด้านกลยุทธ์ในการวางแผนให้บรรลุเป้าหมาย

ปัญหาอุปสรรค.....

.....

ข้อเสนอแนะ และแนวทางการแก้ไข.....

.....

.....

๓) ด้านการมีส่วนร่วม

ปัญหาอุปสรรค.....

.....

ข้อเสนอแนะ และแนวทางการแก้ไข.....

.....

.....

๔) ด้านการดำเนินการ

ปัญหาอุปสรรค.....

.....

ข้อเสนอแนะ และแนวทางการแก้ไข

.....

.....

.....

๕) ด้านการดูแลสิ่งแวดล้อมให้สัปปายะ

ปัญหาอุปสรรค.....

.....

.....

ข้อเสนอแนะ และแนวทางการแก้ไข

.....

.....

.....

ขอขอบคุณผู้ตอบแบบสอบถามทุกท่าน

ดร.ธนรัฐ สะอาดเอี่ยม และคณะ

ผู้วิจัย

แบบสัมภาษณ์เพื่อการวิจัย

เรื่อง “พระพุทธศาสนากับการส่งเสริมการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาภาวนา ของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์”

.....

คำชี้แจง

๑. แบบสัมภาษณ์ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่งของการวิจัยเรื่อง “พระพุทธศาสนากับการส่งเสริมการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาภาวนาของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์”
๒. แบบสัมภาษณ์ฉบับนี้มีทั้งหมด ๒ ตอน ประกอบด้วย
 - ตอนที่ ๑ เป็นคำถามเกี่ยวกับข้อมูลทั่วไปของผู้ให้ข้อมูล
 - ตอนที่ ๒ เป็นคำถามเกี่ยวกับข้อเสนอแนะที่มีต่อการวิจัยเรื่อง “พระพุทธศาสนากับการส่งเสริมการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาภาวนา ของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์”
 - ตอนที่ ๓ เป็นคำถามเกี่ยวกับผลการส่งเสริมการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาภาวนาของผู้สูงอายุในชุมชนจังหวัดสุรินทร์

คณะผู้วิจัยขอขอบคุณในความกรุณาของท่านมา ณ โอกาสนี้ด้วย

ดร.ธนรัฐ สะอาดเอี่ยม และคณะ

ข้อที่ ๒ พระสงฆ์ในชุมชนของท่านมีบทบาทช่วยส่งเสริมการพัฒนาตนเองของท่านอย่างไรบ้าง

Blank lined paper with a faint circular watermark at the bottom center. The watermark contains the word "Langkah" and other illegible text.

ข้อที่ ๓ ท่านมีความเห็นว่า รูปแบบการพัฒนาปัญญาตามคำสอนพระพุทธศาสนา มีอะไรบ้าง

ข้อที่ ๔ คำสอนของพระพุทธศาสนา ช่วยส่งเสริมการพัฒนาปัญญาภาวนาของท่านอย่างไรบ้าง

[illegible]

ข้อที่ ๕ การแสดงธรรมของพระสงฆ์มีส่วนช่วยส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาปัญญาภาวนาอย่างไรบ้าง

ตอนที่ ๒.๒ คำถามเกี่ยวกับ “กระบวนการส่งเสริมการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาภาวนาของ
ผู้สูงอายุในชุมชนจังหวัดสุรินทร์”

ข้อที่ ๖ กระบวนการพัฒนาตนเองของท่านมีอะไรบ้าง

ข้อที่ ๗ กระบวนการพัฒนาปัญญาภาวนาของท่านมีอะไรบ้าง

ข้อที่ ๘ กระบวนการพัฒนาปัญญาภวณของผู้สูงอายในชุมชนท่านมีอะไรบ้าง

Blank lined paper for writing.

ข้อที่ ๙ รูปแบบการพัฒนาปัญญาภวณาของผู้สูงอายุในชุมชนท่านมีอะไรบ้าง

ข้อที่ ๑๐ กิจกรรมทางพระพุทธศาสนาในชุมชนของท่านได้ช่วยส่งเสริมการพัฒนาปัญญาภาวนาของผู้สูงอายุอย่างไรบ้าง

ข้อที่ ๑๔ กิจกรรมที่ควรส่งเสริมเพื่อให้ผู้สูงอายุในชุมชนท่านมีการพัฒนาปัญญาภาวนามีอะไรบ้าง

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

ข้อที่ ๑๕ รูปแบบของการเจริญปัญญาภาวนาของผู้สูงอายุในชุมชนของท่านควรพัฒนาในด้านใดบ้าง

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

สัมภาษณ์เสร็จ ณ เวลา.....น.

ภาคผนวก ข
หนังสือขอความอนุเคราะห์ผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือ

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน วิทยาลัยสงฆ์สุรินทร์ โทร./โทรสาร ๐-๔๔๓๔-๒๑๐๖
 ที่ อว ๘๐๔๗/ ๒๗ ๒๙ วันที่ ๙ ธันวาคม ๒๕๖๒
 เรื่อง ขอเชิญเป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือวิจัย

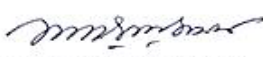
เจริญพร รองศาสตราจารย์ ดร.ทวีศักดิ์ ทองทิพย์
 ผู้ช่วยอธิการบดีฝ่ายกิจการทั่วไป วิทยาเขตสุรินทร์
 อาจารย์ประจำหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

ด้วย ดร.ธนรัฐ สะอาดเอี่ยม ตำแหน่ง อาจารย์ประจำหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์ และคณะ ได้รับอนุมัติให้ดำเนินการวิจัยจากสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ประจำปีงบประมาณ ๒๕๖๓ ตามหนังสือสัญญาที่ ว.๑๐๓/๒๕๖๓ เรื่อง “พระพุทธศาสนากับการส่งเสริมการพัฒนาตนเอง ตามหลักปัญญาภาวนา ของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์, Buddhism and Self-Reliance according to the Wisdom Development Principle of Community in Surin Province” ดังนั้น เพื่อให้การวิจัยของคณะผู้วิจัย เป็นไปด้วยความเรียบร้อยและบรรลุวัตถุประสงค์

ในการนี้วิทยาลัยสงฆ์สุรินทร์ จึงใคร่ขอความอนุเคราะห์ท่านได้เป็นเป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือวิจัยของคณะผู้วิจัย จำนวน ๒ ชุด ประกอบด้วย

๑. แบบสอบถาม (Questionnaire) จำนวน ๑ ชุด
๒. แบบสัมภาษณ์ (Open Ended Questions) จำนวน ๑ ชุด

จึงเจริญพรมหาเพื่อทราบ และพิจารณาดำเนินการต่อไป

 (พระครูวิริยปัญญาวิวัฒน์, ดร.)
 ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์สุรินทร์

ดร.ธนรัฐ สะอาดเอี่ยม หัวหน้าโครงการ โทร. ๐๙๓๓-๓๖๗๖-๙๖๐,
 E-mail: thanarat.mcur@gmail.com
 นางสาวเกษศิริรินทร์ ปัญญาเอก ผู้ประสานงาน โทร. ๐๙๔๙-๒๐๓๓-๑๓๔๒

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน วิทยาลัยสงฆ์สุรินทร์

โทร/โทรสาร ๐-๔๔๑๔-๒๑๐๖

ที่ อว ๘๐๔๗/ว. ๐ ๔๙

วันที่ ๙ ธันวาคม ๒๕๖๒

เรื่อง ขอเชิญเป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือวิจัย

เจริญพร

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ธนู ศรีทอง

อาจารย์ประจำหลักสูตรครุศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาเอกการสอนภาษาอังกฤษ

ด้วย ดร.ธนรัฐ สะอาดเอี่ยม ตำแหน่ง อาจารย์ประจำหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์ และคณะ ได้รับอนุมัติให้ดำเนินการวิจัยจากสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ประจำปีงบประมาณ ๒๕๖๑ ตามหนังสือสัญญาที่ ว.๑๐๓/๒๕๖๑ เรื่อง “พระพุทธศาสนากับการส่งเสริมการพัฒนาตนเอง ตามหลักปัญญาภาวนา ของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์, Buddhism and Self-Reliance according to the Wisdom Development Principle of Community in Surin Province” ดังนั้น เพื่อให้การวิจัยของคณะผู้วิจัย เป็นไปด้วยความเรียบร้อยและบรรลุวัตถุประสงค์

ในการนี้วิทยาลัยสงฆ์สุรินทร์ จึงใคร่ขอความอนุเคราะห์ท่านได้เป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือวิจัยของคณะผู้วิจัย จำนวน ๒ ชุด ประกอบด้วย

๑. แบบสอบถาม (Questionnaire)	จำนวน ๑ ชุด
๒. แบบสัมภาษณ์ (Open Ended Questions)	จำนวน ๑ ชุด

จึงเจริญพรมมาเพื่อทราบ และพิจารณาดำเนินการต่อไป

(พระครูวิริยปัญญากิจวัฒน์, ดร.)

ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์สุรินทร์

ดร.ธนรัฐ สะอาดเอี่ยม หัวหน้าโครงการ โทร. ๐๔๓๓-๓๖๗๖-๔๖๐,

E-mail: thanarat.mcur@gmail.com

นางสาวเกษศิริจันทร์ ปัญญาเอก ผู้ประสานงาน โทร. ๐๔๔-๒๐๓๓-๑๓๔๒

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน วิทยาลัยสงฆ์สุรินทร์

โทร/โทรสาร ๐-๔๔๑๔-๒๑๐๖

ที่ อว ๘๐๔๗/ว. ๐๔๙

วันที่ ๗ ธันวาคม ๒๕๖๒

เรื่อง ขอเชิญเป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือวิจัย

เจริญพร ผู้ช่วยศาสตราจารย์ บรรจง โสดาดี

อาจารย์ประจำหลักสูตรพุทธศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

ด้วย ดร.ธนรัฐ สะอาดเอี่ยม ตำแหน่ง อาจารย์ประจำหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขต สุรินทร์ และคณะ ได้รับอนุมัติให้ดำเนินการวิจัยจากสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ประจำปีงบประมาณ ๒๕๖๑ ตามหนังสือสัญญาที่ ว.๑๐๓/๒๕๖๑ เรื่อง “พระพุทธศาสนากับการส่งเสริมการพัฒนาตนเอง ตามหลักปัญญาภวามนา ของชุมชนใน จังหวัด สุรินทร์, Buddhism and Self-Reliance according to the Wisdom Development Principle of Community in Surin Province” ดังนั้น เพื่อให้การวิจัย ของคณะผู้วิจัย เป็นไปด้วยความเรียบร้อยและบรรลุวัตถุประสงค์

ในการนี้วิทยาลัยสงฆ์สุรินทร์ จึงใคร่ขอความอนุเคราะห์ท่านได้เป็นผู้เชี่ยวชาญ ตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือวิจัยของคณะผู้วิจัย จำนวน ๒ ชุด ประกอบด้วย

๑. แบบสอบถาม (Questionnaire)	จำนวน ๑ ชุด
๒. แบบสัมภาษณ์ (Open Ended Questions)	จำนวน ๑ ชุด

จึงเจริญพรมาทูลทราบ และพิจารณาดำเนินการต่อไป

(พระครูวิริยปัญญาภักดิ์, ดร.)

ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์สุรินทร์

ดร.ธนรัฐ สะอาดเอี่ยม หัวหน้าโครงการ โทร. ๐๔๓-๓๖๗๖-๔๖๐,

E-mail: thanarat.mcur@gmail.com

นางสาวเกษศิริพันธ์ ปัญญาเอก ผู้ประสานงาน โทร. ๐๔๔-๒๐๓-๑๓๔๒

ที่ อว ๘๐๔๗/ว. ๐๒๐

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตสุรินทร์ หมู่ที่ ๘ ตำบลนอกเมือง
อำเภอเมืองสุรินทร์ จังหวัดสุรินทร์ ๓๒๐๐๐
โทรศัพท์/โทรสาร ๐๔๔ - ๓๔๒๑๐๖

๓ ธันวาคม ๒๕๖๒

เรื่อง ขอเชิญเป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือวิจัย

เจริญพร รองศาสตราจารย์ ดร.วาสนา แก้วหาล้า

คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์

สิ่งที่ส่งมาด้วย ๑.แบบสอบถาม (Questionnaire)

จำนวน ๑ ชุด

๒.แบบสัมภาษณ์ (Open Ended Questions)

จำนวน ๑ ชุด

ด้วย ดร.ธนรัฐ สะอาดเอี่ยม ตำแหน่ง อาจารย์ประจำหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชา
พระพุทธศาสนา บัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์ และคณะ ได้รับ
อนุมัติให้ดำเนินการวิจัยจากสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ประจำปี
งบประมาณ ๒๕๖๑ ตามหนังสือสัญญาที่ ว.๑๐๓/๒๕๖๑ เรื่อง "พระพุทธศาสนากับการส่งเสริมการพัฒนา
ตนเอง ตามหลักปัญญาภาวนา ของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์, Buddhism and Self-Reliance according
to the Wisdom Development Principle of Community in Surin Province" ดังนั้น เพื่อให้การ
วิจัยของคณะผู้วิจัย เป็นไปด้วยความเรียบร้อยและบรรลุวัตถุประสงค์

ในการนี้วิทยาลัยสงฆ์สุรินทร์ จึงใคร่ขอความอนุเคราะห์ท่านได้เป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบคุณภาพ
เครื่องมือวิจัยของคณะผู้วิจัย จำนวน ๒ ชุด ประกอบด้วย (๑) แบบสอบถาม (Questionnaire) จำนวน ๑ ชุด และ
(๒) แบบสัมภาษณ์ (Open Ended Questions) จำนวน ๑ ชุด

จึงเจริญพรมหาเพื่อทราบ และพิจารณาดำเนินการต่อไป

ขอเจริญพร

(พระครูวิริยปัญญาภิวัฒน์, ดร.)
ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์สุรินทร์

ดร.ธนรัฐ สะอาดเอี่ยม หัวหน้าโครงการ โทร. ๐๙๓-๓๖๗๖-๙๖๐,
E-mail: thanarat.mcur@gmail.com

นางสาวเกษิรินทร์ ปัญญาเอก ผู้ประสานงาน โทร. ๐๙๔-๒๐๓-๑๓๔๒

ที่ อว ๘๐๔๗/ว. ๐๒๗๐

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตสุรินทร์ หมู่ที่ ๘ ตำบลนอกเมือง
อำเภอเมืองสุรินทร์ จังหวัดสุรินทร์ ๓๒๐๐๐
โทรศัพท์/โทรสาร ๐๔๔ - ๓๕๒๑๐๖

๗ ธันวาคม ๒๕๖๒

เรื่อง ขอเชิญเป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือวิจัย

เจริญพร ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วันชัย สุขตาม
อาจารย์ประจำหลักสูตรรัฐประศาสนศาสตรบัณฑิต
คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์

สิ่งที่ส่งมาด้วย ๑. แบบสอบถาม (Questionnaire) จำนวน ๑ ชุด
๒. แบบสัมภาษณ์ (Open Ended Questions) จำนวน ๑ ชุด

ด้วย ดร.ธนรัฐ สะอาดเอี่ยม ตำแหน่ง อาจารย์ประจำหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชา
พระพุทธศาสนา บัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์ และคณะ ได้รับ
อนุมัติให้ดำเนินการวิจัยจากสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ประจำปี
งบประมาณ ๒๕๖๑ ตามหนังสือสัญญาที่ ว.๑๐๓/๒๕๖๑ เรื่อง “พระพุทธศาสนากับการส่งเสริมการพัฒนา
ตนเอง ตามหลักปัญญาภาวนา ของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์, Buddhism and Self-Reliance according
to the Wisdom Development Principle of Community in Surin Province” ดังนั้น เพื่อให้การ
วิจัยของคณะผู้วิจัย เป็นไปด้วยความเรียบร้อยและบรรลุวัตถุประสงค์

ในการนี้วิทยาลัยสงฆ์สุรินทร์ จึงใคร่ขอความอนุเคราะห์ท่านได้เป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบคุณภาพ
เครื่องมือวิจัยของคณะผู้วิจัย จำนวน ๒ ชุด ประกอบด้วย (๑) แบบสอบถาม (Questionnaire) จำนวน ๑ ชุด และ
(๒) แบบสัมภาษณ์ (Open Ended Questions) จำนวน ๑ ชุด

จึงเจริญพรมาทือทราบ และพิจารณาดำเนินการต่อไป

ขอเจริญพร

(พระครูวิริยปัญญากิตติวัฒน์, ดร.)

ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์สุรินทร์

ดร.ธนรัฐ สะอาดเอี่ยม หัวหน้าโครงการ โทร. ๐๙๓๓-๓๖๗๖-๙๖๐,

E-mail: thanarat.mcure@gmail.com

นางสาวเกษศิริจันทร์ ปัญญาเอก ผู้ประสานงาน โทร. ๐๙๙-๒๐๓-๑๓๔๒

รายนามผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือวิจัย

๑. ชื่อ รองศาสตราจารย์ ดร.ทวีศักดิ์ ทองทิพย์

ตำแหน่ง รองศาสตราจารย์ สาขาปรัชญา

วิทยฐานะ พธ.บ. (ศาสนา), ศศ.ม (สันสกฤต, พธ.ด. (พระพุทธศาสนา)

สังกัด วิทยาลัยสงฆ์สุรินทร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์

ความเชี่ยวชาญ ปรัชญา, พระพุทธศาสนา

๒. ชื่อ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ธนู ศรีทอง

ตำแหน่ง ผู้ช่วยศาสตราจารย์ สาขการสอนภาษาอังกฤษ

วิทยฐานะ พธ.บ.(การสอนภาษาอังกฤษ), M.A.(English), กศ.ด.(การบริหารการศึกษา

สังกัด วิทยาลัยสงฆ์สุรินทร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์

ความเชี่ยวชาญ ภาษาอังกฤษ, การศึกษา, พระพุทธศาสนา

๓. ชื่อ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ บรรจง โสดาดี

ตำแหน่ง ผู้ช่วยศาสตราจารย์ สาขาปรัชญา

วิทยฐานะ พธ.บ.(ปรัชญา), ศศ.ม.(ปรัชญา)

สังกัด วิทยาลัยสงฆ์สุรินทร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์

ความเชี่ยวชาญ ปรัชญา, พระพุทธศาสนา

๔. ชื่อ รองศาสตราจารย์ ดร.วาสนา แก้วหล้า

ตำแหน่ง รองศาสตราจารย์

วิทยฐานะ ประกาศนียบัตรวิชาพยาบาลศาสตร์ และผดุงครรภ์ชั้นสูง,

พบ.ม. (สุขภาพจิตและการพยาบาลจิตเวช), พร.ด.(ยุทธศาสตร์การพัฒนากุมิภาค)

สังกัด คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์

ความเชี่ยวชาญ การพัฒนาชุมชน, คติชนวิทยา

๕. ชื่อ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วันชัย สุขตาม

ตำแหน่ง ผู้ช่วยศาสตราจารย์ สาขารัฐศาสตร์

วิทยฐานะ พธ.บ.(รัฐศาสตร์), ศศ.บ.(รัฐศาสตร์), รป.ม.(การจัดการทุนมนุษย์),

รป.ด.รัฐประศาสนศาสตร์

สังกัด คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์

ความเชี่ยวชาญ รัฐศาสตร์, รัฐประศาสนศาสตร์, พระพุทธศาสนา

ภาคผนวก ค

หนังสือขอความอนุเคราะห์เก็บข้อมูลการวิจัย

ที่ อว ๘๐๔๗/ ๒๑๐ ๗

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตสุรินทร์ หมู่ที่ ๘ ตำบลนอกเมือง
อำเภอเมืองสุรินทร์ จังหวัดสุรินทร์ ๓๒๐๐๐
โทรศัพท์/โทรสาร ๐๔๔ - ๑๔๒๑๐๖

๓ ธันวาคม ๒๕๖๒

เรื่อง ขออนุญาตเผยแพร่ข้อมูลสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดสุรินทร์

เจริญพร ผู้อำนวยการสำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดสุรินทร์

ด้วย ดร.ธนรัฐ สะอาดเอี่ยม ตำแหน่ง อาจารย์ประจำหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์ และคณะ ได้รับอนุมัติให้ดำเนินการวิจัยจากสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ประจำปีงบประมาณ ๒๕๖๑ ตามหนังสือสัญญาที่ ว.๑๐๓/๒๕๖๑ เรื่อง “พระพุทธศาสนากับการส่งเสริมการพัฒนาตนเอง ตามหลักปัญญาภาวนา ของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์, Buddhism and Self-Reliance according to the Wisdom Development Principle of Community in Surin Province” ดังนั้น เพื่อให้การวิจัยของคณะผู้วิจัย เป็นไปด้วยความเรียบร้อยและบรรลุวัตถุประสงค์

ในการนี้ วิทยาลัยสงฆ์สุรินทร์ จึงใคร่ขออนุญาตเผยแพร่ข้อมูลสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดสุรินทร์ ทั้งในส่วนของคนละสองทั้ง ๒ นิิกาย และสำนักปฏิบัติธรรมที่ดำเนินการโดยฆราวาส คือ ศูนย์ปฏิบัติธรรมแม่สิริกรีนชัย บ้านจันรม อ.เมืองสุรินทร์ เพื่อใช้ประกอบข้อมูลในการวิจัย สืบไป

จึงเจริญพรมหาเพื่อทราบ และพิจารณาดำเนินการต่อไป

ขอเจริญพร

(พระครูวิทย์ปัญญาภิวัฒน์, ดร.)
ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์สุรินทร์

ดร.ธนรัฐ สะอาดเอี่ยม หัวหน้าโครงการ โทร. ๐๙๓-๓๖๗๖-๙๖๐,

E-mail: thanarat.mcur@gmail.com

นางสาวเกษศิรินทร์ ปัญญาเอก ผู้ประสานงาน โทร. ๐๙๙-๒๐๓-๑๓๔๒

ที่ อว ๘๐๔๓/ว. ๐๒๕๑

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตสุรินทร์ หมู่ที่ ๘ ตำบลนอกเมือง
อำเภอเมืองสุรินทร์ จังหวัดสุรินทร์ ๓๒๐๐๐
โทรศัพท์/โทรสาร ๐๔๔ - ๑๔๒๑๐๖

๓ ธันวาคม ๒๕๖๒

เรื่อง ขออนุญาตเก็บข้อมูลการวิจัย

เรียน / เจริญพร เจ้าสำนักปฏิบัติธรรม.....

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสอบถาม (Questionnaire) จำนวน.....ชุด

ด้วย ดร.ธนรัฐ สะอาดเอี่ยม ตำแหน่ง อาจารย์ประจำหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชา
พระพุทธศาสนา บัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์ และคณะได้รับ
อนุมัติจากสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ให้ดำเนินการวิจัยประจำปี
งบประมาณ ๒๕๖๑ ตามหนังสือสัญญาที่ ว.๑๐๗/๒๕๖๑ เรื่อง “พระพุทธศาสนากับการส่งเสริมการพัฒนา
ตนเอง ตามหลักปัญญาภาวนา ของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์, Buddhism and Self-Reliance according
to the Wisdom Development Principle of Community in Surin Province” ดังนั้น เพื่อให้การ
วิจัยของคณะผู้วิจัย เป็นไปด้วยความเรียบร้อยและบรรลุวัตถุประสงค์

ในการนี้วิทยาลัยสงฆ์สุรินทร์ จึงใคร่ขออนุญาตรบกวน ท่าน ได้ให้อนุญาตการเก็บข้อมูลการวิจัย
แต่คณะวิจัยของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์ ทั้งนี้เพื่อใช้ประกอบการทำวิจัย
สืบต่อไป

จึงเรียน / เจริญพร มาเพื่อทราบ และหวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับความอนุเคราะห์จากท่านด้วยดี
เช่นเคย ขอขอบคุณมา ณ โอกาสนี้

เรียนมาด้วยความนับถือ / ขอเจริญพร

(พระครูวิริยปัญญาภินันท์, ดร.)
ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์สุรินทร์

ดร.ธนรัฐ สะอาดเอี่ยม หัวหน้าโครงการ โทร. ๐๙๓-๓๖๗๖-๙๖๐,

E-mail: thanarat.mcur@gmail.com

นางสาวเกษศิริจันทร์ ปัญญาเอก ผู้ประสานงาน โทร. ๐๙๙-๒๐๓-๑๓๔๒

ภาคผนวก ง

ผลการหาค่าดัชนีความสอดคล้องของแบบสอบถาม (IOC)

ดัชนีความสอดคล้องระหว่างแบบสอบถามกับตัวแปร (Item-Objective Congruence Index: IOC) จากผู้เชี่ยวชาญ จำนวน ๕ ท่าน ใช้ค่า ๐.๕ ขึ้นไป ถือผ่านเกณฑ์การประเมิน ต่ำกว่า ๐.๕ ควรมีการปรับปรุงแก้ไข สรุปผลการประเมิน ดังนี้

ข้อที่		ผู้เชี่ยวชาญ / คนที่					ค่า IOC = $\frac{\sum R}{N}$
		๑	๒	๓	๔	๕	
ด้านที่ ๑ ด้านการวางแผน							
๑	ท่านเลือกสำนักปฏิบัติธรรมที่มีรูปแบบการบริหารแบบคณะกรรมการ เพื่อตัดสินใจเข้าปฏิบัติธรรม	๑	๑	๑	๑	๐.๕	๐.๙
๒	ท่านเลือกเข้าปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติธรรมที่มีการกำหนดปฏิทินการปฏิบัติตลอดทั้งปี	๑	๑	๑	๑	๐.๕	๐.๙
๓	ท่านได้พิจารณาเลือกสำนักปฏิบัติธรรมที่มีการกำหนดตารางปฏิบัติธรรมเป็นกิจจะลักษณะ	๑	๑	๑	๑	๐.๕	๐.๙
๔	ท่านได้เข้าปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติธรรมที่มีการกำหนดตารางการบรรยายธรรม และตารางการนำปฏิบัติของพระวิปัสณาจารย์ตลอดทั้งปี	๑	๑	๑	๑	๐.๕	๐.๙
๕	ท่านเลือกเข้าปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติธรรมที่มีการกำหนดคุณลักษณะของผู้เข้าปฏิบัติธรรมไว้อย่างชัดเจน	๑	๑	๑	๑	๐.๕	๐.๙
๖	ท่านได้เข้าปฏิบัติธรรมตามปฏิทินการปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติธรรมในชุมชนของท่านอย่างต่อเนื่อง	๑	๐.๕	๑	๑	๐.๕	๐.๘
๗	ท่านได้เข้าฟังธรรมจากพระวิปัสณาจารย์ตามกำหนดปฏิทินของสำนักปฏิบัติธรรม	๑	๑	๑	๑	๐.๕	๐.๙
๘	ท่านได้ปฏิบัติตามกิจวัตรประจำวันที่ทางสำนักปฏิบัติธรรมกำหนดอย่างเคร่งครัด	๑	๑	๐.๕	๑	๐.๕	๐.๘
๙	ท่านได้เข้าร่วมปฏิบัติธรรมตามรูปแบบที่สำนักปฏิบัติธรรมกำหนดอย่างต่อเนื่อง	๑	๑	๐.๕	๑	๐.๕	๐.๘
๑๐	ท่านมีการวางแผนในการเข้ากราบนมัสการพระสงฆ์ และเข้าเยี่ยมท่านผู้ทรงคุณวุฒิทางด้านพระพุทธศาสนา	๑	๑	๑	๑	๐.๕	๐.๙

ด้านที่ ๒ ด้านกลยุทธ์ในการวางแผนให้บรรลุเป้าหมาย							
๑๑	ท่านเลือกปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติธรรมที่มีแนวการสอนด้านการเจริญวิปัสสนากรรมฐานเพื่อเจริญปัญญาเป็นหลัก	๑	๑	๑	๑	๐.๕	๐.๙
๑๒	ท่านได้เข้าปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติธรรมที่มีการนิมนต์พระสงฆ์และเชิญผู้ทรงคุณวุฒิทางพระพุทธศาสนาผู้ที่เชี่ยวชาญในการสอนวิปัสสนากรรมฐานเพื่อเจริญปัญญามาบรรยายธรรมตามปฏิทินที่กำหนด	๑	๐.๕	๑	๑	๐.๕	๐.๘
๑๓	ท่านได้เข้าปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติธรรมที่เน้นการสอนวิปัสสนากรรมฐานเพื่อเจริญปัญญาอย่างต่อเนื่องตลอดทั้งปี	๑	๑	๑	๑	๐.๕	๐.๙
๑๔	ท่านได้เลือกและเข้าปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติธรรมที่มีหลักการสอนที่มุ่งมรรคผลนิพพานเป็นที่ตั้ง	๑	๑	๑	๑	๐.๕	๐.๙
๑๕	ท่านได้เข้าปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติธรรมที่เน้นการปฏิบัติเพื่อพัฒนาปัญญาเป็นหลัก	๑	๑	๑	๐.๕	๐.๕	๐.๘
๑๖	ท่านได้ปฏิบัติธรรมโดยยึดตามแนวปฏิบัติของพระสงฆ์และผู้ทรงคุณวุฒิทางพระพุทธศาสนาที่สอนวิปัสสนากรรมฐานเพื่อเจริญปัญญาเป็นหลัก	๑	๑	๑	๑	๐.๕	๐.๙
๑๗	ท่านได้ปฏิบัติธรรมโดยเน้นการฟังธรรมจากท่านผู้เป็นกัลยาณมิตรทั้งพระสงฆ์และผู้ทรงคุณวุฒิทางพระพุทธศาสนาที่สอนวิปัสสนากรรมฐานเพื่อเจริญปัญญาเป็นหลัก	๑	๑	๑	๐.๕	๐.๕	๐.๘
๑๘	ท่านได้ปฏิบัติธรรมโดยยึดหลักการเจริญวิปัสสนาเพื่อเจริญปัญญาเป็นที่ตั้ง	๑	๑	๑	๑	๐.๕	๐.๙
๑๙	ท่านได้ปฏิบัติธรรมโดยยึดหลักการพัฒนาศีลสมาธิ และปัญญา	๑	๑	๑	๐.๕	๐.๕	๐.๘
๒๐	ท่านได้ปฏิบัติธรรมเพื่อฉลาดรู้เท่าทันอารมณ์ การเปลี่ยนแปลงเพียงใด	๑	๑	๑	๑	๐.๕	๐.๙
ด้านที่ ๓ ด้านการมีส่วนร่วม							
๒๑	ท่านได้เลือกสำนักปฏิบัติธรรมที่มีรูปแบบการดำเนินแบบมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนตามพลังบวร คือ “บ้าน วัด และหน่วยงาน	๑	๑	๑	๑	๐.๕	๐.๙

	ราชการ”						
๒๒	ท่านได้กำหนดเข้าปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติธรรมที่มีรูปแบบการบริหารภายในที่โปร่งใสและมีการจัดการแบบมีส่วนร่วม	๑	๑	๑	๑	๐.๕	๐.๙
๒๓	ท่านได้เลือกสำนักปฏิบัติธรรมที่มีคณะกรรมการคัดเลือกวิปัสสนาจารย์ในการสอนธรรม	๑	๐.๕	๑	๑	๐.๕	๐.๘
๒๔	ท่านได้เลือกเข้าปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติธรรมที่มีการกำหนดคุณลักษณะของผู้เข้าปฏิบัติธรรมในรูปของคณะกรรมการ	๑	๐.๕	๑	๑	๐.๕	๐.๘
๒๕	ท่านได้เข้าปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติธรรมในชุมชนที่มีการก่อสร้างสถานปฏิบัติธรรม โดยมีการทำประชาคมในชุมชน	๑	๑	๑	๑	๐.๕	๐.๙
๒๖	ท่านได้ปฏิบัติธรรมโดยยึดประโยชน์ของส่วนร่วมในสำนักปฏิบัติธรรมเป็นที่ตั้ง	๑	๑	๑	๑	๐.๕	๐.๙
๒๗	ท่านได้ปฏิบัติธรรมที่มีสอนในสำนักปฏิบัติธรรม โดยคำนึงถึงความถูกต้องตามคำสอนในพระพุทธศาสนาเป็นหลัก	๑	๑	๑	๑	๐.๕	๐.๙
๒๘	ท่านได้ศึกษาธรรมะ โดยการฟังธรรมเทศนาจากพระวิปัสสนาจารย์หลายรูป	๑	๑	๑	๑	๐.๕	๐.๙
๒๙	ท่านได้ปฏิบัติธรรมตามแนวของพระวิปัสสนาจารย์จากหลายสำนัก	๑	๑	๑	๑	๐.๕	๐.๙
๓๐	ท่านได้ปฏิบัติธรรมโดยเป้าหมายรวมของพระพุทธศาสนาคือพระนิพพานเป็นที่ตั้ง	๑	๑	๑	๑	๐.๕	๐.๙
ด้านที่ ๔ ด้านการดำเนินการ							
๓๑	ท่านได้เข้าปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติธรรมที่ได้จัดปฏิบัติธรรมตามปฏิทินที่กำหนด	๑	๑	๑	๑	๐.๕	๐.๕
๓๒	ท่านได้เลือกเข้าปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติที่มีการดำเนินการจัดทางกายภาพที่เหมาะสมแก่การปฏิบัติธรรม	๑	๑	๑	๑	๐.๕	๐.๕
๓๓	ท่านได้เข้าปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติธรรมในชุมชนของท่านมีการดำเนินการจัดการสิ่งแวดล้อมทางวัตถุได้อย่างเหมาะสม	๑	๑	๑	๑	๐.๕	๐.๕
๓๔	ท่านได้เข้าปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติธรรมใน	๑	๑	๑	๑	๐.๕	๐.๕

	ชุมชนของท่านมีการแบ่งสถานที่ภายในที่เหมาะสมแก่การปฏิบัติธรรม						
๓๕	ท่านได้เข้าปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติธรรมในชุมชนของท่านมีคณะกรรมการคัดเลือกพระวิปัสสนาจารย์ สำหรับนำปฏิบัติอย่างเคร่งครัด	๑	๑	๑	๑	๐.๕	๐.๕
๓๖	ท่านได้เข้าร่วมปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติธรรมในชุมชนของท่านตามปฏิทินที่กำหนด	๑	๑	๑	๑	๐.๕	๐.๕
๓๗	ท่านได้ปฏิบัติธรรมโดยยึดหลักตามคำสอนของเจ้าสำนักปฏิบัติธรรมอย่างเคร่งครัด	๑	๑	๑	๑	๐.๕	๐.๕
๓๘	ท่านลงมือปฏิบัติธรรมเพื่อมุ่งแสวงหาความสงบ สว่าง สะอาดเป็นที่ตั้ง	๑	๑	๑	๑	๐.๕	๐.๕
๓๙	ท่านได้ปฏิบัติธรรมเพื่อให้ความสัมพันธ์อันดีในการอยู่ร่วมกันกับเพื่อนมนุษย์อย่างสันติสุข	๑	๑	๑	๑	๐.๕	๐.๕
๔๐	ท่านได้ปฏิบัติธรรมเพื่อให้รู้และเข้าใจในสถานะที่เปลี่ยนแปลง	๑	๑	๑	๑	๐.๕	๐.๕
ด้านที่ ๕ ด้านการดูแลสิ่งแวดล้อมให้สัปปายะ							
๔๑	ท่านได้เข้าปฏิบัติธรรมโดยเลือกสำนักปฏิบัติธรรมในชุมชนที่มีรูปแบบการบริหารและจัดการในแบบคณะกรรมการ	๑	๑	๑	๑	๐.๕	๐.๕
๔๒	ท่านได้เข้าปฏิบัติธรรมโดยเลือกสำนักปฏิบัติธรรมที่มีความพร้อมทุกด้านสำหรับจัดปฏิบัติธรรมตลอดทั้งปี	๑	๑	๑	๑	๐.๕	๐.๕
๔๓	ท่านได้เข้าปฏิบัติธรรมโดยเลือกสำนักปฏิบัติธรรมที่ยึดหลักสัปปายะ ๗ ในการดูแลสำนักปฏิบัติธรรม	๑	๑	๑	๑	๐.๕	๐.๕
๔๔	การจัดการด้านอาคาร และภูมิสถาปัตยกรรม (อवासสัปปายะ) ภายในสำนักปฏิบัติธรรมในชุมชนของท่านมีความเหมาะสมกับการปฏิบัติธรรมของท่านเพียงใด	๑	๑	๑	๑	๐.๕	๐.๕
๔๕	สภาพการจราจร (โคจรสัปปายะ) ระหว่างชุมชนกับที่ตั้งของสำนักปฏิบัติธรรมมีกับการปฏิบัติธรรมของท่านเพียงใด	๑	๑	๑	๑	๐.๕	๐.๕
๔๖	การสนทนาธรรมในรูปแบบต่างๆ	๑	๑	๑	๑	๐.๕	๐.๕

[illegible]

ภาคผนวก จ
ค่าสัมประสิทธิ์ แอลฟา (Alpha coefficient)
ตรวจสอบความเชื่อมั่นของแบบสอบถาม


```

SAVE OUTFILE='C:\Users\User_Win10x64\Downloads\Alpha Dr.sav'
/COMPRESSED.
RELIABILITY
/VARIABLES=A1 A2 A3 A4 A5 A6 A7 A8 A9 A10 B1 B2 B3 B4 B5 B6 B7 B8 B9 B10
C1 C2 C3 C4 C5 C6 C7 C8
C9 C10 D1 D2 D3 D4 D5 D6 D7 D8 D9 D10 B11 B12 B13 B14 B15 B16 B17 B18 B
19 B20
/SCALE('ALL VARIABLES') ALL
/MODEL=ALPHA.

```

Reliability

[DataSet1] C:\Users\User_Win10x64\Downloads\Alpha Dr.sav

Scale: ALL VARIABLES

Case Processing Summary

		N	%
Cases	Valid	5	100.0
	Excluded ^a	0	.0
	Total	5	100.0

a. Listwise deletion based on all variables in the procedure.

Reliability Statistics

Cronbach's Alpha	N of Items
.996	50

ผนวก ฉ

ผลผลิต ผลลัพธ์ และผลกระทบจากงานวิจัย

ผลผลิต (Output) จากงานวิจัย

ประเภทผลงานที่ได้รับ:

- ☐ ต้นแบบผลิตภัณฑ์
- ☐ ต้นแบบเทคโนโลยี
- ☒ กระบวนการใหม่
- ☒ องค์ความรู้
- ☐ การใช้ประโยชน์เชิงพาณิชย์
- ☐ การใช้ประโยชน์เชิงสาธารณะ
- ☒ การพัฒนากำลังคน
- ☒ ทรพัสันทางปัญญา
- ☒ บทความทางวิชาการ
- ☐ การประชุม/สัมมนาระดับนานาชาติ
- ☐ การประชุม/สัมมนาระดับชาติ

ระดับของผลงานที่ได้รับ:

- ☐ ระดับอุตสาหกรรม
- ☐ ระดับกึ่งอุตสาหกรรม
- ☒ ระดับภาคสนาม
- ☐ ระดับห้องปฏิบัติการ

รายละเอียดผลงาน:

ได้ชุดความรู้ (KM) เพื่อเป็นข้อมูลสารสนเทศ (Information) เกี่ยวกับการส่งเสริมการพัฒนาตนเองตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงในจังหวัดสุรินทร์ กับหน่วยงานภาคีเครือข่ายในเขตพื้นที่จังหวัดสุรินทร์ เช่น สำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดสุรินทร์ สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดสุรินทร์ สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดสุรินทร์ สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาในจังหวัดสุรินทร์และโรงเรียนในสังกัด โดยมีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์ เป็นหน่วยงานผู้รับผิดชอบทั้งนี้เพื่อเป็นการประชาสัมพันธ์พันธกิจและเอกลักษณ์ของมหาวิทยาลัยฯ ในด้านการจัดการศึกษาพระพุทธศาสนาและบูรณาการกับศาสตร์สมัยใหม่ต่อสาธารณชน

จำนวนผลงาน:.....๑.....

หน่วยนับ:.....เรื่อง.....

ผลลัพธ์ (Outcome) ที่ได้ตลอดระยะเวลาโครงการ :

ชื่อผลลัพธ์: การเสริมสร้างสุขภาวะทางปัญญาวิถีพุทธ

ประเภท:

☐ เชิงปริมาณ

☒ เชิงคุณภาพ

☐ เชิงเวลา

☐ เชิงต้นทุน

รายละเอียด:

นำหลักการเสริมสร้างสุขภาวะทางปัญญาวิถีพุทธไปบูรณาการในการจัดการศึกษาในรายวิชา ที่จัดการเรียนการสอนในมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เช่น พุทธศาสนากับจิตวิทยา พุทธศาสนากับเศรษฐศาสตร์ นิเวศวิทยากับพระพุทธศาสนา พระพุทธศาสนากับสังคมสงเคราะห์ สุขภาวะองค์กรวิถีพุทธ ธรรมภาคปฏิบัติทุกระดับชั้น เป็นต้น และนำผลการวิจัยครั้งนี้ไปเป็นข้อมูล ชุมความรู้ (KM) ในด้านการเสริมสร้างการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาภาวนาของชุมชนในจังหวัด สุรินทร์บทพื้นฐานของพุทธธรรม ทั้งนี้เพื่อเป็นแหล่งข้อมูลพื้นฐานในการศึกษาพระพุทธศาสนาและ การบูรณาการกับศาสตร์สมัยใหม่ ทั้งนี้เพื่อเป็นการตอบโจทย์ในการจัดการศึกษาเพื่อสร้างนวัตกรรม โดยใช้พระพุทธศาสนาเป็นแกนกลาง ตามนโยบายของไทยแลนด์ ๔.๐ สืบต่อไป

ผลกระทบจากการดำเนินโครงการ:

- ☒ ผลกระทบทางเศรษฐกิจของประเทศ
- ☐ ผลกระทบต่อภาคการผลิตและธุรกิจที่เกี่ยวข้อง
- ☐ ผลกระทบต่อขีดความสามารถทาง วทน.
- ☐ ผลกระทบต่อการจ้างงาน
- ☒ ผลกระทบต่อสังคม
- ☐ ผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม
- ☐ เพิ่มความสามารถการแข่งขันของเอกชนที่ร่วมโปรแกรม
- ☐ เพิ่มความสามารถในการแข่งขันของวิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อม
- ☒ สนับสนุนให้เกิดวิสาหกิจเริ่มต้น (Startup)

รายละเอียด:

(๑) นำผลการวิจัยไปให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องนำไปใช้ประโยชน์ คือ ภาครัฐและภาคเอกชน และหน่วยงานอื่น ๆ ที่มีภาระงานเกี่ยวข้องกับผู้ประกอบการในภาคส่วนต่าง ๆ ในจังหวัดสุรินทร์ และใกล้เคียง และสามารถนำผลการวิจัยนี้ไปใช้เป็นแนวทางในการเสริมสร้างการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาภาวนาในพระพุทธศาสนา เช่น กิจกรรมนวัตวิถีชุมชน กิจกรรมจิตปัญญาวิถีพุทธ กิจกรรมชุมชนอุดมปัญญา กิจกรรมปราชญ์ชุมชน เป็นต้น

(๒) นำผลการวิจัยไปใช้ในการส่งเสริมการพัฒนาตนเองตามหลักปัญญาภาวนาในพระพุทธศาสนาของหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งภาครัฐและภาคเอกชน โดยใช้มีหลักพุทธธรรมเป็นแกนกลางในการพัฒนาในทุกกิจกรรมและรูปแบบ เช่น กิจกรรมพัฒนาจิตปัญญายุคใหม่, กิจกรรมพัฒนาทักษะปัญญาวิถีพุทธในยุค New Normal, กิจกรรมพัฒนาทักษะทางปัญญาเชิงพุทธ เป็นต้น

ภาคผนวก ข
ภาพถ่าย การลงพื้นที่เพื่อทำการวิจัย

ภาพออกเก็บข้อมูลการวิจัย

สำนักปฏิบัติธรรมวัดป่าโยประสิทธิ์ (ธ) สำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดแห่งที่ ๒ (ธรรมยุต)

ตำบลนอกเมือง อำเภอเมืองสุรินทร์ จังหวัดสุรินทร์

ภาพออกเก็บข้อมูลการวิจัย

สำนักปฏิบัติธรรมวัดป่าโยประสิทธิ์ (ธ) สำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดแห่งที่ ๒ (ธรรมยุต)

ตำบลนอกเมือง อำเภอเมืองสุรินทร์ จังหวัดสุรินทร์

ภาพการลงเก็บข้อมูลวิจัย
การเก็บแบบสอบถาม โดยผู้วิจัยและผู้ช่วยนักวิจัย

ประวัติผู้วิจัย

๑.ประวัติหัวหน้าโครงการวิจัย (สัดส่วน ๘๕ %)

ชื่อ-นามสกุล	ดร.ธนรัฐ สะอาดเอี่ยม Dr.Thanarat Sa-ard-iam
วัน เดือน ปีเกิด	-
สถานที่เกิด	๑๐๒/๑ หมู่ ๒ บ้านสระ ตำบลกันตวงระมวล อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์ ๓๒๑๔๐ โทร.- มือถือ ๐๘๖-๔๖๕-๔๑๙๕
ที่อยู่ปัจจุบัน	๑๐๒/๑ หมู่ ๒ บ้านสระ ตำบลกันตวงระมวล อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์ ๓๒๑๔๐ โทร.- มือถือ ๐๘๖-๔๖๕-๔๑๙๕
ที่ทำงาน	อาคารพระพรหมบัณฑิต ห้องบัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ- ราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์ ตำบลนอกเมือง อำเภอเมืองสุรินทร์ จังหวัด สุรินทร์ ๓๒๐๐๐ โทร.๐๔๔-๕๑๔๐๙๓, ๐๔๔-๕๑๔๐๓๗ E-mail: thanarat.mcusr@gmail.com
ประวัติการศึกษา	
พ.ศ.๒๕๔๑	มัธยมศึกษาปีที่ ๖ โรงเรียนปริยัติบวรวิทยา (แผนกสามัญศึกษา) วัดพรหมสุรินทร์ อำเภอเมืองสุรินทร์ จังหวัดสุรินทร์
พ.ศ.๒๕๔๖	พธ.บ.(สังคมศึกษา) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขต สุรินทร์
พ.ศ.๒๕๔๖	ร.บ. (ทฤษฎีและเทคนิคทางรัฐศาสตร์) มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช นนทบุรี
พ.ศ.๒๕๕๐	M.A. (Buddhist Studies), University of Delhi-India
พ.ศ.๒๕๕๑	M.Phil. (Buddhist Studies), University of Delhi-India
พ.ศ.๒๕๕๖	Ph.D. (Buddhist Studies), University of Jammu-India
ผลงานวิจัยที่ผ่านมา	
พ.ศ.๒๕๕๖	ผู้ร่วมวิจัย เรื่อง การบริหารจัดการองค์กรเพื่ออำารรูปแบบการสอนธรรม ของพระสงฆ์ภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่มีอิทธิพลต่อสังคมไทย
พ.ศ.๒๕๕๗	ผู้ร่วมวิจัย เรื่อง สมุนไพรรักษาโรคพระพุทธรูปศาสนา ได้รับทุนสนับสนุนการ วิจัยจากสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พ.ศ.๒๕๖๐	หัวหน้าวิจัยโครงการวิจัย เรื่อง แนวคิดและความรับผิดชอบใน พระพุทธรูปศาสนา ได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจากสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๒. ประวัติผู้ร่วมโครงการวิจัย (สัดส่วน ๑๐ %)

ชื่อ/ฉายา/นามสกุล	นายธีรทิพย์ พวงจันทร์ Theerathip Phuangjantra
วัน เดือน ปีเกิด	-
สถานที่เกิด	๑๑๖ ม.๓ บ้านสำโรง ตำบลหนองสนธิ อำเภोजอมพระ จังหวัดสุรินทร์
ที่อยู่ปัจจุบัน	๒๑ ม.๑๕ บ้านระไซร์ ตำบลเฉนียง อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ โทร.- มือถือ ๐๙๗-๓๓๔-๘๕๑๖ E-mail: theerathip.phu@mcu.ac.th
ที่ทำงาน	สาขาวิชาพระพุทธศาสนา อาคารพระพรหมบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์ ตำบลนอกเมือง อำเภอเมืองสุรินทร์ จังหวัด สุรินทร์ ๓๒๐๐๐ โทร.๐๔๔-๕๑๔๐๙๓, ๐๔๔-๕๑๔๐๓๗
ประวัติการศึกษา	พ.ศ. ๒๕๔๔ ศศ.ม.(ปรัชญา) มหาวิทยาลัยขอนแก่น พ.ศ. ๒๕๓๙ พธ.บ. (บริหารรัฐกิจ) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์ พ.ศ. ๒๕๓๕ ป.ธ. ๖ (ภาษาบาลี) แม่กองบาลีสนามหลวง พ.ศ. ๒๕๒๙ มัธยมศึกษาอภิธรรมิกเอก อภิธรรมโชติกวิทยาลัย
ผลงานวิจัยที่ผ่านมา	พ.ศ.๒๕๖๐ ผู้ร่วมวิจัย เรื่อง สัมมาชีพ : แนวคิดและกระบวนการเสริมสร้างความสุจริตและ ความรับผิดชอบในการประกอบอาชีพของประชาชนในจังหวัดสุรินทร์ ได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจากสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๓. ประวัติผู้ร่วมโครงการวิจัย (สัดส่วน ๕ %)

ชื่อ:	นางสาวเกษศิรินทร์ ปัญญาเอก Miss Kedsirin Panyaek
วัน เดือน ปีเกิด :	/
สถานที่เกิด:	๑๘ หมู่ ๑ ตำบลท่าสว่าง อำเภอเมืองสุรินทร์ จังหวัดสุรินทร์ รหัสไปรษณีย์ ๓๒๐๐๐
ที่อยู่ปัจจุบัน:	๑๘ หมู่ ๑ ตำบลท่าสว่าง อำเภอเมืองสุรินทร์ จังหวัดสุรินทร์ รหัสไปรษณีย์ ๓๒๐๐๐
ที่ทำงาน:	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์ ตำบลนอกเมือง อำเภอเมืองสุรินทร์ จังหวัดสุรินทร์ รหัสไปรษณีย์ ๓๒๐๐๐ โทรศัพท์ ๐-๔๔๑๔-๒๐๙๔ มือถือ ๐-๙๙๒๐-๓๑๓๔-๒ E-mail : WWeen2@gmail.com
ประวัติการศึกษา:	พ.ศ. ๒๕๕๕ ศิลปกรรมศาสตรบัณฑิต (ศป.บ.) สาขาวิชานฤมิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม จังหวัดมหาสารคาม
ผลงานวิจัยที่ผ่านมา:	พ.ศ. ๒๕๕๕ ผู้ร่วมวิจัย โครงการศึกษาการออกแบบเครื่องประดับตกแต่งร่างกาย ภายใต้ แนวคิดการ สวมใส่เครื่องรางของขลัง
	พ.ศ. ๒๕๕๘ ผู้ร่วมวิจัย เรื่อง กระบวนการสร้างสรรค์คุณค่าและมูลค่าของผ้าไหมสุรินทร์ ตามแนวพุทธศาสนา : กรณีศึกษากลุ่มผู้ทอผ้าไหม บ้านท่าสว่าง ตำบลท่า สว่าง อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์
	พ.ศ. ๒๕๖๐ ผู้ร่วมวิจัย เรื่อง แนวคิดและความรับผิดชอบในพระพุทธศาสนา ได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจากสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย